PDF4Kurd

فەرهەنگی کوردیی

هەرمان

بەرگی یەکەم

(ئا ـ ب)

دانانی

عەلی نانەوازادە

کوردستان – هەولێر
٢٠٠٥

ناوی کتێب: فەرهەنگی کوردیی هەرمان (بەرگی یەکەم)
- دانەر: عەلی نانەوازادە
- نەخشەسازی ناوەوە: طــه حسین
- بەرگ: محمد قادر
- سەرپەرشتی چاپ: هێمن نەجات
- چاپ: چاپی دووەم ۲۰۰۵
- ژمارەی سپاردن: (۳۲۳)
- تیراژ: (۷۵۰) دانە
- نرخ: (۵۰۰۰) دینار
- چاپخانە: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە

زنجیرەی کتێب - ۲۷ - (۱۳۰)

ناونیشان
دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی
هەولێر - پشت رۆژنامەی خەبات
پۆستی ئەلکترۆنی: asokareem@maktoob.com
ژماەی تەلەفۆن: 2260311
www.mukiryani.com

پێشکەشە بە هەرمان
کە ئەم و ئەو پێکەوە
گووران.

چارەنووس

چارەنووس
نە ئەو سێوەیە لە بان سەری کوڕ
و
نە ئەو تیرەی کەوانی من.

چارەنووسی من
قورسایی سێوێکە لە بان سەرم؛
تیژایی تیرێکە لە سەر دڵم
و
دەستی لەرزۆکی کوڕم.

٩٤/١١/١٥ ستۆکھۆڵم

هەر زوو لێر و لەوێ، لە دێهات و لە نێو پیر و پیرێژنان هەرکات وشەیەکم دەبیست کە پێشتر نەمبیستبوو دەمقۆزتەوە و لە دەفتەرێکی بچکۆڵە دا دەمنووسیەوە و لە دواییش دەمکردە پەڕاوێزی ئەو فەرهەنگانەی کە هەمبوون هەتا دوارۆژ وەک ئامرازێک بۆ نووسینەکانی خۆم کەلکی لێوەرگرم. ئەوەی کە قەت پێموانەبوو بیکەم نووسینی فەرهەنگێک بوو. کارێک کە بە کاری خۆم نەدەزانی و چاوەڕوان بووم نەگبەتێک دانیشێ و تەمەنی دوور و درێژی بۆ تەرخان بکا. قەت پێموانەبوو کە ئەم نەگبەتە بۆ خۆم دەبم و هەر لە یەکەم رۆژی ئاوارەییم لە بەهەشتی بەرین و درۆیین و بێ دەرک و دەروازەی رۆژاوا، کە هەر کار و پووڵ و پارە و رابواردنە، دەست لە کار و دەرس هەڵدەگرم و دەگەڕێمەوە چەند سەدە لەمەوبەر و دەبمە چلەنشین و دە خەڵوە دا خۆم دەبەستمەوە و فێری ژیانی دەروێشانە و قەناعەت و کەم خواردن دەبم.

بە داخەوە ئەم کارە لێمبوو بە دۆڵپاکەی سەلیم جەوهەری و لینگی لێکردمە تۆق و زنجیر و بە خۆیەوە بەستمەوە و نەیهێشت وە دوای شێعر و شاعیری و چیرۆکنووسی خۆم کەوم و جگە لە خۆشی تووشی دوو سێ وردە دوای دیکەی فەرهەنگ و وشەشی کردم.

بە هەر حاڵ واهات و واش دەڕوا و ئەمەش بەرگی یەکەمی ئەم فەرهەنگە و واش نیە کە هێشتا خلاسیم هاتبێ و دۆڵپا دەستی لێهەگرتبێم و واش وێدەچێ هەتا دوایی ژیانیشم هەروا لە سەر شانم دەبێ.

پێشەکی

زمان ئەندامێکی کارا و گرینگە لە پێوەندی هەمەلایەنەی کۆمەڵایەتی نێوان خەڵک دا . رادیۆ، تەلەویزیۆن، رۆژنامە، وتووێژ، دەرس، مەعاملە و کەسب و کار و .... سەرلەبەیانی هەر چاو کراوە، زمان دەگەڕێ و گوێ دەبیسێ و چاو دەخوێنێتەوە. مێشک وەک کامپیۆتێر وەکار دەکەوێ. پێداویستییەکانی ژیان دەبنە وشە و رستە. ئاشکرایە نیاز و پێداویستی مرۆڤ لە ژیانی ئەمڕۆیی گەلان دا گۆڕاوە و رۆژ دەگەڵ رۆژیش دەگۆڕدرێ. ئەو نیازە تازانە وشەی تازەشیان بە دواوەیە و زۆر زوو ئەم وشە میوانانە دەبنە خانەخوێ و جێی خۆیان خۆش دەکەن و ئەگەر جێگەش تەنگ بوو لەوانەیە وشەگەلێک وەدەرنێن و خۆیان بە ئەرخەیانی پاڵ دەنەوە. لە ژیانی ئەمڕۆیی کوردستان دا ئەگەر چاوێک بە دەوروبەری خۆمان دا بگێڕین، لە زۆربەی ماڵەکان دا کەرەسەی وا دەبینین کە بیست سی ساڵ لەمەوبەر نەبوون و لەوانەیە ئەگەر باسیشت کردبا باوەڕیان پێنەکردبای. فاکس، ویدیۆ، سەماوەری بەرقی، کامپیۆتێر، کۆمباین، ئانتێن، بانک ... و سەدان وشەی لاوکی کە لە لاوە هاتوون و لە زمانی کوردیی میوان کراون، لە وتوێژی ئاسایی نێوخەڵک، لە بازاڕ، لە فێرگە و لە هەر شوێنێک، ئەم وشە میوانانە بە بێ پرینگانەوەی وێژەر و بێ نێوچاوان تێکنانی بیسەر، دەکوترێن و دەبیسرێن. باسی پاساژی تازەسازکراو، ماشێن پارک کردن، گەڕان لە پاڕکی شار، شاڵواری لی، ئامپێر، وات، ئۆرانیۆم، نەخۆشی وەک ئانژین و ئیدز و ... ئاشکرایە ئەم وشانە جێ بە هەندێک وشە لەق دەکەن و هی واشە هەر بە تەواوی ئاسەواری دەبڕێتەوە.

چ هاتنی ئەم وشانە بۆ نێو زمانی کوردیی و چ فەوتانی هەندێک وشە مەترسییەکی بۆ سەر زمانی کوردیی نیە، ئەوە رەوتی هەڵدان و بەرەو پێش چوونی ئاسایی هەر زمانێکە. لاوێکی کە ئێستا لە زانستگا دەرس دەخوێنێ بۆ دەربڕینی هەست و ویستی، پێویستی بە هەزاران وشەی تازە هەیە کە لاوێکی پەنجا ساڵ لەمەوبەر هەر گوێشی پێی نەدەبزووت. دوای هاتنی کۆمباین دەیان وشە کە پێوەندییان بە دروێنەوە هەبوو کەوتنە ئاویلکە دان و فەوتان و بارگەیان بەرەو وڵاتی

فەرهەنگ تێکەوەپێچا و لەو هەزارپیشەیە دا چاوەیەکیان بۆ خۆیان ئاوەدان کردەوە هەتا رۆژ و رۆژگارێک کەسێک لاپەڕەیان هەڵداتەوە و بە سەریان کاتەوە. لەم دونیا پان و بەرین و پڕکارەساتە دا چ وڵاتێک دەتوانێ مەرزەکانی خۆی ببەستێ و تەواوی پێداویستییەکانی خۆی بۆ خۆی ساز بکا.

کاتێک لە رووسیە سەر و زمانم کراوە، پێموابوو زمانی رووسیی زمانێکی زۆر دەوڵەمەندە و زۆربەی وشەکانی هی خۆیەتی و هەر چیم دەبیست بە رووسییم وەردەگرت و بە رووسییم دادەنا، هەتا لە ماڵی ناسیاوێک چاوم بە فەرهەنگی وشەکانی لاوەکی نێو زمانی رووسیی کەوت کە ئەستوورایییەکەی هەر بە قەرا فەرهەنگەکەی خۆیان دەبوو. لە سوید دیتم کە پتر لە نیوەی وشەکانی زمانەکەیان لاوەکییە. فارسی ئەگەر عەرەبی لێدەرباوێژی وەک مریشکی ئاوەڕووتی لێدێ، خودی عەرەبییش هەروەتر و ئینگلیسی لە هەموان خراپتر. جا کەوایە زمانی کوردیی نە چاوی لەوان رەشترە و نە دەشتوانی رەشتر بێ. ئیمرۆ پێوەندی نێوان گەلەکان بە سانیە و دەقیقە سەردەگرترێ و سەردەمی کاڵە هەڵبەستن و سەفەری کەر و بارگین دوایی پێهاتوە و ئاڵوگۆڕیی و نیاز بەم ئاڵوگۆڕییانە دیواری سنوورەکانی بەزاندوە.

فەرهەنگ کتێبێکی سەرچاویی و مەرجەعە. ئەرکی سەرەکی فەرهەنگ ، یارمەتی دان و ناساندنی وشە و پێناسی وشەیە بە کەسێک کە شارەزایی تەواو یا هەر ناسیاوی دەگەڵ وشە یا وشەگەلێک نیە. کاتێک کەسێک لە کتێبێک یا لە زمانی کەسێکەوە وشەیەک دەبیسێ و مانای ئەم وشە نازانێ پەنا بۆ فەرهەنگ دەبا و فەرهەنگ وەک پشت و پەنایەک دەبێ دەستی بگرێ و داواکەی بۆ بە جێ بێنێ و ناسیاوی تەواو بدا بە خوێنەر. دیارە زمان دە نێو خۆی دا کۆمەڵێک زمانی هەیە کە تا رادەیەک لێک جیان، زمانی رۆژانەی خەڵک دەگەڵ زمانی ئەدەبی جیاوازی هەیە، زمانی فەلسەفە و زمانی شیمی و زمانی فیزیک لێک جیان و هەموو ئەوانەش لە سەر بنەڕەتی یەک زمان پێکدێن و فەرهەنگی هەموو ئەوانەش دە زمانێک دا دەتوانێ لێک جیا بن و هەرکامیان ببن بە فەرهەنگێکی سەربەخۆ.

لە فەرهەنگەکانی کوردیی دا بەداخەوە هەتا ئێستا چ گرینگایەتییەک بەم زمانانەی نێو زمانەوە نەدراون و خۆیان لە کۆمەڵێک وشە پاراستوە. فەرهەنگنووسەکان پتر هەوڵی فەرهەنگێکی پەتی کوردییان داوە و لە رێبازی سەرەکی فەرهەنگ نووسین دوور کەوتوونەوە. چوارچێوەی ئەم فەرهەنگەی بەردەستتان زمانی رۆژانەی خەڵک و ئەدەبیات و تا رادەیەک وشەکانی زانستین.

ئەم فەرهەنگە ئاکامی ورد بوونەوەیەکی پتر لە بیست ساڵانەیە لە وشەی کوردیی و کارێکە کە دوازدە ساڵ پێوەی خەریک بووم و هەوڵ دراوە کەموکووڕی فەرهەنگەکانی دیکە تا رادەی توانا چارەسەر بکا و تەواوی ئەو وشانەی کە دە زمانی کوردیی دا هەن چ بێگانە و چ خۆماڵی رێز و حورمەتی خۆیانی پێبدرێ و هەنگاوێک بێ بۆ عیلمی کردنی فەرهەنگنووسیی کوردیی.

بە داخەوە ئەم فەرهەنگە وەک هەموو کارەکانی دیکە کارێکی تاکە کەسییە و ئاشکراشە کە تاکە کەس ناتوانی لە هەموو بارەکانی زمان قووڵ بێتەوە و کەموکوڕیی یەکجار زۆرە و هیوادارم کە لە داهاتوو دەستی یارمەتیدەری بۆ درێژ بکرێ و کۆمەڵێک خۆی پێوە ماندوو بکەن و پەنادەرێکی باش بێ بۆ خوێنەر.

لە پێداچوونەوەی ئەم بەرگە دا کۆمەڵێک دۆست و برادەر یارمەتیان داوم کە زەحمەتەکەیان شیاوی سپاس و رێز لێگرتنە: عبدالرزاق فەیلی (فەیلی)، سیراونی جەلالی (هەورامی ـ لهۆن)، کاروان (خۆشناوەتی)، رێژنە محمد مجید (کۆیی)، کاوە عەلی (کۆیی)، بەناز عەلی (هەورامی ـ لهۆن). هەروەها کاک ناسری رەزازی (ئەردەلانی) کە دۆستانە ئەرکی پێداچوونەوە و خۆ پێوە ماندوو کردنەکەی بەو پەڕی دڵسۆزییەوە وە ئەستۆ گرت. دەستیان خۆش و قالبیان هەر ساغ بێ.

شێوەی کاری ئەم فەرهەنگە

١ـ وشەی سەرەکی گەورەتر نووسراوە و ئەگەر هاووێنە و هاوتای هەبێ بەڵام ریشەکەیان جیا بێ بە ژمارەی لاتینی کە لە سەرەوەی نووسراوە لێک جیا دەکرێنەوە.

وەک:

ئاش^{1}
ئاش^{2}
هاسان^{1}
هاسان^{2}

×××

٢ـ کەوانە ( ) کە دوای وشە دێ؛

ئەلف: بەشی رێزمانی وشەی بە کورتکراوی تێدا دەنووسرێ کە نیشانەکانی لە لاپەڕەی کورتکراوەکان دا نووسراوە.

وەک:

جان^{1} (نا.)
جان^{2} (ئان.)
غەزرین (چا. ل)

ب: چەشن و رەگەز و سەر بوونی هەندێک وشەی بە کورتکراوی تێدا دیاری کراوە

وەک:

خاڵخاڵۆکە (گیانـ.)
پا^{1}(ئا.)
دارەبەن (گیا.)

× × ×

٣ـ کرۆشە [ ] کە دوای کەوانە دێ بەشی ریشەی تێدا دیاری کراوە و لێرەش دا زمانەکان و زاراوەکان بە کورتکراوەیی نووسراون کە لە لاپەڕەی کورتکراوەکان نیشانەکانی دیاری کراوە.

ئەلف: ئەگەر وشەکە بێگانە و لاوەکی بێ تەنیا بە هێنانەوەی سەرچاوەکە کۆتایی پێدێ.
وەک:
گاز^{4} (نا.)[فەر: gaz لە یون: chaos]
جەزیرە (نا.)[عەر: جزيرة]
خاچ (نا.)[ئەرم: خاچ]
ئابوونە (نا.)[فەر: abonne]

ب: ئەگەر وشەکە کوردیی بێ هاوڕیشەکانی لە کۆن دا بە پێی توانا و دەست پێڕاگەیشتن لە زمانەکانی وەک (هیندی کۆن، ئەوێستا، سانسکریت، هەخامەنشی، پەهلەوی، ...) نووسراون و هاوکات هاوڕیشەکانی لە زاراوەکانی کوردیی دا (باکووریی، ناوەندیی، باشووریی، هەورامی و زازایی) دەست نیشان کراون و هەندێک جاریش لە زمانەکانی دیکەی هیندووئورووپاییش وشەی هاوڕیشە دیاری کراوە.
وەک:
با^{1} (نا.)[ئێک: ڤاتە ـ ئەو: ڤاتە ـ پاز: وات ـ پار: وەد ـ سوغ: وەت ـ خوار: واد ـ پەه: ڤات. باک: با، بای ـ ناو: باـ باش: وا، با، باد، باگ ـ هەو: وا ـ زا: ڤا]
ژن^{1} (نا.)[هیک: جەنەی ـ ئەو: جەنەی، جێنەی، گێنا، غێنا، غنا ـ پەه: ژەن،

زەن. روس: zhena. باک: ژن ـ ناو: ژن ـ باش: ژن ـ هەو: ژەنی ـ زا: جەنی، ژنی]

ستان (پاشگـ.)[هیک: ستهەنە ـ ئەو: ستانە ـ هەخ: ستانە ـ سان: ستهانە ـ پەه: ستان. باک: ستان ـ ناو: ستان، سان ـ باش: سان ـ هەو: سان ـ زا: ستان]

پ: ئەگەر وشەکە لێکدراو بێ، تەنیا بەشە دابەش کراوەکانی دیاری دەکردرێ و ریشەکەی دەچێتەوە سەر ئەو بەشانەی کە بە دابەشکراویی نووسراون

وەک:

دارکونکەرە (گیانـ.)[دار1 + کون + کەر3 + ئە]

رازدار (ئان. فا)[راز1 + دار2]

ئاوسا (ئان. ل)[ئاو3 + سا1]

ت: ئەگەر وشەکە سەر بە زاراوەیەکە و لە شوێنی بنەڕەتی و سەرەکی ریشەکەی نووسراوتەوە، تەنیا زاراوە یا بن زاراوەکە نیشان دەدرێ.

وەک

بازد (نا.)[موک]
شیڤ^1 (نا.)[باک]
ئاتەر (نا.)[هەو]
بەیە (گیانـ.)[زا]

ج: ئەگەر وشەکە سەرچاوە و ریشەکەی نەدیترابێتەوە و روون نەبووبێتەوە بە نیشانەی پرسیارێک دە نێوەکەی دا دیاری کراوە.

وەک:

ئاشۆ^1 (نا.)[؟][ئەر]
بز^1 (ئان.)[؟]
پرووش^2 (نا.)[؟]
ئاتی (نا.)[؟][باک]

× × ×

٤ـ دوای لێکدانەوەی ریشە بەشی مانا لێدانەوە دێ.

ئەلف: مانا و ماناکانی وشە دەنووسرێ و لە تەواوی هاوماناکانی لە هەموو زاراوەکانی کوردیی کەلک وەردەگرترێ.

وەک:

ئاش^{1}(نا.)[ئەو: ئەشە (ئارد)، ئەشن، ئەسەن (بەرد) ـ هەخ: ئەسەن (بەرد) ـ بەل: هەش، ئاش. باک: ئاش ـ ناو: ئاش، ئاسیاو ـ باش: ئاسیاو ـ هەو: ئاش، ئاسیاو، ئاساو ـ زا: ئارەیە، ئاریە، ئارێ] ١ـ ئامرازی هاڕینی گەنم و دانەوێڵە بۆ ئارد کردن کە لە دوو بەردی خڕی گەورە(بەرداش) پێک هاتوە. ئەم دوو بەردە لە سەر یەکن، ئەوەی بنەوە قایم کراوە و ئەوەی سەرەوە بە هێزێکی وەک ئاو، با یا مەکینە دەگەڕێ و دانەوێڵە دەهاڕێ و بە پێی ئەو هێزەی کە دەیگەڕێنێ چەند جۆری هەیە. ٢ـ ئەو شوێن وجێگایەی کەم ئەم دەزگایەی تێدا دامەزراوە. ٣ـ (ئا.)[باک] ئەندامێکی ماسوولکەیی و بە هێزی باڵندە دانەخۆرەکانە کە دوای چیکڵدانە و بەر لە گەدە هەڵکەوتوە و کاری هاڕینی دانی خوراوە، سیکەتۆرە.

بەرداش (نا. ل)[بەرد + ئاش1] بەردێکی خڕی گەورەیە کە تایبەت بۆ ئاش دەیتاشن. ئاش لە دوو بەرداش پێک دێ کە بەرداشی بنەوە نابزوێ و ئەوەی سەرەوە دەگەڕێ و دانەوێڵە دەهاڕێ، کەڤری ئاشی، بەردەهاڕ، بەراش، ئارسی.

شاخ (نا.)[پەهـ: شاک، شاخ. باک: شاخ ـ ناو: شاخ ـ هەو: شاخ ـ زا: شاخ] ١ـ زەقایی رەقی سەری هەندێک گیانداری وەک بەران، بزن، ئاسکە کێوی و .... ٢ـ لقی دار. ٣ـ باروووت دانی راوچی (لە بەر ئەوە کە لە شاخی حەیوان ساز کراوە). ٤ـ کێو، چیا. ٥ـ چیای بەردین. ٦ـ رەوەزە بەردیک بە چیاوە.

ب: ئەگەر وشەکە لە شوێنێک مانا کراوەتەوە و ماناکە لێکدراوەتەوە، دیسان مانا ناکرێتەوە و دەنووسرێ کە بڕوانێتە وشەی دیاری کراو کە بە کورتکراوەی « بڕ: » نیشان دەدرێ

وەک:

ئارسی (نا. ل)[ئار7 + سی (سەنگ)][زا] بڕ: بەرداش.

جان^{1} (نا.)[باک ـ زا] بڕ: گیان

خاڵەڕەشە (گیا.)[خاڵ2 + ئە + ڕەش + ئە] بڕ: بارێزە / ٢
هێڵە (نا.)[هەو] بڕ: هێلکە

پ: لەم بەشە دا لە کاتی پێویست وێنە بۆ وشە دەهێنرێتەوە کە بە « :: » نیشان دەدرێ. لە وێنە هێنانەوەش دوو مەبەست لە بەر چاو گیراوە. ١ـ چلۆنایەتی دەربڕین و کار پێکردنی وشە لە ڕستە دا. ٢ـ سەلماندن و نیشان دانی هەبوونی ئەم وشەیە لە زمانی کوردیی دا.

وەک:

ئاونشین (ئان. فا)[ئاو3 + نشین] کەسێک کە دەگەڵ کەسی دیکە هاتوچۆ و هەڵسوکەوتی هەیە، هاودەم، هاونشین. :: میرسێوەدین بەگ پیاوێکە هەمیشە ئاونشینە بە دەوڵەتی تورکان و بە سوڵتانی / ئەوە لە دەرکی والی موسڵێ دادەبەزی بە میوانی (سەعید و میرسێوەدین ل ٩٢).

ستان (پاشگ.)[هیک: ستهەنە ـ ئەو: ستانە ـ هەخ: ستانە ـ سان: ستهانە ـ پەھ: ستان. باک: ستان ـ ناو: ستان، سان ـ باش: سان ـ هەو: سان ـ زا: ستان] ١ـ پاشگری جێ و شوێنە. **ئەلف:** نیشاندەری زۆری و فرە بوونە. :: گۆڕستان، گوڵستان، بێستان، دارستان. **ب:** جێ و شوێنی ژیانی گەل و نەتەوەیەک نیشان دەدا. :: کوردستان، لۆڕستان، عەڕەبستان، هیندوستان. ٢ـ پاشگری کات و زەمانە. :: زستان، تاوسان.

بلام (نا. ل)[بل (بەر) + ئام] قایشێکە لە تەنگەی ئەسپی سەرکێشەوە لە لغاو قایم دەکرێ بۆ ئەوە کە ئەسپ سەری هەڵناوێ یا سوار هەڵنەگرێ، بلاو. :: هیوای بەختەوەری ئەهات زیاد بێ بەڵام دێوەزمەی شەڕ / بە چوارناڵ ئەوە وەک ئەسپی سەرکێشی بێ بلام دێ (هێدی ل ٣٨١).

× × ×

٥ـ دوا بە دوای مانای وشە، چاوگی لێکدراو کە لەم وشەیە پێک دێ (یا زاراوە و کینایەیەک کە لەم وشەیە ساز دەبێ) وەک بەشێکی نەپساوە و لکاو بە وشە دێ. بە پێی لێکدانەوەی من وەها چاوگێک دەبێ لە بن وشەکان بنووسرێ و وەک

وشەیەکی سەربەخۆ دیاری ناکردرێن. ~ نیشانەی دووپاتە بوونەوەی وشەیەکە کە دەگەڵ چاوگ دێ.

وەک:

پشتیوانی (حم.)[پشتیوان + ئی] یارمەتی، کۆمەک، یاریدە، پشتگری، لاگری. **~ کردن:** لاگری لە کەسێک کردن، پشتی کەسێک گرتن و یارمەتی دانی، پشتیوانی لێکردن. **~ لێکردن:** بڕ: پشتیوانی کردن.

بەرماڵ (نا. ل)[بەر3 + ماڵ1] ١ـ دوو تەختە کوێنی گەورەیە کە بە بەر رەشماڵ و تاوڵیوە دەگرن هەتا بەری با و باران بگرێ. ٢ـ جاجمێکی گەورەیە کە پێخەفی تێوە دەپێچن. ٣ـ تەنراوێکی هەندێک چووکە کە پاک و خاوێن رادەگیرێ و نوێژی لە سەر دەکەن، دووگرد، جانماز. **~ لە سەر ئاو گەڕان:** (کنـ.) زۆر نوێژ کردن و موسڵمانی چاک و خاوەن کەڕامەت بوون، پیرۆز بوون.

ئاوەکی^{2} (ئان. ل)[ئاو + ئەک + ئی] هەڵبڕانی مەڕ و ماڵات لە ران و چوونە نێو رانی دیکەوە. **~ بوون:** تەرە بوون و تێکەڵ بوونی سەرێک یا چەند سەر مەڕ و ماڵات و چوونە نێو مێگەل و رانی دیکەوە، ئاوەکی کەوتن. **~ کەوتن:** بڕ: ئاوەکی بوون.

بۆڕ^{1} (نا.)[بڕ: بۆڕ1] ١ـ بەزیو لە شێعر و دمەقاڵە. ٢ـ (ئان)[زا] بڕ: بۆر 1. **~ خواردن:** تێک شکان و بەزین لە شێعرشێعرێن و دمەقاڵە دا. **~ دان:** بەزاندنی غەنیم لە شێعر و دمەقاڵە دا.

× × ×

٦ـ لەم بەشە ئەگەر وشەکە ناوی لێکدراو بە پیتی « ئی » ساز بکا دێ، کە بە || دیاری دەکردرێ. بە بڕوای من ئەم وشە لێکدراوانەش لە وشەی سەرەکی جیا نین و دەبێ لە بن وشەکە بنووسرێن و شیاوی باسیشە کە هیچ فەرهەنگێکی کوردیی ئەم وشانەی لەبەر چاو نەگرتوە لە حاڵێک دا کە دەورێکی زۆر گرینگ لە زمان و ئەدەبی کوردیی دا دەگێڕن و گەلێک مانای دیکە ساز دەکەن.

وەک:

ئارام (نا. ل)[ئا13 + رام][ئەو: رەم ـ پەه: رام، ئارەم ـ سان: رامەیەتی.

باک: ئارام ـ ناو: ئارام ـ باش: ئارام ـ هەو: ئارام] ١ـ ئۆقره، حەجمین، بڕست، توانا. ∷ ئەو ژانه سەره ئارامی لێبڕیوم. ٢ـ هێدی و هێمن، لەسەرەخۆ. ∷ هەتا خودا حەز دەکا پیاوێکی ئارام و لەسەرەخۆیه. ٣ـ بێدەنگ و بێ قڕه، ئەهوەن. ∷ کوێستان شوێنێکی ئارام و خۆشه. ٤ـ (ئاک.) یەواش، سەبر، به ئەسپایی، ئارام ئارام. ∷ ئارام به ڕێگایه دا دەڕۆیشت. **ئارام ئارام:** وردەورده، به سەبرا، له سەرەخۆ. ∷ ئارام ئارام به لۆژەلۆژ / ئەوا بەرەو ماڵ بوومەوه (ناڵەی جودایی ل ٣٠). **~ بوون:** ١ـ بێدەنگ بوون، ئارام گرتن، جووڵه نەکردنی گیاندار و بێ گیان، هەدادان. ∷ رۆڵه تاوێک ئارام به بزانین دونیا چ باسه! دونیا ئارام بوو که حەمه وەدەرکەوت. هات و هاوار بڕانەوه و هەموو ئارام بوون. ٢ـ هێدی بوون و کەم بوونەوەی ئێش و ژان. ∷ ئێستا باشترم ژانەکه هەندێک ئارام بوه. **~ بوونەوه:** ١ـ ژیر بوونەوه، ئۆقره گرتن، ئارام بوون. ∷ دوای تاوێک منداڵەکه ئارام بۆوه و دانیشت. ٢ـ دامرکانی ئێش و ژان. ٣ـ بێدەنگ بوونی ئاژاوه و هات و هاواری خەڵک. **~ گرتن:** ئارام بوون، ئارام بوونەوه، حەجمین، هەدادان، داسەکنین، داکاسان. **~ لێبڕان:** ئۆقره لێبڕان، ئارام لێهەڵگیران، حەجمین لێبڕان به هۆی ئازار و دەرد و خەم، ئارام و قەرار لێبڕان، ئارا و قارا لێبڕان. ∷ لەوەتی ددانم دێشێ شەوانه ئارامم لێبڕاوه. له داخ ئەو کوڕەم ئارامم لێبڕاوه. **~ لێبڕین:** تێک دانی حەسانەوەی خەڵک، تێک چوونی هێمنایەتی، ئارام و قەرار لێبڕین، ئارا و قارا لێبڕین. **~ لێهەڵگرتن :** ئارام لێبڕین، ئارام و قەرار لێهەڵگرتن، ئارا و قارا لێهەڵگرتن. **~ لێهەڵگیران:** بڕ: ئارام لێبڕان. || **ئارامی دڵ:** ١ـ ئەو کەسەی که بوونی هۆی ئارام بوونەوه و ئەرخەیانی دڵه، کەسی خۆشەویست، منداڵ. ٢ـ (کنـ.) گراوی، یار، حەز. & ئارامی دڵان، ئارامی رووح، ئارامی گیان. ∷ له لایەک ئارامی دڵم به عومری تۆ له بەر چاوم هەڵگیراوه / له لایەک دوژمنایەتی حەوت هەزار سوار پێی ده دەرکم ناوه (سەعید و میرسێوەدین ل ٨٦). ئەرێ خەندەی دەمت ئارامی دڵ کانی حەیاتی من / له سەر چی زیز دەبی؟ رووحت دەوێ؟ هانێ حەیاتی من (وەفایی ل ٩٠). **ئارامی دڵان:** بڕ: ئارامی دڵ. ∷ فیدای گیانت بم ئارامی دڵان / بۆ دەکەی زاری و واوەیلا و گریان (بارام و گوڵندام ل ٩٥). مەڵێن بولبول مەناڵێنه کەوا گوڵ گوڵشەنی چۆڵ کرد / دڵارامی نەما چ بکا که ئارامی دڵان رۆیی (وەفایی ل ٢٠٧). **ئارامی رووح:** بڕ: ئارامی دڵ. ∷ بەبێ تۆ قەت نەژیم، شادیم نەمێنێ، دیده بێ نوور بم / دەمێک ئارامی رووحم به، حەیاتم، عومرەکەم، چاوم (وەفایی ل ٧٠). **ئارامی گیان:** بڕ: ئارامی دڵ. ∷ ئیمامیش با به دووی دا هەر بکا زاری هەتا ماوه / به

زاری بانگی هاوالآن بکا، ئارامی گیان رۆیی (ئاوات ل ١١٣).

تەپڵ (نا.)[عەر: طبل] ١ـ ئامرازێکی مۆسیقایە، لە دەفرێکی نێو بۆش، کە لایەکی پێستێکی خۆش کراوی ناسکی لێدەدەن و بە دەست یا دار تەپەی لێدێ. لە کوردەواری دا پتر بۆ داوەت دەگەڵ تووزەلە و نای کەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ (ئا.) بەشێک لە کەللە کە دەکەوێتە نێوان پێشەسەر و پاشەسەر، تەپڵەسەر. **~ کوتان:** بڕ: تەپڵ لێدان. **~ لێدان:** دەنگ دەهێنان بە پێی هەوای مۆسیقا لە تەپڵ، تەپڵ کوتان. || **تەپڵی باز:** تەپڵێکی چووکەیە کە لە راو دا دەیکوتن هەتا مەل و باڵندە پێی هەڵفڕن و لە دوایی بازی تێبەردەن. :: سوڵتان دەکاتن نازێ / بدەن لە تەپڵی بازێ / هات و گەییە سیوازێ (مان ل ٢٢). **تەپڵی بێعاری:** بێشەرمی و بێعەیایی ئاشکرا. * **تەپڵی بێعاری کوتان:** بێشەرمی کردن بە ئاشکرایی. **تەپڵی دڕاو:** (کنـ.) کەسی بێ رێز، بێ نرخ. **تەپڵی زڕاو:** (کنـ.) کەسێک کە نەنگ و خراپەکەی ئاشکرا بووبێ و بڵاو بووبێتەوە. **تەپڵی سەر:** بڕ: تەپڵەسەر. **تەپڵی شادمانی:** تەپڵی سەرکەوتن لە شەڕ دا. * **تەپڵی شادمانی لێدان:** بەرز کردنەوەی دەنگی تەپڵ لە شەڕ دا بە بۆنەی سەرکەوتن. :: بە قۆچ عوسمانی گوت: قوربان ئەمن دەرەقەتیان نایەم، تەپڵی شادمانی لەم لا لێدەدرێ و تەپڵی شادمانی لەو لا لێدەردێ، بەڕاستی ئەمن هەڵدێم (بەیتی سەعید و میرسێوەدین. سروە ژ ٧٥ ل٣٣). **تەپڵی گۆش:** بڕ: پەردەی گوێ. **تەپڵی گوێ:** بڕ: پەردەی گوێ. **تەپڵی نابوودی:** تێداچوون لە باری مادی و ئابوورییەوە. * **تەپڵی نابوودی لێدان:** راگەیاندنی تێداچوون لە باری مادی و ئابوورییەوە. **تەپڵی ئەمان:** تەسلیم، ئەمان. ***تەپڵی ئەمان لێدان:** تەسلیم بوون و ئەمان خواستن، راگەیاندنی تەسلیم و ئەمان. :: لە بەر تۆ چارەنووسی شووم و بەدفەڕ / ئەوەی قەت لێی نەدەم تەپڵی ئەمانە (تاریک و روون ل ١٥٦).

سەرو (نا.)[پەهـ: سەرڤ، سەرب. باک: سەلوی، سەروی ـ ناو: سەرو، سەوڵ، سەور، سەلو ـ هەو: سەوڵ] ١ـ دارێکی خۆڕسکە، گەڵاکانی تیژ و باریکن، هەتا ٢٥ میتر هەڵدەدا و قەفی دەگاتە دوو میتر، چێوەکەی سپی، یا زەردە و زۆر بە بایەخ و سەختە، بەرەکەی وەک بەری دارکاژ دەچێ بەڵام زۆر چووکەترە، ئەم دارە لە ناوچەی کوێستانی شین دەبێ و لە زستان دا گەڵاکانی ناوەڕێ و هەمیشە سەوزە، Cupressus horizontalis, Cupressus sempervirens ناوی لاتینی ئەم دارەن. ٢ـ (کنـ.) یار و گراوی بەژن و باڵا جوان. :: ئەوەندەم لەو قەد و باڵایە ئاشووب و بەڵا دیوە / لە سەیری سەروی باغم غایلەی غوولی بیابانە (مەحوی ل ٢٧٩). || **سەروی ئازاد:** ١ـ سەرو. ٢ـ (کنـ.) بەژن و باڵای یار. :: سەروی ئازادیش

لەبار و دڵکەش و بەرزە بەڵام / گیانەکەم من شێت و شەیدای لار و لەنجەی ئەم قەدەم (ناڵەی جودایی ل ٣٧). **سەروی جۆبار:** ١ـ سەروێکی لە پەنا ئاو و جۆبار رسکابێ. ٢ـ (کنـ.) قامەتی یار. & سەروی جۆیبار. :: خاڵی رووت داخی دڵی زامار و بیماری منە/ روومەتت گوڵ، قامەتی تۆ سەروی جۆباری منە (ئەحمەد موختار ل ١٥٨). **سەروی جۆیبار:** بڕ: سەروی جۆبار. :: عەزیزم رووحی شیرینم لە من بۆچی کەناری تۆ / وەرە سەر هەردوو چاوی من کە سەروی جۆیباری تۆ (وەفایی ل ١١٠). کە قامەتی بە دەر ئەخا قیامەت ئاشکار ئەکا / چ قامەتێ بە راستی لە سەروی جۆیبار ئەکا (بێخود ل ٣). **سەروی چەمەن:** بڕ: سەروی ناز. :: سەری زولفت چیە؟ عومری درێژم، تووتی ئامالم / قەدی بەرزت چیە؟ سەروی چەمەن، رووحی رەوانی من (وەفایی ل ٩٣) **سەروی خەرامان:** (کنـ.) گراوی بەژن و باڵا جوان و خۆشڕەوت. :: بە ئازادی لە کن خۆ شوهرەیە من مات و حەیرانم / گوڵ و نارنجی بەر هێناوە خۆ سەروی خەرامانت (وەفایی ل ٢٨) دڵی زاهید بە جارێ بۆ نەبێتە بولبول و قومری / لە لایەک گوڵ، لە لایەک جیلوەیی سەروی خەرامەنە (بێخود ل ٨٩). **سەروی رەوان:** (کنـ.) ١ـ بەژن و باڵای یار و گراوی ٢ـ گراوی بەژن و باڵا جوان. :: قومری وەرە هەرتا دەمرین پێکەوە بگرین / تۆ سەروی رەوانت چوە من رووح و رەوانم (وەفایی). دێت و رادەبرێ وەکوو سەروی رەوان من چ بکەم / کە بە قوربانی نەکەم رووح و رەوان من چ بکەم (هێمن) **سەروی سەهی:** ١ـ سەروێکی کە راست رسکابێ. ٢ـ (کنـ.) بەژن و باڵای بەرزی گراوی. :: هەموو سەروی سەهی سەریان نەوی کرد، باغەوان رۆیی / گوڵیش وا خۆی رنی، لایێ خەزان لایێ لە خۆ دانە (ئاوات ل ١١١). وەک بولبول، ئەی تازەگوڵم، پڕ بە دڵمە شەوق / وەک قومری، ئەی تۆ سەروی سەهی، پڕ بە ملمە تەوق (مەحوی ل ١٨٣). **سەروی کشمیری:** سەروی ناوچەی کشمیر، سەروی رێک و پێک و راست. :: پەرێشان زولفی تاتاری میساڵی ئەژدیهای جەنگی / نەزیری سەروی کشمیری قیامەت قامەتی شەنگی (حاجی قادر ل ١٤٩). **سەروی کێوی:** جۆرێک لە جۆرەکانی سەرو juniperus، مەرخ، وەرس، عەرعەر. **سەروی مەوزوون:** (کنـ.) یار و گراوی باڵا بەرز و رێک و پێک. :: خەرامی ناز ئەگەر هێنایە لەنجە سەروی مەوزوونت / وەکوو لەیلا، لە سەر رێ پرسشێ کە حاڵی مەجنوونت (مەحوی ل ٧٤). وەرە سەیری خیابان و بەیازی دەفتەری نالی / کە سەف سەف، مەسرەعی بەرجەستە ریزی سەروی مەوزوونە (نالی ل ٥٢٣). **سەروی ناز:** ١ـ جۆرێک سەروی بڵند و رێک و جوانە کە لە ماڵان دەچەقێندرێ، Cupressus fastigata ناوی لاتینی ئەم سەروەیە. ٢ـ (کنـ.) گراوی باڵابەرز و

نازدار. به غەمزەی نازەوە ئەو سەروی نازە کەی چوە گوڵشەن / کە نێرگس وا بوە چاوی سپی، سەروی بوە تۆپاڵ (مەحوی ل ۲۰۳) & سەروی چەمەن. **سەروی نازدار:** (کنـ.) یاری باڵابەرزی و بە ناز و غەمزە. :: ئەتۆ سەروێکی نازداری، ئەتۆ شۆخێکی گوڵزاری / بە دڵ وا چاکە بتگێڕم، لە سەر چاوان، لە سەر دەستان (وەفایی ل ۸٦)

دێو^{1} (نا.)[هیک: دێڤە - ئەو: دەئێڤا - سان: دێڤە - پەهـ: دێڤ. باک: دێڤ - ناو: دێو - هەو: دێو - زا: دێو، دێڤ، دێب] ١ـ گیانلەبەرێکی خەیاڵی مەزنە، بیچمی وەک مرۆڤە، ناحەز و کرێتە، دوو شاخی لە سەرە و کلکی هەیە. ٢ـ (کنـ.) مرۆی زەلام. ٣ـ (کنـ.) مرۆی زۆرخۆر. ٤ـ (مجـ.) هەر شتێکی لە چاو هاوشتی ئاسایی خۆی گەورەتر بێ. ٥ـ (کنـ.) مرۆڤی بێ هەست، لە مرۆڤایەتی بە دوور. || **دێوی سپی:** ١ـ دێوێکی نێو چیرۆکانە. ٢ـ (کنـ.) زستان. :: زستانە، بەفرە، حەشرە، وڵات پڕ لە ناڵەناڵ / دێوی سپی بە قینەوە هات، بۆتە پیرەزاڵ (ئاوات ل ١٤٨). **دێوی دەروون:** نەوس، رووحی خراپ لە نێو مرۆڤ دا.

× × ×

٧ـ دواین بەش تێبینییە سەبارەت بە وشە، ئەگەر هەست بە پێویستی یا کەم و کوڕی یا لێکدانەوەیەکی پتر سەبارەت بە وشە بکردرێ.

وەک:

پاڵان (نا.)[پەش: پالانە - بەل: پالام - فار: پالان. باک: پالان - ناو: پاڵان] بەرگێکی نێواخن کراو لە کایە، کە لە سەر پشتی کەر و بارگین و حەیوانی بارەبەر دادەنێن هەتا پشتی بریندار نەبێ، کورتان، کۆپان. **~ کردن:** پاڵان لە سەر پشتی بارەبەر دانان. || **پاڵانی قەجەری:** جۆرە پاڵانێک چووکتر و رێک و پێکتر کە وەک زین کەلکی لێوەردەگرن، کۆپانی قەجەری.

تێبینی: دوکتور مەحەممەدی موعین وشەی پاڵانی بردۆتەوە سەر چاوگی پاڵاوتن (بڕ: برهان قاطع ب ١ ل٣٥٧). پێموایە دوکتور بە هەڵە بۆی چوە. پاڵان لە پەهلووک - ی پەهلەوی بە مانای پاڵ - ی کووردی کەوتوە، پاڵانچە لە کوردیی دا بە مانای ماسوولکەی تیغەرەی پشت یا ئەو تیسکە خوریەیە کە لە سەر پشتی بەران بۆ جوانی دەیهێڵنەوە و ئەوەش رایەکە بە قەوەتتر دەکا کە پاڵان شتێکە کە لە سەر پاڵ

یا تەنیشت دەبەسترێ و چ پەیوەندی بە پاڵاوتنەوە نیە.

ئاسەوار (نا. ل)[ئاس + ئە + وار] ١ـ نیشانە و پێناسی ماددی لە نەتەوە یا عەشیرەتێک یا گیاندارێک وەک بەڵگەی بوونیان، شوێنەوار. ∷ هێشتا هیچ بەڵگەیەک لە ئاسەواری مادەکان نەدیتراوەتەوە. ٢ـ رەگەز، بەرە. ~ **بڕانەوە:** بنەبڕ کرانی رەگەز و بەرەی کەس یا گیاندار. ∷ شوکور ئەسپێ ئاسەواری بڕاوەتەوە. ~ **بڕین:** بنەبڕ کردن و فەوتاندنی بە تەواوەتی کەسێک یا گیاندارێک. ∷ مەغوولەکان ئاسەواری گەلێک بنەماڵە و نەتەوەیان بڕی. ~ **مانەوە:** نەبڕانەوەی رەگەز و بەرەی کەس یا گیاندار. ∷ گەلێک نەتەوە لە مێژوو دا هەبوون کە فەوتاون بەڵام ئاسەواریان هەر ماوە. کابرا دەمێک ساڵە مردوە ئێستا ئاسەواریشی نەماوە. ~ **نەهێشتن:** نەمانەوە و بڕانەوەی شت یا گیاندار یا کەس، ئاسەوارنەمانەوە. ∷ منداڵ ئاسەواری کشمیش و گوێزیان نەهێشت.

تێبینی: بەشی یەکەمی وشە یانی ئاس دەگەڵ [هیک: ئاسا āsā ـ ئەو: ئەسەه asah ـ سان: ئاسە āsa، بە مانای شوێن، جێگا و هەروەتر دەگەڵ چاوگی ئاه āh لە ئەوێستا دا و ئاس ās لە سانسکریت و وێدا دا بە مانای دانیشتن] هاوریشەیە . بەشی دووهەم یانی وار لە هیندی باستان و سانسکریتی ڤەرە vara و ئەوێستایی و پەهلەوی ڤەر var بە مانای شوێن و ناوچە کەوتەوە و وار و هەواریش هەر لەم ریشەن بە گشتی ئاسەوار دەبێتە جێی دانیشتن یا شوێنی ژیان.

درنج (نا.)[پەه: درووج] دێو.

تێبینی: لە پەهلەوی دا درنج [دێڤ درووج] بە مانای دێڵەدێوی درۆ هاتوە کە خودی وشەکە هاوریشەیە دەگەڵ درۆ. وشەی درنج لە کوردیی دا پتر دەگەڵ دێو دێ. :: دێو و درنج.

بۆرانی (نا. ل)[بۆران + ئی] چێشتێکە بە هێلکە، کوولەکە یا باینجانی سوور کراوە دەگەڵ ماستی خاو کراوە و گەرم سازی دەکەن و دەیخۆن، بۆرناش.

تێبینی: بۆران ناوی ژنێکە کە بۆ یەکەم جار ئەو چێشتەی ساز کردوە، هەندێک بردویانەتەوە سەر بۆران دوخت کچی خوسرەو پەرویز (القاموس ل ٨٦) و هەندێکیش بردوویانەتەوە سەر بۆران کچی حسن سهل (برهان ب ١ ل ٣١٥). هەروەها بۆران لە زمانی پەهلەوی دا وەک ناوی کچ هاتوە و لە وشەی بۆر1 کەوتوە.

ریزی ئەلفوبێی ئەم فەرهەنگە

بە داخەوە زمانی کوردیی هەتا ئێستا خاوەن ئەلفوبێیەکی ڕێکوپێک و تایبەتی و ستاندارد نیە. هەر چەند زمانەوانان بۆ دانانی ئەلفوبێ بۆ نووسینی زمانی کوردیی زۆر شارەزایانە و بە جوانی ئەم ئەرکەیان بەڕێوە بردوە بەڵام کاری هەرە سەرەکیان وەپشت گوێ داوە و ریزی پیتەکانی کوردییان نەنوسیوە، ئەوەیە کە نووکە تووشی ئەم گرفتە هەین. ئاخۆ کورد چەند پیتی دەزمانەکەی دا هەیە و شوێنی تایبەتی هەر کام لە کوێیە؟ هەتا ئیمرۆ سەیری هەر فەرهەنگ و پێرستێک دەکەی دەبینی هەر کام لەو کەس یان کەسانە بە وێست و دڵخواز و سەلیقەی خۆیان ئەلفوبێیەکیان ریز کردوە و کەلکی لێوەردەگرن. گرفتی هەرە گەورە ئەوەیە کە هەمووی ئەوانە بە لاسایی لە ئەلفوبێی عەرەبی ئەو پیتانەیان لە دوای یەک نوسیوە، سەیر ئەوەشە کە لە کاتی ریز کردنی وشەکان ئەم تەرتیبەیان رەچاو نەکردوە.

خاڵ لە فەرهەنگەکەی دا پیتەکانی زمانی کوردیی بە ٢٧ دانە داناوە و ئاوای ریز کردوون:

ا، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، م، ن، و، هـ، ی

زەبیحی لە قامووسی زمانی کوردیی دا پیتەکانی زمانی کوردیی بە ٣٦ دانە داناوە و ئاوای ریز کردوە:

ء، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ڕ، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، ڵ، م، ن، و، هـ، ی

هەژار لە هەنبانە بۆرینە دا ریزی پیتەکانی کوردیی بە ٣١ دانە داناوە و ئاوای نووسیوە:

ئـ، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ڕ، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، ڵ، م، ن، و، ۆ، هـ، ی، ێ

هەر لە سەرەتای پەیدا بوونی خەتی فینیقی ـ کە ئێستاکە بە باوکی زۆربەی خەتەکانی دونیا دادەندرێ و خەتی کوردییش یەک لەوانە ـ نەیانتوانی گرفتی پیتەکانی بزوێن چارەسەر بکەن و لە رۆژهەڵات هەتا ئیمڕۆ ئەم گرفتە جێبەجێ نەبوە (جگە لە کوردیی) و ئەمەیە کە دە زمانەکانی عەرەبی و فارسی دا لە سەر و ژێر و بۆر بۆ ئەم مەبەستە کەلک وەردەگرن. بەختەوەرانە کورد ئەم گرفتەی چارە سەر کرد و پیتەکانی بزوێنی هێنا نێو ئەلفوبێ و نووسینەوە و هەنگاوێکی زۆر شارەزایانەی لەم بابەتەوە هەڵگرت، بەڵام هەروەکی کوترا ریزی ئەلفوبێیەکەی دیاری نەکرد و هەر کەس بە پێی لاسایی کردنەوە لە عەرەبی یا فارسی کە پیتی بزوێنیان دە ریزی ئەلفوبێیەکەیان دا نیە، ریزێک دیاری دەکەن. من پێموایە کە بۆ ئەلفوبێی کوردیی پیویستە کە هەتا رادەیەک ئەم شیوازە بشکێنین .ئێمە کە بۆ ساز کردنی نوسین بە زمانی کوردیی ئەم رچەمان شکاند بۆ دەبێ ستانداردی ئەلفوبێیەکەش نەشکێنین؟

ریزی ئەلفوبێی ئەم فەرهەنگە

ئـا ـ ب ـ پ ـ ت ـ ج ـ چ ـ ح ـ خ ـ د ـ ر ـ ڕ ـ ز ـ ژ ـ س ـ ش ـ ع ـ غ ـ ف ـ
ڤ ـ ق ـ ک ـ گ ـ ل ـ ڵ ـ م ـ ن ـ و ـ ئو ـ ئۆ ـ ئوو ـ ھ ـ ئە ـ ی ـ ئی ـ ئێ

سەرچاوەکان

کوردی

القاموس الکردی الحدیث، کردی ـ عربی، تالیف الاستاذ علی سیدو گورانی، طبع فی الشرق الاوسط ١٩٨٥، عمان، اردن (القاموس)

امثال و حکم کردی، گردآورنده قادر فتاح قاضی، انتشارات دانشگاه تبریز، تبریز خردادماه ١٣٦٤ (امثال و حکم)

بێستوون، فەرهەنگی سۆرانی ـ هەورامی، دانانی: حامید درودی، حاتەم مەنبەری، ستۆکهۆڵم ١٩٩٨

پایزە، ئەحمەد بەحری، چاپ ١٣٧٣ (پایزە)

پەندی پێشینان، محمدی خاڵ، چاپی دووهەم ١٩٧١ (پەند)

تاریک و روون، گوڵبژێرێک لە شێعرەکانی هێمن، لەبڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا (تاریک و روون)

خەییام بە کوردی، وەرگێڕ هەژار، سروش تهران ١٣٧٠ (خەییام)

دمدم، عەرەب شەمۆ، وەرگێڕ شوکور مستەفا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٥ (دمدم)

دیوانی ئاوات (سەیید کامیلی ئیمامی زەنبیلی) لە سەر نووسین و ئامادە کردنی سەیید نەجمەدینی ئەنیسی، چاپخانەی مهارت تهران، چاپی اول، بهار ١٣٦٥ (ئاوات)

دیوانی بێخود، کۆ کردنەوە و رێکخستن و لە سەر نووسینی محمدی مەلا کریم، چاپخانەی سلمان الاعظمی بەغدا ١٩٧٠ (بێخود)

دیوانی بێسارانی، کیومەرس نیک رەفتار، بەرگی یەکەم (بێسارانی)

دیوانی حاجی قادری کۆیی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی سەردار حمید میران، کەریم مستەفا شارەزا پێداچوونەوەی مسعود محمد، لە چاپکراوەکانی ئەمینداریێتی رۆشنبیریی و لاوانی ناوچەی کوردستان، ١٩٨٦ (حاجی قادر)

دیوانی حەقیقی، انتشارات صلاح الدین ایوبی چاپ اول ١٣٦٧ (حەقیقی)

دیوانی گۆران، سەرجەمی بەرهەمی گۆران بەرگی یەکەم، محمدی مەلا کەریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا ١٩٨٠ (گۆران)

دیوانی مەحوی، مەلا عبدالکریمی مدرس و محمدی مەلا کریم ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەییوبی ١٣٦٧ (مەحوی)

دیوانی مەولەوی، مەلا عبدالکریمی مدرس انتشارات محمدی(سقز) ١٣٦٧ (مەولەوی)

دیوانی نالی، مەلا عبدالکریمی مدرس و ... چاپی دووهەم، انتشارات صلاح الدین ایوبی ١٣٦٤ (نالی)

دیوانی وەفایی، محمد علی قەرەداغی چاپی دووهەم کۆڕی زانیاری کورد١٩٨٤ (وەفایی)

دیوانی ئەحمەد موختار جاف، عیزەدین مستەفا رەسووڵ، چاپخانەی الادیب، بەغدا ١٩٨٦ (ئەحمەد موختار)

فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردی، محمد کریم شریف، چاپی دووەم، لە چاپ دانەوە و زیاد کردنی سعدالله اسماعیل شێخانی، چاپخانەی الحوادث، بەغدا ١٩٨٦ (فۆلکلۆر)

فەرهەنگی خاڵ، شێخ محمدی خاڵ، ٣ بەرگ، کتابفروشی محمدی، سقز ١٣٦٧ (خاڵ)

فەرهەنگی کشت و کاڵ، معروف قەرەداغی مەردۆخی، ٢ بەرگ چاپخانەی دارالسلام بەغدا ١٩٧٢ (کشت و کاڵ)

فەرهەنگی کوردی رووسی، سۆرانی، ق. کوردۆ، ز. یوسف، مۆسکۆ، دەزگای چاپەمەنی زمانی رووسی، ١٩٨٣

فرهنگ مردوخ، کردی فارسی عربی، تالیف، شیخ محمد مردوخ کردستانی، ناشر غریقی سنندج، ٢ بەرگ (مەردووخ)

قامووسی زمانی کوردی، زەبیحی ٢ بەرگ (ء و ب)، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد بەغدا ١٩٧٩ (قامووس)

سروە، گوڤار، ئینشاراتی سەلاحەدینی ئەیووبی (ئەوەندە ژمارەی کە هەمبوون) (سروە)

سێسەد هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی. کۆ کردنەوە و ئامادە کردنی: س. ئی . شێخانی. چاپخانەی الحوادث، بەغدا ١٩٩٠ (سێسەد هۆنراوە)

کاروانی خەیاڵ. خالد حسامی (هێدی). چاپی دووهەم چاپخانەی زانکۆی

سەلاحەدین، بەهاری ١٩٩٧، هەولێر (هێدی)

لاله به دەستان، هاشم نانەوازادەگان، سوێد کارلستاد، ١٩٩٣ (لاله به دەستان)

منظومه کردی بهرام و گلندام، ضبط و ترجمه و توضیح از قادر فتاحی قاضی، انتشارات موسسه تاریخ و فرهنگ ایران، شماره ١٠. تبریز ١٣٤٧(بارام و گوڵندام)

منظومه کردی سعید و میر سیف الدین بیگ، ضبط و ترجمه و توضیح از قادر فتاحی قاضی، انتشارات موسسه تاریخ و فرهنگ ایران، شماره ٢٤. تبریز ٢٥٣٥(سەعید و میرسێوەدین)

منظومه کردی شور محمود و مرزینگان، ضبط و ترجمه و توضیح از قادر فتاحی قاضی، انتشارات موسسه تاریخ و فرهنگ ایران، شماره ١٢. تبریز ١٣٤٨(شۆڕمەحموود)

مەم و زین، ئەحمەدی خانی، ئامادە کردن و پەڕاوێز نووسینی: هەژار، ئەنستیتۆی کوردی لە پاریس، پاریس ١٩٨٩ (مەم و زین)

میرزا، فەتاح ئەمیری، ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەیووبی، ١٣٧٢ (میرزا)

ناڵەی جودایی، هێمن، چاپخانەی (علاء)، بەغدا ١٩٧٩ (ناڵەی جودایی)

وەلی دێوانە، عوسمان هەورامی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٦(وەلی دێوانە)

هاوارەبەرە، فەتاح ئەمیری، ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەیووبی ـ ١٣٦٩

هەنبانە بۆرینە ـ هەژار، ٢ بەرگ، انتشارات سروش، تهران ١٣٦٨ (هەنبانە بۆرینە)

هیوا (ژمارەی یەک هەتا پێنج)، گۆڤار، ئەنیستیتووی کورد لە پاریس

فارسی

بررسی گویش بیرجندی، به اهتمام دکتر محمود رفیعی، از دکتر جمال رضایی، انتشارات هیرمند، چاپخانه حیدری، تهران ١٣٧٧

برهان قاطع (٥ جلد)، به اهتمام دکتر محمد معین، موسسه انتشارات امیر کبیر، چاپ پنجم، تهران ١٣٦٢ (برهان)

تات نشینهای بلوک زهرا، جلال ال احمد، چاپخانه میهن ١٣٣٧

فرهنگ ایران باستان، پورداود انتشارات دانشگاه تهران، ٢٥٣٦ شاهنشاهی

فرهنگ زبان پهلوی، دکتر بهرام فرهوشی، انتشارات دانشگاه تهران ١٣٥٨

فرهنگ فارسی، تالیف دکتر محمد معین ٦ جلد، موسسه انتشارات امیر کبیر، تهران ١٣٧١ (معین)

فرهنگ فارسی عمید، حسن عمید دو جلد چاپ هفتم تهران ١٣٦٩ (عمید)

فرهنگ نامهای پرندگان در لهجه‌های غرب ایران (لهجه‌های کردی)، تالیف دکتر محمد مکری، موسسه انتشارات امیر کبیر، چاپ سوم تهران ١٣٦١ (فرهنگ پرندگان)

یادداشتهای گاثاها، پورداود انتشارات دانشگاه تهران ٢٥٣٦ شاهنشاهی

فرهنگ گویش کرمانی، مولف: محمود صرافی، انتشارات سروش، چاپ اول ١٣٥٧

فرهنگ کوچک زبان پهلوی، د. ن . مکنزی، ترجمه: مهشید میرفخرایی، تهران ١٣٧٣

به زمانی دیکه

1-Altiranssches Wörterbuch - Christian Bartholomae Ber-(بارتۆلۆمه) lin 1961

2-HILFSBUCH DES PEHLEVI - H.S.NYBERG UPPSALA 1931

3- Svensk-Kurdiskt Lrxikon (nordkurdiska)- Reşo zîlan

4- Dictionnaire KURDE-FRANÇAIS par Auguste Jaba- BIBLIO

VERLAG. ONSNABRÜCK. 1975 (ژابا)

5- Kurdish-English, English- Kurdish dictionary, Baran Rizgar, london 1993

6- FERHENG - Kurdi/Tırki (Zazaki)- Munzur Çem- stokholm

7- FERHENG - Kurdi/Tırki, Türkçe/Kürtçe- DENG Yayınları 1992-

D.Izoli (ئیزۆلی)
8-KURDISCH-PERSISCHE FORSCHUNGEN, OSKAR MANN, BAND2, BERLIN 1930
9- DIE MUNDART DER MUKRI-KURDEN, TEIL 1, OSKAR MANN, BERLIN,1906 (مان)
١٠ – فەرهەنگی سانسکریت ـ رووسی، کالیانۆڤا، مۆسکۆ ١٩٧٨
١١ – فەرهەنگی پەشتوو ـ رووسی، ئاسلانۆڤ، مۆسکۆ ١٩٦٦
١٢ – فەرهەنگی پەشتوو ـ دەری ـ رووسی، لێبێدێڤ، یاتسێڤیچ، کانارۆفسکی، مۆسکۆ ١٩٨٣
١٣ – فەرهەنگی ئێنسکلۆپێدیای شۆرەوی، پراخارۆڤ، مۆسکۆ ١٩٨٧

کورتکراوەکان

ئا.	ئاناتۆمی	جنا.	جێناو
ئار	ئارامیی	چا. ل	چاوگی لازم
ئاس	ئاسێتیی	چا. م	چاوگی متعدی
ئاک.	ئاوەڵکار	چا. مخ	چاوگی مرخم
ئال	ئالمانی	حر.	حرف ربط
ئام.	ئامراز	حم.	حاصل مصدر
ئام. ل	ئامرازی لێکدراو	خوار	خوارەزمیی
ئان.	ئاوەڵناو	خوت	خوتەنیی
ئان. فا	ئاوەڵناوی فاعلی	ر.	ریشە
ئان. ل	ئاوەڵناوی لێکدراو	روس	رووسیی
باش	باشووریی	زا	زازایی
باک	باکووریی	ژ.	ژمارە
بڕ:	بڕوانە!	سان	سانسکریت
بەخ	بەختیاریی	سور	سوریانیی
بەل	بەلووچیی	سوغ	سوغدیی
پار	پارتیی	سۆر	سۆرانیی
پاز	پازەند	شر.	شێوە رستە
پاشـ.	پاشگر	عبر	عیبریی
پەش	پەشتوو	عەر	عەرەبیی
پەه	پەهلەویی	فار	فارسیی
پێشـ.	پێشگر	فەر	فەرانسیی
تات	تاتی	کنـ.	کنایە
تاج	تاجیکیی	گیا.	گیا
تال	تالشیی	گیانـ.	گیاندار
تور	تورکیی	گیل	گیلەکیی
تەب	تەبەریی	لات	لاتینیی

لار	لاریی
لۆر	لۆڕیی
ماز	مازندەرانیی
مجـ.	مەجاز
مغو	مەغوولیی
منج	مونجیی
موک	موکریانیی
مۆس.	مۆسیقا
نا.	ناو
نا. چا	ناوی چاوگ
نا. ل	ناوی لێکدراو
نا. فا	ناوی فاعلی
نا. مفـ.	ناوی مفعولی
ناو	ناوەندیی
نز.	نیزامی
وشد.	وشەدەنگ
هس	هەڵیسەنگێنە
هەخ	هەخامەنشیی
هەو	هەورامیی
هند	هیندیی
هیک	هیندیی کۆن
ئۆر	ئۆردوو
ئەرم	ئەرمەنیی
ئەو	ئەوێستایی
یون	یوونانیی
یەغ	یەغنووبیی
ئەر	ئەردەڵانیی
ئەک	ئەکدیی
ئیتا	ئیتالیایی
ئیس	ئیسپانیایی
ئین	ئینگلیسیی
ئێک	ئێرانیی کۆن

ئیشارەکان

⁙ وێنە و نموونەی وشە لە رستە و شێعر دا .
/ جیا کردنەوەی دوو رستە یان بەند و بەیت لە یەکتر.
// دژبەری (متضاد) وشە

~ دووپاتە بوونەوەی وشە لە چاوگی لێکدراو دا .
|| ناوی لێکدراو
* چاوگی لێکدراوی وشە یا ناوێکی لێکدراو.

ئـا

ئا^{1} ١ـ یەکەمین پیتی ئەلفوبێی زمانی کوردیی . ئا ـ لە سەرەتا دا ـ لەبەر ئەوە کە بزوێنە پێویستی بە پیتێکی یارمەتیدەر بۆ دەربڕین هەیە و بۆ ئەم مەبەستە لە « ئـ » کەلک وەردەگرن یانی ئای سەرەتایی هەر چەند بە پیتێک دەناسرێ بەڵام لە راستی دا لە دوو پیتی (ئـ + ا) پێک هاتوە یانی بێدەنگێک و بزوێنێک. ئەم پیتە لە وشە دا بە سێ شێوە خۆ دەنوێنێ: ئا (ئاو، ئاسک)، ـا(باڵ، ماشێن) ـ ا(داڵ، زوان). (ا) دەگەڵ هەندێک لە پیتەکانی دیکە جێ گۆرکێی هەیە. جێگۆڕکێی (ا) دەگەڵ ئە: بارزان ـ بەرزان، ئاسێرە ـ ئەستێرە، ... دەگەڵ ئێ: ئار ـ ئێر، پا ـ پێ، ...
٢ـ ناوی ئەم پیتە.

ئا^{2} (ئاک.) بۆ مەبەستی وڵام دانەوە یان سەلماندنی مەبەستێک دەکوترێ و زۆر جار دەگەڵ کوتنی بە سەر هەڵتەکاندنیش مەبەستەکە دەنوێنن، بەڵێ، ئادی، ئەرێ، ئم. ⁙ نان دەخۆی؟ ـ ئا . ئا وایە! **ئائا:** دوو پات کراوی ئا بە مانای بەڵێ ـ یە کە داگرتنێکێ پتر نیشان دەدا ⁙ ئەرێ گوڵەکانت ئاو داون؟ ـ ئائا. کاکە نان و چات بۆ دانێم؟ ـ ئائا کوڕە ئەوە لە برسان دەمرم.

ئا^{3} (پاشـ.) ١ـ سواوی پاشگری (دا)یە و زۆرتر لە هەندێک بن زاراوەکانی ناوەندی دا بەکاری دێنن، ئەم وشەیە لە نێو رستە دا هەمیشە دوای (لە، بە،...) و (دەگەڵ ناو یان کار)

دێ. ∷ له ماڵا(ماڵ دا) خەریکی کار کردن بووم. له نووسینا(نووسین دا) فره پەله مەکە! ٢ـ (ئام.) هەمان دا بێ ئامرازی زیادەی دیکه له پێشەوەی رستەوه دێ. ∷ ئاوا (دا وا) مەکە! ئاخۆ (دا خوا) باوکم هاتۆتەوه؟ ئادەی (دادەی) برۆ دەرگا بکەوه.

ئا^{4} (نا.) کورت کراو و سواوی وشەی ئاغایه له وشەکانی تێکەڵاو دا و هەروەها کاتێک که دەگەڵ ناو بێ. ∷ ئارەسوو دا وەره ! ئابرا کەی وا دەبێ ؟

ئا^{5} (ئام.) له زاراوەی باکووریی دا ئامرازی زێدەی مێیینەیه. ∷ گولا سۆر، بەژنا زراڤ.

ئا^{6} (ئام.) له هەندێک بن زاراوەی باکووریی دا ئامرازی کۆیه. وێدەچێ که سواو و سووک کراوەی ئان بێ. ∷ بەرخا ده چێرینه. سێڤا دفرۆشه.

ئا^{7} (پاش.) به ریشەی چاوگەوه دەلکێ و ئاوەڵناوی فاعلی ساز دەکا. ∷ زانا (زانین)، توانا (توانین)، بینا (بینین).

ئا^{8} (ئام.) له زاراوەی باکووریی دا خاوەن بوون و دارا بوون دەگەیەنێ. هی، ئی، هین. ∷ ئا من (هی من)، ئا مە، ئا وان.

ئا^{9} (ئام.) له کاتی سەرسوڕمان و شک له راستی دا بەکار دەهێندرێ، که مانای (به راستی!) یان (راست دەکەی!) دەگەیەنێ ∷ ـ ئەگەر دەرس و دەورەکەت باش بخوێنی، دووچەرخەیەکت بۆ دەکڕم. ـ ئا، بلێ به گیانی تۆ!

ــ نامەی بابت که چاوەڕێی بووی هات. ـ ئا، به راستیته! کەی هات؟

ئا^{10} (جنا.)[زا] سێهەم کەسی تاک بۆ مێیینه له زاراوەی زازایی دا، ئەو.

ئا^{11} (پێشـ.) پێشگری کرداره له زاراوەی زازایی دا به مانای پاشگری (ئەوه) یا پێشگری (وه) له ناوەندیی دا و پێشگری (ڤه) له باکووریی دا. ∷ ئاکەردەنه (کردنەوه، ڤەکرن)

ئا^{12} ناسەی کاری سێهەم کەسی تاک. ∷ شکا، دەخوا، خورا، دەکا.

ئا^{13} (پێشـ.)[ئەو: ئا] ١ـ پێشگرێکی زێدەیه که له کۆنەوه ماوه و بوون و نەبوونی مانا تێک نادا. ∷ ئاغەڵ، غەڵ ـ ئاسۆ، سوێ. ٢ـ هەمان پێشگره بەڵام مانایەکی دیکه دەدا به وشه. ∷ ئاکار، کار ـ ئاپووره، پووره. ٣ـ هەمان پێشگره

کە لە کۆنەوە بە وشەوە نووساوە و ئێستاکە لێک جوێ ناکرێنەوە و بە بێ ئەم (ئایە) بێ مانا دەبێ. ⁂ ئاوس، ئاخوڕ.

ئا^{14} (ئام.) دوو ناو یا دوو ئاوەڵناوی دووپات کراوە تێک دەکاتەوە و ئاوەڵناوێکی نوێ ساز دەکا، ئاو2، ئان4، ئام4، بە. ⁂ دوورادوور، سەراسەر، بەرابەر، پشتاپشت.

ئا^{15} (ئام.) ئامرازی بانگ کردن و هاوار بۆ بردنە کە بە ئاخری ناوەوە دەلکێ، ئەی. (چونکە ئا بزوێنە ئەگەر دوایین پیتی ناوەکە بزوێن بێ « ی » دەبێتە یارمەتی دەر). ⁂ حاڵە بەدحاڵی لە شوێن و ماڵە وێرانی لە دوو / **مەحویا!** گەر ئەهلی حاڵی، حاڵ و ماڵم بۆ چیە (مەحوی ل ٢٩٤). **ساقیا!** وا بادەوە، وابادەوە/ روو لە لای من کە بە جامی بادەوە (ناڵەی جودایی ل ١٢). خودایا.

تێبینی: ئەم ئامرازە لە زمانی فارسیەوە هاتۆتە نێو زمانی کوردیی و تەنیا لە ئەدەبی کلاسیک دا برەوی هەیە.

ئا^{16} (پێشـ.)[هەو] بڕ: ئەم 1

ئا^{17} (نا.)[لات: A] ئەندازەیەکی دیاری کراوە بۆ کاغەز کە لە ئا ـ وە دەست پێدەکا و بە ژمارە دێتە خوارتر. ⁂ ئا١، ئا٢، ئا٥ و ...

ئاب^{1} (نا.)[فار: آب] بە مانای ئاوە کە لە هەندێک وشەی تێکەڵاو کە لە فارسی وەرگیراون یا لە ئەدەبی کلاسیک دا دەبیندرێ. || **ئابی بەقا:** بڕ: ئاوی بەقا. ⁂ بۆ ماچی دەمی کوڵمە لە نێو پەرچەمی خاوی/ لەو زوڵمەتە بۆ ئابی بەقا نووری چرامە (وەفایی ل ١٣٥).

ئاب^{2} (نا.)[عبر: اب، آب] ئاب یا ئەب ناوی مانگی یازدەهەمی سالی رۆمی و سوریانی و هەروەها مانگی یازدەی جوولەکەکان بەرابەرە دەگەڵ مانگی گەلاوێژی کوردیی و ئۆتی هەندەرانی و دەکەوێتە نێوان تەمووز و ئەیلوول، تەباخ.

ئابا^{1} (نا. ل)[ئا4 + با (برا)][ئەر] کورتکراوەی ئابرا یا ئاغا برایە بە مانای برا گەورە، ئابرا.

ئابا^{2} (نا.)[عەر: آباء] باوکەکان، باب و باپیران. ئاژداد، ئەژداد، جەد. ⁂ ئابا و ئەژداد، جەد و ئابا.

ئابات (ئان.)[پەه: ئاپات. باک: ئاڤا ـ ناو: ئاوا] ئاوەدان، ئاوا. شێوەی کۆنتری وشەی ئاوایە کە دەگەڵ وشەکانی

تێکەڵاو دا وەک ناوی گوند و دێهات دا ماوەتەوە. ⁘ حەسەن ئابات، عەلی ئابات.

ئاباد (ئان.)[فار: آباد] ئاوا، ئاوەدان. شێوەی فارسی ئاوا یا ئاباتە کە بە هەندێک لە ناوی گوندەکان و شارەکانەوە نوساوە. ⁘ مەهاباد، شائاباد، غەوساباد

ئاباژۆر (نا.)[فەر: abat-jour] سەرپۆشێک کە لە سەر چرای دادەنێن هەتا شۆقەکەی وە زەوی کەوێ و چاو ئازار نەدا، سەرپۆشی چرا.

ئابدار (نا. فا)[ئاب1 + دار2][فار: آبدار] کەسێک کە لە دیوەخانی میر و بەگان ئەرکی ساز کردنی چا و قاوە و خواردنەوەی دیکە بوو، ئاودار. ⁘ دەهاتە کن ئەولادی شا روستەم بەگان، سێ سالان دەبۆ سەققا و سێیان دەبوو بە ئابدارە (مان ل ٢١٣).

ئابدارباشی (نا. ل ـ ئان. ل)[ئابدار + باشی] سەرۆکی هەموو ئەو کەسانەی کە لە ئابدارخانە کار دەکەن.

ئابدارخانە (نا. ل)[ئابدار + خانە] ١ـ ژووری ساز کردنی خواردنەوەی وەک چا و قاوە و شەربەت لە ماڵی بەگ و کۆشکی میران دا کە ئاودار لەوێ کار دەکا. ٢ـ بار و بنەی ئاوداری پاشا و سوڵتانەکان، بە نۆکەر و تەواوی کەرەسەوە. ⁘ فەرموو لە کۆڵمێکە ناسک دوو ماچ وەربگرە، لەبری نانە شەکرینە و لوقمەقازییە/ هەتا حەوت رۆژان برسی نابی، تێشووی خۆت پێیە، ئەوە لە ئابدارخانەی کەس دا نییە (لاس و خەزاڵ ل ٤٤). & ئاودارخانە

ئابرا (نا. ل)[ئا4 + برا][ئەر] لە بن زاراوەی ئەردەڵانی دا برەوی هەیە و مانای کاک، کاکە و رێز گرتنی هەیە جا مەبەست برا گەورە بێ یان کەسێکی گەورەتر یان دۆست و ئاواڵ، ئابا، ئاغەبرا. ⁘ ئەگەر ئەم ئیشە بکەی بە ئابرام ئەیژم! ئابرا کەی وا ئەوێ!؟

ئابڕوو (نا. ل)[فار: آبرو] هەموو ئەو ئاکارباشییانەی مرۆڤ کە دەبنە هۆی پاراستنی کەسایەتی لە نێو کۆمەڵ دا. حەیا، نامووس، شەرەف، رێز، ئاوڕوو، ئاڤروو. **~ بران:** سووک بوون، ئابڕوو چوون. **~ بردن:** لە هەڵلا دان ولە قاو دانی کار و کردەوەی سووکی کەسێک کە لای خەڵک ناحەزە، سوکایەتی بە کەسێک یان کەسانێک کردن، حەیا بردن. ⁘ قیبلەکەم بەو زاری هەر وەک

غونچە بۆیە پێکەنی / دا بڵێن خەندەی لە گوڵ دێ ئابڕووی پەروین دەبا (وەفایی ل ٣). ~ **بردنە سەر لکی دار:** بە تەواوەتی ئابڕوو بردنی کەسێک وەها کە هەموو کەس پێی بزانێ. ~ **بڵاو بوون:** ئابڕوو چوون، سووک بوون لە لای خەڵک. ∷ دەڵێ: کارێکی گەورە قەوماوە / چلۆن ئابڕووم بوو بڵاوە / ئیختیارم دە مست کچێ ماوە (مان ل ٢٠١). ~ **بڵاو کردن:** ئابڕوو بردن، سووکایەتی بە کەسێک کردن. ~ **تکان:** سووک بوون، ئابڕوو نەمان، ئابڕوو ڕژان. ~ **تکاندن**: بێ ئابڕوو کردن، سووک کردن، ئابڕوو ڕژاندن. ~ **چوون:** سووک بوون، حەیا چوون، ئابڕوو تکان. ∷ بەو کارە ناحەزانە تازە ئابڕووی بە هەزار ساڵەمان دە نێو ئەو خەڵکە دا چوو. ~ **ڕژان:** بڕ: ئابڕوو تکان. ~ **ڕژاندن:** سووک کردن، ئابڕوو بردن، ئابڕوو تکاندن. ~ **کڕینەوە:** بە کار و کردەوەیەک بەری حەیا چوونی کەسێک گرتن. ∷ میوانمان زۆر و پێخەفمان کەم بوو، کاک ڕەسووڵی جیرانمان پێخەفی بۆ هێناین و لە کن میوانەکان ئابڕووی کڕینەوە. ~ **لە ڕوو هەڵگیران:** حەیا چوون، بێ ئابڕوو بوون، ئابڕوو نەمان. ∷ دەڵێ: مەتڵەبت چییە؟ کوتی: قوربان، ئابڕووم لە ڕووی هەڵگیڕاو، مەتڵەبی من هەر خاتوون ئەستییە (مان ل ١٥٢). ~ **مان:** خاوەن ئابڕوو بوون. ∷ تازە کوا دەتوانین سەر هەڵێنین بۆ چما ئابڕوومان ماوە. || **ئابڕووی بە هەزار ساڵە:** (کنـ.) ئابڕووی هەمیشەیی، ئابڕووی بە یەکجاری. ***ئابڕووی بە هەزار ساڵە چوون:** (کنـ) بۆ هەمیشە بێ ئابڕوو بوونی کەسێک بە بنەماڵە و تایفەکەیەوە لە ئێستا و داهاتوو دا. ∷ بە خولای! ئەمن ئابڕووی بە هەزار ساڵم چووە لە نێو ئێلانە / یانە پاکی بە قڕ دەدەم، یانە تاڵان دەکەم حەمەدی باشاغانە (مان ل ٢٦٤). **ئابڕووی بە یەکجاری:** هەموو ئابڕووی مرۆڤ، تەواوەتی ئابڕوو. ***ئابڕووی بە یەکجاری چوون:** (کنـ) ئابڕوو چوونی بە تەواوەتی، بێ ئابڕوو بوون بە یەکجاری.

تێبینی: ئابڕوو وشەیەکی فارسییە کە ڕاستەوخۆ لەو زمانەوە هاتۆتە نێو زمانی کوردیی. ئابڕوو [ئاب + ڕوو] لە دوو بەشی ئاب کە بە مانای گرشە و سەفایە و هەروەها ڕوو پێکهاتوە کە بە گشتی یانی گرشە و سەفای ڕوو. ئاوڕوو و ئاڤروو شێوەی کوردیی پێدراوی ئەم

وشەیەن.

ئابڕووبراو (نا. مف.)[لە: ئابڕوو بران] کەسێک کە لە بەر هۆیەک ریسوا کراوە و ئابڕووی نەماوە.

ئابڕووبەرە (ئان. فا)[ئابڕوو + بەر + ئە] ١ـ کەسێک کە بە کردار یان بە قسە لە بەر چاوی خەڵک سووکت بکا، ئابڕووڕێژ. ٢ـ منداڵ یا کەسێک کە قسە و نهێنی دایک و باوک یا هی کەسانێکی دیکە لە قاو بدا.

ئابڕووتکاو (ئان. مف.)[ئابڕوو + تکاو] کەسێک کە ئابڕووی نەمابێ، سووک، بێشەرم، بێحەیا.

ئابڕووتکاویی (حم.)[ئابڕووتکاو + ئیی]چلۆنایەتی ئابڕووتکاو، بێشەرمیی، بێحەیایی. ⁙ کورد نەتواوە و ئابڕووتکاویی و ریسوایی مێژوو بۆ پۆلیسی رەزاخان مایەوە (چەپکێ گوڵ ل ٦).

ئابڕووڕێژ (ئان. فا)[ئابڕوو + رێژ] بڕ: ئابڕووبەرە. ⁙ ئابڕوو رێژە ویسالی یار و خوێنڕێژە فیراق/ عالەمی عیشق و مەحەببەت هەر بڕێژە، هەر بڕێژ (مەحوی ل ١٤٣).

ئابڕووڕێژیی (حم.)[ئابڕووڕێژ + ئیی] حەیا چوون، ئابڕوو نەمان.

ئابشار (نا. ل)[فار: آبشار] ١ـ [کلاسیک] ئاوهەڵدێر، تاڤگە، قەڵوەز، قەڵبەزە. ⁙ بێ مەحابا ئاو دەڕێژێ گەه بە فەور و گەه بە دەور/ چاوی من موددێکە شێوەی ئابشاری گرتوە (نالی ل ٥٤٢). ٢ـ لێدانی توند و بە قەوەتی تۆپ لە هەندێک یاری وەک پینگ پۆنگ و واڵیباڵ، کەبباسی.

ئابلۆقە (نا.)[تور: abluka لە ئیتا: abluka] گەمارۆ، دەورە، دەورادەور، تەوق، ئەبلۆقە. **~ دان:** گەمارۆ دان، دەورە گرتن، خستنە تەوق.

ئابنووس (گیا.)[پەه: ئاپنووس لە یون: ebenos] دارێکە وەک دارە گوێز گەورە و بەلک و پۆیە، لە هیند و ماداگاسکار و چەند شوێنی دیکە دەڕوێ چێوەکەی پتەو و رەش و بە بایخە. disopyros ebenum ناوی عیلمی ئەم دارەیە. ‖ **ئابنووسی شین:** دارێکە تایبەتی ئامریکای ناوەندیی، گەڵاکانی شێوەی پەڕ دەدەن و گوڵەکانی شین و هێشوویین، بەرەکەی دەخورێ و چێوەکەشی زۆر باش و بەنرخە، -Jac aranda ناوی لاتینی ئەم دارەیە. (عەر: جکرندا)

ئابنووسی (ئان. ل)[ئابنووس + ئی] ١ـ هەرچی کە لە داری ئابنووس ساز بووبێ. ٢ـ ڕەش و سیا وەک ڕەنگی ئابنووس. ⁘ تەشی کە خستە بازی بە رانی نەرم و لووسی / دەکەوتە پایبووسی دوو زولفی ئابنووسی (وەفایی ل ١٩٤).

ئابونمان (نا.)[فەر: abonnement] پارەی پێشەکی گۆڤار و ڕۆژنامە یا حەقی ئەندام بوونی بەرق و تەلەیفوون و ئاو و هەر شتێکی لەم بابەتە. ~ **بوون:** بوونە ئەندام و بەشدار لە ڕۆژنامە، گۆڤار، تەلەفۆن و ... پێگ گەیشتنی بە ڕێک و پێکی یا مافی کەلک لێوەرگرتن. ~ **دان:** دانی پارەی پێشەکی بۆ هەر کام لە مەبەستەکانی سەرەوە. **خۆ** ~ **کردن:** پارەی ئابونمان دان و خۆ کردنە ئەندام.

ئابۆری (نا.)[باک] بڕ: ئابووری

ئابووری (نا.) ئیقتساد، بەڕێوە بردنی ماڵ، یانە یا وڵاتێک بە پێی داهات و خەرجەوە، ئابۆری.

تێبینی: سەیدۆ گۆڕانی ئەم وشەی بە عەبۆر نووسیوە و بە وشەیەکی بۆتانی داناوە و دەگەڵ ebone ی فەرانسی هەر بەم مانایەی هاوسەنگ کردوە (بڕ: القاموس ل ٢٥). ئابووری لەوانەیە دەگەڵ ئاپوریشن āpurišn لە زمانی پەهلەویی بە مانای داهات و بەرهەم یەک ریشەیان هەبێ.

ئابووریزان (ئان. فا)[ئابووری + زان] کەسێک کە شارەزایی لە سەر زانستی ئابووری هەیە، کەسێک کە ڕا و بۆچوونی لە سەر بار و دۆخی ئابووری هەیە و لێی دەزانێ، ئابووری ناس.

ئابووریناس (ئان. فا) [ئابووری + ناس] بڕ: ئابووری زان.

ئابوونە (نا.)[فەر: abonne] ١ـ کڕینی پێشەکی گۆڤار و ڕۆژنامە بۆ مانگێک یا چەند مانگ کە بەم پێیە فرۆشیار یا خاوەنەکەی، دەبێ شتی ئابوونە کراو بۆ ئەو کەسە بنێرێ یا ئەوەکە بۆی ڕاگرێ. ٢ـ دانی پارەی مانگانە یا ساڵانە بە یانە یا حەقی ئەندامەتی بە ڕێکخراوە و حیزبەکان. ~ **بوون:** بوون بە ئەندامی کڕیاری گۆڤار و ڕۆژنامە. ~ **کردن:** خۆ یا کەسێکی دیکە کردن بە ئەندامی بۆ

پێشەکی کڕینی گۆڤار و ڕۆژنامە.

ئاپ (نا.)[؟][باک] مام، ئاپۆ، برای باوک.

ئاپا (نا. ل)[ئاپ + ئا][باک] خوشکی باوک، مەت، پوور، میمک.

ئاپارتومان (نا.)[فەر: apparte-ment] ماڵێکی گەورە و چەند نهۆمی کە هەر نهۆمەی چەند خانووی سەربەخۆ و جیای تێدابێ، خانووبەرە.

ئاپاندیس (نا.)[لات: appendix] ریخۆڵەیەکی چووکی زێدەیە کە لە لای راستی لەشی مرۆڤ و لە بنی ریخۆڵەی کوێر دایە.

ئاپاندیسیت (نا.)[فەر: ap-pendicite] ئازارێکە لە ماسین و چڵک کردن ئاپاندیس تووشی مرۆڤ دێ و ژانی زۆرە و بە عەمەل کردن و هەڵگرتنی ئاپاندیس چارەی دێ، تۆقانی ئاپاندیس لەو حاڵە دا مرۆڤ دەکووژێ.

ئاپزا (نا. ل)[ئاپ + زا][باک] بڕ: ئامۆزا

ئاپۆ (نا. ل)[ئاپ + ئۆ][باک] برای باوک .

ئاپۆژن (نا. ل)[ئاپۆ + ژن][باک] بڕ: ئامۆژن.

ئاپۆرە^{1} (نا.)[؟] ١- میوانی بانگ نەکراو، کەسێک کە بێ ئەوەی لێی بگێڕنەوە بچێتە شوێنێک، میوانی زیادی. ⁘ میوانی ئاپۆرەی زۆرە. (میرزا ل ٢٨). ٢- بێگانە، نەناسیاو، غەریبە.

ئاپۆرە^{2} (نا. ل)[ئا13 + پۆر + ئە] بڕ: ئاپوورە. **~ دان:** بڕ: ئاپوورە دان.

ئاپوورە (نا. ل)[ئا13+ پوور + ئە] حەشیمەت، کۆمای خەڵک پێکەوە. ئاپۆرە. **~ دان:** کۆ بوونەوەی خەڵک لە دەوری یەک یا کەسێک، ئاپۆرە دان. ⁘ خەڵک لە مەیدانی شار ئاپوورەیان دابوو.

تێبینی: پوور یا پۆر لە ریشەی ئەوێستایی پەرو paru و پڕ - ی کوردیی بە مانای زۆر، فرە کەوتۆتەوە (بڕ: پڕ) و لە زاراوەی باکووریی دا پڕ هەمان مانای کۆنی خۆی راگرتوە. پەل و پۆل و پتر و هەندێک وشەی دیکەی کوردیی لەو ریشەن. جگە لەوە پوورە بە تەنیا لە کوردیی دا بە مانای شڵخەی هەنگە کە ئەویش هەر مانای زۆر و پڕ دەدا .

ئاپەی (ئاک.)[بڕ: پەی][زا] پشت، دوا، پەی، شوێن.

ـ ئات (پاشـ.) پاشگری کۆیە کە لە عەرەبی را هاتۆتە نێو زمانی کوردیی و برەوی کەمە، ـ ئان، گەل. ⁘ باغات، مالآت، خێڵات.

تێبینی: دوای پیتی بزوێن (و، ج، ه) بە خۆوە دەگرێ. ⁘ ئاغاوات، دێهات، میوەجات.

ئاتاج (نا.)[عەر: احتیاج] کەسێک کە پێداویستی هەبێ، موحتاج. ⁘ شوکرئەوەندەم هەیە ئاتاجی کەس نەبم!

ئاتر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر

ئاتروان (نا. ل)[ئاتر + وان] کەسێک کە ئاگای لە ئاگری ئاورگە، ئاگاداری ئاگر.

ئاتمۆسفێر (نا.)[فەر: atmosphere] ١ـ ئەو هەوایەی کە دەورودەوری زەوی گرتوە و تێکەڵاوێکە لە گازەکانی ئەزۆت، ئۆکسیژێن، ئارگۆن، و ئیدرۆژێن و چەند گازی دیکە. ٢ـ پێوانەی قورسایی هەوا کە ١٠٣٣/٦ گرەم لە سانتیمیتری چوارگۆشە دایە. ٢ـ چلۆنایەتی دەوروبەر، فەزا. ⁘ مەهاباد ئاتمۆسفێری کۆنی خۆی هەر پاراستوە.

(ئەم وشەیە لە ئاتمۆس بە مانای هەڵم و سفێرا ـ ی یوونانی بە مانای گۆ پێکهاتوە.)

ئاتۆم (نا.)[یون: atomos] چووکترین کوت و بەشی عونسۆرە کە نابیندرێ و پێشتر لە سەر ئەم بڕوایە بوون لەوە پتر دابەش ناکرێ. ئاتۆم لە زەڕڕەی زۆر وردی پرۆتۆن و ئەلکترۆن و نۆترۆن پێک هاتوە. پرۆتۆنەکان لە ناوەندی ئاتۆم پێکەوە نووساون و ناوکی ئاتۆمیان پێک هێناوە و ئەلکترۆنەکان بە دەوری دا دەگەڕێن، ئەتۆم.

ئاتۆمی (ئان. ل)[ئاتۆم + ئی] هەر شتێک یا هەرچییەک کە پەیوەندی بە ئەتۆمەوە هەبێ، ئەتۆمی. ⁘ بۆمبی ئاتۆمی، هێزی ئاتۆمی.

ئاتوون (نا. ل)[ئا13 + توون][باک] ١ـ قسڵ. ٢ـ کوورەخانەی قسڵ پێژان ٣ـ کوورەخانەی خشت پێژان.

ئاتەر (نا.)[ئەو: ئاتەر ـ هەخ: ئاتەر ـ پەه: ئاتەر][هەو] بڕ: ئاگر

تێبینی: لە ئەوێستا دا ئاتەر ناوی فریشتەی ئاگر بوە لە بەر رێز و مەزنایەتی بە کوڕی ئەهوورامەزدا ناویان بردوە.

ئاتەران پاتەران ـ قسەی تێکەڵ پێکەڵی کەسێک کە قسە دەپەڕێنێ، قسەیەک کە چی بە سەر یەکەوە نەبێ. هەڵیت و پەڵیت، هاتەران پاتەران، هەللەق مەللەق. ⁘ ئەو ئاتەران پاتەرانەت لە چیە جوان قسان بکە بزانم دەڵێی چی.

تێبینی: وێناچی ئەم وشەیە ریشەیەکی هەبێ. چونکە کەسێک کە قسە دەپەڕێنێ چی بەسەر چیەوە نیە و کەس تێیناگا و لەوانەیە ئەم ناوە بێ مانایەش هەر لەوە پەیدا بووبێ.

ئاتەش (نا.)[فار: آتش][کلاسیک] ئاور، ئاگر. ⁘ وێڵی وڵاتی بێهۆشی، گێژی گێژاوی سەرخۆشی / ماسی سەراوی ئاتەشی، یا غەوسی سانی هیممەتێ (وەفایی ل ١٨١).

ئاتەشەک (نا. ل)[ئاتەش + ئەک] بڕ: ئاگرە

ئاتەگ (نا.) ١ـ داوێنی جلی درێژ کە لە سەرەوەی جلەکانی دیکە دەبەری دەکەن وەک کەوا و چاکەت، شاقەل ٢ـ داوێنی کێو و چیا، ئەتەک. ⁘ قاز و قورینگ ئەگەر لە عاسمان دەگەڕێ/ گەورەیان هەیە؛ ئەگەر قاوەقاو دەکەن، دەچنەوە بۆ سەری کوێستان و ئاتەگی ئاستەڕێ (سەعید و میرسێوەدین ل ١١٥). ٣ـ ژێر کراسی ژنانە. ٤ـ داوێنی زین کە دەکەوێتە ژێر رانی سوار. ٥ـ داوێنی گیاندار. ⁘ وڵاغیان هەمووی سێ ساڵە/ شێرخەزاڵی و ئاتەگ کاڵە/ وەکوو باڵدار خاوەن باڵە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٥٩). **~ بڕین:** ١ـ بڕینی ئاتەگی جلی کەسێک کە کاری خراپ و نالەباری کردبێ بۆ سووک کردنی. ٢ـ (کنـ.) سووکایەتی پێکردن.

تێبینی: ئەتکە atka لە زمانی سانسکریت دا بە مانای جل و بەرگ و ئەو لیباسەی لە سەرەوە دەبەر دەکرێ هاتوە. هەروەتر ئەتەک etek لە زمانی تورکی دا بە مانای داوێنی جل و داوێنی چیا هاتوە.

ئاتی (نا.)[؟][باک] بڕ: فێ

ئاجز (نا.)[عەر: عاجز] ١ـ زیز، زوێر، زویر، عاجز. ٢ـ ئێش، رەنج، ئازار. ٣ـ بێدەستەڵات، ناتوان، بێهێز. ٤ـ وەرەز، بێتاقەت. **~ بوون:** ١ـ دڵ ئێشان، زوێر بوون. **~ کردن:** دڵ ئێشاندن، زوێر کردن. **لێ ~ بوون:** دڵ لە کەسێک هێشان، لێ زوێر بوون. **لێک ~ بوون:**

دڵ لە یەکتر ئێشان. ∷ ئەو دوو برایە دەمێکە لێک ئاجزن و نێوانیان نیە.

ئاجزیی (حم.)[ئاجز + ئیی] ١- عاجزیی، نێواناخۆشیی، زیزیی، زوێریی. ٢- بێدەستەڵاتیی، بێهێزیی. ∷ هیچی پێنەدەکرا زۆر بە ئاجزیی دانیشت و ئەژنۆی دە باوەش گرت. ٣- کوێرەوەریی، زەحمەت. ٤- وەڕەزیی، بێتاقەتیی. ~ **کێشان:** ڕەنج کێشان، تووشی زەحمەت بوون. ∷ کاکەمەم دەڵێ: بەنگینێ، بەڵەک چاوە!/ دە قۆشەنێ بگەڕە، بزانە کێها ئاجزیی کێشاوە. (مان ل ٤٤). ~ **هەبوون:** نێواناخۆشیی هەبوون، دڵ لێک ئێشان.

ئاجودان (نا.)[فەر: adjudant] ئەفسەرێک کە لە خزمەت ئەفسەرێکی گەورەتر لە خۆی دایە و فەرمانەکانی وی بەڕێوە دەبا.

ئاجور (نا.) خشتی سوور، خشتی سوور کراوە لە کوورە دا.

تێبینی: ژابا ئاجور ـ ی بە عەرەبی کراوی ئاگور ـ ی فارسی داناوە (بڕ: ژابا ل ٢). هەروەها لە فەرهەنگەکانی فارسیش دا ئاجوریان بە عەرەبی کراوی ئاگر یا ئاگور بە مانای خشتی پێژراو نووسراوە و هیچ سەرچاوەیەکیان بۆ ئاگور و ئاگر دیاری نەکردوە. شک نیە کە ئەم وشەیە دەبێ هەمان ئاگر ـ ی کوردیی بێ.

ئاجیر (ئاک.)[زا] بڕ: ژێر

ئاجیل (نا.)[فار: آجیل] پستە، بادام، فندق و تۆو و کشمیش کە بۆ شەوچەرە دادەندرێ، چەرەز.

ئاچار (نا.)[تور: ئاچار] ١- هاچەر، کلیل ٢- ئەو ئامرازانەی کە پێچ و مۆرە دەکەنەوە. & ئاچەر

تێبینی: ئاچ لە چاوگی ئاچماک açmak بە مانای کردنەوە کەوتۆتەوە.

ئاچخ (ئان.)[تور: ئاچغ (کراوە) لە چاوگی ئاچماغ بە مانای کردنەوە] ١- ڕەنگی روون و کراوە دژی تۆخ. ∷ سووری ئاچخ، شینی ئاچخ. ٢- کراوە، ئاەولا. پتر بۆ دەرکە و پەنجەرە دەکوترێ. ئاچغ، ئاچوخ، ئاچوغ.

ئاچغ (ئان.) بڕ: ئاچخ

ئاچوخ (ئان.) بڕ: ئاچخ

ئاچوغ (ئان.) بڕ: ئاچخ

ئاچەر (نا.) بڕ: ئاچار

ئاخ^{1} (نا.)[ئێک: ئاهە ـ هیک: ئاسە ـ پەه: خاک ـ بەل: هاک. باک: ئاخ] ١ـ خاک، خۆڵ. ٢ـ زەوی، هەرد.

ئاخ^{2} (نا. د)[باک: ئاخ ـ ناو: ئاخ ـ باش: ئاخ ـ هەو: ئاخ ـ زا: ئاخ] ١ـ وشەی دەربڕینی دەرد و ئێش، ئای، ئاه. ٢ـ وشەی دەربڕینی خەم و خەفەت، ئاخ و داخ. ٣ـ وشەی بێدەستەڵاتی و هەناسە ساردیی. ∷ ئاخ ئەگەر دەستم رۆیشتبا! ئاخ ئەگەر میلیۆنێکم هەبا! **~ کێشان:** ئاخ هەڵکێشان. **~ هەڵکێشان:** هەڵمژینی هەوا و پڕ کردنی سییەکان و دانەوە دەری بە دەربڕینی ئاخێک ئەودەم کە مرۆڤ بە تەواوی خەم و پەژارەیەک دەروونی داگرتوە، ئاخ کێشان، ئاخین.

ئاخا (نا.) بڕ: ئاغا

ئاخافتن (چا. ل)[باک] بڕ: ئاخاوتن1

ئاخاوتن^{1} (چا. ل)[ئەو: ڤەک، ڤەچ ـ پەه: ڤاختەن. باک: ئاخافتن، ئاخفتن ـ ناو: ئاخاوتن] دەگەڵ کەسێک قسەکردن، وتووێژ کردن، پەیڤین، خەبەردان.

تێبینی: ئاخاوتن و بێژتن1 بە مانای قسە کردن هەردووک یەک سەرچاوەیان هەیە (بڕ: بێژتن1).

ئاخاوتن^{2} (چا. م) بڕ: ئاخێوتن

ئاخبان (نا. ل)[ئاخ1 + بان1][باک] بڕ: ئاخەبان/١

ئاختف (نا. ل)[ئاخ2 + تف][گیل: ئاختوب][هەو] مادەیەکی لیچقی زەرد یا سپییە لە بەر هەندێک نەخۆشی یا جگەرە کێشان لە سەر گەروو دەنیشێ و بە کۆخە لە زار دێتە دەر، خڵت سینە، بەڵغەم.

ئاختە (نا. ـ ئان.) بڕ: یەختە

ئاخدار (ئان. فا)[ئاخ2 + دار] کەسێک کە ئاخ لە دڵە، داخدار، خەفەتبار. ∷ ئاخ چراخ! چ ئاخ؟ ئاخ پەی ئاخداریێ/ چون من خاترخار خەمبار داخدارێ (مەولەوی ل ٥٥).

ئاخر^{1} (ئام.)[عەر: آخر] مەگەر، ئاخە، ئیدی، ئیتر. ∷ ئاخر نەمکوت وامەکە. ئاخر کەی وادەبێ برا!

ئاخر^{2} (ئان.)[عەر: آخر] ١ـ دوایی، کۆتایی، پاشی هەموو شتێک و کەسێک، ئاخیر، قرڕە (لە یاری و کایە دا). / / ئەوەڵ، هەوەڵ، یەکەم. ٢ـ (نا.) ئەنجام و دوایی کارێک یا شتێک. ∷ ئاخری شەڕەکەتان بە کوێ گەیشت. ٣ـ ئاخرەت، دوارۆژ. ∷ ئاخرت خێر بێ! **~ بوون:** لە پشت هەموان بوون،

دوای هەموان بوون، تەواو بوون. ⁘ عەلی ئاخر کەس بوو کە هاتە ژوور. ئەمە جگەرەی ئاخر بوو کە کێشامان. ~ **بە خێر بوون:** ١ـ کۆتایی هاتنی ژیان بە خێر و چاکە. ٢ـ ئاکامی باش و چاک هەبوونی کارێک. ~ **بە خێر کردن:** کۆتایی پێهێنانی ژیان بە خێر و چاکە. ⁘ خودا ئاخرت بە خێر کا! || **ئاخری خەت:** ١ـ دوایین ئیزگەی پاس و ئوتووبووس. ٢ـ (کنـ.) دوایی ڕێگا و ئامانجێک، دوایین مەنزڵ. **ئاخری زەمان:** بڕ: ئاخرزەمان. **ئاخری عومر:** دوایین ساڵەکانی ژیان. ⁘ هەتا ئێستا هەر خەریکی کار و کوێرەوەری بووم لەو ئاخری عومرەم دا دەمەوێ بە کەیفی خۆم بژیم.

ئاخر^{3} (نا.)[باک] بڕ: ئاخوڕ

ئاخرباز (ئان. ل)[ئاخر1 + باز2] زارێکی کۆتربازانە و بەکۆترێک دەڵێن کە زۆر لە زەوی نزیک دەبێتەوە و لە سەرڕاوە هەڵدەستێتەوە.

ئاخربەر (ئان. ل)[ئاخر2 + بەر1] دوایین بەری وێنجە، کەوەر و شتی لەم بابەتە کە پتر لە جارێک بەر دەدەن، ئاخرتاش. ⁘ ئاخربەری وێنجەکەمان درۆوە.

ئاخربین (ئان. فا)[ئاخر2 + بین2] کەسێک کە دوارۆژ و ئاکامی کار لە بەر چاو دەگرێ و ڕەمەکی و لەخۆوە کارێک ناکا. ⁘ پیاو دەبێ ئاخربین بێ و هەروا بێ بیر کردنەوە خۆ پێدا نەدا.

ئاخرتاش (ئان. ل)[ئاخر2 + تاش (تاشین)][ئەر] بڕ: ئاخربەر

ئاخرچۆڕ (ئان. ل)[ئاخر2 + چۆڕ] ١ـ دوایین قومی ئاوەکی. ٢ـ ئاخرمناڵ، دواچۆڕ، پاشەبەرە.

ئاخرخێر (ئان. ل)[ئاخر2 + خێر] ١ـ کەسێک کە ژیانی بە خێر و خۆشییەوە تەواو دەبێ. / / ئاخرشەڕ. ٢ـ ئاکامی خێر و چاکی کارێک. ~ **بوون:** ١ـ کۆتایی هاتنی ژیان بە خێر و چاکەوە. ⁘ خودا ئاخرخێرمان کا! ٢ـ دوایی هاتنی کارێک بە خۆشییەوە. ⁘ سەری دانا لە سەر ڕووی تۆ، بە شوێنی زولفی تۆ دا چوو / وەفایی ئاخری خێر بێ، دەمێکە بێ سەر و شوێنە (وەفایی ل ١٤٦).

ئاخر زەمان (نا. ل)[ئاخر2 + زەمان] ١ـ دوایین دەورە و سەردەمی دونیا کە دەگاتە قیامەت و ژیانی دونیایی تەواو

دەبێ، پەسلان. ٢ـ (کنـ.) سەردەمێکی ناخۆش و گران کە کەس دە هانای کەسەوە نایە و هەرکەس دە خەمی خۆی دایە. ፧፧ دەڵێی بۆتە ئاخر زەمان لە تینوان بخنکێی کەس چۆڕێکت ئاو ناداتێ! & ئاخری زەمان، ئاخرەت زەمان.

ئاخرسەر (نا. ل)[ئاخر2 + سەر] لە ئاکام، ئاخریکەی، ئاخرەکەی. ፧፧ کاوە ئاخرسەر ئەو کچەی کە دەیەویست هێنای.

ئاخرشەڕ (نا. ل)[ئاخر2 + شەڕ] ئەو کەسەی ئاخری بە خێر تەواو نابێ و لە پیری دا ئەرکی دینی بەجێ ناهێنێ.

ئاخرمناڵ (ئان. ل)[ئاخر2 + مناڵ] بڕ: پاشەبەرە

ئاخر و ئۆخر (نا. ل)[ئاخر + و + ئۆخر] هەرە دوایی، ئاخری ئاخر، سنووری تەواو بوون. ፧፧ ئاردمان پتر نەماوە ئەمە ئاخر و ئۆخریەتی.

تێبینی: ئۆخر بە تەنیا مانای نیە و بۆ داگرتنی پتر دەگەڵ ئاخر دێ، وێدەچێ گۆڕای ئاخر و ئاخر بێ.

ئاخرکە (گیانـ.)[ئاخ1 + رکە (ورکە)] [باک] جۆرێک مێشوولەی وردە، رەنگی وەک خۆڵە، پیس پێوە دەدا و شوێن و جێگای پێوەدانی زۆر دەخورێ، Phlebotomus ناوی لاتینی ئەم گیاندارەیە، ئاخیرک، ئاخویرک، ئاخورک، پێشوولە، پینگۆک.

ئاخرەت (نا.)[عەر: ئاخرة] قیامەت، دونیای دیکە، ئاخری ئەم دونیایە

ئاخرەت زەمان (نا. ل)[ئاخرەت + زەمان] بڕ: ئاخرزەمان. ፧፧ لەوان بوو رۆژی تەنگانە / لە کنیان ئاخرەت زەمانە / چەند گریان ئەو خاتوونانە! (مان ل ١٧).

ئاخری (ئان. ل)[ئاخر2 + ئی] ١ـ دواین شت یا کەس. ፧፧ لە ئاخری هەموان بێدەنگ دانیشتبوو. ٢ـ لە ئاکام، تەمای ئاخر، ئاخرسەر، ئاخریکەی، ئاخرێکەی، ئاخرەکەی. ፧፧ ئاخری هەر بە قسەی خۆی کرد و رۆیشت.

ئاخفتن (چا. ل)[باک] بڕ: ئاخاوتن1

ئاخل (نا.)[باک] بڕ: ئاغەڵ

ئاخلەوک (نا. ل)[تور: یاغ (رۆن) + لاوە (تاوە)][باک] تاوە

ئاخلێڤ (نا. ل)[ئاخ1 + لێڤ][باک] ١ـ یەکەم مانگی بەهار، ئاخەلێوە،

خاکەلێوە. ٢ـ مێرگ، مێرغوزار.

ئاخڵە (نا.)[عەر: حلقە][ئەر] ١ـ خەرمانەی دەوری مانگ، خرمانە ٢ـ دیواریکی نزمە لە قوڕ یا تەپاڵە کە وەک جەغز ساز دەکرێ و هەتا سەر سینگ یا باڵا بەرز دەکرێتەوە و کا و گژ و گیای تێدەکەن ٣ـ پەپکە، پاپۆکە، کەڵکە. **~ دان:** ١ـ خەرمانە دانی مانگ ٢ـ پاپۆکە خواردنی مار. ٣ـ کۆ بوونەوەی خەڵک وەکوو جەغز لە دەوری کەسێک.

ئاخمە (ئان.)[؟][باک ـ زا] پرژ، بڵاو.

ئاخن (پاشـ.)[لە: ئاخنین] رەگی چاوگی ئاخنین و ئاخنینەوە کە بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە یا ئاوەڵناوی پێ ساز دەکا. ⁜ نێوئاخن، باڵنجی پەڕئاخن.

ئاخندراو (نا. مف)[لە: ئاخندران] دەفر یا شتێکی باش داگیرابێ. ئاخنراو.

ئاخندران (چا. ل)[بڕ: ئاخنین] کوترانەوە و باش داگیرانی دەفر یا شتێکی نێوبۆشی وەک جەواڵ و تەلیس وەها کە چی دیکە نەبا، ئاخنران.

ئاخنران (چا. ل)[بڕ: ئاخنین] بڕ: ئاخندران

ئاخنراو (نا. مف.)[لە: ئاخنران] بڕ: ئاخندراو

ئاخنین (چا. م)[پەھ: ئاکەنتەن. ناو: ئاخنین، ئاخنینەوە ـ هەو: ئاخنای] تێنان و پڕ کردنی بۆشاییەک بە زۆرەوە وەها کە هەموو کون و کەلێنەکانی بگرترێ، تەپاندن ⁜ کەندووکەم لە ئارد ئاخنیوە. بە پەڕۆ و پاڵ وەها کەلێنی پەنجەرەکانی ئاخنیبوو با رێی دە ژووری نەدەکەوت.

ئاخنینەوە (چا. م)[ئاخنین + ئەوە] سەر لە نوێ ئاخنین، ئاخنین بۆ مەودایەکی دوورتر و درەنگتر. ⁜ پەنیری ئەو ساڵمان ئاخنیوەتەوە.

ئاخو (نا.)[زا] بڕ: ئاخوو

ئاخوا (ئام. ل)[ئا3 + خوا2] ئامرازی پرسیار کردن، ئاخۆ، داخوم، داخودا، بلێی، ئایا.

ئاخ و داخ (نا. ل)[ئاخ + و + داخ] غەم و حەسرەتی زۆر و پێکەوە، ئاه و داخ و ناڵەی زۆر تێکەڵ دەگەڵ کڕووزانەوە. ⁜ ئیتر ئەوجار من و ژینێکی بێ وەی / ئیتر جێی ئاخ و داخان بگرێ ئۆخەی (هێدی ل ١٤٨).

ئاخور (نا.)[باک ـ زا] بڕ: ئاخوڕ.

ئاخورک (گیانـ.)[باک] بڕ: ئاخرکە

ئاخورە (نا.)[زا] بڕ: ئاخوڕ

ئاخوڕ (نا.)[ئەو: ئاکوەرە - پەھ: ئەخوەر، ئاخڤەر. بیر: ئاخۆر - فار: آخور - لۆر: ئاهۆر. باک: ئافر، ئافەر، ئاڤر، ئاخور، ئاخر - ناو: ئاخوڕ - باش: ئاخوڕ - هەو: ئاوڕ - زا: ئاخور، ئاخورە] جێگایەکە بە خشت یا قوڕ و بەرد سازی دەکەن، هەندێکی لە زەوی بەرز دەکەنەوە و ناوەکەی قووڵ دەکەن و ئالیکی بۆ وڵاغ تێدەکەن، دەمگە. ~ **لێگۆڕان:** (کنـ.) هەوایەکی دیکە دە کەللە دابوون و خۆ لێگۆڕان. || **ئاخوڕی بەرز:** (کنـ.) لووت بەرز، بەفیز، تڕزل. **ئاخوڕی چەور:** (کنـ.) ساماندار و سایەچەور.

ئاخوڕاو (نا. ل)[ئاخوڕ + ئاو1] شوێنێکی هەڵبەستراو و ساز کراو لە داری نێوکۆڵکراو یا بەرد و قووڕ بۆ ئاو خواردنەوەی ئاژەڵ، کۆل.

ئاخوز (نا.)[؟][هەو] بڕ: ژەک

ئاخون (نا.)[ئەر] بڕ: ئاخوند

ئاخوند (نا.)[فار: آخوند] مەلای شیعەکان، ئاخون.

ئاخ و ئۆخ (نا. ل)[ئاخ2 + و + ئۆخ] دەنگی ژان و ئێش. ~ **کردن:** دەنگ هەڵبڕین لەبەر ئێش و ژان، ئاخ و ئۆف کردن. ~ **لێبڕین:** زۆر لێدان لە کەسێک هەتا دەمی مردن، وەها کە دەنگی لێ دەر نەیە، ئاخ و ئۆف لێبڕین.

ئاخ و ئۆف (نا. ل)[ئاخ2 + و + ئۆف] بڕ: ئاخ و ئۆخ. ~ **کردن:** بڕ: ئاخ و ئۆخ کردن. ~ **لێبڕین:** بڕ: ئاخ و ئۆخ لێبڕین.

ئاخویرک (گیانـ.)[باک] بڕ: ئاخرکە

ئاخویە (نا.)[زا] بڕ: ئاخوو

ئاخۆ (ئام.)[ئا3 + خۆ (خودا)] ئامرازی پرسیار، ئاخوا، داخودا

ئاخۆران بخۆران (نا. ل)[؟] شێواوی، چ بە سەر چیەوە نەبوون، کەس بە کەس نەبوون، هەرکەس بۆ خۆی، ئاخۆران زاخۆران، بشێوە.

ئاخۆران زاخۆران (نا. ل)[موک] بڕ: ئاخۆران بخوران

ئاخوو (نا.)[؟][باک: ئاخوو - زا: ئاخو، ئاخویە] ژەهر، ژار.

ئاخە^{1} (نا.) ئاغا، ئاخا

ئاخە^{2} (ئام.)[بڕ: ئاخر1] ئاخر،

ئەخە، مەگەر. ⁘ ئاخە نەمکوت وا مەکە روڵە گیان!

ئاخەئاخ (نا. د)[ئاخ2 + ئە + ئاخ2] ئاخی پەیتاپەیتا و لە سەر یەک، ئاخ و ئۆف. ⁘ ئەرێ ئەو ئاخەئاخە چیە داناوەتەوە؟ هەر ئاخەئاخیەتی.

ئاخەبان (نا. ل)[ئاخ1 + ئە + بان1] ١ـ داپۆشینی بانی ماڵ بە گڵ و خۆڵ پاش دارەڕا کردن و پێش سواغ دانی، گڵەبان، خاکەبان، هەڕەبان، ئاخبان. ٢ـ چاوە خانوویەکی سەربانەکەی تەخت بێ. ⁘ کیژ هەر کیژێ دووگوندانە / جێگای خۆشیان ئاخەبانە / کیژیان جوانە لۆ کوڕانە (فۆلکلۆر ل ٤٦). ٣ـ [باک] خەڵکی یەک خاک، هاوشاری.

ئاخەبانوو (نا. ل)[ئاخە1 + بانوو] بڕ: ئاغابانوو

ئاخەلێوە (نا.)[ئاخ1 + ئە + لێو + ئە] یەکەم مانگی بەهار (بڕ: خاکەلێوە)

ئاخیر (ئان.) بڕ: ئاخر2

ئاخیرک (گیانـ.)[باک] بڕ: ئاخرکە

ئاخین (چا. ل)[باک] بڕ: ئاخ هەڵکێشان.

ئاخیە (نا.)[عەر: اخیە][ئەر] گوڵمیخ، سینگ، مێختەوێڵە.

ئاخێز (نا.) حاڵەتی کەسێک کە دانیشتوە و بۆ نیشان دانی هەستان لە بەر کەسێک هەندێک خۆی دەجووڵێنێتەوە، خێز. **~ کردن:** نیوە هەستان بۆ ڕێز، جووڵەیەک بە پاشەوەی لەش دان بۆ هەستان بەڵام هەڵنەستان. ⁘ وسوو بۆ ڕێز لە مەلا ئاخێزێکی کرد و دانیشتەوە.

تێبینی: ئاخێز لە چاوگەی ئاخێزیتەن و ئاخیستەن ـ ی پەهلەویی و خێزیای؟ هەورامی بە مانای هەستان کەوتوە.

ئاخێوتن (چا. م)[ئەو: یەئۆگ ـ پەه: ئایۆختەن ـ ناو: ئاخاوتن، ئاخێوتن] لنگ دانی ولاغ، لێخورین، ئاژۆتن. ⁘ لە کوردوستانی باخێوێ / لە بەغدایێ سەر ببزێوێ / ئێران و تووران بشێوێ. (مان ٢٩٧). لە عەرسەی شێعر دا، ئەحمەد عەجایب شەهسوارێکە/ لە مەیدانا بزانە ئەسپی خۆم چۆنی دەئاخێوم (ئەحمەد موختار ل ٨٦).

تێبینی: ئایۆختەن āyōxtan لە زمانی پەهلەویی یەئۆگ yaog لە ئەوێستا دا بە مانای ساز و ئامادە

کردنی ئەسپ و لێخورین و ئاژۆتن هاتوە.

ئاخێوەر (ئان. فا)[لە: ئاخاوتن1] قسەکەر، بێژەر. ∷ ئاخێوەرانی کورد لە خوراسان زۆرن.

ئاد (جنا.)[هەو] سێهەم کەسی تاکی نێر، ئەو.

تێبینی: پیتی داڵ لەم وشەیە دا وەک پیتی " ذ " دەردەبڕدرێ کە تایبەتی زاراوەی هەورامییە.

ئادا^{1} (نا.)[؟][باک] هەرەس، هەڵپەرتاوتنی دار و درەخت، ئادە.

ئادا^{2} (نا. ل)[؟][ئەر] خوشکی گەورە بە تایبەت لە زمان منداڵەوە.

ئادار^{1} (نا.)[بڕ: ئاسار1] ئەم وشەیە دەگەڵ پادار دێ و مانای بناغە و بنەڕەت دەدا، ئاسار1. ∷ ئاداری لە سەر پاداری نەماوە.

ئادار^{2} (نا.)[سور: آذار،آدار] شەشەمین مانگی سوریانی کە بەرابەرە دەگەڵ یەکەم مانگی بەهار، مانگی بەر لە نیسان، هادار، ئازار، مارس. ∷ ئادار ناڕوا بە بێ دۆ / نیسان ناڕوا بە بێ جۆ (پەند).

ئادارک (گیا.)[ئادار2 + ک][باک] گیایەکی خۆڕسکی بەهارییە، هەتا نیو گوزێک بەرز دەبێتەوە، لە نێو مێرگ و مێرغوزاران دەڕوێ، گەڵاکانی گرِنی گرِنی و گوڵەکەی تاک و رەنگێکی مۆری مەیلەو سووری هەیە، Anemone pulsatilla ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، گوڵاله، گوڵاڵە سوورە.

ئاداش (نا. ل)[تور: adaş] دوو کەس کە هاوناو بن و یەک ناویان هەبێ. (بۆ وێنە دوو کەس کە ناویان کەریم بێ دەبنە ئاداشی یەکتر)، هاوناو.

ئادامس (نا.)[؟] بنێشتی ساز کراوی کارخانە، چەققە.

ئادان (نا.)[باک] ١ـ ئەو شتانەی کە لە شیر ساز دەبن، لەبەنیات. ٢ـ خۆراک، چێشت. ٣ـ بەرهەم، داهات، حاسڵات.

تێبینی: ئادان هاوڕیشەیە دەگەڵ ئەدەنە adana بە مانای چێژ لە چاوگی ئەد ad ـ ی سانسکریت بە مانای خواردن.

ئادر (نا.)[زا] بڕ: ئاگر

ئادرجا (نا. ل)[ئادر + جا][زا] ئاورگ، ئاگردان.

ئادرگان (نا. ل)[ئادر + گان][زا] ئاورگ، ئادرجا، ئاگردان.

تێبینی: گان و هەروەتر جا، گا و گ (لە ئاورگ دا) لە ریشەی ئەوێستایی گاتو gātu و گاس gās- ی پەهلەویی بە مانای جێ و جێگا کەوتوون.

ئادرنال (نا.)[فەر: adrenal] دوو لووی چووکی سەر گورچیلەن کە لە بەشی ناوەندی ئەم لوویانە هۆرمۆنێک بە ناوی ئادرنالین دەدەڵێ دەچێتە نێو خوێنەوە.

ئادرنالین (نا.)[فەر: adrenaline] هۆرمۆنێکە کە لە ئادرنال دەدەڵێ و پلەی زەختی خوێن دەباتە سەر.

ئادرە (نا. ل)[ئادر + ئە][زا] بڕ: ئاگرە

ئادرێس (نا.)[فەر: adresse] ١ـ ناو و نیشانی ماڵی کەسێک یا شوێنێک. ٢ـ ناو و نیشانێک کە لە سەر کاغەز و پاکەت دەنووسرێ، عینوان، ئەدرێس.

ئادل (نا.)[زا] بڕ: ئاگر

ئادە (نا.)[باک] بڕ: ئادا.

ئادەم (نا.)[عەر: آدم] ١ـ باوکی مرۆڤ، باوکە ئادەم، مێردی حەوا، یەکەم مرۆڤ بە پێی ئایینی سامیەکان کە بەرابەرە دەگەڵ مەشیەی ئاریاییەکان.

بە پێی بڕوای موسڵمانان ئادەم یەکەم کەس بوو کە خودا لە خاک سازی کرد و حەوای خێزانی لە دەندەی چەپی ئادەم ئافراند و لە بەهەشتی دانان و خواردنی گەنم یا سێوی لێ قەدەغە کردن. دوایی شەیتان فریوی دان و گەنمی دەرخوارد دان و لە بەر ئەوە خودا لە بەهەشت دەری کردن و ئەوانی خستە زەوی. ئادەم سەد ساڵ لە بەر خودا پاڕاوە هەتا تۆبەکەی قەبووڵ کرد. بەو پێیە دەڵێن بەرەی ئێستای مرۆڤ لە گۆی زەوی دا لە ئادەم و حەوا کەوتوونەوە. ٢ـ مرۆڤ، ئینسان، کەس

ئادەمی (ئان. ل)[ئادەم + ئی] مرۆڤ، ئینسان

ئادەمیزا (ئان. ل)[ئادەمی + زا] بەشەر، مرۆڤ، ئینسان، ئەو کەسەی لە بەرەی ئادەم کەوتوە. ئادەمیزاد

ئادەمیزاد (ئان. ل)[ئادەمی + زاد] بەشەر، مرۆڤ، ئادەمیزا .

ئادەی (ئام.)[ئا3+ دەی] ئامرازی هاندان، دادەی، ها دەی، دەی. ⁘ ئادەی لە منوو نەکەوێ ئەم بارەم دەگەڵ دەست

دەنێ.

ئادی (ئاک.)[ئەو: زی] ١ـ بەڵێ، ئا، ئەدی، ئەرێ. ∷ ئادی وایە! ـ منداڵەکان لە دەرێن؟ ـ ئادی! ٢ـ ئامرازی پرسیارە، ئەرێ. ∷ ئادی برسیت نیە نانت بۆ بێنم؟

تێبینی: دوو پیتی د و ز ئاڵوگۆڕیان لە ئەوێستاوە بۆ کوردیی زۆرە وەک: زەستە، دەست ـ زرەیەھ، دەریا ـ زێرێد، دڵ.

ئادی و بۆدی (نا. ل)[ئادی + و + بۆدی] تەفرە، سەفسەتە. ~ **کردن:** ئا و بۆ کردن، بۆ گێژ کردن و تووشی هەڵە کردنی لایەنی بەرپرسیار و خۆ پەڕاندنەوە، سەفسەتە کردن.

ئار^{1} (نا.)[باک] بڕ: ئارد

ئار^{2} (نا.)[باک] بڕ: ئاگر.

تێبینی: ئار لە زاراوەی باکووریی دا برەوی هەیە و لە زاراوەی کلاسیکی هەورامی دا هەندێک جار بەرچاو دەکەوێ و لە زاراوەی ناوەندیی دا تەنیا لە هەندێک پەند و مەتەڵ دا بە کار دەبردرێ ∷ ئاری ساج کەرێم، بێ بە ماچ کەرێم (پەند). ئاو و ئار، هار و مار ئامانیان نیە (پەند).

ئار^{3} (نا.)[عەر: عار][باک ـ زا] عار، شەرم، شوورەیی، عەیب.

ئار^{4} (پاشـ.) ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا. ∷ (بن) بنار، (ژەنگ) ژەنگار، (نسێ) نسار. ٢ـ بە ریشەی هەندێک چاوگانەوە دەلکێ و (ناوی مەسدەر) ساز دەکا. ∷ کوشتار، پرسیار، وتار. ٣ـ بە ریشەی چاوگەوە دەلکێ و دەیکاتە ناو یا ئاوەڵناوی فاعیلی. ∷ فرۆشیار، کڕیار. ٤ـ بە ریشەی چاوگەوە دەلکێ و ناو ساز دەکا. ∷ مردار، زانیار.

ئار^{5} (نا.)[سۆر] بڕ: ئاڵ3. ~ **بوون:** بڕ: ئاڵ بوونەوە

ئار^{6} (نا.)[سۆر] بڕ: ئاڵ1

ئار^{7} (نا.)[بڕ: ئاش1] لە هەندێک وشەی لێکدراو دا مانای ئاش دەدا و هاوتای ئاریەی زاراوەی زازاییە. ∷ ئارسی، ئاروانچی.

ئار^{8}(نا.)[فەر: are] ئەندازەیەکە بەرابەر دەگەڵ سەد میتری چوارگۆشە. ∷ هیکتارێک بەرابەرە دەگەڵ سەد ئار.

ئارا^{1} (نا.) ١ـ پەیوەندی و نێوانی دوو یا چەند کەس دەگەڵ یەکتر، بەین،

دۆستایەتی، نێوان. ⁘ بارام دەمێکە هات و چۆم ناکا ئارای دەگەڵم نەماوە. ٢ـ هۆگری، پێخۆش بوون و حەز لە ئیش وکارێک یا خواردەمەنی یەک. ⁘ ئارات دەگەڵ سەما چۆنە؟ ـ ئارام دەگەڵی نیە. ٣ـ مابەین، مەودا، نێوان، دووری دوو شت لە یەکتر. ٤ـ هەبوون، لە گۆڕێ . **لە ~ دا بوون:** لە گۆڕێ دابوون، هەبوون. ⁘ هەستە با بڕۆین لێرە چ دە ئارا دا نیە.

تێبینی: ئەم وشەیە لە ئەسڵا بە مانای سێهەم (دووری دوو شتی ماددی لە یەکتر) بوە، بەڵام بەرەبەرە جێگەی بۆ ئەوانیتر چۆڵ کردوە. لە زمانی لاتیندا AREA بە جێ خرمان کوتراوە و هەر ئەم وشەیە لە زمانی ئینگلیسی دا هەیە و بە (مەساحەت، مەڵبەند، دالانی تەنگی درێژ کە لە ناوماڵەوە بچێ بۆ ژێرخان و ژێرزەمینان) دەکوترێ، لە تورکی ئازەربایجان دا هەر بە مانای سێهەم وەرگیراوە. (قامووس ب ١ ل ١٢).

ئارا^{2} (پاش.) رازێنەر، جوانکەر. بەدوای ناوەوە دەلکێ و ناوی فاعلی ساز دەکا . ⁘ بەزم ئارا، دڵارا. دەمێکی هەستە پێ قوربان جەماڵت عالەم ئارا کە/ بزانن نەخلی تووبا، باغی جەننەت خار و خاشاکە (وەفایی ل ١٢٨).

تێبینی: ئارا هەر بەم مانایەوە لە ئاراستنی فارسی بە مانای رازاندنەوە کەوتوە و بە ئەدەبی کلاسیک دا هاتۆتە نێو زمانی نوێی کوردیی.

ئارا^{3} (نا.)[؟][زا] نان و چایی بەیانی، بەرچایی.

ئارا^{4} (نا.)[سۆر] بڕ: ئالا1

ئاراڤ (نا. ل)[ئار2 + ئاڤ][باک] شیو و کوڵ، ئاوی ساز کراو بۆ جل شوشتن. [بڕ: ئاراو]

ئاراق^{1} (نا.)[باک] ئارەق. بڕ: ئارەق1

ئاراق^{2} (نا.)[زا] ئارەقە. بڕ: ئارەق2

ئارام (نا. ل)[ئا13 + رام][ئەو: رەم ـ پەهـ: رام، ئارەم ـ سان: رامەیەتی. باک: ئارام ـ ناو: ئارام ـ باش: ئارام ـ هەو: ئارام] ١ـ ئۆقرە، حەجمین، بڕست، توانا. ⁘ ئەو ژانە سەرە ئارامی لێبڕیوم. ٢ـ هێدی و هێمن، لەسەرەخۆ. ⁘ هەتا خودا حەز دەکا پیاوێکی ئارام و لەسەرەخۆیە. ٣ـ بێدەنگ و بێ قرە، ئەهوەن. ⁘ کوێستان شوێنێکی ئارام و خۆشە. ٤ـ (ئاک.) یەواش، سەبر، بە ئەسپایی، ئارام ئارام. ⁘ ئارام بە

ڕێگایە دا دەڕۆیشت. **ئارام ئارام:** وردەوردە، بە سەبرا، لە سەرەخۆ. ∷ ئارام ئارام بە لۆژەلۆژ / ئەوا بەرەو ماڵ بوومەوە (ناڵەی جودایی ل ٣٠). ~ **بوون:** ١ـ بێدەنگ بوون، ئارام گرتن، جووڵە نەکردنی گیاندار و بێ گیان، هەدادان. ∷ رۆڵە تاوێک ئارام بە بزانین دونیا چ باسە! دونیا ئارام بوو کە حەمە وەدەرکەوت. هات و هاوار بڕانەوە و هەموو ئارام بوون. ٢ـ هێدی بوون و کەم بوونەوەی ئێش و ژان. ∷ ئێستا باشترم ژانەکە هەندێک ئارام بوە. ~ **بوونەوە:** ١ـ ژیر بوونەوە، ئۆقرە گرتن، ئارام بوون. ∷ دوای تاوێک منداڵەکە ئارام بۆوە و دانیشت. ٢ـ دامرکانی ئێش و ژان. ٣ـ بێدەنگ بوونی ئاژاوە و هات و هاواری خەڵک. ~ **گرتن:** ئارام بوون، ئارام بوونەوە، حەجمین، هەدادان، داسەکنین، داکاسان. ~ **لێبڕان:** ئۆقرە لێبڕان، ئارام لێهەڵگیران، حەجمین لێبڕان بە هۆی ئازار و دەرد و خەم، ئارام و قەرار لێبڕان، ئارا و قارا لێبڕان. ∷ لەوەتی ددانم دێشێ شەوانە ئارامم لێبڕاوە. لە داخ ئەو کوڕەم ئارامم لێبڕاوە. ~ **لێبڕین:** تێک دانی حەسانەوەی خەڵک، تێک چوونی هێمنایەتی، ئارام و قەرار لێبڕین، ئارا و قارا لێبڕین. ~ **لێهەڵگرتن :** ئارام لێبڕین، ئارام و قەرار لێهەڵگرتن، ئارا و قارا لێهەڵگرتن. ~ **لێهەڵگیران:** بڕ: ئارام لێبڕان. || **ئارامی دڵ:** ١ـ ئەو کەسەی کە بوونی هۆی ئارام بوونەوە و ئەرخەیانی دڵە، کەسی خۆشەویست، منداڵ. ٢ـ (کنـ.) گراوی، یار، حەز. & ئارامی دڵان، ئارامی رووح، ئارامی گیان. ∷ لە لایەک ئارامی دڵم بە عومری تۆ لە بەر چاوم هەڵگیراوە/ لە لایەک دوژمنایەتی حەوت هەزار سوار پێی دە دەرکم ناوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٨٦). ئەرێ خەندەی دەمت ئارامی دڵ کانی حەیاتی من/ لە سەر چی زیز دەبی؟ رووحت دەوێ؟ هانێ حەیاتی من (وەفایی ل ٩٠). **ئارامی دڵان:** بڕ: ئارامی دڵ. ∷ فیدای گیانت بم ئارامی دڵان/ بۆ دەکەی زاری و واوەیلا و گریان (بارام و گوڵندام ل ٩٥). مەڵێن بولبول مەناڵێنە کەوا گوڵ گوڵشەنی چۆل کرد/ دڵارامی نەما چ بکا کە ئارامی دڵان رۆیی (وەفایی ل ٢٠٧). **ئارامی رووح:** بڕ: ئارامی دڵ. ∷ بەبێ تۆ قەت نەژیم، شادیم نەمێنێ، دیدە بێ نوور بم/ دەمێک ئارامی رووحم بە، حەیاتم، عومرەکەم، چاوم (وەفایی ل ٧٠). **ئارامی**

گیان: بڕ: ئارامی دڵ. ⁘ ئیمامیش با بە دووی دا هەر بکا زاری هەتا ماوە/ بە زاری بانگی هاوالآن بکا، ئارامی گیان رۆیی (ئاوات ل ١١٣).

ئارامگا (نا. ل)[ئارام + گا3] ١- شوێنی ئارام گرتن و حەسانەوە، جێ حەسانەوە، حەساوگە. ⁘ هەرکەسێ رۆیی بۆ لای ئارامگا (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٨). خەڵک بلاوەیان کرد و هەرکەرس چۆوە ئارامگای خۆی. ٢- وچان، هەدا، ئوقرە. ⁘ جا ئەو هەلی، گەردنی دەکەمەوە حەوزی کەوسەر و بەژنی دەکەمەوە بە بەیداغی رۆمیانە/ لە بن وی دا ئیستڕاحەت دەکەم، ئەو هەلە دەگەرمەوە ئارامگا و وچانە (شۆڕمەحموود ل ٨٤). ٣- ماڵ، خانوو، مەسکەن. ⁘ من دەڵێم مەسکەن و ئارامگەیی جانانە دەچم/ ئەو دەڵێ سەربەسەری تێکچووە وێرانە نەچی (ئاوات ل ١٣). ٤- (مجـ.) گۆڕ، گڵکۆ، قەبر. & ئارامگە.

ئارامگە (نا. ل)[ئارام + گە1] بڕ: ئارامگا.

ئارام و قەرار (نا. ل)[ئارام + و + قەرار] ئۆقرە، حەجمین، ئارا و قارا.

~ **لێبڕان:** بڕ: ئارام لێبڕان. ~
لێبڕین: بڕ: ئارام لێبڕین. ~
لێهەڵگرتن: بڕ: ئارام لێهەڵگرتن. ~
لێهەڵگیران: بڕ: ئارام لێهەڵگیران.

ئارامی (ئان. ل)[ئارام + ئی] ١- ئەهوەنی، هێمنی، بێ شەڕ و شۆڕی. ٢- بێدەنگی، بێ هەست و خوستی.

ئاران^{1} (نا.) ١- شوێنی دەشتەکی گەرم کە مەڕدار و مەلی کۆچەر زستانان رووی تێدەکەن، قشلاخ، گەرمەسێر، گەرمیان، گەرمێن. // زۆزان ⁘ ئەو لە زۆزان من لە ئارانی دەژیم / کێ دەڵێ ئەمنیش وەلی دێوانە نیم (ناڵەی جودایی ل ٢١). ٢- شوێنی تەخت و بێ تەپۆڵکە، دەشتایی بچووک. ٣- [ئەر] زەوی تەخت، نەرمان. ٤- [باک] بیاوان، بیروون، چۆلگە.

تێبینی: من پێموایە بنەمای وشەی ئاران [ئار (ئاریا) + ئان (پاشگری شوێن)] دەچێتەوە سەر ئەریەن aryan بە مانای ئاریایی و هاوڕیشە و هاومانایە دەگەڵ ئالان (بە لەبەر چاو گرتنی ئاڵوگۆڕی دوو پیتی ر و ل) کە ناوچەیەکە لە کوردستان لە نزیک سەردەشت و هەروەها ناوی هۆزێکە لە

دەرسیم و پیران. ئالان و ئاران هەردووک بە مانای ولات و ناوچەی ئارياييەکانە. هەروەتر ئاران و ئالان ناوی ناوچەيەکە کە ئێستاکە ناوی ئازەربايجانی رووسيەيە و دیارە کە پێشتر مادەکانی لێ نیشتەجێ بوون، یونانییەکان و رۆمەکان پێيان کوتوە Albania و ئەرمەنييەکان بە ئاغوانەک و عەرەبەکان بە ئەرران ـ يان ناو بردوە.

جگە لەوە وشەکانی area و arena لە زمانی ئینگلیسی و area و arean و areal لە سویدی دا بە مانای مەیدان و مەساحەت، سەتح، ناوچە. هەروەتر areal لە رووسی دا بە مانای ناوچەيە کە هەموويان بە گشتی لە area لاتینی بە مانای مەیدان و مەساحەت وەرگیراون هاورێشەی ئەم وشەیەن لە زمانەکانی ئەورووپایی دا.

ئاران^{2} (نا.)[؟][باک] ئێش، ئازار، ئەزیەت

ئاران^{3} (چا. ل)[سۆر] بڕ: ئالان

ئاراندن^{1} (چا. م)[لە: ئاران2][باک] ئەزیەت دان، ئێشاندن.

ئاراندن^{2} (چا. م)[سۆر] بڕ: ئالاندن

ئاراو (نا. ل)[ئار2 + ئاو1][باک: ئاراڤ ـ ناو: ئاراو ـ هەو: ئاراو] کەفاوی دوای جل شوشتن کە هێشتا بۆی هەیە جلی دیکەی تێدا بشۆی، پاشاراو، پەساو. زوو ماڵە فەقیر یا نۆکەر و دەست کورت لەم کەفاوە دا جلەکانیان دەشووشت.

تێبینی: بە پێی مانای ئاراڤ بەشی یەکەمی ئەم وشەیەم بردۆتەوە سەر ئاگر، چونکە زوو بۆ شوشتنی جل و جۆڕ لە ماڵ یا لە دەم رووبار ئاگریان ساز دەکرد و ئاویان گەرم دەکرد و بە بێ ئاوی گەرم جل خاوێن نەدەبوونەوە، وێدەچێ وشەکە پێشتر ئار و ئاو بووبێ و دوایی لێک و لووس بوە و بۆتە ئاراو و ماناکەشی لە موکریان هەندێک خزیوە و بۆتە کەفاوی دوای جل شوشتن کە هێشتا بۆی هەیە جلی دیکەی پێ بشۆی.

ئارا و قارا (نا. ل)[ئارا + و + قارا] بڕ: ئارام و قەرار.

ئارێش (گیانـ.)[ئار (کەر) + بێش (گوێ)][زا] بڕ: کەروێشک.

ئارتیشۆک (گیا.)[فەر: Artichaut] گیايەکی خۆڕسک و دەسچێنە، ریشەکەی ئەستوورە، گەڵاکانی گەورە و

گڕنی گڕنین، ڕووی گەڵاکانی سەوز و بنەوەی کورکی سپی پێوەیە، ساقەت ڕاست و گوڵەکانی مۆر و جوانن، بەرەکەی قاوەیی و هەودای سپی پێوەیە، قیچکە و گەڵا ناسکەکانی دەخورێن، هەروەتر لە گەڵا و ساقەتەکەشی بۆ دەرمان کەلک وەردەگرن، Cynara scolymus ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، کەنگری فەڕەنگی.

ئارج (گیا.)[؟][باک] جۆرێک قامیشی قورس و نێو پڕە، ڕەنگی جوانە و هەتا بیست میتر بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی درێژ وەک گەڵای خورمایە و بەرەکەی هێشوییە، لە لاسکەکەی گۆچان و داردەست دروست دەکەن و لە گەڵاکەی ڕایخ و چەشنێک کەندر و لە ناوکەکەی جۆرێک دەرمان. ئەم قامیشە چونکە لە هیندوستان دەڕوێ قامیشی هیندیشی پێدەڵێن، حەیزەران.

ئارجۆن (ئان.)[زا] بڕ: هەرزان

ئارخەیان (ئان.)[تور: ئارخایان] دڵنیا، خاترجەم، ئەرخەیان. **~ بوون:** دڵنیا بوون، خاترجەم بوون، ئەرخەیان بوون. ⁙ لەو منداڵە ئارخەیان نیم دەترسێم بەڵایەکی بە سەر خۆ بێنێ.

~ کردن: دڵنیا کردن، خاترجەم کردن، ئەرخەیان کردن.

ئارخاڤک (نا. ل)[ئار1 + خاڤ + ک][باک] بڕ: ئارد و ڕۆن.

ئارد (نا.)[ئەو: ئەشە ـ پەھ: ئارت، ئارتەک. باک: ئارد، ئار، ئارڤان ـ ناو: ئارد ـ باش: ئارد ـ هەو: هارد، هاردێ ـ زا: ئارد، ئاردی] ١ـ ئەو ماکەیەی کە لە پاش هاڕینی گەنم دەمێنێتەوە و دەکرێ بە نان و هەندێک چێشت و خواردەمەنی دیکەی وەک حەڵوا، کوللێرە، نێوساجی و ... ٢ـ هاڕاوی دانەوێڵەیەک کە بۆ خواردن دەست دەدا وەک: جۆ، برینج، نۆک. ٣ـ وردکراو و کوتراوی هەندێک بەر و میوەی وەک بەڕوو و توو. ٤ـ تۆز و ورکەی دار و چێو دوای مشار کردن و بڕین. ⁙ ئاردە مشار. || **ئاردی نێو دڕوان:** (کنـ.) پڕژوبڵاو، پەخش و پەریشان، دەربەدەر. ***بوونە ئاردی نێو دڕوان:** پەخش و پەرێشان بوونی کۆمەڵێک لەیەک وەها کە نەکرێ کۆ بنەوە، لێک بڵاو بوون، دەربەدەر بوون. ⁙ ئەو ماڵ و منداڵە وا لێک بڵاو بوون، بوونە ئاردی نێو دڕوان. ***وەک ئاردی نێو دڕوان لێکردن:** (کنـ.) پەخش و بڵاو کردن، دەربەدەر کردن، وەک تۆوی هەرزن

لێکردن.

تێبینی: وشەی ئارد بە تەنیا مەبەست لەهاڕاوی گەنمە و دەگەڵ هەر هاڕاوێکی دیکە، دەبێ ناوی دانەوێڵەکەش بێ. ∷ ئاردی جۆ، ئاردی سەرداری، ئاردەنۆک، ئاردەتوو، ...

ئارداویی (ئان. مـفـ.)[ئارد + ئاویی2] کەسێک کە تۆزی ئاردی لە سەر نیشتبێ یا دەستی لە ئارد دابێ یا خۆی تێوەردابێ، هارداوی. **خۆ ~ کردن:** (کنـ.) ١ـ کەسێک کە هیچ کاری نەکردوە بەڵام بە رواڵەتی پیسی وا نیشان دەدا کە کاری کردوە. ٢ـ بە درۆ خۆ تاوانبار کردن بۆ کار و کردەوەیەک کە نەتکردوە.

ئارداوێژ (نا. ل)[ئارد + ئاوێژ] ١ـ کاری هاویشتن و فڕێ دانی ئارد لە نێوان دوو بەرداشەوە، ئاردەشان. ٢ـ (کنـ.) دەم و راوێژی خۆش یا ناخۆشی کەسێک.

ئاردکێش (نا. ل)[ئارد + کێش (کێشان)] جۆرێک بێڵی چووکی دارینە بۆ کۆ کردنەوە و لابردنی ئارد لە دەوری بەرداش و دەردانی لە قوڵکە.

ئاردماڵک (نا. ل)[ئارد + ماڵ3 + ک] پەڕۆ و پاڵێک کە بۆ خاوێن کردنەوەی دەوروبەری بەرداشەکان کەلکی لێوەردەگرن.

ئاردوو (نا. ل)[ئار2 + دوو2][باک] بڕ: ئاوردوو

ئارد و رۆن (نا. ل)[ئارد + و + رۆن] خواردەمەنیەکی گەرمە لە ئارد و رۆن و دۆشاو یا شەکر کە پتر بۆ ژنی تازەزاو و زەیستان سازی دەکەن، گۆیا بۆ گەرم داهاتن و وێک هاتنەوەی برینەکانی لەشی زۆر باشە، ئارخاڤک، پەڵووڵە، میوانی.

ئاردەبا (نا. ل)[ئارد + ئە + با9] ئارد و ئاوی تێکەڵ کراو و کوڵاو کە بۆ دەباغی کەلکی لێوەردەگرن.

ئاردەبارە (نا. ل)[ئارد + ئە + بارە3] هەندێک ئاردی زێدە کە ئاشێر لە هەر بارێک ئارد وەک دەستخۆشانە و حەقی بار دەیدا بە ئاشەوان، ئاردەوارە، قرەمز.

ئاردەبرنج (نا. ل)[ئارد + ئە + برنج1] برینجی هاڕاو کە بۆ فرنی و هەندێک شیرنی دەکاری دەکەن، ئاردەبرینج.

ئاردەبرینج (نا. ل)[ئارد + ئە +

برینج][موک] بڕ: ئاردەبرنج

ئاردەبێژ(ئان. ل)[ئارد + ئە + بێژ2] هەر شتێکی کە زۆر ورد هاڕابێتەوە و وەک ئارد دابێژترابێ. **~ کردن:** دابێژتنی شتی هاڕاو.

ئاردەتوو (نا. ل)[ئارد + ئە + توو] تووی ویشکی کڕەکراو کە زۆرتر لە ناوچەی هەورامان دەیکەن، دەیخۆن و دەیفرۆشن.

ئاردەجۆ (نا. ل)[ئارد + ئە + جۆ1] ئاردی جۆ، هاڕاوی جۆ.

ئاردەشان (نا. ل)[ئارد + ئە + شان (شاندن)][ئەر ـ هەو] بڕ: ئارداوێژ

ئاردەشلە (نا. ل)[ئارد + ئە + شل + ئە] هەویری زۆر شل لە ئارد و ئاو کە وەک چرێش کەلکی لێوەردەگرن، ریتکە، ئاردەشیلە.

ئاردەشیلە (نا. ل)[ئارد + ئە + شیلە] بڕ: ئاردەشلە

ئاردەڵ (نا.)[روس: ordinaretse] فەرمانبەرێک بوە کە لە بەر دەستی والییەکانی ئێران دا و فەرمانەکانی والی جێبەجێ کردوە، گزیر، یاساوڵ، پێشخزمەت، ئەردەڵ، وەردیان.

ئاردەڵۆک (نا. ل)[ئارد + ئە + ڵۆک] بڕ: ئاردەڵووک.

ئاردەڵووک (نا. ل)[ئارد + ئە + ڵووک] ١ـ بڕ: ئاردەڵووکە/١. ٢ـ بڕ: ئاردەڵووکە/٢. ٣ـ هەرچی کە لە شێوە دا وەک ئارد سپی و ورد بێ. & ئاردەڵۆک.

ئاردەڵووکە (نا. ل)[ئارد + ئە + ڵووکە] ١ـ هەندێک ئارد کە لە قوڵکەی ئاش دا دەمێنێتەوە. ٢ـ بەفرێکی ورد و ویشکە کە دەست تەڕ ناکا و بە سانایش تۆپەڵ ناکرێ. & ئاردەڵووک، ئاردەڵۆک.

ئاردەمشار (نا. ل)[ئارد + ئە + مشار] تۆز و بڕەمشاری دار و چێو و تەختە کە بە هۆی مشار کردن دەڕژێتە سەر زەوی و وەک ئارد ورد و نەرمە، بڕە٤، هاردەمشار.

ئاردەنۆک (نا. ل)[ئارد + ئە + نۆک] ئاردی نۆک، هاڕاوی نۆک.

ئاردەوا (نا. ل)[ئارد + ئە + وا3] چێشتێکی شلە لە ئارد، پەڵۆ، پەڵووکە.

ئاردەوارە (نا. ل)[ئارد + ئە + وارە] بڕ: ئاردەبارە

ئاردی (نا.)[زا] بڕ: ئارد

ئارزی (نا.)[باک] بڕ: ئارەزوو

ئارزینگ (ئا.)[بڕ: زنج][باک] چەنەگە، چەنە.

ئارژنگ (گیا.) ١- دار بەلاڵووک (کشت و کاڵ ب ١ ل ١٢). دارێکە وەک بەلاڵووک داردەستی لێ دروست ئەکرێ (خاڵ ب ١ ل ٤٥)، هارژنگ. ٢- [باک] چلکە و داری وشک، چرپی.

تێبینی: ئەرژەن لە زمانی فارسی دا و ئەرچەن لە راوێژیی کرمانی دا دارێکە لە دەستەی بادامییەکان و لە تیرەی گوڵ سووران، لە کوێستان و لێڕەوار دەڕوێ کە چەند جۆری هەیە Amygdalus ناوی لاتینی ئەم دارۆکەیە (بڕ: معین ب ١ ل ٢٠٠).

ئارسم (نا.)[؟][باک] نەخۆشییەکی ئاهۆدارە کە لە بەر سەرما وێکەوتن و هەوای میکرۆباوی تووشی مرۆڤ دێ. هەلامەت، زوکام، پەسیڤ.

ئارسەنیک (نا.)[یون: arsenikon] مادەیەکە لە رەنگی پۆلا بە ژمارەی ئەتۆمی ٣٣ و وەزنی تایبەتی ٥.٧، خۆی سەمی نیە بەلام ئۆکسیدەکەی کە ئارسەنیکی سپی پێدەڵێن زۆر سەمییە، زەڕنیخی سپی.

ئارسی (نا. ل)[ئار7 + سی (سەنگ)][زا] بڕ: بەرداش.

ئارشە (نا.)[فەر: archrt] دارێکی باریکی تایبەتە، نزیک نیوگەز درێژە، چەند داوی کلکی ئەسپی وێدەخەن و کەمان و کەمانچەی پێدەژەنن.

ئارشیتێکت (نا.)[لات: architectura لە یون: architekton] نەقشەکێشی خانوو و ئاپارتومان، مێعمار.

ئارشیو (نا.)[لات: archivum لە یوو: archeion] ١- کۆمەڵە سەند و بەڵگە و شتی دیکەی لەم بابەتە. ٢- شوێنی پاراستن و راگرتنی سەنەد و بەڵگە و پەروەندەی پاراستراو. **~ کردن:** پاراستن و راگرتنی سەنەد و بەڵگە و هەر شتێکی دیکە کە بۆ دوارۆژ پێویستە و دەبێ بمێنێتەوە لە شوێنێکی تایبەتی کە بۆی تەرخان دراوە.

ئارڤان (نا. ل)[ئار1 + ڤان][باک] زمهەر، زمهار، ئازووقەی ئارد، ئارد، ئاروان.

ئارڤانە (گیان.)[ئارڤان (ئاروان1) + ئە][باک] وشتری مێ، دوندل.

ئارکۆرک (نا. ل)[ئار2 + کۆرک]

[باک] ماشه، مقاش.

ئارگا (نا. ل)[ئار2 + گا3][پەھ: ئاتورگاس][هەو] ئاورگ، ئاورخانە، ئاگردان.

ئارگۆش (گیانـ.)[ئار (کەر) + گۆش][زا] بڕ: کەروێشک

ئارگۆن^{1} (نا ـ ئان.)[ئار2 + گۆن][پەھ: ئاتورگۆنەک] لە ڕەنگی ئاگر، لە چەشنی ئاگر.

تێبینی: گۆن دەگەڵ گەئۆنەی ئەوێستا بە مانای چەشن، وەک و ئاسا هاو ریشەیە.[ئەو: گەئۆنە ـ پەھ: گۆن، گۆنەک]

ئارگۆن^{2} (نا.)[لات: Argon] گازێکی بێ ڕەنگ و بێ بۆنە، یەک لە سەدی هەوای پێک هێناوە و لە هەندێک گازی ئاگرپژێنان دا هەیە.

ئارگووش (گیانـ.)[ئار (کەر) + گووش][زا] کەروێشک.

ئارگووشک (نا. ل)[ئار (ئاڵوو1) + گووش + ک][باک] بڕ: ئاڵوو1

ئارم (نا.)[فەر: arme] نیشانەیەکی تایبەتی بۆ ناساندنی شت، کەس، شوێن یا گەلێک، نیشانە، دروشم.

ئارمانج (نا.)[باک] بڕ: ئامانج

ئارمووش^{1} (نا.) بڕ: ئاوریشم. ∷ شازولفی دێنە خوارێ، بسکی ئارمووش و گەردە / لە ولاتی غەریبیانم هەموو جەرگم کەرت کەردە (سێسەد هۆنراوە ل ٣٢).

ئارمووش^{2} (نا.)[؟][باک] خرت و خاڵی ترێ دوای کوشین، تڵتەی ترێ، پرووش. (هس: پرووش2)

ئاروان^{1} (گیانـ.)[؟] وشتری سێ ساڵەی نێر یا مێ، بەرزە.

ئاروان^{2} (نا. ل)[ئار1 + وان] ئازووقەی ئارد، ئارد، ئارڤان.

ئاروانچی (نا. ل)[ئار7 + وان + چی] بڕ: ئاشەوان

ئاروان لۆک (گیانـ.)[ئاروان1 + لۆک] وشتری نێری چوار ساڵە.

ئاروان وشتر (گیانـ.)[ئاروان1 + وشتر] وشتری مێی چوار ساڵە.

ئاروانە (گیانـ.)[ئاروان1 + ئە] وشتری چوار ساڵەی نێر یا مێ.

ئاروێ (گیا.) بڕ: ئاروو

ئاروێش (گیانـ.) [ئار (کەر) + وێش

(گوێ)][زا] بڕ: کەروێشک.

ئارۆ (ئاک. ل)[ئا16 + رۆ][هەو] ئەمڕۆ، ئەوڕۆ، ئیرۆ.

ئارۆز (ئان.)[سۆر] بڕ: ئاڵۆز

ئارۆش (گیانـ.)[ئار (کەر) + ئۆش (گۆش)][زا] بڕ: کەروێشک

ئاروو^{1} (گیا.)[پەھ: خیار. باک: خیار، ئاروو، هاروو ـ ناو: هارۆ، هاروو، هاروێ، ئاروێ، ئاروو، خەیار، خیار ـ باش: خیار ـ هەو: خیار ـ زا: خەیار] ١ـ بڕکەیەکە وەک بڕکەی کاڵەک دەچێ و گەڵاکانی پان و گڕنی گڕنییە، گوڵێکی زەردی هەیە کە لە دوایی دەبێتە قیچکە و بەرێکی درێژ و ئاوداری شینی هەیە، Cucumis sativus ناوی لاتینی ئەم بڕکەیەیە. ٢ـ بەری ئەم بڕکەیە کە لە پێشدا پێی دەڵێن قیچکە و کە پێگەیشت گەورە دەبێ و دەبێتە خەیار کە میوەیەکی درێژ و ئاودارە، بە کاڵی دەخورێ و بۆ سالاد و ترشیاتیش کەلکی لێوەردەگرن، خەیار کە لە تەمەنی تورتی تێپەڕی و پیر بوو پێی دەڵێن کالیار کە بێستانچی بۆ تۆو رایدەگرن، گوڵبەسەر.

تێبینی: ئاروو و هاوناوەکانی دەگەڵ خەیار هەرچەند بە دوو وشەی جیاواز دیاری دەکەن بەڵام لە راستی دا هەردووک هەر یەک وشەن و تەنیا پیتەکانیان جێ گۆڕکیان دەگەڵ یەک کردوە. لە پێشدا ئاڵوگۆڕی (ئـ) دەگەڵ (ھ) کە ئەوە وێنەی زۆرە (ئاواڵ ـ هاواڵ، ئارۆ ـ هارۆ) دوایی ئاڵ و گۆڕی (ھ) دەگەڵ (خ) کە ئەوەش هەم لە کوردیی دا و هەم لە زمانەکانی کۆن دا وێنەیان زۆرە (هوون، خوون ـ خۆر، هوور ـ خەزوور، هەسوورە) و لە ئاکام (ئوو، ئۆ، ئوێ) کە بە ئار یا هارەوە نووساون پاشگرن. هەروەتر وشەی کالیاریش هەر ئەم وشەیە کە مانایەکی دیکە و سیمایەکی دیکەی بەخۆوە گرتوە.

ئاروو^{2} (ئا.) لای سەرەوەی نێو زار، مەڵاشوو، ئاسمانەی دەم. (هس: ئارووک، ئاڵوودار).

ئارووش (گیانـ.)[ئار (کەر) + ئووش (گووش)][زا] بڕ: کەروێشک.

ئارووک (نا. ل)[ئاروو2 + ک][باک] بەری لای ژوورەوەی سەربان، میچ.

تێبینی: ئاروو یا ئاری لە وشەی ئاریک دا نازانم لە چ ریشەیەکە بەڵام هەمان ئاڵوو ـ ی زاراوەی ناوەندییە لە وشەی ئاڵوودار دا.

ئاروونگ (گیا.)[پەه: ئالەگ (هەڵووژە)][باک] ١ـ قەیسی، شڵانی، زەردالوو، زەردەلوو. ٢ـ قەیسی ویشک

ئارە (نا.)[سۆر] بڕ: ئاڵ2

ئارەخچن (نا. ل)[ئارەخ (ئارەق) + چن] بڕ: ئارەقچن

ئارەزوو (نا.)[پەه: ئارزۆک، ئارزووک. باک: ئارزی ـ ناو: ئارەزوو ـ باش: ئارەزوو ـ هەو: ئارەزوو] ١ـ ئاوات، دڵخواز، کاو. ٢ـ ئیشتیا، مەیل، هەوەس، تاسە. ٣ـ هیوا، چاوەڕوانی. ٤ـ دڵخواز. **~ کردن:** ١ـ داوخواز کردن، بە ئاوات بوون. ٢ـ مەیلی شتێک هەبوون، بە تاسە بوون. ⁂ دەمێکە ئارەزووی دیتنی دایکم دەکەم. ئارەزووی دەستاوی دەکەم. **~ هەبوون:** ١ـ بە ئاواتەوە بوون. ٢ـ هیوا هەبوون. ٣ـ مەیل هەبوون، ئیشتیای شتێک کردن.

ئارەزووباز (ئان. فا)[ئارەزوو + باز4] کەسێک کە مەیلی جنسی هەبێ، هەوەسباز.

ئارەزووبازیی (حم.)[ئارەزووباز + ئیی] کار و کردەوەی کەسی ئارەزووباز، هەوەسبازیی.

ئارەزووکار (ئان. ل)[ئارەزوو + کار] ئاواتەخواز، تاسەبار، ئارەزوومەند. ⁂ شەماڵ بۆ لیمۆم ئارەزووکارە/ لیمۆی نەدیوم لە عالەم دیارە (بارام و گوڵندام ل ٧١).

ئارەزووکاریی (حم.)[ئارەزوو کار + ئی] بڕ: ئارەزوومەندیی

ئارەزوومەند (ئان. ل)[ئارەزوو + مەند][پەه: ئارزۆمەند] بە ئاوات، ئاواتەخواز، ئارەزووکار، تاسەبار.

ئارەزوومەندیی (حم.)[ئارەزوومەند + ئیی] تاسەباریی، ئاواتەخوازیی، ئارەزووکاریی. ⁂ شەرحی دەردی ئارەزوومەندیی لە کەس تەئسیری نابێ/ ئەو کەسە دەردم دەزانێ گەر لە یاری خۆی جودا بێ (وەفایی ل ١٧٠).

ئارەق (نا.)[عەر: عرق] ١ـ خواردنەوەیەکی ئاڵکۆڵدارە کە لە کشمیش و سێو و خورما و هەندێک میوەی دیکە سازی دەکەن و ٤٠٪ بۆ سەرێ ئاڵکۆڵی تێدایە و خواردنەوەی سەرخۆشی دێنێ. بۆ گرتنی ئارەق لە پێشدا ئەو میوەی کە دەیانەوێ بیکەنە ئارەق چاک خاوێنی دەکەنەوە و دان و داری زێدەی لێدەگرن و لە کووپەیەکی دەکەن و سەری دادەپۆشن هەتا

دەترشێ. دوایە لە دەفرێکی تایبەتی دەکەن (دوو دەفرە کە بە لوولەیەک بە یەکەوە پەیوەندیان هەیە) کە بۆ ئەم کارە ساز کراوە. لە سەر ئاگری دادەنێن و دەیکوڵێنن، هەڵم بە لوولەی دەفرەکە دا دەچێتە دەر و لە سەری دیکەی دەفرەکە کە سارد کراوە دیتە دەر و دەبێتە ئارەق. **~ کێشان:** ساز کردنی ئارەق بەو شێوانەی کە کوترا، ئارەق گرتن. **~ گرتن:** ساز کردنی ئارەقی خواردنەوە و ئارەقی گیا و گوڵ، ئارەق کێشان. || **ئارەقی دوو کوڵ:** ئارەقێکە کە بۆ زیاد کردنی ئاڵکۆڵەکەی جارێکی دیکەشی دەکوڵێننەوە و هەتا ٦٠٪ و پتر ئاڵکۆڵی هەیە. ٢ـ خواردنەوەیەکی بێ ئەڵکۆڵە کە لە گەڵا و ریشەی هەندێک گیا و گوڵ بۆ دەرمان دەیگرن.بۆ گرتنی ئەم ئارەقە ، گژ و گیا لە مەنجەڵێکی گەورە دەکەن و ئاوێکی کەمی تێدەکەن و دەفرێکی چووکتریش لە سەر گیایەکان دادەنێن و سەری مەنجەڵەکە تەشتی لە سەر دادەنێن و بە قوڕ دەوری دەگرن هەتا هەناسەی نەیەتە دەر. ئاگر دەکەنەوە و دە نێو تەشتەکەی سەر مەنجەڵیش ئاوی ساردی تێدەکەن کە هەڵمی ناو مەنجەڵ دەکاتەوە ئاو و دەڕژێتە ناو دەفری چووکەوە و دەبێتە ئارەق. || **ئارەقی جاترە:** ئارەقێکە کە لە جاترە دەگیرێ و بۆ زگ ئێشە و خاوێن کردنەوەی گەدە دەیخۆنەوە، هەروەها وەک عەتر دەگەڵ چا دەیخۆنەوە. **ئارەقی سووسەنبەر:** ئارەقێکە کە لە سووسەنبەر دەگیرێ و تامێکی توند و تیژی هەیە و بۆ زگ ئێشە و هەندێک نەخۆشی دیکە بە کار دێ. **ئارەقی شاتەڕە:** بۆ لیر و نەخۆشی پێست کەلکی هەیە و لە شاتەڕە دەگرترێ. **ئارەقی نەعنا:** ئارەقێکە لە نەعنا دەگیرێ تام و بۆنێکی توندی هەیە و بۆ نارەحەتی گەدە و ژانە زگ دەیخۆنەوە. **تێبینی:** ئارەقی گیا و گوڵ زۆرن و دیارە لە زۆربەی گیایەکانی دەرمانی ئارەق دەگرترێ بەڵام لە کوردەواری دا پتر ئارەقی ئەو گیانە دەگرترێن کە نووسراوە. ٣ـ بڕ: ئارەقە

ئارەقاویی (ئان. مف)[ئارەق/٣ + ئاویی2] کەسێکی لەشی بە ئارەقە تەڕ بووبێ و ئارەقەی پێوە دیار بێ. ∷ هەموو کراسەکەت ئارەقاوییە زوو بڕۆ بیگۆڕە دەنا نەخۆش دەکەوی.

ئارەقچن (نا. ل)[ئارەق/٣ + چن] کڵاوێکی چووکی کون کونە کە لە بەن و دەزوو دەیچنن بۆ ئەوەی تەپڵە سەر

ئارەقەی نەکا، تەقیلە.

تێبینی: چن لە چاوگی هەڵچنین بە مانای هەڵمژین کەوتوە و ئارەقچن بە گشتی یانی ئارەق هەڵمژ.

ئارەقخۆر (ئان. فا)[ئارەق/١ + خۆر] کەسێک کە زۆر ئارەق دەخواتەوە.

تێبینی: ئەم وشەیە لە فارسیەوە هاتۆتە نێو زمانی کوردیی چونکە ئەگەر کوردیی با دەبا بووبا بە ئارەقخۆرە و خۆرە لە رەگی خواردنەوە کەوتبا نەک لە خواردن. وەک ئاوەخۆرە، شیرەخۆرە، مەمکەخۆرە.

ئارەقخۆریی (حم.)[ئارەقخۆر + ئیی] کاری ئارەقخۆر. ~ **کردن:** ئارەق خواردنەوە.

ئارەق فرۆش (ئان. فا)[ئارەق/١ + فرۆش] کەسێک کە کاری فرۆشتنی ئارەق بە خەڵکە.

ئارەق فرۆشیی (حم.)[ئارەق فرۆش + ئیی] ١ـ کار و پیشەی ئارەق فرۆش. ٢ـ (نا . ل) دوکانی ئارەق فرۆشتن.

ئارەقگیر (نا . ل)[ئارەق/٣ + گیر (گرتن)] ١ـ جلی ژێرەوەی کراسی مرۆڤ بۆ ئەوەی ئارەقەی لەش هەڵچنێ، فانیلە. ٢ـ کوتە لیبادێکە لە ژێرەوەی زینی ئەسپ بۆ هەڵچنینی ئارەقە، ژێرزین، نەرمەزین، تەکڵتوو.

ئارەقە^{1} (نا.) [عەر: عرق] ١ـ تەڕایی و ئاوەکی یەک کە لە لوویەکانی ژێر پێستی لەشی گیاندار دێتە دەر و ٩٩٪ ئاوە و ١٪ی خوێ و ئوورە و هەندێک مادەی دیکەیە. لەشی گیاندار بۆ هەڵسووڕانی خۆی پێویستی بە کالۆری هەیە و بۆ دابین کردنی ئەم کالۆرییە خۆراک دەسووتێنێ و دە کاری دەکا و یەکێک لە رێگاکەنی چاوەدێری کردنی گەرمای لەش کە دە مێشک دایە دەردانی ئارەقەیە هەر ئەوەیە کە بە گەرما و خۆ ماندوو کردن ئارەقەیەکی پتر دەکەین. ئارەق، ئەرەق، هارەق، خوویدان، خوو، خۆی، خۆ. ٢ـ هەڵم و هالاو کە لە بەر سەرمای دەر و گەرمای ژوور لە سەر شووشەی پەنجەرەکان دەنیشێ، هالاو. ~ **پێکردن:** ١ـ خەجالەت کردنەوەی و بە شەرم داخستنی کەسێک وەها کە ئارەقەی بکا. ٢ـ ئەستاندنی شتێک یا جێ بە جێ کردنی کارێک بە قسە و تکای زۆر وەها کە ئەو کەسە ماندوو بکا. ⁘ هەتا رازی کردم دووچەرخەی بۆ بکرِم ئارەقەی پێکردم. ~ **دەردان:**

هاتنە دەری ئارەقە لە لەش، ئارەقە کردن. **~ رشتن:** ئارەقە کردن پتر لە رادەی ئاسایی لە بەر زەحمەت و کار و کوێرەوەری. **~ کردن:** ١ـ هاتنە دەری ئارەقە لە لەش، ئارەقە دەردان. ٢ـ (کنـ.) شەرمەزار بوونەوە، خەجاڵەت بوونەوە. ‖ **ئارەقەی رەش و شین:** ئارقەیەکی یەکجار زۆر بە هۆی خۆ ماندو کردنێکی لە رادە بە دەر، ئارەقەی شین و مۆر. *** ئارەقەی رەش و شین دەردان:** ئیغراقە بۆ ئارقەیەکی پتر لە حاڵی ئاسایی کردن بە هۆی کارێکی گرانەوە، ئارەقەی رەش و شین رشتن، ئارەقەی شین و مۆر دەردان. ⁘ هەتا ئەو تا گەنمەم بە کۆڵ گەیاندەوە ئارەقەی رەش و شینم دەردا. ***ئارەقەی رەش و شین رشتن:** بڕ: ئارەقەی رەش و شین دەردان. **ئارەقەی سارد:** ئارەقەیەک کە لە کاتی هەندێک نەخۆشی هەست بە سەرما دەکرێ و هەروەتر لە کاتی ترسان لە لەش دێتە دەرێ. **ئارەقەی شەرم:** ئارەقەیەک کە لە بەر خەجاڵەتی و شەرم لە نێوچاوانی مرۆڤ پەیدا دەبێ. **ئارەقەی شین و مۆر:** بڕ: ئارەقەی رەش و شین. *** ئارەقەی شین و مۆر دەردان:** بڕ: ئارەقەی رەش و شین دەردان.

ئارەقە^{2} (نا.)[عەر: عرقە] دارێکە کە کاتی دیوار دانان لە بۆ قایم بوون و شکست نەهێنان لە دیواری هەڵدەکێشن، دیمەک.

ئارەوانچی (ئان. ل)[ئار7 + ئە + وان + چی][زا] بڕ: ئاشەوان

ئارەیە (نا.)[زا] بڕ: ئاش1

ئاری^{1} (نا. ل)[ئار2 + ئی][ئەو: ئاتریە ـ پەش: ئیرە][باک] خۆڵەمێش، ژیلەمۆ، ئەو شتەی لە پاش ئاگر دەمێنێتەوە.

ئاری^{2} (نا.)[پەه: یار. باک: ئاری، هاری ـ ناو: یاری] یاریدە، کۆمەک.

ئاری^{3} (نا.) بڕ: ئاریا

ئاریا (نا.)[ئەو: ئەئیریە ـ هەخ: ئەرییا ـ سان: ئاریا] هۆزێکی کۆنی هیند و ئورووپا کە زۆر زوو بە یەکەوە دەژیان و دوایی بە دوو بەشی گەورەی هیندی و ئێرانی دابەش کران و کورد یەکێک لەوان بوو کە لە ناوچەیەک کە ئێستا ناوی کوردستانە خۆی گرتەوە، ئاری.

تێبینی: مانای سەرەکی وشەی ئاریا یا ئاری بە مانای دۆست و ئاواڵە.

ئاریاری (گیا.)[سۆر] ١ـ هەڵووچە، هەڵووژە. ٢ـ بڕ: ئاڵووباڵوو

ئـاریـک (نـا. ل)[ئـاری + ک][بـڕ: ئارووک][باک] بڕ: میچ1

ئاریکار (ئان. فـا)[ئاری2 + کـار] کەسێک کە یارمـەتی کەسی دیکە دەدا، یاریدەدەر، هاریکار.

ئاریکاریی (حم.)[ئاریکار + ئیی] هاریکاریی، یارمەتیی.

ئاریله (ئان. ل)[ئاری؟ + لە] پیـاوێک کە خوو و خدەی و ئاکاری ژنانی هەبێ، ژنانی، ژنانیلە. (هس: ئاڵی)

ئارینۆک (گـیـا.)[ئاری + نۆک] بڕ: لەپە

تێـبـینی: ئاری لە چاوگی هاڕین کەوتوە و دەبێتە نۆکی هاڕاو.

ئاریه (نا.)[زا] بڕ: ئاش1

ئاریٚ^{1} (ئام.) بەڵێ، ئادی، ئەرێ. ؛؛ گەردشی چاوت قەراری عاشقی مسکین دەبا/ ساحیری چاوبەستە ئارێ، دڵ دەکێشێ دین دەبا (وەفایی ل ٣). ئارێ واجبەن تانەی بەدکاران/ پەی گەرمیی بازاڕ عەشق دڵداران (مەولەوی ل ٤٣٩). || **ئارێ ئارێ:** هەمان مانای ئارێ دەدا بە داگرتنێکی پترەوە، ئائا. ؛؛ دڵ لە سەر پەرچەمی شێواوە ئەسیری زەنەخە/ ئارێ ئارێ ئەوە دێوانەیە زیندانی دەوێ (وەفایی ل ٢٠٥).

ئاریٚ^{2} (نا.)[زا] بڕ: ئاش1

ئاریٚخ (نا.)[؟][باک] بزماری گەورەی چێویی یا ئاسن کە وڵاغی پێدەبەستنەوە، سینگ، مێختەوێڵە.

ئاریٚزه (ئان.)[؟][زا] کراوە، ئاوەڵا.

ئاڕاسته (نا. مف.)[فار: آراستە] ١ـ پێشکەش. ٢ـ رازاوە. ٣ـ رێکوپێک کراو، ئامادە. **~ کردن:** ١ـ پێشکەش کردن ٢ـ ئامادە کردن ٣ـ حەواڵە کردن.

تێبینی: ئاڕاستە (رازاوە) لە چاوگی ئاراستەن ـ ی فارسی بە مانای رازانەوە پەڕیوەتە نێو زاری کوردەکانی باشوور.

ئاڕایش (نا. چا)[فـار: آرایش] ئاڕایشت، رازانەوە. **~ کردن:** جوان کردن، رازاندنەوە.

ئاڕایشت (نا. چا) بڕ: ئاڕایش

ئاڕایشگا (نا. ل)[فا: آرایشگاه] شوێنێک کە پیاو یا ژن سەریان کورت دەکەنەوە یا مۆدێلی دەگۆڕن، سەلمانی، سەرتراشخانە، سەرتاشخانە.

ئاڕپیجی (نز.)[ئین: R.P.g] چەکێکی شەڕە، شێوەی بازووکا دەدا،

سووکە و تاکە کەس هەڵیدەگرێ، لە سەر شان دادەندرێ و دەهاویشترێ، بۆ تەقاندنی مەکینە و بە تایبەت تانک کەلکی لێوەردەگرن.

ئاز^{1} (نا.)[باک] خۆراک، چێشت، ئاش.

تێبینی: ئەم وشە بە تەنیا نەماوە و دەگەڵ هەندێک ناوی لێکدراو دەبیندرێ و شێوەیەکی دیکەیە لە وشەی ئاش کە هاوڕیشەیە دەگەڵ ئاچە ā̆ča ـ ی سانسکریت بە مانای چێشت و خۆراک. ፨ ئازپێژ، ئازچی.

ئاز^{2} (ئان.)[؟] سەخت، چەتوون، دژوار. ፨ بۆ میوانی خانۆی کورد دەچم، بەڵام ڕێگا ئاز و چەتوونە و شارەزا نیم، ... (دمدم ل ١٠٤).

ئاز^{3} (نا.)[ئەو: ئازی ـ پەه: ئاز] تەماح، چاونەزێریی.

ئاز^{4} (نا.)[؟][زا] بەرە، پشت.

ئازا^{1} (ئان.)[بڕ: ئازاد][باک: ئازا ـ ناو: ئازا ـ هەو: ئازا ـ زا: ئازا] ١ـ بوێر، نەترس، بەجەرگ. ٢ـ خێرا، گورج و گۆڵ، زیرەک، وریا. ٣ـ ئازاد، وێڵ، بەرەڵڵا. **~ بوون:** ١ـ نەترسان، وێران، بە جەرگ بوون. ٢ـ خێرا بوون، گورج و گۆڵ بوون لە کارێک دا، زیرەک و وریا بوون. **~ چوون:** ڕویشتنی خێرا بەرەو کارێک. **~ کردن:** ١ـ پەلە کردن لە جێ بە جێ کردنی کار، خێرا بوون .٢ـ خۆش بوون لە تاوان و قەرز و خەتای کەسێک. ፨ سەفەری حەجم بە دەستەوەیە هاتووم گەرنم ئازا کەی! ـ گەرنت خۆش و ئازا بێ! **خۆ ~ کردن:** سینگ وە پێش دان و خۆ بە نەترس نیشان دان. ፨ ئەوە بۆ خۆت لە سەر مە ئازا کردوە!

تێبینی: ئازا ئەگەرچی لە ڕیشەی ئازاد کەوتۆتەوە بەڵام لە خولی زمان و زەمان دا بە فڕێ دانی پیتی داڵ ئاڵوگۆڕی بە سەر داهاتوە و بە مانای بنەڕەتی خۆی (ژمارە ٣) جگە لە یەک دوو ڕستە دا نەبێ بە کار ناهێندرێ.

ئازا^{2} (نا.)[عەر: اعضاء] ئەندامی لەش. ፨ هێندەم تێهەڵدا ئازای بەدەنیم نەهێشت. ئازای لەشم دێشێ.

ئازاب (نا.)[عەر: عذاب] ئازار، زەحمەت، سەخڵەتی، ئەزیەت، عازاب، عەزاب. ፨ منداڵ بێ ئازاب گەورە نابێ. **~ بە هیچی چوون:** بە ئاکام نەگەیشتن و ڕەنج بە خەسار بوون. **~ دان:** ئەزیەت دان، کەسێک تووشی

زەحمەت و ئازار کردن. **~ کێشان:** زەحمەت و کوێرەوەری کێشان، سەخڵەتی کێشان، ئازار کێشان. ⁙ پوورم هەتا ئەو ماڵ و حاڵەی پێکەوە نا و منداڵەکانی گەورە کرد ئازابێکی زۆری کێشا. **بە ~ بوون:** زەحمەت هەبوون، بە زەحمەت بوون. ⁙ ئەو میوانانە زۆر بە ئازابن.

ئازاتی (حم.)[ئازا1 + تی][باک] بڕ: ئازایەتی

ئازاد (ئان.)[هیک: ئاجاتە ـ ئەو: ئازاتە ـ پەھ: ئازات. باک: ئازاد ـ ناو: ئازاد ـ هەو: ئازاد ـ زا: ئازاد] ١ـ عەبد و بەندەی بەردراو. ٢ـ کەسێک کە لە بند و زیندان رزگای بوە یا باڵندەیەک کە لە قەفەس هاتۆتە دەر، وێڵ، بەرەڵڵا. ٣ـ سەربەست. ٤ـ رزگار، قوتار. ٥ـ ژنێک کە رووی خۆ لە پیاو ناگرێ. ٦ـ ناوە بۆ نێرینە. **~ بوون:** ١ـ بەربوون لە کۆت و بەند، رزگار بوون. ٢ـ دوایی هاتنی کۆیلەیی و بەندەیی ٣ـ سەربەست بوون. ٤ـ رزگار بوون. **~ کردن:** ١ـ بەردان، بەرەڵڵا کردن. ٢ـ ئیزنی سەربەخۆیی و بە کەیفی خۆ جووڵانەوە دان ٣ـ رزگار کردن. ٤ـ سەربەست کردن و رزگار کردنی خۆ یا وڵات.

ئازادە (ئان. ل)[ئازاد + ئە][پەھ: ئازاتەک] ١ـ کەسێک کە بەندەی کەس نیە. ٢ـ سەربەست، ئازاد. ٣ـ رەسەن، نەجیب، شەریف.

ئازادیی (حم.)[ئازاد + ئیی][پەھ: ئازاتییە] ١ـ رزگاریی. ٢ـ خلاسیی، نەجات. ٣ـ سەربەستیی.

ئازادیخوا (نا. فا)[ئازادی + خوا4] بڕ: ئازادیخواز

ئازادیخواز (نا. فا)[ئازادی + خواز] کەسێک کە ئازادی و سەربەستی ویست و مەبەستی یەتی، رزگاریخواز.

ئازادیخوازانە (ئان. ل)[ئازادیخواز + ئانە] کار و کردەوە و خەباتێک کە پەیوەندی بە ئازادیخوازیەوە هەبێ. ⁙ خەباتی ئازادیخوازانە، بزووتنەوەی ئازادیخوازانە، بیروڕای ئازادیخوازانە.

ئازادیخوازیی (حم.)[ئازادیخواز + ئیی] ئازادیی ویستن، داواکاری ئازادیی بوون.

ئازار^{1} (نا.)[ئەو: زەر ـ پەھ: ئازار. باک: ئازار ـ ناو: ئازار ـ باش: ئازار ـ هەو: ئازار] ١ـ ئێش، ژان ⁙ ئەو دەستە شکاوەم ئازاری زۆرە. ٢ـ ئاهۆ، پەتا،

نەخۆشی ⁘ ئازارەسی، ئازارە باریکە، ئازاری گولی. ٣ـ نەخۆشی و ئافەتی گیاندار جگە لە مرۆڤ. ⁘ مریشک ئازاریان تێکەوت و هیچیان نەمان. ٤ـ ئەزیەت، عەزاب. ⁘ هارەهارِی ماشێن گوێم ئازار دەدا. **~ پێگەیاندن:** ئەزیەت کردنی کەسێک، ئازار دان، سەدەمە لێدان. **~ پێگەیشتن:** سەدەمە وێکەوتن، ئێش پێگەیشتن ⁘ دەستم ئازاری پێگەیشتوە، بەڵام جێی مەترسی نیە. دوێنێ کەوتم بەڵام چ ئازارم پێنەگەیشت. **~ تێکەوتن:** نەخۆشی و ئاهۆیەک کە لە گیاندار دا پەیدا دەبێ. ⁘ قەلەکانمان ئازاریان تێکەوتوە لەوانەیە هەموان بکووژێ. **~ دان:** ئەزیەت کردن، نارەحەت کردن، عەزاب دان. ⁘ هات و هاواری منداڵان ئازارم دەدا. **~ گرتن:** تووشی ئازار و نەخۆشی بوون. ⁘ ئازارێکم گرتوە بە هیچکەس چارەی نایە. **~ گەیاندن:** ئەزیەت کردن، ئازار دان، سەدەمە لێدان. **~ گەیشتن:** برِ: ئازار پێگەیشتن. || **ئازاری سی:** برِ: ئازارە باریکە. **تێبینی:** چونکە میکرۆبی ئەم ئازارە پتر لە سی یا سیپەلاک دەدا و خراپی دەکا بەم ناوە کراوە.

ئازار^{2} (نا. فا)[لە: ئازاراندن] بە ناوەوە دەلکێ و مانای ئازاردەر دەدا. ⁘ عەجەب ماوم بە چاوت وا بە بیماری دڵازارە/ چ کافر میللەتە یارِەب، لە مەستی دایە هوشیاری (وەفایی ل ١٨٧). گیان ئازار، گەل ئازار، ژێر دەست ئازار.

ئازار^{3} (نا.)[عەر: ئاذار لە سور: ئادار] برِ: ئادار2

ئازاراندن (چا. م)[ئەو: زەر ـ پەهـ: ئازارییتەن. باک: ئازراندن ـ ناو: ئازاراندن] ئازار دان، ئەزیەت کردن. ⁘ ئەو سەگەی مەئازارێنە رۆڵە گوناهە!

ئازارە باریکە (نا. ل)[ئازار1 + ئە + باریک + ئە] نەخۆشییەکی ئاهۆدارە کە لە ئێسک، گورچیلە و سیپەلاک دەدا و نەخۆش رۆژبەرۆژ لاوازتر و کەم خوێنتر دەکا و هەر لەبەر ئەو کزی و باریکییە کە ناویان ناوە ئازارە باریکە یا دەردە باریکە. ئازاری سی، دەردەباریکە، سیل، سیل و دیق.

تێبینی: میکرۆبی ئەم ئازارە لە ساڵی ١٨٨٢ زایینی لە لایەن پرۆفسۆر کۆخ دۆزراوە و بە ناوی باسیلی کۆخیان کرد. جگە لە مرۆڤ، ماڵاتیش تووشی ئەم

ئازارە دێن.

ئازالە (نا.)[باک] بڕ: ئازاڵە

ئازاڵە (نا.)[تات: ئازا. باک: ئازالە - ناو: ئازاڵە] سووتەمەنی وەک تەپاڵە و شیاکەی ویشک کراو، ئاوردوو، کەشکوور.

ئازان (نا.)[عەر: اذان][زا] راگەیاندن و خەبەر دانی کاتی نوێژ لە مزگەوتەوە بۆ کۆ بوونەوەی موسڵمانان، ئەزان، بانگ.

ئازانە (ئاک. ل)[ئازا1 + ئانە] بڕ: ئازایانە. ⁘ رۆستەمی مازەندەران ئەو وەختە دەستی بردەوە / هاتە رێی دێوی سپی ئازانە دەستی کردەوە (حاجی قادر ل ١٢٧).

ئازاو (نا.)[عەر: عذاب] رەنج، ئازار، ئەزیەت، عازاب، عەزاب، عازاو.

ئازاهی (حم.)[ئازا1 + هی][باک] بڕ: ئازایەتی

ئازایانە (ئاک. ل)[ئازا1 + ئانە] کار و کردەوەیەک کە بە ئازایەتی بکردرێ، بوێرانە، نەترسانە، ئازانە. ⁘ زۆر ئازایانە لە کابرای زەلام چوە پێشێ.

ئازایەتی (حم.)[ئازا + یەتی] بوێری، نەترسان، بە جەرگ بوون، ئازاتی، ئازاهی. ⁘ ئەگەر ئازایەتی ئەوەیە پیاو لە ژنەکەی بدا من قەت ئازا نیم.

ئازایی (حم.)[ئازا1 + ئی] بڕ: ئازایەتی

ئازپێژ (نا. فا)[ئاز1 + پێژ][باک] ئاشپەز، چێشت لێنەر، ئازپێش، ئازچی.

ئازپێش (نا. فا)[باک][ئاز1 + پێش (پێژ)][باک] بڕ: ئازپێژ

ئازچی (نا. ل)[ئاز1 + چی][باک] بڕ: ئازپێژ

ئازراندن (چا. م)[باک] بڕ: ئازاراندن.

ئازمان (نا.)[باک] بڕ: ئاسمان

ئازمایش (نا. چا)[فار: آزمایش] هەڵسەنگاندنی شتێک، تاقی، ئازمایشت، ئەزموون. **~ کردن:** تاقی کردنەوە.

تێبینی: ئازمایش لە چاوگی ئازموودەن - ی فارسی و ئەزمووتەن - ی پەهلەویی بە مانای تاقی کردنەوە کەوتوە و ئەزموونی کوردییش هەر لەو ریشەیەیە.

ئازمایشت (نا. چا) بڕ: ئازمایش

ئازمایشگا (نا. ل)[ئازمایش + گا3] شوێنێک کە لەوێ بە کەرەسەی زانستی مەسەلە یا شتێک بە تاقی دەکەنەوە یا لێی دەکۆڵنەوە.

ئازمین (نا.)[زا] برِ: ئاسمان

ئازمێن (نا.)[زا] برِ: ئاسمان

ئازنا (نا.)[برِ: ئاژنە][زا] مەلە

ئازنج (نا. ل)[ئا13 + زنج2][باک] ماڵ، خانووی لە چێو و قامیش سازکراو، زنج، ئازنگ.

ئازنگ (نا. ل)[ئا13 + زنگ (زنج2)][باک] برِ: ئازنج

ئازنە (نا.)[برِ: ئاژنە][زا] مەلە

ئازوباز (نا. ل)[ئاز3 + و + باز (بەزە)] برِ: ئازوبەزە

ئازوبەزە (نا. ل)[ئاز3 + و + بەزە] شێوە رستەیەکە لە کاتی وە ئەستۆ گرتنی ئەرکێک دەکوترێ، ئۆباڵ، ئازوباز. ⁘ ئازوبەزەت بە ملم ئەگەر درۆت دەگەڵ بکەم.

تێبینی: هەروەکی زەبیحی نووسیویەتی ئاز دەچێتەوە سەر ئەوێستایی ئازی azi و پەهلەویی ئازaz بە مانای تەماح، هەروەها بەزە دەچێتەوە سەر بەژە و بەچەکی پەهلەویی بە مانای تاوان و بە گشتی دەبێتە تەماح و تاوان یانی تەماح و تاوانەکەت وە ئەستۆی من کەوێ. (برِ: قامووس ب ١ ل ٢٣).

ئازووخە (نا.) برِ: ئازووقە

ئازووقە (نا.)[تور: azık] ١- خواردەمەنی و خۆراک و دانەوێڵەی پاشەکەوت کراو. ٢- تێشووی سەفەر و رێگا. & ئازووخە. **~ داخستن:** هەڵگرتن و پاشەکەوت کردنی خۆراک و خواردەمەنی و دانەوێڵە بۆ ماوەیەکی درێژخایەن. ⁘ ساڵ درەنگە و هێشتا ئازووقەمان دا نەخستوە.

ئازەب (ئان.)[عەر: عذب] کورِ یا کچی پێگەیشتوو کە هیشتا زەماوەندی نەکردوە، عەزەب، عازەو.

ئازەبە (نا.)[عەر: عذب] زیپکەیەک کە لە سەردەمی عەزەب بوونی کورِ یا کچ لە سەر رووی پەیدا دەبێ، عازەبە، زیپکە، جۆش.

ئازیز (ئان.)[عەر: عزیز] عەزیز، خۆشەویست، بەرێز، لەبەردڵان، عازیز.

ئازیزە (نا. ل)[ئازیز + ئە] ناوی مەقامێکی فۆلکلۆری کوردییە. دەردی دڵ و راز و نیازی ئەویندارێک دەگەڵ

گراویە:

ئازیز سەرێکە من دێشێ / دڵی منی ماڵ وێرانێ چەندی دەکاتەوە ژانێ / ئاورێکم بەربۆتەوە دەروونێ / بڵێسەم پەڕیوەتە دەروونخانێ / نە بە بای دەکووژێتەوە، نە بە نمەنمەی دە بارانێ....

ئازیەت (نا.)[عەر: عزاء] پرسە، سەرەخۆشی، تازیە.

ئازیەتبار (ئان. ل)[ئازیەت + بار] کەسی خاوەن مردوو کە سەرەخۆشی لێدەکەن، تازیەدار.

ئازیەتباریی (حم.)[ئازیەتبار + ئیی] لە حاڵی تازیە دابوون، تازیەداریی.

ئازیەتی (ئان. ل)[ئازیەت + ئی] ١ـ پرسە، تازیە. ٢ـ هەرچی پەیوەندی بە ئازیەتەوە هەبێ.

ئاژ^{1} (ئان.)[لە: ئاژنین] حاڵی هەر شتێکی کونجرکونجر، زوور، زبر./ / لووس.

ئاژ^{2} (نا.)[باک] شووڵ و لقی تازەڕوا و ناسکی دار. (هس: ئاژۆ1)

ئاژا (ئاک. ل)[ئا + ژا (جا، جێ)] [ئەو: ئەثرا ـ هەو: ئاگە][زا] ئەوێ، لەوێ.

ئاژاژک (نا.) بڕ: ئاژاشکە

ئاژاژکی (نا.)[هەو] بڕ: ئاژاشکە

ئاژاشکە (نا.)[لۆر: ئاژئاژکی. ناو: ئاژاژک، ئاژاشکە، ئاژەنگ ـ باش: ئاژاژگی ـ هەو: ئاژاژکی] ١ـ باوێشک. ٢ـ مچوڕک، تەزوو.

ئاژاژگی (نا.)[هەو] بڕ: ئاژاشکە

ئاژال (نا.)[باک] بڕ: ئاژەڵ

ئاژاڵ^{1}(نا.) بڕ: ئاژەڵ

ئاژاڵ^{2} (نا.)[بڕ: ئاژۆ1][ئەر] گیا و گۆڵ، گژ و گیا.

ئاژاڵدار (ئان. فا)[ئاژاڵ1 + دار] کەسێک کە ئاژەڵ رادەگرێ، خاوەن مەڕ و بزن و ماڵات، ئاژەڵدار.

ئاژاڵداریی (حم.)[ئاژاڵدار + ئیی] ئاژاڵ راگرتن، کار و پیشەی ئاژەڵدار.

ئاژان (نا.)[فەر: agence] پۆلیس، پاسەوان، شورتە.

ئاژانخانە (نا. ل)[ئاژان + خانە] یانەی ئاژان و پۆلیس، شارەوانی.

ئاژانس (نا.)[فەر: agence] ١ـ هەواڵدەری، هەواڵنێری. ٢ـ شەریکە یا

شوێنێک کە بە نوێنەرایەتی کار و باری شەریکەیەکی دیکە رادەپەڕێنێ.

ئاژاولە (نا. ل)[ئاژاو + لە] بڕ: ئاژاوە

ئاژاوڵە (نا. ل)[ئاژاو + ڵە] بڕ: ئاژاوە

ئاژاوە (نا.)[پەھ: ئاشۆپ. باک: ئاژاوە ـ ناو: ئاژاوە، ئاژاوڵە، ئاژاولە] ١ـ شەڕ و هەڵڵا و ئاڵۆزی و پشێوی وڵات و شار و ناوچەیەک، ئەدەم کە حاڵەتی ئاسایی تێکدەچێ و بێ قانوونی پەیدا دەبێ. ٢ـ شەڕ و کێشەی نێوماڵ و خەڵک. ٣ـ فیتنە، پشێوی. & ئاشێۆ، ئاشۆ. ~ **تێخستن:** پێک هێنانی ئاڵۆزی و شێواوی. ∷ بەر لە هاتنی ئەو ماڵەی جیرانمان، ژیانێکی زۆر ئارام و خۆشمان هەبوو ئەوان هاتن و ئاژاوەیان دە ژیانی مە خست. ~ **خستنەوە:** بڕ: ئاژاوە گێڕان. ~ **گێڕان:** ساز کردنی هەڵڵا و شەڕ و فیتنە، ئاژاوەگێڕی کردن. ∷ کاری حەمە هەر ئاژاوە گێڕان و بەشەڕ دانی خەڵکە. ~ **نانەوە:** ئاژاوە خستنەوە، ئاژاوە گێڕان. ∷ ئەو هەتیوە لە سەر ئەو کچە ئاژاوەیەکی لەم دێیە ناوەتەوە مەگەر خودا بزانێ.

تێبینی: ئاژاوە لە چاوگی ئاشۆپتەن ـ ی پەهلەویی و شێوانی کوردیی کەوتوە و هاوڕیشەیە دەگەڵ ئاشێو و ئاشۆ لە بن زاراوەی ئەردەڵانی دا. هەروەتر من پێموایە بە لەبەر چاو گرتنی هاوتاکانی ئاژاوە ئەم وشەیە لە دوو بەشی [ئاژاو + ئە (پاشگر)] پێک هاتوە.

ئاژاوەچی (نا. فا)[ئاژاوە + چی2] کەسێک کە کاری تێک دانی باری ئاسایی وڵات و ماڵ یا شەڕ هەڵایساندن دە بەینی خەڵک دایە، ئاژاوە گێڕ.

ئاژاوەگێڕ (نا. فا)[ئاژاوە + گێڕ1] بڕ: ئاژاوەچی.

ئاژاوەگێڕیی (حم.)[ئاژاوەگێڕ + ئیی] کار و کردەوەی ئاژاوەگێڕ. ~ **کردن:** ساز کردنی هەڵڵا و شەڕ و فیتنە، ئاژاوە گێڕان.

ئاژداد (نا.)[عەر: اجداد] باب و باپیر، ئابا، جەد، ئەژداد.

ئاژن (ر.)[لە: ئاژنین] ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناوی مفعولی ساز دەکا. ∷ دەرزی ئاژن، سووژن ئاژن ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوی ئامێر ساز دەکا. ∷ ددان ئاژن. ٣ـ (نا.) کاری ئاو دان و داشتن. ~ **کردن:** دابەش کردنی ئاو لە ماکاو را بۆ نێو دێراوەکانی بێستان و موچە و باغ، ئاودێران، ئاو لێنان. || **ئاژن**

ئاژن: کون کون بە شتی نووک تیژ. **~ بوون:** کون کون بوون بە شتی نووک تیژ. ∷ دوکتور ئەوەندەی دەرزی لێداوم سمتم ئاژن ئاژن بوە. **~ کردن:** کون کون کردن بە دەرزی و شتی نووک تیژ.

تێبینی: ئاژن لە چاوگی جەن jan یا گەن gan ـ ی ئەوێستایی و ژەن žan ـ ی پەهلەویی کەوتۆتەوە بە مانای لێدان. لە کوردیی دا وشە و چاوگێکی یەکجار زۆر لەم چاوگانە کەوتوون بەڵام هەر کام بۆ مانایەک بەکار دەبردرێن کە لە شوێنی خۆی باسی لێدەکردرێ. ∷ ژەندن، هەژیان، راژاندن، و...

ئاژنە (نا.)[هیک: سنا(خۆ شوشتن) ـ ئەو: سنا(خۆ شوشتن). بیر: ئاشنا ـ فار: شنا. باک: ئاژنە، ئاژنی، ئاشنی ـ زا: ئازنا، ئازنە] مەلە

ئاژنی (نا.)[باک] بڕ: ئاژنە

ئاژنین (چا. م)[ئەو: جەن، گەن. هەخ: گەن. پەه: غەن، ژەن. باک: ئاژنین ـ ناو: ئاژنین] ١ـ کون کردن، تێڕا کردن بە ئامراز و شتی نووک تیژی باریک (دەرزی، دڕوو، سووژن، و ...). ∷ بۆ خاڵ لێدان دەبێ باسکت بە دەرزی باژنی. ٢ـ زوور کردن و کونجڕ کونجڕ کردنی بەرداش کاتێک دانەوێڵە باش نەهاڕێ و بیرازی بوێ. ٣ـ کۆڵین و دەردانی خواردەمەنی نێوان ددانەکان بە چیلکە یان ددان ئاژن.

ئاژواندن (چا. م) بڕ: ئاژۆتن

ئاژۆ^1 (نا.) ئەم وشەیە بە تەنیا نایە و مانای گیا و خۆراک دەدا، ئاژاڵ2. ∷ شەواوژۆ، بۆژۆ. **~ دان:** بە شەو لەوەڕاندنی ئاژەڵ لە وەرزی بەهار دا، شەواژۆ، شەوبەکێو.

تێبینی: ئاژۆ هاوڕیشەیە دەگەڵ ژووی žūy پەهلەویی لە چاوگی žūtan ژووتەن بە مانای خواردن و قووت دان کە بۆ گیاندارانی ئەهریمەنی هاتوە. (هس: ئاژاڵ2 و گژ و ئاژ2)

ئاژۆ^2 (ر.)[لە: ئاژۆتن] ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و مانای داکۆتان و بۆ پێشەوە چوون دەدا. ∷ رەگاژۆ، ریشاژۆ. ٢ـ کەسێک کە شتێک لێدەخورێ یا وەپێش خۆی دەدا، لێخوڕ. ∷ خولام و دوو ئاژۆی وشترەکانی هەموو بە چەکەوە لە دەوری وەستا بوون ... (دمدم ل ٣٩).

تێبینی: ئازە لە ئەوێستا دا لە وشەی نەڤازە nav-āza و ئاجە لە هیندی کۆن دا لە وشەی ناڤاجە nāv-āja دا بە

مانای ناواژۆ، کەشتی لێخور هاتوون.

ئاژۆتن (چا. م)[هیک: ئەجەتی ـ ئەو: ئەز ـ باک: ئاژۆتن ـ ناو: ئاژۆتن، هاژۆتن، ئاژواندن] ١ـ تاو دان و لێخورینی ولاغی سواری. ٢ـ لێخورینی مەکینەی ماتۆڕی. ٣ـ لێخورین و وەپێش خۆ دانی مالات و گاجووت. & لێخورین، رانین. **ئاژۆتنە سەر:** هێرش بۆ بردن، پەلامار دان، هەڵکوتانە سەر. ⁘ نیوە شەو دوژمن ئاژۆتیە سەرمان بەلام چی پێنەکرا.

ئاژووتن (چا. م)[؟][باک] هاوار کردن، قیژاندن، نەڕاندن.

ئاژەڵ (نا.)[باک: ئاژال ـ ناو: ئاژاڵ، ئاژەڵ ـ باش: ئاژەڵ ـ هەو: ئاژەڵ] حەیوانی وردە، مەر و بزن، مەڕ و مالات.

ئاژەڵدار (ئان. فا)[ئاژەڵ + دار2] کەسێک کە پێشەی راگرتنی ئاژەڵە، ئاژاڵدار، مەڕدار، گەلەدار.

ئاژەڵداریی (حم.)[ئاژەڵدار + ئیی] کار و پێشەی ئاژەڵدار، مالات راگرتن، مەڕداریی، ئاژاڵداریی، دەوڵەتداریی، گەلەداریی. ⁘ ئێستاکە ئاژەڵداریی وەک کۆن زەحمەتی نیە.

ئاژەنگ (نا.)[هس: ئاژاشکە] وەنەوز، خەونوچکە، وێژینگ. **~ لێدان:** وێژینگ دان. ⁘ ئەمما سیامەند خەوی لێدەکەوت و خەجێش ئاژەنگی خەوی لێدەدانە (گەنج ل ٣٦٣).

ئاژیر (نا. ل)[ئا13 + ژیر] جۆرێک زەنگی تایبەتی ئاگادار کردنەوەیە کە لە سەر ئامبۆلانس و ماشێنی پۆلیس و مەکینەی دیکە دادەندرێ. **~ لێدان:** راگەیاندنی مەترسی لە شتێک یا وریا کردنەوە بە لێدانی پەیتا پەیتای زەنگێکی تایبەتی یا چرایەکی تایبەتی. ئاژیر لە کاتی شەڕ کە مەترسی بۆمبارانیش هەیە لێدەدرێ.

ئاژینە (نا.)[ئاژ + ئینە] ١ـ دارێکە کە دەگەڵ بەرداش دەگەڕێ و دان وردەوردە لە گەرووی بەرداش دەکا بۆ هاڕین، چەقچەقە، چەقچەق، چەقچەقۆک، چەقەنە. ٢ـ چەکوچی پۆلای تایبەتی سەر گڕنی گڕنییە کە بەرداشی پێ زوور دەکەنەوە.

ئاس^{1} (نا.)[بڕ: ئاسیاو] ئەم وشەیە بە تەنیا نەماوە یا بە تەنیا دەکار ناکرێ و لە هەندێک وشەی لێکدراو دا دەبیندرێ. ⁘ ئاساو، ئاسیاو.

ئاس^{2} (گیانـ.)[؟] گیاندارێکی کێویی

گۆشتخۆره، درێژایی لەشی لە لمبوزیەوە هەتا سەر کلکی ٣٥ سانت دەبێ، ڕەنگی کەوڵەکەی لە زستان دا سپییە و لە کاتی دیکە دا مووی سەر پشتی قاوەییەکی روون و بن زگی زەردێکی روونە. گیاندارێکی درِ و بوێرە و شالاو دەباتە سەر باڵندە و کەروێشک و مار. کەوڵەکەی بە نرخە و ڕاوچی لەبەر کەوڵەکەی ڕاوی دەکەن، Ictis ermin-ea ناوی لاتینی ئەم گیاندارەیە، قاقوم.

ئاس^{3} (نا.)[؟] ١ـ رووت و ڕەجاڵ. ٢ـ دۆڕاو بە تەواوی، سوخت. ~ **بوون:** ١ـ رووت و ڕەجاڵ بوون. ٢ـ دۆڕان و هیچ پێنەمان لە قومار دا، سوخت بوون.

ئاس^{4} (نا.)[فەر: as] یەکێک لە پەڕەکانی قومار و کایە کە خاڵێکی لە سەرە، تەکە.

تێبینی: ئەم وشەیە ناوی واحیدی پارە و پێوانە و کێشانی کۆنی ڕۆمانێکان بوە و لە لاتینی وەرگیراوە کە مەعنای (فلس، شایی)یە (قامووس ب ١ ل ٢٧).

ئاسا^{1} (پاش.)[ناو: ئاسا ـ هەو: ئاسا ـ زا: سێ] پاشگرێکە بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناو ساز دەکا کە مانای وەک و چەشن و وێچوون دەدا، وەک، مینا ⁘ هەر من دەلو ئاسا نە قەهر چاهم / هەر من چون مەجنوون چارە سیاهم (وەلی دێوانە ل ٨٣). مانگاسا، دێواسا، پەری ئاسا، دیناسا. (هس: لاسا)

ئاسا^{2} (نا.)[عەر: عصا] داردەستی دەروێش، عاسا، عەسا، گۆچان، دارئاسا، دارهاسا. ⁘ وە سەر گەردانی سارای چۆڵم دا / وە ئاسا و کەشکۆڵ پۆست کۆڵم دا (وەلی دێوانە ل ٤١). دەیانگوت: هیچ میرمان قەبووڵ نین، ئەو کەشکۆڵ و ئاسایەی بگێڕەوە بە دواوە (مان ل ١٧٨).

ئاسار^{1} (نا.)[ئەر] ١ـ بنەڕەت، بناغە. ٢ـ بڕ: ئادار1. ⁘ ئاساری لە سەر پاداری نەماوە!. ٣ـ ئاسەوار، شوێنەوار. ~ **بڕانەوە:** شوێنەوار نەمان، ئاسەوار بڕانەوە. ⁘ رووی دە ماڵە میرزێندینی کرد، قەتی یەک خەڵاس نەبوو، یەکی نەماوە / هەتتا بە جارێکی ئاساریان بڕاوە. (مان ل ٨٠). ~ **بڕینەوە:** شوێنەوار نەهێشتن، بنەبڕ کردن، ئاسەوار نەهێشتن. ⁘ کوڕەکان کوتیان: « دایە، ئابڕوومان مەبە، دەیبەتلێنین بە دزییە / ئەگەر مام غەڵیفە بزانێ، ئاسارمان دەبڕییە (مان ل ١٦٧).

تێبینی: ئاسا āsā لە هیندی کۆن دا و ئەسەھ asah لە ئەوێستا دا و ئاسە āsa لە سانسکریت دا بە مانای شوێن و جێگا هاتوون. (هەروەها بڕوانە تێبینی ئاسەوار)

ئاسار^2 (نا.)[عەر: آثار (کۆی اثر)] نیشانە و شوێنی ماوەی شتێک.

ئاساسە (نا.)[عەر: اثاثە][هەو] کۆی ئەساس لە عەرەبی دایە بە مانای کەرەسە و شمەکی نێو ماڵ، ئەساسە. ∷ مزانۆ هەم شەرت وەرین شکەستەن / ئاساسەی ئەسباب بەین نۆش بەستەن (وەلی دێوانە ل ٤٥).

ئاسان (ئان.)[پەھ: ئاسان. باک: هێسان، ئاسان ـ ناو: هاسان، ئاسان، سانا ـ باش: ئاسان ـ هەو: ئاسان ـ زا: ئاسان] ١ـ بێ گیر و گرفت، نە دژوار و نە سەخت. ٢ـ بێ رەنج، بێ کوێرەوەری. ٣ـ گران، سەقیل. ~ **بوون:** کار و ئێش و مەسەلەیەک کە سەخت نەبێ، سانا بوون، هاسان بوون. ~ **بوونەوە:** گران و سەقیل نەمان، هاسان بوونەوە، سانا بوونەوە. ∷ دەرس خوێندن ئێستاکە ئاسان بۆتەوە زوو زۆر گران بوون. ~ **کردن:** لە گرانی و سەختی کەم کردن، هاسان کردن، سانا کردن. ~ **کردنەوە:** کەم کردنەوە گرانی و سەقیلی، هاسان کردنەوە، سانا کردنەوە. ∷ ئیمڕۆکە هاتوچۆیان زۆر ئاسان کردۆتەوە. **بە ~ زانین:** بە سەخت و قورس دانەنانی کار و مەسەلەیەک، پێ هاسان بوون، پێ ئاسان بوون. ∷ لە ئولکەی عیشقەدا بێ چوونە سەر دار / بە ئاسانی مەزانە بوونە سەردار (مەحوی ل ١١٩). **پێ ~ بوون:** پێ گران و سەقیل نەبوون، بە ئاسان زانین.

ئاسانسۆر (نا.)[فەر: Asce seur] دەزگایەکە کە بە هێزی کارەبا کار دەکا و لە ئاپارتومان و خانووبەرەی چەند نهۆمی دا بۆ بردنە سەر و خواری مرۆڤ و بار کەلکی لێوەردەگرن.

ئاسانە (نا.)[هەو ـ ئەر] بڕ: ئاستانە. ∷ ڕەوانتەر جە هەرس وە سەد قەترە و دەو / تا وە مەکۆگەی ئاسانەکەی ئەو (مەولەوی ل ١٥٣).

ئاسانی (حم.)[ئاسان + ئی][پەھ: ئاسانییھ] چلۆنایەتی کار و مەسەلە و قسەیەک کە مرۆڤ بە بێ زەحمەت تێبگا و لێی حاڵی بێ، سانایی، هاسانی. ∷ بە ئاسانی وە سەر کێو کەوتین.

ئاساو (نا. ل)[هەو][ئاس1 + ئاو] بڕ: ئاسیاو

ئاساوان (نا. ل، ئان. ل)[ئاساو + وان][هەو] بڕ: ئاشەوان

ئاسایی (ئان.)[ئاسا1 + ئی] ١ـ هەرچێک کە لای خەڵک سەیر نەبێ، باو، ئیعتیادی، مەعموولی. ⁘ لە سووچێکی شار ژیانێکی ئاساییمان تێپەڕ دەکرد. ٢ـ (ئام.) وەک، چەشنی. ⁘ نەسیمێ نەفەس مەسیح ئاسایی / تەسکین بەخش زام دڵ شناسایی (وەلی دێوانە ل ٤٦). خۆت ئاسایی. شێرئاسایی پەلاماری دوژمنی دا. (هس: لاسایی)

ئاسپار (نا. ل)[ئەو: ئەسبارەی ـ پەه: ئەسڤار][زا] بڕ: سوار

ئاسپایی (حم.)[ئاسپا + ئی] بڕ: ئەسپایی

ئاسپرین (نا.)[فەر: aspir ine] حەب و قورسێکی سپی و بێ بۆنە کە بۆ دامرکاندنی ژان و تێ و ئازاری لەش دەیخۆن.

ئاسپزە (نا.)[زا] بڕ: ئەسپێ

ئاست (نا.)[ئەو: ئەستە. ناو: ئاست، عاست، حاست] لە رستە دا زۆر کەم بە تەنیایی دێ و پتر دەگەڵ ئامرازی بە (بەم، بەو، بەهۆو) و لە (لەم، لە هۆو، لەو،...) دێ و ئەم مانایانە دەدا: ١ـ پەنا، تەنیشت، لا. ⁘ لە ئاست خۆت دانیشە. دوکانەکە لە کێها ئاستی هەڵکەوتوە. ٢ـ بەرانبەر، رووبەڕوو. ⁘ لە ئاست ئەم رووداوە نازانم چ بکەم. لە ئاست بابم لە شەرمان سەرم هەڵنایە. & حاند، حەنا.

تێبینی: ئەستە asta لە ئەوێستا دا بە مانای ماڵ، شوێنی دانیشتن و جێ سوکنا و نیشتمان هاتوە.

ئاستار (گیانـ.)[زا] بڕ: ئاستۆر

ئاستارە^1 (نا.)[زا] بڕ: ئەستێرە

ئاستارە^2 (گیانـ.)[بڕ: ئاستۆر][زا] ماین

ئاستان (نا.)[بڕ: ئاستانە][باک] ناوچە

ئاستانە (نا.)[پەه: ئاستانەک. باک: ئاستان ـ ناو: ئاستانە، ئاسانە ـ هەو: ئاستانە، ئاسانە] ١ـ پێشخانە، کەوشکەن. ٢ـ بەردەرگا، بەرماڵ. ٣ ـ (کنـ.) بەردەرگای گراوی و یار. ⁘ کەلب کۆی یارم / کەلب پاسەبان ئاستانەی یارم (وەلی دێوانە ل ٦٦). ٤ـ (مجـ.) دەرگای شێخ و پیاوی ئایینی و پیرۆز.

ئاسترۆنۆمی (نا.)[یون: astronomia] بڕ: ئەستێرەناسی

تێبینی: ئاسترۆی یونانی بە مانای ئەستێرە دەگەڵ ئەستێرەی کوردیی یەک ریشە و رەگەزیان هەیە (بڕ: ئەستێرە)

ئاستک^{1} (نا.)[زا] بڕ: ئێسک

ئاستک^{2} (نا.)[ئەب: ئوستی ـ گیل: ئاستین ـ فار: ئاستین ـ پەش: لەستوونەی. زا: ئاستک، ئاستە] بەشێک لە پۆشاک کە دەست دادەپۆشێ، سەردەست.

ئاستورە (گیانـ.)[زا] بڕ: ئاستۆر

ئاستۆر (گیانـ.)[ئەو: ستەئۆرە ـ پەهـ: ستۆر ـ زا: ئاستۆر، ئاستورە، ئاستار، ئاستارە (ماین)] ئەسپ، هەسپ.

ئاستۆرە (نا.)[زا] بڕ: ئەستێرە

ئاستە^{1} (نا.)[زا] بڕ: ئێسک

ئاستە^{2} (نا.)[زا] بڕ: ئاستک2

ئاستەڕ (نا.)[پەهـ: ئاستەر. لۆر: ئاسەر ـ فار: آستر. باک: ئاستار ـ ناو: ئاستەڕ، ئەستەڕ، ئاسەڕ ـ هەو: ئاسەڕ ـ زا: ئەستار] ١ـ پارچەیەک کە لە دیوی ژوورەوەی جل و بەرگ دەیدروون، بەر. ٢ـ رەنگێکە کە بەر لە لێدانی رەنگی ئەسڵی لە ئاسن و دەرک و دیوار و پەنجەرەی دەدەن هەتا هەم رەنگەکە هەڵمژێ و هەمیش جاری دووهەم رەنگ هاسانتر و باشتر خۆ بگرێ و پەڵە و عەیبی تێنەکەوێ.

ئاستەم (نا.) جووڵانەوەیەکی زۆر کەم، زۆر بە ئارامی. ⁘ ئاستەمێکی پەنجەرەی کردەوە و چاوی لە دەرێ کرد. ٢ـ سەخت، دژوار، زەحمەت، ئاستەنگ، ئەستەم.

تێبینی: ئەستانەک لە زمانی پەهلەویی بە چەندین مانا هاتوە: ئاتاج، هەژاریی، بەدبەختیی، بەڵا، ئافەت، زیان، گوناه. پێموایە وشەی ئاستم و ئەستەم بە مانای سەخت و دژوار دەگەڵ ئاستەنگی باکووریی هەریەک وشە بووبێن و لە داویی ئاستەم پیتی " گ "ی سواوە و لە بەر قورسایی " ن " بۆتە " م ".

ئاستەنگ (نا.)[بڕ: ئاستەم][باک] کاتی سەخت و تەنگ، گران، دژوار، ئەستەم، تەنگانە ⁘ پیاو دەبێ بۆ رۆژی ئاستەنگ و سەخت خۆی ئامادە کا.

ئاستیگماتیسم (نا.)[فەر: astig-matisme] عەیبێکە تووشی چاو دەبێ و ئەو کەسە ناتوانێ بە روونی و بە

تەواوی شتێک ببینێ و پەڵە رەش دێتە بە چاوی. ئەم عەیبە لەوانەیە هەر لە منداڵیەوە پەیدا بێ، ئێستاکە بە چاویلکەی تایبەتی چارەسەر دەکردرێ.

ئاسرمە (نا.) بڕ: ئاشرمە

ئاسفاڵت (نا.)[یون: asphaltos] قیر و خیزی تێکەڵاو کە بۆ خۆش کردن و رێک و پێک کردنی شەقام و کووچە و کۆلان، هەروەها ئێستاکە لە جیات گڵەبان و سواغی سەربان بۆ قایمتر بوون، کەلکی لێوەردەگرن، ئیسفاڵت، قیرەتاو.

ئاسک (نا.)[هیک: ئاسەڤ ـ ئەو: ئاسو، ئاسەڤ ـ سان: ئاسەڤ ـ سوغ: ئاسوک ـ پەه: ئاهووک، ئاهووگ. باک: ئاسک ـ ناو: ئاسک ـ باش: ئاسک، ئاسی ـ هەو: ئاسک (نێر)، ئاسکە (مێ)] ١ـ گیاندارێکی گوانداری کێویە، کاوێژ دەکا، دەست و لاقی باریک و درێژن، چاو رەشی جوان و خێرایە و بە رەوە دەژین و گۆشتێکی ناسک و بەتامی هەیە، Antilope dorcas ناوی لاتینی ئەم گیاندارەیە، ئاسکەکێوی. ٢ـ (مجـ.) خێرا و تیژڕەو.

ئاسکۆڵ (نا. ل)[ئاسک + ئۆڵ] ١ـ ئاسکی بچووک، کاراسک. ئاسکۆڵە. ٢ـ ناوە بۆ کچان

ئاسکۆڵە (نا. ل)[ئاسک + ئۆڵە] بڕ: ئاسکۆڵ.

ئاسکە (نا. ل)[ئاسک + ئە][هەو] ئاسکی مێ

ئاسکەکێوی (نا. ل)[ئاسک + ئە + کێوی] بڕ: ئاسک

ئاسم (نا.)[فەر: Asthme] نەخۆشی هەناسەبڕکە و پشوو سواری کە بە گیرانی سی یەکان تووشی مرۆڤ دەبێ و پتر لە سەتڵووجەم را دێ.

ئاسمان (نا.)[هیک: ئەسمەن ـ ئەو: ئەسمەن، ئەسەن، ئەشەن ـ هەخ: ئەسمەن، ئەسەن ـ سان: ئەسمەن ـ پەه: ئەسمان، ئاسمان. باک: ئازمان، ئەزمان، ئەزمێن، ئاسیمان، ئاسمان، ئەسمان، عەزمان ـ ناو: ئاسمان، عاسمان ـ باش: ئاسمان ـ هەو: ئاسمان ـ زا: ئاسمێن، ئاسمین، ئاسمیە، ئاسیمان، ئازمێن، ئازمین، ئەزمان، ئەزموو.] ١ـ فەزای بێ بن و شینی سەر زەوی کە مانگ و ئەستێرە و هەتاوی تێدایە، حەوا، فەزا. ٢ـ بەشێک لە فەزا کە لە بان سەری ئێمەیە. ٣ـ هەر کام لە

حەوت قاتەکانی ئاسمان بە پێی بڕوای کۆن. ⁘ لە حەوت ئاسمانان چ شک نابەم. ٤ـ شوێنێک کە دەست نەیگاتێ، سەر، بڵند. **~ رووخان:** (کنـ.) کارەساتێکی گەورە قەومان. **~ لە بەر چاو تاریک بوون:** (کنـ.) ١ـ هیچ نەدیتن لە بەر تووڕەیی زۆر. ٢ـ بێ هیوا و خەمبار بوون لە بەر کارتەساتێکی گەورە. **چوونە ~:** ١ـ وە حەوا کەوتنی ئەو مەکینە و شتانەی کە دەفڕن. ٢ـ (مجـ.) تەقینەوەی شتێک. ٣ـ (کنـ.) زۆر تووڕە بوون و راپەڕین لە سەر جێ. ٤ـ (کنـ.) زۆر پاڕانەوە، لالانەوە. ⁘ بچییە ئاسمانێش قڕانێکت نادەمێ. ٥ـ (کنـ.) مردن. **دەست بەرەو ~ بەرز کردنەوە:** (کنـ.) دوعا کردن و پاڕانەوە لە خودا، داوای نیازێک لە خودا کردن. || **ئاسمانی حەوتەم:** دوایین قاتی ئاسمان بە پێی بڕوای کۆن، ئاسمانی حەوتەمین. **ئاسمانی حەوتەمین:** بڕ: ئاسمانی حەوتەم. ⁘ سێ پەری لە ئاسمانێ حەوتەمین بەستوویانە لەنگەرە/ لە سەر کۆشکی کاکەمەمی هەڵدەنیشتن ئەوبەر ئەوبەرە. (مان ل ٢٦).

ئاسمانە (نا. ل)[ئاسمان + ئە] بەشی لای ژوورەوەی سەربان، میچ. || **ئاسمانەی دەم:** مەڵاشوو، مەڵاژگ، ئاسمانێ دەڤ.

ئاسمانی (ئان. ل)[ئاسمان + ئی] ١ـ رەنگی شینی وەک رەنگی ئاسمان، ئاوی، عابی. (شینایی ئاسمان بە هۆی ئەو هەوایەیە کە دەوری زەوەی گرتوە.) ٢ـ هەر شتێکی پەیوەندی بە ئاسمانەوە هەبێ. ٣ـ هەر شتێک کە لە ئاسمانەوە هاتبێتە خوار. ⁘ قورئان کتێبێکی ئاسمانییە. ٤ـ هەرچی لە باری ناسکی و لەباری و جوانی لە زەوی دا وێنە و هاوتای نەبێ، رووحانی. ⁘ دەنگی ئاسمانی، رەوتی ئاسمانی.

ئاسمە (نا.)[زا] بڕ: ئاشم

ئاسمین (نا.)[زا] بڕ: ئاسمان

ئاسمی (نا.)[زا] بڕ: ئاشم

ئاسمیە (نا.)[زا] بڕ: ئاسمان

ئاسمێن (نا.)[زا] بڕ: ئاسمان

ئاسن (نا.)[ئەو: ئەیەهـ، ئەیەنگەهـ ـ سان: ئایەس ـ پەهـ: ئاسەن، ئاسێن، ئاهێن، ئاهەن، ئاسیین. تات: ئاسێن، ئاهێن ـ فار: آهن ـ بیر: ئاهێن ـ لۆر: ئاهێ. باک: هەسن، ئێسن ـ ناو: ئاسن ـ باش: ئاسن ـ هەو: ئاهین، ئاسن ـ زا:

ئاسن، ئۆسن] کانزایەکە سەخت و قایم، لە کۆنەوە ناسراوە. ئاسن لە کانی دا پتر بە شکڵی ئاوێتەیە کە لە کوورە دا دەیتوێننەوە و ئاسنی خالیس بە دەست دێنن. ناوی شیمی Fe یە و ١٥٣٠ دەرەجەی گەرما دا دەتوێتەوە و گەلێک کەرەسەی سەنعەتی بە ئاوێتە لێ ساز دەکەن. **ئاسنی سارد بە فوو نەرم کردن:** (کنـ) دەست دانە کارێکی گەورە و قورس بەبێ یارمەتی و پشتیوانی کەسی دیکە و سەرنەکەوتن. **ئاسنی سارد کوتان:** (کنـ.) کاری بێ کەلک و بێ ئاکام کردن.

ئاسنجاو (نا. ل)[ئاسن + جاو؟] قاپ و قاچاغی سازکراو لە زەرد و مس و فلزی دیکە، هیربار.

ئاسندڕک (نا. ل)[ئاسن + دڕک] سیمێکی کانزای دوو لۆیی ئەستوور و تایبەتییە کە لە مەودای بستێک کەمتر دا لەم سیمە شتێکی وەک دڕکێکی چەند سوویان لێهاڵاندوە. لەم سیمە بۆ پەرژین و دەوری شوێنێک گرتن و شوێنی نیزامی کەلکی لێوەردەگرن وەها کە کەس نەتوانێ لێی تێپەڕێ.

تێبینی: ئەم وشە تازە داتاشراوە و وەرگێڕاوێکە لە داتاشراوە فارسییەکەی (سیم خاردار).

ئاسنڕفێن (نا. ل)[ئاسن + رفێن (رفاندن)] شتێکە کە ئاسن و هەندێک کانی دیکە بۆ لای خۆی رادەکێشێ و پێوەی دەنووسێ، جۆری سرووشتێکەی لە کانی دەردەکێشرێ و جۆری دەستکردیشی کوتێک ئاسن یا پۆڵایە کە بە ئەلکتریسیتە یا بە سرووشتێکەی دەیکەنە ئاسنڕفێن.

تێبینی: ئەم وشەیە لە وشەی داتاشراوی (آهنربای) فارسی بۆ زمانی کوردیی داتاشراوە.

ئاسنگەر (نا. ل، ئان. ل) [ئاسن + گەر][پەهـ: ئاسینکەر، ئاسینگەر ـ باک: هاسنکەر، هاسنگەر، هەسنگەر ـ ناو: ئاسنگەر، ئاسینگەر ـ باش: ئاسنگەر ـ هەو: ئاهینگەر، ئاسنگەر] کەسێک کە سەر و کاری دەگەڵ ئاسنە و لە ئاسنی رووتی ئامرازی ئاسنینی وەک سەرەپاچ و پێمەڕە و مەڵەغان، داس و... ساز دەکا.

ئاسنگەرخانە (نا. ل)[ئاسنگەر + خانە] دوکان و جێی کاری ئاسنگەر، ئاسنگەری/٢.

ئاسنگەریی (حم.)[ئاسنگەر + ئیی]

١ـ پیشه و کاری ئاسنگەر.:: ئێستا ئاسنگەری وەک جاران زۆر باوی نەماوە. ٢ـ (نا. ل) بڕ: ئاسنگەرخانە.

ئاسنەواڵە (نا. ل)[ئاسن + ئە + واڵە] کەل و پەلی ساز کراو لە ئاسن کە لە کار کەوتوون و کەلکیان نەماوە، وردە ئاسنی بێ کەلک.

ئاسنین (ئان. ل)[ئاسن + ئین][پەھ: ئاسێنێن] ١ـ هەر شت و شمەکێک کە لە ئاسن ساز کرابێ. :: دەرکەی ئاسنین جێ دەرکەی چێوینی گرتۆتەوە. ٢ـ قایم و سەخت وەک ئاسن. :: مستی ئاسنین.

ئاس و پەڵاس (ئان. ل)[ئاس3 + و + پەڵاس](کنـ.) رووت و قووت، رووت و رەجاڵ، نەدار. **~ بوون:** رووت و قووت بوون، هیچ نەبوون، نەدار بوون. **~ کەوتن:** رووت و قووت بوون، لە دەست دانی تەواوی دەسمایە و دار و نەداری ژیان. **بە ~ دا چوون:** (کنـ.) پاکانە کردن، جل و بەرگی خۆ دادڕین بۆ پاکانە کردن لە خۆ.

تێبینی: زەبیحی ئەم وشەیەی بردۆتەوە سەر ئاس ـ ی پەهلەویی بە مانای بەرد و پەڵاس بە مانای کوێن (بڕ: قاموس ب١ ل ٣١).

ئاسۆ (نا.)[پەھ: سووک، سۆک (لا، بەر) ـ باک: ئاسۆ، هەسوو ـ ناو: ئاسۆ، ئاسۆگ، سوێ ـ هەو: ئاسۆ] ١ـ ئەو شوێنەی کە ئاسمان و زەوی لەبەرچاو دەگەنە یەک، سەرملە. ٢ـ (مجـ.) روانگەی بیر و تێڕوانین.

ئاسۆگ (نا.) بڕ: ئاسۆ

ئاسۆیی (نا. ل)[ئاسۆ + ئی] خەتی بە درێژایی و موازی ئاسۆ و زەوی.

ئاسوودە (نا. مفـ.)[لە: آسودن] ١ـ بێغەم و خەفەت، راحەت. ٢ـ ئارام، بێدەنگ. ٣ـ حەساوە. **~ بوون:** ١ـ بێغەم بوون، راحەت بوون. :: هەتا منداڵەکەی نەدیتەوە دڵی ئاسوودە نەبوو. ٢ـ لە کۆڵ بوونەوەی گیر و گرفت. ٣ـ حەسانەوە. :: خۆزگەم بە خۆی مرد و ئاسوودە بوو. **~ کردن:** ١ـ خاترجەم کردن، دڵنیا کردن. :: کوتم ناچینە سەفەر و ئاسوودەم کرد. ٢ـ لە کۆڵ کردنەوەی گیر و گەفتی کەسێک. ٣ـ (کنـ.) کوشتن و لە ناو بردنی کەسێک.

تێبینی: ئاسوودە لە چاوگی ئاسوودەن ـ ی فارسی کەوتوە بە مانا و هاومانای حەسانەوە و راستەوخۆ لە فارسییەوە هاتۆتە نێو زمانی کوردیی.

ئاسوودەیی (حم.)[ئاسووده + ئیی] راحەتی، ئارامی، بێ شەڕ و شۆڕی، دڵنیایی. ⁘ باڵینجەکەی لە بن سەری نا و بە ئاسوودەیی بۆی نوست.

ئاسەڕ (نا.)[هەو ـ ئەر] بڕ: ئاستەڕ

ئاسەوار (نا. ل)[ئاس + ئە + وار] ١ـ نیشانە و پێناسی ماددی لە نەتەوە یا عەشیرەتێک یا گیاندارێک وەک بەڵگەی بوونیان، شوێنەوار. ⁘ هێشتا هیچ بەڵگەیەک لە ئاسەواری مادەکان نەدیتراوەتەوە. ٢ـ رەگەز، بەرە. ~ **بڕانەوە:** بنەبڕ کرانی رەگەز و بەرەی کەس یا گیاندار. ⁘ شوکور ئەسپێ ئاسەواری بڕاوەتەوە. ~ **بڕین:** بنەبڕ کردن و فەوتاندنی بە تەواوەتی کەسێک یا گیاندارێک. ⁘ مەغوولەکان ئاسەواری گەلێک بنەماڵە و نەتەوەیان بڕی. ~ **مانەوە:** نەبڕانەوەی رەگەز و بەرەی کەس یا گیاندار. ⁘ گەلێک نەتەوە لە مێژوو دا هەبوون کە فەوتاون بەڵام ئاسەواریان هەر ماوە. کابرا دەمێک ساڵە مردوە ئێستا ئاسەواریشی نەماوە. ~ **نەهێشتن:** نەمانەوە و بڕانەوەی شت یا گیاندار یا کەس، ئاسەوارنەمانەوە. ⁘ منداڵ ئاسەواری کشمیش و گوێزیان نەهێشت.

تێبینی: بەشی یەکەمی وشە یانی ئاس دەگەڵ [هیک: ئاسا āsā ـ ئەو: ئەسەه asah ـ سان: ئاسە āsa، بە مانای شوێن، جێگا و هەروەتر دەگەڵ چاوگی ئاه āh لە ئەوێستا دا و ئاس ās لە سانسکریت و وێدا دا بە مانای دانیشتن] هاوریشەیە . بەشی دووهەم یانی وار لە هیندی باستان و سانسکریتی ڤەرە vara و ئەوێستایی و پەهلەویی ڤەر var بە مانای شوێن و ناوچە کەوتەوە و وار و هەواریش هەر لەم ریشەن بە گشتی ئاسەوار دەبێتە جێی دانیشتن یا شوێنی ژیان.

ئاسی (نا.)[باش] بڕ: ئاسک

ئاسیاو (نا. ل)[ئاس1 + ئی + ئاو] [پەه: ئاسیاو، ئاسیاڤ، ئاسیاپ. فار: آسیاب ـ تات: ئاسیا. ناو: ئاسیاو ـ هەو: ئاساو، ئاسیاو] ئاشێکی بە ئاو دەگەڕێ، ئاشی ئاوێ ، ئاش.

تێبینی: ئاس و ئاش هەر یەک وشە و یەک ریشەن و تەنیا دوو پیتی ش و س ئاڵ و گۆڕیان دەگەڵ یەک کردوە و لە زاراوەکانی کوردیی دا وێنەی زۆرە. زماناسان ئاس ـ یان بردۆتەوە سەر ئەسەن ـ ی ئەوێستایی بە مانای بەرد و

ئاسیاو دەبێتە بەردێک کە بە ئاو دەگەڕێ. جگە لەوە لە ئەوێستا دا وشەی ئەشە بە مانای ئارد هاتوە و بۆی هەیە دەگەڵ ئاش و ئاس هاوریشە بێ و هەر بۆیە لە ریشەی ئاش1 دا نووسراوە.

ئاسیاوان (نا. ل)[ئاسیا + وان] بڕ: ئاشەوان

ئاسیاوچی (نا. ل)[ئاسیاو + چی][هەو] بڕ: ئاشەوان. ∷ سەدای ئاسیاوچی مەیۆ پەیاپەی / ئاساو خاڵی یەن نەوبەتەن سا دەی (مەولەوی)

ئاسید (نا.) بڕ: ئەسید

ئاسیدە (نا.)[عەر: عصیدة] خواردەمەنییەکی شیرینە کە بە ئارد و رۆن و دۆشاو ساز دەکردرێ، هەڵوای بە دۆشاوی.

لە پێشدا ئاردەکە لە رۆن دا باش سوور دەکەنەوە و لە دوایی دۆشاوی بە سەر دا دەکەن و چاک تێکەڵی دەکەن هەتا پێدەگا و دەیخۆن.

ئاسیمان (نا.)[باک ـ زا] بڕ: ئاسمان

ئاسین (نا.)[عەر: یس] ناوی یەکێک لە سووڕەتەکانی قورئانە، یاسین

ئاسینگەر (نا. ئان.)[ئاسین + گەر] بڕ: ئاسنگەر

ئاسیو (نا.)[تەب: سیب. فار: آسیب ـ پەش: ئاسێب][ئەر] ئازار، زەرەر، زیان، ئێش، دەرد.

ئاسێ (نا.)[؟] ١ـ شوێنی سەخت و چڕ، ئەستەم. ∷ دەڵێ: شا! جێ ئاسێیە، ئەز نایچۆمێ / هیمدادی بۆ دێ لە رۆمێ / دەنشکێنێ، تێگ دەدا کۆمێ، ... (مان ل ١٤). ٢ـ دژوار، گران. ٣ـ گەمارۆ ٤ـ گیر، حاسیە، عاسیە. & حاسێ. ~ **بوون:** ١ـ لە گەمارۆ کەوتن، دەورە دران. ∷ دوژمن لە هەر چوار لاوە دەهات، بە تەواوی ئاسێ ببووین. ٢ـ گیر خواردن، گیر کردن، تووش بوون. ∷ بە دەست ئەو کارەوە چاک ئاسێ بووم، نازانم چی لێ بکەم. دەستم لەو کونە دا ئاسێ بوە نایەتەوە دەرێ. ~ **دان:** گەمارۆ دان. ∷ دوژمن بە تەواوی ئاسێی دابووین. ~ **کردن:** ١ـ تووش کردن، گرفتار کردن، حاسێ کردن. ٢ـ خۆ بەستنەوە، زیندانی کردن. ∷ حەسەن ماوەیەکە خۆی لە ماڵێ ئاسێ کردوە و نایەتە دەر. ٣ـ گەمارۆ دان، لە گیر خستن. ∷ خەڵکی قشڵاخان چەند سەربازێکیان ئاسێ کردبوو، گاشەبەردیان بە سەر دا غلۆر دەکردەوە.

(دمدم ل ٢٣٢)

ئاش^{1} (نا.)[ئەو: ئەشە (ئارد)، ئەشن، ئەسەن (بەرد) ـ هەخ: ئەسەن (بەرد) ـ بەل: هەش، ئاش. باک: ئاش ـ ناو: ئاش، ئاسیاو ـ باش: ئاسیاو ـ هەو: ئاش، ئاسیاو، ئاساو ـ زا: ئارەیە، ئاریە، ئارێ] ١ـ ئامرازی هاڕینی گەنم و دانەوێڵە بۆ ئارد کردن کە لە دوو بەردی خڕی گەورە(بەرداش) پێک هاتوە. ئەم دوو بەردە لە سەر یەکن، ئەوەی بنەوە قایم کراوە و ئەوەی سەرەوە بە هێزێکی وەک ئاو، با یا مەکینە دەگەڕێ و دانەوێڵە دەهاڕێ و بە پێی ئەو هێزەی کە دەیگەڕێنێ چەند جۆری هەیە. ٢ـ ئەو شوێن وجێگایەی کەم ئەم دەزگایەی تێدا دامەزراوە. ٣ـ (ئا.)[باک] ئەندامێکی ماسوولکەیی و بە هێزی باڵندە دانەخۆرەکانە کە دوای چیکڵدانە و بەر لە گەدە هەڵکەوتوە و کاری هاڕینی دانی خوراوە، سیکەتۆرە. ~ **بەڕمێن بوون:** دان هاتنی زۆر بۆ ئاش. ~ **فیچقە کردن:** کون بوونی دۆڵاش و دەرپەڕینی ئاو بە تەوژم لە کونەکەوە. ~ **کڕان:** رێک خشینی بەرداشەکان وە یەکتر لەبەر کەمی دان. ~ **کەمەرە کردن:** جووتن و قەڵت و بڕ کردنی دان لەبری کردنە ئارد لەبەر خاو بوونی دان. ~ **میزتن:** کرانەوەی کونی بەرداشی بنەوە و پێدا چونەوە خواری دان. ჻ ئەو ئاشە لە میزتن بێ هەر دەمیزێ. (پەند) ~ **نانەوە:** ١ـ ساز کردنی ئاش، ئاش دروست کردن. ٢ـ (کنـ.) کەسێک تووشی گێرە و کێشە کردن، ساز کردنی کێرە و کێشە بۆ کەسێک. **لە ~ زۆر پێچوون و لە رێ پەلە کردن:** (کنـ.) قەرەبووی لە دەستچوو کردنەوە، پەلە کردن بۆ جێبەجێ کردنی کارێک. **لە حەوت ئاشان دەنکەجۆیەک شک نەبردن:** (کنـ.) رووت و قووت بوون، هیچ نەبوون، زۆر هەژار و نەدار بوون، لە حەوت ئاسمانان ئەستێرەیەک شک نەبردن. ‖ **ئاشی ئاگر:** ١ـ مەکینەیەکە بە کارەبا کار دەکا و جێی هێزی ئاوی گرتۆتەوە، ئاشی مەکینە. ٢ـ (کنـ.) کەسی هار و هاج و بەدفەڕ. **ئاشی ئاو(ێ):** کۆنترین جۆری ئاش لە کوردستان کە بە هێزی ئاو دەگەڕێ و هێشتاش برەوی هەرماوە. ئاش بە تەنیاش مەبەست لەم ئاشەیە. ჻ ئاشی ئاو بە ئاو دەگەڕێ (پەند) **ئاشی ئاور :** بڕ: ئاشی ئاگر. **ئاشی با:** ئەو ئاشەی کە بە هێزی با کار دەکا و لە وڵاتانی دی باو بوە. **ئاشی زۆردار:** (کنـ.)

دەستەڵات و حکوومەتی زۆردارانە.

***ئاو دە ئاشی زۆردار کردن:** (کنـ.) یارمەتی زۆردار و دەستەڵاتدار دان. **ئاشی قاوە:** ئامرازێکی چووکی درێژە، کارخانە لە کانزای سازی دەکا، خەڵک بۆ هاڕینی دەنکی قاوە یا ئاڵەتی دیکە کەلکی لێوەردەگرن. **ئاشی کرێوە:** ١ـ ئاشێکی کە بەرداشەکەی خێرا بسووڕێ و زوو زوو گەنم بهارێ و بیداتە دەر وەها کە تەپ و تۆزی هاڕینی وەک کرێوەی بەفر دیاری بکا. ٢ـ (کنـ.) زوو زوو قسە کردن و نۆرەی کەس نەدان. ⁂ دەڵێی ئاشی کرێوە خۆ لە قسان نۆرەی کەس نادا. ٣ـ (کنـ.) زوو زوو و بە پەلە نان خواردن. **ئاشی مەکینە:** بڕ: ئاشی ئاور

ئاش^{2} (نا.)[پەه: ئاش. باک: ئاش ـ ناو: ئاش ـ باش: ئاش ـ زا: ئاش] ١ـ چێشت. ٢ـ چێشتێکی شلە کە بە دانەوێڵە (نۆک، برینجی گردە، باقلە،...) و سەوزی ساز دەکرێ و ماست یا دۆ کەشکی تێکەڵ دەکەن و پیواز رۆنیشی بە سەر دادەکەن و دەیخۆن. ئاش بە پێی ئەوە کە نێوەڕۆکەکەی چی تێبکەن چەند جۆری هەیە. ٣ـ چێشتی شلە بۆ پلاو، خۆرشت، شلە. ٤ـ شووی پارچە و کراس، دەق، ئاهار.

تێبینی: ئاش لە چاوگەی ئەد ad و ئەس as ـ ی سانسکریت بە مانای خواردن کەوتوە. هس: ئاز1

ئاش^{3} (نا.) بڕ: ئاشت. **~ بوونەوە:** بڕ: ئاشت بوونەوە. **~ کردنەوە:** بڕ: ئاشت کردنەوە.

ئاشاخە (ئان.)[تور: aşağı (ژێر، بن، نزم)] ١ـ هەموو شتێکی خراپ و بێکەلک. ٢ـ میوەی رزیو و گەندەڵ کە شیاوی خواردن نەبێ. ٣ـ حەیوانی بێ برەو لە جەڵەب دا. & ئاشاغە.

ئاشاغە (ئان.) بڕ: ئاشاخە

ئاشانە (نا. ل)[ئاش1 + ئانە] باجێکە کە ئاشەوان لە جیات حەقی دانانی ئاش دەیدا بە ئاغا و ئەربابی ئەم ناوچەیە و بە پێی کەم و زۆری مزاش دیاری دەکردرێ.

ئاشبگیر (نا. ل)[ئاش1 + ب + گیر] گرتنی ئاش و بە تاڵان بردنی ئارد و گەنمی نێو ئاش لە لایەن دز و چەتەوە.

ئاشبەتاڵ (شر.)[ئاش1 + بەتاڵ] ١ـ رستەیەکە ئاشەوان کاتێک دانی بۆ هاڕین نەما هەرا دەکا هەتا ئەوەی باراشی هەیە بیهێنێ، ئاشدۆڵ. ٢ـ (کنـ.) کار و خەباتی نیوەچڵ و واز

لێهێنراو. ~ **کردن:** ١ـ هەرا کردنی ئاشەوان بۆ باراش. ٢ـ دەست هەڵگرتن لە کار و خەبات، ئیشێک بە نیوەچڵی هێشتنەوە.

ئاشپەز (نا. فا)[ئاش2 + پەز2] کەسێک کە چێشت ساز کردن لە ئەستۆی ئەوە، چێشت لێنەر، چێشتکەر، چاشتکەر، ئاشچی، ئاشپێژ، ئازپێش، ئازچی.

تێبینی: پەز لە چاوگی پۆختەن (پختن) ـ ی فارسی بە مانای پاتن کەوتوە. ئەم وشەیە لە فارسی را هاتۆتە نێو زمانی کوردیی و کوردییەکەی ئاشپێژ یا ئازپێش ـ ە.

ئاشپەزخانە (نا. ل)[ئاشپەز + خانە] شوێنی ساز کردنی چێشت لە مالان و لەو جێگایانەی خۆراک دەفرۆشن، چاشتخانە، متبەق.

ئاشپەزیی (حم.)[ئاشپەز + ئیی] کاری چێشت لێنان، کاری ئاشپەز.

ئاشپێژ (نا. فا)[ئاش2 + پێژ][باک] بڕ: ئاشپەز

ئاشت (نا.)[ئەو: ئاخشتی ـ پەھ: ئاشت. باک: ئاش، هاش ـ ناو: ئاشت، ئاش ـ هەو: ئاشت، هاشت ـ زا: ئاشت] وەستانی شەڕ و ناکۆکی و دوو بەرەکایەتی و پێک هاتن و مەسڵەت کردنی لایەنەکان. ~ **بوونەوە:** پێک هاتن و رێک کەوتنەوەی لایەنەکان، ئاش بوونەوە. ∷ دوای دوو ساڵ نێوان ناخۆشی دەگەڵ ماڵە خاڵم ئاخریکەی ئاشت بووینەوە. ~ **کردنەوە:** پێک هێنانەوە و رێک خستنەوەی لایەنەکانی نێوان ناخۆش، ئاش کردنەوە. ∷ ئەو ژن و مێردەی ئاشت کردەوە. ئامریکا بە تەمایە جوولەکە و عەرەبی پێکەوە ئاشت بکاتەوە.

ئاشتەبا (نا.)[؟] شت، تشت. ∷ هیچ ئاشتەبای خودا شک نابا.

ئاشتی (حم.)[ئاشت + ئی][پەھ: ئاشتییە] برانەوەی شەڕ و هەڵلا و رێکەوتنی لایەنەکانی شەڕ، هاشتی.

ئاشتیخواز (نا. فا)[ئاشتی + خواز] کەسێک کە داواکاری ئاشتی و دژی شەڕە، لایەنگری ئاشتی.

ئاشتیخوازیی (حم.)[ئاشتیخواز + ئیی] دژی شەڕ بوون و داواکاری ئاشتی و هێمنایەتی بوون.

ئاشچی (نا. فا)[ئاش2 + چی] بڕ: ئاشپەز

ئاشخاڵ (نا.) بڕ: ئاشغاڵ

ئاشخاڵدان (نا. ل)[ئاشخاڵ + دان4] بڕ: ئاشغاڵدان.

ئاشخانە (نا. ل)[ئاش2 + خانە] شوێنی فرۆشتنی چێشت و خۆراک، چێشتخانە.

ئاشدۆڵ (شر.)[ئاش1 + دۆڵ] بڕ: ئاشبەتاڵ

ئاشرمە (نا.)[ناو: ئاسرمە، ئاشرمە، هاشرمە، هێشرمە] کوتە چەرمێکی هەندێک پانە کە لە کورتانەوە دێتە سەر کەفەڵی ئێستر و بارگین.

ئاشغاڵ (نا.)[؟] ١- هەر شتێکی شیاوی فڕێ دان، زبڵ، زبڵ و زاڵ. ٢- (مجـ.) مرۆڤی هیچ و پووچ و خوێڕی. & ئاشخاڵ.

ئاشغاڵدان (نا. ل)[ئاشغاڵ + دان4] دەفری ئاشغاڵ تێکردن، جێگای زبڵ، زبڵدان، ئاشخاڵدان.

ئاشڤان (نا. ل)[ئاش1 + ڤان][باک] بڕ: ئاشەوان

ئاشڤانی (حم.)[ئاشڤان + ئی][باک] بڕ: ئاشەوانی

ئاشق (نا. فا)[عەر: عاشق] ١- کەسێک کە ئەوینی دە دڵ دا بێ و حەز لە کەسێک بکا، ئەویندار، دڵدار. ٢- دڵبەندی زۆر بە شتێک، هۆگر، گیرۆدە. :: ئاشقە راو، ئاشقە کار. ٣- گۆرانی بێژ و شایەری ئازەری. **~ بوون:** ١- ئەویندار بوون، گیرۆدەی کەسێک بوون. ٢- هۆگر و گیرۆدەی شتێک یا کارێک بوون. :: ئاشقی چاوی کەژاڵ و گەردنی پڕخاڵ نیم / ئاشقی کێو و تەلان و بەندەن و بەردم ئەمن (تاریک و روون ل ٤٩). **~ کردن:** ١- کەسێک لە داوی ئەوین خستن. ٢- کەسێک هۆگر و گیرۆدەی کار و شتێک کردن.

ئاشقانە (ئان. ل، ئاک. ل)[ئاشق + ئانە] ١- وەک ئاشق، بە شێوەی ئاشق. ٢- هەرچی کە پێوەندی بە ئاشقانەوە هەبێ. :: گۆرانی ئاشقانە، فیلمی ئاشقانە. & ئەویندارانە.

ئاشقایەتی (حم.)[ئاشق + ئایەتی] حاڵەت و شێوەی ئاشق، کردەوەی ئاشق، ئەوینداری، ئاشقی، حەزلێکردوویی.

ئاشقبەند (نا. ل)[ئاشق + بەند] خشڵێکی سەر سینگی ژنانە کە بە چەندین جۆری هەیە، سینەڕێز.

ئاشق پیشە (ئان. ل)[ئاشق + پیشە]

کەسێک کە کار و پیشەی ئاشقایەتییە.

ئاشقکوژ (ئان. فا)[ئاشق + کوژ] ١ـ کەسێک کە ئاشق و ئەویندار دەکووژێ. ٢ـ کچێک کە روو نەدا بە دڵدارەکەی و زوڵمی لێبکا.

ئاشقکوژیی (حم.)[ئاشقکوژ + ئیی] کار و کردەوەی ئاشقکوژ.

ئاشقە (نا. ل)[عەر: عاشق] ماری نێری ئەویندار کە هەمیشە دەگەڵ ماشقە (ماری مێ) دەگەڕێ و دەژی./ / ماشقە. ⁙ مارێکی ئاشقە لەو دەورووبەرانە دەگەڕێ پێم وایە ماشقەکەیان کوشتوە.

ئاشقە و ماشقە (نا. ل)[ئاشقە + و + ماشقە][عەر: عاشق و معشوق] ١ـ کچ و کوڕێک کە ئەویندارى یەکن و یەکتریان خۆش دەوێ و بێ یەک هەڵناکەن، دڵدار و دڵبەر. ٢ـ جووتە مارێکی نێر و مێ کە بە یەکەوە دەژین. لە کوردەواری دا کوشتنی یەکێک لە وان باش نیە و ئەوی دی وە شوێن تۆڵە دەکەوێ و بەو کەسەوە دەدا و دیکووژێ.

ئاشقی (حم.)[ئاشق + ئی] بڕ: ئاشقایەتی

ئاشک (نا.)[پەه: ئەشکەمب][باک] گەدە، مەعدە.

تێبینی: ئەشکەمب لە پەهلەویی دا بە مانای زگ و ورگ هاتوە.

ئاشکار (ئان.)[باک] بڕ: ئاشکرا

ئاشکرا (ئان.)[ئەو: ئاڤییشیە ـ پەه: ئاشکاراک، ئاشکارەک. باک: ئاشکەرە، ئاشکار، ئەشکەرە ـ ناو: ئاشکرا ـ باش: ئاشکرا ـ هەو: ئاشکرا ـ زا: ئەشکەرا] ١ـ دیار، بەرچاو، روون، پەیدا، مەعلووم. ٢ـ دەرکەوتنی نهێنی کار، قسە و مەسەلەیەک. ٣ـ حاڵی هەرچی کە پێویستی بە بەڵگە و روون کردەوە نەبێ، بەڵگەنەویست. **~ بوون:** ١ـ وەدیار کەوتن، پەیدا بوون ⁙ سوارەکان لە سەرەوەی ئاوایی ئاشکرا بوون. ٢ـ دیار بوون، روون بوونەوە، روون بوونەوەی مەسەلەیەکی نەهێنی. ئاشکرایە کێ ئەو دزیەی کردوە. سبەی دووی ئاشکرا دەبێ دۆست و دۆژمنت کێیە. **~ کردن:** ١ـ روون کردنەوە، نیشان دان. ٢ـ دەرخستنی نهێنی کار، قسە یا مەسەلەیەک. ٣ـ دەرخستن و ناساندنی کەسێکی شاراوە. ⁙ پەنام بردەماڵێکی، خاوەن ماڵ دەستبەجێ ئاشکرای کردم و گرتیانم. **پێ ~**

کردن: روون کردنەوە و ئاشکرا کردنی کار، قسە یا مەسەلەیەک بە کەسێکی دیکە. :: ئەوەندەیان تێهەڵدا هەتا دزییەکەیان پێ ئاشکرا کرد. **خۆ ~ کردن:** خۆ نیشان دان بە خەڵک، خۆ ناساندن، خۆ وەدیار خستن. :: لە ترسی گرتن ماوەیەکە خۆی ئاشکرا ناکا. دەڵێی لێمان زیزی ئەرێ ئەوە بۆ خۆت ئاشکرا ناکەی. **خۆ لێ ~ کردن:** خۆ بە یەکتر ناساندنی کەسانێک کە پێشتر یەکتریان ناسیوە یان بە جۆرێک پێوەندیان بە یەکتر هەیە بەڵام یەکتریان نەدیوە. :: باب، کوڕەکەی نەدیتبوو هەتا کوڕە خۆی لێ ئاشکرا نەکرد نەیزانی ئەوە کوڕیەتی. **لێ ~ کردن:** دەرخستنی نهێنی و رازی کەسێک لە لایەن کەسێکەوە کە ئەم مەسەلەیە بزانێ، ئاشکرایی لێ کوتن. :: قسەکەی لێ ئاشکرا کرد و لە کن خەڵک شەرمەزاری کرد. **لێک ~ بوون:** ١- دەرکەوتنی راستەقینە لە نێوان دوو یا چەند کەس. ٢- یەکتر ناسینەوەی دوو یا چەند کەس. **لێک ~ کردن:** دەرخستن و بڵاو کردنەوەی شتی نهێنی لە لایەن کەسێکەوە سەبارەت بە کەس یا کەسانی دیکە.

ئاشکرایی (حم.)[ئاشکرا + ئیی] چلۆنایەتی مەسەلە یا شتێک بە روونی و بە بێ گرێ و گۆڵ. // نەهێنی. **~ لێکوتن:** دەرخستنی نهێنی کار، مەسەلە یا قسەیەک لە لایەن کەسێکەوە کە چلۆنایەتی ئەم مەسەلەیە بزانێ، لێ ئاشکرا کردن، راستی لێکوتن.

ئاشکەرە (ئان.)[باک] بڕ: ئاشکرا

ئاشگێڕ (ئان. فا)[ئاش +گێڕ (گێڕان)] رادەیەک لە ئاو کە بتوانێ ئاشێک وەگەڕ بخا. :: ئەو جۆگەیە ئاشگێڕی چاکە. ئامیرزا بەشی ئاشگێڕێکی ئاو لە چۆم شکاندبوو.

ئاشماس (نا. ل)[ئاش2 + ماس] [ئەر] بڕ: ئاشماست.

ئاشماست (نا. ل)[ئاش2 + ماست] جۆرێک ئاش کە بە سەوزی و دانەوێڵە ساز دەکرێ و لە دوایی ماستی بە سەر دادەکەن، ئاشماس.

ئاشم (نا.)[پەه: ئاییشم. زا: ئاسمە، ئاشمە، ئاسمی، ئاشم، ئەشم، ئەشمە، ئەشمی] مانگ، هەیڤ.

ئاشمە (نا.)[زا] بڕ: ئاشم

ئاشنا (ئان.)[پەه: ئاشناک، ئاشنا.

باک: ئاشنا ـ ناو: ئاشنا ـ باش: ئاشنا ـ هەو: ئاشنا] ناسیاو، دۆستایەتی دووراودوور. // بێگانە ⁘ کاک سمایل ئاشنای باوکمە. ٢ـ شارەزا، بەڵەد. ⁘ ئاشنای ئەو ناوچەیە نیم. ئاشنای ماڵەکەتانم تۆ برۆ من خۆم دێم. ٣ـ دوکاندارێک کە هەمیشە کەل و پەلی پێویستی لێدەکڕدرێ. **~ بوون:** ١ـ ناسیاو بوون دەگەڵ کەسێک کە پێشتر نەتدەناسی. ٢ـ بەڵەد بوون و جێگەیەک فێر بوون کە بەر لەوە ئاشنا نەبوو. **~ پەیدا کردن:** بڕ: ئاشنا گرتن. **~ کردن:** ١ـ دوو کەس دەگەڵ یەک ناسیاو کردن. ٢ـ کەسێک فێرە شوێنێک کردن. **~ گرتن:** ناسیاو بوون دەگەڵ کەسێک، ئاشنا پەیدا کردن.

ئاشنا و رۆشنا (نا. ل)[ئاشنا + و + رۆشنا] کۆمەڵە ناسیاوی کەسێک. ⁘ کاکم ئاشنا و رۆشنای زۆرە هەر کەس دەگاتێ سلاوێکی لێدەکا.

تێبینی: زەبیحی وشەی رۆشنای بردۆتەوە سەر (روو + شناس) یانی ئەوەی کە هەر بە روو دەناسرێ و دۆستایەتێکی ئەوتۆی دەگەڵ نەگێرابێ. (بڕ: قامووس ب ١ ل ٣٨)

ئاشنایەتی (حم.)[ئاشنا + یەتی] پەیوەندی نێوان دوو کەسێک کە یەکتر دەناسن، ناسیاوی.

ئاشوەستا (نا. ل)[ئاش1 + وەستا] وەستای ئاش نانەوە، کەسێک کە ئاش ساز دەکا و ئەگەر خراپ بوو چاکی دەکاتەوە.

ئاشوەستایی (حم)[ئاشوەستا + ئی] کار و پیشەی ئاش وەستا.

ئاشۆ^{1} (نا.)[؟][ئەر] کێم و هەوای برین، چڵک، زۆخ، زووخ، ئاشوو.

ئاشۆ^{2} (نا. ل)[ئا13 + شۆ] ١ـ ئاژاوە، پەشێوی، هات و هاوار و تێک چوونی باری ئاسایی، ئاشێو، پشێونە.

تێبینی: ئاشۆ لە پێشگری ئا و شۆ لە چاوگی شێڤەنی پەهلەویی و شێوانی کوردیی کەوتوە. هس: ئاژاوە

ئاشۆ پاشۆ (ئان. ل)[ئاشۆ2 + پاشۆ] خەونی تێکەڵ پێکەڵ و ئاڵۆز.

تێبینی: ئاشۆ هەروەکی نوسراوە ئاشۆی دووهەمە و پاشۆ مانایەکی نیە و وەک پێکەڵ کە دەگەڵ تێکەڵ دێ و ئاڵۆزییەکی پتر نیشان دەدا.

ئاشوو (نا.) بڕ: ئاشۆ1

ئاشووب (نا.)[فار: آشووب][کلاسیک] ئاژاوه، ئاشێو، ئاشۆ2. ⁂ له چاوم خوێنی جاری کرد و هەم رەنگی له روو بردم / ئەم ئاشووبی دڵ و دینه به لێوی ئاڵ و چاوی کاڵ (مەحوی ل ٢٠٢).

ئاشووت (نا.)[؟][باک] بڕ: رنوو

ئاشووته (نا. ل)[ئاشووت + ئە][باک] بڕ: رنوو

ئاشووژن (نا. ل)[ئا13 + شووژن][باک] بەنێکی رێسراوه بۆ دروونەوەی سەری جەواڵ و تەلیس، بەندروو، ئارشووژن.

ئاشه به تەندووره (نا. ل)[ئاش1 + ئە + به + تەندوور + ئە] یاری و کایەیەکی منداڵانەیە، ئاشه به تەندوورێ، ئاشەبەتەنووره، ئاشەتەنوورێ، کەری سووری پشت درێژ.

کایەکه بەم جۆرەیە: کۆمەڵە منداڵێک لێک کۆ دەبنەوه و دوو کەسی گەورەتر یامەلا لێکیان دادێنن و دەبنه دوو دەسته. دەستەیەک تێدەکەوێ. دەستەی تێکەوتوو له دەوری یەک کۆ دەبنەوه و سەر به سەری یەکەوه دەنێن، دەستەی دووهەمیش حەول دەدەن خۆ باوێنه سەر پشتیان، مەلای دەستەی تێکەوتوو ئەرکی ئاگاداری له دەستەی خۆی هەیه و به دەوری دەستەکەی دا دەخولێتەوه و ئەویش حەول دەدا یەکێک لەوان پیس کا و ئەگەر دەستی وه لەشی یەکیان کەوت ئەوه نۆرەکەیان دەگۆڕدرێتەوه.

ئاشه به تەندوورێ (نا. ل)[ئاش1 + ئە + به + تەندوور + ئێ] بڕ: ئاشەبەتەندووره

ئاشه به تەنووره (نا. ل)[ئاش1 + ئە + به + تەنوور + ئە] بڕ: ئاشه به تەندووره

ئاشه تەندووره (نا. ل)[ئاش1 + ئە + تەندوور + ئە] جۆره ئاشێکه که دۆڵاشی له بەرد و قسڵ بۆ هەڵدەبەستن هەتا ئاو به فیرۆ نەچێ و به ئاوی کەمیش بگەڕێ، ئاشێک که تەندوورەی هەبێ، ئاشه تەنووره.

ئاشه تەنووره (نا. ل)[ئاش1 + ئە + تەنوور + ئە] بڕ: ئاشەتەندووره.

ئاشەتەنوورێ (نا. ل)[ئاش1 + ئە + تەنوور + ئێ] بڕ: ئاشه به تەندووره.

ئاشەڤان (نا. ل)[ئاش1 + ئە + ڤان][باک] بڕ: ئاشەوان

ئاشەوان (نا. ل، ئان. ل)[ئاش1 + ئە

+ وان][باک: ئاشڤان، ئاشەڤان ـ ناو: ئاشەوان، ئاسیاوان ـ باش: ئاسیاوان ـ هەو: ئاساوان ـ زا: ئارەوانچی، ئاروانچی] بەرپرسی ئاش، ئەو کەسەی ئاش هەڵدەسووڕێنێ و دانەوێڵە دەکاتە ئارد.

ئاشەوانیی (حم.)[ئاشەوان + ئیی] کار و پیشەی ئاشەوان، ئاشڤانی. ∷ ئاشەوانیی هەر ئەوە نیە خۆت ئارداویی کەی. لەوە بەدوا ئاشەوانیی ئەو ئاشە ناکەم.

ئاشیانە (نا.)[پەهـ: ئاشییان] هێلانەی مەل و باڵندە. ∷ نازانم ئەو سیسارکە کەچەڵە چییە، دایمە ئاشیانە و هێلانەی لە سەر پشتی تۆ داناوە (شێخ فەرخ ل ٢٨).

ئاشێرە (نا.)[عەر: اشارة] ئیشارە، ئیشارەت، ئاماژە.

ئاشێڕ (نا. فا)[ئاش1 + هێڕ (هاڕین)] کەسێک کە باراش بۆ ئاش دەبا. ∷ لەوەتی مام پیرۆت بۆتە ئاشەوان ئاشێڕ زۆر بوون.

ئاشێو (نا.) بڕ: ئاشۆ2

ئاغا (نا.)[مەغ: ئاغا، ئاقا] ١ـ ئەرباب، خان، بەگ. ٢ـ بۆ ڕێز و بە گەورە دانان بە ناوی پیاو دەلکێ لە پاش و لە پێش ناو تۆفیری نیە. ∷ ئاغا حەسەن، حەسەن ئاغا. ٣ـ مێرد، شوو، پیاوی ماڵ. ∷ ئەرێ ئاغای ئەو خانمە کێیە. خانم و ئاغا ٤ـ باوک، باب. ∷ مەگەر ئاغام نەیکوت حەقت نیە شەو دێر بێیتەوە! ٥ـ مامۆستای فێرگە. ٦ـ مرۆڤی چاک و بەڕێز. ∷ زۆر کوڕێکی ئاغایە. ٧ـ داشێکی دامە کە دەگاتە ئاخر ماڵی غەنیم و توانایی هەڵسووڕانی پتر دەبێ. & ئاخا، ئاخە، ئاغە. ~ **بڕینەوە:** خواردنی ئەو داشەی کە بۆتە ئاغا لە کایەی تەختەدامە دا. ~ **کردن:** گەیاندنی داشی دامە بە ئاخر خانی غەنیم.

ئاغابانوو (نا. ل)[ئاغا + بانوو] پارچەیەکی پنۆک پنۆک و خاڵخاڵی ڕەش یا سوور و یا ڕەنگی دیکە بە تەختی سپی، چوار گۆش و بڕاو و ئامادەیە پیاو لە سەر دەیبەستن، جەمەدانی، جەمەدانە، جامانە، جامانی، جامەدانی، جامەدانە، ئاغەبانوو، ئاخەبانوو.

ئاغاژن (نا. ل)[ئاغا + ژن] ژنی ئەرباب و خان، خێزانی ئاغا کە بەم ناوە بانگی دەکەن، خانم

ئاغاله (نا. ل)[ئاغا + له] نازناوێکه بۆ کوڕی نازدار و خۆشەویست بە مانای ئاغا چکۆڵە.

ئاغایانه (نا. ل)[ئاغا + ئانه] ١ـ باجێکە ئەرباب یا دەرەبەگی ناوچە لە لادێی و جوتێری ژێر دەستەڵاتی وەری دەگرێ. ٢ـ (ئان. ل) وەک ئاغا، کردار و شێوەی ئاغا. ∷ کاک بایز زۆر ئاغایانه دەجووڵێتەوە پووڵ و پەینی لە لا یەکە.

ئاغایەتی (حم.)[ئاغا + یەتی] بە ئاغا بوون، ئەربابیەتی، ئاغاتی.

ئاغایی (حم.)[ئاغا + ئی] بڕ: ئاغایەتی

ئاغزوونه (نا. ل)[ئاغز (تور: زار) + زوون (زوان) + ئە] ئاڵقەیەکە لە کانزا دروست دەکرێ و زمانەیەکی باریکی پێوەیە و لە سەری قایش و کیف و بەندی سەعات دەدرێ بۆ بەستنی ئەو کەرەسانە، ئاڵقەزوونە، ئاوزوونە.

ئاغزه (نا.)[تور: ئاغز (زار، دەم) + ئە] کوتە کاغەزێکی چووکە لوولەی دەکەن و لە بنی جگەرەی هەڵپێچراوی دەنێن بۆ ئەوە تووتنەکەی نەڕژێتە نێو زار یا دەرەوە، بنک/١، بنکە جغارە، دەمە.

ئاغووش (نا.)[فار: آغوش] [کلاسیک] بەر، باوەش، ئامێز.

ئاغه (نا.) بڕ: ئاغا.

ئاغەبانوو (نا. ل)[ئاغە + بانوو] بڕ: ئاغابانوو.

ئاغەبرا (نا. ل)[ئاغە + برا] بڕ: ئابرا

ئاغەڵ (نا.)[ئا13 + غەڵ] ١ـ ئەشکەوت یا شێوە ئەشکەوتێک کە لە نێو کێو سازی دەکەن و مەڕ و ماڵاتی تێدەکەن. ٢ـ شوێنێک لە ماڵ کە وەک خانوو بۆ داکردنی مەڕ و ماڵات سازی دەکەن. ٣ـ چواردیواری سەر دا نەپۆشراو لە دەشت بە بەرد یا چەپەر بۆ داکردنی مەڕ و ماڵات. & غەڵ

ئاف (پێشـ.)[بڕ: ئاو3] پێشگرە بە مانای ئاو3، هاو کە تەنیا لە وشەی ئافتا دا دەبیندرێ.

ئافات (نا.)[عەر: ئافات کۆی ئافەت] بڕ: ئافەت. **تێبینی:** ئافات هەر چەند لە عەرەبی دا کۆیە بەڵام لە کوردیی دا هەر وەکوو ئافەت بە کار دەبردرێ.

ئافاق (نا.)[عەر: آفاق، کۆی افق] ١ـ قەراغەکانی ئاسمان، ئاسۆ، ئاسۆگ، سوێ. ٢ـ دنیا، جیهان. ∷ چ قەسر و

دائیره و تاقێ، تیا تۆ تاقی ئافاقی / نەی و موتریب، مەی و ساقی، گوڵ و بولبول هەموو جووتن (نالی ل ٣٢٨). بەم هەموو تەبعە رەوانە، بەو هەموو هۆنراوەوە / چاکە نەبمە شۆهرەیی ئافاق و هەر ئاوارە بم (ئاوات ل ١٥).

ئافتا (نا. ل)[ئاف (بڕ: ئاو3) + تا] هاوتا، بەقەرا، هاوچەشن. :: ئەگەر چاوی خۆم بە یایەزینێ هەڵدەهێنانە / ئەو خاتوونەم دیوە ئافتای کاکەمەمی جوانە (مان ل ٢٧).

ئافتاب (نا.)[فار: آفتاب][کلاسیک] ئافتاو، هەتاو، خۆرەتاو. :: شەو ئەگەر تۆ ماهتابی ئینتزاری تا بە کەی / ڕۆژ ئەگەر تۆ ئافتابی بۆچ لە هەوران نایە دەر (وەفایی ل ٤٢).

ئافتاو (نا.)[ئاف + تاو][پەهـ: ئەفتاپ] تاو، هەتاو، خۆر، خۆرەتاو. :: ئافتاو جەمینان جەمین شۆڵەی شەم/ چەنی قیبلەی من مەوینان وە چەم (وەلی دێوانە ل ٣٣). سبحەینێ ئەگەر ئافتاو دەرپەڕییە/ ماڵماڵ ئەوێ ڕۆژێ دەهاتە بازاڕییە. (مان ل ١٠٥).

تێبینی: ئاف نازانم لە کام ریشە و سەرچاوەیە، هەرچی هەیە هەمان « هە » یە کە لە وشەی هەتاو دایە. پوور داود ئاف ـ ی بە مانای ڕووناکیی و درەوشانەوە داناوە، کەچی چ سەرچاوەیەکی بۆ دیاریی نەکردوە. (بڕ: یشتها ل ٣٠٥).

ئافتاو گەردان (نا. ل)[ئافتاو + گەردان] بڕ: بەرچاوکە/٢.

ئافتاوە (نا. ل)[ئاف + تاوە][باک: ئافتاوە ـ ناو: ئافتاوە، ئەفتاوە ـ باش: هەفتاوە ـ هەو: ئەفتاوێ] دەفرێکە پێشتر لە زەرد و تەنەکە و مس دروست دەکرا بەڵام ئێستا لە پلاستیک ساز دەکرێ، لوولەیەکی هەیە دەگەڵ دەسکێک و خۆی وەک تونگەیەکە، ئاوی تێدەکرێ و بۆ دەست و چاو شوشتن و دەسنوێژ لەو شوێنانەی ئاوی شێرە نیە کەلکی لێوەردەگرن و کاتی دیکە لە ئاودەست بۆ خۆ شوشتنەوە، مەسین، مەسینە، مسینە، لوولینە، مەعدەنی، مسینک. ‖ **ئافتاوە و لەگەن:** ئافتاوە دەگەل دەفرێکی قووڵی دیکە بە ناوی لەگەن کە پێشتر بەر لە نان خواردن و دوای دەست هەڵگرتن و تەواو بوون لە خواردن یا بۆ هەر مەبەستێکی دیکە دەست و پەلیان لە سەر دەشوشت.

تێبینی: ئاف لەم وشەیە دا بە مانای ئاو ـ ە کە لە ئاف یا ئاڤ ـ ی ئەوێستایی هەر بە مانای ئاو لە وشەکانی āfant و āvant بە مانای دەفری ئاو یا ئاودان کەوتوە. ئافتاوە بە گشتی دەبێتە تاوە یا دەفری ئاو. هس: ئامان1

ئافتاوەدار (نا. ل)[ئافتاوە + دار] کەسێک کە لە دیوەخان ئیشی هەڵگرتنی ئافتاوە بۆ سەر دەستاوی میر و ئەرباب بوو. ⁙ من کەمتەر کەنیز پەرستار تۆم/ من ئافتاوەدار، خزمەتکار تۆم (خانا ل ٢١٩).

ئافتۆمات (نا.)[رووس: avtomat] ١ـ شتێک کە لە خۆیەوە کار بکا،ئۆتۆمات، خودکار ٢ـ جۆرێک چەکە. لە تفەنگ چووکتر و لە دەمانچە گەورەترە و لە کاتی شەڕی دووهەمی جیهانی ناو و چکەکەی هاتۆتە نێو زمانی کوردیی.

ئافر (نا.)[باک] بڕ: ئاخوڕ

ئافران (چا. ل)[باک] خولقان، ساز بوون.

ئافراندن (چا. م)[پەه: ئافرییتەن. فار: آفریدن ـ لۆر: ئافەرییێ. باک: ئافراندن ـ زا: ئافەرناییش] خولقاندن، ساز کردن، داهێنان.

ئافراو (نا. مف.)[لە: ئافران] خولقاو، سازکراو.

ئافرەت (نا.)[عەر: عورة] ١ـ مێینەی مرۆڤی بە مێرد، ژن. ⁙ ئافرەتی کورد زۆر فەقیر و بەستەزمانن. ٢ـ وشەی بانگ کردنی خێزان و ژنێک لە لایەن شوویەکەیەوە، ژنەکێ. ⁙ دا ئافرەت چایەکم بۆ تێکە! & عافرەت، عەورەت.

تێبینی: عەورەت لە زمانی عەرەبی دا بە مانای شتێک کە پیاو شەرمی لێدەکا و هەروەتر شەرم و دەزگای جنسی پیاو و ژن هاتوە. ئافرەت دەبێتە شتێک کە پیاو دەیشارێتەوە و شەرم لە نیشان دانی دەکا. ئەورەتە یا عەورەتە لە زمانی پەشتووی دا و عەورەت لە زمانی فارسیش دا بە مانای ژن دەکار دەکردرێن.

ئافرێنەر (ئان. فا)[لە: ئافراندن] ١ـ ئەوەی کە هەموو شت و چتی ساز کردوە، خودا. ٢ـ داهێنەر، سازکەر، خولقێنەر.

ئافەت (نا.)[عەر: آفت] ١ـ بەڵا. ⁙ بنازم من بە کوفری زولفی تۆ ئەی ئافەتی ئیسلام / کە ئەستۆبەندی

جیزیەی خستە مل ئیمانی خاس و عام (مەحوی ل ٢١٥). ٢ـ ملۆزمی دەغڵ و دان. ٣ـ نەخۆشی مەڕ و مالاّت. & ئافات.

ئافەرەم (نا.) بڕ: ئافەرین

ئافەریم (نا.) بڕ: ئافەرین

ئافەرین (نا.)[ئەو: ئافریڤەنە ـ پەه: ئافرین. باک: ئەفەرین، ئافەرین ـ ناو: ئافەرەم، ئافەریم، ئافەرین ـ هەو: ئافەریم، ئافەرین] ١ـ وشەی پێهەڵکوتن و هاندان، بارەکەڵڵا. ∷ ئافەرین کورم بۆ خۆت و بۆ ئازایەتیت! دیمەنی شیرین و کوڵمی سوور و بەژنی رێک و پێک / کەس تەماشای تۆی نەکرد وەک من کە نەیکوت ئافەرین (هێدی ل ١٧٤). ٢ـ بۆ تەوس و لاتاو پێدادان لە کار و کردەوەیەکی نەباش کە یەکێک دەیکا. ∷ ئافەرین کوڕم! ئەوە بوو قەول و بەڵێنیت، ئافەرین بۆ ئەو دەرس خوێندنەت!

ئاڤ (نا.)[باک] بڕ: ئاو1

ئاڤا (ئان.)[باک] بڕ: ئاوا1

ئاڤادان (ئان.)[باک] بڕ: ئاوەدان

ئاڤادانی (نا. ل)[ئاڤادان + ئی][باک] بڕ: ئاوەدانی

ئاڤاکی (نا. ل)[ئاڤ + ئاک + ئی][باک] بڕ: ئاوەکی1

ئاڤاهی (نا. ل)[ئاڤا + هی][باک] بڕ: ئاوایی

ئاڤدەستخانە (نا. ل)[ئاڤدەست + خانە][باک] بڕ: ئاودەست

ئاڤر (نا.)[باک] بڕ: ئاخوڕ

ئاڤرنگ (نا. ل)[ئا13 + ڤر (بڕ) + نگ][زا] بڕ: برینگ

ئاڤرینگ (نا. ل)[ئا13 + ڤر (بڕ) + ئینگ][زا] بڕ: برینگ

ئاڤرێژ (نا. ل)[ئاڤ + رێژ][باک] بڕ: ئاودەست

ئاڤرێژخانە (نا. ل)[ئاڤرێژ + خانە][باک] بڕ: ئاودەست

ئاڤڕ (نا.)[باک] بڕ: ئاوڕ

ئاڤزێ (نا. ل)[ئاڤ + زێ2][باک] ١ـ کانی و سەرچاوەیەک کە بەهاران هەندێک ئاویان هەیە و بە هاوین ویشک دەبن، کوێرەکانی، تەڕەزن، زەناو، ئاوەزێ. ٢ـ ئاودز، ئاوەدز.

ئاڤزێم (نا. ل)[ئاڤ + زێ2 + م] بڕ:

ئاڤژەن (نا. ل)[ئاڤ + ژەن][باک] [پەه: ئاپزەن] مەلەوان

تێبینی: ئاپزەن āpzan لە پەهلەویی دا بە مانای شۆرکە هاتوە.

ئاڤژەنی (حم.)[ئاڤژەن + ئی] مەلەوانی

ئاڤس (ئان.)[باک] بڕ: ئاوس

ئاڤشلە (نا. ل)[ئاڤ + شلە (شیلە)] [باک] بڕ: ئاوقۆرە

ئاڤشیلە (نا. ل)[ئاڤ + شیلە][باک] بڕ: ئاوقۆرە

ئاڤک (نا. ل)[ئاڤ + ک][باک] تۆوی پیاو بڕ: ئاو 1/٧.

ئاڤێتن (چا. م)[باک] بڕ: ئاویشتن

ئاقار (نا.)[؟] ١ـ دەورووبەر، ئاست، نزیکایی، مەڵبەند، ناوچە، هەقار :: بە ئاهم گەر رەقیبانت بسووتێن ئەی گوڵی رەعنا / مەڕەنجە تۆ خودا، شوعلە لە ئاقاری چقڵ چ بکا؟ (مەحوی ل ١٤). ٢ـ دەشت، سارا. :: کچ مام مامزە لە ناو ئاقاری / روومەت شەکرەسێو دەیگرم بە زاری (سێسەد هۆنراوە ل ١١٠). ٣ـ [باک] بەرینایی

ئاقشقە (نا.)[؟] پەنجەرە، دوودەری، دەلاقە. :: تەمەشای کرد گومبەزێک لە دوور دیارە/ ئەو گومبەزە تەنشت بە ئاقشقەیە، چوار تەڕەفی بە حەسارە. (مان ل ٢١٧)

ئاقڵ (ئان.)[عەر: عاقل] ١ـ ژیر، زانا، زیرەک، بە مێشک. :: گرێیەکی شێت لێی دەدا سەد ئاقڵ پێی ناکرێتەوە. ٢ـ رێک و پێک و دروست جووڵانەوە ئەو جۆرەی کە زانایانەیە. :: ئاقڵ دانیشە و ئاقڵ نان بخۆ! ٣ـ (نا.) هۆش، مێشک، فام، ئەقڵ. ~ **بڕین:** تێگەیشتن و حاڵی بوون لە مەسەلەیەک یا شتێک ئەوەندەی کە مێشک هەڵیدەگرێ، ئاقڵ پێشکان، ئەقڵ بڕین، ئەقڵ پێشکان، ئەقڵ گرتن. :: ئەوەی ژن دەیکا پیاو ئاقڵی نایبڕێ. ~ **بوون:** ١ـ هاتنەوە سەرخۆ و پێگەیشتن، هاتنەوە سەر رێی راست. :: حەمە لەوەتی ژنی هێناوە ئاقڵ بوە و شەوانە زوو دێتەوە. ئینسان هەتا سەری وە بەردی ئەلحەدی نەکەوێ ئاقڵ نابێ. ٢ـ ئارام و هێدی ئەو جۆرەی شیاوی کەسی ئاقڵە. :: منداڵەکان ئەوڕۆ زۆر ئاقڵ بوون. ~ **پێشکان:** تێگەیشتن، حاڵی بوون، ئاقڵ بڕین، ئەقڵ پێشکان. :: منداڵی ئەم زەمانە ئاقڵیان بە شتی

سەیر دەشکێ. هەرچی بیر لەو مەسەلەیە دەکەمەوە ئاقڵم پێی ناشکێ. **⁓ تێکچوون:** خەرفان، شێت بوون، مێشک شڵەقان، ئاقڵ گۆڕان، ئەقڵ تێکچوون، ئەقڵ گۆڕان، لێویان. ⁂ بارام لە تاوی ئەو کچە تەواو ئاقڵی تێکچوە. **⁓ دان:** تێگەیاندن و وریا کردنەوەی کەسێک لە لایەن کەسێکی زاناتر و تێگەیشتووتر، ئەقڵ دان. ⁂ خودا ئاقڵت داتێ بۆ خۆت و بۆ کارت. **⁓ دە چاو دا بوون:** (کن.) تێنەگەیشتن و بیر نەکردنەوە، رواڵەت دیتن و بیر لە نێوەرۆک نەکردنەوە، ئەقڵ دە چاو دابوون. **⁓ دە چۆک دا بوون:** (کن.) بێ ئاقڵ بوون، ئاقڵ نەبوون، کەمایەسی دە بیر و مێشک دابوون. **⁓ دە کەللە دا نەمان:** (کن.) ناحاڵی بوون، تێنەگەیشتن، بێ ئەقڵ بوون. ⁂ هیچکەس لەبەر داد و واوەیلا ئاقڵی دە کەللەی دا نەماوە (لاس و خەزاڵ ل ٦٣). **⁓ سووک بوون:** لە کەمایەسی دانی ئەقڵ و هۆش، نەفام بوون و تێنەگەیشتن، ئەقڵ سووک بوون، ئەقڵ گۆڕان. ⁂ ئەو کابرایە هەندێک ئاقڵی سووک بوە. **⁓ کردن:** سزا دان و تەمبێ کردن بۆ تێگەیشتن و حاڵی بوون. ⁂ وام تێهەڵدا بۆ بابیم ئاقڵ کرد. ئەو کەسەی رەگەزی خراپە بە من و بە تۆ ئاقڵ ناکرێ. **⁓ کەسک و سوور بوون:** (کن.) ئاقڵ بوون و پێگەیشتنی منداڵ، تەمەن و سەردەمی لێکدانەوە و تێگەیشتنی منداڵ. **⁓ گرتن:** بڕ: ئاقڵ بڕین. **⁓ گۆڕان:** لە سەر رێبازی دروست نەمان و کاری نادروست و بێ بیر کردن، ئەقڵ گۆڕان. ⁂ کاکم ئاقڵی گۆڕاوە بە پاییز دەیەوێ قوڕەکارێ بکا. **⁓ لێ پەشۆکان:** سەر لێشێوان، ئاقڵ تێکچوون. ⁂ دەیگوت: کیژێ سەرم لێشێواوە، عاقڵم لێ پەشۆکاوە/ کەس نەیدیوە بە شەو، رۆژ لە مەغریبێ سەری دەرهێناوە (مێر و وەفا ل ٧٨). **دە ⁓ دابوون:** بڕ: دە ئەقڵ دابوون. **لە ⁓ بە دوور بوون:** بڕ: لە ئەقڵ بە دوور بوون. ‖ **ئاقڵی پوخت:** ئەقڵ و مێشکی کامل و پێگەیشتوو. ⁂ دەبێ ئێمە بە فێڵ ئاقڵی پوختی پکەین خاوە (لاس و خەزاڵ ل ٦٣). **ئاقڵی خاو:** زەین و ئەقڵێک کە ناکامل بێ و پێنەگەیشتبێ.

ئاقڵانە (ئاک. ل)[ئاقڵ + ئانە] زانایەنە، تێگەیشتوانە، جووڵانەوەی وەک کەسێکی ئاقڵ و زانا. ⁂ ژن هێنان لەو تەمەنە دا ئاقڵانە نیە.

ئاقڵدار (ئان. فا)[ئاقڵ + دار2] کەسی خاوەن ئەقڵ، کەسێک کە ئەقڵی هەیە، زانا، ئەقڵدار، ئاقڵمەند. ꞉꞉ ئەوە دەیانگوت کوڕێک هاتوە/ ئەوە چەند نەجیب و بەلیغ و زرینگ و ئاقڵدارە (بەیتی سەعید و میرسێوەدین ـ سروە ژ ٧٢ ل ٤٢).

ئاقڵمەند (ئان. ل)[ئاقڵ + مەند] خاوەن ئەقل، زانا، تێگەیشتوو. ꞉꞉ ئەوە ئاقڵمەندان بە منیان دەگوت: مامی ردێن سپییە / ئەو خاڵەی ئەتۆ چاوت پێکەوتووە.../ هەر شاری وەکوو بەغدا دە قیمەتی خاڵی سینگی خەزاڵێ دا نیە (لاس و خەزاڵ ـ سروە ژ ٨٧ ل ١٢).

ئاقڵیی (حم.)[ئاقڵ + ئیی] زیرەکیی، وریایی، تێگەیشتوویی

ئاقیبەت (نا.)[عەر: عاقبة] ١ـ ئاخری هەر شتێک، ئاخر، دوایی. ꞉꞉ گەلەک شوکر و سابیرم چونکە ئەمری خودایە / ئاقیبەتمان مردنە دنیا لۆ کەس نەمایە (سێسەد هۆنراوە ل ١٢٦). ٢ـ ئاکام، ئەنجام، نەتیجە. ꞉꞉ ئاقیبەتی شەریکایەتییان بوو بە دوژمنایەتی.

ئاقیدە (نا.)[عەر: عقیدة] بڕوا، باوەڕ، ئیمان، ئەقیدە.

ئاقیق (نا.)[عەر: عقیق] بەردێکی کوارتزییە بە چەندین ڕەنگ لە سروشت دا هەیە کە باشترین و بە بایخترینی سوورێکی ئاڵووباڵوویی یە و دیکەنە بەرمووری ژنان و نەقیمەی ئەنگوستیلە، یاقیق. || **ئاقیقی ڕەش:** بەردێکی سەخت ورەقی گڕکانییە کە ڕەنگێکی کەسکی مەیلەوە ڕەشی هەیە. **ئاقیقی سوور:** جۆرێک ئاقیقە کە ڕەنگی سووری ئاڵووباڵوویە و لە گەوهەرسازی دا کەلکی لێوەردەگرن. **ئاقیقی یەمەنی:** جۆرێک ئاقیقی سوورە کە لە وەڵاتی یەمەن دەست دەکەوێ.

ئاک^1(نا.)[ئەو: ئەکە ـ پەه: ئاک] عەیب، شوورەیی.

ئاک^2 (نا.)[زا] بڕ: هێلکە

ئاک^3 (پاش.) بە ڕەگی چاوگەوە دەلکێ و ناو ساز دەکا. ꞉꞉ پۆشاک، خۆراک.

ئاکادێمی (نا.)[فەر: Academie] ناوی باغێک بوو لە ئاتێن کە ئەفلاتوون لەوێ دەرسی فەلسەفەی دەداوە و ئێستاکە بۆ کۆڕ و ئەنجومەن بە کار دەبردرێ کە خەریکی لێکۆڵینەوەی مەسەلەکانی ئەدەبی و زانستی و

مەسەلەی دیکەن. ∷ ئاکادیمی زانست، ئاکادیمی فەرانسە.

ئاکادێمیسێن (نا.) ئەندامی ئاکادێمی

ئاکار (نا.)[ئا13 + کار] کار و کردەوە، ئەخلاق، رەوشت. ∷ لە ئاکاری بووکەکەم رازی نیم، دەبێ ئاکاری باشتر بکا. **~ هەڵگرتن:** کردەوە، خوو و خدە و ئاکاری کەسێک لەبەر چاو گرتن. ∷ ئەو کورەم ئاکاری خراپ نەبێ هەڵیناگرێ!

ئاکارباش (ئان. ل)[ئاکار + باش1] کەسێک کە ئاکار و کار و کردەوەی باش بێ، خوو و رەوشت باش. ∷ ئەو دەیویست بووکێکی ئاکارباش و رەفتارچاک و وریا و بە مشوور و ماڵداریکەری هەبێ. (تاریک و روون ل ٢٥).

ئاکارباشیی (حم.)[ئاکارباش + ئیی] کردەوەی باش و چاک، پلەبەرزی لە کاری چاک دا.

ئاکاردیۆن (نا.)[فەر: accordden] ئامێرێکی مۆسیقایە، لە شان دەکردرێ و ریزێک دوگمەی هەیە کە بە هێنان و بردنی بای تێدەکردێ و بە پەنجە بە سەر داهێنان دەنگیان لێوە دێ. ئەکاردیۆن.

ئاکاژوو (گیا.)[فەر: acajou] دارێکی خۆڕسکی لێڕەوارەکانی ئامریکایە، رەنگی چێوەکەی سوورە و بۆ ساز کردنی شتی بە بایەخ و گرانبایی کەلکی لێوەردەگرن.

ئاکاسیە (گیا.)[فەر: acacia] بڕ: ئەقاقیا

ئاکام (نا.)[ئا13 + کام][ناو: ئاکام ـ هەو: ئاکام] دوایی کارێک، ئاقیبەت، نەتیجە. **~ وەرگرتن:** گەیشتنە ئاکام و نەتیجە. ∷ هیچ ئاکامێکمان لەو کارە وەرنەگرت. **بە ~ گەیاندن**: کار و مەسەلە و هیوایەک هەتا دوایی و سەر بردن، پێگەیاندنی کارێک. **بە ~ گەیشتن:** گەیشتنە نەتیجە و دوایی کارێک. ∷ لە شەریکایەتی دا بە هیچ ئاکامێک ناگەین. **~ هەبوون:** دوایی و ئاکام و نەتیجە هەبوونی کار و مەسەلەیەک.

ئاکتێر (نا.)[فەر: acteur لە لات: actor] کەسێک کە لە سەر شانۆ یا سینەما و تەلەویزیون دەور دەگێڕێ، دەورگێڕ، ئەکتەر، شانۆگەر، هونەرپیشە.

ئاکرۆبات (نا.)[یون: akrobat]

وەرزشکار یا کەسێکی کە لە سیرک کار دەکا و کاری سەیر و قورسی وەک بەسەر تەناف دا رۆیشتن و خۆ هەڵسووراندن لە سەر بارفیکس و پارالێل دەکا.

ئاکواریۆم (نا.)[لات: aquarium لە: aqua (ئاو)] دەفرێکی پڕ لە ئاوی شووشەیی گەورە یا چووکە، گیاندارانیاوی وەک ماسی وردی تێدا رادەگرن و بۆ خۆ خافڵاندن و جوانی لە سووچێکی ماڵ یا شوێنێک دادەندرێ.

ئاگا (نا.)[پەه: ئاکاس. باک: ئاگاه ـ ناو: ئاگا ـ باش: ئاگا ـ هەو: ئاگا، هاگا] ١ـ خەبەر، هەواڵ. ፨ دەمێکە ئاگام لە ئاسۆ نیە نازانم لە کوێیە. ٢ـ وەخەبەر، بە ئاگا، بێدار. ٣ـ زانا، تێگەیشتوو، ئاگادار. ~ **بوونەوە:** ١ـ وەخەبەر هاتن، لە خەو هەستان، بە ئاگا هاتن. ፨ بەیانی کە ئاگا بوومەوە دیتم کەس لە ماڵ دا نەماوە. ٢ـ هاتنەوە سەرخۆ دوای بێهۆشی یا مەستی و گێژی. ~ **کردن:** هەست کردن، هەست پێکردن، پێزانین. ፨ عەبە هێند خەوی گرانە دەرزیشی تێڕاکەی ئاگا ناکا. ~ **کردنەوە:** وە خەبەر هێنان، کەسێک لە خەو هەستاندن. ~ **لە خۆ بڕان:** ئاگا لە خۆ نەمان، لە سەر هۆش نەمان، گێژ و وێژ بوون، بێهۆش بوون. ~ **لە خۆ بوون:** چاوەدێری خۆ کردن بۆ ئەوەی تووشی نەخۆشی و بەڵا و گیر وگرفتێک نەهاتن. ٢ـ لە سەر هۆش بوون، وریا بوون. ~ **لە دەمی (دم) خۆ بوون:** (کنـ.) وریا بوون بۆ قسەی پیس نەکردن و جنێو نەدان، دەمشڕی نەکردن، ئاگا لە زاری خۆ بوون. ~ **لە زاری خۆ بوون:** (کنـ.) بڕ: ئاگا لە دەمی خۆ بوون. ~ **لە کونگی (قوونی) خۆ نەبوون:** (کنـ.) وریا نەبوون و گێژ بوونێکی لە رادەبەدەر. ~ **لە خۆ نەمان:** بڕ: ئاگا لە خۆ بڕان. ~ **لە مەحموودی بێزەواد نەبوون:** (کنـ.) تێنەگەیشتن، نەفامین، ئاگادار نەبوون. ~ **لێبوون:** ١ـ چاوەدێری لە کەسێک یا شتێک کردن. ፨ خەمی داشقەکەت نەبێ ئارخەیان بڕۆ من ئاگام لێی دەبێ. ئاگات لە منداڵەکان بێ تا دێمەوە. ٢ـ زانین، پەی بردن، خەبەردار بوون. ፨ ئاگام لێیە بە دزی ژنت مارە کردوە. ٣ـ دیتن. ፨ ئاگام لێبوو کێ ئەو شووشەی شکاند. ~ **لێبڕان:** هۆش لە سەر نەمان، لە بیر کردن و بێخەبەر بوون لە کار و مەسەلە و کەسێک. ፨ دایکم بە هەویای پوورم

ئاگای له مه براوه. ~ **لێهەبوون:** خەبەردار بوون، ئاگا لێبوون، زانین.

ئاگادار (ئان. فا)[ئاگا + دار2] ١ـ خەبەردار ٢ـ کەسێک ئاگای له دونیا هەیه، تێگەیشتوو، زانا. ٣ـ چاوەدێر، پارێزەر. ~ **بوون:** ١ـ خەبەردار بوون، پەی بردن و زانینی مەسەلەیەک. ٢ـ پارێزان، ئاگا لێبوون، راگرتن. ∷ خودا ئاگادارت بێ. ~ **بوونەوە:** وریا بوونەوە دوای تێ گەیشتنی مەسەلەیەک. ∷ کاتێک کابرای بەنگییم دیت ئاگادار بوومەوە که ئالووده بوون چ له پیاو دەکا. ~ **کردن:** راگەیاندنی هەواڵ و خەبەرێک له مەڕ مەسەلەیەک به کەسی دیکه. ~ **کردنەوە:** وریا کردنەوەی کەسێک له بابەت مەسەلەیەک که نایزانی. ∷ ئاسۆم به قسان ئاگادار کردەوه که ئاکامی دزین به کوێ دەگا.

ئاگاداریی (حم.)[ئاگادار + ئیی] ١ـ راگەیاندنی مەسەلەیەک به خەڵک به نووسراوه یا هەواڵ، (اطلاعیه). ٢ـ کۆمەڵێک باس و خەبەر سەبارەت به کەسێک یا مەسەلەیەک، زانیاریی. (اطلاعات). ٣ـ خەبەرداریی، زانین. ∷ به ئاگاداریی چوار کەسان ژنیان لێ ماره کرد. ~ **پێدان:** زانیاریی سەبارەت به کەسێک یا مەسەله و شتێک دان به کەسێک. ~ **کردن:** چاوەدێری کردن، ئاگا لێبون. ~ **لێکردن:** چاوەدێریی کەسێک یا شتێک کردن، راگرتن. ئاگا لێبوون. ∷ باش ئاگاداریی لەم کتێبانه بکه با نەدڕێن. ~ **وەرگرتن:** زانیاریی وەرگرتن سەبارەت به کەس و مەسەله و کارێک. ∷ ئاگادارییەکی تەواوم سەبارەت به چلۆنایەتی کاری ئەم دەزگایه له کارخانەکەی وەرگرتوه. ~ **هەبوون:** ١ـ خەبەر دار بوون، زانین. ٢ـ تێگەیشتن، زانیاریی هەبوون.

ئاگاه (نا.)[باک] بڕ: ئاگا

ئاگاهی (حم.)[ئاگا + هی][باک ـ هەو] بڕ: ئاگایی

ئاگایی (حم.)[ئاگا + یی][پەه: ئاکاسیه] ١ـ ئاگا، خەبەر. ٢ـ ئاگاداریی، لێزانین. ٣ـ بێداریی، بەخەبەریی. & ئاگاهی، هاگایی.

ئاگر (نا.)[هیک: ئەگنی ـ ئەو: ئاتەر، ئاتر، ئاثر، ئاتێرێ ـ هەخ: ئاتەر ـ پاز: ئاذور ـ سان: ئەگنی ـ پەه: ئاتەر، ئاتور ـ روس: agon. باک: ئار، ئاگر، ئێگر ـ ناو: ئاور، ئاگر ـ باش: ئاگر ـ هەو: ئەیر، ئێر، ئاهیر، ئاتر، ئاتەر، ئاویر، ئاور،

ئایرـ زا: ئادر، ئادل] ١ـ رووناکی و گڕێک کە لە سووتان بەدی دێ و یەکێک لە چوار مادەی ئاو، ئاگر، با و خاکە. بەشەر لە کۆنەوە ئاگری ناسیوە و بۆ خۆ پاراستن لە سەرما وچێشت لێنان و رووناکی کەلکی لێوەرگرتوە و هەر لەبەر ئەوە بە پیرۆزیان داناوە و حەولیان داوە کە قەت ئاورگیان نەکووژێتەوە و وجاخ کوێر نەبن... ٢ـ (مجـ) گەرمای زۆر، تینی یاو و تێ. ꞉꞉ نیوە شەوێ هەستام دیتم منداڵ وەک ئاگر دایسێ. بە قرچەی نیوەڕۆیە ئاگر لە ئاسمان دەبارێ. ٣ـ (مجـ.) سوور هەڵگەڕان و رەگی مل دەرپەڕین لە بەر رق و تووڕەیی. ٤ـ (مجـ.) تەقە و تەقاندن بە باڕووت. ٥ـ (کنـ.) مرۆڤی بە تین و بەگوڕ و بە هەست. ٦ـ (کنـ.) منداڵی بەدفەڕ و نەحەجماو. ~ **بردن:** ئاور گرتنی سانای شتێک. ꞉꞉ پووش و پەڵاشی ویشک زوو ئاگر دەبەن. ~ **بووژاندنەوە:** بڕ: ئاگر گەشاندنەوە. ~ **بەربوون:** ئاگر گرتن بە هۆیەکی نادیارەوە. ꞉꞉ ئاگر دە مەزرایە بەربوو و چی نەهێشت. ~ **بەربوونەوە:** سوتمان، ئاگر دە جێیەک کەوتن، ئاگر کەوتنەوە. ~ **بەردانەوە:** ١ـ ئاور تێبەردان، سووتاندن. ٢ـ (کنـ.) بەدفەر، بزۆز، کەسی شلووق و نەحەجماو. ꞉꞉ ئەو منداڵە حەجمینی نیە ئاگری لە وڵات بەرداوە. ~ **پێبوون:** (کنـ.) زۆر بە پەلە رۆیشتن. ꞉꞉ چێ ئەوە بۆ بە پەلە دەڕۆی دەڵێی ئاگرت پێیە! ~ **پێکردن:** هەڵایساندن، ئاگر هەڵکردن. ~ **پێوەنان:** ئاگر تێبەردان، ئاگر هەڵکردن. ~ **تین دان:** ١ـ خۆش کردنی ئاگر بە تێوەردان یا بە سووتەمەنی لر سەر دانان. ٢ـ (کنـ.) خۆش کردنی ناکۆکی نێوان دوو لایەن. & ئاگر خۆش کردن. ~ **تێبەربوون:** ١ـ ئاگر گرتن بە هۆیەکی نادیار، ئاگر بەربوون، ئاگر گرتن. ꞉꞉ ماڵە کاک کەریمی دوێ شەو ئاگری تێبەربوو. ٢ـ (کنـ.) دڵ پێسووتان، زگ پێسووتان، بزەیی بە کەسێک داهاتن. ꞉꞉ بۆ دەستی شکاوی ئەو منداڵە وەختە ئاگرم تێبەربێ. هەتا منداڵە سەغیرەکانی کاکم دەبینم ئاگرم بۆیان تێبەردەبێ. ٣ـ جنێوێکی سەر زاری ژنانە بە منداڵان. ꞉꞉ رەببی ئاورت تێبەربێ رۆڵە! ~ **تێبەردان:** ١ـ ئاگر دان، سووتاندن. ꞉꞉ هەموو ماڵەکەی ئاگر تێبەردا . ٢ـ (کنـ.) کەسێک بە قسە یا کردەوەیەک داخدار کردن، چزاندن. ~

تێچوون: ١ـ ئاگر گرتن، ئاگر تێکەوتن. ٢ـ (کنـ.) بەغیلی و ئێرە بردن بە کەسێک. ⁘ چاوی بەرایی هیچ نادا بە خۆشی خەڵک ئاگری تێدەچێ. ~ **تێکەوتن:** ئاگر تێبەربوون، سووتان، ئاگر دەگیان بەربوون. ⁘ رەببی ئاگرت تێکەوێ رۆڵە ئەوە بۆ هەدادانت نیە. ~ **خۆش کردن:** ١ـ ئاور تێن دان بە تێوەردان یا دانانی سووتەمەنی لە سەری بۆ ئەوەی ئاگر دانەمرکێ، ئاگر تین دان. ٢ـ (کنـ.) هەڵایساندن و خۆش کردنی ناکۆکی و دوو بەرەکایەتی پتر دە نێوان دوو لایەک کە بەینیان خۆش نیە، فیتنە گێڕاندن. ~ **دان:** ١ـ ئاگر تێبەردان، سووتاندن. ٢ـ تەقە کردن، گوللە و تۆپ هاویشتن، تەقاندنەوەی هەر شتێک بە باڕووت وەها کە ئاگری هەبێ. ٣ـ بە قسە و فیشاڵ یەکێک لە مەیدان دەر کردن. ~ **داگیرساندن:** ئاگر هەڵکردن، ئاگر هەڵایساندن. ~ **دامەزراندن:** دانانی کەرەسەی ئاگر و ئاگر ساز کردن. ~ **کردنەوە:** ١ـ ئاگر هەڵکردن، ئاگر هەڵایساندن، ئاگر نانەوە. ٢ـ (کنـ.) ساز کردنی شەڕ و فیتنە نانەوە، ئاگر نانەوە. & ئاورۆچکە کردنەوە، ئاگرۆچکە کردنەوە. ~ **کووژاندنەوە:** دامرکاندنی ئاگر و خامۆش کردنی. ~ **کەوتنەوە:** بڕ: ئاگر بەر بوونەوە. ~ **گرتن:** ١ـ سووتان، ئاور تێبەربوون. ٢ـ (کنـ.) ئێرەیی پێبردن، تووڕە بوون و هەڵچوون، توند و تیژ بوون و حەجمین لێهەڵگیران. ⁘ لەوەتی کاکم بۆتە دوکتور فلانی لە داخان ئاگری گرتوە. ٣ـ (کنـ.) تامەزرۆییەکی یەکجار زۆر بۆ کەسێک یا بۆ شتێک بە تایبەت لە باری سێکسەوە. ~ **گەشاندنەوە:** خۆش کردنی ئاگر و پۆلوو بە باوەشێن یا ئامرازێک کە با ساز دەکا، ئاگر گەش کردنەوە. ~ **گەش کردنەوە:** ئاگر گەشاندنەوە، ئاگر خۆش کردن. ~ **لە دەم دا بوون:** (کنـ.) زۆر توند قسە کردن، توند توند قسە کردن. ~ **لە گۆڕی کەسێک هەستان:** (کنـ.) هۆی ئاژاوە و شەڕ و کێشە و فیتنە بوون. ⁘ ئەو شەڕە هەمووی خەتای تۆیە ئاگرەکەی لە گۆڕی تۆ هەڵدەستێ. ~ **لێبارین:** ١ـ تووشی بەڵا بوون، تووشی بەدبەختی و چارەرەشی بوون. ٢ـ زۆر تووڕە بوون. ⁘ جارێ خۆ دە بابم مەگەیەنە هەتا خاو دەبێتەوە ئێستا ئاگری لێدەبارێ. ~ **نانەوە:** بڕ: ئاگر کردنەوە. ~ **هەڵایساندن:** ئاگر کردنەوە، ئاگر

هەڵکردن. **~ هەڵکردن:** ئاگر کردنەوە، ئاگر هەڵایساندن. **بۆ ~ هاتن:** (کنـ.) زۆر بە پەلە بوون و نەگیرسانەوە لە شوێنێک. ⁘ دەتکووت بۆ ئاگری هاتبوو هەر نەهاتە ژووریٚ چایەکی بخواتەوە. **لە سەر ~ دانیشتن:** (کنـ.) بیٚ ئۆقرە بوون و بە پەلە بوون بۆ ڕۆیشتن، حەجمین نەگرتن لە شوێنێک و بە تەمای هەستان و ڕۆیشتن بوون، دانەسەکنین. ‖ **ئاگری بن کا:** (کنـ.) مرۆڤی لەبنەوەبڕ و ئاژاوەچی کە بنەمای شەڕ و کێشە دەنێتەوە، ئاوری بن کا، ئاگری ژێر کا. **ئاگری بیٚ ئامان:** ١ـ ئاگری گەورە و گران کە کوژاندنەوەی زۆر سەخت بیٚ و هەموو شت بسووتێنیٚ. ⁘ بەنگین دەڵیٚ: میر، ئاورێک دە ماڵە قەرەتاژدینی بەربوو، چ ئاورێکی بیٚ ئامانە! / ئەگەر هەڵنەستی، ئێستا شاری چزیریٚ دەسووتیٚ، دەبیٚ وێرانە (مان ل ٧٢). ٢ـ (کنـ.) بەڵا و بەدبەختی و چەرمەسەرییەک کە چارەسەر کردنی زۆر سەخت بیٚ. *** ئاگری بیٚ ئامان تێبەربوون:** (کنـ.) ١ـ تووشی بەڵا و بەدبەختییەکی گەورە هاتن. ٢ـ جنێوێکی سەر زاری ژنانە بە منداڵان. **ئاگری بیٚ دووگەڵ:** ئاگری گەشاوە، ئاوری سوور.

ئاگری جەرگی: (کنـ.) منداڵ، ئاوری جەرگی. *** ئاگری جەرگی هەڵگرتن:** (کنـ.) تاسەی دیتنی منداڵ کردن. **ئاگری ژێر کا:** بڕ: ئاگری بن کا. **ئاگری سوور:** پۆلووی ڕەژی یا دار کە چاک گەشابێتەوە و دووکەڵ نەکا، ئاوری سوور. ***خۆ دە ئاگری سوور هاویشتن:** (کنـ.) بە هێند نەگرتنی مەترسی، نەپرینگانەوە لە هیچ شتێک. ⁘ بۆ وەدەست خستنی پووڵ و پارە خۆی دە ئاگری سووریش داویٚ. **ئاگری غەزەب (یٚ):** ١ـ بەڵایەک کە بە غەزەب لە لای خودا ڕا بێتە خوار. ٢ـ (کنـ.) منداڵی بێحەیا و بەدفەڕ. ٣ـ (کنـ.) پیاوی هەڵسووڕ و ئازا کە بۆ گەیشتن بە مەبەستێک هەدادانی نەبیٚ. & ئاوری قودرەت، ئاگری قودرەت، ئاوری غەزەب. *** ئاگری غەزەب(یٚ) تێبەربوون:** (کنـ.) ١ـ تووشی بەڵا و غەزەبی خودا هاتن. ٢ـ جنێوێکی سەر زاری ژنانە بە منداڵان. & ئاگری قودرەتیٚ تێبەربوون. **ئاگری قودرەت(یٚ):** بڕ: ئاگری غەزەب. *** ئاگری قودرەت(یٚ) تێبەربوون:** (کنـ.) بڕ: ئاگری غەزەب تێبەربوون. **ئاگری نەورۆز:** ئاگرێک کە بە بۆنەی سەری ساڵ و دەست پێکردنی نەورۆز دەیکەنەوە.

تێبینی: ئەگنی لە ویدا دا خودایەکی مەزن و ئاگاداری ئاگر بوە و دوو وشەی ئاگر و ئێگر چوونەوە سەر خزمایەتی زمانەکانی هیندی و ئیسلاوی و بە لە بەر چاو گرتنی ئەوە کە زمان و دینی هیندی کۆن لە زمان و دینی ئەوێستا کۆنترە لەوانەیە ئاگر ناوی خودای ئاگری بەر لە دینی زەردەشت و یەکێک لە خوداکانی ئەدەمی کوردەکان بووبێ و دوای هاتنی دینی زەردەشت خێوی ئاتەر جێگای گرتبێتەوە. (برِ: ئاتەر)

ئاگراو (نا. ل)[ئاگر + ئاو1] ١ـ ئاوەکی داغ و گەرم وەک ئاگر. ٢ـ بادە، شەڕاب. ⁘ گولاّو و ئاگراوە بادە ئەمشەو/ تەرەبناکە مەی و ساقی غەزەبناک (مەحوی ل ١٨٦).

ئاگراویی (ئان. ل)[ئاگر + ئاویی2] گەرم و گوڕ وەک ئاگر، لە چەشنی ئاگر، ئاوێتەی ئاگر. ⁘ دەڕۆم بەو رێگە دا شەرتە هەتا ماوم بە یادی یار/ بە هیوای دڵ، بە مەیلی دڵ، دڵێکی گەرم و ئاگراوی (ئاوات ل ١٧).

ئاگرباران (نا. ل)[ئاگر + باران](کنـ.) ١ـ شەڕی قورس و دابارینی گوللەی زۆر. ٢ـ گەرمایەکی لە رادە بەدەر

ئاگربازیی (حم.)[ئاگر + بازیی] لە حەوا کردنی فیشەک و تەقەمەنی رەنگاوڕەنگ لە جەژن و شادی و خۆشی دا، گڕگڕان.

ئاگربڕ (نا. ل)[ئاگر + بڕ] کاری کووژاندنەوە و بەر گرتنی ئاگر کە بەر بۆتە شوێنێک (ماڵ، رەز، باغ،...). **⁓ کردن:** دامرکاندنی ئاگر، کووژاندنەوەی ئاگر.

ئاگربەر (نا. ل)[ئاگر + بەر] برِ: ئاگربەرە

ئاگربەرە (نا. ل)[ئاگر + بەر + ئە] پووش و پەڵاش و هەرچێکی زوو ئاگر بگرێ، ئاگربەر.

ئاگربەس (نز.)[ئاگر + بەس] وەستانی شەڕ و تەقە دە نێوان لایەنەکەی شەڕ بە پێی نووسین یا دەربڕینی پەیمانێک بۆ ماوەیەکی کورت یا بۆ ماوەیەکی زۆر. **⁓ دان:** وەستاندنی شەڕ لە لایەن دوو دەستەی شەڕەوە، تەقە وەستاندن.

ئاگرپارە (ئان. ل)[ئاگر + پارە] ١ـ پریشکی ئاگر. ٢ـ (کنـ.) منداڵی دڕ و شەڕانی و زۆر بزۆز. ٣ـ (کنـ.) زیرەک و وریا و بەدەست و برد.

ئاگرپڕژێن (نا. ل)[ئاگر + پڕژێن] کێوێک کە لە زارکی سەر ترۆپکەکەی مادەی شل و سووتێنەر و هەڵمی گۆگردی لێدەڕژێ یا بۆ دەورووبەر دەیپڕژێنێ، بورکان، گڕکان.

ئاگرپەرست (نا. فا، ئان. فا)[ئاگر + پەرست] ١ـ کەسێک کە ئاگر بە پیرۆز دادەنێ و دەیپەرستێ. ٢ـ کەسێک کە بڕوای بە دینی زەردەشتە، زەردەشتی. & ئاورپەرست

ئاگرپەرستیی (حم.)[ئاگرپەرست + ئیی] بڕوا و ئایینی کەسی ئاگرپەرست، ئاورپەرستیی.

ئاگرخانە (نا. ل)[ئاگر + خانە] ١ـ کوورەی ئاسنگەر ٢ـ تونخانەی حەمام ٣ـ جێ رەژی سەماور. & ئاورخانە.

ئاگرخۆرە (نا. ل)[ئاگر + خۆر2 + ئە] ١ـ (گیانـ.) مەلێکی گەورەی مل درێژە، سەری چووک و دندووکی پانە، چاوی دریشت و لینگی درێژە، باڵی چووکە و ناتوانێ بفڕێ بەڵام چاک رادەکا، باڵای دوو میتر و نیو و سەد کیلۆش قورس دەبێ. گیا و گیانداری چووک دەخوا و زۆرتر لە ئافریقا دەژی و ناوەکەی لەوە کەوتوە کە گۆیا ئاگر دەخوا، وشترمر. ٢ـ مەلێکی خەیاڵیە، زۆر جوان و خۆش رەنگە، دندووکی ٣٦٠ کونی تێدایە، لە سەر دوندی کێوێکی بەرز هەڵدەنیشێ و با لەو کونانە دەدا و دەنگی سەیری لێ دێتە دەر و مەلی دیکە لێی کۆ دەبنەوە و ئەویش چەند دانەیان راو دەکا و دەیخوا و دەڵێن مرۆڤ مۆسیقای لە دەنگی ئەو وەرگرتوە. گۆیا هەزار ساڵ دەژی و کاتێک کە مەرگی نزیک دەبێتەوە دار و ئێزینگێکی زۆر کۆ دەکاتەوە، باڵ دەوەشێنێ و ئاورینگ لە باڵی دەبنەوە و دار ئاگر دەگرن و ئەویش دەسووتێنێ و لە نێو خۆڵەمێش دا هێلکەیەک پەیدا دەبێ و لەم هێلکەیە قەقنەسێکی دیکە سەر دەردێنێ و هەر بۆیەش جووتی نیە، قەقنەس.

ئاگرخۆشکەر (ئان. فا)[ئاگر + خۆش + کەر] کەسێک کە ئاگری شەڕ و هەڵڵا خۆش دەکا، کەسێک کە پەرە بە نێوان ناخۆشی و شەڕ دەدا. ⁙ حەسەن ئاگرخۆشکەری ئەو بنەماڵەیە، هەرچی شەڕ و کێشەیە دەبن سەری ئەو دایە!

ئاگر خۆشکەرە (نا. فا) [ئاگر + خۆش + کەر + ئە] کەسێک، یا هۆیەک کە ببێتە هۆی پەرەگرتنی شەڕ و هەڵڵا.

ئاگردان (نا. ل)[ئاگر + دان4] ١ـ قوڵکەیەکە وەک تەندوورێکی چووک لە نێو ژووری ماڵەکان سازی دەکەن و پتر پۆلوو ئاگری بۆ دێنن و تێیدەکەن بۆ ژوور گەرم کردنەوە و هەروەها بۆ گەرم راگرتنی چێشتی ساز کراو و زستانانەش کورسی لە سەر دادەخەن. کوانوو، کوانگ، ئاورگ، کۆڕک، کۆڕکە، ئاوریا، ئارگا، هارگا، ئادرجا. ٢ـ جێگای پۆلووی گەشاوە لە بنی سەماوەری رەژی دا. ٣ـ نۆهەمین مانگ ساڵ و سێهەم مانگی وەرزی پایز، سەرماوەز، سیخوار، سیخوار لە پشت، قەوسی پایزێ.

ئاگر گەشکەرە (نا. ل)[ئاگر + کەش + کەر + ئە] بڕ: ئاوربووژە

ئاگر گەشکەرەوە (نا. ل) [ئاگر + گەش + کەر + ئەوە] بڕ: ئاوربووژە.

ئاگرگیرە (نا. ل)[ئاگر + گیر + ئە] وردە دار و گوێنی و لقی ناسکی دار کە زوو ئاگر دەگرن و لەبنی دار و ئێزنگی گەورەتری دادەنێن هەتا بە گڕەکەی ئاگر بکەنەوە، دەستەچیلە، چاوگە، دەساگر، بناورە.

ئاگرمەلووچ (گیانـ.)[ئاگر + مەل + ئووچ][باش] بڕ: خەزایی

ئاگرمەلیچ (گیانـ.)[ئاگر + مەل + ئیچ][باش] بڕ: خەزایی

ئاگرۆچکە (نا. ل)[ئاگر + ئۆچکە] [پەه: ئاتەرۆک] ئاوری چووک کە منداڵان بۆ کایە دەیکەنەوە، ئاورۆچکە، ئاگرۆکە. **~ کردنەوە:** ١ـ ئاگری چووکە هەڵکردن. ٢ـ (کنـ.) ساز کردنی شەڕ و فیتنە نانەوە، ئاژاوە نانەوە. & ئاورۆچکە کردنەوە.

ئاگرۆک (نا. ل)[ئاگر + ئۆک] ١ـ بڕ: ئاگرە/٢ و ٤. ٢ـ [باک](کنـ.) ئاژاوەچی، فیتنەگێڕ، مایەفیتنە.

ئاگرۆکە (نا. ل)[ئاگر + ئۆک + ئە] بڕ: ئاگرۆچکە

ئاگرودوو (نا. ل)[ئاگر + و + دوو] ١ـ ئاوردوو ٢ـ ئاگر و دووکەڵ، کە مەبەستە لە ئاوەدان بوون و بە حاڵ و ماڵ و ژیان و تێری لە ماڵ. ፨ یا خودا ئاگرودووت لە مارێ نەکرێتەوە! (تووک و نزای ژنان). **~ بڕان:** ماڵ وێران بوون، تووشی بەڵا بوون وەها کە ئاگر لە ماڵ نەکرێتەوە و رووناکی و رزقی ببڕدرێ.

تێبینی: ئەو مەبەستە دەچێتەوە سەر ئەو سەردەمەی کە شەمچە و شقارتە

نەبوە و هەر ماڵێک هەمیشە ئاگری ئایساوە و ئاگر نیشانەی گەرمی و رووناکی و دووکەڵ نیشانەی نان کردن و تەسەل بوونی ئەو ماڵە بوە و وەها ماڵێک ئاوەدان و وجاغی رۆشن بوە.

ئاگره (نا. ل)[ئاگر+ ئە] ١ـ نەخۆشییەکە کە لە بەر نزیکی دەگەڵ کەسی سیفلیسی پەیدا دەبێ و بە میراتیش بە منداڵ دەگا. ئاگره لە سەر سیرەتی پیاو دەبێ و تەنیا بە هەندێک دەرمانی وەک پێنی سیلین چاک دەبێتەوە و ئەگەر زوو چارە نەکردرێ کوێری و فەلەجی بەدواوەیە، سیفلیس، هاوڵە فەرەنگی. ٢ـ نەخۆشییەکی پێستە کە پتر منداڵ تووشی دەبن و لە پێشدا چەنە و لاروومەتیان زیپکەی وردی لێ دێتە دەر کە زنچکاوی زەردیان لێدێ و لە دوایی بڵاو دەبێتەوە و شوێنی دیکەی لەش دادەگرێ، ئاگرەکە، ئاگرۆک، ئاورە، ئارە. ٣ـ جۆرە نەخۆشییەکە ئەدات لە کشت و کاڵ، گەڵای زەرد و وشک ئەکات، ئەیفەوتێنێ (کشت و کاڵ ب ١ ل ١٥). ٤ـ شەرا گڕەیە کە بدات لە مەرەزە و بێفەوتێنێ، ئاگرۆک (کشت و کاڵ ب ١ ل ١٥).

ئاگرەکە (نا. ل)[ئاگر + ئە + کە] برِ:

ئاگرەگڕە (نا. ل)[ئاگر + ئە + گڕ + ئە] ئاورێک کە لە پووش و پەڵاشی زۆر یا گوێنی بەرز دەبێتەوە و زوو دادەمرکێ و پۆلووی لە پاش بە جێ نامێنێ، ئاورەگڕە.

ئاگری (نا. ل)[ئاگر + ئی] ١ـ ئاگرپژێن، گڕکان. ٢ـ ناوی کێوێکە لە کوردستانی بەر دەستی تورکیە.

ئاگرین (ئان. ل)[ئاگر + ئین] لە چەشنی ئاگر، لە رەنگی ئاگر، وەکوو ئاگر، ئارگۆن، ئاورین، ئاهیرین، ئایرین.

ئاگە (ئاک.)[ئا + گە][هەو] ئەوێ، لەوێ.

ئال^{1} (نا.)[باک] برِ: ئالی

ئال^{2} (نا.)[عەر: ال] ١ـ بنەماڵە، بەرە. دەگەڵ ناوی پێغەمبەر یا کەس و کاری دێ و مەبەست لە بنەماڵەی پێغەمبەرە. ⁘ ئالی مەحەممەد، ئالی عەلی، ئالی رەسووڵ. روو رەشی دەرگای خودام و سەرفکەندەی مستەفا / شەرمەساری رۆژی حەشر و مل کەچی ئالی عەبا (ئاوات ل ٩). ٢ـ بنەماڵەی گەورەی دیکە. ⁘ قوبووری پڕ لە نووری ئالی بابان پڕ لە رەحمەت بێ/ کە بارانی کەفی

ئیحسانیان وەک هەوری نیسان بوو (رەزا)

ئالا (نا.)[باک] بڕ: ئالاّ1

ئالاڤ (نا.)[باک] گڕ، بڵێسەی ئاگر.

تێبینی: ئەو وشەیە دەگەڵ هالاّوی زاراوەی ناوەندیی یەکە و ماناکانیان هەندێک لێک خزیوە. لە ئەدەبیاتی فارسیش دا ئالاڤ بە مانای بڵێسە هاتوە.

ئالاستن (چا. م)[باک] بڕ: لێستنەوە

ئالان (نا.)[؟][باک] گەڕانەوەی دەنگ، زایەڵە.

ئالاندن (چا. م)[باک] بڕ: ئالاّندن

ئالباز (ئان. ل)[ئال (هاو) + باز3][زا] بڕ: ئامباز2

ئالبۆز (ئان. ل)[ئال (هاو) + بۆز (باز3)][زا] بڕ: ئامباز2

ئالبۆمین (نا.)[فەر: albumine] مادەیەکەی هەندێک سوێرە کە لە گیا و گیاندار دا هەیە و بەشی هەرە زۆری سپێنەی هێلکە لەم مادەیەیە.

ئالستن (چا. م)[باک] بڕ: لێستنەوە.

ئالفا (نا.)[یون: alpha] یەکەم پیتی ئەلف و بێی زمانی یوونانی کە لە ریازی و فیزیک دا دە کاری دەکەن.

ئالک (نا.) بڕ: ئالیک

ئالکۆڵ (نا.)[فەر: alcool لە عەر: الکحول] ئاوەکییەکە تام و بۆنێکی توندی هەیە، زوو ئاگر دەگرێ و لە ٧٨ درجە دا دەکوڵی و لە ١١٢ دەرەجەی ژێر سیفر دا دەیبەستێ و لە کەربۆن و ئیدرۆژێن و ئۆکسیژێن پێک هاتوە. ئالکۆڵ بە گشتی دوو جۆرە. یەکەم ئالکۆڵ ئیتیلیک یا ئالکۆڵی سپی لە ترێ و کشمیش دەیگرن و بۆ خواردنەوە دەبێ و پیاو سەرخۆش دەکا. دووهەم ئالکۆڵ متیلیک یا ئالکۆڵی دارە و بۆ خواردنەوە نابێ و بۆ سووتان و هەندێک ئیشی سەنعەتی و بژیشکی کەلکی لێوەردەگرن. (مەحەممەد زەکەریای رازی یەکەم کەسێک بوو کە ئالکۆڵی لە شەراب گرت و ناوی نا الکحول.)

ئالکۆڵی (ئان. ل)[ئالکۆڵ + ئی] ١ـ کەسێک بە تەواوی ئالوودەی ئارەق و خواردنەوەی ئالکۆڵدار بوە و هەمیشە دەیخواتەوە. ⁙ دوێنێ کابرایەکی ئالکۆڵیم تووش بوو و داوای پارەی لێکردم. ٢ـ هەر شتێکی کە بە ئالکۆڵ

کار دەکا یا ئالکۆڵی تێدایە. ⁘ چراتۆڕی ئالکۆڵی، سۆبەی ئالکۆڵی و ... ٣ـ خواردنەوەیەک کە ئالکۆڵی تێدا بێ وەک ئاوجۆ و شەراب.

ئالمانج (نا.)[باک] بڕ: ئامانج

ئالمۆدە (ئان.)[فەر: a.la mode] ١ـ بە پێی مۆد، باوی ڕۆژ، شتی تازەباو و داهاتوو. ٢ـ مۆد و نەریتێک کە لە فەرەنگەوە هاتبێ. ⁘ چەندی لێ جوانە هاتوچۆی قەلا/ بەرگی ئالمۆدە، دەدانی تەلا (کانی مرادان ل ٥٨). & ئەلمۆدە

ئالو (ئان.)[باک] بڕ: ئاڵ3

ئالوج (نا. ل)[ئالوو + ج][زا] هەڵووچە، هەڵووژە.

ئالومینیۆم (نا.)[فەر: aluminium] کانزایەکی سپی و سووکە کە لە ٦٦٠ دەرەجە دا دەتوێتەوە، نیشانەی ئەم کانزایە لە شیمی داAL ە، فافۆن، بافۆن.

ئالۆز (ئان.)[باک] بڕ: ئاڵۆز

ئالۆش (نا.)[باک] بڕ: ئاڵۆش

ئالوو (نا.)[باک] بڕ: ئاڵوو1

ئالوودە (نا. مف.)[فار: آلودە] ١ـ ئۆگری زۆر و لە ڕادەبەدەر بە شتێک یا کەسێک. ⁘ ئالوودەی تریاک، ئالوودەی کتێب. ٢ـ تووش، گرفتار. ٣ـ پاشگرە بە مانای تێکەڵاو، ئاوێتە، پیس (بڕ: ئاوی2). ⁘ گەرد ئالوودەن دەور مەزار لەیلێ / ئاوپاشی و ماڵاش لازمەن خەیلێ (مەولەوی ل ٣٦٣). ~ **بوون:** ١ـ فێر بوون و گیرۆدە بوونی لە ڕادەبەدەر بە شتێک یا کەسێک. ⁘ وەها ئالوودەی ماڵ و منداڵی خۆیەتی بە بێ وان ساتێک هەڵناکا. ٢ـ گرفتار بوون، تووش بوون.

تێبینی: ئالوودە لە چاوگی ئالوودەن ـ ی فارسی بە مانای پیس بوون، تێکەڵاو بوون، ئاوێتە بوونە کەوتوە و ڕاستەوخۆ هاتۆتە نێو زمانی کوردیی.

ئالەت (نا.)[عەر: آلت] ١ـ ئامراز، ئامێر، کەرەسە. ٢ـ (کن.) ئامرازی جنسی ژن یا پیاو. ‖ **ئالەتی دەست:** کەس یا وڵاتی ژێر دەست کە کەس یا وڵاتێکی دیکە بۆ سەرکوت و نیازی خۆی کەلکی لێ وەردەگرێ. ⁘ شا ئالەتی دەستی ئامریکا بوو.

ئالی (نا.)[پەه: ئالەک ـ باک: ئالی، ئال ـ ناو: لا] بەر، سوێ، لایەن، لا. ⁘ دەست بۆ ئالییێ مە درێژ دکە. ‖ **ئالی**

سۆر: هەرمێ یا سێو کە لایەکی سوور بێ، لاسوور.

ئالیاژ (نا.)[فەر: alliage] ١ـ تێکەڵاوێکی تواندراوە لە دوو یا چەند کانزا دەگەڵ یەکتر. ٢ـ ئەو کانزایەی کە بەم شێوە ساز دەبێ. (بۆ وێنە لە تێکەڵاو کردنی مس و قەڵایی زەردە ساز دەبێ.)

ئالیک (نا.)[عەر: علیق] ژەمە کا و جۆ کە دەیدەن بە وڵاغی بەرزە، ئالک. ~ **دان:** کا و جۆ لە بەر وڵاغان رۆ کردن. ~ **ی دوو وڵاغ پێ بەش نەکران:** (کنـ.) دەست و پێ سپیلکە و کارنەکەر بوون، توانایی بەڕێوە بردنی کارێکی چووکە نەبوون.

ئالیگاتوور (نا.)[ئین: alligator] جۆرێک سووسەماری ئامریکاییە کە درێژایی نزیک پێنج میتر دەبێ.

ئالین (چا. ل)[باک] بڕ: ئالان

ئالێرژی (نا.)[یون: allos ergon] لیر دەرکردن و حەساس بوون بە هەندێک بۆ و خواردەمەنی یا ئاو و هەوا .

ئاڵ^{1} (ئان.)[ئەو: ئەورشە ـ سان: ئەروسە ـ پەه: ئارووس ـ روس: ئالیی. ناو: ئاڵ، ئار ـ باش: ئاڵ ـ هەو: ئالا] رەنگی سووری کاڵ، پەمەیی. ∷ قژ کاڵی، لێو ئاڵی، پڕشنگی نێگا کاڵ/ ئەی کچە جوانەکەی سەر گۆنا نەختێک ئاڵ (گۆران ل ٤٥).

تێبینی: ئەوێستایی و پەهلەویی ئەم وشە بە مانای سپییە، سانسکریتەکەی هاومانای کوردییە، هەروەها هەل لە زاراوەی زازا دا بە مانای رەنگی بۆر هاتوە کە دەگەڵ ئاڵ هاوڕیشەیە. ئەوجار هەڵ یا ئاڵ لە وشەکانی ئاڵەتانج و هەڵەتانجیش بە مانای سەوز هەر لەم ریشەیەن.

ئاڵ^{2} (نا.)[بیر: ئال. ناو: ئاڵ، ئاڵە، هاڵە، ئارە] بوونەوەرێکی خەیاڵییە و ژنی زەیستان یا منداڵەکەی دەکووژێ، ئاڵی زەنگی، ئاڵی زەنگان. ~ **بردنەوە:** مردنی ژنی زەیستان یا منداڵەکەی. ∷ ژنی زەیستان نابێ تەنیا بمێنێتەوە دەنا ئاڵ دەیباتەوە. ~ **لێدان:** ژنێک کە تووشی نەخۆشی ئاڵ بوە. ∷ پوور بەسێ ئاڵ لێی دا و شێتی کرد. ‖ **ئاڵی زەنگی:** بڕ: ئاڵ 2. **تێبینی:** زەنگ بە مانای تاریکی خەست هاتوە، یانی ئاڵی شەوەزەنگ کە لە تاریکی دا دەژی و بە تاریکی دێ، هەر ئەوە بوو کە دیوی ژنی زەیستانیان هەمیشە ڕووناک رادەگرت.

ئاڵی زەنگان: بڕ: ئاڵی زەنگی. :: لە قسان ئاڵی زەنگانی / وەکی دی ڕیخ لە لینگانی (امثال و حکم ل ٣٧٤)

تێبینی: زەمانی زوو ژن لە ماڵ دەزا و قابیلە و ماما بۆ زانی یاریدەیان دەدا و بە دەست و کەرەسەی میکرۆباوی منداڵیان دەزاند و نێوکیان دەبڕی، هەر ئەو میکرۆبە دەبوو بە هۆی شێت بوونی ژن یا کوشتنی ژن یا منداڵ. خەڵک ئەم هۆیەیان دەبردەوە سەر بوونەوەرێک بە ناوی ئاڵ. هەر لەبەر ئەوە ژنی ژەیستانیان لە ژووری بە تەنیا نەدەهێشتەوە هەتا حەوتووی چووبا.

ئاڵ^{3} (ئان.)[باک: ئالو ـ ناو: ئاڵ، ئار، هار ـ هەو: هاڵ] ١ـ حاڵەتێکە دوای خواردنی شتی ترشی وەک سماق یا هەلووچە و هەناری ترش بە سەر ددانەکان دادێ و مرۆڤ ناتوانێ خواردەمەنی باش بجوا و ئەزیەت دەدرێ. ئەم وشەیە تەنیا دەگەڵ چاوگی بوونەوە دەکار دەکردرێ. ٢ـ ترش. :: ئاڵ و بۆڵ. ~ **بوونەوە:** کول بوونی کاتی ددانەکان بە ترشی خواردنی زۆر. :: هێندە هەڵووچەی ترشمان خوارد ددانەکانمان هەموو ئاڵ بوونەوە.

ئاڵ^{4} (پاش.) پاشگری وێچوون و نیسبەت دان کە بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی دیکە ساز دەکا. :: چەنگاڵ، چەتاڵ، گەرداڵ.

ئاڵا^{1} (نا.)[باک: ئالا ـ ناو: ئاڵا، ئارا ـ باش: ئاڵا ـ هەو: ئاڵا] ١ـ پارچەیەکە هەر وڵاتەی دروشم و ڕەنگ و نیشانی خۆی لە سەر دەکێشێتەوە وبە ناوی پێناسی ئەم وڵاتە هەڵیدەدا، بەیداغ، بەیداخ، بەیاخ. ٢ـ هەر ئەو پارچەیەیە کە یانەی گەورە، ناوەند و ڕێکخراوەکان بە دروشمی تایبەتی خۆیان هەڵیدەدەن. ٣ـ کوتە پارچەی زیادی کە منداڵان دەیکەنە جل و بەرگ بۆ بووکۆڵەکانیان والا، ئاڵەبووک، ئاڵابووک. ٤ـ (مجـ.) بەرز. :: باڵای ئاڵای شەنگ سەد بەڵا پێوەن/ دووکانچەی شادی دەردینان شێوەن (مەولەوی ل ٨٣). ~ **بڵند کردن:** ئاڵا هەڵکردن، بەرز کردنەوەی ئاڵا. ~ **ڕاوەشان:** ئاڵا شەکانەوە. ~ **ڕاوەشاندن:** ئاڵا شەکاندنەوە. ~ **شەکانەوە:** جوڵانەوەی ئاڵا بە با یا بە دەست کەسێکەوە. ~ **شەکاندنەوە:** جوڵاندنەوە و ڕاوەشاندن و بەرز کردنەوەی ئاڵا. ~ **هەڵکردن:** بەرز کردنەوەی ئاڵا، هەڵێنانی ئاڵا، ئاڵا

هەڵدان، بەیداغ هەڵکردن ჻ لە بازاڕی ئاڵا هەڵکردن و ئاڵا راوەشانە / عەتر پرژاندن و عەتر رژانە (سەعید و میرسێوەدین ل ٩١). **~ هەڵدان:** بڕ: ئاڵا هەڵکردن. **وە بەر ~ی پێغەمبەر کەوتن:** (دوعا) وە بەر رەحمەتی خودا کەوتن ، دەگەڵ تاقم و دەستەی پێغەمبەر چوونە بەهەشت.

ئاڵا^{2} (ئان.) بڕ: ئاڵ1. ჻ ئاد مارۆ بە ویر تەرزەکەی باڵات/ ئەو دیدە مەستت، ئێد خاڵ ئاڵات (مەولەوی ل ٢٣٥).

ئاڵا^{3} (نا.)[؟][هەو] قەڵەم، خامە.

ئاڵابووک (نا. ل)[ئاڵا٣/1 + بووک] بڕ: ئاڵەبووک

ئاڵابێژ (نا. چا)[ئاڵا (ئاڵە) + بێژ2] بڕ: ئاڵەبێژ

ئاڵات (نا.) بڕ: ئاڵەت2 و 1

ئاڵاچغ (نا.)[تور: ئالاچیق] ١ـ هۆدەیەکی کۆچەرەکانە کە دیوارەکانی لە لبادە و لێک دەدرێن و لە کاتی ماڵ گواستنەوە لێک جیا دەبێتەوە. ٢ـ کەپر.

ئاڵاچی (ئان. ل)[ئاڵا + چی] بڕ: ئاڵادار. ჻ ... هەمزە و هەبباس و هەیدەرە / دەگەڵ مەقلووبی پەڕ بە سەرە / ئاڵاچی سوڵتان سەمەرە. (مان ل ١٩).

ئاڵادار (ئان. فا)[ئاڵا1 + دار] ١ـ کەسێک کە لە پێشەوەی سپا یا کۆمەڵێک ئەرکی هەڵگرتنی ئاڵای پێدراوە. ٢ـ (کنـ.) سەرۆک و سەردەستەی تاقمێکی ناڕازی. & ئاڵاچی، ئاڵاهەڵگر، بەیاخدار، بەیداخدار، بەیداغدار.

ئاڵاداریی (حم.)[ئاڵادار + ئیی] کاری ئاڵادار، ئاڵاهەڵگریی، بەیداغداریی، بەیداخداریی.

ئاڵاش (نا.)[؟] زەل و قامیشێک کە دوای دارەڕا لە سەری رۆ دەکرێ و گڵەبانی لە سەر دەکەن، پردوو، سەرمیچ، پەردوو، لیشامە، لیشمە، هەڵاش.

ئاڵامەت (نا.) بڕ: هەڵامەت

ئاڵان (چا. ل)[باک: ئالین ـ ناو: ئاڵان، هاڵان، ئاران] پێچرانی شتێکی درێژ لە شتێکی دیکە، لێهاڵان. ჻ بە داو هەر تارە بۆ من بۆتە تارێک / لە پێم ئاڵاوە زولفی تار و ماری (وەفایی ل ١٨٣). مارێکی قەف ئەستوور لە دار ئاڵابوو.

ئاڵاندن (چا. م)[ئاڵان + دن] لێبەستن و پێچانی هەر شتێکی درێژ لە شتێکی

دیکە، لێهاڵاندن، هاڵاندن، ئاراندن، ئالاندن. ⁘ لەبەر سەرئێشە دەسرەیەکی لە سەری ئاڵاند و درێژ بوو.

ئاڵاهەڵگر (ئان. فا)[ئاڵا1 + هەڵگر] بڕ: ئاڵادار

ئاڵاهەڵگریی (حم.)[ئاڵاهەڵگر + ئیی] بڕ: ئاڵادارییی

ئاڵایی (ئان. ل)[ئاڵا2 + ئی] ڕەنگاوڕەنگ، چەند ڕەنگ، ئاڵ و واڵا، ئاڵ و واڵ.

ئاڵ بڕە (نا. فا.)[ئاڵ2 + بڕ/٧ + ئە] کەسێک کە چارەی ژنی ئاڵ لێدراو دەکا.

تێبینی: هەندێک جار ئەو ژنەی کە ئاڵ لێیدەدا بەم جۆرە چارەیان دەکرد. ژنێک کە پێشتر منداڵەکەی ئاڵ بردوویەتەوە یا پیاوێک کە ژن یا منداڵەکەی ئاڵ بروویەتیەوە دەیانهێنا و ئەویش چەند جار پرچی ژنی تووش بووی دەکێشا یا ئەوە کە ژنەکە لەچکە و پیاو جەمەدانی خۆیان دەدایە هەتا چل شەوان لە سەری یا لە قەدی ببەستێ.

ئاڵبۆم (نا.)[فەر: album] دەفتەرێک کە وێنە، تەمر و شتی لەو بابەتەی لە سەر پەڕەکانی دەدەن.

ئاڵتوون (نا.)[تور: altın] زێڕ، تەڵا.

ئاڵتوونی (ئان. ل)[ئاڵتوون + ئی] ١ـ هەر شتێکی کە لە زێڕ ساز کرابێ. ٢ـ ڕەنگی زەردی وەک ڕەنگی زێڕ. & زێڕن، زێڕین، تەڵایی.

ئاڵتی ڕەم (نا. ل)[تور] ئەندازەیەکە بۆ کێشان کە دەبێتە پەنجاوپێنج گڕەم.

تێبینی: ئالتی لە تورکی دا یانی شەش و ڕەم سواوی درەمە یانی شەش درەم.

ئاڵچاخ (ئان.)[تور: alçak (نزم)] کەسی سووک و چرووک کە لە نێو خەڵک دا حورمەتی نەبێ، خوێڕی، ئاڵچاغ.

ئاڵچاغ (ئان.) بڕ: ئاڵچاخ

ئاڵدۆز (نا.)[تور: yaldız] ڕووکێشی زێر و زێو لە سەر فلزی کەم بایخ، ئاوەزێر و ئاوەزێو. ⁘ ئاسنگەرم بۆ بێنن بە مشتەرییە / بۆم دورووس بکا ڕکێفی ئاڵدۆز، دانە لغاوی هەوێزە مروارییە. (مان ل ١٩٧). **~ کردن:** ڕووکێش کردنی فلز و کانزای کەم بایەخ بە زێڕ یا زێو، ئاوەزێو کردن، ئاوەزێڕ کردن.

ئاڵدۆزکاریی (حم.)[ئاڵدووز + کار + ئیی] کار و پیشەی ڕووکێش کردنی

کانزا.

ئاڵشت (نا. چا)[تور: alış] ئاڵوگۆڕ، گۆڕین، گۆڕینەوە. **~ کردن:** گۆڕینەوە، ئاڵوگۆڕ کردن.

ئاڵشک (نا.)[؟][ئەر] شێ و نمێکە وەک بەفرکە لە کاتی سەرمای ژێر سفر لە سەر زەوی و گیا و چیمەن دەکەوێ، زوقم، سیخوار، خووس، خووسار.

ئاڵش وێرش (نا. چا)[تور] بڕ: ئاڵ و وێر

تێبینی: ئاڵش لە چاوگی تورکی ئالماق بە مانای وەرگرتن و وێرش لە چاوگی وێرماق بە مانای دان کەوتوە و بە گشتی یان دان و ستان

ئاڵف (نا.)[عەر: علف] گیای دروای ئیشک کراو کە زستانان دەیدەن بە ماڵات.

ئاڵفانە (نا. ل)[ئاڵف + ئانە] باجێکە لەجیات حەقی لەوەڕ و دروونی گیا بۆ داخستنی دەدرێ بە ئاغا و دەرەبەگ.

ئاڵفتە (نا. مف.) هۆگر، ئالوودە، خوو پێگرتوو. ⁘ هێند ئاڵفتەی سینەمایە هەموو رۆژێ دوو سێ فیلمان دەچێ.

تێبینی: ئەم وشەیەش لە زمانی کوردیی دا مەسدەرەکەی لە بیر چۆتەوە و لەوانەیە، یەکەندەردوو بە بیران دا بێ کە لە (الفة)ی عارەبی وەرگیراوە، بەڵام مەسدەری (ئالۆفتەن) بە مەعنای (ئاشق بوون) کە لە فارسی دا هەیە و زۆر زۆر کەم دە کار دەکرێ، ئەم گومانە ناهێڵێ (قامووس ب ١ ل ٥٨). ئالۆفتە لە فارسی دا بە مانای شێواو و پەریشان هاتوە.

ئاڵفجاڕ (نا. ل)[ئاڵف + جاڕ][ئەر] شوێنی لەوەڕ و دروونی ئاڵف، لەوەڕگە، گیاجاڕ.

ئاڵقە (نا.)[عەر: حلقە] ١ـ شتی خری نێو بۆش کە دوو سەرەکەی گەیشتبێتەوە یەک، ئەڵقە، ئاخڵە. ٢ـ ئەنگوستیلەی دەزگیرانیی کە کور و کچی نیشانەکراو دە قامکی یەکدی دەکەن. ٣ـ جورە گوارەیەکە لە فلزی کەم بایخ کە دەروێش و مریدی شیخان لە گوێی دەکەن (پتر لە لا گوێیەک دەکردرێ). ٤ـ جۆرە گوارەیەکی ئاسایی و کەم بایخ بوو کە زوو بۆ ناسینەوەی کویلە و بەندە و غوڵام دە گوێیان دەکرد. ٥ـ کۆ بوونەوەی خەڵک لە دەوری کەسێک یا شتێک بە شکڵی جەغز. ٦ـ بڕ: ئاڵقەی زێڕ. || **ئاڵقەی زێڕ:** خشلێکە لە زێڕ کە کە لە سەر کۆچکەی دەدروون و دەکەوێتە سەر لاجانگ و

زۆرتر لە نێو ژنانی مەنگوورِ دا باوە. **ئاڵقەی ونبوو:** رەگەزی گیاندارێکە بە پێی فەرِز کە دە نێوان مەیموون و مرۆڤ دایە و گۆیا مرۆڤی ئێستا درێژەی ئەم رەگەزەیە، لەم ئاڵقە ونبوویە هێشتا هیچ بەڵگە و نیشانەیەک نەدیتراوەتەوە.

ئاڵقە بەگوێ (ئان. ل)[ئاڵقە + بە + گوێ] حاڵی مرۆڤێک کە ئاڵقەی دە گوێ دایە و بۆتە بەندە و ناچار گوێ لە فەرمانی خاوەنی بگرێ، گوێ رایەڵ، ئاڵقە لە گوێ. ٢ـ (کنـ.) فەرمانبەر، گوێ بیست، گوێ لە مشت، بەندە.

ئاڵقە بەگوێیی (حم.)[ئاڵقەبەگوێ + ئیی] فەرمانبەریی، گوێ بیستیی، بەندەیی، گوێ رایەڵیی، ئاڵقە لە گوێیی.

ئاڵقەتیز (گیا.)[؟] گیایەکی خۆرِسکە، زۆر بەرز نابێتەوە، ساقەتی قەف قەف و شینە. کاتێک بیشکێنیەوە ئاوەکییەکی وەک شیری لێدەتکێ کە لە سەر کلۆ قەندێکی دەکەن و بۆ رەوانی کەلکی لێوەردەگرن، ئاڵقەتیس.

ئاڵقەتیس (گیا.) برِ: ئاڵقەتیز

ئاڵقەرِێز (نا. ل)[ئاڵقە + رێز] ریزە زنجیرێکە، بنەکەی وەک بزماری دوو سەر وایە و لە دەرکەی دەکوتن و لە پشتەوە پەرچی دەدەنەوە و سەرەکەی دیکەی ئاڵقەیەکی گەورەترە کە دەچێتە نێو ئاڵقەیەکی جیا کە لە چوارچێوەی دەرکە دراوە و دەرگای ماڵ یا دوکانی پێدادەخەن. ~ **کردن:** داخستنی دەرگا بە ئاڵقەرِێز.

ئاڵقەزوونە (نا. ل)[ئاڵقە + زوون (زوان) + ئە] برِ: ئاغزوونە

ئاڵقەلەگوێ (ئان. ل)[ئاڵقە + لە + گوێ] برِ: ئاڵقە بەگوێ

ئاڵقەلەگوێیی (حم.)[ئاڵقەلەگوێ + ئیی] برِ: ئاڵقە بە گوێیی

ئاڵقە و کۆچکە (نا. ل)[ئاڵقە + و + کۆچکە] کۆچکەیەک کە بە ئاڵقەی زێرِ نەخشاوە و ژنە مەنگوور بۆ جوانی لە سەریان دەبەستن.

ئاڵک (ئا.)[برِ: ئاڵوو1][ئەر] برِ: لوو

ئاڵ و بۆڵ (ئان. ل)[ئاڵ3 + و + بۆڵ] ترێیەک کە هێشتا تامی مەیلەوترشە و ماویەتی بە تەواوی بگا، بۆڵەتەمە، بۆڵەتەمێ، بەرەکە. ~ **بوون:** ترش و شیرین بوونی بەرسیلە، بۆڵەتەمێ تێکەوتن.

ئاڵوگۆرِ (نا. چا)[ئاڵ + و + گۆرِ] ١ـ

کاری گۆڕینەوەی شتێک بە شتێک بێ ئەوەی پارە لە گۆڕ دابێ، ئاڵوویر. ٢ـ کاری گۆڕینەوەی دوو شت لە یەک جۆر. ٣ـ کاری سەرتاپێ گۆڕینی جل و بەرگ. ٤ـ تێکچوونی بار و دۆخی پێشوو. ~ **بەسەر داهاتن:** گۆڕان و تێکچوونی بارودۆخی پێشوو و هەڵدانی بارودۆخی نوێ. ⁘ خەڵک وەک جاران نەماون ئاڵوگۆڕیان بە سەر دا هاتوە. ~ **کردن:** ١ـ گۆڕینەوەی دوو شت دەگەڵ یەکتر بێ ئەوەی پارەیەک بدرێ یا وەرگیرێ. ⁘ تایەکم ئارد دەگەڵ بزنێک ئاڵوگۆڕ کرد. ٢ـ گۆڕینەوەی دوو شتی یەکجوور. ⁘ کۆتەکانتان ئاڵوگۆڕ کەن. ٣ـ گۆڕینی جل و بەرگ. ⁘ بچۆ حەمام خۆت بشۆ و جلەکانت ئاڵوگۆڕ کە!

تێبینی: ئاڵ لە ئالماغ ـ ی تورکی بە مانای وەرگرتن و گۆڕ لە گۆڕینەوەی کوردیی کەوتوە و مانای گشتی دەبێتە وەرگرتن و دان یا دان و ستان، ئەوەش دەگەڕێتەوە ئەو سەردەمەی کە پارە و پووڵ دەوری سەرەکیان نەبوە و شتیان لە جیاتی شت داوە. ئێستاکە مانای ٤ یانی گۆڕانی باری وڵات (ئابووری، سیاسی و کۆمەڵایەتی) جێی بە ماناکانی دیکە تەنگتر کردوە.

ئاڵ و واڵ (ئان. ل)[ئاڵ1 + و + واڵ] رەنگاورەنگ، ئاڵ و واڵا، ئاڵایی. ⁘ خەملی چیا و چەمەن بە سپی و سەوز و زەرد و سوو/ دار و دەوەن بوە بە هەزار رەنگی ئاڵ و واڵ (حەقیقی ل ٥١).

ئاڵ و واڵا (ئان. ل)[ئاڵ1 + و + واڵا] رەنگاورەنگ، ئاڵایی. ⁘ بەس بێ جیلوەی زولف و خاڵان! ئاشقی روخساری خۆت/ ئاڵ و واڵای خولدی ناوێ تالیبی دیداری خۆت (وەفایی ل ٣١)

ئاڵوویر (نا. چا)[تور: ئال (ئالماغ) + و + وێر (وێرماغ)] بڕ: ئاڵوگۆڕ/١

ئاڵوێنی (نا.)[؟] ١ـ چەشنێک قەیسی کە دەنکەی شیرینە ٢ـ دەنکی شیرنی قەیسی. & هەڵوێنی.

ئاڵۆ (نا.)[؟][ئەر] برای دایک، لالۆ، لالە، خاڵ.

ئاڵۆز (ئان.)[باک: ئالۆز ـ ناو: ئاڵۆز، ئارۆز، هاڵۆز ـ هەو: ئاڵۆز] ١ـ هەمو شتێکی رێسراوی درێژی لێک هاڵاو (کاموا، بەن، دەزوو و...) ٢ـ تووک و پرچی شانە نەکراو. ٣ـ بار و دۆخی شێواوی وڵات کە کەس کەس نەناسێتەوە. ٤ـ کەسی شێواو و ئاگا لە

خۆ نەماو. ٥ ـ مەسەلەیەکی گران و بە گرێ و گۆڵ. ٦ـ پیاوی تووڕە و تۆسن و بەد ئەخلاق. ٧ـ ئەسپی تۆڕ و سەرکەش کە زۆر گوێ ناداتە سوار. ٨ـ ڕۆژی سارد و تووش و کرێوەی زستان . ٩ـ تێکەڵ پێکەڵ. بێ سەر و بن. ፨ دوێنێ شەوێ خەونێکی ئاڵۆزم دیت. ~ **بوون:** ١ـ تێک هاڵانی کەڵاف و ڕێسراوی درێژی وەک بەن و دەزوو. ٢ـ تێک هاڵانی پرچی درێژ و دانەهێنراو. ٣ـ شێوانی باری ئاسایی وڵات. ٤ـ شێوان و تێک چوونی باری ئاسایی کەسێک. & ئاڵۆسکان، ئاڵۆزکان،ئاڵۆزان. ~ **کردن:** ١ـ تێک هاڵاندنی ڕێسراوی درێژ کە لێک کردنەوەی گران بێ. ٢ـ تێک دانی سەر و پرچی شانە کراو. ٣ـ تێک دانی باری ئاسایی وڵات. ٤ـ تێک دان و شێواندنی باری ئاسایی کەسێک. & ئاڵۆزاندن.

ئاڵۆزان (چا. ل)[لە: ئاڵۆز] بڕ: ئاڵۆز بوون. ፨ عەنبەری سارا وتم زوڵفی، نەباتی میسری لێو / زوڵفی ئاڵۆزا، وتی لێوی کە ناوی من نەبات (مەحوی ل ٥٩).

ئاڵۆزاندن (چا. م)[لە: ئاڵۆزان] بڕ: ئاڵۆز کردن

ئاڵۆزاو (نا. مف.، ئان. مف.)[لە: ئاڵۆزان] چلۆنایەتی ئاڵۆز بوونی ئەو حاڵەتانەی لە ئاڵۆز دا هاتوون (بڕ: ئاڵۆز)، ئاڵۆزکاو، ئاڵۆسکاو. ፨ شل و مل و سایەگەردن سەریان لە سایەی پەنجەران دەرهێناوە / زولفیان دەڵێی ئاوریشمی خاوە و نەئاڵۆزاوە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٥٥).

ئاڵۆز پاڵۆز (نا. ل)[ئاڵۆز + و + پاڵۆز] تێکەڵ پێکەڵ، شێواو، ئاڵۆز پلۆز، ئاڵۆز و بلۆز.

ئاڵۆزپلۆز (نا. ل)[ئاڵۆز + و + پلۆز] بڕ: ئاڵۆزپاڵۆز

ئاڵۆزکان (چا. م)[لە: ئاڵۆز] بڕ: ئاڵۆز بوون

ئاڵۆزکاو (نا. مف.، ئان. مف.) [لە: ئاڵۆزکان] بڕ: ئاڵۆزاو

ئاڵۆز و بلۆز (نا. ل)[ئاڵۆز + و + بلۆز] بڕ: ئاڵۆز پاڵۆز

ئاڵۆزیی (حم.)[ئاڵۆز + ئیی] ١ـ شێواویی وڵات ٢ـ تێکەڵ پێکەڵ بوونی بیر و مێشک. ٣ـ دوودڵیی، شک.

ئاڵۆسکان (چا. م)[لە: ئاڵۆز] بڕ: ئاڵۆز بوون

ئاڵۆسکاو (نا. مف.، ئان. مف.)[له: ئاڵۆسکان] بڕ: ئاڵۆزاو

ئاڵۆش (نا.)[باک: ئالۆش ـ ناو: ئاڵۆش ـ هەو: ئاڵۆش] ١ـ نەخۆشی پێست کە لە نێوگەڵ دەدا و پیاو هەر دەیخورێنێ و هەڵیدەکرێنێ، خارشت، خوروو، قنگەخرۆکە، حەکە. ٢ـ (کن.) ژنی پێخۆش و خورروودار، حەکەدار.

ئاڵۆشاویی (ئان. مف.)[ئاڵۆش + ئاویی2] حاڵی کەسێک کە ئالۆشی هەیە، ئاڵۆشدار، بە ئاڵۆش.

ئاڵۆشدار (ئان. فا)[ئاڵۆش + دار] بڕ: ئاڵۆشاوی

ئاڵوو^{1}(نا.)[پەه: ئالەگ (هەڵووژە)] ١ـ (ئا.)[باک: ئالوو ـ ناو: ئاڵوو ـ باش: ئاڵوو] دوو لووی بچووکی بادامی گەروون لە ژێر چەنە. ئێشی ئەم لوویانە ساز کردنی گرمۆڵەی سپی بۆ لەشە و هەندێک جار لە بەر شالاوی میکرۆب چڵکێ دەکا و دەماسێ، ئارگووشک، مەرازە. ٢ـ (گیا.) هەڵووژە، هەڵووچە. ~ **کەوتن:** بڕ: ئاڵوو هاتن. ~ **گرتنەوە:** بڕ: ئاڵوو هەڵدانەوە. ~ **هاتن:** چڵک کردنی ئاڵووکان و هەڵمسانیان، ئاڵوو کەوتن. ~ **هەڵدانەوە:** داماڵینی ئاڵوو لە دیوی دەرەوە بۆ چاک کردنەوە و نیشتنەوەی، ئاڵوو گرتنەوە.

تێبینی: ئاڵوو (ئاروو، ئالوو) بە گشتی بە مانای خڕ و گڕمۆڵەیە و لە گەلێک وشە دا ئەم مانایە نیشان دەدا. ⁘ لوو، ئاڵووباڵوو، شەفتالوو، هوڵوو، زەردالوو، ئاروونگ، ئاڵگ.

ئاڵوو^{2} (پاش.) بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناو ساز دەکا و مانای تێکەڵ بوون و ئاوێتە بوون دەدا، ئاوی، ئاو. ⁘ زامێ ژارئاڵوو، بێ دەوا و دامێ / مەزانوون جەی زام، مەوینون کامێ (بێسارانی ل ١٤٦). خەواڵوو

تێبینی: ئاڵوو لە چاوگێکی لە بیر کراوی کوردیی (ئالاوتن) هاوڕیشەی ئامێتن کەوتۆتەوە ئەم چاوگە بە شێوەی ئالووتەن لە پەهلەویی و بە شێوەی ئالوودەن لە فارسی دا هەیە. ئەم چاوگە هێشتا لە پالاوتن دا ماوە کە مانای دژی خۆی دەدا.

ئاڵووباڵوو (گیا.)[ئاڵوو1 + باڵوو] [باک: هەلهەلووک ـ ناو: ئاڵووبەلاڵووک، بەلاڵووک، هاڵووبەلاڵووک، ئاریباری] دارێک و بەری دارێکە شێوەی گێلاس دەدا، بەرەکەی مزرە، سوورێکی مەیلەوە

ڕەشە، بە ڕووتی دەخورێ، مرەبا و ڕوب و شەربەت و تەنانەت شەرابیشی لێ ساز دەکەن، بۆ وێشک کردنیش دەست دەدا، Prunus brigantica ناوی لاتینی ئەم دارەیە.

ئاڵووبخارا (گیا.)[ئاڵوو1 + بخارا] جۆرێک هەڵووچەی ترشە کە ئیشک دەکردرێ و لە بۆ ترش کردنی هەندێک چێشت کەلکی لێوەردەگرن، هەڵووچە پاوەیی، هەڵووچەڕەشە، هەڵووژەڕەشە.

تێبینی: بوخارا شارێکە لە کۆماری ئوزبەکستان.

ئاڵوو بەڵاڵووک (گیا.)[ئاڵوو1 + بەڵ + ئاڵوو + ک] بڕ: ئاڵووباڵوو

ئاڵوودار (نا. ل)[ئاڵوو + دار1] دارێکی ڕاست و درێژ کە زۆر ئەستوور نیە و لە خانووبەرە ساز کردن دا بۆ دارەڕا کەلکی لێوەردەگرن.

تێبینی: ئارووک یا ئاریک لە زاراوەی باکووریی دا بە مانای میچ هاتوە و وشەی ئاروو و ئاڵوو هەریەکن و تەنیا ئاڵ و گۆڕی بە سەر دوو پیتی **ڵ** و **ر** دا هاتوە کە وێنەی یەکجار زۆرە. بەم پێودانە ئاڵوودار دەبێتە داری میچ.

ئاڵها (نا.)[؟][ئەر] مەیل، تاسە، ئارەزوو، ئیشتیا، ئەڵها ⁘ ئاڵهای سەفەرم کردگە.

ئاڵە (نا.)[بڕ: ئاڵ2] ١ـ بڕ: ئاڵ2. ٢ـ مووروویەکی ڕەنگ سپی یا شیری ڕەنگە کە لە بەرمووری ئاڵە و شەوەی دەکەن. (بڕ: بەرمووری ئاڵە و شەوە).

ئاڵەبووک (نا. ل)[ئاڵا1 / ٣ + بووک] کوتە پارچەی زیادی کە کچۆڵان دەیکەنە جل و بەرگ بۆ بووکەکانیان، جل و بەرگی بووکۆڵە، ئاڵابووک، واڵەبووک.

ئاڵەبێژ (نا. چا)[ئاڵە (هێڵەگ) + بێژ2] کاری دابێژتنی هاڕاو بە پارچەی کون کونی ورد یا بە هێڵەگی کون ورد، ئاڵابێژ، واڵەبێژ. **~ کردن:** دابێژتنی هاڕاو بە هێڵەگی ورد یا کوتە پارچەیەکی کون کونی ورد، ئاڵابێژ کردن، واڵەبێژ کردن.

ئاڵەبێژ کراو (ئان. مف.)[لە: ئاڵەبێژ کردن] هاڕاوی ورد دابێژراو بە هێڵەگ یا پارچەی کون ورد، دابێژراو. ⁘ خوێی ئاڵەبێژکراو.

ئاڵەت^{1} (گیا.)[؟] بەری گیایەکی ساقەت درێژ و باریکە و لە دار دەهاڵێ و لە شوێنی گەرم وەک هیندوستان دەڕوێ و هەتا سی ساڵان بەر دەدا. بەرەکەی

دەنکێکی ورد و رەشە و زۆر تیژە و بە هێشوویە، لە کوردەواری ئەم دەنکە دەهاڕن و لە چێشتی دەکەن. & بیبەر، ئیسۆت، ئیسیوەت، ئالات.

ئاڵەت^2 (نا.)[عەر: آلة] ١ـ داری چووکی داتاشراو و ساز کراو بۆ پەنجەرەی قەدیم. هەر پەنجەرەیەک دەیان ئاڵەتی دەویست و بە شکڵی چووک و جوانی هەندەسی لێکیان دەبەست و کوتە شووشەیەکی سپی یا رەنگیشیان تێدەگرت. ئێستا لە هەندێک شوێنی کۆن ئەم جۆرە پەنجەرانە ماون کە بە ئاڵەت ساز کراون. ٢ـ داری چووک و خڕی داتاشراو بە شێوەی شیش و میل کە لە شوێنی پاڵ دانەوەی کورسی و سەندەڵی و نیم تەختی دەگرن. & ئالات، ئاڵەتە.

ئاڵەتانج (گیانـ.)[ئاڵ1 + ئە + تانج] جۆرێک مراوی کێویی، رەنگی سپی و خاڵخاڵە، پەڵەیەکی سەوزی سێ سووچی لە سەرە، گۆشتی دەخورێ و راو دەکردرێ، Tadorna tadorna ناوی لاتینی ئەم باڵندەیە، هەڵەتانج.

تێبینی: ئاڵ لەم وشەیە دا بە مانای رەنگی کەسک یا سەوز هاتوە. بە گشتی رەنگی ئاڵ لە زمانەکانی هیند و ئێرانی دا رەنگێکی یەکدەست نیە و هەر کام بۆ رەنگێکیان بە کار بردوە. لە زمانی کۆنی تەبەریی دا ئال بە مانای سەوز هاتوە. (بڕ: ئاڵ1).

ئاڵەتە (نا.)[ئەر] بڕ: ئاڵەت2

ئاڵەتە کێوییلە (گیا.)[ئاڵەت1 + ئە + کێو + ئییلە] گیایەکی خۆڕسکە پتر لە دەم جۆبار و رۆبار شین دەبێ گوڵی مۆر و بە هێشوویە و تام و بۆنی توند و تیژە.

ئاڵە فەڕەنگ (ئان.)[فەر: a la franque] کەسێک کە جل و بەرگی فەڕەنگی دەبەر دەکا و لە ژیانی دا لاسای ئەوان دەکاتەوە، فەرەنگی مەئاب، ئەلمۆدە.

ئاڵەقۆق (گیا.)[ئاڵ1 + ئە + قۆق (کۆک)] بڕ: ئاڵەکۆک

ئاڵەکۆک (گیا.)[ئاڵ1 + ئە + کۆک] ١ـ لە یەکەم گیا خۆڕسکەکانی بەهارییە کە زۆرتر لە پەنا پەڵە بەفران سەر دەردێنێ، بە قەرا بستێک لە زەوی بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی لە شنگ دەچێ بەڵام تووکن و هەندێک پانترن، گوڵەکەی زەردن و بنێکی خڕیان هەیە کە دەخورێ، ئاڵەکۆک هەموو ساڵێ لە سەر بنجی خۆی سەرهەڵدەداتەوە و لە گوڵ و

ریشەی بۆ دەرمانیش کەلک وەردەگرن، primevere ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، ئاڵەقۆق، هەڵەکۆک، هاڵەکۆک، پەڵووک. ٢ـ (کنـ.) دیاری هەژارانە. ∷ دیاری شوان ئاڵەکۆکە. ‖ **ئاڵەکۆکی نێو دوو بەردان:** (کنـ.) کەسێک کە لە هەموو لایەکەوە زەخت و زۆری بۆ دێنن.

ئاڵەم (نا.) برِ: عالەم. ∷ تەک دا تاریکی ئەو لای تەریکی / ئاڵەم چەنی نوور کەرد هام شەریکی (مەولەوی ل ٢٤٥).

ئاڵی (ئان.) پیاوی ژێر دەست و گوێ لە مستی ژن، پیاوێک کە ترسی لە ژنەکەی هەیە. **~ بوون:** لە ژن ترسان و لە ژێر ئەمری ژن دا بوون.

تێبینی: بەرامبەر بەم وشەیە لە کۆیە (هۆمەر = عومەر) و ئەو دوایانەش لە سلەیمانی (یۆسف) باوە، جا ئەوەی کە بۆ ئەم مەبەستە هەر ناوی (شەخس) بە کار دێ، دەمهێنێتە سەر ئەم باوەڕە کە ئەسڵی ئەم وشەیەش (عەلی) بێ. (قامووس ب ١ ل ٦٤). وشەی ئاریلە کە پێک هاتوو لە [ئاری + لە]یە گومان دەخاتە سەر ئەم بۆچوونەی زەبیحی و شیاوی پتر لێکۆڵینەوەیە بە لەبەر چاو گرتنی ئەوە کە دوو پیتی ل و ر ئاڵوگۆڕییەکی زۆریان هەیە و شک نیە کە ئاڵی و ئاری هەر یەک وشەن. (هس: ئاریلە)

ئام^{1} (نا.)[عەر: عم][باک] برای باوک، مام.

ئام^{2} (پێشـ.)[برِ: ئاو3] هەم، هاو ∷ ئامپا، ئامپیاڵە، ئامیار.

ئام^{3} (چا. مخ) هات، هام ∷ ئاموشۆ

تێبینی: ئام لە چاوگی ئامای هەورامی بە مانای هاتن کەوتوە و تەنیا لە وشەی ئاموشۆ دا دەبیندرێ و پەڕیوەتە نێو زاراوەی ناوەندیی و شێوەی هام ـ یشی لێبۆتەوە.

ئام^{4} (ئام.)[برِ: ئا14] دوو ناو یا دوو ئاوەڵناوی دووپات کراوە تێک دەکاتەوە و ئاوەڵناوێکی نوێ ساز دەکا. ∷ بەرامبەر

ئاماج (نا.) برِ: ئامانج. ∷ رۆح جە تەن پەڕواز موژەی مەستێکم / ئاماج تانەی خاس و کە.ستێکم (وەلی دێوانە ل ٨٧).

ئامادە (ئان.)[باک: ئامادە ـ ناو: ئامادە ـ باش: ئامادە] ساز، تەیار، حازر. **~ بوون:** ساز بوون، تەیار

بوون، حازر بوون. **~ کردن:** ساز کردن، حازر کردن، تەیار کردن.

ئامادەیی (حم.)[ئامادە + یی] ئامادە بوون، حازریی، تەیاریی. ∷ ئامادەیی خۆم بۆ چوونە سەیران و گەشت راگەیاند.

ئامار (نا.)[لە: ئامارتش][پەھ: ئامار] ١ـ رادە و ئەندازە بە پێی بژار و لێکدانەوە، بژار، ژمارە. ∷ بە پێی ئامار هەموو ساڵێ ... منداڵ لە دایک دەبن و ... کەس دەمرن. ٢ـ [زا] ژمارە

تێبینی: فارس ئەم وشەیەی لە زمانی پەھلەویی دەرکێشاوە و لە جیات statistique بە کاری دێنێ و ئەویش زانستێکە کە بە بژار و ژمارە رووداوەکان و ژیانی کۆمەڵایەتی نیشان دەدا وەک بژاردنی رادەی حەشیمەتی وڵات یا شارێک. هەر چەند ئەم وشە لە زمانی فارسی را هاتۆتە نێو زمانی کوردییەوە بەڵام خزمایەتی و نزیکایەتی ریشەیی دە گەڵ کوردیی زۆرترە. [برِ: ژماردن].

ئامارات (نا. ل)[ئامار + ئات][باک] ئامراز، ئامێر، کەل و پەلی کار، ئەسباب. ئامۆورەت ∷ ئاماراتی دارتاشی.

تێبینی: ئەم وشە لە ئامێر کەوتوە و کۆی ئاتی پێوە نراوە.

ئامارگەر (ئان. ل)[ئامار + گەر][پەھ: ئامارگەر] کەسێک کە کاری سەرژمێری و ئاماری بە دەستەوەیە.

ئاماژ (نا.) برِ: ئامانج

ئاماژە (نا.)[برِ: ئامانج] ئیشارە، هێما.

تێبینی: ئاماژە هاورِیشە و هاومانای ئامانجە و لە مانای بنەرِەتی خۆی یانی نیشانە هەندێک لەقاوە و مانای ئیشارەی بە خۆوە گرتوە.

ئاماسان (چا. ل) برِ: ئاوسان

ئاماسیاگ (نا. مف.)[لە: ئاماسیان][ئەر] برِ: ئاوساو

ئاماسیان (چا. ل)[ئەر] برِ: ئاوسان

ئاماڵ (ئان.)[پەھ: هەمال] نزیک بوون و شێوە دان لە حاڵ و رەنگێک، وێچوو، مەیلە. ∷ ئاماڵ شێت، ئاماڵ فەقیر، ئاماڵ شین، ئاماڵ سوور.

تێبینی: وشەی ئاماڵ دەگەڵ وشەی ئاواڵ هەر یەک سەرچاوە و یەک

ریشـەیان هەیە هەرچەند کـە ماناکـەیان هەندێک لێک دوور کەوتۆتەوە. لە زمـانی پەهلەویی دا هـەمال هەم بە مانای ئاواڵ و هەواڵە هەمیش بە مانای وەک و شێوە و ئاماڵ و چەشن.

ئامـان^1 (نا.)[ئەو: ئاڤـەنت، ئافـەنت ـ سـان: ئاپۆڤـەنت ـ پەه: ئاپۆمـەند. باک: ئامان ـ ناو: ئامـان، ئاوان ـ باش: ئامان] دەفـر و قـاپ و قـاچاغی چێـشت تێـدا خواردنی نێو ماڵ.

تێبینی: ئاڤەنت āfant لە ئەوێستا و هاوتاکانی بە گشتی لە ئاڤ یا لە ئاپ بە مـانای ئاو پێک هاتوون و مـاناکـەیانی ئـاودار و ئـاودانـە، هـەروەتـر ئـاوێـژدانـە āveždāna ـ ش لە ئەوێستا دا هەر بە مانای ئاودان یا دەفری ئاو هاتوە. ئامان و ئـاوان لـە دوو بـەشـی [ئـام، ئـاو + ئـان] پێک هاتوون ئام شـێـوەیەکی دیکە لـە وشـەی ئاو ـ ە و ئان سواوی دان ـ ە یانی وشـەکـە بـە گـشـتی ئـاودان ـ ە. (هس: ئافتاوە)

ئامـان^2 (نا.)[عـەر: امـان] ١ـ تکا و رجا بۆ وریا بوون و چاوەدێری باشتر لە شت یا کـەسێک کردن، دەخیل، ئەمان. ⁘ فریوی هەر هەوەسبـازێ مـەخـۆ ئەی تازەگـوڵ ئامـان / سـبـەینان ئارەزووی یارێکی دی و هـاوسـەر دەکـا شـەونم (ئاوات ل ٢٥). ئـامـان منداڵێنە نەکـەن بچنە سەر چۆم، ئامان ئەو منداڵە دەست لەو سـۆبـەیە نـەدا. ٢ـ زاڵـە، بێـزار. ⁘ ئامـان لە زۆڵمی زاڵم. ٣ـ ناوەی مێینە لە نێـو مـەنگوڕان دا. **~ بۆ بردن:** پەنا بردنە بەر کەسێک و ئامان خواستن. ⁘ لە ترسی بابی ئـامانی بۆ باپیری بردوە. **~ خواستن:** پەنا بردنە بەر کەسێک لە ترسـان بۆ پاراستن. **~ لەبەر هێنان:** داوای ئـامـان لێکردن، پەنا بۆ بردن، ئامـان خـواستن. ⁘ بازێکی چەنگ بە خوێنە/ ئیکلامێی لێ بکێشە، ئامانێ لە بەر بێنە (مـان ل ١٨٦). **وە ~ خستن:** ئۆقـرە لێبڕین، هێمنایەتی لێبڕین، وە زاڵـە هێنـان. ⁘ دز و چەتە وڵاتیـان وە ئامـان خـستـوە. **وە ~ هاتن:** وە زاڵە هاتن، بێزار بوون. ⁘ لە دەست ئەو ژیان و چەرمـەسـەرییـە وە ئامـان هاتووم. **وە ~ هێنان:** زۆر ئـەزیەت و ئـازار دانـی کەسێک، وە زاڵە هێنان.

ئامانج (نا.)[پەش: ئەرمان، ئەرماند ـ فار: ئارمان. باک: ئارمانج، ئالمانج ـ ناو: ئامانج، ئاماژ ـ هەو: ئاماج] ١ـ شـتێک کـە دادەکرێ و بۆ تیر هاویشتن دەست

نیشان دەکرێ، ئاماژ، نیشانە. ٢ـ مەبەست، ویست، دۆز. ∷ پیاو دەبێ لە ژیانی دا ئامانجێکی هەبێ.

تێبینی: ئەم وشەیە لە ئارمانجی زاراوەی باکووریی هاتۆتە نێو زمانی ئەدەبی ناوەندیی و ئاماژ و ئاماژەشی لێبۆتەوە. ئامانج لە بنەڕەت دا بە مانای نیشانە بوە و بەمانای مەبەست بە مەجاز هەر لە نیشانە کەوتوە.

ئامانەت (نا.)[عەر: امانة] ١ـ شتێکی کە بۆ ماوەیەک لە لای کەسێک دادەندرێ و دوایی وەردەگرترێتەوە، ئەمانەت. ∷ هەندێکم پووڵ بە ئامانەت لە لای کاک برایم داناوە هەتا لەم سەفەرە دێمەوە بۆم راگرێ. ئەم کتێبە دەتوانی بە ئامانەت وەریگری. ٢ـ ئاگا، چاوەدێریی. (بەو مانایە دەگەڵ چاوگی بوون دێ) & ئەمانەت. **~ بوون:** ئاگا لێبوون، چاوەدێریی کردن، پاراستن. ∷ ئەو کەوشە ئەگەر ئامانەتی بێ بەشی چوار ساڵی دەکا. **بە ~ دانان:** شتێک لە لای کەسێک دانان بۆ ماوەیەک هەتا ئاگاداری لێبکا و دوایی لێی وەربگیرێتەوە. **بە ~ وەرگرتن:** شتێک بۆ ماوەیەک لە کەسێک ستاندن و لە دوایی دانەوەی. ∷ ئەو کتێبانەم لە کتێبخانە بۆ دە رۆژان بە ئەمانەت وەرگرتوە.

ئامانەتدار (نا. فا)[ئامانەت + دار2] ١ـ کەسێک کە ئامانەت راگرێ، ئەمانەتدار. ٢ـ جێ بڕوا، دەستپاک، ئەمین.

ئامانەتداریی (حم)[ئامانەتدار + ئیی] ١ـ کار و ئاکاری ئەمانەتدار. ٢ـ دەستپاکیی، دروستیی، ئەمینیی.

ئامانەتیی (حم.)[ئامانەت + ئیی] ماڵ یا هەر شتێک کە وەک ئەمانەت دراوە بە کەسێک، بە ئامانەت داندراو.

ئاماوزێ (نا. ل)[ئاماو؟ + زێ2] مشەمما یا پەڕۆیەکی تەنکە کە دە شەمی هەڵدەکێشن و لە سەر کوانی دادەنێن هەتا کێمەکەی هەڵمژێ.

ئاما و لوای (چا. مخ)[هەو] بڕ: ئاموشۆ

ئامبار (نا.)[باک ـ زا] بڕ: ئەنبار

ئامباز^{1} (ئان. ل)[ئام2 + باز2] دوو کەسی کە یەکتر دەباوەش دەگرن و تێک دەبەزێن، تێک گەوزینی دوو کەس دەگەڵ یەک جا بۆ شەڕ بێ یا بۆ یەکتر دە باوەش گرتن لە خۆشەویستییان. ~

بوون: خۆ پێدادان و دەباوەش گرتن، ئاوقا بوون، تێک بەزین. ⁘ هەر لە دوورەوە دیتی ئامبازی بوو و بە عەرزی دادا. **~ی یەکتر بوون:** بە هەڵەداو بۆ لای یەکتر چوون و یەکتر دە باوەش گرتن بۆ شەڕ یا لە خۆشەویستیان.

تێبینی: باز دەچێتەوە سەر ریشەی ڤەزەی vaz ئەوێستایی بە مانای رۆیشتن و چوون و بەزینی کوردیی، ماناکەی دەبێتە بەرەو یەک چوون و تێک بەزین. زەبیحی بازی بردۆتەوە سەر بازوو یا باسک (بڕ: قامووس ب ٢ ل ٦٧).

ئامباز^2 (ئان. ل)[ئام2 + باز3][پەه: ئەمباز، هەمباز. ناو: ئامباز، هەمباز ـ زا: ئالباز، ئالبۆز] هاوڕێ، هەڤاڵ، ئاواڵ، هەمباز، ئالبۆز. ⁘ ئامبازی زیندانم مەکە وەکوو کاکەمەم و خاتووزینی (مێر و وەفا ل ١٠٤).

ئامبولانس (نا.)[فەر: am-bulance] ماشێنی تایبەتی نەخۆشخانەکان بۆ راگوێزتن و هێنان و بردنی نەخۆش و بریندار و تەنانەت مردوو.

ئامپا (ئان. ل)[ئام2 + پا1] جووتبەندەی دەوڵەمەند و حاڵخۆش لە دێهات دا، هاوپایە، هاوشان. ⁘ دیارە ئاغا پێکەوە نێوانیشیان ناخۆش بێ، رعێت و ئامپا گفتوگۆیان دەگەڵ یەکتری هەیە (لاس و خەزاڵ ل ١٤٥).

ئامپیاڵە (ئان. ل)[ئام2 + پیاڵە] دوو کەس کە هەمیشە بە یەکەوە ئارەق دەخۆنەوە و هاودەم و هاوراز و هاوبڕوای یەکترن، هاوپیاڵە.

ئامپێر (نا.)[فەر:ampere] واحیدی ئەندازەگرتنی تەوژمی بەرق.

ئامدەم (ئان. ل)[ئام2 + دەم] ١ـ هاوڕێ، ئاواڵ، رەفیق. ٢ـ هاوقسە، هاوزمان. & هاودەم. ⁘ جا فایدەی چی؟ هەر کەسە دەگەڵ ئامدەمی خۆی دەتوانێ قسە بکا و بچێتەوە رێ و شوێنی جێ ژوانێ (سەعید و میرسێوەدین ل ١٠)

ئامراز (نا.)[پەه: ئەوزار، ئەفزار، ئەبزار، ئەفچار. باک: ئامارات، ئاموورەت، ئامراز ـ ناو: ئامر، ئامێر، ئامراز، ئەمراز] ١ـ کەرەسە و ئەسباب و دەزگای کار و ئیش. ⁘ تەور ئامرازی داربڕینە. ئامرازەکانی سەرتاشینم بۆ بێنە با سەری ئەم منداڵە کورت کەمەوە.

٢ـ لە ڕێزمان دا بە مانای ئەدات (Article) هەڵبژاردراوە. ‖ **ئامرازی دەست:** کەس یا دەوڵەتی گوێ لە مستی دەستەڵاتدارێک بۆ هەڵسووڕاندنی کاروبار و دەستوورەکانی ئەو دەستەڵاتدارە. ⁂ شا ئامرازی دەستی ئامریکا بە دژی خەڵکی کورد بوو.

ئامڕاز (ئان. ل)[ئام2 + ڕاز] دوو کەس کە بڕوای تەواویان بەیەکە و باسی دڵی خۆیان لە لای یەک دەکەن، هاوڕاز. ⁂ زگم دەسووتا من بە حاڵی خۆ / کۆتر نابێتە ئامڕازی هەڵۆ (سەعید و میرسێوەدین ل ٤٢)

ئامسا (ئان. ل)[ئام2 + سا1] بڕ: ئاوسا

ئامسەر (ئان. ل)[ئام2 + سەر] بڕ: هاوسەر

ئامشۆ (چا. مخ)[ئام3 + شۆ] بڕ: ئاموشۆ. ~ **کردن:** بڕ: ئاموشۆ کردن.

ئامشۆکەر (نا. فا)[لە: ئامشۆ کردن] بڕ: ئاموشۆکەر

ئامفی تیاتر (نا.)[یون: amphiteatron] ١ـ شوێنی دانیشتنی سەیرکەران لە یونان و ڕۆمی کۆن، کە ریزەکانی پلیکانی و بازنەیی بوو و نێوەڕاستەکەی گۆڕاییەک بوو کە بەرنامەیان تێدا دەگێڕا. ٢ـ هەر شوێنێکی نوێی بەم شێوە کە نمایشی تێدا بدرێ.

ئامک (نا. ل)[ئام1 + ک] خوشکی باوک، پوور، میمک، ئامکە.

ئامکوف (ئان. ل)[ئام2 + کوف؟] هاوشان، بەرابەر، هاوپایە، ئاوکوف، ئاوقوف. ~ **بوون:** هاوشان و بەرابەر بوون، وەک یەک بوون، لە یەک پلە و پایە دا بوون. ⁂ بۆ کەس نییە خەبەرێکم بۆ بەرێ بۆ عێلی باڵەکان و مەملەکەتەکەی باڵەکییە/ بڵێن پێنج هەزار کەس ئامکوفی ئاقە سوارێک نییە (لاس و خەزاڵ ل ١٥٤).

ئامکە (نا. ل)[ئامک + ئە][زا] بڕ: ئامک

ئاملانە (ئان. ل)[ئام2 + لانە] دوو دڵداری پێک گەیشتوو، هاودەم، ئاومل، هاوژین، ئاولانە. ~ **بوون:** هاودەم و هاوژین بوون، بە یەکەوە بوون، دەستەملانی یەک بوون. ⁂ جا ئەمن بۆچیمە ئەو زیندەگانی و ئەو ژیانە / کەسێکی دیکە لە سینگ و بەرۆکم بگێڕێ پەنجانە/ میراتی شۆڕمەحموود

لەگەڵی ببێتەوە بە ئاملانە (شۆڕمەحموود ل ٩٠) باسکت ئاوێزانی گەردن پکەم، بڵێن ئەوە ئاشقە و ماشقەی مارن وا بوونەوە ئاملانە (لاس و خەزاڵ ل ٤٢).

ئامنان (نا.)[زا] بڕ: هاوین

ئامنۆن (نا.)[زا] بڕ: هاوین

ئامنوون (نا.)[زا] بڕ: هاوین

ئاموشۆ (چا. مخ)[ئام3 + و + شۆ] هاتوچۆ، چوونە لا، ئامۆشۆ، ئامشۆ، ئامەشۆ، هامۆشۆ. **~ کردن:** هات و چۆ کەسێک کردن، سەر لە کەسێک دان، ئامشۆ کردن. ⁂ کەریم دەمێک ئاموشۆمان ناکا. دەگەڵ یەک ئام و شۆتان هەیە؟

تێبینی: ئەم وشە لە زاراوەی ناوندی دا بە تایبەت لە موکریان برەوی زۆرە کەچی ریشەی دەگەڕێتەوە سەر زاراوەی هەورامی، نازانم ئەم وشە کەی و چۆن هاتوەتە ناو ئەو زاراوە. ئام لە چاوگی ئامای بە مانای هاتن و شۆ لە چاوگی شیای بە مانای چوون کەوتوە.

ئاموشۆکەر (نا. فا)[لە: ئاموشۆ کردن] کەس یا کەسانێک کە هات و چۆی شوێنێک دەکەن، هات و چۆکەر، ئامشۆکەر. ⁂ ماڵە بابم ئاموشۆکەریان زۆرە.

ئامۆ^{1} (نا. ل)[ئام1 + ئۆ] برای باوک، ئاپۆ، مام، مامۆ. (لە زاراوەی ناوەندیی دا بە تەنیا بە مانای مام ناکوترێ بەڵام لە هەندێک ناوی تێکەڵاو دا دەبیندرێ ⁂ ئامۆژن، ئامۆزا.)

ئامۆ^{2} (ر.) ریشەی چاوگی لە بیر کراوی ئامۆتن بە مانی فێر کردن. ⁂ دەستەمۆ (دەست ئامۆ) ، نامۆ (نا ئامۆ)

ئامۆچ (ر.) بڕ: ئامۆژ

ئامۆچیار (ئان. ل)[ئامۆچ + یار] بڕ: ئامۆژگار

ئامۆچیاریی (حم.)[ئامۆچیار + ئیی] بڕ: ئامۆژگاریی. **~ کردن:** بڕ: ئامۆژگاریی کردن.

ئامۆزا (نا. ل)[ئامۆ1 + زا] پەیوەندی نێوان منداڵەکانی دوو یا چەند برا دەگەڵ یەکتر، منداڵی مام، مامۆزا.

ئامۆزازا (نا. ل)[ئامۆزا + زا] پەیوەندی نێوان منداڵەکانی ئامۆزا دەگەڵ ئامۆزای ئەو کەسە یا دەگەڵ منداڵەکانی ئەو کەسە، مامۆزازا، بن ئامۆزا.

تێبینی: بۆ دیاری کردنی ئەوە کە ئامۆزازای کامەیانە لە ناساندن و رستە دا دیاری دەدا. وەک: " ئاسۆ ئامۆزازای منە " یا " من و ئاسۆ ئامۆزازاین ".

ئامۆژ (ر.)[پەه: ئامۆژ، ئامۆچ، ئامۆز. باک: ئامۆژ ـ ناو: ئامۆژ، ئامۆچ ـ هەو: مۆچ] ئەم وشەیە بە تەنیا نایە و لە هەندێک وشەی لێکدراو دا ماون و مانای فێر دەدا.

تێبینی: چاوگەی ئەو وشە و چەندی وشەی دیکە لەم رەگە لە کوردیی دا لە بیر چۆتەوە و دەبێ وشەی نزیک بە ئامۆتن بووبێ بە لە بەرچاو گرتنی وشەکانی دەستەمۆ و نامۆ و چاوگی پەهلەویی ئەم وشەیە ئامۆختەن āmōxtan بە مانای فێر کردن، راهێنان. ئامۆچ و ئامۆژ و ئامۆز رەگی ئێستای ئامۆختەن ـ ن.

ئامۆژگار (ئان. ل)[ئامۆژ + گار][پەه: ئامۆژەکار] کەسێک کە ئامۆژگاری دەدا، پەنددەر، نەسیحەت کەر، رێ پێشاندەر، ئامۆچیار، ئامۆژیار.

ئامۆژگاریی (حم.)[ئامۆژگار + ئیی] [پەه: ئامۆژەکارییە] نەسیحەت، پەند، فێر کردنی چاکە و خراپە، ئامۆژیاریی، ئامۆچیاریی، مۆچیاریی. **~ کردن:** نەسیحەت کردن، پەند دان، ئامۆژیاریی کردن.

ئامۆژن (نا. ل)[ئامۆ1 + ژن] پەیوەندی نێوان ژنی برایەک دەگەڵ منداڵەکانی براکانی ئەو کەسە، ژنی مام، ژن ئاپ، ژنام، مامۆژن، مامۆژەنی.

ئامۆژیار (ئان. ل)[ئامۆژ + یار] بڕ: ئامۆژگار

ئامۆژیاریی (حم.)[ئامۆژیار + ئیی] بڕ: ئامۆژگاریی. **~ کردن:** بڕ: ئامۆژگاریی کردن.

ئامۆشۆ (چا. مخ)[هەو] بڕ: ئاموشۆ. ⁂ خەیر وەڵڵا تا گیان نە تۆی قەفەس بۆ / کەم کەم ئامۆشۆی ئامای نەفەس بۆ (مەولەوی ل ٣٥٢).

ئامۆنیاک (نا.)[یون: ammoniak] گازێکە بێڕەنگ و بۆن تیژە، لە هەوا سووکترە و دەگەڵ ئاو تێکەڵ دەبێ و لە نوشادور و قسڵ بە دەستی دێنن. لە بزیشکی و سەنعەت دا کەلکی لێوەردەگرن و فۆرمۆلەکەی $NH3$ یە.

ئامۆنیۆم (نا.)[فەر: ammonium] فلزێکی فەڕزییە کە هێشتا بە حاڵەتی ئازاد نەدیتراوەتەوە و وایان داناوە کە لە

ئەملاحی ئامۆنیاک دا هەیە.

ئاموور (نا.) هاوتای نیر کە یەکێکە لە دوو پارچەی سەرەکی بۆ جووت. ئاموور لە دوو کوتی باسک یا باسکێش و دەندە پێک هاتوە (برِ: باسکێش و دەندە)، هەوجارِ، ئێرەقە، یەرەق. || **ئامووری رژد:** ئامووڕێکی باشە کە زۆر دەچتە خوار و باش دەکێڵێ. **ئامووری ماڵە:** ئامووڕێک کە چاک ناچێتە نێو عەرزەوە و کەم دەچەقێ، هێس. **ئامووری هێس:** برِ: ئامووری ماڵە.

تێبینی: ئاموور هەمان وشەی ئامێرە و ماناکەی تەنگەبەر بۆتەوە. (برِ: ئامراز)

ئاموورەت (نا.)[باک] برِ: ئامارات

ئامە (نا.)[ئەر] دایک.

ئامەد (نا.)[فار: آمد (هات) لە چاوگی آمدن (هاتن)] پێشهاتی باش، بەخت، هات، شانس.

ئامەشۆ (چا. مخ)[ئام3 + ئە + شۆ] برِ: ئاموشۆ ⁘ لە بەینی نوور و زوڵمەت ئامەشۆ سەر ناگرێ مەحوی / نیگارم بۆیە پێمی وت لە من هاتن، لە تۆ رۆیین (مەحوی ل ٢٥٢).

ئامیار (ئان. ل)[ئام2 + یار] [هەو] ئاواڵ، هاورِێ، دۆست، یاریدەدەر.

ئامیان (نا.) برِ: هەوێن

ئامیب (نا.)[فەر:Amibe] گیاندارێکی یەک خانەیە کە لە ئاوی شیرین و جێگای شێدار و ئاوی حەوز دا دەژی، چەندین جۆری هەیە کە جۆرێکیان لە ریخۆڵەی مرۆڤ دا پەیدا دەبێ و دەبێتە هۆی ئیسهالی خوێنی.

ئامیتن (چا.)[ئەو: میەز ـ پەه: ئامێختەن ـ فار: ئامیختەن] تێکەڵ کردن، لێکدانی دوو شت، ئامێتە کردن // پالاوتن

ئامیتە (نا. مف.)[لە: ئامیتن][ئەو: ئاهیتە ـ پەه: ئامێختەک ـ ناو: ئامیتە، ئامێتە، ئاوێتە، ئاویتە] تێکەڵ، لێکدراو.
~ **بوون:** تێکەڵاو بوون، تێکەڵ بوون.
~ **کردن:** تێکەڵاو کردن، لێکدان.

تێبینی: لە ئەوێستا دا ئاوەڵناوی ئاهیتە بە مانای دژوێن و چەپەڵ و پیس هاتوە یانی شتێک یا کەسێک کە پیسایی تێکەڵاوی بوە و دەگەڵ ئامیتە یەک ریشە و رەگەزیان هەیە.

ئامیر^{1} (نا.) برِ: ئامراز

ئامیر^{2} (نا.)[عەر: امیر] ١ـ سەرۆک،

سەرکردە. ٢ـ لەقەبی بنەماڵەی شا. & ئەمیر، میر.

ئامیربەتالیۆن (نا. ل)[ئامیر2 + بەتالیۆن] بڕ: سەرپەل

ئامیرهێز (نا. ل)[ئامیر2 + هێز] کەسێک کە سەرکردایەتی هێزی پێشمەرگەی ناوچەیەکی بەدەستەوە، سەرۆک هێز.

ئامین^1 (نا.)[زا] بڕ: هەوێن

ئامین^2 (نا.)[عەر: آمین لە عبر: امین] وشەیەکە دوای دوعا و پاڕانەوە دەکوترێ بە مانای قسەکە وەدی بێ یا دوعاکە قەبووڵ بێ.

ئامێتە (نا. مف.)[لە: ئامیتن] بڕ: ئامیتە

ئامێر (نا.) بڕ: ئامراز

ئامێز (نا.)[پەه: ئامێز، ئامێچ ـ باک: هامبێز، هەمبێز، هەمێز، همبێزـ ناو: ئامێز، هامێز، مێز، هەمێز] ١ـ شوێنێکە دەکەوێتە نێوان سینگ و هەر دوو دەست کە بەرەو سینگ داکێشراوە. ∷ مانگەشەو خۆشە مانگ لەپەرێزێ / دۆستی جوانت بێ پڕ بە ئامێزێ (فۆلکلۆر). ٢ـ رادەیەک لە دەست کە دەکرێتەوە و شتێک بە خۆیەوە دەگرێ، بۆ هەڵگرتن. ∷ ئامێزێک دار بێنە، ئامێزێک گیا.& باوەش، باوش. **~ پێدا کردن:** شتێک یا کەسێک دە باوەش گرتن. **~ تێوەرهێنان:** دە باوەش کردن، ئامێز پێداکردن. ∷ هەرچەندی حەولی دا، وەڵاغێک لە بەر ئەوی نەکشاوە / لە سەر چەنگان رۆیی، ئامێزی دە کوڕی خۆی وەرهێناوە. (مان ل ١٣٩). **~ لەبەر وەرێنان:** دەباوەش کردن، ئامێز پێدا کردن، ئامێز تێوەرهێنان. **بە ئامێزەوە بوون:** کەسێک یا شتێک لە باوەش دا بوون. ∷ عەلی منداڵەکەی بە ئامێزەوە بوو و دەڕۆیشت. **دە ~ گرتن:** دە باوەش کردن.

تێبینی: ئامێزلە چاوگەی ئاویتن بە مانای تێکەڵاو بوون کەوتوە و لە ئامێژەن دا ئەو مانایەی هێشتا راگرتوە. لە پەهلەوی دا ئامێز و ئامێچ بە مانای تێکەڵاو لە چاوگەی ئامێختەن ـ ی پەهلەویی و میەز ـ ی ئەوێستایی هاتوە و لە فارسیش دا ئامیز هەر بەو مانایەوە لەو چاوگەیە پەیدا بوە و مانای بنەڕەتی یانی دوو کەس کە تێکەڵاوی یەکتر دەبن. (بڕ: ئامیتن)

ئامێژە (نا.)[بڕ: ئامێژەن] بڕ: هەوێن

ئامێژەن (ئان. ل)[ئامێژ + ژەن] ١ـ تێکەڵاو، ئامێتە، تەڤ لە هەڤ ٢ـ (نا.) بڕ: هەوێن. **~ کردن:** ١ـ تێکەڵاو کردنی دوو یا چەند شت دەگەڵ یەک. ⁘ ئەو خاک و گەچە دەگەڵ یەک ئامێژەن کە! ٢ـ بڕ: هەوێن کردن.

تێبینی: ئامێژەن لە ئامێژ + ژەن پێک هاتوە و یەکێک لە دوو پیتی ژ فەوتاوە. ئامێژ لە چاوگی میەز ـ ی ئەوێستایی و ئامیچ ـ ی پەهلەویی بە مانای تێکەڵ و ئامێتە کەوتوە و ژەن لە غەن ـ ی ئەوێستایی بە مانای لێدان کەوتوە و بە گشتی یانی تێکەڵ کردن.

ئامێن (نا.)[زا] بڕ: هەوێن

ئان^1 (پاشـ.)[پەه: ئان] ١ـ پاشگری کۆی ناوی نەکەرە، گەل. ⁘ داران، کچان و کوڕان، شاران. دایکان ببینە و کچان بخوازە. **تێبینی:** چونکە دەست پێکەری ئەم پاشگرە پیتی بزوێنە هەر کات دواین پیت بە بزوێن تەواو بێ لە بەر ئەوە کە دوو پیتی بزوێن دەگەڵ یەک ناخوێندرێنەوە هەندێک ئاڵ و گۆڕی بە سەر دادێ. دوای بزوێنی « ئا » و « ئێ » و « ئی » و « ئۆ » پیتی « ی » دەبێتە یارمەتی دەری و لە نێوانان دا سەر هەڵدەدا. ⁘ برایان، ئاغایان، چرایان. هەرمێیان، دەرپێیان. حاجی یان، پەری یان. برۆیان، درۆیان. دوای بزوێنی « ئوو » پاشگر وەک خۆی دەمێنێتەوە و دواین بزوێن دەگۆڕێ و دەیکاتە « و » یا ئەوە کە بە دوای « ئوو» پیتی « و » دەبێتە یارمەتی دەر، بەڵام لە رێنووسی ئەدەبی و هەروەها وتوێژیش دا پتر بزوێنەکە دەسوون. ⁘ مێروان، مێرووان (مێروو)، سێروان، سێرووان (سێروو)، دڕوان، دڕووان (دڕوو). دوا بزوێنی « ئە » دیسان پاشگر ناگۆڕدرێ بەڵام بزوێنەکە دەقرتێنێ. ⁘ کەران (کەرە)، بەڕان (بەڕە)، ... ٢ـ بە دوای کات و زەمانەوە دەلکێ و نیشاندەری زەمانە. ⁘ بەیانان، نوێژی شێوان، ئێواران. بەهاران خۆت تەڕ مەکە، زستانان خۆت گیر مەکە (پەند). ٣ـ پاشگرە بۆ نیشان دانی شوێن و جێگا. ⁘ لەندی شێخان، قەبران، ئالان. ٤ـ پاشگرە بۆ نیشان دانی بەزم و شادی و کۆ بوونەوەی خەڵک. ⁘ خەنەبەندان، خەتنەسووران، شیرنی خۆران. ٥ـ کار و کردەوەیەک نیشان دەدا کە لە زاتی دا کۆی تێدایە بەڵام نیازی کۆی تێدا نیە. ⁘ دەچمە ماسیان. زۆر قسان مەکە! ٦ـ بە

ئاوەڵناوەو دەلکێ و دەیکاتە ناو. ⁘ باریکان، ئەستووران.

ئان^{2} (ئام.)[برِ: یا] یا، یان. ⁘ ئان تۆ بیخۆ ئان من دەیخۆم.

ئان^{3} (ئام.) یەکێک لە پێنج ناسەی چاوگەیە. ⁘ دان، هەستان، مان، هەڵدان.

ئان^{4} (ئام.)[برِ: ئا14] نێوگر و نێوبژی دوو وشەی هاومانا و هاوتا. ⁘ بەرانبەر، سەرانسەر، دەوراندەور.

ئان^{5} (نا.)[عەر: آن] زەمان، کات، دەم، زەمانێکی کورت. ⁘ خەرێکی نان خواردن بووین لەو ئانە دا لە دەرگایان دا. ئانێکی پێ نەچوو هاتەوە.

ئاناتۆمی (نا.)[یون: Anatome] زانستێکە کە لە سەر لەش و چلۆنایەتی ئەندامەکان و پەیوەندی نێوان ئەوان دەکۆڵێتەوە.

ئانارشی (نا.)[فەر: anarchie] ١ـ ئاژاوە، شێواوی. ٢ـ وڵاتێک کە شێواوە و قانوونی ڕێزی نەماوە.

ئانارشیست (ئان.)[فەر: anarchiste] ئاژاوەچی، ئاژاوەخواز.

ئانارشیزم (نا.)[یون: anarchia] لاگریی لە شێواوی و ئاژاوە ٢ـ بیر و باوەرێکی سیاسی کە خۆشی و خۆشبەختی خەڵک لە رووخانی دەوڵەتەکان و قانوونەکانی وان دا دەبینی و بۆ ئەم مەبەستە ئاژاوەنانەوەی کردۆتە ئامانجی سەرەکی.

ئاناناس (گیا.)[فەر: ananas] ١ـ دارێکە کە لە ئامریکا و چەند وڵاتی ئورووپا دەڕوێ. گەڵای درێژ، گوڵەکانی هێشوویین و بە ساقەتەکەیەوە نووساوەن، بەرەکەی دریشت و ئاودار و بە تامە، هەروا دەخورێ و بۆ کەمپووت و مرەباش کەلکی لێوەردەگرن، Bromelia ananas ناوی لاتینی ئەم دارەیە. ٢ـ میوە و بەری ئەم دارە.

ئاناهیتا (نا.)[ئەو: ئەناهیتە] فریشتەی ئاگاداری ئاو، ئەناهیت، ناهید. هەروەها ئەستێرەیەکە کە دەبێتە هاوتای ڤێنووسی یوونانیەکان.

تێبینی: لە روانگەی ئاریکانەوە دوای ئاگر، ئاو لە هەموان گرینگتر بوە و بۆ ئەو فریشتەیەک قایل بوون بە ناوی ئاناهیتا. لە ئەرێدویسوور یەشت دا ناهید ژنێکی جوان، باڵا بەرزی شۆخ و شەنگ، کەمەر تەنگی مەمک قوت کە

شیاوی پەرەستنە و شیری ژنی تازە زاوان دەداو رزق و رۆزی و ماڵ و سامان بە دەست ئەوە و ... ناساندراوە. لە سەردەمی پاشایەتی مادەکان چەندین پەرستگا بۆ ناهید ساز کراوە و یەکێک لەوان لە سەردەمی سێهەمین پادشای ماد هووەخشتەرە (٥٧٥ ـ ٦٥٢ ی بەر لە زایین) لە کەنگاوەر ساز کرا کە گەورەترین پەرستگای زوو بوە و ئێستاکەش شوێنەواری هەر ماوە.

ئاناهیتا لە [ئەن + ئاهیتە] پێک هاتوە. ئەن پێشگرە بە مانای نە، نا و ئاهیتە یانی ئاویتە، پیس، چڵکن و بە گشتی یانی نائاوێتە، خاوێن، بێگەرد.

ئانبار (نا.)[باک] بڕ: ئەنبار.

ئانتراکت (نا.)[فەر: entre'acte] پشوو دانی نێوان فیلم و نمایش یا کۆڕی مۆسیقا کە خەڵک دەحەسێنەوە.

ئانتیک (نا.)[لات: antiquus] ١ـ هەر شتێکی لە کۆنەوە مابێ، کەل و پەلی زەمانی زوو، عەتیقە. ٢ـ شتی بە بایخ و گران، عەنتیکە.

ئانتی بیۆتیک (نا.)[فەر: anti-biotique لە یون: anti bios] جۆرێک دەرمانن کە بۆ چارەی هەندێک نەخۆشی کە بە هۆی باکتریەکان پێک دێ کەڵکی لێ وەردەگرن، ئانتی بیۆتیکەکان کە بە ناوبانگترینیان پنی سیلینە لە قارچک و باکتری دەگرترێ و میکرۆب دەکووژن.

ئانتێن (نا.)[لات: antenna] ئامرازێکی فلزی تایبەتییە بۆ گرتن و ناردنی شەپۆلی رادیویی، تەلەویزیون و کەرەسەی هەواڵنێریی کە بە پێی پێداویستی چووک و گەورە و بەرزە. ⁂ ئانتێنی رادیۆ، ئانتێنی تلویزیۆن

ئانژین (نا.)[لات: angina] چڵک کردنی ئاڵوو و ئاڵوو هاتن و گەروو ئێشەی دوای هەڵامەت کە سەر ئێشە و چەق و چۆی بە دواوەیە.

ئانسێکلۆپێدی (نا.)[یون] کتێبێک کە تەواوی وشەکان و زاراەکانی زانستی و ئەدەبی زمانێکی تێدابێ، دایرة المعارف.

ئانقەس (ئاک.) بڕ: ئانقەست

ئانقەست (ئاک.)[عەر: عن قصد] کار و کردەوەیەک نائاسایی کە بە زانینەوە بیکەی، عەمد، عەمدی، ئانقەس، ئەنقەس، ئەنقەست. ⁂ بە ئانقەست قەندانەکەی شکاند.

ئانکا (ئاک.)[ئا + نکا][باک ـ زا] نووکە، هەنووکە، هەرئێستا، ئانوها، ئانۆکا، ئانها. (برِ: نووکە)

ئانگژا (نا.)[؟] دەستەویەخە، گژ. ~ **بوون:** بە گژ دا چوون، دەستەویەخە بوون. ∷ هەر لە دوورەوە چاوی پێکەوت ئانگژای بوو. ئانگژای مەبە لێی گەڕێ با بڕوا.

ئانگشتانە (نا.)[زا] برِ: ئەنگوستیلە

ئانوها (ئاک.)[ئا+ نوها][باک] برِ: ئانکا.

ئانۆفێل (گیان.)[فەر: anophel] مێشوولەی مالاریا، مێشوولەیەکە کە میکرۆبی مالاریا رادەگوێزێ، Anopheles maculipennis ناوی لاتینی ئەم مێشوولەیە.

ئانۆکا (ئاک.)[ئا + نۆکا][باک] برِ: ئانکا

ئانها (ئاک.)[ئا + نها][باک] برِ: ئانکا

ئانە^{1} (جنا.)[برِ: ئەو][هەو] ئیشارە بۆ دوور، ئەو، هۆو.

ئانە^{2} (پاش.) پاشگرێکە و ئەم مەبەستانە پێک دێنێ. ١ـ پاشگرە بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵکاری لێ ساز دەکا کە مانای وەک، وێنە و شێوەی ئەو شتە دەدا. ∷ پیاوانە، ژنانە، شێرانە، کوردانە. ٢ـ بە ئاوەڵناوەوە دەلکێ و ئاوەڵکاری بە مانای وەک و بەم شێوەیە لێ ساز دەکا. ∷ ئازایانە، ژیرانە، زانایانە. ٣ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا بۆ کرێ و هەقی ئیش کە بدرێ بە کەسێک. ∷ جێژنانە، مەعاشی مانگانە، سەرقەڵەمانە. ٤ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا کە بۆ کۆمەڵێک باج کە دەرەبەگ و ئاغا وەریدەگرن دەکار دەکردرێ. ∷ هەوارانە، گیسکانە، مڵکانە، پووشانە، بزنانە.

تێبینی: چونکە دەست پێکەری ئەم پاشگرە پیتی بزوێنە ئەگەر دواین پیتی وشەکەش بزوێن بێ ئاڵ و گۆڕییەکی فۆنۆتیکی بەدی دێنی کە هەر وەک تێبینی (ئان1)ە. ∷ هەڵۆ، هەڵۆیانە ـ برا، برایانە

ئانە^{3} (نا.)[تور: ana][ئەر] ١ـ دایک. ٢ـ داپیر، دایەگەورە.

ئانی^{1} (پاش.) ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و

ئاوەڵناو ساز دەکاکە مانای وەک و شێوە دەدا، ئانە٢. ⁘ ژنانی (پیاوی ژن خدە)، سەگانی (وەک سەگ زیرەک). ٢ـ بە ئاوەڵناوە دەلکێ و ناو ساز دەکا. ⁘ وشکانی. ٣ـ بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناو ساز دەکا. ⁘ شەڕانی.

ئانی^{2} (نا.)[بڕ: هەنی2][باک] عەنی، نێوچاوان، نێوچەوان. ‖ **ئانی ڕەش:** کەسێک کە چارەی ڕەش بێ، عەنی ڕەش، بەدبەخت، چارەڕەش.

ئانیسک^{1} (نا.)[باک: ئیسک، خیسک ـ ناو: هانیسک، ئانیسک، هەنسک، ئەنیسک، هەنیسک ـ باش: نیسک؟ ـ هەو: هەنسک] حاڵەتێکی وەک نزگەرەیە کە دوای گریانی زۆر لە بەر تێک چوونی بارودۆخی ئاسایی هەناسە تووشی ئەو کەسە دێ. ~ **دان:** تووشی ئانیسک بوون، هەنیسک دان. ⁘ ئەو منداڵە بەستەزمانە هێند گریاوە لە خەویش دا هەر ئانیسکان دەدا.

ئانیسک ^{2} (نا.)[ئەر] بڕ: ئانیشک

ئانیشک (نا.)[هیک: ئەرەتنی ـ ئەو: ئەرێثنی ـ هەخ: ئەرەشنی، ئەرشنی ـ پەه: ئەرشنێز، ئەرشنێزەک. تات: ئەرشێنیە، ئەرێشکەنجیە. باک: ئەنیشک، عەنیشک، ئێنیشک، هەنیشک ـ ناو: ئانیشک، هانیشک، ئەنیشک، هەنیشک، ئانیسک ـ هەو: هەرەژنێ، هەرەژنە، هەرێژن ـ زا: هەرچەنە] ١ـ (ئا.) بەندی نێوان زەند و باسک لەو جێیە کە دەست دەنوشتێتەوە و ئێسکەکەی دەردەپەڕێ، قنگانیسک، بەلەمرک، مرک، کوڕنیش. ⁘ میوانی خوشکی ڕۆن لە ئانیشکی. ٢ـ ئەو شوێنە لە پۆشاک کە دەکەوێتە سەر ئانیشک. ⁘ ئانیشکی چاکەت، ئانیشکی کەواکەی پینە کردبوو. ~ **تێکوتان:** لێدانی ئانیشک لە کەسێک بۆ بێدەنگ کردنی یا بۆدەربڕینی ڕق و تووڕەیی. ~ **چەقاندن:** داکوتانی ئانیشکی دەستێک یا هەر دوو دەست بە درێژ بوون لە سەر زەوی یا بە دانیشتن لە سەر شوێنێک بۆ لەنگەر گرتنی چەنگەی (پتر لە حاڵی بیر کردنەوە ئەم کارە دەکەن). ئانیشک داکوتان، ئانیشک دادان، ئانیشک خستنە سەر. ~ **خستنە سەر:** بڕ: ئانیشک چەقاندن. ⁘ ئانیشکی خستە سەر سەنیر و سەرخەوێکی بۆ شکاند. ~ **دادان:** بڕ: ئانیشک چەقاندن. ~ **داکوتان:** بڕ: ئانیشک چەقاندن.

ئانیشکە (نا. ل)[ئانیشک + ئە] ١ـ

لوولەیەکی تەنەکە یا لاستیکیە کە دوو لوولەی راستی دیکە لە سووچێک بە یەک دەلکێنێ. ئەم لوولەیە بە شکڵە ئانیشکی دەستە و بۆ لوولە کێشی ئاو و لوولەی کوورە لە شوێنانەی کە رێی لوولەکە خوار دەبێتەوەکەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ دارێکی دوو لکە کە لە ئاش دا بەکاری دێنن و بەرداشی پێ بەرز و نەوی دەبێتەوە و بەم چەشنە باراشەکە ورد یا درشت دەهاڕدرێ. ٣ـ ئەو شوێنەی کۆڵان کە پێچ دەخواتەوە و دەکەوێتە سەر کۆڵانێکی دیکە. ⁘ رکێفیان هێنایە و بە چوارناڵە ئانیشکەی کۆڵانیان جێ هێشت و دوور کەوتنەوە. (میرزا ل ٨٦).

ئانین (چا. م)[باک] بڕ: هێنان

ئانێ (پاش.) ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە بۆ کایە و یاری دروست دەکا هەر لەو ناوە، ئێن. ⁘ تۆپانێ، جگانێ. ٢ـ بۆ تەحدید بە کار دێ. ⁘ ئەوەتانێ (ئەوەتا)، هەهانێ (هەها)، هۆوەتانێ (هۆوەتا).

ئاو^{1} (نا.)[هیک: ئاپ، ئەپ ـ ئەو: ئاپ ـ هەخ: ئاپی ـ پەه: ئاپ. فار: آب ـ پەش: ئۆبە ـ بیر: ئۆو ـ لۆر: ئۆو ـ تات: ئۆوە. باک: ئاڤ ـ ناو: ئاو ـ باش: ئاو ـ هەو: ئاوی ـ زا: ئاو، ئاوە، ئاوکە] ١ـ ئاوەکییەکی شل و بێ بۆن و تام و رەنگە کە بە شێوەی جۆر بە جۆر دەدیترێ، وەک کانیاو، چۆم و رووبار، دەریا و ئوقیانوس. سێ بەشی گۆی زەوی داگرتوە و یەکێک لەو مادەیانەیە کە ژیان و مان بە بوونی ئەوەوە بەندە. هەروەها یەکێک لە چوار مادەکانی (ئاو، خاک، با، ئاگر)ە. مرۆڤ هەر لە سەرەتای پەیدا بوونی لە دەور و بەری ئاو ژیاوە و جێگایەک ئاوی لێ زۆر بووبێ ئاوایی و گوندیان لێ ساز کردوە. لە شیمی دا لە دووبەش هیدرۆژێن و بەشێک ئۆکسیژن دروست بوە$H2O$. لە باری فیزیکییەوە لە پلەی گەرمای سەد دەرەجە دا دەکوڵێ و دەبێتە هەڵم و ئەم هەڵمەش لە دوایی دا دەبێتەوە بەفر، باران، گللێرە، ئاونگ، زوقم و دێتەوە زەوی . ئاو لە سیفر دەرەجە دا دەیبەستێ و دەبێتە سەهۆڵ. ٢ـ تراو و تەڕایی ئەو میوە و بەرانەی کە بۆ خواردنەوە دەست دەدەن. لەم وشانە دا ئاو بە ناوی وشەکەوە دەلکێ. ⁘ ئاوی گێزەر، ئاوی ترێ، ئاوی سێو،... ٣ـ فرمێسک، تەڕایی چاو. بەو مانایەش وشەی چاو دەبێ دەگەڵ ئاو بێ (بڕ: ئاوی چاو). ⁘ کاتی ماڵاوایی چاوی پڕ

بوو لە ئاو منیش بە خۆم نەبوو، ئاو لە چاوم هاتە خوارێ و گریام. ٤ـ ئارەقە. ∷ هێندەی کار کردبوو ئازای لەشی وەسەر ئاو گەڕابوو. ٥ـ ئاوەکی هەندێک کانزا بە تایبەت کانزای بە بایخ کە لە سەر کانزای کەم بایخی دەدەن وەک ئاوی زێڕ و ئاوی زێو. ٦ـ بە ناوێکەوە دەلکێ و مانای ئاوەکی بوونی یا تێکەڵاو بوونی دەگەڵ ئاو دەدا. ∷ سەهۆڵاو، باراناو، تاماو، ماستاو، پیازاو. ٧ـ ئاودەست، ئاودەستخانە. ∷ چوونە سەر ئاو، کناراو. ٨ـ (مجـ.) بریقە، شۆق. ∷ ئەو گەوهەرە نوکتە کە لە نالی دەدزن خەڵق/ ئاوی نیە وەک ئاگری بێ شۆقی دزانە (نالی ل ٤٨١). مەوقووفی نیگاهێکە بفەرموو بە تەرەحوم / ژەنگاوییە ئاوی نیە ئاوێنەیی سینە (وەفایی ل ١٤٨). ٩ـ [باک: ئاڤک ـ زا: ئاوی] تۆوی نێرینەی گیانلەبەران بە تایبەت هی پیاو، ئاوی پشت. ١٠ـ ئاوەکییەک کە لە بەر نەخۆشی یا هەڵمسان لە چاو یا شوێنێکی دیکە پەیدا دەبێ. ~ **بۆ رژان:** (کنـ.) لە سەرەتاوە فێرە کار و کردەوەیەک بوون، راهاتن. ∷ ئەو کوڕەم رۆژێ هەتا دە تمەنی نەدەمێ ناچێتەوە فێرگە نازانم چی لێبکەم تازە ئاوێکە بۆی رژاوە. ~ **بۆ گەرم کردن:** ١ـ گەرم کردن و ئامادە کردنی ئاو بۆ شوشتنی مردوو. ٢ـ (کنـ.) لە مردن نزیک بوون، بە مردوو تێگەیشتن. :: جارێک کەوتوویم گرت و لە مردن گەڕامەوە تەنانەت دەیانگوت ئاومان بۆ گەرم کردووی و کفنمان بۆ بڕیوی (تاریک و روون ل ٩). ~ **بە ئاگر (ئاور) داکران:** (کنـ.) کووژانەوەی شەڕ و هەڵلا و فیتنە. ~ **بە ئاگر (ئاور) داکردن:** (کنـ.) کووژاندنەوەی شەڕ و هەڵلا. ~ **بە خۆ داکردن:** حەمام کردنی سەرەکی، دووش گرتن. ∷ ئاوێک بە خۆم دادەکەم و زوو دێمە دەرێ. ~ **بەردان:** ١ـ کردنەوەی ئاوی شێرە و رژانی ئاو لە لوولەوە. ∷ ئاوەکەی بەردە با ئەو گولانە ئاو دەم. ٢ـ بڕ: ئاو بەردانەوە. ~ **بەردانەوە:** بەردانی ئاو لە شوێنێکی کە ئاو لێی کۆ بۆتەوە بۆ شوێنێکی دیکە. بۆ ئەم کارە لە گۆل و ئەستێر یا لە لە هەر شوێنێکەوە کە ئاوی زۆر بێ جۆگەیەک دەبڕن و ئاو بەم جۆگەیە دا دێتە خوار و دەچێتە نێو کەردووکان و بەم جۆرە بێستان و باغ ئاو دەدەن، ئاو بەردان. // ئاو گرتن ∷ ئاوەکەی بەردابۆوە نێو کەوەرەکان و

خۆی خەریکی نان خواردن بوو. ~ **تێزان:** ١ـ زار پڕ بوون لە ئاو بە دیتنی شتی ترش یا باسی خواردنێک کە تامەزرۆی بی ٢ـ ئاڵ و بۆڵ بوونی ترێ. ٣ـ ئاو لە چاو هاتن لە بەر پیواز چاک کردن.& ئاو تێگەڕان. ~ **تێگەڕان:** بڕ: ئاو تێزان. ~ **تێوەردان:** خولاندنەوەی ئاو دە شتێکی قووڵ دا بۆ شوشتنێکی سەرەتایی. ∷ ئاوێکی دە زارت وەردە. ئاوی دە قاپەکان وەردا. ~ **چنین:** ئاو گرتن لە میوە و بەرێک کە ئاودارن. ~ **خواردنەوە:** ١ـ نۆشینی ئاو، نۆشین، ڤەخارن. ٢ـ (کنـ.) کارێکی زۆر سانا و هاسان. ∷ ئەسپ ئاژۆتن بۆ من وەک ئاو خواردنەوە وایە. ~ **خۆش کردن:** شیلەوتین کردنی ئاو، تێکەڵ کردنی ئاوی سارد و گەرم. ~ **دادان:** ١ـ هەڵمژینی ئاو، ئاو هەڵچنین. ∷ ئاو دایدا ژوورێ و چ وڵاتی نەهێشتین. کەوشەکەم چ کەلکی نەماوە ئاو دایدەداتە نێوەکەی. ٢ـ نەخۆشییەکە لە لاقی وڵاغی بەرزە دەدا و جومگەیان هەڵدەمسێ و دەڵێی ئاوی تێدایە. ~ **داشتن:** ئاودان و دێرانی زەوی و دەغڵ و دان و باغ و باخچە، ئاو دێران. ~ **دان:** ١ـ داشتن و دێرانی زەوی و زار، تێراو کردنی گژ وگیا. ٢ـ تێراو کردنی ماڵات. ٣ـ سوور کردنەوەی ئامرازی تیژی وەک کێرد و خەنجەر و شەمشیر و کتوپڕ دە ئاو نان بۆ ئەوەی سەختتر و قایمتر بن. ٤ـ ئاو دانە دەست کەسێک. ~ **دانەوە:** ١ـ دەڵانەوەی ئاو لە نێو هەر شتێکی ئاودار بۆ دەرەوەی خۆی. // ئاو هەڵچنین. ∷ دیوارەکەمان ئاو دەداتەوە، تەماتەکە ئاوی داوەتەوە و چێشتەکەی خۆش کردوە. ٢ـ تیژ کردنەوە و هێنانەوە سەر باری پێشووی دمی کولی هەندێک ئامرازی وەک پاچ، پێمەڕە، بیور، تەوەرداس و ... لە ئاسنگەری، دمە زەرد کردن. ~ **دە ئاوەڕۆ کردن:** (کنـ.) لە ئەندازە تێپەڕاندن، لە رادەبەدەر خراپە کردن. ~ **دەردان:** بەتاڵ کردنی ئاوی شوێنێکی قوڵ (حەوز و چاڵ و ...) بە دەفرێک. ~ **دە گون (گونان) گەڕان:** (کنـ.) پێکەیشتن و باڵغ بوونی کور کە توانایی و مەیلی جووت بوونی هەیە. ∷ شەمزین ئاوی دە گونان گەڕاو دەبێ ژنی بۆ بێنین دەنا ئابڕوومان دەبا. ~ **دە گیرفانی کەسێک وەردان:** (کنـ.) هەموو پوول و پارەی کەسێک وەرگرتن و گیرفان بەتاڵ کردن. ~ **دێران:** بڕ:

ئاوداشتن. ⁓ **زایینە دەم:** بڕ: ئاو لە دەم زان. ⁓ **شکان:** لا دانی ئاوی بەرداوەی کشت و کاڵ لە ڕێگەی خۆی لە بەر هەر هۆیەک. ⁘ ئاوەکە لە کەمی داوە وا بزانم لە جێیەک شکاوە. ⁓ **شکاندن:** لادان و گوازتنەوەی ئاوی بەرداو بۆ لایەنێکی دیکە. ⁓ **کردن:** ١ـ لێدان و پڕژاندنی هەندێک ئاو بە سەر نان یا شتی دیکە بۆ نەرم بوونەوەیان. ⁘ نانەکان ئاو کە با نەرم بنەوە. ٢ـ ئاو لە چاو گەڕان و قەتیس بوونی لە بەر نەخۆشی یا هۆی دیکە. ٣ـ پەیدا بوونی زنچکاو لە کوان و برین دا. ٤ـ (کنـ.) خورد کردنەوە و فرۆشتنی کاڵای لە سەردەست ماو. ⁓ **کێشان:** گواستنەوەی ئاو لە سەرچاوە و رووباران بۆ ماڵان، کارێک کە ئاوکێش دەیکا. ⁓ **گرتن:** ١ـ بەری ئاو گرتن و کۆ کردنەوەی لە گۆل و ئەستێر دا بۆ زۆر کردنی ئاو . // ئاو بەردانەوە. ⁘ کوڕم ئاوەکە بگرە هەتا دوایی بێستانەکە بدێرین. ٢ـ ئاودار بوون و ئاو تێگەڕانی بەر و میوە. ٣ـ کوشینی میوە بە دەزگا بۆ ئاوەکەی. ⁘ ئەو سێوانە بۆ ئاو گرتن خراپ نین. ⁓ **گرتنەوە:** بەستنی بەری ئاوی بەرداوی سەر کشت و کاڵ یا بەستنەوەی ئاوی شێرە. ⁓ **لە ئاوەڕۆ بڕان:** (کنـ.) بڕانی جێر و بەرەکەت، لە برەو کەوتن و قازانج نەکردن. ⁓ **لە ئاوەڕۆ دەرکردن:** (کنـ.) لە باری ئاسایی چوونە دەری کار و ئاکار، بێ حەیایی کردن، نالەبار جووڵانەوە. ⁓ **لەبەر دڵ رۆیین:** ١ـ دڵ دەخێڵەوە چوون و هێڵنج دان ٢ـ زۆر برسی بوون، دڵ دەبوورەوە چوون لە برسان. ⁓ **لەبەر هەڵنیشتن:** (کنـ.) میز بەخۆ داکردن، میز لەبنە خۆ کردن. ⁓ **لە دڵ هاتن:** (کنـ.) ئیشتا کردن و مەگیرانی کردنی ژنی زگپڕ. ⁓ **لە دەسکاونگ دا کوتان:** (کنـ.) لە کاری بێسوود و بێ کەلک، ئاو لە دینگا کوتان. ⁓ **لە دەم زان:** ١ـ زار پڕ بوون لە ئاو بە خواردن یا دیتن یا بیستنی شتی ترش. ٢ـ ئیشتا چوون لە خواردنێک. & ئاو لە دەم گەڕان، ئاو زایینە دەم. ⁓ **لە دەم گەڕان:** بڕ: ئاو لە دەم زان. ⁓ **لە دینگا کوتان:** (کنـ.) بڕ: ئاو لە دەسکاونگ دا کوتان. ⁓ **لێچوون:** ئاو رژان لە دەفرێک کە درز و کونی هەبێ. ⁘ ئەو قاپە ئاوی لێدەچێ پێم وایە بنەکەی کون بوە. ⁓ **لێ نەخواردنەوە:** (کنـ.) خۆ نەپاراستن لە کارێک، بەڕێوە

بردنی کارێک بێ یەک و دوو لێکردن. ⁘ کەریم بۆ دەستەڵات وە چنگ خستن لە هیچ ناپرینگێتەوە تەنانەت پیاو کوشتنیش بێ، ئاوی لێ ناخواتەوە. **〜 نەپاڵاوتن:** (کنـ.) شێلگیر بوون، سوور بوون لە سەر بیر و باوەڕ. ⁘ مام وسوو هێند موسڵمانە ئاوێ ناپاڵێوێ! **〜 وا ڕژان:** (کنـ.) هەر کار و کردەوە و مەسەلەیەک کە وەک قانوونی لێهاتبێ، وابوون، بەمجۆرە بوون، داب بوون. ⁘ ئاو وا ڕژاوە هەر پیاو بۆ ژنان/ قەراریان بووە و هاتوونە ژوان (سەعید و میرسێوەدین ل ٤٨). **〜 هاتنەوە:** تێر بوون و ڕاحەت بوونی پیاو ئەودەم کە تۆوەکەی دەڕێژێ. **〜 هەستان:** زیاد بوونی ئاوی چۆم و ڕووبار و دەرچوون لە بەستێنی خۆی بە هۆی بارانەی زۆر. **〜 هەڵچنین:** ئاو کێشانە نێو خۆی هەندێک شت، ئاو هەڵمژین. ⁘ ئەو دیوارە نمی هەیە پێموایە ئاوی هەڵچنیوە. **〜 هەڵکردن:** بەردانی ئاو بۆ سەر بێستان و زەوی بۆ داشتن، ئاو هەڵگرتن. **〜 هەڵگرتن:** بڕ: ئاو هەڵکردن. **〜 هەڵمژین:** کێشانی ئاو بۆ نێو خۆ، ئاو هەڵچنین. **〜 هەڵێنجان:** هەڵێنجان شێوەیەکە لە هەڵکێشان بەرەو سەرەوە . دەرهێنان و هەڵکێشانی ئاو لە چاڵاو و هەر شوێنێکی قووڵ. **〜 هێنان:** ١ـ ڕاگوێزتن و بردنی ئاو بە سەتڵ و دەفر لە کانی و چەم بۆ ماڵەوە. ٢ـ پەیدا بوونی ئاوی ڕەش یا سپی لە چاو. ⁘ چاوم ئاوی هێناوە. ٣ـ هەڵمسان و خڕ بوونەوەی ئاو لە ڕەفیسکەی یەکسم دا . **〜 هێنانەوە:** خۆ ڕەحەت کردن بە دەست، ئاو هاتنەوە بە دەسپەڕ. **〜ی بێ لغاو خواردنەوە:** (کنـ.) ئەنجام دانی کارێک بە کەیف و ئارەزووی خۆ و گوێ نەدان بە قسەی کەس و هیچ شتێک، هیچ بۆ گرینگ نەبوون. **بوونە 〜:** ١ـ توانەوەی سەهۆڵ و شتی بەستوو. ٢ (کنـ.) بە خۆ داشکانەوە لە بەر ئاشکرا بوونی مەسەلەیەک، خەجاڵەت بوونەوە. ⁘ کە بابم زانی درۆم دەگەڵ کردوە لە شەرمان بوومە ئاو. ٣ـ (کنـ.) شەرم کردن، خەجاڵەت کێشان. ⁘ ئەو کابرا بێ شەرمە لە کن ژنان باسی سیرەتی پیاوانی دەکرد نازانم بۆ نەبوو بە ئاو. **بە 〜 دادان:** (کنـ.) بەتڵاندن و فەوتاندنی پووڵ و دەسمایە و سامان، دە ئاو کردن. ⁘ میراتی بابی بە مانگێک بە ئاوی دادا و بەتڵاندی. **بە 〜 دا هاتن و بە نان دا**

خوران: (کنـ.) لەپڕ و بێ هیچ بەڵگە بە جێ مانێک و زۆر بە سەیری ون بوون. ⁛ ئەو کڵاوە تازەم هەر ئێستا لە بەر چاو بوو هەر ئاوڕم داوە نەمابوو دەڵێی بە ئاو دا هات و بە نان دا خورا! **دە ~ کردن:** (کنـ.) خەسار کردن، بەتڵاندن، بە ئاو دادان. **دە ~ هەڵاتن:** چوونە ژێر ئاوی (چۆم و حەوز) و هاتنەوە دەر بۆ مەبەستی خۆ شوشتن یا غوسل دەر کردن یا هەر شتێکی دیکە. ⁛ کوتیان: بڕۆوە ئێستا ئەمە دە ئاوی هەڵدێینەوە، ئێستا دەگەڕێینەوە بە دواوە (تحفە ل ٥١٢). **دە ~ هەڵکێشان:** ١ـ شتێک دە نێو ئاو نان و دەرهێنانەوە. ٢ـ شوشتنەوەی و خاوێن کردنەوەی جلی کەفاوی و سابوون لێدراو بە ئاوی خاوێن و پاک.. ٣ـ خووسان، تەڕ بوونی تەواوەتی لەش لە بەر باران. **کاری ~ هەبوون:** پێویست بە ئاودەستخانە هەبوون، تەنگان. **لە ~ دان:** لە چۆم و رووبار پەڕینەوە. **لە زۆر ~ دان و نەهێشتن ئەژنۆ تەڕ بوون:** (کنـ.) دونیا زۆر دیتن و ناسین، بە ئەزموون و زۆر زیرەک و وریا بوون. **وە سەر ~ گەڕان:** ١ـ هەستانی ئاو لە شوێنێک وەها کە هەموو شتێک وە سەر خۆی بخا. ٢ـ (کنـ.) زۆر ئارەقە کردن، تەڕ بوونی لەش بە ئارەقەیەکی زۆر. ⁛ ئازای لەشی وە سەر ئاو گەڕاوە. || **ئاوی بەقا:** بڕ: ئاوی ژیان. ⁛ هات بەهار ئەمما لە پاش بارانە بۆ چیمە کەپەنک/ یا لە پاش مردن چ سوودێکی هەیە ئاوی بەقا(ئاوات ل ١٥٥). لێوی تۆ ئاوی بەقا من خزرم/ فەیزی تۆ رەحمەت و من سەوزەگیا (نالی ل ١٢٥). **ئاوی پشت:** تۆوی پیاو، سپەرم، شاوەت. **ئاوی تاڵ و سوێر:** (کنـ.) کوێرەوەیری و رەنج. ***ئاوی تاڵ و سوێر خواردنەوە:** (کنـ.) کوێرەوەری و زەحمەت زۆر دیتن، رەنج و مەینەت چێشتن. **ئاوی تۆبە:** ئاوێک کە لە کاتی تۆبە کردن دا بە سەر دادەکرێ. *** ئاوی تۆبە بە سەر داکردن:** تۆبە کردن و پاک بوونەوە لە گوناه. ⁛ قادر ئاوی تۆبەی بە سەر قەحپەیەک دا کرد و هێنای. **ئاوی چاو:** ١ـ هێزی بینینی چاو، رووناکی چاو، بینایی، سۆما. ٢ـ فرمێسک، تەڕایی چاو، ئاوی دیدە. ⁛ الحذر مەحوی لە نەوحەی بێ گوناهان الحذ/ ئاوی چاوی بوو جیهانی دا بە قڕ تۆفانی نووح (مەحوی ل ١٠٢). ***ئاوی چاو دادان:** ١ـ روون کردنەوەی چاو بە چاو لە جوانی کردن ٢ـ چاو ترسێن

کردن، کەسێک لە خۆ یا مەسەلەیەک ترساندن، ئاوی چاو سەندن. * **ئاوی چاو داهاتن:** لێڵ بوونی چاو و کز بوونی هێزی بینین لە بەر پیری یان نەخۆشی، سۆمای چاو نەمان. ∷ هێندە چاو لە رێی کورەکەی بوو ئاوی چاوی داهات. * **ئاوی چاو رۆرژان:** کوێر بوون، سۆما و بینایی چاو نەمان، بینایی چاو رژان. ∷ دوژمن ئەگەر چاوی پێت پکەوێ، ئاوی چاوی رۆدەرژێ، دادەنیشێ بە کوێرییە (لاس و خەزاڵ ل ٩٠). * **ئاوی چاو سەندن:** ١ـ کوێر کردن و لێڵ کردنێکی تایبەتی بێ ئەوەی کە چاو ناشیرین بێ و پێشتر لۆتی کە ورچیان هەڵدەپەڕاند وایان لە ورچ دەکرد هەتا رانەکا و پەلاماری کەس نەدا. ٢ـ ترساندن، تۆقاندن، زراو بردن، ئاوی چاو دادان/٢. **ئاوی حەیات:** ١ـ بڕ: ئاوی ژیان. ∷ خزر ئەگەر چاوی حەیاتی بڕییە ئاوی حەیات/ من لە خاکی دەری جانانەمە چاوی حەیات (مەحوی ل ٦٣). هەموو عومری ئەبەد تێیدا نیە خۆشی دەمێک مەستی/ خدر ئاوی حەیاتی بۆچ بوو فێری شەرابی با (تاریک و روون ل ١٣٩). ٢ـ (کنـ.) شتی زۆر باش. ∷ رۆنێکە تای نیە دەڵێی ئاوی حەیاتە. **ئاوی حەیوان:** بڕ: ئاوی ژیان. ∷ ئیشارەی یەک سەر ئەنگوشتی، مەهی لەو دوورەوە شەق کرد/ هەر ئەو ئەنگوشتە بوو دەتوت فەوارەی ئاوی حەیوانە (مەحوی ل ٣٩). **ئاوی خزر:** بڕ: ئاوی ژیان. ∷ سیاپۆشن لە داخی خەت و خاڵ و لێو و روو و زوڵفت/ وەنەوشە و میسکی چین و ئاوی خزر و لالە و عەنبەر (مەحوی ل ١٣١). زوڵمەت نەدیدە چونکە گەیشتی بە ئاوی خزر/ تۆ نامریت و عالەم ئەکا یەک بە یەک وەفات (بێخود ل ٩٨). **ئاوی خواردنەوە:** ئاوێک کە خاوێن بێ و بکرێ بیخۆیەوە. **ئاوی خەزایی:** ئەو ساڵانەی کە کوللە زۆر دەبن و شالاو دەبەنە سەر دەغڵ و دان لەو شوێنەی کە خەزایی زۆرە کەسێک کە ئارەقی نەخواردبێتەوە و زینای نەکردبێ و بە قەولی کوردیی دۆخینی بە حەرام نەکردبێتەوە، دەچێ ئاو لە کانی دێنێ و بە دەغڵ و دانەکەی دادەکەن و لە سەر ئەم بڕوایەن کە خەزایی بە شوێن ئەو ئاوە دا دێ و کوللەکان دەخوا، جگە لەوانە ئەو کەسەی کە ئاو لەو کانیاو تایبەتییە دێنێ نابێ ئاوڕ داتەوە دەنا خەزاییەکان بە شوێنی دا نایەن، ئاوی عەینەمەل. ∷ کوللەت کەوتە ناو

شینایی/ بۆی بێنە ئاوی خەزایی (بۆ کوردستان ل ٨٠). **ئاوی دەم:** لیک، تف، ئاوی زار. **ئاوی دیدە:** ئاوی چاو، فرمێسک. ⁘ مەگەر هەر یاری نەقشینم ببێتە نەقشبەندی دڵ/ کە نەقشی غەیری رەنگی ئەو بە ئاوی دیدە شۆرابێ (نالی ل ٦٠٠). نەمامی قامەتی پەروەردەی ئاوی دیدەکەی من بوو/ کەچی گوڵچینی باغی وەسڵی ئەو ئێستاکە ئەغیارە (مەحوی ل ٤٦٣). **ئاوی رەش:** ماکەی نەخۆشییەکە کە لە چاو دەدا و چاو کوێر دەکا (ئین: glau-coma). ***ئاوی رەش داهاتن:** ئاوی رەش لە چاو پەیدا بوون و کوێر بوون. **ئاوی زار:** تف، لیک، ئاوی دەم. **ئاوی زەمزەم:** ئاوێکە حاجی لە چاڵاوی زمزم لە مەککەوە بۆ متفەڕک دەگەڵ خۆیان دەیهێنن. ⁘ بێت و گەر دەستم کەوێ ماچی دەمی تۆ چاوەکەم/ رووڕەشم گەر تەرکی ئاوی زەمزەم و کەوسەر نەکەم (ئەحمەد موختار ل ٨٥). **ئاوی ژیان:** ١ـ ئاوی کانییەکی ئەفسانەیی و خەیاڵییە (کانی حەیات) لە ناوچەیەکی تاریکی دونیا هەڵکەوتوە و هەر کەس لێی بخواتەوە نامرێ و گۆیا خدری پێغەمبەر لەم ئاوەی خواردۆتەوە و بۆیە پێی دەڵێن خدری زیندە، ئاوی حەیات، ئاوی حەیوان، ئاوی بەقا، ئاوی خزر، ئاوی ژین. ⁘ گەر زەمزەمی یان دای بنێ ئاوی ژیانی/ ناچاری دەبێ رۆچی بە سینەی خاکا (خەییام ل ٤). ٢ـ (کنـ.) زار و دەمی یار و گراوی. **ئاوی ژین:** بڕ: ئاوی ژیان. **ئاوی سپی:** بڕ: ئاوی مرواری. **ئاوی شەوێ:** ئاوێکی کە لە گۆزە دەکرێ و بۆ شەو دادەندرێ هەتا سارد بێ. ⁘ بۆ ئاوی شەوێ گۆزە شکاوێک لامە / فرمێسکی وشک نابنەوە بێ ئارامە (خەییام ل ٧٠). *** خۆ لە ئاوی شەوێ پاراستن:** محافزەکار، کەسێک کە خۆی لە هەر شتێکی ساویلکەش دەپارێزێ، لە ئاوی شەوێ پارێز کردن. **تێبینی:** موسڵمانێک کە نەوسی خۆی کوشتوە و هەر خەریکی نوێژ و رۆژوو و تاعەتە، شەوانە کە تینووی دەبێ و نەوس داوای ئاوی ساردی لێ دەکا ئاوی گۆزە ناخواتەوە هەتا نەوسی بکووژێ. *** لە ئاوی شەوێ پارێز کردن:** بڕ: خۆ لە ئاوی شەوێ پاراستن. ⁘ کوتیان: نا؛ مام رێوی تۆبەی کردووە؛ هەموو رۆژێ بەڕۆژووە، لە ئاوی شەوێ پارێزێ دەکا، دەچێتە حەجێ (مان ل ٧). **ئاوی عەینەمەل:** بڕ: ئاوی خەزایی. **ئاوی**

کەوسەر: ئاوی حەوزی کەوسەر لە بەهەشت. ∷ ئاوی کەوسەر نۆشی سۆفی بێ کە من / ئاوی ئینسان یەعنی ماچی دەم دەخۆم (نالی ل ٢٩٧) ئەو فرمێسکە هێندێک بڵێن: بە قیمەت گرانە، ئەتڵەسە، گەوهەرە/ بە ئارەقی سینگی بڵێن: خێر ئەوە ئاوی کەوسەرە (لاس و خەزاڵ ل ٥٧). **ئاوی مرواری:** نەخۆشییەکی چاوە کە پتر لە بەر تەمەنی زۆر و پیری یا بە هۆی مەرەزی قەند یا ئازار بینینی چاو پەیدا دەبێ. عەدەسی گلێنەی چاو تار دەبێ و بەری سۆمای چاو دەگرێ و تەنانەت کوێریش دەکا. ئاومرواری رەق و نەرمی هەیە کە ئاومرواری رەق پتر لە پیری دا سەر هەڵدەدا بەڵام ئاومرواری نەرم لە هەر تەمەنێک دا دەتوانێ ببێ. ناوی عیلمی ئەم نەخۆشییە cataracte یە. & ئاوی سپی، ئاومرواری.

ئاو^{2} (ئام.)[بڕ: ئا14] دوو ناو یا دوو ئاوەڵناوی دووپات کراوە تێک دەکاتەوە و ئاوەڵناوێکی نوێ ساز دەکا. ∷ شەواوشەو، دەستاودەست، پشتاوپشت، دووراودوور، رەنگاوڕەنگ.

ئاو^{3} (پێش.)[هیک: سەم ـ ئەو: هەم، هەمە ـ هەخ: هەم، هەمە ـ پەه: هەم. باک: هاڤ، هەڤ ـ ناو: ئام، ئاو، ئاف، هاو، هام، هەم، هەو، ئەو ـ باش: هاو ـ هەو: هام ـ زا: ئام، ئەم، هەم] پێشگرێکە کە لە پێشەوەی وشە دا دێ و مانای شەریک بوون و بەیەکەوە بوون دەدا. ∷ ئاودەنگی، ئاوماڵ، ئاوسا.

ئاو^{4} (ئام.) بە رەگی چاوگی نادیارەوە(مصدر مجهول) دەلکێ و ناوی مفعوول ساز دەکا. دڕاو (دڕان ـ دڕ)، خوراو، براو، شکاو، نەماو.

ئاوا^{1} (ئان.)[پەه: ئاپات ـ باک: ئاڤا ـ ناو: ئاوا ـ باش: ئاوا ـ هەو: ئاوا] ١ـ ئاوەدان. ٢ـ بە دوای ناوی شار و گوند (بە تایبەت ناوی ئەو کەسانە کە ئەم شوێنانەیان بنیات ناوە) دەلکێ، ئابات، ئاوێ. ∷ هەمزاوا، مەجبووراوا، کەریماوا، سەیداوا. ⁓ **بوون:** بڕ: ئاوەدان بوون. ∷ بە یادی دڵبەری سەوداگەرم وێرانە ئاوا بوو / هەموو بازاڕ و شاری دڵ کەوا بێشەوق و سەودا بوو (ئاوات ل ٢٤). رەببی ماڵتان هەر ئاوا بێ و سفرەتان رەنگین! ⁓ **بوونەوە:** بڕ: ئاوەدان بوونەوە. ⁓ **کردن:** بڕ: ئاوەدان کردن. ⁓ **کردنەوە:** بڕ: ئاوەدان کردنەوە.

ئاوا^{2} (ئاک. ل)[ئا + وا] ١ـ بەم جۆرە، بەم شێوەیە. ⁘ جا قسە کردن ئاوا دەبێ، نابێ ئاوا بێ. ٢ـ بۆ سەرسوڕمان یا بە دڵ نەبوونی مەبەستێک دەکوترێ. ⁘ کە ئاوا یانی ئاغا نایە!؟ & ئاوها، ئاوەها، وەها، وا، ئەهوا، ئەها، پاسە.

ئاوا^{3} (ئان.)[باک: ئاڤا ـ ناو: ئاوا ـ باش: ئاوا ـ هەو: ئاوا] ون، نادیار، ئاودیو. ⁘ رۆژاوا. **~ بوون:** ١ـ پەڕین و لەبەر چاو نەمان یا چوونە پشت کێوانی خۆرەتاو و مانگ و هەسێرە، پەڕین. // هەڵاتن. ⁘ بە ئاوا بوونی نوری ون دەبێ خورشید و ئەم شەمسە / لە ئاوا بوونیا نوور و ئیزائەی سەد دوو چەندانە (مەحوی ل ٤٣٧). ٢ـ ون بوون و لەبەر چاو نەمانی گیاندار کە بۆ پشتی بەرزایی یەک شۆڕ دەبنەوە، ئاودیو بوون. ⁘ هەر لەو گردە ئاوا بین دەگەینە رەشماڵان. ئاسکەکە ئاوا بوو و خۆی دەرباز کرد. ٣ـ لە هەندێک ناوچەی کوردستان بۆ مردنی کەسی ناموسڵمان بە کاری دەبەن، مردن. ⁘ خدرە جوو دوێنێ ئاوا بوو.

ئاوات (نا.)[سان: ئاکووتە ـ پەه: ئایەفت. ناو: ئاوات ـ هەو: ئاوات] کاو، ئارەزوو. **~ بردنە بن (ژێر) گڵ:** مردن و بە ئارەزوو نەگەیشتن. ⁘ زۆرم پێخۆشە زەماوەندی کوڕەکەم ببینم، دەترسم ئەو ئاواتەم بەرمە بن گڵ. **بە ~ خواستن:** بە ئارەزوو بوونی مەبەستێک، بە ئاواتەوە بوون. ⁘ دەیگوت: بە ئاواتم خواستبوو ئەتۆ دەمدەیەی خەبەری مردنی مەرزینگانە! (شۆڕمەحموود ل ٨٨). **بە ~ گەیشتن (گەیین):** بە مرازی و کاوی خۆ گەیشتن، ئاوات پێک هاتن. **بە ئاواتەوە بوون:** ئاواتەخواز بوون بۆ وەدی هاتنی ئارەزوو. ⁘ بە ئاواتەوە بوو بۆ جارێکیش بێ سواری فڕۆکە بێ. **~ پێک هاتن:** بڕ: بە ئاوات گەیشتن.

ئاواتەخواز (نا. فا، ئان. فا)[لە: ئاوات خواستن] ١ـ کەسێک کە زۆر بە تاسەی شتێکەوە بێ و بە ئاوات بیخوازێ، تاسەدار. ⁘ ئاواتەخوازی نان و کەبابێکی خۆشم. ٢ـ ئارەزوو کردن بۆ چارەی کاری کەسێک. ⁘ ئاواتەخوازم بە ژن و منداڵت بگەیەوە.

ئاواتەخواستە (نا. مف.، ئان. مف.) [لە: ئاوات خواستن] ١ـ شتێک، کارێک یا هەر چی کە بە ئاوات خواسترابێ. ٢ـ (کنـ.) کەسی زۆر خۆشەویت بە تایبەت

منداڵ کە بە ئاوات خواسترابێ. ⁂ عەلی ئاواتەخواستەی دایک و بابیەتی.

ئاوار (نا. ل)[ئاو + ئار1][باک] خواردنێکی شیرنە لە ئاو و ئارد و شەکر یا دۆشاو، هەڵوا.

تێبینی: هەرچەند وشەکە نیشان دەدا کە دەبێ لە ئاو و ئارد پێک هاتبێ بەڵام وای بۆ دەچم (وائار) بوە و لە دوایی لەبەر قورسی وائار بۆتە ئاوار، چونکە لە زاراوەی باکووریی دا بە ئاو دەڵێن ئاڤ یانی وشەکە دەبا ئاڤار، با. وا بە مانای خواردنە و لە هەندێک وشەی دیکە دا ماوە (شۆروا، ماستاوا...) و ماناکەی دەبێتە خواردن یا چێشتی ئارد.

ئاوارتن (چا. م)[؟][باک: ئاوارتن - ناو: هەڵاوارتن] ١ـ جوێ کردنەوە و دەر هاویشتنی بەشێکی کەم لە کۆ و کۆمایەک، هەڵاوارتن، جوێ کردنەوە. ٢ـ جوێ کردنەوە و هەڵبژاردنی شتێک یا کەسێکی تایبەتی لە نێو کۆمەڵ و کۆمایەک.

ئاوارتە (ئان. مف.)[لە ئاوارتن] ١ـ جوێ کراوە، دەرهاویشتراو، وەلانراو. ٢ـ تایبەتی، مستثنی.

ئاوارە (ئان.)[لە: ئاوارتن] ١ـ کەسێک کە لە شوێنی ژیانی خۆی دوور کەوتبێتەوە. ٢ـ کەسێک کە لە شوێنی ژیانی خۆی دەرکرابێ. ٣ـ هەڵاتوو، راکردوو. ٤ـ ون، بێ ناو و نیشان. ٥ـ هەڵوەدا، سەرگەردان، دەبەدەر، تەرە، تەرا، تار، رەهەندە. ~ **بوون:** ١ـ دەربەدەر بوون، لە ماڵ و حاڵی خۆ هەڵبڕان، هەڵوەدا بوون. ٢ـ دەرکران. ٣ـ سەرگەردان بوون. ~ **کردن:** ١ـ دەربەدەر کردن، کەسێک یا گیاندارێک لە ماڵ و لانی خۆ دوور کردنەوە. ٢ـ دەرکردن، وەدەرنان.

ئاوارەیی (حم.)[ئاوارە + یی] دەربەدەریی، هەڵوەدایی، سەرگەردانیی.

ئاواز (نا.)[پەه: ئاواز] ١ـ دەنگی خۆش و بە ئاهەنگی باڵندە، نەغمە. ٢ـ گۆرانی، ستران. ٣ـ دەنگی ئامرازی مۆسیقا، هەوا، ئاهەنگ. ٤ـ دەنگی خۆشی خشڵ و کەرەسەی دیکە. ⁂ ئاوازت نایە لە کرمەک و گوارە/... خرینگەت نایە لە قەتارە (لاس و خەزاڵ ل ٥٨). ٥ـ دەنگی تێپەڕین و دەرچوونی تیر، هازە، هازەهازی تیر. ⁂ ئاوازی تیر و شەققەی هانیشک و دەنگی سمی وڵاغ وا دەبۆوە بڵاوە/ هەندێک دەیانپرسی: عاسمان رووخا یان ئاوە،

سێلاوە (لاس و خەزاڵ ل ٥٥).

تێبینی: ئاواز لە ریشەی ڤەچ vač یا ڤەک vakـ ی ئەوێستا بە مانای وتن و کوتن کەوتوە. (بڕ: بێژتن2) لە کوردیی دا هەر لەم ریشەن: وشە، وێژ، بێژ، راوێژ، لاوک، لاوژە، هەوا...

ئاوازە (نا.)[ئاواز + ئە] ١ـ دەنگ دەر کردنی ناو، ناوبانگ. ⁘ ئاوازەش بەرز بێ جە گەردین شاران / بڵند کەردە بێ نام نامداران (وەلی دێوانە ل ٩٥). ٢ـ دەنگ، ئاهەنگ. ⁘ سەعید ئەگەر دەڕۆیی، وەک شەهێن و تەڕلانی/ وچانی بە وڵاغ نەدا هەتا کەوتە بەیانی/ ئاوازەی زەنگوڵان دێ، دەگەیشتە یەک کاروانی (سەعید و میرسێوەدین ل ٧١). ٣ـ کوتە چەرمێکی چووکە لە کەوانی جۆڵایی دا کە ژێی دەکەوێتە سەر بۆ ئەوەی کە لۆکە لێی گیر نەبێ.

ئاوازەخوان (نا. فا، ئان. ل)[ئاواز + ئە + خوان2] کەسێک کە گۆرانی و ئاواز دەڵێ، گۆرانی بێژ، خۆشخوان، ستران بێژ، ئاوازەخوێن، گۆرانیچڕ.

ئاوازەخوێن (نا. فا)[ئاواز + ئە + خوێن2] بڕ: ئاوازەخوان.

ئاواژوو (ئان. مفـ.) بڕ: ئاوەژوو

ئاواژی (ئان. مفـ.)[باک] بڕ: ئاوەژوو

ئاواق (ئان.)[؟][ئەر] شوێنی چۆل، چۆلگە، چۆل و هۆل، بەتاڵ.

ئاواڵ (نا. ل)[ئاو3 + ئاڵ][پاز: هەم ئەیار. پەه: هەمال، هەماهل. باک: هەڤال ـ ناو: ئاواڵ، ئاوەڵ، هەواڵ، هاواڵ ـ زا: هەڤال] ١ـ دۆست، هاوڕێ، رەفیق لە نێو مرۆڤ دا. ٢ـ دۆست و پێکەوە بوون لە نێو گیانداران دا. ⁘ کۆتر قەت نەبۆتە ئاواڵی سەقری/ سەقر دڕندەیە، خاترجەم بە کۆتری دەگرێ (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣٢) ٣ـ ناسیاو و دۆست لە بەر هۆیەک وەک پێکەوە خوێندن یا کار کردن. ⁘ ئاواڵ دەرس، ئاواڵکار، ئاواڵ زاوا. ٤ـ هاوتا، چەشن، مینا، وەک. ⁘ ئاواڵکراس.

تێبینی: هەندێک لە زمانەوانانی کورد ئاواڵیان بردۆتەوە سەر (ئاو + ئاڵ) و ئاویان بردۆتەوە سەر پێشگری ئاو3 بە مانای هاوبەشی و ئاڵیان بە مانای لا (طرف) داناوە. (بڕ: قامووس ل ٧٩) و (گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگی شەشەم ل ٣٨٠ کە دیارە هەر بۆچوونی زەبیحی یە و لەویان وەرگرتوە). بە بڕوای من تەنیا نیوەی ئەم بۆچوونە

راستە و بەشی دووهەم لە سەر ئاڵ تەنیا بۆچوونێکی رواڵەتییە. ئاڵ دەچێتەوە سەر وشەی یار و بە لەبەر چاو گرتنی ئەم وشەیە لە پازەند دا (هەم ئەیار)، ئاڵ و گۆڕی بە سەر پیتی ر دا هاتوە و بۆتە ڵ یا ل بەو پێیە وشەکە دەبێتە ئاویار کە ئاڵ و گۆڕی بە سەر دا هاتوە و بۆتە ئاواڵ و هەڤاڵ و ... و ماناکەشی یانی هاوبەش لە دۆستایەتی دا.

ئاواڵایەتی (حم.)[ئاواڵ + ئایەتی] دۆستایەتی، هاورێی و بەین و نێوانی دەستەبرا و دەستەخوشک. دۆستایەتی، هەڤالتی، هەڤالی، ئاواڵەتی. ⁙ هەتا دەمێنین ئاواڵایەتیمان تێک ناچێ.

ئاواڵ دوانە (ئان. ل)[ئاواڵ + دوانە] دوو کوڕ یا دوو کچ کە هاوکات و دەگەڵ یەک لە یەک دەبن، دوانە، جمک، لفەدوانە. ⁙ گوتیان: قوربان ئێمە هەردووکمان ئاواڵ دوانەین. ئاواڵ دوانەش بە شەرعی خودا و پێغەمبەر دوو نەفەر بە یەک نەفەر حیسابە. (بەیتی سەعید و میر سێوەدین بەگ ـ سروە ژ ٧٥)

ئاواڵ دەرس (ئان. ل)[ئاواڵ + دەرس] پەیوەندی نێوان کەسانێک کە بە یەکەوە لە شوێنێک دەرس دەخوێنن، هاوکلاس. :: ئیجازەم بدە بۆ نێو رەفیق و ئاواڵدەرس و متمانە/ چومکە سەفەرەکەمان گەورە و گرانە (مێر و وەفا ل ٧٠).

ئاواڵ زاوا (ئان. ل)[ئاواڵ + زاوا] پەیوەندی نێوان دوو پیاو کە ژنەکانیان خوشک بن، ئاوەڵ زاوا، هاوزاوا، هەڤ لنگ، هەمزەما، براکە.

ئاواڵ شوان (نا. ل)[ئاواڵ + شوان] یاریدەدەری شوان بۆ ئاگاداری و لەوەڕاندنی مەڕ و ماڵات کاتێک کە ئاژەڵ زۆرن و بە تاکە کەسێک هەڵناسووڕێ. ⁙ قەر نانی خوارد و هەڵستا؛ بەرخی وەرگێڕا، چووە دەشتێ. بە بەند بە ئاواڵ شوانانی گوت (مان ل ٢٥٩).

ئاواڵ کراس (نا. ل)[ئاواڵ + کراس] دەرپێی ژنانە، دەلینگ.

ئاواڵ منداڵ (ئا.)[ئاواڵ + منداڵ] کیسەیەکە لە نێو پزدانی ژنی زگپڕ کە بە بەندی ناوکەوە پەیوەندی دەگەڵ منداڵ هەیە و ئۆکسیژن و خۆراکی بۆ دەبا و شتی زێدە وەردەگرێ، ئەم پەردەیە پاش هاتنە دەری منداڵ دێتە دەرێ، ئاوەڵ/٢، هەڤالۆک، هژی، پلار. (لات: placenta)

ئاواڵە (ئان.)[؟][ناو: ئاوەڵا، ئاواڵە، ئاوەڵە، وارا، واڵا ـ زا: ئارێزە] ١ـ حاڵی شتێک کە کراوەتەوە. // داخراو. ⁘ پەنجەرەی ئاواڵە، بەرۆکی ئاواڵە. ٢ـ رەنگی روون، ئاچغ. ⁘ ئەو پارچە هەندێک ئاواڵەتر با بۆ کراس زۆر جوان دەبوو. ٣ـ برینێک کە سەرەکەی قرتماغەی نەگرتبێ؟ ~ **بوون:** ١ـ هەر چی کە کرابێتەوە و دانەخرابێ. ⁘ وەختایەک خەوت لێکەوتبوو زاری ئاواڵەبوو. هەموو دەرگاکانی ماڵێ ئاواڵەن. ٢ـ روون بوون و کراوە بوونی رەنگ. ~ **کردن:** کردنەوە و دانەخستن. ⁘ بەو سەرمایە یەخەی ئاواڵە کردبوو. ئەگەر رۆیشتی دەرگاکەی ئاواڵە کە! ~ **هێشتنەوە:** کردنەوە و دانەخستن. ⁘ پەنجەرەکان بکەوە و ئاواڵەیان بێڵەوە با بایەکمان وێکەوێ.

ئاواڵەتی (حم.)[ئاواڵ + ئەتی] بڕ: ئاواڵایەتی

ئاوان^1 (ئان.)[هەو ـ ئەر] بڕ: ئاوەدان

ئاوان^2 (نا.) بڕ: ئاونگ2

ئاوان^3 (نا.)[ئەر] بڕ: ئامان1

ئاوان^4 (نا. ل)[ئاو1 + ئان] ئەو حەقەی ئاشەوان لەبری هارینی دانەوێڵە لە ئاشێڕی دەستێنێ، ئاواناش، مزاش.

ئاواناش (نا. ل)[ئاوان4 + ئاش] بڕ: ئاوان4

ئاوانتە (نا. چا)[تور: avanta لە ئیتا: avanta] ١ـ وەدەست خستن و دەست بە سەر داگرتنی شتێک بە فڕ و فێڵ. ٢ـ خۆڕایی، مفتە، بەلاش.

ئاوانتەچی (نا. فا)[ئاوانتە + چی] ١ـ کەسێکی کە بە فڕ و فێڵ و کەڵەک دەست بە سەر ماڵی خەڵک دابگرێ، دەسبڕ، مفتەخۆر. ٢ـ (ئان. فا) حاڵی کەسی دەسبڕ و خاپێنەر و فێڵەزان.

ئاوانس (نا.)[فەر: avance] ١ـ مۆڵەت، مەودایەکی دیکە لە کایە دا هەتا کەسێک بتوانی جارێکی دیکە شانسی خۆی بە تاقی کاتەوە، قان. ٢ـ پێشەکی دان، وە پێش خۆ دانی کەسێک لە یاری دا. ⁘ وەرە تەختەی بکەین دوو ئاوانسیشت دەدەمێ. (یانی تۆ دوو و من هیچ).

ئاوانە (نا. ل)[ئاو1 + ئانە2] ئەو باج و حەقەی کە بابەتی ئاو دەستێندرێ یا دەدرێ، حەقی کرێ و کەلک وەرگرتن لە ئاو.

ئاوانی (نا. ل)[ئاوان1 + ئی][ئەر]

بڕ: ئاوەدانی

ئاواهی (نا. ل)[ئاوا1 + هی][باک]
بڕ: ئاوایی

ئاوایی (نا. ل)[ئاوا1 + ئی][ئەو: ئایەپتە، ئەیەپتە ـ پەه: ئاپاتییە. باک: ئاڤاهی، ئاواهی ـ ناو: ئاوایی ـ باش: ئاوایی] ئەو شوێنەی ئاوەدان کراوەتەوە، گوند، دێ، دێهات، لادێ، دەگا.

ئاوبارە^{1} (نا. ل)[ئاو1 + بار (بەر7) + ئە] پلووسکێکی گەورەیە لە دار یا تەنەکە کە لە بێستان و مووچە و مەزرا کەلکی لێوەردەگرن و ئاو لە شوێنی بڵندەوە بۆ شوێنی نزم دەبا و زەوی پێ دەدێرن، قەمتەرە.

ئاوبارە^{2} (نا. ل)[ئاو1 + بارە3] شیرەی گوڵ کە هەنگ دەیمژێ و دەیکاتە هەنگوین.

ئاوباز (نا. ل، نا. فا)[ئاو1 + باز4] کەسێک کە مەلە باش دەزانێ، مەلەوان.

ئاوبردە (نا. مف.)[لە: ئاو بردن] ١ـ هەر شتێک کە ئاو بیبا. ٢ـ (کنـ.) خەسار، بە فیرۆ چوونی شتێک. ∷ مەکەن لۆمەی من و کەزیەی بڵاوی / کە ئاوبردەی جوانی و ئاڵ و واڵاین (ئاوات ل ٩٣).

ئاوبڕ (نا. ل)[ئاو1 + بڕ (بڕین)] ١ـ دەرد و ئازارێکە لە خواردنەوەی ئاوی سارد بە تایبەت زستانانە تووشی ماڵات دەبێ. ٢ـ ئەو شوێنە لە چۆم یا جۆگەی گەورە کە جۆگەیەکی چووکی لێ جیا دەکەنەوە و لەوێوە ئاو بەردەدەنەوە. **~ بوون:** تووشی نەخۆشی ئاوبڕ هاتن.

ئاوبەر (نا. ل)[ئاو1 + بەر7] بڕ: ئاوکێش

ئاوبەرە (نا. ل)[ئاو1 + بەر7 + ئە] جۆرە هەنگێکی کارگەرە کە ئیشی بردنی ئاو بۆ شەڵخەیە.

تێبینی: ئەو بەشەی هەنگ کە لە شوێنی خۆی وەڕێ دەکەوێ ئەوەندە بەرز دەبێتەوە کە کۆمەڵگای خۆیانی لێ نەدیو نەبێ، جا هەر بەو بەرزە فڕێی را لادێیی کورد دەیناسن و لە هاتوچۆ کردنی دا کۆمەڵگای هەنگی کێوی پێ دەدۆزنەوە. (قامووس ب ١ ل ٨٢)

ئاوبەند (نا. ل)[ئاو1 + بەند] ١ـ بەرهەڵستێکە لە بەرد و دار و شتی دیکە کە لە پێش ئاوی چۆم یا جۆگەی گەورەی هەڵیدەبەستن هەتا ئاو لە پشتی پەنگ بخواتەوە، ئەم کارەی بۆ چەند مەبەستە:

بۆ بەرگری لە سێلاو، بۆ ئاو داشتن و هەروەها بە شێوەیەکی گەورەتر بۆ بەرهەم هێنانی بەرق و کارەبا، بەند، بەنگە، سەد. ٢ـ نەخۆشییەکە لە بەر کۆ بوونەوەی ئاو و تەڕاوی زۆر لە ورگی مرۆڤ دا پێک دێ و زگ هەڵدەمسێ. نەخۆش هەر چی ئاو دەخواتەوە تینوایەتی ناشکی و هەر داوای ئاو دەکاتەوە، ئیسقایی.

ئاوبەندیی (حم، نا. ل)[ئاو1 + بەند + ئیی] ١ـ بەستنی بەری ئاو. ٢ـ کاری میزان کردن و هێنانە سەر فۆڕمی ماتۆری ماشێنی تازەساز. **~ کردن:** ئارام لێخورینی ماشێنی تازەساز هەتا ماتۆڕەکەی فۆڕم بگرێ.

ئاوپاچ (نا. ل)[ئاو1 + پاچ] بڕ: ئاوپاش

ئاوپاش (نا. ل)[ئاو1 + پاش2] دەفرێکە وەک ئافتاوە زوو لە تەنەکە ساز دەکرا و ئێستاکە پتر پلاستیکە. لە ئافتاوە گەورەترە و ئەو شوێنەی کە ئاوی پێدا دێتە دەرێ وەک دووشی حەمام وایە و بۆ ئاو داشتنی گوڵ و باخچە یا ئاو پرژێن کردنی حەوش و بەردەرک کەلکی لێوەردەگرن، ئاوپاچ، ئاوپژێن، ئاوپڕژێن، ئاوڕشێن.

ئاوپاشیی (حم.)[ئاوپاش + ئیی] بڕ: ئاوپڕژێن/٢. **~ کردن:** بڕ: ئاوپڕژێن کردن. ⁘ مەنزڵگەی دیدەم ئاوپاشی کەردەن/ چەشمەنداز بەرز بێ تۆز و گەردەن (مەولەوی ل ٤٠٠).

ئاوپاڵ (نا. ل)[ئاو1 + پاڵ (پالاوتن)] ١ـ دەفرێکە پتر لە فافۆن یا پلاستیک ساز دەکرێ، بن و دەورووبەری کون کونە و ئەو چێشتانەی کە ئاوی زێدەیان هەیە یا سەوزی خواردن دوای شوشتنەوە لەم دەفرەی دەکەن هەتا ئاوەکەی بچۆڕێتەوە، سووزمە. ٢ـ مەلاقەی گەورەی کون کون کە بۆ هەڵگرتنی چێشت یا شتی دیکەی ئاودار کەلکی لێوەردەگرن و هەتا ئاوەکەی دەگەڵ نەیە، پالێن.

ئاوپڕژێن (نا. ل)[ئاو1 + پڕژێن] ١ـ بڕ: ئاوپاش. ٢ـ کاری ئاو بە زەوی داکردن بە ئاو پاش یا دەفری دیکە، ئاوپاشی، ئاوڕشێن. **~ کردن:** ئاو بە زەوی وەرکردن بە ئافتاوە یا ئاوپاش بەر لە مالین بۆ بەرگری لە هەستانی تۆز یا بۆ فێنک کردنەوەی وڵات.

ئاوپژێن (نا. ل)[ئاو1 + پژێن] بڕ:

ئاوپەڕ (نا. ل)[ئاو1 + پەڕ2] ١ـ تۆپە دارێکی ئەستووری نێوەڕاست کون کراوەیە کە لەو ئاشانەی ئاویان کەمە دەکوترێتە زارکی لای خوارەوەی دۆڵاش هەتا ئاو بە تەوژم لە پەڕەی ئاش بدا و توندتر بیخلوێنێتەوە، زەنبوور، زەمبوورە. ٢ـ جۆرە نەخۆشییەکە تووشی ئاژاڵ ئەبێ بە هۆی خواردنەوەی ئاوی سارد و سەهۆڵاوەوە لە زستان دا (کشت و کاڵ ب ١ ل ١٧). (هس: باپەڕ)

ئاوپەڕێن (ئان. ل)[ئاو1 + پەڕێن] زەوییەک کە ئاو داشتنی دژوار و سەخت بێ.

ئاوجز (نا. ل، ئان. ل)[ئاو1 + جز] بڕ: ئاودز

ئاوجۆ (نا. ل)[ئاو1 + جۆ] خواردنەوەیەکی کەم ئالکۆڵە کە لە جۆ سازی دەکەن، مزرە، بیرە.

ئاوجۆساز (نا. فا)[ئاوجۆ + ساز] کەسێک کە لە جۆ ئاوجۆ ساز دەکا.

ئاوجۆسازیی (حم.)[ئاوجۆ ساز + ئیی] ١ـ پیشەی ئاوجۆساز. ٢ـ شوێن یا کارخانەیەک کە ئاوجۆ ساز دەکا.

ئاوجۆفرۆش (نا. ل)[ئاوجۆ + فرۆش] کەسێک کە دوکانی ئاوجۆفرۆشی هەیە و ئاوجۆ دەفرۆشێ

ئاوجۆفرۆشیی (حم.)[ئاوجۆ فرۆش + ئیی] ١ـ ئیشی ئاوجۆ فرۆشتن. ٢ـ (نا. ل) شوێنی ئاوجۆ فرۆشتن

ئاوخانە (نا. ل)[ئاو1 + خانە] بڕ: ئاودەست

ئاوخواز (ئان. فا)[ئاو1 + خواز] خواردن و خۆراکێک کە دوایی تینوایەتی دێنێ، ئاوکێش، ئاوبەر. ⁘ سەروپێ ئاوخوازە پیاو دەبێ ئاوی زۆر لە سەر بخواتەوە.

ئاوخۆر (نا. فا)[ئاو1 + خۆر] کەسی تینوو کە مەیلی ئاو خواردنەوەی هەیە، ئاوخۆرە. لە شوێنێک کە خەڵک زۆر کۆ بوونەوە کەسێک ئاو دەگێڕێ و هەرا دەکا رەحمەت لە ئاوخۆر و هەر کەس تینوو بێ بانگی دەکاتە لای خۆی.

ئاوخۆرە (نا. ل)[ئاو1 + خۆرە] بڕ: ئاوەخۆر

ئاوخۆریی (نا. ل)[ئاوخۆر + ئیی] ١ـ دەفرێک کە ئاوی تێدەکرێ و لە سەر سفرە یا لە شوێنێک بۆ ئاو خواردنەوە هەر وا دادەندرێ، پاچ، پەرداخ، تونگە ٢ـ

ليوانی گەورە کە ئاوی پێ دەخۆنەوە، شەربە، ئاوەوەرە. ٣ـ ئەو ئاسنەی دەچێتە ناو دەمی ئەسپەوە، دانە لغاو. ٤ـ مێشک و نێوی دار و درەخت کە ئەرکی هەڵمشتن و گەیاندنی ئاو بە لک و پۆی دارە، ئاوەخۆرە، ئاوخۆرە. ٥ـ شوێنی ئاو خواردنەوە یا ئاو پڕ کردن لە چۆم و جۆبار و گۆل.

ئاودار (ئان. ل)[ئاو1 + دار2] ١ـ شوێنێک یا ناوچەیەک ئاوی زۆر بێ، پڕئاو. // بێ ئاو ∷ کوردستان ناوچەی ئاوداری زۆرە ٢ـ میوەی بە ئاو و تەڕ و تازە. ∷ هەرمێ کرووزی میوەیەکی ئاودارە. ٣ـ گەوهەر و بەردی بە بایخ کە گرشە و بریقەی زۆرە. ٤ـ شەمشیر و تیغی ئاودراو و تیژ. ٥ـ کەسێک کە لە دیوەخانی میر و بەگان ئەرکی ساز کردنی چا و قاوە و خواردنەوەی دیکە بوو، ئابدار.

ئاودارخانە (نا. ل)[ئاودار + خانە] ١ـ ژووری ساز کردنی خواردنەوەی وەک چا و قاوە و شەربەت لە ماڵی بەگ و کۆشکی میران دا کە ئاودار لەوێ کار دەکا. ٢ـ بار و بنەی ئاوداری پاشا و سوڵتانەکان، بە نۆکەر و تەواوی کەرەسەوە. & ئایدارخانە

ئاوداریی (حم.)[ئاودار + ئیی] ١ـ کار و پیشەی کەسی ئاودار. ٢ـ (نا. ل) خورجی کەرەسە و ئەسبابی ئاودارخانە.

ئاودامان (ئاو. ل)[ئاو3 + دامان2] کراسی درێژ یا کەوای درێژی ژنان کە داوێنی بگاتە گوێزینگی پێ، ئاودامێن. ∷ لە سەر قەبرەکان داری ئەرخەوان / وەک بووکی تارا سەوزی ئاودامان (گۆران ل ١٣٧)

ئاودامێن (ئان. ل)[ئاو3 + دامێن] بڕ: ئاودامان

ئاودڕ (نا. ل)[ئاو1 + دڕ] شوێنێک لە دەشت و کێو یا بەستێنی بەرزی رووبار کە بە لافاو یا هەستانی ئاو دادڕابێ، ئاودڕکە، ئاودڕگە. ∷ پاش نوێژی نیوەڕۆیە کە مەڕ دێتەوە شاخی، لە جێگایەکی پەنا، لە کن ئاودڕێک دانیشتبوو؛ ... (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٢)

ئاودڕکە (نا. ل)[ئاو1 + دڕ + کە] بڕ: ئاودڕ

ئاودڕگە (نا. ل)[ئاو1 + دڕ + گە] بڕ: ئاودڕ

ئاودز (نا. ل)[ئاو1 + دز] شوێنێک کە بە قەڵشت و درزەکانی دا ئاو دێتە دەر.

٢ـ (ئان. ل) بڕ: ئاوەدز. **~ کردن:** بڕ: ئاوەدز کردن.

ئاودووزەک (نا. ل)[ئاو1 + دووز(دز) + ئەک] ١ـ ئامرازێکە لە شووشە یا پلاستیک کە سەرێکی تیژی هەیە، دەرمانی ئاوەکی پێ هەڵدەمژن و پێی لە لەشی مرۆڤ دەکەن، دەرزی، شرینقە. ٢ـ ئامرازێکی چووکەیە لە سەری شووشەی دەرمانی ئاوەکی دادەنێن هەتا بە دڵۆپ دەرمانی پێ هەڵمژن و لە چاو یا لووت و شوێنی دیکەی بکەن، قەترەچکێن.

ئاودەر (نا. فا، ئان. فا)[ئاو1 + دەر3] ١ـ کەسێک کە ئاو دەدا بە خەڵک، ئاوگێڕ. ٢ـ بڕ: ئاودێر

ئاودەس^{1} (ئان. ل)[ئاو3 + دەس] بەرابەر، هاوتا. ⁘ نمەبۆ پیری و تەن ناتەوانیت / وەی دوو فەردەوۆ ئاودەس جوانیت (مەولەوی ل ١٠٧).

ئاودەس^{2} (نا. ل)[ئاو1 + دەس][ئەر] بڕ: ئاودەست

ئاودەست (نا. ل)[ئاو1 + دەست] دیوێکی چووکە لە سووچێکی حەسار یا نێو ماڵ سازی دەکەن ومیز و گوی لێدەکەن. شوێنی دەست بە ئاو گەیاندن، ئاودەستخانە، ئاوخانە، پێشاو، مبال، مستەراح، مستەراو، ئاودەس، کناراو، ئاڤرێژ، دەستاڤ، ئاڤدەستخانە، دەستاڤخانە، ئاڤرێژخانە، ئەدەبخانە.

ئاودەستخانە (نا. ل)[ئاو1 + دەست + خانە] بڕ: ئاودەست

ئاودەڵێن (ئان. ل)[ئاو1 + دەڵێن (دەڵاندن)] ١ـ دەفری گڵێنە بە تایبەت گۆزە کە ئاو دەدەنەوە دەرەوە و ئاو فێنک رادەگرن. ٢ـ گۆل و ئەستێرێک کە ئاو دابدەن.

ئاودەم (نا. ل)[ئاو1 + دەم1] ئاوی زار، لیک، لیکاو.

ئاودەنگ (ئان. ل)[ئاو3 + دەنگ] ١ـ دوو یا چەند کەسێک یەک بیر و رایان هەیە، هاو بیر و بڕوا، هاودەم. ٢ـ دوو یا چەند کەسێک کە بە قسە دەگەڵ یەکتر وەرزی دەشکێنن، هاودەنگ.

ئاودەنگیی (حم.)[ئاودەنگ + ئیی] کەسێک کە ماڵ یا خەڵک یا کەسێک بە قسەکانی خۆشن و وەڕەزیان پێدەشکێ، هاودەنگی. ⁘ لەوەتی وسێن چۆتە سەفەر ئاودەنگیی ماڵمان بڕاوە. عەلی بۆ ئاودەنگیی خراپ نیە.

ئاودیو (ئاک. ل)[ئاو (ئەو2) + دیو] ون، ئاوا. **~ بوون:** ئاوا بوون، لەبەر

چاو ونبوون. ~ **کردن:** لە بەر چاو ون کردن. ⁘ دز هاتن و مێگەلیان ئاودیو کرد و بردیان.

ئاودێر (نا. فا، ئان. فا)[لە: ئاودێران][ناو: ئاودێر، ئاویار ـ هەو: ئاویار، ئاوێر] کەسێک کە کاری ئاو دێران و ئاو داشتنی مووچە و باغ و بێستانی بە دەستەوە، ئاودەر/٢. ⁘ خەللاقی بێ فتووری، سوڵتانی بێ قسووری / رەززاقی مار و مووری، ئاودێری دێمەکاری (حاجی قادر ل ١٤٣).

ئاودێریی (حم.)[ئاودێر + ئیی] ئاو داشتنی زەوی و زار، ئاویاریی. ~ **کردن:** ئاو داشتن، ئاو دێران.

ئاور^{1} (نا.) بڕ: ئاگر. || **ئاوری بن کا:** بڕ: ئاگری بن کا. **ئاوری سوور:** بڕ: **ئاوری بێ دووکەڵ:** ئاوری گەشاوە کە ئیدی دووکەڵ نەکا، ئاگری بێ دووکەڵ، ئاگری سوور. ⁘ شێواوی خەزنەدار، دڵت هەڵەشەیە/ دایمە ئاوری بێ دووکەڵت لە سەر دڵی هەیە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٥٢). **ئاوری غەزەب:** بڕ: ئاگری غەزەب. **ئاوری قودرەت:** بڕ: ئاگری غەزەب.

تێبینی: من پێموایە کە وشەی ئاور لە پێشدا ئاگور بوە و لە دوایی لەبەر قورسی پیتی گ سواوە.

ئاور ^{2} (ئان.)[زا] بڕ: ئاوس

ئاورا (ئان.)[؟][هەو] برسی، برچی.

ئاورایی (حم.)[ئاورا + ئی][هەو] برسێتی، برسیایەتی.

ئاوربووژە (نا. ل)[ئاور1 + بووژە (بووژاندنەوە)] دەفرێکی چووکی کون کونە، بە قەرا پیاڵەیەک دەبێ، لە سیم سازی دەکەن، دەسکێکی هەندێک درێژی هەر لە سیم بۆ ساز دەکەن، رەژی تێدەکەن و ئاگری دەدەن دوایی هەڵیدەسووڕێنن هەتا رەژی دەگەشێتەوە و دەبێتە پۆلوو. ئەم پۆلوویانە زۆرتر بۆ قەننە و سەماوەری رەژی کەلکی لێوەردەگرن، تاولەمە، ئاگر گەشکەرەوە، ئاگر گەشکەرە.

ئاورپەرست (نا. فا، ئان. فا)[ئاور1 + پەرست] بڕ: ئاگرپەرست

ئاورپەرستیی (حم.)[ئاور پەرست + ئیی] بڕ: ئاگرپەرستیی

ئاورخانە (نا. ل)[ئاور1 + خانە] بڕ: ئاگرخانە

ئاوردان (نا. ل)[ئاور1 + دان] بڕ: ئاگردان

ئاوردوو (نا. ل)[ئاور1 + دوو2] دار و ئێزینگ و دەوە و تەپاڵە و سووتەمەنی کۆ کراوە بۆ تەندوور و سۆبە، سووتەمەنی، ئاردوو، ئازاڵە، کەشکوور.

ئاورگ (نا. ل)[ئاور1+ گ] ١ـ شوێنێکە لە متبەق یا جێگایەکی دیکە بۆ ئاور سازی دەکەن و چێشتی لە سەر ساز دەکەن. ٢ـ شوێنێکە لە دیواری ژوور دا سازی دەکەن بۆ ئاور کردنەوە و وڵات گەرم داهێنان، بوغاری. ٣ـ شوێنی پیرۆزی ئاگر بوو کە زەردەشتیەکان ئاوریان تێدا دەپاراست و نەیاندەهێشت ئاگر قەت بکووژێتەوە. ٤ـ قوڵکەیەکە وەک تەندوورێکی چووک لە نێو ژووری ماڵەکان سازی دەکەن و پتر پۆلوو ئاگری بۆ دێنن و تێیدەکەن بۆ ژوور گەرم کردنەوە و هەروەها بۆ گەرم راگرتنی چێشتی ساز کراو و زستانانەش کورسی لە سەر دادەخەن، کوانوو، ئاگردان، کۆڕک، کۆڕکە، ئادرجا، ئادرگان، ئاوریا.

ئاورنگ (نا. ل)[ئاور1 + نگ] بڕ: ئاورینگ. **~ دان:** بڕ: ئاورینگ دان

ئاورۆچکە (نا. ل)[ئاور1 + ئۆچکە] بڕ: ئاگرۆچکە. **~ کردنەوە:** بڕ: ئاگرۆچکە کردنەوە.

ئاوره^{1} (نا.) بڕ: ئاگرە

تێبینی: لە ئەوێستا دا نەخۆشییەک بە ناوی ئەرە ara هاتوە بەڵام روون نیە بە چ نەخۆشییەک کوتراوە.

ئاوره^{2} (ئان.)[زا] بڕ: ئاوس

ئاوره شین (نا. ل)[ئاور1 + ئە + شین] گریان و شینێکی بەکوڵ و لە قوڵایی دڵەوە کە ژیر بوونەوەی چەتوونە.

ئاورەگڕە (نا. ل)[ئاور1 + ئە + گڕ + ئە] بڕ: ئاگرەگڕە

ئاوریا (نا. ل)[ئاور1 + یا2][هەو] ئاورگ، ئاگردان.

ئاوریشم (نا.)[پەه: ئەبرێشەم، ئەبرێشۆم، ئەپەرێشوم. باک: هەڤرمش، هارمووش ـ ناو: ئارمووش، هەرمووش، هەورێشم، ئاوریشم، هەوریشم ـ باش: ئەورشم، ئەوریشم ـ هەو: هاورێشم، هەورێشم] لیکاوی کرمێکە بە ناوی کرمی ئاوریشم کە هەودای زۆر باریکە و ئەم کرمە لە دەوری خۆی دەتەنێ، لە دوایی ئەم گلۆلانە بە هەڵمی ئاو

دەکەنەوە هەتا جەمسەرەکەی دەدۆزنەوە و دوایی چەند دانەی بە یەکەوە با دەدەن و لە شتێکی دەهاڵێنن و بۆ چنینی جل و بەرگ دە کاری دەکەن. چنراوی ئاوریشم نەرم و بریقەدار و بە بایخە. ⁓ **بە لابار هەڵنەگرتن:** (کنـ.) زۆر بەدەعێ بوون، بەپۆز بوون، لووت لە سەر بوون. ‖ **ئاوریشمی خاو:** ١ـ ئاوریشمی نەڕێسراو کە بۆ چنینی هەندێک پارچە یا نەخشاندنی کەرەسەی دیکە کەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ (کنـ.) زۆر جوان. ⁘ سەمەنبۆ دەتکوت ئاوریشمی خاوە، هێندە جوانچاک بوو (بارام و گوڵندام ل ٥١). **ئاوریشمی گشت:** ئاوریشمی بادراو و باریک رێسراوە کە بۆ ریشووی شەدە و پێچ و هەندێک شتی دیکە کەلکی لێوەردەگرن.

ئاوریشمدۆز (نا. ل)[ئاوریشم + دۆز2] ١ـ پارچە یا شتی دیکە کە بە ئاوریشم نەقش و نیگاری لێکێشرابێتەوە. ٢ـ (ئان. ل) حاڵی هەر شتێکی کە بە ئاوریشم نەخشێنرابێ. ⁘ دە برۆن و رامەمێنن، وەستای سەرڕاجم لە بۆ بێنن / تەقەلتووی ئاوریشمدۆزم بۆ پێک بێنن (مان ل ١٩٧). ٣ـ کەسێک کە بە ئاوریشم نەقش و نیگار ساز دەکا. ⁘ ئەو شارە دوو ئاوریشمدۆزی باشی هەیە.

ئاوریشمی (ئان. ل)[ئاوریشم + ئی] بڕ: ئاوریشمین

ئاوریشمین (ئان. ل)[ئاوریشم + ئین] هەرشتێک کە لە ئاوریشم ساز کرابێ، ئاوریشمی.

ئاورینگ (نا. ل)[ئاور1 + ئینگ] ١ـ پڕیشکی ئاگر کە لە کاتی سووتانی دار و ئێزینگ یا کوتانی ئاسن دەپەڕێ، پزووسک، پزووسکە، پرووسک، پرووسکە، پریسک، پڕیشک. ٢ـ بریقە، بریسکە. & ئاورنگ. ⁓ **دان:** ١ـ پڕیشک لە ئاگر بوونەوە. ٢ـ بریقە دان، بریسکانەوە. ٣ـ (کنـ.) تووڕە بوون و کەف پڕژاندن. & ئاورنگ دان.

ئاوڕ^{1} (نا.)[؟] وەرسووڕاندنی سەر بە خێرایی بۆ دواوە و سەیری کەس یا شتێک کردن. ⁓ **دانەوە:** بۆ دواوە روانین، سەیری پشت سەر کردن. ⁓ **لێدانەوە:** ١ـ روانین بۆ دواوە بۆ سەیر کردنی کەسێک. ٢ـ (کنـ.) سەرنج دان، بە هێند گرتن، لا لێکردنەوە، ئاوڕ وێدان. ⁓ **وێدان:** بڕ: ئاوڕ لێدانەوە. ‖ **ئاوڕی (بە) خێر:** شانس، بەخت، خۆشی.

***ئاوڕی (بە) خێر لێدانەوە:** بەخت روو تێکردن.

ئاوڕ^{2} (نا.)[هەو] بڕ: ئاخوڕ

ئاوڕشێن (نا. فا)[ئاو1 + رشێن] بڕ: ئاوپڕژێن/١ و ٢. **~ کردن:** بڕ: ئاو پڕژێن کردن

ئاوڕۆشنکەرە (گیانـ.)[ئاو1 + رۆشن + کەر3 + ئە][ئەر] بڕ: ئاڕوونکەرە

ئاوڕۆشنەوکەرە (گیانـ.)[ئاو1 + رۆشن + ئەو + کەر3 + ئە][ئەر] بڕ: ئاوڕوونکەرە

ئاوڕۆنکە (گیانـ.)[ئاو1 + ئە + رۆن + کە][سۆر] بڕ: ئاوڕوونکەرە

ئاوڕوو (نا.)[ئاو1/٨ + روو] بڕ: ئابڕوو

ئاوڕووت (نا. چا)[ئاو1 + رووت][ئەر] بڕ: ئاوەڕووت. **~ کردن:** بڕ: ئاوەڕووت کردن.

ئاوڕوونکەرە (گیانـ.)[ئاو1 + روون + کەر3 + ئە] جانەوەرێکی چووکی باڵدار و قاچ درێژە، لە سەر ئاوی کانیاوان دەبێ و خێرا دێت و دەخزێ و قوڕ و لیتەی کانی خاوێن دەکاتەوە و بۆیە هەر ئەو ناوەی لێندراوە، ئاوڕوونکەرەوە، ئاوڕۆشنکەرە، ئاوڕۆشنەوکەرە، ئاوەڕوونکە، ئاوەڕۆنکە، قوڕاویلکە. (عەر: دبیب)

ئاوڕوونکەرەوە (گیانـ.)[ئاو1 + روون + کەر3 + ئەوە] بڕ: ئاوڕوونکەرە.

ئاوڕەنگ^{1} (ئان . ل)[ئاو3 + رەنگ] ١ـ هەر دوو یا چەند شت و کەسێک کە لە یەک رەنگن. هاوڕەنگ ٢ـ دوو یا چەند کەس یا شتێک لە یەک شێوەن، هاوتا، هاورەگەز.

ئاوڕەنگ^{2} (نا. ل)[ئاو1 + رەنگ] ١ـ هەرچی رەنگی وەک رەنگی ئاو بێ، لە رەنگی ئاو، ئاویی، عابی، ئابی. ٢ـ شێوەیەکە لە نەققاشی کە بە ئاو دەگەڵ رەنگ دەکردرێ.

ئاوڕێژ (نا. ل)[ئاو1 + رێژ] بڕ: ئاوڕێژگە

ئاوڕێژگە (نا. ل)[ئاوڕێژ + گە] ئەو شوێنەی کە ئاوی ناوچەیەک دەچێتەوە سەر ناوچەیەکی دیکە و تێکەڵاوی ئاوێکی گەورەتر دەبێ، ئاوڕێژ، ئاوەڕۆ/٣ (مصب)

ئاوڕێش (نا. ل)[ئاو3 + ریش] دەگەڵ چاوگی بوون دێ و مانای پەلامار دەدا. **~بوون:** پەلامار دان، ئانگژا بوون، بە

گژ دا چوون. ⁘ دوێنی کاک ئەحمەد هەر چاوی بە من کەوت ئاوڕێشم بوو.

ئاوڕێگە (نا. ل)[ئاو1 + ڕێگە] کونێک لە بنی دیواری مالّان کە ئاوی باران و ئاوی ڕژاوی تورمپا بەم کونە دا دەچێتە کۆلان، ئاوەڕۆ.

ئاوز (نا.)[لە: ئاوزان] ئەقلّ، فام، ئاوەز.

ئاوزا (ئان. ل)[ئاو3 + زا] حالّی دوو یا چەند کەسێک کە لە یەک زمان و کات دا زابن و تەمەنیان یەک بێ، هاوتەمەن، هاوزا، هاوزێ، ئاوزێ. ∼ **بوون:** هاوتەمەن بوون. ئاوەڵەکانم هیچی ئاوزای خۆم نین من لە هەموویان چووکترم.

ئاوزان (چا. ل) خاوەن ئەقلّ و ئاوەز بوون، پێگەیشتن، فامین، تێگەیشتن، زانین، ئاوزین، ئاوزیان.

تێبینی: ئاوزان و ئاوزین و ئاوزیان کە بە مانای فامین و تێگەیشتن بۆ مرۆڤ هاتوون، دەبێ پێشتر بۆ گەیشتن و گەیینی میوە و بەرەوە هاتبێ کە ئاویان تێدەزێ و ئاودار دەبن و پێدەگەن و لەویشەوە وشەی ئاوز یا ئاوەز پەیدا بووبێ یانی مرۆڤی گەیشتوو و بە ئەزموون.

ئاوزوونە (نا. ل)[ئاو (ئاغز) + زوون (زمان) + ئە] بڕ: ئاغزوونە

ئاوزەنگی^{1} (نا. ل)[؟] ئاویلکە، گیانەڵڵا، سەرەمەرگ، ئاوزینگ، ئاوەزینگ، هەوزینگ، گیان کەنشت. ∼ **دان:** گەیشتنە دەمی مردن، ئاویلکە دان، گیان کەنین.

ئاوزەنگی^{2} (نا. ل)[ئاو3 + زەنگ2 + ئی] ئاڵقەیەکە لە کانزا سازی دەکەن، لە خوانی زین بە هۆی لوقمەوە شۆڕ دەبێتەوە و هەتا بەر زگی وڵاغ دێ و پێی تێدەنێن و دەچنە سەر زین و وڵاغیشی پێ تاو دەدەن، ڕکێف، زەنگوو، زەنگی. ∼ **پێدا هێنان:** خێرا لێخورینی وڵاغ بە لێدانی ئاوزەنگی لە کەلەکەی، ئاوزەنگی لێدان، ئاوزەنگی تێ تەقاندن. ∼ **تێتەقاندن:** بڕ: ئاوزەنگی پێدا هێنان. ∼ **داگرتن:** ١- پێ داگرتن لە سەر ئاوزەنگی بۆ ڕاگرتن و نەڕۆیشتنی وڵاغ. ٢-(کنـ.) پێ داگرتن لە سەر کارێک، پێ چەقاندن. ⁘ ئاوزەنگی دامەگرە هەتا بەیانش بگری ناهێڵم بچیە دەرێ. ∼ **لێدان:** بڕ: ئاوزەنگی پێدا هێنان.

تێبینی: زەنگ لەم وشە دا لە ریشەی [هیک: جەنگها ـ ئەو: زێنگە، زەنگە، زێنگرە، زەنگرە ـ پەه: زەنگ] بە مانای پێ کەوتوە. لە کوردیی دا بە تەنیا نەماوە بەڵام بە شێوەی زەنگ، زینگ هەر بەم مانایە لە هەندێک وشە دا خۆ دەنوێنێ وەک: گوێزینگ، زەنگاڵ، زەنگوو.

ئاوزەنگی تەقێن (ئاک. ل) [ئاوزەنگی2 + تەقێن] بڕ: ئاوزەنگی کوت. ⁘ لەشکر وروژا، سوار فڕێن فڕێن / کەوتنە شوێنی سوار ئاوزەنگی تەقێن (گۆران ل ١٥٠)

ئاوزەنگی دار (ئان. ل)[ئاوزەنگی2 + دار2] حاڵی لاقی کەسێک کە پشتەکەی کەوانی و زەق بێ و دەرپەڕیبێ.

ئاوزەنگی کوت (ئاک. ل) [ئاوزەنگی2 + کوت1] خێرا لێخورینی وڵاغ بە ئاوزێنگ لێدان، رکێف کوت، ئاوزەنگی تەقێن.

ئاوزیان (چا. ل)[ئەر] بڕ: ئاوزان

ئاوزین (چا. ل) بڕ: ئاوزان

ئاوزینگ (نا. ل) بڕ: ئاوزەنگی1

ئاوزێ (ئان. ل)[ئاو3 + زێ2] بڕ: ئاوزا

ئاوژی (نا. ل)[ئاو1 + ژی] ئەو گیا و گیاندارانەی کە لە ئاو دا دەژین، گیانداری ئاوی.

ئاوس (ئان.)[ئەو: ئاپوثرە ـ پەه: ئەپوس، ئابوس. باک: ئاڤس ـ ناو: ئاوس ـ باش: ئاوس ـ هەو: ئاوس ـ زا: ئاور، ئاورە] ١ـ ژنی زگپڕ، دووگیان. ٢ـ گیانلەری زگپڕ. ٣ـ دار و درەختی بووژاوەی سەرە بەهار کە خەریکی چەکەرە دەر کردنن. ⁘ باری لێ قورس ئەبێ داری ئاوس / چەتر ئەنگێوێ ئەبێتە تاوس (هێدی ل ٢٢٧). ٤ـ هەورێک کە بارانی پێوە بێ. ٥ـ (کنـ.) زگ دان و هەڵمسان لە داخان و ئێرەیی. ⁘ لە داخ ئەو کارە گەوجانەی وەختە ئاوس بم. ٦ـ (مجـ.) نزیک بوونەوە لە روودان و قەومانی کارەسات یا رووداوێک. ⁘ دایکی زەمان ئاوسی بەسەرهاتێکی قورس و گران بوو. **~ بوون:** ١ـ زگ پڕ بوونی ژن و مێینەی گیانداری گواندار. ٢ـ چەکەرە دەر دان و بووژانەوەی دار و درەخت ٣ـ (کنـ.) داخدار بوون و ئێرەیی بردن بە کەسێک. **~ کردن:** زگ پڕ کردن. ٢ـ (کنـ.) داخدار کردن.

تێبینی: وشەی ئەوێستایەکەی بە

تەواوی ئاپوثره تەنو ـ یە و ئەوێستا ناسان بردۆیانەتەوە سەر [ئا + پوس + تەن] پوس بە مانای کوڕ یا بێچوو کە لە چەند وشەی کوردیی دا بە شێوەی پس ماوەتەوە (بڕ: پس) و تەن بە مانای لەش کە بە گشتی دەبێتە ئەو کەسەی منداڵی دە لەش دایە. هەروەتر ئاوس زۆرتر مەبەست لە زگپڕ بوونی گیاندارە و بۆ ژن پتر وەک تەوس و لاتاو بەکار دەبردرێ.

ئاوسا (ئان. ل)[ئاو3 + سا1][پەه: هەمسایەک] ١ـ کەسێک کە ماڵی لە پەنا ماڵی کەسێکی دیکە دایە. ⁘ شێرکۆ ئاوسای ئێمەیە. ٢ـ دوو ماڵی دیوار بە دیوار کە لە پەنا یەکن وهێند نزیکن کە سا یان نسێیان کەوتۆتە سەر یەک. ⁘ ماڵە شێرکۆ ئاوسای ئێمەن. ٣ـ دوو یا چەند ناوچە (دێ، شار، وڵات) کە لە پەنا یەکن. & دراوسێ، هاوسا، ئامسا، هاوسێ، ئاوسێ، جیران.

ئاوساگ (نا. مف.)[لە: ئاوسان] بڕ: ئاوساو

ئاوسان (چا. ل)[ناو: ئاوسان، ئاوسیان، ئاماسان، ئاماسیان ـ هەو: ماسای] ١ـ با کردن و ئەستوور بوونی شوێنێکی لەش بە نەخۆشی یا کەوتن و ئازار پێگەیشتن و هۆی دیکە. ⁘ هەنگەژاڵە پێوەی داوە و ئازای لەشی ئاوساوە. ٢ـ ئەستوور بوونی شوێن و جێگایەک. ⁘ ئەو دیوارە ئاوی هەڵچنیوە و ئاوساوە دەبێ چارەیەکی بۆ بکەین. & هەڵمسان، هەڵامسان، پەنەمان، پەنەمیان، پەنمین.

تێبینی: هاوتا و هاوڕیشەی ئەم وشەیە لە فارسی دا بە شێوەی ئاماسیدەن و ئاماهیدەن هەر بەو مانایە هاتوە.

ئاوساندن (چا. م)[لە: ئاوسان] بوونە هۆی ئاوسان، هەڵمساندن.

ئاوساو (نا. مف.)[لە: ئاوسان] ئەو شوێنەی لەش کە ئەستوور بوە، ئاماسیاگ، ئاوسیاگ، هەڵمساو، پەنماو. ⁘ برایم بە دەستی ئاوساو دروێنەی دەکرد.

ئاوساویی (حم.)[ئاوساو + ئیی] ئەنجامی ئاوسان، هەڵمساویی. ⁘ ئاوساوییەکەی هێشتا نەنیشتۆتەوە.

ئاوسیاگ (نا. مف.)[لە ئاوسیان] بڕ: ئاوساو

ئاوسیان (چا. ل) بڕ: ئاوسان

ئاوسێ (نا. ل)[ئاو3 + سێ2] بڕ: ئاوسا

ئاوشان (ئان. ل)[ئاو3 + شان] دوو یا چەند کەس کە لە یەک پلە و پایە دان و چیان لە یەکتر زیاد نیە، هاوشان، هەمبەر.

ئاوشنگ (ئان. ل)[؟] وەشیر هاتنەوەی مەڕ و بزنی بێچوو مردوو کە شیری ویشک کردبێ.

ئاوفرۆش (ئان. فا)[ئاو1 + فرۆش] کەسێک کە ئاوی لە چۆم و دەراوانی دێنا و لە شار بە خەڵکی دەفرۆشت. ∷ پیاوێکی ئاوفرۆش لە شاری غەزنەی دا ئاوفرۆشی دەکرد. ...(مان ل ٣).

ئاوفرۆشیی (حم.)[ئاوفرۆش + ئیی] پێشە و کاری ئاوفرۆش.

ئاوقا (نا. ل)[ئاو3 + قا] گژ، پەلامار، ئاوڕێش، ئاوقە، ئەوقە. ~ **بوون:** پەلامار دان وتێک بەزین ، یەخەی یەکتر گرتن بۆ شەڕ.

تێبینی: قا یا قە من پێم وایە شکڵی گۆڕاوی یەخە یا یەقەیە و وشەکە لە ئەسڵ دا ئاویەقە بوە و لە دوای لێک و لووس کراوە و بۆتە ئاوقا یا ئەوقە، هەرچەند زەبیحی بردوویەتیەوە سەر قەد (بڕ: قامووس ب ١ ل ٨٩).

ئاوقوف (ئان. ل)[ئاو3 + قوف (کوف)][سۆر] بڕ: ئامکوف

ئاوقۆرە (نا. ل)[ئاو1 + قۆرە] ئاوێک کە لە قۆرە و بەرسیلە دەگرترێ. ئەم ئاوە دە بوتری یا دەبە دا هەڵیدەگرن و بۆ ترش کردنی چێشت دە کاری دەکەن، ئاڤشیلە، ئاڤشلە.

ئاوقە (نا. ل)[ئاو3 + قە] بڕ: ئاوقا.
ئاوقە بوون: بڕ: ئاوقا بوون.

ئاوکوف (ئان. ل)[ئاو3 + قوف] بڕ: ئامکوف

ئاوکێش (نا. فا)[ئاو1+ کێش] ١ـ کەسێک کە لە چۆم و رووبار ئاو بۆ مالان دەبا، پێشەی ئاوکێشی، ئاوبەر. ٢ـ (ئان. ل) خۆراک و خواردنێک کە دوایی مرۆڤ تینوو دەکا و ئاوی زۆرتر لە رادە دەخواتەوە.

ئاوکێشیی (حم.)[ئاوکێش + ئیی] پیشەی کەسێک کە ئاو بۆ مالان دەبا.

ئاوگۆشت (نا. ل)[ئاو1 + گۆشت] چێشتێکی کوردەوارییە، گۆشت و پەتاتە و تەماتە و هەندێک جار نۆک و بامیە و هەڵووچەی ترشیشی تێدەکەن،

دەیکوڵێنن و ئاوەکەی تێدەکوشن و گۆشتەکەش یا بە نان دەیخۆن یا ئەوەکە هەڵیدەشێلن، شۆروا، شۆربا، شۆرباو، گۆشتاو، ئاو و گۆشت.

ئاوگەردان (نا. ل)[ئاو1 + گەردان] جۆرێک کەوچکی گەورەیە، دەسکێکی درێژی هەیە و بنەکەی بە قەرا جامێک دەبێ، پێشتر پتر لە مس ساز دەکرا و قورس بوو و ئێستاکە فافۆن جێی گرتۆتەوە، بۆ چێشتی نێو مەنجەڵی گەورە، بۆ ئاوی کوڵیو هەڵێنجان دەکاری دەکەن، کەوچێز، ترار.

ئاوگیر (نا. ل)[ئاو1 + گیر] کەسێک کە لە حەمام خزمەتی خەڵک دەکا، شاگرد حەمامچی.

ئاولانە (ئان. ل)[ئاو3 + لانە] دوو دڵداری بە کاوی یەک گەیشتوو و دەستەملان و پێکەوە، هاودەم، هاوژین، ئاومل، ئاملانە. ⁘ برای تۆ دەیانگوت هەتا ئەمە بژین هەر بە ژینە هەر بەمانە / خەج و سیامەند نابنەوە بە ئاولانە (بەیتی خەج و سیامەند).

ئاولەمە (نا. ل)[ئاو3 + لەمە (زگ)] ١ـ منداڵی نێو زگی دایک کە هێشتا بە تەواوی خۆی نەگرتوە، جەنین. ٢ـ منداڵی لە بەرچوو. ٣ـ بەرخ و کاریلە کە دوای سەربڕینی مەڕ و بزن دەریان دێنن و بۆ خواردن دەبن. & ئاوڵەمە، ئاوڵمە

ئاولیمۆ (نا. ل)[ئاو1 + لیمۆ] ئاوێک کە لە لیمۆی ترش دەگرترێ. ئەم ئاوە بۆ ترش کردنی چێشت وخورادنی وەک سالاد و سووپیش کەلکی لێوەردەگرن.

ئاوڵاویی (ئان. ل)[ئاوڵە + ئاویی2] کەسێک کە لە ئاوڵە رزگاری هاتوە بەڵام شوێنی پۆڕگەکانی پێوەمابێ، کونج، گڕوێ، گڕۆ.

ئاوڵمە (نا. ل)[ئاو3 + (ڵمە)لەمە (زگ)] بڕ: ئاولەمە

ئاوڵە (نا.)[پەه: ئاپیلەک. ناو: ئاوڵە، هاوڵە ـ باش: ئاوڵە ـ هەو: ئاوڵە، هەوڵێ] ١ـ نەخۆشییەکە لە مرۆڤ و زۆربەی گیاندارانی وەک گاو و مەڕ و بزن و باڵندە و یەکسم دا سەر هەڵدەدا، پۆرگ سەر پێست دادەگرێ و تاو و تێی دەگەڵە ، خروێکە، خروێلکە، خروێلە، خروێنکە، خرووکە، خوری، خوریک. ٢ـ بڕ: بلۆق. ⁘ لەب وە تەمای دڵ چەند حەسرەتش بەرد / پێش ئاوڵە کەرد فرسەتش ناوەرد (مەولەوی ل ١٥٧). ~ **دەردان:** دەردان و پەیدا بوونی پۆرگی ئاوڵە لە لەش.

~ کردن: بلۆق کردن. **~ کوتان:** لێدانی واکسەنی دژی ئاوڵە لە لەش.

ئاوڵەکوت (نا. فا، ئان. فا)[ئاوڵە + کوت1/٣] کەسێک کە واکسەنی ئاوڵە لە خەڵک دەدا.

ئاوڵەمە (نا. ل)[ئاو3 + لەمە (زگ)] بڕ: ئاولەمە

ئاوماڵ (ئان. ل)[ئاو3 + ماڵ2] ١ـ پەیوەندی دوو یا چەند کەسی هاوبەش و شەرێک دە شتێک دا، هاوماڵ. ٢ـ [ئاو3 + ماڵ1] دوو یا چەند دراوسێ لە ماڵێک دا. & ئاوماڵە2

ئاوماڵک (نا. ل)[ئاو1 + ماڵ3 + ک] ١ـ دار و چرپی و پووش و پەڵاشێک کە ئاو دەگەڵە خۆی دەیهێنێ و لە بەستێنی فڕێ دەدا و بۆ سووتاندن و ئاور کردنەوە دەکاری دەکەن. ٢ـ هەر شتێک کە ئاو دەگەڵ خۆی لە شوێنێکەوە هێنابیەتی شوێنێکی دیکە. & ئاوماڵە1.

ئاوماڵە^{1} (نا. ل)[ئاو1 + ماڵ3 + ئە] [ئەر] بڕ: ئاوماڵک

ئاوماڵە^{2} (ئان. ل)[ئاو3 + ماڵ1 و 2 + ئە] بڕ: ئاوماڵ

ئاومرواری (نا. ل)[ئاو1 + مرواری] بڕ: ئاوی مرواری.

ئاومل (ئان. ل)[ئاو3 + مل] ١ـ دوو گای لێک بەستراو کە بە یەکەوە جووت دەکەن. ٢ـ هاودەم، هاوڕێ، هاوژین، ئاولانە. **~ بوون:** هاودەم بوون، پێکەوە بین. **~ کردن:** لێک بەستنەوەی دوو وڵاغ بۆ جووت دەگەڵ یەکتر. ⁘ ڕۆڵە گیان بڕۆ گاسووری دەگەڵ گابۆر ئاومل بکە.

ئاون (نا.) بڕ: ئاونگ2

ئاونشین (ئان. فا)[ئاو3 + نشین] کەسێک کە دەگەڵ کەسی دیکە هاتوچۆ و هەڵسوکەوتی هەیە، هاودەم، هاونشین. ⁘ میرسێوەدین بەگ پیاوێکە هەمیشە ئاونشینە بە دەوڵەتی تورکان و بە سوڵتانی / ئەوە لە دەرکی والی موسڵێ دادەبەزی بە میوانی (سەعید و میرسێوەدین ل ٩٢).

ئاونشینیی (حم.)[ئاونشین + ئیی] هاونشینیی، هاودەمیی.

ئاونگ^{1} (نا.) ١ـ شێ و نمێکە شەوانە لە سەر گەڵا و پەلکی گوڵان دەنیشێ. خوناو، شەونم، قەراو. ⁘ زێوی ئاونگ بۆتە ملوانکەی ملی گیابەند و خاو/ هەر تروسکەی دێ و دەلەرزێ

بای لە سەر بێ یا هەتاو (هێدی ل ٣٠٤). ٢ـ هێشوو ترێ کە هاوینان بەر لەوەی باران لێی بدا بە بەن لە میچی شوێنێکی وەک ژێرخان هەڵیداوەسن بۆ زستان دەیخۆن، ئاوەنگ، مێلاق. ٣ـ شتێکی شورکراوە و هەڵواسراو لە بنەوەی هەندێک ساعەتی گەورە کە راست و چەپ دەکا و دەبێتە هۆی گەڕی میلەکانی سەعات، پاندۆڵ.

تێبینی: ئاونگ لە ریشەی ڤەئێگ vaeg ـ ی ئەوێستایی بە مانای هەڵاوەسین کەوتوە. خودی ئاونگ لە (ئا13+ ونگ) پێک هاتوە زەبیحی لە ئاونگی ١ نەدواوە و ئاونگی ٢ ی بردۆتەوە سەر ئاویختەنی فارسی. لە حاڵێک دا کە هەڵاوەسین (هەڵ + ئاوەس + ین) زۆر لە ئاویختەن (ئاویخ + تەن) بەم وشەیە نزیکترە بە لە بەر چاو گرتنی ئەوە کە چاوگەی ئاوەسین نەماوە و ئێستاکە بە پێشگری هەڵ دەکار دەکردرێ (بڕ: قامووس ب ١ ل ٩٤)

ئاونگ^{2} (نا.)[ئەو: هاڤەنە ـ پەه: هاڤەن. باک: هاوان، هەوەنگ ـ ناو: ئاونگ، ئاون، ئاوان ـ باش: هاوەن ـ هەو: ئاوان، هاوان] دەفرێکی کەمێک قووڵە کە پێشتر لە چێو و بەرد دەیانتاشی و ئیمرۆکە پتر لە ئاسن و زەرد سازی دەکەن و دەسکێکی هەیە و داو و دەرمان و قاوە و هەندێک ئاڵەتی تێدا دەسوون یا دەکوتن، دەسکاونگ، هەڤنگ دەستە، دەسگ هاوەن.

ئاونە (نا. ل)[ئاو1 + نە (نەی)] دارێکی درێژووکەی نێو بۆشی وەک دارجگەرەیە لە قەننە دا کە سەرێکی دەچێتە نێو شووشەی ئاوەکە و سەرێکی دەچێتە نێو داری قەننە کە گەورەترە و دووکەڵی تەماکۆ رادەکێشێتە نێو ئاو و دەیباتەوە و دەمی قەننە، میلاو.

ئاو و ئاگر (نا. ل)[ئاو1 + و + ئاگر] (کنـ.) بەڵا، مەترسی یەکجار زۆر. ⁂ ئاو و ئاگر ئەمانیان نیە (پەند ل ٢٢). **خۆ بە ~ دادان:** (کنـ.) ئەنجام دانی کارێک و نەپرینگانەوە لە هیچ مەترسییەک.

ئاو و خاک (نا. ل)[ئاو1 + و + خاک] وڵات، نیشتمان. ⁂ نەسیبم هەر نەبوو لەم ئاو و خاکە، بشمرم بێ جێم / بە دەردی خۆمەوە دەتلێمەوە بێ ئاو و گڵ چبکەم (ئاوات ل ٢٠).

ئاو و گڵ (نا. ل)[ئاو1 + و + گڵ] ١ـ وڵات، نیشتمان. ⁂ گەلی کچانی چاو بە کل فریشتەکانی ئاو و گڵ/ دەمێ کە

دەچنە گوڵ چنین بە عەینی هی خەزاڵی سڵ (حەقیقی ل ٤٧). هەموو منداڵی ئەو ئاو و گڵەین. ٢ـ (کنـ.) نەسیبی مەرگ، ئەجەل. :: ئاو و گڵ کابرای غەریبی هێنا و لێرە مرد. ٣ـ (کنـ.) شوێنی مەرگی مرۆڤ. ٤ـ رسکان، سرشت. :: هەر چووینە نزیکی وان بە دیمەن/ دیمان نە لە ئاو و گڵ وەکی مەن (مەم و زین ل ٢٧١). **~ی شوێنێک بە نەسیب بوون:**(کنـ.) ئەو شوێنەی مرۆڤ لێی دەمرێ، خاک و گڵی شوێنێک بە نەسیب بوون. :: ئەگەر شێرەکە ئەمنی بەتلاند، دیارە ئاو و گڵی ئێرەم بە نەسیب بووە، ئەگەر شێرەکەم بەتلاند دیارە ئەنگۆ شل بزووتوونەوە (لاس و خەزاڵ ل ١٣).

ئاو و گۆشت (نا. ل)[ئاو1 + و + گۆشت] بڕ: ئاوگۆشت

ئاو و هەوا (نا. ل)[ئاو1 + و + هەوا1] بارودۆخی هەوا بە لە بەرچاو گرتنی سەرما و گەرما، با و بۆران و تەواوی ئەو رووداوانەی ئاتمۆسفێر کە زانستی هەواناسی لێی دەکۆڵێتەوە. :: زستانان کوردستان ئاو و هەوایەکی ناخۆشی هەیە.

ئاوها (ئاک. ل)[ئا + وها] بڕ: ئاوا2

ئاوهەڵدێر (نا. ل)[ئاو1 + هەڵدێر (هەڵدێران)] ئاوێک کە لە سەر رێ تووشی هەڵدێر دێ و لە بەرزاییەوە دەڕژێتە خوارەوە و دیمەنێکی جوانی هەیە، تاڤگە، تاف، تافگە، قەڵبەزە، قەڵوەزە، سوول، سوولاڤ، رێژگە، سیپەل.

ئاوەچۆڕ (نا. ل)[ئاو1 + ئە + چۆڕ] تکانەوەی ئاو لە کەل و پەلی هەڵخستراو. **~ کردن:** هەڵخستنی کەل و پەلی شۆراو بۆ دادان و تکانی ئاوەکەی. :: پەتووکان بەرە دەرێ و ئاوەچۆڕیان کە!

ئاوەچۆڕە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + چۆڕ + ئە] ١ـ تکانەوەی ئاو لە شتی دە ئاو هەڵکێشراو. ٢ـ تکانەوەی ئاو لە بەفر لە سەرەتای بەهار ٣ـ (کنـ.) تکانەوەی ئارەقە لە لەش. ٤ـ تکانەوەی ئاو لە لووت بە هۆی نەخۆشی و هەلامەت. :: سەرمایەکی پیسم خواردوە کەپۆم هەر ئاوەچۆڕەیەتی.

ئاوەخانە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + خانە] قوتوویەکی تەنەکەیە کە لە بنی لانکەی منداڵ هەڵداوەسرێ و بلوێری دێتەوە نێوی و میزی منداڵ لەوێ دا کۆ

دەبێتەوە.

ئاوەخۆرە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + خۆرە] ١ـ مێشک و نێوی دار و درەخت، کە ئەرکی هەڵمشتن و گەیاندنی ئاو بە لک و پۆی دارە، ئاوخۆری. ٢ـ قورقرۆچکە، قۆرگ، گەروو. ٣ـ راوی کەو لە کاتی هاتنە سەرئاو بۆ ئاو خواردنەوە، ئاوەوەرە. ٤ـ ئەو ئەندازە لە لمبۆزی حەیوان کە لە کاتی ئاو خواردنەوە دا دەچێتە نێو ئاو و تەڕ دەبێ. & ئاوخۆرە

ئاوەدان (ئان.)[هەخ: ئاڤەهەنە (ئاوایی) ـ پەه: ئاڤەهەن ، ئاوەهەن (ئاوایی)، ئاپاتان. باک: ئاڤادان ـ ناو: ئاوەدان، ئاوان ـ باش: ئاوەدان ـ هەو: ئاوەذان] ١ـ شوێن و جێگایەک کە پیت و بەرەکەتی تێدایە، جێ ژیانی خۆش کراوی خەڵک و ئینسان، ئاوا/١. // وێران. ٢ـ (مجـ.) قەرەباڵغی و هاتوچۆی خەڵک بۆ شوێنێک. ∷ قاوەخانەیەکی ئاوەدانە هاتوچۆی لێنابڕێتەوە. ~ **بوون:** ١ـ هات و چۆ و قەرەباڵغی لە شوێنێک دا هەبوون. ٢ـ نەبڕانەوەی پیت و بەرەکەت و وێران نەبوونی شوێنی دانیشتنی ئینسان. ئاوا بوون ∷ماڵت سەد جار ئاوەدان بێ. شاروێران پێشتر شوێنێکی ئاوەدان بوو. ~ **بوونەوە:** ١ـ پتر هات و چۆ کردنی خەڵک بۆ شوێنێک. ∷ بە زستان مزگەوت ئاوەدان دەبێتەوە. لەوەتی تلویزیۆنم داناوە قاوەخانە ئاوەدان بۆتەوە. ٢ـ سەر لە نوێ ساز بوونەوەی شار و دێ و شوێنی ژیانی چۆڵ یا وێرانی خەڵک، ئاوا بوونەوە. ∷ ئەم ژوورەم تازە ئاوەدان کردۆتەوە. ~ **کردنەوە:** ١ـ سەر لە نوێ ساز کردنەوە و بنیات نانەوەی شار و وێرانی. ٢ـ نیشتەجێ بوون لە شوێنێکی چۆڵ و تێدا ژیانی. ∷ کاک حەمە دیوێکی بۆ خۆی ئاوەدان کردۆتەوە و بە ماڵ و منداڵەوە لێی دانیشتوە.

ئاوەدانی (نا. ل)[ئاوەدان + ئی] ١ـ جێی ژیانی مرۆڤ (شار، دێ و ...)، ئاوایی. ∷ بە زستان لە ئاوەدانی زۆر دوور کەوتنەوە جێی مەترسییە. دەروێشێک دوور لە ئاوەدانی لە نێو ئەشکەوتێک دا دەژیا. ٢ـ ئاودەنگی، کەسێک یا شتێک کە ماڵ یا خەڵک پێی دەحەسێتەوە و نەبوونی هەست پێ دەکردرێ. ∷ لەوەتی ئەحمەدی کوڕم چۆتە سەفەر ئاوەدانی ماڵ بڕاوە. چرا ئاوەدانی ماڵە. ٣ـ (مجـ.) قەرەباڵغی و کۆ بوونەوەی خەڵک لە شوێنێک. ٤ـ

(حم.) جێگەی ئاوەدان // چۆلی، وێرانی. & ئاوانی. **بە ~ زانین:** کەسێک بە ماڵ و حاڵ و میوانگر دانان و لێ لادان، بە پیاو دانان. ⁘ بە ئاوەدانیت دەزانم بۆیە هاتوومە ماڵەکەت. **پشت لە ~ کردن:** لە نێو خەڵک چوونە دەر و روو لە چۆلگە کردن، دوور بوونەوە لە خەڵک.

ئاوەدز (نا. ل، ئان. ل)[ئاو1+ ئە + دز] حاڵی برینێک کە ئاوی مژتبێ و هەڵمسابێ. ئەم برینە درەنگتر خۆش دەبێتەوە و جێ برین دەکزێتەوە، ئاودز، ئاوجز. **~ بوون:** هەڵمسانی برین بە تەڕ بوونی برینەکە، ئاوەدز کردن :: رۆڵە بەو دوستە بڕاوەت قاپان مەشۆ دەستت ئاوەدز دەبێ. **~ کردن:** بڕ: ئاوەدز بوون.

ئاوەڕۆ (نا. ل)[ئاو1 + ئە + ڕۆ4] ١ـ کونێک بوو لە بنی دیواری مالان کە ئاوی باران و ئاوی رژاوی تورمپا بەم کونە دا دەچۆوە کۆلان، ئاورێگە. ٢ـ لوولەیەکە لە بن زەوی دایە و ئاوی زێدەی حەمام و پیسایی ئاودەست بەوێدا دەچێتەوە باڵ لوولەیەکی گەورەتر و دەڕژێتە نێو چۆمەوە. پێشتر ئەم لوولەیە یا لە لوولە سمیتی کوت کوت بوو کە بە دوای یەک دا ریزیان دەکرد یا ئەوە کە هەر لوولەیان دانەدەنا و عەزیان هەڵدەکەند و وەک جۆگەی سەر داپۆشراو ئاوەکە پێی دا دەڕۆیشت. ٣ـ باری رژان و شۆڕ بوونەوەی ئاوی ناوچەیەک بۆ سەر ناوچەیەکی دیکە کە لە کار و باری ملکیایەتی و دابەش کردن دا ئەو ناوچەی کە ئاوەڕۆی دێتەوە سەری ناوچەکانی دیکە سەر بەو دەبن، ئاوڕێژگە. & ئاوەڕێژ. **~ چوونەوە سەر:** پێوەندی و لکانی ناوچەی بچووک کە ئاوەڕۆیان دەڕژێتە سەر ناوچەیەکی گەورەتر، ئاوەڕۆ هاتنەوە سەر. ⁘ ئاوەڕۆی جانداران دەچێتەوە سەر مەهاباد. **~ هاتنەوە سەر:** بڕ: ئاوەڕۆ چوونەوە سەر. ⁘ سێ بییان لە پشت شنۆیە، ئاوەڕۆی دێتەوە شنۆیە (شۆڕمەحموود ل ٥)

ئاوەڕووت (نا. چا)[ئاو1 + ئە + رووت] مریشک یا باڵندەی سەر بڕاوی تووک لێکراوە بە ئاوی گەرم، ئاوڕووت، ئاوەکوڵ/٢. **~ کردن:** لێکردنەوە و دارنینیی پەڕی مریشک یا باڵندەی سەربڕاوە بە ئاوی گەرم.

ئاوەڕوونکە (گیان.)[ئاو1 + ئە + روون + کە] بڕ: ئاوڕوونکەرە

ئاوەڕێژ (نا. ل)[ئاو1 + ئە + ڕێژ] بڕ: ئاوەڕۆ

ئاوەڕێس (نا. ل)[ئاو1 + ئە + ڕێس] جۆرێک لە جۆرەکانی ڕستنی خوری کە دانستە بە باریکی دەیڕێسن و لە کاتی ڕستن جار جارە دەستیان تەڕ دەکەن. ڕێسراوی لووس و باریک.

ئاوەز (نا.) بڕ: ئاوز

ئاوەزا (نا. ل، ئان. ل)[ئاو1 + ئە + زا] بڕ: ئاوەزێ

ئاوەزینگ (نا. ل)[؟] بڕ: ئاوزەنگی1

ئاوەزێ (نا. ل)[ئاو1+ ئە + زێ2] پارچە زەوییەک کە بەهاران هەندێک ئاوی لێ هەڵدەقوڵێ و بە هاوین ویشک دەبن، زۆنگ، زەناو، ئاوەزا، ئاڤزێ، ئاڤزێم.

ئاوەزێڕ (ئان. مف.)[ئاو1 + ئە + زێڕ] هەر فلزێکی کەم بایخ کە بە زێڕ رووکێش کرابێ، زێڕکفت، رووکێشی زێڕین، تامزێڕ. **~ کردن:** رووکێش کردنی خشڵ یا هەر کانزایەکی دیکە بە زێڕ.

ئاوەزێو (ئان. مف.)[ئاو1 + ئە + زێو] رووکێش کردنی فلزی کەم بایخ بە زێو، رووکێشی زێوین، تامزیڤ. **~ کردن:** رووکێش کردنی خشڵ و هەر کانییەکی کەم نرخی دیکە بە زێو.

ئاوەژوو (ئان. مف.) ١ـ پێچەوانەی باری ئاسایی، پشت و روو، بەرەواژ، ئاواژی، واژی، ئاواژوو. ⁘ دیوی ئاوەژووی ئەم پارچەیە کێها لایەتی؟ ٢ـ جل و بەرگی پشت و روو کراو. ⁘ ئەوە بۆ ئەم کراسەت ئاوەژوو دە بەر کردوە؟ **~ کردن:** بڕ: ئاوەژوو کردنەوە. **~ کردنەوە:** ١ـ هەڵسووڕاندنەوە و وەرگێڕانی شتێک بە باری پاشی دا. ٢ـ هەڵگێڕانەوەی جل و بەرگ بە بەری دیکەی دا.

تێبینی: ئاوەژوو دەچێتەوە سەر ریشەی ئەوێستایی ئەپاچ و ئەپاک بە مانای دوا، بەرەو دوا، پشتەوە، پاش.

ئاوەژەنە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + ژەن + ئە][هەو] بڕ: ئاوەشکێنە

ئاوەسوو^{1} (ئان. مف.)[ئاو1 + ئە + سوو (سوان)] ١ـ بەرد یا هەرشتێکی کە زۆر لە بن ئاو مابێتەوە یا ئاو زۆری بە سەر دا رۆیشتبێ و لێک و لووس بووبێ. ٢ـ حاڵی هەر شتێکی تەڕکراو و بە هەسان و بەردەزوورە لێک و لووس کراو.

خشتی ئاوەسوو، هەڵماتی ئاوەسوو. ۳ـ (کنـ.) مرۆی بێ چاو و ڕووی و بێشەرم، چەقاوسوو. ~ **بوون:** ١ـ لێک و لووس بوون بە ئاو. ۲ـ (کنـ.) بێ چاو و روو و بێشەرم بوون، چەقاوەسوو بوون. ~ **کردن:** ١ـ لێک و لووس کردن بە ئاو. ۲ـ (کنـ.) بێشەرم و بێحەیا و بێ چاو و ڕوو بار هێنان.

ئاوەسوو^{2} (ئان. ل) ١ـ ژنێک کە منداڵی نەبێ، نەشۆر، نەزۆک. ۲ـ گیانداری مێینە کە بێچووی نەبێ، قسر، ئەستێور، ئەستەویر.

تێبینی: بیچم و مانای ئەو وشەیە وا نیشان دەدا کە لە [ئا + وەس + ئوو] کەوتبێ. ئا لە ئە ـ ی پەهلەویی کە پێشگرە بە مانای نە، بێ. وەس بە مانای پس، منداڵ و ئوو ئامرازی چووک کردنەوە و بە گشتی دەبێتە بێ منداڵ، نائاواس.

ئاوەسەر (نا. ل، ئان. ل)[ئاو1 + ئە + سەر] زەوییەک کە ئاو هەڵنەمژێ و لە کاتی ئاو دان دا ئاو هەروا لە سەری بمێنێتەوە، شۆنە، رەقەن.

ئاوەشکێنە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + شکێن + ئە] ١ـ بەردێکی گەورە کە لە سەر جۆگەی ئاشی دادەنێن، هەتا لە کاتی وەستاندنی ئاش ئاو نەیەتە نێو جۆگەوە و بە شوێنێکی دیکە دا بڕوا. ۲ـ بەرهەڵستی بەر ئاو بۆ شکاندنەوەی بە لایەکی دیکە دا، ئاوبڕ. & ئاوەژەنە.

ئاوەشی^{1} (نا. ل) نەخۆشییەکە لە گوانی مەڕ دەدا، گوانی دێشێ، رەق دەبێ و نادۆشرێ. ~ **بوون:** تووشی نەخۆشی ئاوەشی و گوان رەق بوون هاتن.

تێبینی: بیچم و مانای ئەم وشەش هەروەک ئاوەسوو2 وا نیشان دەدا کە لە [ئا + وەش + ئی] کەوتبێ.

ئاوەشی^{2} (ئان. ل)[ئاو1 + ئە + شی؟] پەڵە دەغڵێک کە لە بەر ئاو دانی زۆر یا لەبەر بارانەی زۆر کە بە سەری دا باریوە ویشک بوە. ~ **بوون:** ئیشک بوونی پەڵە دەغڵێک لە بەر ئاوی زۆر.

ئاوەکوڵ (نا. ل)[ئاو1 + ئە + کوڵ] ١ـ کوڵاندنی جل و بەرگ و هەر شتێکی دیکە پیس لە ئاو دا بۆ کوشتنی میکرۆب. ۲ـ بڕ: ئاوەڕووت. ۳ـ ئاوی کوڵیو.

ئاوەکی^{1} (ئان. ل)[ئاو1 + ئەک + ئی] شتی شلی وەک ئاو، تراو، ئاڤاکی.

(عەر: مایع)

ئاوەکی^{2} (ئان. ل)[ئاو + ئەک + ئی] هەڵبڕانی مەڕ و ماڵات لە ران و چوونە نێو رانی دیکەوە. ~ **بوون:** تەرە بوون و تێکەڵ بوونی سەرێک یا چەند سەر مەڕ و ماڵات و چوونە نێو مێگەل و رانی دیکەوە، ئاوەکی کەوتن. ~ **کەوتن:** بڕ: ئاوەکی بوون.

تێبینی: ئاو لەم وشەیە دا دەچێتەوە سەر ئامیتن و تێکەڵ بوون. بڕ: ئاوی2

ئاوەڵ (نا.) ١ـ بڕ: ئاواڵ. ٢ـ (ئا.) بڕ: ئاواڵ منداڵ

ئاوەڵا (ئان.) بڕ: ئاواڵە

ئاوەڵانە (نا. ل)[ئاوەڵ + ئانە] خەڵاتێکە کە مەڕدار دەیدەن بە شوان لە کاتی مزگێنی هێنانی یەکەم بێچووی تازەزاو.

تێبینی: هەر چەند مانای وشەکە لەوە دەچێ کە لە هەواڵ بە مانای خەبەر کەوتبێ یانی مزگێنی هەواڵ پێدان و خەبەر کردن بەڵام پێموایە ئەم دابە کۆنتر لەوە بێ کە لە هەواڵ کەوتبێ کە تازە لە نێو کورد دا پەرەی گرتوە و لە ئەحوالی عەرەبی کەوتوە. بۆی زۆرە کە هەر لە ئاواڵ یا ئاوەڵ کەوتبێ بەڵام چۆناییەکەی نازانم.

ئاوەڵ دامان (نا. ل)[ئاوەڵ + دامان] بڕ: ئاواڵ کراس

ئاوەڵ زاوا (نا. ل، ئان. ل)[ئاوەڵ + زاوا] بڕ: ئاواڵ زاوا

ئاوەڵکار (نا. ل)[ئاوەڵ + کار] زارێکی رێزمانە کە حاڵەت و چۆنیەتی و جێگە و زەمانی کار (فعل) نیشان دەدا وەک: دوێنێ، بە پەلە، ... || **ئاوەڵکاری حاڵەت:** شێوەی ئەنجام دانی کارێک نیشان دەدا. ⁂ بە کاوەخۆ، بە نهێنی. **ئاوەڵکاری زەمان:** زەمانی ئەنجام دانی کار نیشان دەدا. ⁂ ساڵێکی دیکە، ئەوشۆ، سبەی. **ئاوەڵکاری مەکان:** شوێنی ئەنجام درانی کار نیشان دەدا. ⁂ ماڵ، دوکان، سنە، باغ.

تێبینی: ئاوەڵکار لە جیات (قید) هەڵبژێردراوە.

ئاوەڵ کراس (نا. ل)[ئاوەڵ + کراس] بڕ: ئاواڵ کراس

ئاوەڵناو (نا. ل)[ئاوەڵ + ناو] زارێکی رێزمانە کە حاڵەت و چلۆنایەتی (ناو) کەسێک یا شتێک نیشان دەدا وەک: سوور، کز، ژیر، سارد، چووک.

تێبینی: ئاوەڵناو لە جیات سفەتی عەرەبی هەڵبژاردراوە.

ئاوەڵە (ئان.) بڕ: ئاوەڵا

ئاوەنگ (نا.)[قوچ] بڕ: ئاونگ1

ئاوەنیا (نا. ل، ئان. ل)[ئاو1 + ئە + نیا (نیان، نانەوە)] ١ـ شێوەیەکە لە کشت و کاڵی. بەم جۆرە کە لە دوای چلەی هاوین زەوی شێو دەکەن و ئاوی لێدەنێن و تۆمەکەی دادەچێنن. ئەو ساڵە شین دەبێتەوە و هەندێک سەر هەڵدەدا کە دەکەوێتە ژێر بەفرەوە و ساڵی دیکە زووتر لە دەغڵی دیکە پێدەگا. ٢ـ ئەو دەغڵەی کە بەم جۆرە شین بۆوە و سەری هەڵداوە، رەپستە، کۆڵەپەست، کۆڵەبەست، کۆڵەبەس، کۆڵەوەس. ٣ـ لە هەندێک شوێن کە گیا کەمە لە بەهار دا ئاو لە زەوی دەگرن هەتا ماوەیەک گیایەکی باشی لێ شین دەبێ و لە دوایی دەیدروونەوە و دەیکەنە گزرە.

ئاوەوەرە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + وەر (خۆر) + ئە][هەو] ١ـ بڕ: ئاوەخۆرە/٣. ٢ـ بڕ: ئاوخۆری/٢.

ئاوەها (ئاک. ل)[ئا + وەها] بڕ: ئاوا2

ئاوی (نا.) ١ـ [هەو] بڕ: ئاو1 ٢ـ [زا] تۆوی پیاو و نێرینە. بڕ: ئاو1 /٧

ئاویار (نا. فا، ئان. فا)[ئاو1 + یار] [هەو ـ ئەر] بڕ: ئاودێر. ∷ ئاویارەکەی سەوزەی ئارەزووم / دانا بە گردین راز کۆنە و نۆم (مەولەوی ل ٢٦٥).

ئاویاریی (حم.)[ئاویار + ئیی] بڕ: ئاودێری

ئاویتن (چا. م) بڕ: ئاویشتن

ئاویتە (ئان. مف.) بڕ: ئامیتە

ئاویر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر

ئاویژتن (چا. م) بڕ: ئاویشتن

ئاویژە (ئان. ل)[ئاو1 + ئی + ژە] زەڕاعەتێک کە دەبێ ئاو بدرێ، ئاویی، بەراو.

ئاویشتن (چا. م)[پەه: هەنداختەن ـ باک: ئاڤێتن، هاڤێتن ـ ناو: هاویشتن، ئاویشتن، ئاویتن، ئاویژتن، هاویژتن، هاویتن] ١ـ فڕێدان و تووڕدانی شتێک لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە بە حەوا دا. ∷ تۆپەکە باوێ دەیگرمەوە. بەردێکی ئاویشتێ لە تەپڵە سەری دا. ٢ـ کۆ کردنەوەی حیساب بە چۆرت. ∷ حیسابەکەمان باوێ بزانە دەکاتە چەند. هەرچی دەیهاوێم حسێبەکەم دروست دەر نایە. ٣ـ تەقاندن، گوللە تەقاندن.

تێبینی: هەنداختەن لە پەهلەویی دا بە هەردوو مانای توورٍ دان و حیساب کردن هاتوە.

ئاویلکە (نا. ل)[؟] دواین هەناسەکانی ژیان، گیانەڵڵا، گیانکەنشت، سەرەمەرگ، گیانەسەر، ئاوزەنگی، ئاوزینگ، ئاوەزینگ، هەوزینگ. **~ دان:** گەیشتنە دەمی مردن و گیان دان، ئاوزەنگی دان، گیان کەنین.

ئاویە^{1} (نا.)[؟] ئامرازێکە بۆ پێوە لکاندنی دوو پارچە کانی لە یەکتر. ئاویە دەسکێکی چێوی هەیە بۆ ئەوەی کە دەست نەسووتێ و میلەیەکی سەر خواری ئاسنی پێوەیە کە لە کوورە دا یا بە ئاور داغی دەکەن و قەڵایی لە سەر ئەو پارچە مەعدەنانەی کە پێکەوەی دەنووسێن رادەگرن، قەڵایی دەتوێتوە و دوو پارچەکە بە یەکەوە دەنووسێن، هاویە. **~ دان:** جۆش دان، لەحیم کردن.

ئاویە^{2} (نا. ل)[ئاو1 + یە][ئەر] زەراعەتێک کە دەبێ ئاو بدرێ، بەراو، ئاویی1.

ئاویە^{3} (نا.)[؟][ئەر] کا و گڵی ئامادە بۆ سواغ و بانەناو، کاگڵ. **~ دان:** لە دیوار هەڵسوونی ئاویە و لێک و لووس کردنی، سواغ دان.

ئاویی^{1} (ئان. ل)[ئاو1 + ئیی] ١ـ هەرچی کە پەیوەندی بە ئاو هەبێ. ⁘ ساعەتی ئاویی. ٢ـ زەراعەتێک کە دەبێ ئاو بدرێ، بەراو، ئاویە2. // دێم. ٣ـ ئەو گیا و گیاندارانەی کە لە ئاو دا دەژین یا ئەوەکە ژیانیان تا رادەیەکی زۆر پەیوەندی بە ئاو هەیە، ئاوژی. ⁘ ماری ئاویی، گیای ئاویی. ٤ـ یەکێک لە سێ رەنگی سەرەکی (زەرد، سوور، ئاویی)، عابی، ئابی، ئاورٍەنگ.

ئاویی^{2} (پاشـ.)[لە: ئامیتن] لە چاوگی ئامیتن و ئاوێتە کردن دەکەوێ و بە ناو دەلکێ و ئاوەڵناو ساز دەکا، ئاڵوو. ⁘ ئارداویی، قورٍاویی، ئارەقاویی، تۆزاویی.

ئاوێ (پاشـ.) برٍ: ئاوا1. ⁘ میراوێ، خدراوێ، داوداوێ، مامکاوێ، ...

ئاوێتە (ئان. مفـ.) برٍ: ئامیتە

ئاوێر (نا. فا، ئان. فا)[هەو] برٍ: ئاودێر

ئاوێز (نا.) ١ـ برٍ: ئاوێزە/١. ٢ـ بە هەندێک وشەوە دەلکێ و مانای

هەڵاوەسراو دەدا. ⁙ دڵاوێز، پەراوێز. رووی وەدەرنا تا بە تا زولفی دڵاوێزی بزووت/ ئاه و ناڵەی ئاشقان هات بوو بە رۆژی مەحشەرێ (وەفایی ل ١٩٠).

تێبینی: ئاوێز لە چاوگێکی لە بیر کراوی کوردیی (ئاوەسین) کەوتوە کە ئیمرۆکە شێوەی هەڵاوەسین (هەڵ + ئاوەسین) یا هەڵواسین ـ ی بە خۆوە گرتوە.

ئاوێزان (ئان. فا)[لە: هەڵاوەسین] هەر شتێک یا کەسێک کە بە کەس یا شتێکی دیکەوە هەڵاوەسرابێ، داڵۆسکە.

ئاوێزە (نا. ل)[ئاوێز + ئە] ١ـ هەر شتێکی وردە کە بە شتێکی گەورەتەوە هەلاوەسرابێ و بلەرێتەوە. ⁙ ئاوێزەی گوارە. ٢ـ جۆرێک شەمدان بوو کە چەندین پەلی هەبوو و لە میچ هەڵداوەسرا، چلچرا. (ئیمرۆکە لۆستر و لامپ جێی ئاوێزەیان گرتۆتەوە.)

ئاوێژ (ر.) رەگی رابوردووی ئاویژتن یا ئاویشتن کە بە ناوەوە دەلکێ و ناوی فاعلی ساز دەکا، هاوێژ. ⁙ تیراوێژ، بەرداوێژ، ئارداوێژ.

ئاوێنە (نا.)[پار: ئادینگ ـ پەه: ئادێنەک، ئەدڤێنەک. لۆر: ئایێنە ـ فار: آینە ـ بیر: ئێینە. باک: نەینک، نەیک ـ ناو: ئاوێنە، هاوێنە، نەینۆک ـ باش: ئاینە] پارچە شووشەیەکە کە پشتەوەیان مشت و ماڵ داوە و هەرچی لە بەرامبەری دانێن نیشانی دەداتەوە و مرۆڤ بۆ خۆ تێدا دیتن و خۆ رازاندنەوە و هەندێک کاری زانستی کەلکی لێوەردەگرێ. زەمانی زوو بەشەر بە تیف تیفە دانی زێو، زێڕ، زەرد ئاوێنەیان ساز دەکرد بەڵام لە دەورووبەری ساڵی ١٣٠٠ زایینی ئاوێنەی شووشەیی جێی ئەو ئاوێنانەی گرتەوە. ئاوێنە گەلێک چەشنی هەیە و هەر کام بۆ مەبەستی تایبەتی خۆیان ساز دەکرێن، جام، جامەک، هێلی، هیلی، مرێک. || **ئاوێنەی باڵابەژن:** ئاوێنەیەکی چوارگۆشەی درێژووکە کە تەواوی باڵای تێدا ببیندرێ، ئاوێنەی باڵاڕوان، ئاوێنەی باڵانوان، ئاوێنەی باڵانوێن. **ئاوێنەی باڵاڕوان:** بڕ: ئاوێنەی باڵابەژن. **ئاوێنەی باڵانوان:** بڕ: ئاوێنەی باڵابەژن. **ئاوێنەی باڵانوێن:** بڕ: ئاوێنەی باڵابەژن. **ئاوێنەی بەخت:** ئاوێنەیەک کە لە شایی و زەماوەند دا لە بەرابەر بووکی دادەنێن. **ئاوێنەی دووڕوو:** ئاوێنەیەک کە پشتەکەشی ئاوێنە بێ.

تێبینی: هەندێک رایان وایە ریشەی

ئاوێنە دەچێتەوە سەر ئاو و وێنە بەڵگەشیان ئەوەیە کە کۆنترین شێوەی ئاوێنە کە بەشەر خۆی تێدا دیوە ئاو بوە و دوایی کە ئامرازێکی وەهای ساز کردوە و ناوی ناوە ئاوێنە (بڕ: قامووس ب ١ ل ١٠١). ئاشکرایە ئەو مانایە لە رواڵەتی ئاوێنەوە کەوتوە و ناچێتەوە سەر ریشەکەی. ئاوێنە لە [ئا13 + وێن + ئە] پێک هاتوە. ئا پێشگرە و وێن دەچێتەوە سەر ریشەی ئەوێستایی ڤین vin و هیندیی کۆن ڤێن ven بە مانای بینین. رەگی بین لە ناوەندیی و وین لە هەورامی و ڤین لە زازایی دا هێشتا ماوە و ئاڵوگۆڕیان بە سەر دا نەهاتوە.

ئاوێنەبەند (ئان. ل)[ئاوێنە + بەند] دیوێکی گەورە کە دیوارەکانی بە ئاوێنەیەکی زۆر رازابیتەوە و ئەوەش تایبەتی کۆشک و تەلاری ساماندار و دەوڵەمەندی گەورە بوە. ⁘ کۆشکی ئاغا گەچ کارییە، ئاوێنەبەندە/ کەس نازانێ بە ژمارە، پەنجەرەی چەندە (گۆران ل ٥٧).

ئاوێنەدار (نا. فا، ئان. ل)[ئاوێنە + دار2] کەسێک کە ئاوێنە لەبەر بووک رادەگرێ، ئاوێنە بە دەستی بەر بووک.

ئاوێنەداریی (حم.)[ئاوێنەدار + ئیی] کاری ئاوێنە راگرتن، کار و پیشەی کەسی ئاوێنەدار.

ئاه (نا. د) ١ـ بڕ: ئاخ. ٢ـ دوعا، نزا، تووک، هەناسەی سارد. ⁘ ئەوە ئاهی ئەو خەڵکە زۆڵم لێکراوەیە کە ئاوری دە ماڵ و حاڵی بەربوە. ٣ـ هەناسە، نەفەس. ٤ـ (مجـ.) نەختێک، بە ئاستەم و دوو بەڵا، کەمێک، ماوە و مەودایەکی زۆر کەم. **~ گرتن:** تووشی کارەسات و نارەحەتی و ناخۆشی بوون بە دوعا کەسی مەزلووم . ⁘ جەماڵت ئاهی من گرتی خەتی سەبزت بە سەر دا کەوت / چەمەن رابورد و سەرما هات و تێکچوو نەوبەهاری تۆ (وەفایی ل ١١١). **~ مان:** دواین پشوو دان، هەندێک مان. ⁘ هەر ئاهێکی مابوو کابرا وەبەر ماشێن بدەم. ئاهێکی مابوو بی ئەنگێوم. چۆن بە سەری پیری کاری وا دەکەم هەر ئاهێکمان ماوە بمرم. **~ پێوە مان:** بە حاڵ بەند بوون، دواین پشوو و دواین ئاه بۆ گیاندار و کەل و پەل، نزیک تەواو بوون و دوایی هاتن، ئاه تێدا مان، ئاه دە بەر دا مان. ⁘ رانک و چۆغەکەی ئاهێکی پێوە نەمابوو کەچی هەر دەبەری دەکرد. **~ تێدا مان:** بڕ: ئاه پێوە

مان. ~ **ده بەر مان:** برِ: ئاه پێوه مان. ‖ **ئاهی دەروون:** ئاخ و داخ و خەفەتێک کە دە دڵ دا کۆ بۆتەوە. ∷ بەو گەردەنە هەرتا شکەنی زولفی دوو تات بێ / دەگریم و لەگەڵ ئاهی دەروون سۆزی دڵم دێ (وەفایی ل ١٧٧). **ئاهی سارد:** داخ و نارِەحەتییەک کە مرۆڤی غەمبار و داخدار بە هەناسە هەڵیدەکێشێ. **ئاهی سەرد:** برِ: ئاهی سارد. ∷ لە ناڵەی گەرمی دڵ باکت نەبوو تۆ / بە ئاهی سەردی مەحوی من دڵم سووت (مەحوی ل ٨٢). **ئاهی نەگرفتە:** جار و بار، بەهەڵکەوت. ∷ ئاهی نەگرفتە دەچمە راوێ ...(میرزا ل ٣٢)

ئاها (ئام.) ١ـ وشەی سەرسورِمان، ئەها. ∷ ئاها کە وابوو کوتی نایەم! ئاها تازە تێگەیشتم دەڵێی چی! ٢ـ وشەی دەربرِینی توورِەیی، ئەها. ∷ ئاها دە لە کۆڵم بەوە! ئاها خۆ ئەو منداڵە دیسان هاتەوە. ٣ـ وشەی وریا کردنەوە. ∷ ئاها کاکە سەرت وە دیوار نەکەوێ! ئاها نەکەوی! ٤ـ وشەی دەنگ دان و لێخورینی کەڵ و گامێش.

ئاهار (نا.)[؟] شلەیەکی سازکراوە لە نیشاستە یا کەتیرە کە لە پارچەی هەڵدەسوون هەتا رەق و شەق بێ، ئاش، دەق، شوو.

ئاهر (نا.)[هەو] برِ: ئاگر. ∷ ئاهر جەستەم هەر نەبی خامۆش / تا قرچەی جەرگم شنەفتم بە گۆش (وەلی دێوانە)

ئاهرناک (ئان. ل)[ئاهر + ناک][هەو] خاوەن ئاگر، ئاگرین، تێکەل بە ئاگر. ∷ چەندێوەن جە دین شای شەم دوور کەفتم / سفتە و ئاهرناک، ساتێ نەسرەفتم (وەلی دێوانە ل ٥٧)

ئاه و ناڵە (نا. چا)[ئاه + و + ناڵە] کرووزانەوە، ناڵەناڵ، گازندە بە دەم ناڵەوە، ئاه و ناڵین. ∷ سەدای یاهووی دەروێشان هات، ئاه و ناڵەی دڵرِێشان هات/ رەگ و رووحم وەئێشان هات، یا غەوسی سانی هیممەتێ (وەفایی ل ١٨٠).

ئاه و ناڵین (نا. چا)[ئاه + و + ناڵین] برِ: ئاه و ناڵە. ∷ لە باغان ئاه و ناڵین دێ، دەڵێن شای نێو گوڵان رۆیی/ لە مەیخانان سەدای شین دێ، مەگەر پیری موغان رۆیی (وەفایی ل ٢٠٥).

ئاه و نزا (نا. چا)[ئاه + و + نزا] تووک و دوعا، داوای داد کردن لە خودا بۆ ستاندنەوەی حەق، ئاه و نزولە.

ئاه و نزولە (نا. چا)[ئاه + و +

نزووله] برِ: ئاه و نزا

ئاهۆ (نا.)[ئەو: ئەهو ـ پەه: ئاهۆک، ئاهووک] ١ـ هەر نەخۆشییەکی کە خەڵکێکی زۆر تووش بکا. میکرۆبی ئەم نەخۆشیە یا لە هەوا دا بڵاو دەبێتەوە یا ئەوە کە خەڵک لە یەکتری دەگرنەوە، پەتا، درم. ٢ـ عەیب، کەمایەسی، کەم و کوورِی، ئاهوو. ٣ـ [ئەر] فێ، شێتی

تێبینی: ئەوێستایی و پەهلەویی ئەم وشەیە بە مانای دوهەم هاتوە و وێدەچێ ماناکانی دیکە دوایی لە عەیبەوە کەوتبێن.

ئاهوو^{1} (نا.)[برِ: ئاهۆ] عەیب، کەمایەسی، ئاهۆ ⁂ حافز بۆ وە عەشق مەستان یا هوو / بپێچەش نە دەور باهووی بێ **ئاهوو** (مەولەوی ل ٢٣٢).

ئاهوو^{2} (نا.)[فار: آهو][کلاسیک] برِ: ئاسک. ⁂ ئازیز شۆخ شەنگ شیرین تارەنی / **ئاهووی** بێ ئاهووی وەش رەفتارەنی (مەولەوی ل ١٦٥). لە عیشقی تۆ هیلاکی ئەو دڵەی دێوانە دوو چت بوون/ وەک ئاهوو چاورِەش و وەک غونچە زاری پرِ شەکەرخەندە (وەفایی ل ١٢٠).

ئاهەرِا (نا. ل)[هەو] برِ: ئاهەرِێ.

ئاهەرِێ (نا. ل)[ئاه +ئە +رێ] رێگایەکی باریک کە بە حاڵەحاڵ شوێنی دیار بێ، ئاهەرِا، توولەرِێ، کوێرەرِێ، رێچکە.

ئاهەک (نا.)[؟] برِ: قسڵ

ئاهەنگ (نا.)[پەه: ئاهەنگ] ١ـ کۆرِی بەزم و شادی و خۆشی. ٢ـ هەوای گۆرانی، مێلۆدی. ٣ـ دەنگ، سەوت. **~ گرتن:** برِ: ئاهەنگ گێرِان. **~ گێرِان:** ساز کردن و بەرِێوە بردنی کۆرِی شادی و خۆشی بە هەر بۆنەیەک، ئاهەنگ گرتن.

تێبینی: ئاهەنگ [ئا 13+ هەنگ] لە ریشەی ثەنگ thang ـ ی ئەوێستایی بە مانای سەنگان و هەڵسەنگاندن کەوتوە.

ئاهەنگساز (ئان. فا)[ئاهەنگ + ساز] کەسێکی شارەزای مووسیقا کە ئاهەنگ و مێلۆدی ساز دەکا.

ئاهەنگسازیی (حم.)[ئاهەنگساز + ئیی] ئاهەنگ ساز کردن، کار و پیشەی کەسی ئاهەنگساز.

ئاهی (پاش.)[باک] برِ: ئایی. ⁂ بیناهی، رۆناهی.

ئاهیر (نا.)[هەو] برِ: ئاگر

ئاهیرین (ئان. ل)[ئاهیر + ئین][هەو] برِ: ئاگرین. ⁘ نامەکەت یاوا کۆسم کەفتەوە / دڵەی ئاهیرین دا وە نەفتەوە (مەولەوی ل ٤٣٦).

ئاهین (نا.)[هەو] برِ: ئاسن. ⁘ جەزبەی ئاهینم دەماخ دان پەرداخ / میقناتیز تۆی جام کەردەن وە یاتاخ (مەولەوی ل ٤٥٢)

ئاهینگەر (نا. ل)[ئاهین + گەر][هەو] برِ: ئاسنگەر. ⁘ نە ئاهینگەرێ، نە ئاهینگەرێ / ئارۆ راگەم کەفت نە ئاهینگەرێ (مەولەوی ل ٤٤٤).

ئای^{1} (نا. د) بۆ ئەم مەبەستانە دەکار دەکردرێ ١ـ لە کاتی هاوار کردن و دەربرِینی ئێش و ئازار، ئاخ، ئۆف، ئایش. ٢ـ بۆ دەربرِینی خەم و خەفەت، ئاخ، ئۆف. ٣ـ لە کاتی سەرسورِمان و واق ورِمان، ئەی، های. ⁘ ئای لەو دنیا سەیرەی چۆنی هێنایینە خوارێ. ٤ـ بۆ گاڵتە و فشە کردن بە کەسێ، های، هەی.

- **ئای**^{2} (ئام.) یەکێک لە دوو نیشانەکانی چاوگ لە زاراوەی هەورامی دا. ⁘ مەرِیای، پرِیای، ئامای، لوای.

ئای ئای (نا. د)[ئای1 + ئای1] ١ـ لە کاتی واق ورِمان و سەرسورِمانی زۆر دەکوترێ، ئاییەی. ⁘ ئای ئای خۆ لێم دەگەرِێتەوە! ئای ئای خۆ حەیاشی نیە! ٢ـ هەوایەکی کوردییە کە سەربەندەکانی بە ئای ئای دەست پێدەکا و بەندەکانیشی کرِووزانە و لاڵانەوەیان تێدایە.

ئایا (ئام.) ئامرازی پرسیار کردن، ئاخۆ، ئاخوا، ئایاکوو، ئایەکوو، ئایە.

ئایات (نا.)[عەر: آیات] کۆی ئایەتە بە مانای رستەکانی قورئان.

ئایاکو (ئام.) برِ: ئایا

ئایدیا (نا.)[یون: idea] برِ: ئیدە

ئایدیال (نا.)[فەر: ideal] برِ: ئیدەئال

ئایدیالیست (نا.)[فەر: idealiste] برِ: ئیدەئالیست

ئایدیالیسم (نا.)[فەر: idealisme] برِ: ئیدەئالیسم

ئایدیۆلۆژی (نا.)[فەر: ideo-logique] برِ: ئیدەئۆلۆژی

ئایر (نا.)[هەو] برِ: ئاگر

ئایرە (نا. ل)[ئایر + ئە][هەو] برِ:

ئایرین (ئان. ل)[ئایر + ئین][هەو] بڕ: ئاگرین

ئایسان (چا. ل) ١ـ سووتانی هەر شتێک کە گەرما و بە تایبەت رووناکی هەبێ. ٢ـ (کنـ.) جوانی لە رادە بەدەری مێینەی مرۆڤ. ፡፡ مریەم هێند جوانە دەڵێی چرایە دایسێ.

تێبینی: لیسا lysa لە سویدی دا، lichten لە ئاڵمانی دا هەر بەم مانایەن.

ئایساندن (چا. م)[لە: ئایسان] هەڵکردنی هەر شتێک کە گەرما و بە تایبەت رووناکی هەبێ. ١ـ هەڵکردنی ئاگر و سووتەمەنی ٢ـ هەڵکردنی ئەو کەرەسانەوی بە نەوت و گاز کار دەکەن. ٣ـ پێکردنی چرا و لامپی بەرق.

ئایش (نا. د) وشەی دەربڕینی ئێش و ئازاری مادی، ئاخ، ئای/١.

ئایشە گوێدرێژ (نا. ل)[ئایشە (ناوی ژن) + گوێدرێژ] ١ـ گیاندارێکی خەیاڵی چیرۆکە کە دایکان منداڵەکانیانی پێ دەترسێنن. ٢ـ (کنـ.) کەر، گوێدرێژ.

ئایلەمەن (گیانـ.)[ئایل (عەر: عین = کانی) + ئە + مەن (مەل)][ئەر] بڕ: خەزایی

ئایندە (نا.، ئان.)[فار: آیندە] بڕ: داهاتوو

ئاینە (نا.)[باش] بڕ: ئاوێنە

ئاین و ئۆین (نا. ل)[ئاین (ئایین) + و + ئۆین] ١ـ مەکر، فڕوفێڵ. ٢ـ ناز و نووزی ژنان.

ئایە (نا.) بڕ: ئاییا

ئایە (ئام.) بڕ: ئایا

ئایە (نا.) بڕ: ئایەت. || **ئایەی قورئان:** ١ـ هەر کام لە رستەکانی قورئان، ئایە، ئایەت. ٢ـ (کنـ.) هەر قسە و کردەوە و کارێکی کە شیاوی گۆڕان و ئاڵوگۆڕ نەبێ. ፡፡ چۆن دەڵێی کە دەبێ هەموو رۆژێ نانی ساز کەم، بۆ دەنا ئایەی قورئانێیە؟

ئایەت (نا.)[عەر: آیة] ١ـ هەر رستەیەک لە رستەکانی قورئان یا کتێبە پیرۆزەکانی دیکە، ئایە. ٢ـ نیشانە.

ئایەتی (پاشـ.)[باک: تی، یەتی ـ ناو: ئایەتی، ئەتی، ئێتی، یەتی ـ هەو: ئایەتی ـ زا: ئەی، یەی] ١ـ بە دوای ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا. ፡፡

دۆستایەتی، کوردایەتی، ژن و مێردایەتی. ٢ـ بە ناوی عەشیرەت و عێلانەوە دەلکێ و ناوی زێدەکەیان دیاری دەکا. ⁙ باڵەکایەتی، سۆسنایەتی، مەنگوڕایەتی.

تێبینی: ١ـ ئەگەر دواین پیتی وشە پیتی بزوێنی بڵندی وەک **ئا** و **ئوو** یا **ئۆ** بێ ئای پاشگر دەسوێ و یەتی بە خۆوە دەگرێ. ⁙ برا + ئایەتی = برایەتی، ئاغا + ئایەتی= ئاغایەتی. ٢ـ ئەگەر دواین پیتی وشە بزوێنی کورتی وەک ئی بێ یا بزوێنەکە دەبێتە **ی** و دەگەڵ پاشگر پێکەوە دەلکێن یا ئەوە کە بزوێنەکە دەسوێ و ئای پاشگریش دەسوێ و دەبێتە ئێتی. ⁙ برسی + ئایەتی = برسیایەتی، برسێتی

ئایەر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر

ئایەکو (ئام.) بڕ: ئایا

ئایی (پاشـ.)[باک: ئاهی ـ ناو: ئایی ـ هەو: ئایی] ١ـ بە دوای ئاوەڵناوەوە دەلکێ و دەیکا بە حاسلی مەسدەر. ⁙ درێژایی، رووناکایی، پانایی ٢ـ بە دوای ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا. ⁙ گۆڕایی، دەشتایی.

ئاییا (نا.)[؟][ئەر] خوشکی باوک، پوور، میمک، میمی، ئاییە، ئایە، ئامە.

ئایین (نا.)[هیک: ئەدهڤەن ـ ئەو: ئەدڤەن، ئەذوەن ـ پەه: ئەدڤێن. ناو: ئایین ـ هەو: ئایین] ١ـ دین، مەزهەب، رێ و شوێنی دینی. ⁙ ئایینی ئیسلام، ئایینی مووسا. ٢ـ رێ و شوێنی کۆمەڵایەتی، داب و دەستوور، نەرێت. ٣ـ بیر و را، بیر و بڕوا. ٤ـ شێوە، شێواز.

ئایینە (نا.)[فار: آینە][کلاسیک] بڕ: ئاوێنە. ⁙ ئایینە بەمایینە دەبێ رەنگ نوما بێ / مەستوورە بەمەستوورە دەبێ موهرەگوشا بێ (نالی ل ٦٠٦).

ئایینی (ئان. ل)[ئایین + ئی] هەر شتێک کە پەیوەندی بە مەزهەب و دینەوە هەبێ. ⁙ مەلای ئایینی، برای ئایینی، کتێبی ئایینی.

ئاییە (نا.) بڕ: ئاییا

ئاییەی (نا. د) بڕ: ئای ئای.

ب

ب^{1} دووهەم پیتی زمانی کوردیی کە بە بێ دەخوێندرێتەوە ، پیتێکی بێدەنگە و دە وشە دا بە چوار جوور خۆ دەنوێنێ (بـ ، ـبـ ، ـب، ب)(بار ـ سبەی ـ رمب ـ باب). پیتی **ب** دەگەڵ هەندێک پیتی دیکە ئاڵوگۆڕی هەیە: دەگەڵ پیتی **ڤ**: بیست، ڤیست ـ باب، باڤ. دەگەڵ پیتی **و**: بیست، ویس ـ باران، واران. دەگەڵ پیتی **پ**: باڵتۆ، پاڵتۆ ـ بەڵگ، پەلک، بەرسیلە، پەسیرە. دەگەڵ پیتی **م**: بژۆڵ، مژۆڵ ـ بێشە، مێشە ـ بڕبەند، مڕمەند.

ب^{2} (پێش.) ١ـ دەچێتە سەر رەگی کردار و ئەمری لێ ساز دەکا . ⁘ بڕۆ، بیدەوە، بکە، بڵێن. ٢ـ ناو یا ئاوەڵناوی فاعلی ساز دەکا . ⁘ بگیر (گرتن)، بژیو (ژین)، بوێر (وێران)، بخۆر (خواردن).

ب^{3} (پێش.)[باک] ١ـ بڕ: بە. ⁘ ب دل، ب جەرگ، ب دەست. ٢ـ بە، ئاوی. ⁘ ب کەف (کەفاوی).

با^{1} (نا.)[ئێک: ڤاتە ـ ئەو: ڤاتە ـ پاز: وات ـ پار: وەد ـ سوغ: وەت ـ خوار: واد ـ

پەھ: ڤات. تات: ڤا ـ فار: باد ـ بیر: باد ـ لۆر: بای. باک: با، بای ـ ناو: با ـ باش: وا، با، باد، باگ ـ هەو: وا ـ زا: ڤا] ١ـ بزووتنەوەی هەوا، جووڵانەوەی نەرم یا توندی هەوا کە لە بەر تێک چوونی بەرابەری هەوای گەرم و سارد پێک دێ. زۆربەی بایەکان لە بەر هوروژمی ئاتمۆسفێرە لە لایەکی کە زۆرترە بەرەو لایەکی کە کەمترە. با بە پێی وەرز و کات و توندی و نەرمی لە کوردیی دا ناوی تایبەتی خۆیان هەیە. ∷ شنەبا (شنە)، گژەبا، زریان، شەماڵ، بای قۆرغێ، ... ٢ـ جووڵانەوەی هەوای دەسکرد. ∷ بای کولێر سارد و خۆشە. ٣ـ تس، فس، گازێکی بێدەنگ کە لە پاشەوەی لەش بەردەدرێ. ٤ـ ماسین و پەنەمینی شوێنێک بە ئاو و باران ... یان لەش بە هۆی وێکەوتنی شتێکی قورس. ٥ـ هەڵماسینی لەش بە هۆی خواردن. ∷ زگ بە نۆک بای دەکا. ٦ـ هەوای نێو تیوب و چەرخ. ∷ ماشێنەکە بای نیە، ئەو دووچەرخەیە بایەکەی بەتاڵ بوە. ٧ـ (کنـ.) توند، خێرا. ∷ هەر ئێستا برایمم دیت نازانم چ کارێکی هەبوو، سلاویشی نەکرد و وەک بای تێپەڕی. ئەسپێکم هەیە وەک با دەفڕێ. ٨ـ (مجـ.) بە هێند نەگرتنی قسە، هیچ نەبوون و بێ کەلک بوونی کارێک. ∷ گوێ بگرە لە من هەر چی مەلا و شێخ گوتیان / دە گوێی مەگرە لات وەکو با بێ مەیگێڕ (خەییام ل ١١). ٩ـ یەکێک لە چوار عونسوری (خاک، ئاو، ئاگر، با). ١٠ـ رۆماتیزم. (بڕ: بادار). ١١ـ ژان، برک. ژان و برکێکە لە نێو لەشی مرۆڤ کە هۆی عەسەبی هەیە و بە لەش دا دەگەڕێ و هەر جار لە جێگەیەک سەرهەڵدەدا. ∷ دوو سێ ڕۆژە پشتم زۆر دێشێ نازانم چ بکەم؟ ـ چ نیە چاک دەبی ئەوە بایە بۆ خۆی تەواو دەبێ. ~ **تێدان:** ١ـ تووشی ئازاری باداری هاتن. ٢ـ بڕ: با تێکردن. ~ **تێکردن:** ١ـ هەڵمساندن، فوو تێکردن. ٢ـ هاندانی کەسێک بە پێ هەڵکوتن و لە خۆ دەربردنی. شوتی دەبن هەنگڵ نان. ∷ کەریم هێندە بە غیرەت نیە شەڕ بکا وادیارە بایان تێکردوە. ٣ـ پڕ کردنی تێوبی چەرخ لە هەوا بە ئامرازی باداری وەک ناسووس دەستی یا بەرقی. & با کردن. ~ **خستن:** وەستانی با، تەواو بوونی با. ∷ بایەکەی خستوە و پێت خۆش بێ دەتوانین بچینە ماسیان. ~ **دەر کردن:** چارەسەر کردنی باداری بە چوونە سەر چاک و

پیران. ~ **دەرک لێ نەکردنەوە:** (کنـ.) ئاسوودە و بێ مزاحم بوون، کەس کار پێنەبوون و خۆ تێنەگەیاندن. ~ **کردن:** ١ـ هەڵمسانی زگ، ماسین. ∷ ئەو مەڕە ئەوەندەی وێنجەی خواردوە بای کردوە. ٢ـ بڕ: با تێکردن. ~ **کەوتن:** راوستانی با، تەواو بوونی با. ∷ پێم وا نیە بەم زوانە بایەکە بکەوێ. ~ **لێبەربوون:** بەر دانی تس، با لێبوونەوە. ~ **لێبوونەوە:** بڕ: با لێبەربوون. ~ **لێدەر چوون:** با لێبەربوونی لە نەکاو. ∷ ئاسۆ بایەکی لێدەر چوو و وە رووی خۆشی نەهێنا. ~ **هەڵکردن:** با هاتن. **بە ~ چوون:** بە فیرۆ چوون، لە دەست دەرچوونی شتێک بە هاسانی. ∷ نیوەی تەمەنمان لە خۆڕا بە با چوو. **بە ~ دان:** بە فیرۆ دان، فەوتاندن. ∷ هەموو میراتی بابی لە ماوەیەکی کەم دا بە با دا. **بە ~ کردن:** لە بەر با شەن کردنی خەرمان بۆ جیا کردنەوەی دان و کا لەیەک، شەن کردن. || **بای داراوس:** بایەک کە لە دوا رۆژەکانی زستان هەڵیدەکاتێ و دار چەکەرەی پێدەردەکەن. **بای خەزان:** بای پاییزی کە گەڵای دار و درەخت دەوەرێنێ. **بای دەبوور:** بایەک کە لە لای رۆژاواوە بێ، دەبوور، بای ماشەڵان. // بای سەبا. **بای پێچەوانە:** بایەک کە بە پێچەوانەی ویست و نیاز بێ بە تایبەت بۆ کەشتیەوان. ∷ لەبەر بای پێچەوانەی غەم لە هیچ لا ناگرم وەقرە/ لە عەردی وشکی دووری جاویدانا مەوجی دەریا خۆم (بێخود ل ٥٣). **بای زریان:** بایەکی ساردە کە لە لای باشوورە هەڵدەکاتێ، بای قوبڵە. ∷ هەناسەی عاشقان با نەتگرێ، بێ مروەتی تاکەی / بترسێ ئەی گوڵی نازک بەدەن لەو بایی زەریانە (وەفایی ل ١٤٢). **بای سوور:** نەخۆشییەکی پێستە کە بە هۆی باکتری [فەر: streptocoque] پێک دێ و لە دەم و چاو دەدا ، شوێنەکە هەڵدەمسێ و رەنگی سوور دەبێ، سوورەبا، بای مەبارەک، بنەوشی، وەنەوشی (ئین: erysipelas ـ عەر: داءالحمراء). **بای سەبا:** بایەکی فێنک و خۆش کە لە لای باکووری رۆژهەڵاتەوە دێ. // بای دەبوور. ∷ بۆی وەنەوشە و سونبولە سەحرا سەراسەر تۆ دەڵێی/ بای سەبا عەنبەر دەبارێنێ لە دەشت و کۆهسار (وەفایی ل ٤٠). **بای سەرسەڕ:** ١ـ بای سەخت و سارد. ٢ـ بای بە وژە و

دەنگدار. ፨ ئەگریجە لە سەر گۆنا دەکا شەڕ / هاڕەی گوارەی دێ وەکوو بای سەڕسەڕ (سەعید و میرسێوەدین ل ٣٧). منیش کاتێ دەزانی پێم هەڵەنگووت / ئەجەل بای سەڕسەڕە ئێمەش پەڕوپووت (حاجی قادر ل ٢٤٤). **بای سەبوون:** بڕ: بای سەمووم. **بای سەمووم:** بای گەرمی بەزەڕ و ژاردا‌ری هاوینی ناوچە گەرمەکانە، بای سەموون، بای سەبوون، شەڕا. **بای سەموون:** بڕ: بای سەمووم. **بای شەماڵ:** بایەکی باکوورییە، لە سەرەتای بەهار دا هەڵدەکا و بەفری دەتوێنێتەوە، شەماڵ. **بای قویلە:** بڕ: بای زریان. **بای قۆرغی:** بایەکی ناوچەیی سارد و توند و بە تەپ و تۆزە (قۆرغ قۆپییەکە لە مەهاباد). **بای ماشەڵان:** بایەکە لە لای رۆژاواوە دێ، بای دەبوور، ماشەڵان. **بای نێو زگ:** گازی نێو گەدە و ریخۆڵەکان کە دەبێتە هۆی قووڕەی زگ. **بای مەبارەک:** بڕ: بای سوور. **بای وادە:** بڕ: بای وەعدە. **بای وەشت:** بایەکی سووکە کە بارانی بە دوا دا دەبارێ. **بای وەعدە:** بای شەماڵە کە هەژدە رۆژی مابێ بۆ نەورۆز هەڵدەکا و بەفر دەتوێنێتەوە. ፨ کوتی: رووم وا دەکەم تێرم ببینی، چاوەڕێم داخۆ / لە لای قیبلەم کە کەی بای وەعدە بێنی نەستەرەن بێنێ (وەفایی ل ٢٠٤).

تێبینی: ڤاتە vāta لە ئەوێستا دا بە ناوی فریشتەی با هاتوە.

با ^{2} (نا.)[باک] سواوی وشەی بانگ. (بڕ: بانگ)

با ^{3} (نا.)[ناو: با ـ زا: با] باب، باوک.

تێبینی: لە زاراوەی ناوەندیی دا وشەی با سەربەخۆ نیە و وەک سواوی باب لە ناوی دیکە دا خۆ دەنوێنێ. ፨ باپیر، باپیرە (بڕ: باب)

با ^{4} (ئاک.) وڵامی ئیختیار یا توانین لە کارێکە کە زۆر و جەبر یا نەتوانینی تێدا بێ، بەدی. ፨ ـ نابێ بچی. ـ با هەر دەچم. ـ ناتوانێ هەڵیگرێ. ـ با دەتوانێ. || **بابا:** داگرتنێکی پتر نیشان دەدا کە دڵنیای تێدایە. ፨ بابا چوە. بابا دەیخوێنم.

با ^{5} (ئام.) ١ـ ئەمری سواو لە چاوگەی هێشتن یا هێلان، بڵا، بلا، بەڵا، بەرا، بێڵە، بهێڵە، ئیزن بدە، لێگەرێ، دەبا. ፨ با بێ بزانین دەڵێ چی. با بخوا قەیدی نیە. رەوتی سوانی ئەم وشەیە بەمجۆرەیە (بهێڵە ـ بێڵە ـ بڵا ـ با) و هەندێک جار بۆ داگرتنی پتر دەگەڵ

ئەمری بنەڕەتی خۆ دێ. ⁘ بێڵە با بێ. بیهێڵە با ئەو منداڵە بنوا. ٢ـ ئامرازی شەرتە. ⁘ با ببینم دەزانم چی لێدەکەم.

با^{6} (نا.)[عەر: باە] مەیل و هەوەسی جووت بوونی نێر و مێ بە تایبەت بۆ سەگ، هۆک. (بڕ: بەبا). **وە ⁓ هاتن:** ١ـ پەیدا بوونی مەیلی جووت بوونی دێڵ و مێیەی هەندێک گیانلەبەر دەگەڵ نێرینەکەیان. ٢ـ (مجـ.) ژن یا کچێک کە مەیلی لە پیاو بێ.

تێبینی: زەبیحی نوسیویەتی: لە زمانی فارسی و عەرەبی دا (باە) بە مانای (هێزی جنسی) بۆ ئینسان بەکار دێت. (قامووس ب ٢ ل ٩). هەروەها هەژار باە ـ ی عەرەبی بە مانای وزەی گان کردن هێناوەتەوە سەر ئەم بایە (هەنبانە بۆرینە ب ١ ل ٣٧).

با^{7} (نا.)[باک: با ـ ناو: با، باد ـ باش: وا ـ هەو: باد] پێچ، خول، سوڕ. **⁓ پێدان:** بڕ: با دان. **⁓ خواردن:** خول خواردن، پێچ خواردن. **⁓ خواردنە سەر یەک:** لێک هاڵان و کەوتنە سەر یەکی دوو شت یا چەند شت لە یەکتر. ⁘ ماسوولکەکانی باسکی پاڵەوان کەریم وەک گرێی قەیسی بە سەر یەک دا بایان خواردبوو. **⁓ دان:** ١ـ لوول دان، سووڕاندن و پێچ دانی (بەن و دزوو و تەناف ...) بۆ گشت بوون و قایمتر بوونیان، با پێدان. ⁘ ئەو بەنانە بێنە بایان دەین. ٢ـ سووڕاندن بۆ قایم کردن یا کردنەوەی هەر شتێک کە پێچی هەبێ. ⁘ ئەو پێچە بادە با چاک بچێتە ژوور. کە دەستی ڕۆژگار بای دا سەری من / سەری شووشەی شەراب وا چاکە بادەم (تاریک و روون ل ١٣٠). ٣ـ سووڕاندن و پێچ دانی بەشێک لە ئەندام بۆ ناز و پۆز و لەنجە. ⁘ چاو ئەو بەر و سمتەی چۆن با دەدا. & با پێدان. **⁓ دانەوە:** ١ـ لادان لە سەر بیر و بڕوا و چوونەوە سەر باوەڕی پێشوو. ٢ـ گەڕانەوە، پاشگەز بوونەوە. ⁘ لە نێو مەنگوڕان دا بادانەوە عەیب نیە ٣ـ سووڕاندنەوە، وەرگەڕاندنەوە. ⁘ ئەو گوڵدانە هەندێک بادەوە با ببینم بزانم ئەو بەری چۆنە. ٣ـ کەوانە کردن، کل کردن. ⁘ گوللە وە دیوار کەوت و بای داوە. سوارە بە ڕێگای خۆی دا دەڕۆیشت هەر چاوی بە مرۆت کەوت بۆ لای بایداوە. فەرمانی ماشێنەکە بۆ لای راست بادەوە. **⁓ دانەوە سەر:** واز هێنان لە کار و مەسەلەیەک و چوونەوە

سەر باری پێشوو. ∷ کەریم لە نەچاری بایداوەتەوە سەر ئاسنگەری. **خۆ ~ دان:** ١ـ سەما کردن. ٢ـ بە لەنجە و لار ڕۆیشتن. **لێ ~ دان:** هەڵقورینجاندن.

با^{8} (نا.)[باک] بڕ: باڵ2. ∷ ل با وان (لە باڵ ئەوان دا)

با^{9} (نا.)[پەه: پاک] چێشت، ئاش، خۆراک، وا. ∷ شۆربا، ماستبا، ئاردەبا.

با^{10}(نا.) سواوی وشەی بان ـ ە هەر بەو مانایە لە هەندێک وشەی لێکدراو دا. ∷ باگردان، باگردێن.

باب^{1} (نا.)[پەه: پاپەک. پەش: بابا ـ فار: بابا ـ بیر: بابا. باک: باڤ ـ ناو: باب، باوک، باو ـ باش: باوگ، باوە ـ زا: با، بابی، باک، باکل، باوک، باوچ] ١ـ پیاوی خاوەن منداڵ، پیەر، تاتە. ٢ـ پێوەندی نێوان منداڵ و پیاوێک کە لێی بوە. ∷ من بابی ئەو کوڕەم. ئەو پیاوە بابی منە! ٣ـ (مجـ.) نێرینەی خاوەن بێچووی هەندێک گیاندار. ∷ لە ئێستریان پرسی بابت کێیە، کوتی خاڵم ئەسپە (پەند). ٤ـ (مجـ.) پێک هێنەر و بەرهەم هێنەر. ∷ بابی پۆڵایە دایکی سەنگی خار/ عەولادیان دەبێ وەک دەنکی هەنار/ فەقیر و هەژار پێیدەکەن ڕەفتار (مەتەڵ). **~ دەرهێنان:** (کنـ.) زۆر توند ئازار دان و تەنبێ کردنی کەسێک. ∷ کوتی: کوڕە حوکمی خاتوون پەریخانێیە؛ هەرچی نەیداتەوە بابی دەردێنین (مان ل ١٩٥). **بە ~ شیان:** (کنـ.) پیر بوون، بە تەمەن بوون. ∷ ئەو کابرایە کوا بۆ ئاواڵ دەبێ بە بابت دەشێ. **بە بابی کوڕان بوون:** (دوعا) خاوەن کوڕ بوون. **بوونە ~:** خاوەن منداڵ بوون. ‖ **بابی باب:** ١ـ باپیر، بابەگەورە. ٢ـ (مجـ.) کەسی خۆشەویست. ∷ دا وەرە بابی بابەکەم ماچێکم دەیە! حاجی کەریم پارەی لە بابی بابی خۆشتر دەوێ. **بابی منداڵەکان:** (کنـ.) مێرد، شوو لە زمان ژنەوە، باوکی مناڵەکان. ∷ بابی منداڵەکان سەر لە بەیانی وەدەر دەکەوێ و تاریکایی ئێوارێ دێتەوە!

باب^{2} (ئان.)[فار: باب] بڕ: باو2

باب^{3} (نا.)[عەر: باب] ١ـ دەرکە، دەرگا. ٢ـ بەشێک لە کتێب.

بابا (نا.)[بڕ: باب1] ١ـ باپیر، بابەگەورە. ٢ـ نازناوی پیاوچاکان و شێخ و دەروێش، بابە/٣. ∷ باباگوڕگوڕ. ٣ـ کەسێکی کەم دەستەڵات

و فەقیرۆکە. ፨ بابایەکی وەکو من کێ کاری دەداتێ.

باباغا (نا. ل)[بابە + ئاغا] بڕ: بابەگەورە

بابان (نا. ل)[باب1 + ئان] ماڵە بابی ئافرەت، باوان. **~ خرا(پ):** بڕ: بابان وێران. **~ خشتوور:** بڕ: بابان وێران. **~ شێوان:** بڕ: بابان وێران. **~ وێران:** جنێوێکی سەر زاری ژنانە کە زۆر لە دڵان گران نایە بە مانای ماڵە باب وێران بوونە، بابان شێوان، بابان خرا(پ)، بابان خشتوور.

بابانە (ئاک. ل)[باب1 + ئانە] وەکوو باب، چەشنی باوک، باوکانە. ፨ بابانە رووی تێکردم و نەسیحەتی کردم.

بابردۆڵە (ئان. مف.)[با1 + بردوو + ڵە] بڕ: بابردوو

بابردوو (ئان. مف.)[با1 + بردوو][لە: با بردن] ١ـ پوش و قانگەلاشکی گیای ویشک کە با لە جێی خۆیان هەڵیان دەقەنی و دەگەڵ خۆی دەیانبا. ٢ـ (کنـ.) مرۆڤی بێ دەستەڵات و بێ ئەنوا و رەقەڵە کە زەمان بە سانایی بێرە و بەوێی دادەدا. ٣ـ (کنـ.) لە دەست چوونە دەری شتێک کە دەست پێی رانەگاتەوە. ፨ وەدوای کڵاوی بابردوو مەکەوە! & بابردۆڵە، بابردە، بابردەڵە، بابردی، وابەردەڵە.

بابردە (ئان. مف.)[با1 + بردە] بڕ: بابردوو

بابردەڵە (ئان. مف.)[بابردە + ڵە] بڕ: بابردوو. ፨ منیش بابردەڵەی بەر گێژەڵووکەم/ دەمێک لەو قوڵکە، تاوێک لەو چڵووکەم (تاریک و روون ل ١١٣).

بابردی (ئان. مف.)[با1 + بردی] [سۆر] بڕ: بابردوو

بابڕ (ئان. فا)[با1 + بڕ (بڕین)] ١ـ دیوارێک کە باش سواغ دراوە و کەلێنی لێبڕاوە و با نابوێرێ. ٢ـ (کنـ.) سمێڵی ئەستوور و زەلام.

باب کوژراو (ئان. مف.)[باب1 + کوژراو] کەسێک کە باوکی کوژرابێ، باب کوشتە. ፨ باب کوژراو دەست هەڵدەگرێ، پڵاوخۆر دەست هەڵناگرێ (پەند).

باب کوشتە (ئان. مف.)[باب1 + کوشتە] بڕ: باب کوژراو. ፨ باب کوشتە خەوی لێ ئەکەوێ، داک مردە خەوی لێ ئەکەوێ، لە برسا مردە خەوی لێناکەوێ (پەند ل ٧٤).

بابلیچک (ئا.)[بابەلیچ + ک][باک] چوارەمین ئەنگوست لە قامکی گەورەوە، قامکی پەنا تووتە، براتووتە، بابەلیچ.

بابمردوو (نا. مف.)[باب1 + مردوو] ١ـ منداڵی بێباوک، باوکمردگ، هەتیم، هەتیوو. ٢ـ بەدبەخت، چارەڕەش.

بابن (گیا.)[باک] بڕ: بەیبوون

باب نۆکەر (نا. ل)[مەغ: باب نۆکەر] ١ـ کەسێک کە لە چینی نۆکەران بێ. ٢ـ گەورەی نۆکەران. & نۆکەرباب.

بابنەپێچ (گیا.)[بابن + ئە + پێچ] بڕ: بەیبوون

باب و باپیر (نا. ل)[باب1 + و + باپیر] چەند پشتی مرۆڤ، ئەژداد، جەد، باب و کاڵ، باوکال، باو و باپیر.

باب و کاڵ (نا. ل)[باب1 + و + کاڵ] بڕ: باب و باپیر.

بابوێر (نا. فا)[با1 + بوێر2] شوێنێک یا دیوارێک کە بە کەلێنەکانی دا با دەڕواتە ژوور و وژەی دێ، بادەڵێن. // بابڕ.

بابۆ^{1} (نا. ل)[باب1 + ئۆ][باک ـ زاـ سۆر] وشەی بانگ کردنی باوک، باوکە، باوە، بابە.

بابۆ^{2} (ئان. ل)[با6 + بۆ1] گوڵە سەگێک کە مەیلی جووت بوونی دەگەڵ دێڵە سەگی بەبا هەیە. گوڵە سەگ شوێنی بۆنی سەگی بەبا هەڵدەگرێتەوە و وەدوای دەکەوێ هەتا دەیبینێتەوە. **~ گێڕان:** بۆنی کردنی سەگ بە زەوی و شوێن پێ بۆ دیتنەوەی دێڵەسەگ یا نێچیر.

بابۆرە (نا.)[سۆر] بڕ: بابۆڵە

بابۆلە (نا.)[باک] بڕ: بابۆڵە

بابۆڵە (نا. ل)[؟][باک: بابۆلە، بالۆلک ـ ناو: بابۆڵە، بابۆرە] ١ـ نانێک کە نێوەکەی چێشتی تێدەکەن یا رۆن و ماستی تێهەڵدەسوون و دەیپێچنەوە و لوولی دەدەن و دوایی بە قەپاڵان دەیخۆن. بابۆڵە پتر وەک بەرکوت لە نێوان دووجەمان دەیخۆن هەتا بەردڵیان بگرێ، ساندویج (لە شاری سەردەشت بابۆڵە جێگای ساندویجی گرتۆتەوە)، تیکە، قەباڵێ. ٢ـ [ئەر] منداڵی ساوای مەلۆتکە کراو، مەلۆتکە، قۆنداغە. **کردنە ~:** ١ـ پێخۆر لە نێو نان کردن و پێچانەوەی. ٢ـ (مجـ.) قەوە پێشکان و تێکەوە پێچانی بە سانایی کەسێک. ፨ زۆر قسان بکەی هەڵدەستم دەتکەمە

بابۆڵەیەک. || **بابۆڵەی باسک:** قەف و ئەستوورایی ماسوولکەی باسک، بازۆڵە. ؛؛ بابۆڵەی باسکی شێرکۆ بە قەرا رانی من دەبوو. ماشەڵڵا هێندە بە قەوەتە ئەوە بابۆڵەی باسکییەتی (بە دوو قامکی شادە و گەورەی هەردووک دەست ئەندازەیەک نیشان دەدرێ).

بابۆڵەپێچ (نا. ل)[بابۆڵە/٢ + پێچ] ١ـ پەڕۆیەکی باریک و درێژی درواوە کە دوای مەلۆتکە کردنی منداڵ بۆ ئەوەی هەڵنەوەشێتەوە، پێی دەپێچنەوە، قارنج. ٢ـ منداڵی ساوای مەلۆتکە کراو. **~ کردن:** پێچانەوەی منداڵی ساوا لە مەلۆتکە دا.

بابوون (گیان.)[فەر: babouin] جۆرێک مەیموونی لمبۆز درێژە، کەڵپی تیژە و رەنگی خورماییە، باڵای ٧٥ سانت و کلکی نزیک ٦٠ سانت دەبێ و لە ئافریقا دەبێ و پتر بە رەوە دەژین.

بابوونە (گیا.) بڕ: بەیبون

بابە (نا. ل)[باب1 + ئە] ١ـ وشەی بانگ کردنی باوک، باوکە، باوە، بابۆ. ٢ـ وشەیەکە لە وتوێژ دا بێ هێنانی ناوی ئەو کەسەی قسەی دەگەڵ دەکەی و مانایەکی ئەوتۆی نیە. ؛؛ بابە ئەمن ئەو کارەی ناکەم. کوڕە بابە ئەوە تۆ دەڵێی چی. ٣ـ نازناوی پێش ناوی پیاوچاکان، بابە، باوە. ؛؛ بابە قەتار، بابە خەڵیفە. ٤ـ چۆلەکەی نێر، باوکە. // دایکە.

بابەپیارە (نا. ل)[باب1 + ئە + پیار + ئە][هەو] بڕ: باوەپیارە

بابەت (نا.)[عەر: البابة] ١ـ کەل و پەلی دووکانداران بۆ فرۆش، شمەک. ؛؛ ئەو دووکانە بابەتی چاکی نیە. بابەتی تازە چت هێناوە. ٢ـ شایان، لایق، بە کەلک. ؛؛ ئەو کەوایە هێند ئەستوورە بابەتی پیاوی سەرمابردوویە. **لە بابەت:** لەمەڕ، لە بارەی، سەبارەت، لە باوەت ؛؛ لە بابەت عەشیرەتی مەنگوڕ چ دەزانی؟ ٢ـ لە جیات، لە بری، لە بەرابەر، لە جێگەی، لە بات، لەباتی. ؛؛ لە بابەت ئەو کەوایە چت بدەمێ.

بابەدەست (ئان. ل)[با1 + بە + دەست](کن.) حاڵی کەسێکی رووت و نەدار کە چی بە دەستەوە نیە، دەستبەتاڵ.

بابەڕۆ (شر.)[بابە + رۆ] شێوە رستەیەکە بۆ شین و شەپۆڕ کە کەسی باب مردوو دەیڵێ، باوکەڕۆ. هێشتاش لە زۆر ناوچەی کوردستان شینگێڕی بۆ

مردوو ماوه و به تایبەت ژنان پتر شین دەگێڕن و یەکتر دەلاوێننەوە و هاوکات بۆ دەربڕینی هەستی هاوبەشی دەگەڵ خاوەن مردوو سەر و پرچ دەڕننەوە و ڕۆڕۆیە دەکەن. ٢ـ بەبێ مانای سەرەکی لە کاتی سەرسوڕمان دەکوترێ. ⁙ بابەڕۆ لەو کارە سەیرە. **~ کردن:** ڕۆڕۆ کردن بۆ باوک، شین گێڕان بۆ باوک.

بابەژەنی (نا. ل)[باب1 + ئە + ژەنی] [هەو] بڕ: باوەژن

بابەعەمرە (نا. ل)[باب1 + ئە + عەمر + ئە] مرۆڤی بەژن کورت و کۆسە کە بە ڕواڵەت منداڵ دەنوێنێ بەڵام تەمەنی زۆرە، شەمووله، باوەعەمرە، باوەقۆرەت.

بابەگەورە (نا. ل)[باب1 + ئە + گەورە] ١ـ باپیر، باباغا، باوا، باواگەورە، بابی باب، باوکی باوک. ٢ـ وشەی بانگ کردنی باپیر لە لایەن نەوەوە، باباغا، باپیرە.

تێبینی: چونکە وشەی بابە گەورە و باباغا هەردووک بە پیتی بزوێن دوایی دێن لە بەر ئەوە ئامرازی بانگ کردن بە خۆوە ناگرن و هەر وەک خۆیان بۆ مەبەستی بانگ کردنیش دەکار دەکردرێن.

بابەلیچ (ئا.)[؟][باک] بڕ: بابلیچک

بابەلێ (شر.) ١ـ بانگ کردنی خۆشەویستانەی باوک لە لایەن منداڵەوە، باوالێ. ٢ـ بانگ کردنی خۆشەویستانەی منداڵ لە لایەن باوکەوە. & باوەلێ، باوکەلێ.

بابی (نا.)[زا] بڕ: باب1

بابی بابی (نا. ل) یاری و کایەکی منداڵانە، کەری سووری پشت درێژ.

تێبینی: منداڵەکان دەبنە دوو دەستە و هەر دەستە یەکیان (تێکەوت) سەر بە دیوارەوە دەنێن و دەستەیەکی تر بە پڕتاو دێن خۆ داوێنە سەر شانیان، ئەوجار هەریەکەیان چەند پەنجەی دەستی جیا دەکاتەوە و لەوەی تێکەوتوە دەپرسێ: بابی بابی، چەند بابی. ئەگەر هەڵیهێنا چەند پەنجەیە هەڵدەستێتەوە و بەو جۆرە یاری درێژەی پێدەدرێ. (قامووس ب ٢ ل ١٢).

بابیلان (شر.)[باب1 + ئی + لان] وشەی لاواندنەوە و دواندنی منداڵی چووک کە هێشتا بە تەواوی زمانی نەکردۆتەوە، بەبەلە.

بابینی (نا. ل)[با1 + بینی (کەپۆ)] [ئەر] هەڵامەت، پەسیو، پەتا.

بابێتی (حم.)[باب1 + ئێتی] ئەو ئەرک و کارانەی کە باب بۆ منداڵ لە سەر ئەستۆیەتی. :: بابم چ بابێتییەکی لە حەقی مە دا نەکردوە.

بابێنی (نا. ل)[باب1 + ئێن + ئی] ئەو کەلەپوور و میراتەی کە لە باوکەوە بۆ منداڵەکانی دەمێنێتەوە.

باپشکێو (نا. ل)[با1 + پشکێو (پشکووتن)] زیپکەیەکی سووری چووکی نێرتک دارە لە سووچی چاو لە سەر پێڵوو پەیدا دەبێ و هۆیەکەی دەستی پیس یا دەسرەی پیس لە چاو دانە. لە کوردەواری دا بۆ چاک کردنەوەی باپشکێو ئەو چاوەی کە ساغە بە کل دەیرێژن هەتا چاوەکەی دیکە لە داخان کە بە کل نەیانڕشتوە چاک بێتەوە، قینچکە سڵاوە، قنچکە سەڵام، چینچکە سڵاو، سیتکەسڵاو، سیتکەسڵام، سیسکەسراوە، قلینچکەسڵام، سلەزوەردە، بیتک، بووک.

باپەرست (نا. فا، ئان. فا)[با6 + پەرست] کەسێک کە مەیلی جنسی زۆرە، کەسی هەوەسباز، هەوەسپەرست، هەوەسخواز.

باپەرستیی (حم.)[باپەرست + ئیی] هەوەسبازیی، هەوەسخوازیی.

باپەرک (نا. ل)[با + پەر + ک][باک] بڕ: پەپوولە

باپەڕ (نا. ل)[با1 + پەڕ] نەخۆشی و چەقوچۆیەکە لە دوای ئارەقە کردن با لە مرۆڤ دەدا و لەشی رەق دەبێ. **~ بوون:** با وە لەشی ئارەقاوی کەوتن و نەخۆش کەوتن، تووشی باپەڕ بوون.

باپەسیو (نا. ل)[با1 + پەسیو] شوێنێک یا دیوار و کەلەبەرێک کە رووی دە لای با نیە و با نایگرێتەوە، باپەنا.

باپەنا (نا. ل)[با1 + پەنا] بڕ: باپەسیو

باپیر (نا. ل)[با3+ پیر][باک: باپیر - ناو: باپیر - باش: باپیر - زا: باپیر] بابی دایک یا بابی باب، بابەگەورە، باباغا، باپیرە، باوا، بابا، پیرباب، پیرباڤ، پیرک.

تێبینی: زەبیحی بەشی دووهەمی ئەم وشە یانی پیر - ی بردۆتەوە سەر پیەر بە مانای باوک لە زاراوەی باشووریی دا. (بڕ: قامووس ب ٢ ل ١٢) من پێموایە پیر لە پیل (بڕ: پیل3) بە مانای گەورە و مەزن کەوتوە و وشەی پیلەبابا لە هەندێک زاراوەکانی ئێرانیی دا بە مانای

باپیر ئەم بۆچوونە بەقەوەتتر دەکا.

باپیرە (نا. ل)[باپیر + ئە] ١ـ بڕوانە: باپیر. ٢ـ بڕ: بابەگەورە/٢.

باپیرەگەورە (نا. ل)[باپیر + ئە + گەورە] باپیری دایک یا باپیری باوک بۆ منداڵەکانی ئەو کەسانە، پشتی چوارەم.

باپیریی (گیا.)[باپیر + ئیی] ١ـ جۆرێک هەناری ترش و شیرین. ٢ـ جۆرێک هەنجیر.

باپێچ (نا. ل)[با1 + پێچ] شوێنێکی باگر کە با تێیدەکا و لە بەر هەبوونی بەرهەڵستی وەک کێو و ڕەوەز دەگەڕێتەوە و دەبێتە گێژەڵووکە. ٢ـ دەرد و ژانێکی نێو زگ کە دەسووڕێتەوە و مرۆڤ ئازار دەدا، پێچ. ٣ـ ژانە زگێکی لەم پێچ دانە پەیدا دەبێ. ٤ـ [باک] کرێوە.

باپێو (نا. ل)[با1 + پێو] ئامرازێکە بۆ ئەندازەگرتنی تەوژم و توندی با.

تێبینی: ئەم وشە لە جیات میزان الریاح ـ ی عەرەبی و بادسنج ـ ی فارسی و anemometre ی فەرانسی بە کار دەبردرێ.

بات (نا.)[؟] ئەم وشە بە تەنیا نایە و هەمیشە دەگەڵ " لە " دێ و مانای لە جیات، لەبری دەدا، باتی، لەبری ،لە جیات، لەجیاتی. ⁙ لە بات ئەوە کە چاو لە تەلەویزێون کەی هەستە بڕۆ دەرسەکانت بخوێنە. من لە بات تۆ بام ئەو کارەم نەدەکرد.

باتان (نا.)[؟][باک] ڕێگای ڕوو لە سەرێ، هەوراز. // لێژ

باتری (نا.)[فەر: batterie] دەزگای ساز کردنی بەرق و کارەبای مەکینە. باتری لە دوو پەڕی کاتۆد و ئانۆد (+ و -) پێک هاتوە کە لە نێو ئاویتەیەکی ئەسید سۆلفۆریک دایە. کاری باتری گۆڕانی ئێنێرژی شیمیایی بە ئێنێرژی ئەلکتریکییە. کاتۆد کە فلزێکە لە نێو ئاوێتەکە دا وردەوردە دەتوێتەوە و ئەلکترۆن ئازاد دەکا و ئانۆد کە ڕەژی یە ئەو ئەلکترۆنانە بۆ لای خۆی دەکێشێ و بەم جۆرە بەرقی پێویست ساز دەبێ. باتری لە قەدەر کارەکەی گەورە و چووکی هەیە و شۆقی کەم و زۆریشی دەگەڕێتەوە سەر ئەندازەی باتری، قوە، پیل.

باتسکە (گیا.)[با1 + تس + کە] جۆرێک هەنجیرە کە زووتر لە هەنجیرەکانی دیکە پێدەگا و بێتام و

ناخۆشە، باهەنجیر، باتسە.

باتسە (گیا.)[با1 + تس + ئە] بڕ: باتسکە

باتلاخ (نا.)[تور: batak] بڕ: زەلکاو

باتلاغ (نا.)[تور: batak] بڕ: زەلکاو

باتمان (نا.)[پەه: پەتمان] ١ـ سەنگێکە بەرامبەر دەگەڵ شازدە کیلۆ. ٢ـ [باک] سەنگێک بەرابەر دەگەڵ هەشت کیلۆ. ٣ـ پێوانە.

تێبینی: زەبیحی باتمانی بە ناوی لێکدراو داناوە (بات + مان) بات ـ ی مانا نەکردوە و مان ـ یشی بردۆتەوە سەر مەن کە ئەویش سەنگێکە،...(بڕ: قامووس ب ٢ ل ١٤). باتمان هەروەکی دیاری کراوە لە پەتمانی پەهلەویی بە مانای پێوانە و ئەندازە لە چاوگی پەتمووتەنی پەهلەویی و پەئیتیمای ئەوێستایی و پێوانی کوردیی کەوتۆتەوە.

باتوو (ئا.)[؟][باک: باتوو ـ ناو: باتوو، وەتە] گون. ⁘ ئەو منداڵە شەپێکی وای لە باتووم داوە دوو ڕۆژە هەر باتووم دێشێ.

باتووبەند (نا. ل)[باتوو + بەند] ئامرازێکە وەک قایش بۆ بەستنی گونی قۆڕ .

باتووم (نا.)[فەر:baton] داردەستێکی قوڵەیە کە پاسەوان لە قەدیان دەیبەستن و لە کاتی پێویست دا دەیوەشێنن.

باتی (نا.)[بڕ: بات] لە بڕی، لە جیاتی. بڕ: بات. ⁘ لە ئاب و تاب و ئەشک و ئاهی خۆم دا بوومە بریانی / لە باتی پوختەگی سووتام و هێشتا پێم دەڵێن خامە (نالی ل ٤٧٣).

باتینۆک (گیا.)[باک] بڕ: خاشخاشک

باج (نا.)[هەخ: باجەی ـ پەه: باژ. باک: باج ـ ناو: باج ـ باش: باج ـ هەو: باج ـ زا: باج، بێژ] ١ـ پارە و ماڵێک کە زوو پادشای سەرکەوتووی شەڕ لە پادشای تێشکاوی دەستاند و هەتا لە ژێر دەستی ئەو پادشایە دابا دەبا باجی دابا و رادەی باجەکەش پادشای سەرکەوتوو دیاری دەکرد. ٢ـ ئەو پارە و ماڵەی کە پادشا یا میر یا دەرەبەگ لە خەڵک و ژێردەستی خۆیان دەستاند. ٣ـ پارە یا ماڵێک کە زوو لە بەر دەروازەی شار لە خەڵک یا لە بار کە دەهاتنە شار وەردەگیرا، بارانە، سەرانە، ... ٤ـ

پارەیەک کە ئێستا دەوڵەت بە پێی داهات لە خەڵکی کاردار دەستێنێ،ماڵیات ٥ـ پارە یا ماڵێک کە بە زۆر لە کەسێک دەستێندرێ، خاوە، سەرانە. **~ دان:** دانی ئەو پارە و ماڵەی کە وەک باج لە سەری کەس یا کەسانێک دیاری کراوە. **~سەندن:** برِ: باج ئەستاندن. **~ گرتن:** برِ: باج ئەستاندن. **~ لێگرتن:** وەرگرتنی باج لە شمەک. **~ لێوەرگرتن:** برِ: باج ئەستاندن. **~ وەرگرتن:** باج لە کەسێک ستاندن، باج ئەستاندن. **~ ئەستاندن:** ١ـ وەرگرتنی باج بە زۆریی و ملهورِیی لە کەسی بێدەستەڵات. ٢ـ ماڵیات وەرگرتن، باج سەندن، باج وەرگرتن، باج گرتن. ‖ **باجی سمێڵ:** پارە و باجی زۆریی و ملهورِی. ***باجی سمێڵ دان:** دانی پارە بە کەسی زۆردار و ملهورِ. ***باجی سمێڵ وەرگرتن:** پارە وەرگرتن لە خەڵک بە زۆریی و ملهورِی، باجی سمێڵ ئەستاندن. ***باجی سمێڵ ئەستاندن:** برِ: باجی سمێڵ وەرگرتن.

تێبینی: باج لە چاوگی بەج baj ـ ی ئەوێستایی بە مانای بەش کردن و دابەش کردن کەوتۆتەوە و لە کوردیی دا بەش، باج، پاژ، باقە و گەلێک وشەی دیکە هەر لەم چاوگەن.

باجان (گیا.)[باک ـ زا] برِ: باینجان

باجەدەر (ئان. فا)[لە: باج دان] کەسێک کە باج دەدا. ⁂ باجدەر بار لە سەر لێون/ هی زۆر زل قورِ دەپێون (بۆ کوردستان ل ٢٢٩).

باج سێن (نا. فا، ئان. ل)[باج + سێن] برِ: باج ئەستێن

باجک (گیا.)[باک: باجک ـ زا: باژک] برِ: بیبار

باجگر (ئان. ل)[باج + گر] برِ: باج ئەستێن

باجگە (نا. ل)[باج + گە] شوێن و بنکەیەک کە لە سەر سنوور باج و حەقی بار و ... وەردەگرێ.

باجە (نا.)[تور: bacı] ١ـ نازناوی خوشکی گەورە. ٢ـ نازناوی بانگ کردنی ژنی دیکە کە هەم بە تەنیا دێ و هەمیش بە ناوەکەیەوە دەلکێ. ⁂ باجە پەریزاد، باجە فاتم. & باجی، دێد، داد.

باج ئەستێن (نا. فا، ئان. ل)[باج + ئەستێن] ١ـ کەسێک کە باج بۆ دەوڵەت کۆ دەکاتەوە. ٢ـ کەسێک کە بە زۆر پارە لە خەڵک دەستێنێ. & باجگر، باجەوان.

باجەوان (ئان. ل، نا. ل)[باج + ئە + وان] ١ـ برِ: باج ئەستێن. ٢ـ کەسێک کە لە سەر باجگە باج و گومرگ لە خەڵک وەردەگرێ.

باجی (نا.) برِ: باجە

باجیج (نا.)[ئیتا: bacelli][زا] برِ: باقلە

باچرمۆکە (گیانـ.)[با (باڵ) + چرم (چەرم) + ئۆک + ئە][زا] برِ: چەکچەکی

باچەرمۆک (گیانـ.)[با (باڵ) + چەرم + ئۆک][باک] برِ: چەکچەکی

باخ (نا.) برِ: باغ

باخچە (نا. ل)[باخ + چە1] برِ: باغچە

باخڵە^{1} (نا. ل)[باخ + ڵە] ١ـ پارچە زەوییەکی خۆشکراو و پەیین تێکراوە کە تۆوی پێدادەکەن هەتا دەبێتە شەتڵ و لە دوایی بۆ سەر بێستانی رادەگوێزن. ٢ـ قوڵکەی هەڵقەندراوی دەورووبەری نەمام بۆ چاک ئاو خواردنەوەی.

باخڵە^{2} (نا. ل) توورەکەیەک کە جووتێر تۆمی تێدەکا و دەیپرژێنێ، توربێن، تۆمەدان.

تێبینی: وا وێدەچێ ئەم وشە لە باخەڵ یا باغەڵ کەوتبێ چونکە توربێن بە لا تەنیشتەوە هەڵداوەسرێ و لەوانەیە لە پێشدا باخەڵە بووبێ و لە دوایی سوابێ و بووبێتە باخڵە.

باخە (گیانـ.)[؟] کیسەڵ. ፡፡ بەو دەننی فوراتە کە دەکا پەششە بە عەنقا/ نەک لەو خومی نیلە کە دەکا باخە بە تیمساح (نالی ل ١٦٦).

تێبینی: لە فەرهەنگەکانی فارسیش دا باخە بە مانای کیسەڵ هاتوە.

باخەل (نا.)[باک] برِ: باغەڵ

باخەڵ (نا.) برِ: باغەڵ

باخەوان (نا. ل، ئان. ل)[باخ + ئە + وان] برِ: باغەوان

باخەوانیی (حم.)[باخەوان + ئیی] برِ: باغەوانیی

باد^{1} (نا.)[برِ: با7] لۆ، پێچ، با. ፡፡ دەسماڵەکەی دوو بادە/ ماڵە بابم سەیزادە (فۆلکلۆر). دام دوو بادەی سەیاد قاتڵ/ نەپێچیان نە دەور پای شکستەی دڵ (مەولەوی ل ١٢٦)

باد^{2} (نا.)[باش][کلاسیک] با1. ‖ **بادی سەبا:** برِ: بای سەبا ፡፡ ئەی بادی سەبا من ببە، سوودی نیە نامە/

تەشریحی زەعیفیی من و غەم نایەتە تەحریر (حاجی قادر ل ٦٢)

بادار (ئان. ل)[با1 + دار2] کەسێک کە نەخۆشی باداریی هەیە، باوی.

باداریی (نا. ل)[بادار + ئیی] ئێش و دەردێکە کە لە بەند و جمگە و ماسولکەکانی لاق و دەست دا پەیدا دەبێ و پتر رایان لە سەر ئەوەیە کە بە هۆی شێ و نم و جێی تەڕ ئەم ئازارە سەر هەڵدەدا، رۆماتیزم.

بادام (گیا.)[پەه: ڤاتام ، ڤادام. تات: ڤێیمە ـ فار: بادام ـ بیر: بادۆم. باک: بعیڤ، بهیڤ، بایەف، بەهیڤ، بەیڤ، باهیڤ ـ ناو: بادام، باوی ـ باش: بادەم ـ هەو: باذەمی، واهام، واهامی، وامی ـ زا: ڤامە] ١ـ درەختێکە دەسنێژ و کێویی هەیە. گەڵاکانی پان و درێژن و هەتا پێنج گەز بەرز دەبێتەوە و گوڵەکانی زووتر لە گەڵاکانی دەپشکوێن. بە فەریکی دەنک و توێکڵەکەی دەخورێ بەڵام کە پیر بوو قاپوولکەکەی فرێ دەدا و توێکڵێکی سەخت وە خۆوە دەگرێ کە بە سانایی ناشکێ. دانکەکەی بە کاڵی یا بە بۆدراوی دەیخۆن و لە شیرینی و مەشکەفی دا دەکاری دەکەن. ناوکی بادام ٥٠٪ رۆنی هەیە و رۆنەکەی بۆ دەوا و دەرمان و سابوون ساز کردن بە کەلک دێ. دارە بادامی کێویی زۆر بەرز نابێتەوە و بەرەکەشی چووکترە و زۆرتر تاڵە و لە هەندێک ناوچەی کوردستان ئەو دەنکە تاڵانە خۆش دەکەن و دەیخۆن، Amygdalus amara ناوی لاتینی ئەم دارەیە. ٢ـ بەری ئەم دارە.

بادامچە (گیا.)[بادام + چە1] فەریکە بادام، چەقالە بادام.

بادامە تاڵە (گیا.)[بادام + ئە + تاڵ + ئە] ١ـ درەختی خۆڕسکی بادام، هەرجن. ٢ـ بەری ئەم درەختە کە چووک و تاڵە و ژارێکی بەقەوەتی هەیە و هەندێک جار هەر بەتاڵی بۆ کوشتنی کرمی نێو ریخۆڵە دەیخۆن. ئەم بادامە لە کوردستان دەیکوڵێنن هەتا تاڵایی بڕوا و لە دوایی دەیخۆن.

بادامیی (ئان. ل)[بادام + ئیی] ١ـ ئەو شتەی کە بادامی تێکەڵ کراوە یا نێوئاخنەکەی لە بادامە. ⁂ شیرینی بادامی، باقلاوەی بادامی. ٢ـ هەرچی لە شکڵ و حاڵەت دا شێوەی بادام بدا. ⁂ بە حیرەت لەو گوڵ ئەندامە کەوا بادامییە چاوی/ دڵی نازک وەکوو گوڵ، هەم رەقە

وەک توێکڵی بادام (مەحوی ل ٢١٦).

بادڕەنگ (گیا.) بڕ: باروونە

بادە (نا.)[پەه: باتەک] ئاوەکی مەستی هێنەر، شەراب، مەی. ‖ **بادەی ئەلەست:** بادەی خودایی. ∷ چاوبازەی چاومەستە، لەو بادەی ئەلەستە/ دەستم بگرە هەستە، تۆ و دین و ئایینت (وەفایی ل ٣١)

بادەپەرست (نا. فا، ئان. فا)[بادە + پەرست] کەسێک کە خواردنەوەی بادە و مەی پێخۆشە، ئارەقخۆر.

بادەپەرستیی (حم.)[بادەپەرست + ئیی] کاری بادەپەرەست، ئارەقخۆریی.

بادەخۆر (نا. فا)[بادە + خۆر] کەسێک کە بادە دەخواتەوە، مەیخۆر، بادەنۆش، ئارەقخۆر.

بادەخۆریی (حم.)[بادەخۆر + ئیی] کاری بادەخۆر، مەیخۆریی، بادەنۆشیی.

بادەڤ (نا. ل)[با1 + دەڤ][باک] بڕ: بادەوە2

بادەقوش (گیانـ.)[باش] بڕ: بایەقوش

بادەگێڕ (نا. فا)[بادە + گێڕ] کەسێک کە بادە دەداتە دەست بادەخۆرەکان، مەیگێڕ، ساقی. ∷ لە کونجێ بێوەژن دەگری و دەناڵێ/ لە کۆشکێ بادەگێڕە چاو کەژاڵێ (ناڵەی جودایی ل ٨٢)

بادەگێڕیی (حم.)[بادەگێڕ + ئیی] کارو پیشەی ساقی و مەیگێڕ، مەیگێڕیی.

بادەڵێن (نا. ل)[با1 + دەڵێن] کەلێن و دەرک و دیوارێک کە با دەبوێرێ، بابوێر. // بابڕ.

بادەم (نا.)[باش] بڕ: بادام

بادەنۆش (نا. فا، ئان. فا)[بادە + نۆش] بڕ: بادەخۆر.

بادەنۆشیی (حم.)[بادەنۆش + ئیی] کاری بادەنۆش، ئارەقخۆریی، بادەخۆریی

بادەوە^{1} (نا.) پەڕە کاغەزێکی چوارگۆشەیە کە قامیشی بە تەنکی بۆ دەبڕن و بە چەسپ یا چرێش لێی قایم دەکەن. سووچێکی ئەم چوار گۆشەیە بەنی لێدەبەستن و سێ سووچەکەی دیکە بە کاغەز وەک زنجیر کلکی بۆ ساز دەکەن و لە کاتی با هاتن دا لە حەوای دەکەن، کۆلارە، بەرزە هەواییلە، بەرزە حەوایلە، بازی هەوایی، پەڕەچیغ، تەیرۆک.

تێبینی: زەبیحی ریشەی ئەم وشەی بۆ روون نەبۆتەوە و بردوویەتیەوە سەر [با + دەو؟] (بڕ: قاموس ب ٢ ل ١٧). ریشەی ئەم وشەیە هیچ گرێ و گۆڵێکی تێدا نیە، بادەوە هەمان وشەی بازی هەوایی ـ یە کە هەندێک سواوە و لە زاران خۆش بوە و بەم شێوەیەی لێهاتوە.

بادەوە^{2} (نا. ل)[با1 + دەوە][باک: بادەڤ ـ ناو: بادەوە، بەیەوە ـ هەو: باوە] بارینی بەفر و با پێکەوە، کرێوە، تۆف، بادەڤ، بەیەوە.

تێبینی: لە زمانی پەهلەویی دا دەمەک damak بە کرێوە دەکوترێ و بە لەبەر چاو گرتنی ئاڵوگۆڕی دوو پیتی « م » و « و » کە وێنەی یەکجار زۆرە، دەوە و دەڤ دەگەڵ دەمەک لە یەک سەرچاوە گووراون.

بادی (نا.) بڕ: بادیە

بادیە^{1}(نا.)[عەر: باطیة] قاپێکی قوڵی چێو، گڵێنە یا مسییە لە کوردستان دۆ یا شەربەتی تێدەکەن و لە سەر سفرەی دادەنێن، تاس. لە ئەدەبیات و شێعر دا وەک مانا عەرەبێکەی دەفری گڵێنەی بادە تێکردنە، بادی.

بادیە^{2} (نا.)[عەر: بادیة] بیروون، سارا، سەحرا. :: دەزانم بادیەی عیشقە خەتەرناک/ کەچی هەر چووم، ئەگەر مام و ئەگەر چووم (مەحوی ل ٢٢٥).

بار^{1} (نا.)[پەه: بار. بیر: بار ـ فار: بار. باک: بار ـ ناو: بار ـ باش: بار ـ هەو: بار ـ زا: بار] ١ـ ئەندازەیە لە هەر شتێک کە هەڵدەگرترێ و بۆ شوێنێکی دیکە دەبردرێ، ئەم هەڵگرتنە دەتوانێ بە دەست، بە کۆڵ یا بە ئامرازی راگوێزتنی وەک ماشێن یا ئەوە کە بە ئەسپ و بارگین و حەیوانی بارەبەر بێ. ٢ـ فەردە، تا، ... ئەندازە بارێکی دیاری کراو کە وڵاغ دەتوانێ هەڵیگرێ. :: ئەوڕۆ دوو بارم توتن فرۆشتوە. بارە کەرێکم گەنم ناردەوە ماڵێ. ٣ـ مزاحم، شتێک یا کەسێک کە بەری هەڵسووڕانی کار یا ئازادی مرۆڤ بگرێ. :: ئەو کتێبانەم لێبوونەتە بار نازانم چیان لێبکەم. ٤ـ هاوتای کار لە وشەی کار و بار. ٥ـ ئازار، ئەزیەت، دەرد. :: لەش بە بار، بارگران. دڵی بێ بارە، مایەی کارە، هەرکەس کاروباری خۆی/ لە دنیا دا، موەففەق بوو بە دڵ تەفویزی باریی کرد (مەحوی ل ١١١). ٦ـ زانا، تێگەیشتوو، ئاگادار. :: حەمە چی دەباران دا نیە لە

خۆیەوە قسان دەکا. ٧ـ توێژێکی زەرد یا سپی کە دوای هەندێک نەخۆشی یا چەق و چۆ لە سەر زمان دەنیشێ و تامی زار تاڵ دەکا. ٨ـ توێژ لێو کە لە بەر نەخۆشی یا ویشک بوونی لێو لە سەری پەیدا دەبێ و لە دوایی خۆی هەڵدەوەرێ. ٩ـ (پاشـ.) پاشگرە کە لە رەگی بردن دەکەوێ و مانای کەسێک کە شتێک دەبا دەدا. ⁘ تاوانبار، غەمبار، هەوێبار. ~ **بردن:** ١ـ راگوێزتنی بار لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە. ٢ـ تاقەت و توانایی هەڵگرتنی بار. ⁘ ئەو جوانوویە هێشتا بار نابا. ~ **بەستن:** ئامادە کردن و پێچانەوەی کەل و پەلی داندراو بۆ بار. ⁘ بارەکان ببەستن با برۆین. ~ **خستن:** داگرتنی باری بارەبەر لە کاتی گەیشتنی بار. ٢ـ وچان دانی کاروان و داگرتنی بار بۆ حەسانەوە یا مەزڵ کردن. // بار کردن. ~ **دابەستن:** پێچانەوە و بەستنەوەی بار بە توندیی و قایمیی. ~ **داگرتن:** ١ـ هێنانە خواری بار لە سەر مەکینە یا حەیوانی بارەبەر. ٢ـ پڕ کردن و ئامادە کردنی فەردە و تای بار. ⁘ بارەکان داگرە هەتا سەعاتێکی دیکە وەڕێ دەکەوین. ~ **راست کردنەوە:** ١ـ یارمەتی دان بە کەسێک کە باری ولاغەکەی لاسەنگ بوە. ٢ـ (کنـ.) یارمەتی دان بە کەسێک کە چەتێکی کەوتۆتە سەر رێ، دەست گرتن بە تایبەت لە باری مادییەوە هەتا کارەکەی جێبەجێ بێ. ~ **کردن:** ١ـ بار لە بارەبەر نان، بار لێدان، بار لێنان. ٢ـ کۆچ کردن و رۆیشتن لە شوێنەکەوە بۆ شوێنێکی دیکە. ⁘ لە دەست خاوەنماڵ بارمان کرد و رۆیشتین. ~ **سووک کردن:** ١ـ لابردن و کەم کردنەوە قورسایی هەندێک باری بارەبەر یا کەسی دیکە. ٢ـ یارمەتی دان بە کەسێک کە گیر و گرفتی کەوتۆتە سەر، ئەرک کەم کردنەوە. ~ **کەوتن:** (مجـ.) تووشی بەڵا و کوێرەوەری بوون، نەهاتی. ~ **کێشان:** ١ـ بار بردن، بار راگوێزتن. ٢ـ (کنـ.) ئەرکی خەڵک وە ئەستۆ گرتن. ~ **گرتن:** ١ـ توێژ لە سەر زمان نیشتن. ٢ـ توێژتوێژ بوونی پێستی سەر لێو. ⁘ لەعلی شەککەرباری تۆ تێراوە، شەککەر باریە/ لێوی میحنەتباری من بێ ئاوە، باری گرتوە (نالی ل ٥٤١). ~ **لێدان:** بڕ: بار کردن/١. ~ **لێنان:** بڕ: بار کردن/١. ~ **نەبردن:** (کنـ.) هەڵنەکردن

دەگەڵ یەکتر، نەحاوانەوە، تاقەت نەهێنان. **دە ~ (باران) دا بوون:** (کنـ.) زانین، تێگەیشتن. چی دە باران دا نیە.

تێبینی: بار لە چاوگی بەر bar ـ ی ئەوێستایی و بردن ـ ی کوردیی کەوتوە.

بار^{2} (نا.)[برِ: بەر1] ١ـ منداڵی مرۆڤ و گواندار کە هێشتا لە زگی دایکیان دان، بەر. ٢ـ تەربیەت، پەروەردە. **~ خستن:** بێچوو لەبەر چوون. ⁂ ئەوساڵ مەڕەکانمان چ باریان نەخست. **~ هاتن:** پەروەردە بوون، فێر بوون و پێگەیشتن. ⁂ منداڵەکەتان باش بار نەهاتوە. **~ هێنان:** بە بەر گەیاندن، پەروەردە کردن، راهێنان، فێر کردن. ⁂ دایکم منداڵەکانی وا بار هێنابوو هەموو سەر لە ئێواریَ دەهاتنەوە. **لە ~ بوونەوە:** تەواو بوون و خلاس بوون لە زان، زان. ⁂ دوێنیَ شەویَ دێڵە کەرەکەمان لە بار بۆوە و خلاسی هات. **لە ~ چوون:** لەبەر چوون. ⁂ پوورم هەتا ئێستا دوو منداڵی لە بار چوە. **لە ~ چوونەوە:** چی دیکە نەزانی مێینە، نەزۆک بوون، لە بەر چوونەوە.

بار^{3} (نا.)[سۆر] برِ: باڵ

بار^{4} (ر.) ١ـ رەگی چاوگی بارین. ٢ـ بە ناوەوە دەلکیَ و مانای بارێنەر دەدا. ⁂ بەفرانبار.

بار^{5} (پاشـ.) بە دوای هەندێک ناو کە پەیوەندیان بە ئاوەوە هەبیَ دیَ. ⁂ جۆبار، رووبار، زرێبار.

تێبینی: بار بۆ ماناکەی چەندین رێی تێدەچیَ کە هەموو بە لەونێک لێی نزیکن بە لە بەر چاو گرتنی ئەوە کە شکڵێکی دیکەی بار، ڤار یا وار بوە و هێشتا لە زرێوار دا ماوە: ١ـ لە بار bār ـ ی پەهلەویی بە مانای لێوار و بەستێن کەوتبیَ. ٢ـ لە ڤار vār ـ ی سانسکریت بە مانای ئاو کەوتبیَ. ٣ـ لە ڤارە vāra ـ ی سانسکریت بە مانای زۆر، گەلێک کەوتبیَ ٤ـ لە ڤەری vari ئەوێستایی و ڤەر var ـ ی پەهلەویی بە مانای ئاوێکی زۆر (دەریا، دەریاچە، ئەستێر) کەوتبیَ. ٥ـ لە وار و هەوار کەوتبیَ بە مانای شوێن و جێگا.

بار^{6} (نا.)[برِ: بەر3] لایەن، لا، سویَ. ⁂ ئەو فەرشە بە باری خۆی دا رانەخراوە. عەلی باری چاکەی زۆرە و باری خراپەی کەمە. **~ خستن:**

کەوتنە سەر تەنیشت، ⁙ ئەگەر مریشک باری خست نیشانەی ئەوەیە کە میوان دێ. **بە ~یک دا خستن:** جێبەجێ کردن و لابەلا کردنی کار و مەسەلەیەک بۆ تەواو کردنی، بە لایەک دا خستن. ⁙ هیندە فکر کردنەوەی ناوێ قۆڵ هەڵکەن و کارەکە بە بارێک دا بخەن و خلاسی کەن. **چوونە سەر ~ی خۆ:** دروست بوون و کەوتنە سەر گەڕی کار و مەسەلەیەک. ⁙ هەرچی دەکەم کارەکەم ناچێتەوە سەر باری خۆی.

بار^{7} (نا.)[پەھ: بار] جار، دەفعە، کەڕەت، بارە2. ⁙ جار و بار

بارا (ئان.، نا.)[سۆر] بڕ: بالا

باراش (نا. ل)[بار1 + ئاش1] دەغڵ و دانی لە بار دراو کە دەیبەنە ئاش هەتا بیهاڕن و بیکەنە ئارد. ⁙ سبەی باراشەکان دێنمەوە. **~ لێکردن:** بردنی باراش بۆ ئاش بۆ هاڕینی، باراش هاڕین. **~ هاڕین:** بڕ: باراش لێکردن.

باران (نا.)[ئەو: ڤارە ـ هیک: ڤار(ئاو) ـ پەھ: ڤاران. تات: ڤاران ـ فار: باران ـ پەش: باران. باک: باران، بارش ـ ناو: باران، بارانە ـ باش: واران، باران ـ هەو: واران ـ زا: ڤاران، ڤارۆ، ڤاروو] ١ـ هەڵمی ئاو کە لە هەوران دا کۆ بۆتەوە و بە دڵۆپ لە ئاسمانەوە دێتەوە خوارێ و بە پێی توندیی و نەرمیی و کەمیی و زۆریی ناوی جۆربەجۆری هەیە، وەشت. ٢ ـ پێدادانی بە تێگرایی شتێک بۆ سەر کەس یان کەسانێک، کە لەم حاڵە دابە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا. ⁙ گوڵباران، بەردەباران، تیرەباران. **~ بارین:** دەست پێکردنی باران، باران دادان، باران داکردن. ⁙ باران ببارێ ئاشم دەگەڕێ باران نەبارێ جووتم دەگەڕێ (پەند). **~ دادان:** بڕ: باران بارین. ⁙ بەر لەوەی باران دایداتێ گەیشتینەوە ماڵێ. **~ داکردن:** بڕ: باران بارین. ⁙ بەو منداڵانە بڵێ بێنەوە باران دایکردۆتێ و تەڕ دەبن. **~ لێبوونەوە:** تەواو بوونی باران، باران لێکردنەوە، باران وەستان. ⁙ باران لێبۆتەوە ئێستا دەتوانین بڕۆین. **~ لێکردنەوە:** بڕ: باران لێبوونەوە. ⁙ پێم وانیە ئەم بارانە وا زوو لێی کاتەوە. || **بارانی پەڵە:** بارانی کەم و کورتی گەواڵە هەوری بەهاری کە دەغڵ و دان و گیا تێراو دەکا، رێژنەبارانی بەهاری. **بارانی رەحمەت:** بارانێک کە زەرەر و

زیانی نەبێ و نەبێتە سێلاو و بەڵا. **بارانی کلاو بە سەرە:** بارانی دەنک گەورە و توند. **بارانی گورگەزێ:** بارینی باران لە کاتێک دا کە هەتاو بە دەرەوەیە و بە پێی باوەڕی خەڵک لەم کاتە دا گورگ دەزێ، داوەتی ڕێوییان، تاڤی.

باراناو (نا. ل)[باران + ئاو1] ئاوی بارانە کە دوای بارین لە قوڵکە و چاڵان دا دەمێنێتەوە.

باران بڕان (نا. ل)[باران + بڕان] سێهەم مانگی بەهار کە ئیتر باران دەبڕێتەوە، یا ئەوە کە کەم دەبارێ و بە بەختە، بارانە و بڕان، جۆزەردان

باران پێو (نا. ل، نا. فا) [باران + پێو] ئامرازی پێوان و ئەندازە گرتنی ئاوی باران.

باراندن (چا. م)[پەه: ڤارێنییتەن] ١ـ کەسێک یا هۆیەک کە باران دەبارێنێ، داباراندن. ፨ خودا بارانی دەبارێنێ. ٢ـ هاتنە خوارەوەی هەر شتێک کە سەرەوە بۆ خوارەوە بە هەر هۆیەکەوە. ፨ ئەوساڵ تەرزە و نەگبەتی و نەهاتیمان بۆ دەبارێنێ. ٣ـ فرمێسک هەڵوەراندن. ፨ دەگریا و دەیباراند.

بارانە^{1} (نا.)[موک] بڕ: باران

بارانە^{2} (نا. ل)[بار1 + ئانە2] باجێکە کە لە سەر سنوور یا لەو ناوچەیانە کە دەستەڵاتدار یا دەرەبەگی لێیە لە قاچاغچی یا خاوەن باری دەستێنن ٢ـ پارەیەکە کە خاوەن ئەنبار و کاروانسەرا دار بۆ راگرتنی بار لە خاوەن باری دەستێنن.

بارانە و بڕان (نا. ل)[بارانە1 + و + بڕان] بڕ: باران بڕان

بارانی (ئان. ل)[باران + ئی][پەه: ڤارانیک] هەوایەک کە وێدەچێ باران بباریێ، بەر گیرانی ئاسمان بە هەوری رەش. ፨ لە هەوای بارانی دا دڵم دەگیرێ. ٢ـ (نا. ل) جلێکە وەک باڵتۆ، درێژە و لە سەرەوەی جلەکانی دیکە دەبەری دەکەن، تان و پۆیەکەی پلاستیکی تێدایە و باران و بەفر دانادا و جلەکانی بنەوە تەڕ نابن.

باربوو (نا. ل)[؟][باک: باربوو ـ ناو: باربوو، باروبوو] پێوە چوون و دیاری بردنی کەل و پەل ، شمەک و پارە بۆ کەسێک کە تازە ژنی هێناوە یا ماڵی ساز کردوە یا ماڵی سووتاوە و شتێکی لەم بابەتە بۆ مەبەستی هاوکاری و دەست گرتنی ئەو کەسە، دەستەوایی.

~ کردن: دانی دیاری و باربوو بۆ مەبەستی دەست گرتن و یارمەتی دان.

باربەر (نا. فا، نا. ل)[بار1 + بەر7] کەسێک کە بار دەبا، حەمباڵ، بارکێش. :: زاوا باربەری خەسوانن. (پەند)

باربەریی (حم.)[باربەر + ئیی] کار و پیشەی باربەر، بارکێشیی، حەمباڵیی.

باربەست (نا. ل)[بار1 + بەست] باری بەستراو و تەیار بۆ سەفەر، باربەستە. **~ کردن:** ١ـ بڕ: بار بەستن. ٢ـ خۆ ساز کردن، خۆ ئامادە کردن

باربەستە (نا. ل)[بار1 + بەستە] بڕ: باربەست

باربەند (نا. ل)[بار1 + بەند] ١ـ گوریس یا هەرشتێکی باری پێ ببەستنەوە. ٢ـ شوێنی بار لێدان لە سەرەوەی ماشێنی باری یا ترۆمبێل.

باربەندیی (حم.)[باربەند + ئیی] بەستنەوە و پێچانەوەی بار و بارگە.

باربەها (نا. ل)[بار + بەها] شتێک یا کەسێک لە بری بەهای کەسێک یا شتێکی دیکە دەدرێ. **~ دان:** گۆڕینەوە و دانی شتێک یا کەسێک لەجیات شتێک یا کەسێکی دیکە. :: یەکسەر ئەو مەجلیسە سەری سوڕما! خودایە جا چۆن گوڵخاتر و خونچەی باربەها دەدا؟ (سەعید و میرسێوەدین ل ١٦٣)

بارتەقا (نا. ل)[؟] ١ـ هاوتا، بەرابەر، هاوسەنگ. ٢ـ لە جیات، لەبری، لەبات.

بارچەوت (ئان. ل)[بار1 + چەوت] کەسێکی کردەوە و ئاکاری لە باری ئاسایی دەرچووبێ و دژی داب و نەرێتی کۆمەڵ بجووڵێتەوە، پیاوی ناڕاست.

بارچەوتیی (حم.)[بارچەوت + ئی] کاری مرۆی بارچەوت.

بارخانە (نا. ل)[بار1 + خانە] ١ـ کاری و ئاکامی لە سەر یەک هەڵچنینی بار. ٢ـ کاتی پێگەیشتنی هەندێک حاسڵ و بەرهەمی لادێ. :: بارخانەی خوری، بارخانەی تووتن. **~ کردن:** لە بارخانە دان، لە سەر یەک هەڵچنینی بار. **لە ~ دان:** هەڵچنینی بار لە سەر یەک، بارخانە کردن. :: بارەکان بەرنە ژوورێ و لە بارخانەی بدەن.

تێبینی: بارخانە هەرچەند دەبا بە مانای شوێنی بار با بەڵام وانیە و خانە بە مانای هەڵچنین و لە سەر یەک دانان هاتوە، یانی بارەکان وەک خانوو لە سەر

یەک دانان.

باردار (نا. فا)[بار1 + دار] ژنێک کە باری (منداڵ) دە زگ دایە، ژنی زگپڕ.

بارز (ئان.)[زا] بڕ: بەرز

بارست (نا.) ئەندازە و بەرزی و حەجمی هەر شتێک، ئەستوورایی هەر شتێک لە سەر یەک. ∷ تو خوداکەی ئەی گەلی دە برادەران ئەوڕۆکانە بۆم بچنەوە کن/ هەڵاڵان، سوورەگوڵان، گیا بەند و خاوان/ ... / بە گرمەی هەوری بەهارێ سەریان لە من دەردێنن لە بن بارستی/ خۆ رادەوەشێننەوە لە خۆڵێ (پایزە ل ٤٣). || **بارستی گڵ:** ژێر گڵ، بن زەوی. ٢- (مج.) گۆڕ، قەبر. ∷ دەترسم خاترخۆیەکە و جوانچاکێکەم بەرمەوە بن بارستی گڵییە (شۆڕمەحموود ل ٤٨). ***سەر بردنە بن بارستی گڵ:** چوونە ژێر گڵ، مردن. ∷ لە فەرخی مامان زیاتر ئەمن هیچ کەسم قەبووڵ نیە/ هەتا ئەوڕۆژەی سەر دەبەمەوە بن بارستی گڵییە (شێخ فەرخ ل ٤٣).

تێبینی: لە زمانی پەهلەویی دا بالیست bālist بە مانای بەرزیی، درێژایی (ارتفاع) و هەروەها باریست bārist بە مانای قایم و چەقیو هاتوە. بارست لە دوو وشەی بەرز + ستا بە مانای وەستان و راوستان کەوتوە [ئەو: ستا بە مانای وەستان] کە بە گشتی یانی بەرز وەستاو یا بەرزایی.

بارستایی (حم.)[بارست + ئایی] [پەه: بالیستیە] بەرزایی وئەستوورایی شتێک. ∷ بارستایی ئەو نوابەفرە نیوگەز دەبێ.

بارسووک (ئان. ل)[بار1 + سووک] ١- کەسی کەم خەرج و کەم ئەرک. ٢- کەسی هەژار و نەدار، کەسێک کە چی وای نیە باری قورس بێ.

بارسووکیی (حم.)[بارسووک + ئیی] ١- بێ ئەرکیی، بێ تەکلیفیی ٢- کەم زەحمەتیی، کەم بوونەوەی زەحمەت. ∷ پوورم لە کاری نێو ماڵ دا جار و بار یارمەتییم دەدا و بۆتە هۆی بارسووکیی من.

بارش^1 (نا. چا)[لە: بارین] ١- باران بارین، دابارین، بارشت. ∷ بە گریانم وەکوو گوڵ، پێکەنی یار/ لە باغی من بە بارش غونچە پشکووت (مەحوی ل ٨٠). ٢- (نا.)[قوچ] بڕ: باران

بارش^2 (نا.)[پەه: بار] بڕ: وارش

بارشت (نا. چا)[لە: بارین] باران

بارین، هاتنە خواری باران، داباریـن، بارش، بارِژن.

بارفرۆش (نا. فا)[بار1 + فرۆش] کەسێک کە کاری کرین و فرۆشتنی بە تێگرِایی میوە و تەرِەبارە، کەسێک کە بە بار دەکرِێ و بە بار دەفرۆشێتەوە و دوکاندار ماڵی خۆیان لەم کەسانە دەکرِنەوە.

بارفرۆشیی (حم.)[بارفرۆش + ئیی] ١ـ کار و پیشەی کەسی بارفرۆش. ٢ـ (نا. ل) شوێن و دوکانی کەسی بارفرۆش.

بارفیسک (نا.)[باک] قووڵایی پشت چۆک و ئەژنۆ. برِ: رەفیسک

بارفیکس (نا.)[فەر: barrefixe] میلەیەکی کانزای درێژ کە لە سەر دوو پایەی دیکە لە بان زەوی دامەزراوە و بۆ هەندێک وەرزش کەلکی لێوەردەگرن.

بارکەوتوو (نا. مفـ.، ئان. ل)[بار١ + کەوتوو][لە: بار کەوتن] ١ـ خاوەن بارێک کە بارەکەی لە پشت بارەبەر کەوتبێ. ٢ـ (مجـ.) داماو، خراپ لێقەوماو، کەسێک کە خراپی بۆ هاتوە، بارکەوتە.

بارکەوتە (نا. مفـ.، ئان. ل)[بار1 + کەوتە] برِ: بارکەوتوو

بارکێش (نا. فا)[بار1 + کێش] ١ـ کەسێک کە بار لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە دەبا، کەسێک کە کاری داگرتنی بارە، حەمباڵ، باربەر. ٢ـ حەیوان یا ماشێنێک کە بار رادەگوێزێ، بارەبەر.

بارکێشی (حم.)[بارکێش + ئی] ئیشی کەسی باربەر، حەمباڵیی، باربەریی.

بارگا (نا. ل) برِ: بارەگا

بارگر (نا. ل)[بار1 + گر] ١ـ دارێک کە لە نێوان بارەکانی بارخانەی دەنێن هەتا نەرِمێن. ٢ـ [زا] برِ: بارگین

بارگران (ئان. ل)[بار1 + گران] ١ـ بارەبەری بار قورس. ٢ـ پیاوی تەوەزەل و ئەرک قورس. ٣ـ ژنی زگپرِ. ⁓ **بوون:** بە ئەرک بوون، بە زەحمەت بوونی ئەرکی کەسێک.

بارگرانایی (حم.)[بارگران + ئایی] ئەو ئەنجامەی کە بارێکی گران بەدی دێنێ.

بارگرانیی (حم.)[بارگران + ئی] ١ـ قورسایی باری زۆر. ٢ـ ئەرکی قورس و زۆر. ⁓ **خستنە سەر کەسێک:** ئەرک و کاری خۆ بە کەسێکی دیکە کردن،

کەسێک تووشی ئەرک کردن. ⁘ بۆ خۆی لە هەموومان ساغ و سەلیمترە بەڵام بارگرانییەکەی خستۆتە سەر ئێمە.

بارگە (نا. ل)[بار1 + گە] کەرەسە و کەل و پەلی پێویستی سەفەر و کۆچ و هەر شتێکی لەم بابەتە. **~ بار کردن:** بڕ: بارگە تێکنان. **~ تێکنان:** بەستن و تێکەوە پێچانی بار و بنەی سەفەر یا کۆچ، بارگە تێکەوە پێچان، بارگە بار کردن. ⁘ کە بارگەت بۆ هەوار تێکنا عەزیزم / شکا ئەستووندەکی تاوڵی مرادم (تاریک و روون ل ١٢٩). **~ تێکەوە پێچان:** بڕ: بارگە تێکنان. ⁘ بارگەیان تێکەوەپێچا و بەڕێ بوون یاران / لە دنێ وا بە تەنێ پاشی ئەوان من چ بکەم (هێمن)

بارگەچی (نا. ل)[بارگە + چی] کەسێک کە لە دیوەخانی میر و بەگان کاری دەکرد و ئەرکی بارگە ساز کردن و تێکەوەپێچان بوو و لە ڕێگا کەرەسەی پێویستیان لەو داوا دەکرد.

بارگە و بنە (نا. ل)[بارگە + و + بنە] هەموو کەل و پەل و کەرەسەی سەفەری دوور و درێژ.

بار گیر (نا. ل)[بار1 + گیر] بڕ: بارگین.

بارگین (نا. ل)[بار1 + گین][پەه: بارەک، بارەگ. باک: بەرگیر، بەرگیل - ناو: بارگین، بارگیر - باش: بارگیر - زا: بارگیر، بەرگیر، بارگر] ١- ئەسپی یەختە کراو و بە تاقەت بۆ بار بردن. ٢- ئەسپی نارەسەن ٣- (مجـ.) بۆ جوێن بە مانای بێ ئەقڵ، بێ ئەدەب و کۆمەڵایەتی نەبوونی کەسێک بەکار دەبردرێ. ⁘ وەک بارگین سەری خۆی داخست و ڕۆیشت.

تێبینی: گین شکڵێکی دیکەی گیرە لە ریشەی گرتن. جێگۆڕکێی دوو پیتی « ن» و « ر » کەمە و بەڵام لە ئەوێستاییەوە بۆ کوردیی وێنەی هەیە: ئەوێستایی مان بە کوردیی مار یا ماڵ. ئەوێستایی خڤەن (هڤەر) بە خۆر - ی کوردیی.

بارماخ (نا.)[تور: بارماغ (قامک)] ١- کاغەزی لوولەکراو و ئامادە بە ئاغزەوە کە توونتی تێدەکەن و دەیکێشن، بەرماخ، بەرماغ، قامیشەجگەرە. ٢- هەر کام لە پەڕەکانی نێوەوەی چەرخ و تەگەری ئەرابە و داشقە کە کەللەی تەگەرەکە بە ناوەندیەوە (گەردڵ، گردیل) دەلکێنن، قامکە.

بارمته (نا. ل)[بار + مت + ئە] ١ـ شتێک کە لە لای کەسێک دادەندرێ بۆ ئەوە کە پارە یا شتێکی پێداویستی دیکە بۆ ماوەیەک وەرگرترێ و داوی کە پارە یا شتەکەی داوە ئەمانەتەکەی خۆی وەردەگرێتەوە. ئەو شتەی بە بارمتە دادەندرێ نرخی پتر یا دەبێ بە قەرا ئەو شتە بێ کە وەردەگرترێ. ٢ـ کەسێک کە هێزێکی سیاسی یا دەوڵەتێک دەیگرێ و بۆ سەودا دەگەڵ دەوڵەت یا هێزێکی دیکە کەلکی لێوەردەگرن. **بە ~ دانان:** دە گرەو نانی شتێک بۆ وەرگرتنی قەرز. ⁙ سەعاتەکەم بە بارمتە دادەنێم هەتا سبەی سەد تمەنم بدەیە. **بە ~ گرتن:** کەس یا کەسانێک بە زەبر لای خۆ راگرتن بۆ مەسەلە و سەودایەکی سیاسی یا ماڵی. ⁙ کابرایەکی چەکدار هێرشی کردەوە بانکێک و سێ کارمەندی ئەم بانکەی بە بارمتە گرت. **بە ~ وەرگرتن:** کاڵا یا شتێک لەبری قەرز لە کەسێک وەرگرتن.

تێبینی: مت لە موکریان پارە یا مەڕمەڕ و هەر شتێکی دیکەیە کە لە مێشێن (مووشێن) دادەکردرێ و لە وانەیە پێشتر مانایەکی دیکەی وەک کاڵای بووبێ کە ئێستاکە فەوتاوە. بە گشتی دەبێتە شتێک کە لە بری مت (کاڵا) وەردەگرترێ.

بارنامه (نا. ل)[بار1 + نامە] کاغەزێک کە کاتی لە باردانی جنسێک لە شارێکەوە بۆ شارێک دەنوسرێ و جۆری کاڵا و ئەندازەی تێدا دیاری دەکرێ و دوایی خاوەن بار یا کەسێک کە بارەکەی بە ناو کراوە بەم کاغەزە لە کاراژ یا ئەنبارێک بارەکە وەردەگرێ.

بارنەبەر (ئان. ل)[بار1 + نە + بەر] ١ـ وڵاغێک کە بار قەبووڵ ناکا یا ناتوانێ بیبا، بارنەوەر ٢ـ کەسێکی تەنبەڵ و تەوەزەل کە ناچێتە ژێر باری کار.

بارنەوەر (ئان. ل)[بار1 + نە + وەر] [ئەر] بڕ: بانەبەر

بار و بارخانه (نا. ل)[بار1 + و + بارخانە] ١ـ ئەو بار و کاڵایەی کە لە شوێنێکەوە بۆ کەسێکی دیکە لە شوێنێکی دی دەچێ. ⁙ بار و بارخانەی بابم دوێنی لە شنۆوە هات. ٢ـ (کنـ.) بەر و سمتی گەورەی ژن.

باروبنه (نا. ل)[بار1 + و + بنە] بار و بارخانە و هەموو کەل و پەلی سەفەری بازرگان بە چاروێ و کاراونچیەکانیەوە، بنەوبارخانە.

باروبوو (نا. ل)[بار + و + بوو] بڕ: باربوو

بارودۆخ (نا. ل)[بار + و + دۆخ] لایەن و چلۆنایەتی بار و هەڵکەوتنی شتێک، هەلومەرج. (شرایط). ⁘ ژن لە بارودۆخی ئیستاکەی دنیا دا بەرەو ئازادی پتر دەڕوا.

بارۆشە (نا. ل)[با1 + رۆش (رووشاندن) + ئە][ئەر] بڕ: باوەشێن

باروونە (گیا.)[؟] گیایەکە لە رەگەزی نەعنا، گەڵاکانی درێژ و باریکە، گوڵەکانی سپی یا بەنەوش و شین، بۆنی خۆشە و کوردەواری لە پەنیری دەکەن و دەیخۆن، Dracocephalum royleani ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، باڵنگ/٢، باڵنگوو، بادڕەنگ.

بارهەڵگر (ئان. ل)[بار1 + هەڵگر] ١ـ حاڵی وڵاغێک کە وەختی بار لێنانی هاتوە و توانای بار هەڵگرتنی هەیە. ٢ـ (مجـ.) کەسێک کە زەحمەت و ناڕەحەتی دەتوانێ قەبووڵ بکا.

بارهەنگ (گیا.)[بار + هەنگ] تۆوی گیا رکێشە.

باره^{1} (نا.)[؟] ئەم وشە بە تەنیا دە کار ناکردرێ و دەگەڵ (لە یا دە) دێ و مانای لەمەڕ، سەبارەت دەدا. ⁘ لە بارەی وەفایی دا چتان پێخۆشە بینووسن.

باره^{2} (نا.)[پەه: بار] جار، کەڕەت، بار7. ⁘ جاروبارە، دووبارە

باره^{3} (نا.)[ئەو: بەخێذرە ـ هەخ: بەخترە ـ پەه: بەهر، بەهرەک. ناو: بارە ـ باش: بەهرە ـ زا: بارە] ١ـ ١ـ بەهرە، سوود، قازانج. ٢ـ بەش، پاژ. ٣ـ بەشێک لە شەو و رۆژ. ⁘ سێبارەی شەوێ.

بارەبرا (نا. ل)[بارە3 + برا][زا] شەریکایەتی لە شتێک دا بە نیوەیی، بەشدار، برابەش.

بارەبەر (نا. فا، نا. ل)[بار1 + ئە + بەر] هەر وڵاغێک کە باری لێبنێن. ⁘ من خۆم تەنیا ماڵ واماندەی دڵ تەنگ / بێ کەس بار سەنگی، پای بارەبەر لەنگ (مەولەوی ل ٢٢٥). ٢ـ هەر چی کە باری لێبنێن و بۆ بار بردن کەلکی لێوەرگرن.

بارەشایی (نا. ل)[بار1 + ئە + شایی] ئەوەندە شتەی کە ماڵە زاوا دەینێرنە ماڵە بووکێ بۆ ساز کردنی چێشتی شایی.

بارەقەڵڵا (شر.) بڕ: بارەکەڵڵا.

بارەکەڵڵا (شر.)[عەر: بارک الله] ١ـ رستـــەیەکـــە بۆ هاندان و بە مـــانای ئافـــەرینی خـــودات لێـبێ، بارەقـــەڵڵا، ئافەرین. ٢ـ بۆ تەوس و لاتاو پێدادان بە کەسێک کەلکی لێوەردەگرن کە کار ە ئەرکی پێویست نەکردبێ. ⁘ بارەکەڵڵا! ئەوە بوو دەرس خـــوێندنەکـــەت. هەی بارەکەڵڵا ئاوات ئاگا لەو منداڵەی بوە؟ & بارەقەڵڵا

بارەکی (ئان. ل)[بار1 + ئەک + ئی] وڵاغی باری کە گەیشـتـۆتە ئەوە بار هەڵگرێ، گەیشتنە تەمەنی بار هەڵگرتنی بارەبەر.

بارەگـــا (نا. ل)[بار + ئە + گـــا] ١ـ دەربار و کـۆشکی شـــا و مـــیران ٢ـ شوێنێک کە شا و پادشا ئیزنی چوونی خـــەڵک و دیتنیـــان دەدا. ٣ـ دەربار و ســەرای لێ پرسینەوە لە لای خودا. ٤ـ جێگای سەرۆکایەتی پارت و حیزبەکانی سیاسی. & بارگا.

تێبینی: بار بە مانای ئیزن و رێ دانە و بارەگـــا دەبێـــتـــە جـێـی ئیـــزن دان یا جـێـیـەکی کە ئازادە، بار لەم وشـەیە دا هاوتایە دەگەڵ بەر بە مانای ئازاد (بەر دان) بەڵام لە کوردیی دا شێوەی بەرگا یا بەرەگا ساز نەبوە .

بارەنگێـــو (نا. ل)[بار1 + ئەنگێـــو] بەرهەڵست و دار و بەردی ســـەر رێ کـە باری سەر بارەبەری وێکەوێ.

باری^1 (ئان. ل)[بار1 + ئی] هەرچێک کە بۆ بار بردن و بار کردن دەست بدا. ⁘ ماشێنی باری، ئەسپی باری.

باری^2 (ئان.)[زا] بڕ: باریک

باری^3 (نا.)[عەر: باریء] خودا. ⁘ شـــوکـرانەی باری قـــەت نابێ تەواو / شـــەواوێ بگرە بە فـــرمـــێـــسکی چاو (حەقیقی ل ٤٣). مەعلوومە بۆچی حاجی مەدحت دەکا بە کوردی/ تاکەس نەڵێ بە کوردی نەکراوە مەدحی باری (حاجی قادر ل ١٤٤).

باری^4 (نا.) بڕ: باریە

باریـک (ئان.)[پەه: بارییک. ناو: باریک ـ باش: باریک ـ هەو: باریک ـ زا: باری] ١ـ کـــەم بەر، ئەو شـــتـــەی بەر و پانایی کـــەمـــە.// پان. ⁘ رێگایەکی باریک بە نێو لێڕەوار دا کێشرابوو. ٢ـ هەر شتێکی ئەستوورایی کەم بێ.// ئەســـتـــوور. ⁘ شـــووڵی باریک، لوولەی باریک. ٣ـ لاواز، لەڕ، کـز. ٤ـ تەنگ. ⁘

کەمەر باریک. ٥ـ ئەندامی شووش. ∷ بەژن باریک. & زراڤ

باریکان (نا. ل)[باریک + ئان] بەنی باریک، بەنێک کە بە دانستە باریک ڕێسرابێ. **~ ڕێستن:** ١ـ بە تەشی بەنی باریک ڕێستن. ٢ـ (کنـ.) قسە زۆر درێژ کردنەوە و لێ نەبڕینەوە.

باریکایی (نا. ل)[باریک + ئایی] شوێنی هەرە باریک لە چاو شوێنەکانی دیکە کە هەندێک ئەستوورتر بن. ∷ دارەکە لە باریکاییەکەیەوە ببڕنەوە.

باریک و بنیسی (نا. ل)[باریک + و + بنیسی] ١ـ لاوازی و لەڕی لە رادە بە دەر لە بەر نەخۆشی پێوە نووسان. ٢ـ بڕ: ئازارەباریکە. & سەبنێسی، بنێسی

باریکە (نا. ل)[باریک + ئە] ١ـ دروومانی پەڕاوێزی جل و بەرگ. ٢ـ تیزماڵکێکی باریک لە چەرم، پارچە یا هەر شتێکی دیکە. ٣ـ (گیانـ.) ١٦ سانتیمێترە... پشتی بۆرە و بەرزگی کاڵ. ئەستوورایی باڵی خەتی ئاماڵ رەشی تێدایە. بڕۆی مەیلەوسپی هەیە. لاقی درێژ و زەردن. سەری خاڵی وردوردی تێدایە. بە باڕی سەر و پشت و سینگی رێ رێیە. لە ناو پنچکی بەیار و خیزەڵانان دەژی و زستانان دێتە ناو زەوی و زاران. لە ژێر پنچکان لە شوێنی نەدیو هێلانەی ساز دەکا (فەرهەنگی باڵندە ل ٩)، Anthus campestris ناوی لاتینی ئەم مەلەیە.

باریکەڕێ (نا. ل)[باریک + ئە + رێ] رێگای باریک، رێچکە، کوێرەڕێ.

باریکەلانە (ئان. ل)[باریک + ئە + لانە] بڕ: باریکەڵە

باریکەلە (ئان. ل)[باریک + ئە + لە] بڕ: باریکەڵە

باریکەڵانە (ئان. ل)[باریک + ئە + ڵانە] بڕ: باریکەڵە

باریکەڵە (ئان. ل)[باریک + ئە + ڵە] ١ـ حاڵی کەسێکی لاواز و کز. ٢ـ بەژنی شووش و باریک. & باریکەڵانە، باریکەلانە، باریکەلە.

باریکیی (حم.)[باریک + ئیی] باریک بوون. // ئەستووریی.

بارین (چا. ل)[ئەو: ڤار ـ پەھ: ڤارییتەن. تات: ڤارەستەن ـ فار: باریدەن. باک: بارین ـ ناو: بارین ـ باش: وارین ـ هەو: وارای ـ زا: ڤارناییش] ١ـ هاتنە خواری دڵۆپی باران، دەنکی تەرزە

و گللێرە یا کلوو بەفر لە هەورەکانەوە بۆ سەر زەوی. ٢ـ هاتنە خواری هەر شتێکی دیکە لە بەرزاییەوە بۆ زەوی. ⁛ بەشکەم خودا پوولێکمان بۆ ببارێنێ و ئێمەش دەوڵەمەند بین.

باریۆم (نا.)[فەر: baryum] کانزایەکە کە لە سروشت دا بە شێوەی سۆلفات و کەربۆنات دەست دەکەوێ، ڕەنگی سپی مەیلەو زەردە، هیچ گرینگایەتییەکی سەنعەتی نیە و تەنیا لە بزیشکی دا بۆ وێنە هەڵگرتنەوە لە ریخۆڵە و بۆ دروست کردنی شووشە و فیشەکەشێتە کەلکی لێوەردەگرن. کێشی ئەتۆمییەکەی ١٣٧ و ژمارەی ئەتۆمییەکەی ٥٦ ـ ە و Ba نیشانەی تایبەتی ئەم کانزایەیە.

باریە (نا.)[؟] ئامرازێکی درێژی قایمی کانزا یا هەر شتێکی دیکە کە بۆ هەڵکەندنی بەردی زل یا بۆ جووڵاندنەوە و بەرز کردنەوەی شتی قورس کەلکی لێوەردەگرن. باریە لە بن شتی قورسی دیاری کراو دەدەن و بەردێک یا شتێکی دیکەی چووکتر لە بن باریە دادەنێن و بە تەکانێک شتە قورسەکەی پێدەجووڵێننەوە، چلمێردە، لۆسە، نوێڵ، مەڵغە، باری، بەیرەم، بەرازە، گراستە، قەراسە، قراسە.

بارێن (نا. فا)[لە: بارین] ئەوەی کە دەبارێ، ئەوەی کە وەک باران داکەوێ.

باڕ^{1}(ئان.)[ناو: باڕ ـ باش: واڕ ـ هەو: وار ـ زا: ڤار] جووجکەیەک کە تەمەنی زەڕنەقووتی تەواو کردوە بەڵام هێشتا بە تەواوی پێ نەگەیشتوە. ئەم وشە تەنیا بۆ بێچووی هەندێک مەل دە کار دەکردرێ. ⁛ باڕۆکە، کەوباڕ، باڕەهەوێردە.

تێبینی: باڕ دەچێتەوە سەر خزمایەتی پێرێنایو ـ pərənāyu ی ئەوێستایی بە مانای باڵغ و پێگەیشتوو و پورنای purnāy پەهلەویی بە مانای باڵغ و لاو کە لە ریشەی پێرێنە pərəna ی ئەوێستایی بە مانای پڕ کەوتوون. کە بە گشتی دەبێتە کەسێک کە گەیشتۆتە تەمەنی بلووغ و سەردەمی چووکی تەواو یا پڕ کردوە. هەروەها لە زمانی سانسکریت دا بالە bāla بە مانای منداڵ و مێرمنداڵ هاتوە.

باڕ^{2} (نا.)[ئین: bar] شوێنێک کە لەوێ بە پێوە یا لە سەر کورسی بڵیند دادەنیشن و مەی دەخۆنەوە. پێشخوانی مەیخانە.

باڕاندن (چا. ل)[لە: باڕە] دەنگ

هەڵبڕینی ئاژاڵ، باعاندن، باقانن.

باڕژن (نا.) بڕ: بارشت

باڕن (نا. ل)[با1 + رن (رنین)] بەفرێکی ویشکە با لە شوێنی خۆی هەڵیدەگرێ و لە شوێنی دیکە دەیبارێنێ و وەک ئەوە دەچێ کە بەفر بباریێ.

باڕۆکە (نا. ل)[باڕ1 + ئۆکە][ناو: باڕۆکە، باڕەکە، واڕۆک ـ باش: واڕگ ـ هەو: وارۆکە ـ زا: ڤارکە، ڤاڕکە] جووجکەی مریشک کە تازە وە هێلکە کەوتبێ.

باڕۆگ (نا. ل)[با1 + رۆ + گ] شوێنێک کە لە چاو شوێنی دیکە زۆرتر بای بگرێتەوە.

باڕوو (نا.)[ئەو: ڤارە ـ پەه: بار] وارش و دیواری قەڵا. ⁘ نامەوێ بورج و باڕوو و تالار / حوکماتی شایی، دوازدەهەزار سوار (بارام و گوڵندام ل ٤٣).

باڕووت (نا.)[تور: barut] تۆزێکی رەشە کە لە شوورە و گۆگرد و رەژی سازی دەکەن و لە نێو فیشەک و گوللەی دەکەن بۆ تەقاندن، باڕووتی رەشۆکی، دەرمان. || **باڕووتی بێ دووکەڵ:** بڕ: باڕووتی سپی. **باڕووتی رەشۆکی:** بڕ: باڕووت. **باڕووتی سپی:** جۆرێک باڕووتە کە لە سەدەی نۆزدەهەم لە ئورووپا ساز کرا و لە جیات باڕووتی رەشۆکی دەکار هێندرا، باڕووتی بێ دووکەڵ.

تێبینی: باڕووت لە زمانی تورکییەوە چۆتە نێو زمانی کوردیی و زمانەکانی دراوسێ و ئەویش لە poudre ی فەرانسەوی وەریگرتوە بە مانای پوودر و تۆزی تایبەتی کە گڕ دەگرێ.

باڕووتخانە (نا. ل)[باڕووت + خانە] ئەو شوێنەی کە باڕووت و چەکی لێ ساز دەکەن، کارخانەی چەک و باڕووتسازی.

باڕووتدان (نا. ل)[باڕووت + دان] دەفر یا کیسەیەکە کە زوو پیاوی شەڕکەر یا راوچی لە بەرقەدیان دەبەست و باڕووتیان تێدەکرد بۆ ئەو تفەنگانەی کە پڕ دەکرانەوە.

باڕووتساز (نا. فا، ئان. ل)[باڕووت + ساز] کەسێک کە کار و ئیشی ساز کردنی باڕووتە.

باڕووتسازیی (حم.)[باڕووت ساز + ئیی] کار و پیشەی باڕووتساز.

باڕووتیی (ئان. ل)[باڕووت + ئیی] لە چەشنی باڕووت، ورد وەک باڕووت. ⁘ چای باڕووتیی.

باڕە (نا. د) دەنگی ئاژەڵ، دەنگی بزن و مەڕ، باعە، بالە، بێلە.

باڕەباڕ (نا. د)[باڕە + باڕ] ١ـ دەنگی پەیتاپەیتای ئاژەڵ. ٢ـ (مجـ.) قیژە و هەرای زۆری مرۆڤ & باعەباع، بالەبال، بێلەبێل.

باڕەش (نا. ل)[با1 + رەش] بڕ: رەشەبا

باڕەکە (گیانـ.)[باڕ1 + ئەکە] بڕ: باڕۆکە

باڕەکەو (گیانـ.)[باڕ1 + ئە + کەو] جوجکەی کەو، بێچووکەو، کەوباڕ.

باڕەهەوێردە (گیانـ.)[باڕ1 + ئە + هەوێردە] بێچووی هەوێردە، جوجکەی هەوێردە.

باڕێزە (نا. ل)[با1 + رێز (رێژ) + ئە] ١ـ بارانی بە دەم باوە، بارێژە. ٢ـ (گیا.) گیایەکە لاسکی درێژ و رەش باوە، گەڵای ورد و سێ گۆشەیە، وە کەرەوز دەچێ، لە شاخان لەو شوێنانەی کەمێ ئاویان هەیە شین دەبێ. لە کوردستان ئەم گیایە بۆ نەخۆشی میزگیران کەلکی لێوەردەگیرێ (قاموس ل ٣٠)، خاڵەڕەش، خاڵەڕەشە. ٣ـ [ئەر] بەر و میوەی کاڵ و کرمێ و خراپی دارەبەر کە با وەراندبێی، باوەرێن.

باڕێژە (نا. ل)[با1 + رێژ + ئە] بارانی بە دەم باوە، باڕێزە/١. ⁘ ئەوە لە لەشکری دەهاتە خوارێ / لەشکری میرە کوێرەی رەواندزێ / ئەوە هەروەکوو باڕێژەی دە بارانە (سروە ٧٥ ل ٣١).

باڕێسە (نا. ل)[با1 + رێس + ئە] [ئەر] تەختەیەکی چووک و تەنک کە بەنێکی تێدەکەن و بە دەست هەڵیدەسووڕێنن و لەبەر تەوژمێک کە ساز دەبێ دەنگی لێدێ، گڤگڤە، فڕفڕە.

باز^{1} (گیانـ.)[پەه: باز. باک: باز ـ ناو: باز ـ باش: باز ـ هەو: باز ـ زا: باز] مەلێکی کێوی، دندوک خوار، چنگی بەقەو، پەڕ و پۆی مۆر و خاڵی رەشی لە سەرە، گۆشتخۆرە و باڵندە و گیانداری چووک راو دەکا و دەیخوا. لە سەردەمی کۆن پاشا و میر بۆ راوی مەلی دیکە بازیان رادەگرت و بازەوانی تایبەتیان هەبوو. Falco gyrofalco ناوی لاتینی ئەم مەلەیە. ⁘ دار پیر دەبێ و جارێک باز لە سەری دەنیشێ. || **بازی بەخت:** بڕ: بازی دەوڵەت. ⁘ نیشتنی بازی بەخت هەڵکەوتە/ رێی وەها بۆ من

و هێمن چەوتە (حەقیقی ل ١٨٣). **بازی دەوڵەت:** بازێک بوە لە کاتێک پاشای وڵاتێک مردوە و کەس جێگری نەبوە، ئەو بازەیان هەڵفڕاندوە و لە سەر شانی هەر کەس نیشتبا ئەویان دەکردە پاشا، بازی یەقین، بازی بەخت، شابازی دەوڵەت. ***بازی دەوڵەت لە سەر نیشتن:** (کنـ.) بەخت روو تێکردن، چاک بۆ هاتن، بەختەوەر بوون. **بازی راو:** بازێک کە بۆ راو راگرترێ. **بازی سپی:** (کنـ.) هەتاو. ⸬ سایەیی پایە وەکوو باڵی هوما و بازی سپیم/ نە وەکوو بوومی قەدەم شووم و نە هەمڕەنگی قەلم (نالی ل ٢٨٩). بناگۆشی لە چینی زولفیا دەرکەوتبوو، دەتوت/ ئەمە بازی سپی سوبحە، چوە بن باڵی زاغی شام (مەحوی ل ٢١٧). **بازی یەقین:** بڕ: بازی دەوڵەت. ⸬ بازی یەقینیان هێناوە/ هەردووک چاوی وی بەستراوە/ هەڵیان ئاویت راوەستاوە (مان ل ١٨٤).

تێبینی: باز لە ڤەزە vazaـ ی ئەوێستایی بە مانای مەل کەوتوە و چاوگی ڤەز vaz لە ئەوێستا دا بە مانای فڕینیش هاتوە و لە پەڕەوازە، باڵەوازە، لانەواز دا هێشتا ئەو مانایە ماوە.

باز^{2} (نا.)[ئەو: ڤەزەه ـ پەه: ڤاز. باک: باز ـ ناو: باز، بازد ـ باش: واز، باز ـ هەو: باز ـ زا: ڤاز] ١ـ پەڕین بە سەر شتێک دا، خۆ هەڵاویشتن لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێک، بازد. ٢ـ بڕ: سێ باز. ⸬ ئێستەش کەناری حەوشەکە جێی باز و کەوشەکە / یاریی تیایە یا بووەتە مەعرەزی نوفوور (نالی ل ١٩٢). ٣ـ [باک] را. **~ بردن:** پەڕینەوە یا خۆ هاویشتن لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دوورتر، باز دان، بازد بردن. **~ دان:** ١ـ پەڕینەوە بە سەر شتێک دا بە هەنگاوێکی بەرز، باز بردن. ٢ـ لە بەرزاییەوە خۆ هاویشتن بۆ شوێنێکی نزمتر. & بازد دان. ٣ـ [باک] هەڵاتن، راکردن.

تێبینی: باز و هاوڕیشەکانی لە ریشەی ڤەز vaz ـ ی ئەوێستایی بە مانای رویشتن، بەزین و را کردن کەوتوە. بە گشتی ڤەز لە ئەوێستا دا جوڵانەوە و بزووتن نیشان دەدا و گەلێک وشەی کوردیی لەم چاوگەن.

باز^{3} (نا.) ١ـ رێگا، رێ، رێباز. ٢ـ رێگای تایبەتی و ناسراو و دیاریکراو. ⸬ بازی بێریان، بازی پاڵان. **~ ی رێ گرتن:** رێگا گرتن، سەر رێ گرتن.

⁞⁞ ئەتۆ زۆرت دنیا قوونەکەو کردووە، زۆر دانیشتووی لە بازی ڕێ گرتن و لە جەنگ و لە شەڕ و لە ڕۆژی دڵ هێشانە (لاس و خەزاڵ ل ١٥٢).

تێبینی: باز بەم مانایەش لە هەمان چاوگی باز2 کەوتوە و جگە لەوە لە ئەوێستا دا پەث path بە مانای ڕێگایە و دەگەڵ باز بە لە بەر چاو گرتنی ئاڵ و گۆڕی پیتەکان هەر یەک وشەن.

باز^{4} (پاش.) ١ـ لە چاوگی باختن (باختەن) ـ ی فارسی بە مانای دۆڕاندن و بەخت کردن دەکەوێ و بە دوای ناوەوە دەلکێ و مانای فەدا کردن و بەخت کردن دەدا. ⁞⁞ گیانباز، سەرباز. ٢ـ لە بازیدن (بازیدەن) ـ ی فارسی هەم بە مانای سەرەوە و هەم بە مانای کایە کردن و یاری کردن کەوتوە و بە دوای ناوەوە دەلکێ و (ئاوەڵناوی فاعلی یا ناوی فاعلی) ساز دەکا و مانای خەریک بوون و شارەزا بوون و یا ئۆگر بوون بەم ئیشە نیشان دەدا. ⁞⁞ کۆترباز، ژنباز.، کەوباز، قومارباز.

باز^{5} (ئان.)[ئەو: پیس] ڕەنگی ڕەش و سپی پێکەوە، بەڵەک، بازوو، بازگ، بازە.

تێبینی: پیس بە مانای ڕازاوە و نەخش لە پەئیسە ـ ی ئەوێستایی کەوتوە. پەئیسە لە ئەوێستا دا بە دوو مانا هاتوە. یەک بە مانای پیسیی و گولی و دووهەم بە مانای ڕازاوە، ڕەنگاو، جوان. ئەوەش لەبەر ئەمەیە کە لە نەخۆشی پیسیی دا پێستی لەش دوو ڕەنگ دەبێ. باز و هاوتاکانی بە مانای بەڵەک لە مانای دووهەمی پیس کەوتوون و ئاڵوگۆڕی پیتەکانیان بە سەر داهاتوە. هەروەتر باز دەگەڵ بۆز یەک ڕیشە و سەرچاوەیان هەیە و هەر یەکن و ماناکان هەندێک لێک ترازاون. (هس: بۆز)

باز^{6} (ئاک.)[پەه: ئەپاچ] دیسان، هەر، دووبارە.

باز^{7} (نا.)[فەر: base لە یون: Basis] لە شیمی دا شتێکە کە لە تێکەڵاو بوونی ئۆکسیدەکان دەگەڵ ئاو پێک دێ و ئەو تایبەتمەندییانەی هەیە ١ـ دەگەڵ ئەسیدەکان تێکەڵ بێ و خوێ (ملح) پێک بێنێ. ٢ـ ئەو ئاوەکییانەی کە بە هۆی ئەسید سوور بوون، شینیان بکا. ٣ـ ئاوێتەکەی ئەو ئەلکتریسیتە لە خۆی تێپەڕێنێ و تەجزیە بێ.

بازار (نا.)[باک ـ زا] ١ـ بازاڕ ٢ـ

شار. ٣ـ رۆژی یەکشەنبە.

بازاڕ (نا.)[هەخ: ئەباچەری ـ پەه: ڤاچار. باک: باژێر، بازار ـ ناو: بازاڕ، باژێڕ ـ باش: بازاڕ ـ هەو: بازاڕ ـ زا: بازار] ١ـ شوێنی سەودا و کڕین و فرشتنی کەڵ و پەل وپێداویستی ژیان. بازار هەم دەتوانی ریزە دوکان و جێگایەکی داپۆشراو بێ و هەمیش شوێنێکی سەر ئاوەڵا و مەیدان بێ و کۆمەڵە خەڵکێک بۆ کڕین و فرۆش لە یەک کۆ بنەوە. بازاری مەیدانی پتر لە گوندەکان برەوی هەیە و لەرۆژێکی دیاری کراو بە تایبەت مەڕدار و چێودار پێکی دێن و ماڵات دەفرۆشن یا دەکڕن. ٢ـ مەعامله، سەودا. ٣ـ (کنـ.) درۆ و چیرۆکی رێکخستە. ⁘ ئەو دوکان و بازاڕە چیە بۆ خۆت داناوە؟ ٤ـ (کنـ.) سینگ و بەرۆکی یار. ⁘ نیشانیان داوم خاتوون ئەستی، سینگی دەڵێی بازاڕ و دوکانە/ محەللی تاجران لەوێ دەگرنەوە سەودا و معامەلە و سانە (شێخ فەرخ ل ٢٥). ~ **خۆش بوون:** لە رمێن دا بوونی پیشە و کار و مەسەلەیەک، برەو خۆش بوون، بازاڕ گەرم بوون. ⁘ ئەورۆژانە شایی زۆرە و بازاڕی چاوەشان زۆر خۆشە. ~ **شکان:** هاتنە خواریّ نرخ، هەرزان بوون و رمێن نەمان کاڵا، لە برەو کەوتن. ⁘ شەهد و شەکەر ئەی قوربان بازاڕی شکا یەکجار / لەو وەقتەوە وا دەرکەوت لەعلی لەبی شیرینت (ئەحمەد موختار ل ٦٦). کاکۆڵی بە دەم باوە کە بادا بە بەدەن دا / بازاڕی شکا نافە بە سەر چین و خوتەن دا (وەفایی ل ١٠). ~ **کردن:** سەودا کردن، کڕینی کەل و پەل لە بازار. ⁘ پیاوەکە بۆ سبەی شتمان زۆر دەوێ بزانە دەتوانی بازاڕێ بکەی. ~ **کەساد بوون:** برەو نەبوونی پیشە و کار و مەسەلەیەک. ⁘ بازاڕی شێعر و شاعیری کەسادە. ~ **گەرم بوون:** بڕ: بازاڕ خۆش بوون. ~ **هەبوون:** رمێن هەبوون، فرۆشتنی کەل و پەل بە خەڵک، بە بازاڕ بوون. // بێ بازاڕ بوون. ⁘ ئەورۆ بازاڕم نەبوو هەر کەس بە لای دوکانەکەم دا نەهات. **بە ~ بوون:** ١ـ بازاڕ هەبوون. ٢ـ رستەیەک کە کەسێک بە دوکانداری دەڵێ بە مانای رمێن و فرۆش هەبوون. ‖ **بازاڕی خۆش:** ١ـ بازاڕێک کە کڕین و فرۆشی زۆری تێدا بکرێ و رمێنی هەبێ. ٢ـ کەسێک کە دەسکەوتی لە هەر بارێکەوە زۆر بێ. & بازاڕی گەرم. **بازاڕی رەش:** بازاڕێک کە جنسەکانی

گرانتر لە بازارِ دەکرِن و دەفرۆشن و ئەم جنسانەش لە بازارِ بە سانایی دەست ناکەون. **بازارِی کەساد:** ١ـ بازارِێک کە رمێنی زۆر نەبێ. ٢ـ کەسێک کە دەسکەوتی کەم بێ. **بازارِی گەرم:** برِ: بازارِی خۆش. **بازارِی مردوو:** بازارِێک کە رمێنی زۆرزۆر کەم بێ وەک وەی هەر نەبێ.

بازارِپاشی (نا. ل)[بازارِ + باش + ئی] کەسێک کە زوو لە لایەن دەوڵەت یا میرەوە بە کار و باری نێو بازار و باژێرِ رادەگەیشت.

بازارِتیژیی (حم.)[بازارِتیژ + ئیی] پێهەڵکوتن بە شمەک و کالا بۆ وەگیر خستنی کرِیار و پێ فرۆشتنی، بازارِگەرمیی، بازارِخۆشیی.

بازارِچی (ئان. ل)[بازارِ + چی] برِ: بازارِی

بازارِخۆش (ئان. ل)[بازارِ + خۆش] کەسێک کە بە ئینساف شمەکەکانی دەفرۆشێ و کرِیار لێی رازییە، خۆش سەودا.

بازارِخۆشیی (حم.)[بازارِخۆش + ئیی] برِ: بازارِتیژیی.

بازیبەند (نا. ل)[بازی2 + بەند/١٣] برِ: بازووبەند

بازارِگەرمیی (حم.)[بازارِگەرم + ئی] برِ: بازارتیژیی

بازارِیی (ئان. ل)[بازارِ + ئیی] ١ـ (حم.) سەر بە بازارِ، هەرچی پەیوەندیی بە بازارِەوە هەبێ. ٢ـ کەسێک کە لە بازارِ خەریکی فرۆشی کالایە، دوکاندار، بازارِچی، ئەهلی بازارِ. ٣ـ (مجـ.) کەمبایخ، سووک، کالاّیەکی بە دانستە و خۆماڵیی ساز نەکرابێ، شتی بێنرخ و نارِەسەن کە بە پارە دەست دەکەوێ، شتی دونیایی. ⁘ بەرگی دنیا هێندە کورت و کۆنە و بازارِییە/ چونکە ناگاتە گونی دێوانەکەی لێی عارییە (نالی ل ٥٧٨). ٤ـ (مجـ.) کەسێک کە دوور لە مەعنەویاتە و پارە و بازارِ و دونیای ماددیی لا گرینگە. ٥ـ (مجـ.) ئافرەتی سووک و هەرزە و حەکەدار کە خۆ بە خەڵک نیشان دەدا.

بازالت (نا.)[فەر: basalte] بەردێکی رەشی گرِکانیی سەخت و رەقە، مەرِمەرِی رەش، بەردی مەحەک.

بازبازان (نا. ل)[باز2 + باز2 + ئان][ئەر] برِ: بازبازدێن

بازبازانێ (نا. ل)[باز2 + باز2 + ئان

+ ئیٚ][سۆر] برِ: بازبازدێن

بازبازدێن (نا. ل)[باز2 + بازد + ئێن] ١- یار و کیٚ بەر کێیەکە منداڵان دەیکەن و لە شوێنێکی دیاری کراو بازد دەدەن بزانن کامەیان پتر دەپەڕیٚ، بازبازانیٚ، بازبازۆکیٚ، بازدبازدێن، بازدبازدۆکیٚ، بازبازان، پڕای. ٢- هەڵبەز و دابەزی و هەڵات هەڵاتی منداڵان.

بازبازۆکیٚ (نا. ل)[باز2 + باز2 + ئۆک + ئیٚ] برِ: بازبازدێن

بازبازێن (نا. ل)[باز2 + باز2 + ئێن] برِ: بازبازدێن

بازبەند (نا. ل)[باز (بازوو) + بەند] [باک - زا] برِ: بازووبەند.

بازپەڕێن (ئان. ل)[باز1 + پەڕێن] کەسێک کە لە راو دا بازی پێیە و باز لە نێچیر بەردەدا، بازەوان، قوشچی.

بازخانە (نا. ل)[باز1 + خانە] شوێنێک کە باز و مەلی راوکەری لێڕادەگرن، قۆشخانە.

بازد (نا.)[موک] برِ: باز2. **~ بردن:** برِ: باز دان. **~ دان:** برِ: باز دان.

بازدبازدۆکیٚ (نا. ل)[بازد + بازد + ئۆک + ئیٚ][موک] برِ: بازبازدێن.

بازدبازدێن (نا. ل)[بازد + بازد + ئێن][موک] برِ: بازبازدێن

بازدەبەران (نا. ل)[بازد + ئە + بەران][موک] دواین حەوتەی وەرزی زستان کە هەتاو هەموو رۆژیٚ جێگای ئاوابوونی دەگۆڕیٚ، بازەبەران.

بازدەڵبازد (نا. ل)[بازد + ئەل + بازد][موک] برِ: بازبازدێن

بازر (گیانـ.)[باک] برِ: بازڕ

بازرگان (نا. ل، ئان. ل)[پەه: ڤازارەکان] ١- کەسێک کە کاری کڕین و فرۆشتنی کەرەسە و کاڵای زۆرە و بە تێگراییە، تاجر. ٢- کوتاڵ فرۆش، بەزاز.

تێبینی: دوکتور موعین ریشەی بازرگانی بردۆتەوە سەر بازار + گان (برِ: برهان ب ١ ل ٢١٩)

بازرگانباشی (نا. ل)[بازرگان + باش2 + ئی] گەورەی کاروان کە سەرۆکایەتی قەتار و بارەکانی بە دەستەوەیە و هەموو هی خۆیەتی، سەر بازرگان، باش بازرگان. ⁘ وا پیٚ دەچوو بازرگانباشی زمانی کوردی نەدەزانی، وەرگێڕی هەبوو ... (دمدم ل ٣٩)

بازرگانی (نا. چا)[بازرگان + ئی] ١-

کاری کڕین و فرۆشتنی شمەکی زۆر، کار و پیشەی بازرگان. ٢ـ کوتاڵ فرۆشی، بەزازی.

بازرە (نا.)[ناو: بازرە ـ هەو: بازرە] ئەم وشە لە زاراوەی ناوەندیی دا بە تەنیا نایە و دەگەڵ چاوگی بوون و کردن دێ و بە گشتی مانای حاڵەتی کەوانەیی لە جووڵانەوە دا دەدا، لە دیوانی مەولەوی دا بە تەنیا بە مانای حەیوان و نێچیرێک کە لە شوێن خۆی بگەڕێتەوە هاتوە. ⁘ بازرە پڕتاو، کۆ چون تل مەوەرد / هەر بەرد بی نەو هەرد مەهەڕد وێنەی گەرد (مەولەوی ل ٤٩١). ~ **بوون:** لە نەکاو هەستان و دەرپەڕینی نێچیر و گیاندار، دەرپەڕین. ⁘ ئەوە مامزی من بازرە دەبوو / هەر خۆی داویشتەوە سپیلکی دە سەر خانێ / ... (پایزە ل ٥٢). ~ **کردن:** ١ـ خۆ دزینەوەی نێچیر بێ ئەوەی راوکەر هەست پێ بکا، دەرپەڕین و راکردنی نێچیر و خۆ ون کردن. ٢ـ کەوانە کردنی هەر شتێکی باویشترێ، کەوانە کردن، بازرەقە بەستن. ٣ـ دەرپەڕاندنی نێچیر. ⁘ ئەوە مامزم بازرە دەکرد لە شیرین خەو دا، لە گەرمەلانێ (پایزە ل ٥٣).

تێبینی: هەردووک وشەی بازرە و بازرەقە لە vaza ی ئەوێستایی بە مانای راکردن، بەزین و هەڵاتن و بە گشتی جووڵانەوە کەوتوون.

بازرەقە (نا.)[بڕ: بازرە] ئەم وشەیە بە تەنیا دەکار ناکردرێ و دەگەڵ چاوگی بەستن دێ و ئەم مانایانە دەدا. ~ **بەستن:** ١ـ دەرپەڕین لە نەکاو. ⁘ کەروێشکێک لە بەر پێم بازرەقەی بەست و هەڵات. ٢ـ فیچقە کردنی خوێن یا هەر شتێکی ئاوەکی دیکە. ٣ـ کەوانە کردنی شتی هاویشتراوی وەک تیر و گوللە، بازرە کردن.

بازڕ (گیانـ.)[باک: بازر ـ ناو: بازڕ، بازۆڕ، بازۆڕی ـ هەو: باڵزەر] مەلێکی چووکی راوکەرە، وەک بازە بەڵام چووکتر، رەنگی بۆرەڵووکەیە و بن سینگی سپییە، پاساری و مشک و گیانلەبەری چووکی دیکە راو دەکا، مشک گرە.

تێبینی: وێدەچی کە ئەم وشەیە لە پێشدا باڵ + زەڕ بوە و لە دوایی هەندێک سوابێ و ئەم شێوانەی دیکەی لێ پەیدا بووبێ.

بازقەپان (گیانـ.) بڕ: باشقەپان

بازک (نا.)[زا] بڕ: بازنە

بازگ (ئان. ل)[باز5 + گ] بڕ: بازوو2

بازگە^{1} (نا. ل)[باز3 + گە] ڕێگای هات و چۆی مامز و بزنە کێوی. ڕاوچی ئەم ئاهەڕێیانە دەبیننەوە و لە شوێنێک دەچنە سیپەوە و کاتێک بۆ ئاو خواردنەوە بەوێدا تێدەپەڕێن تەقەیان لێدەکەن و ڕاویان دەکەن.

بازگە^{2} (نا. ل)[باز2 + گە] ئەو شوێن و جێگایەی کە لەوێوە باز بدەن، شوێنی باز دان.

بازگەشت (نا. چا)[فار: بازگشت] ١ـ گەڕانەوە. ٢ـ پاشگەز. ٣ـ پەشیمان. **~ بوونەوە:** ١ـ پاشگەز بوونەوە. ٢ـ پەشیمان بوونەوە. ∷ خەجێ دەیکوت ئامۆزا سیامەند لە قەولان بازگەشت نیم ئەمما گەلێکت لێدەترسێم (گەنج ل ٣٦٤).

بازن (نا.) بڕ: بازنە

بازند (نا.) ١ـ (ئا.) بڕ: باسک. ٢ـ (ئا.) ئەو شوێنەی دەست کە بازنەی تێدەکردرێ، مەچەک. ٣ـ بازنە/١.

بازنگ (نا.) بڕ: بازنە

بازنە (نا.)[باک: بازن ـ ناو: بازن، بازنگ، بازنە ـ باش: بازنە ـ هەو: بازن ـ زا: بازن، بازک] ١ـ ئاڵقەیەکە لە زێر و زێو یا لە شتی ئاسای دیکە وەک شووشە کە ژن بۆ جوانی لە دەستیان دەکەن، بازند، دەسبێنک، دەسینە، دەسبەنی. ٢ـ ئاڵقەیەکی ئاسنە وەک ئەنگوستیلە و حەڵقە بۆ بەرگری لە شکانی پتری دار و گۆچان تێی هەڵدەکێشن. ٣ـ جەغز، دایرە. || **بازنەی کوردیی:** جۆرێک بازنەی زێڕی دەستی ژنانە کە دراوێکی زێڕی بە زنجیرێکی کورتەوە پێوەیە.

تێبینی: ڕێی تێدەچێ کە ئەم وشەیە لە پێشدا بازوونە یا بازینە (هەروەک دەسینە) لە بازوو یا بازی + ئینە پێک هاتبێ و لە دوایی سوابێ و بووبێتە بازنە.

بازنیشەستە (نا. مف.)[فار: بازنشستە] ١ـ کەسێک کە لە پیریی، نەخۆشیی یا هۆی دیکە لە کار کردن ئازاد دەکرێ و پارەیەکی دیارییکراوی بۆ دەبڕنەوە، تەقاعود ٢ـ (مج.) خلاسی لە کار و بێگارێک. **~ بوون:** لە کار ئازاد بوون و پارەی تەقاعود وەرگرتن.

بازۆڕ (گیان.) بڕ: بازڕ

بازۆڕی (گیانـ.) بڕ: بازڕ

بازۆڵە (نا. ل)[بازوو1 + ئۆڵە] ئەستوورایی باسک، بابۆڵەی باسک.

بازوو^{1} (ئا.)[ئەو: بازو] بڕ: باسک

بازوو^{2} (ئان. ل)[باز5 + ئوو] ١ـ گایەکی کلک و لاقی سپی بێ. ٢ـ هەر شتێکی دوو رەنگ یا ئەبلەق بێ، بەڵەک، بازگ، بازە، باز.

بازووبەن (نا. ل)[بازوو1 + بەن][ئەر] بڕ: بازووبەند

بازووبەند (نا. ل)[بازوو1 + بەند] [پەھ: بازێپانەک. باک: بازبەند ـ ناو: بازووبەند، بازووبەن، بازیبەند، بازیوەن، بازیبەن ـ هەو: بازووبەن ـ زا: بازووبەند، بازبەند] ١ـ کوتە چەرمێکی ساز کراوە کە پاڵەوان لە باسکیان دەبەست. ٢ـ نوشتە و دوعایەک کە لە باسک دەبەسترێ. ٣ـ خشڵێکە وەک بازنە بەڵام پانتر کە پتر لە زێڕ یا زێو ساز دەکرێ و ژنان دە باسکیان دەکەن، قۆڵ بەند، قۆڵەوان.

بازووکا (نز.)[ئین: bazooka] چەکێکی شەڕە، سووکە و هەڵدەسووڕێ، بۆ ئامانجی گەورە کەلکی لێ وەردەگرن و لە سەر شان دادەندرێ و دەهاویشترێ. بۆ یەکەم جار ئامریکا لە شەڕی دووهەمی جەهانی دەکاری کردوە.

بازە^{1} (ئان. ل)[باز5 + ئە] بڕ: بازوو2

بازە^{2} (نا.)[؟] ١ـ پارچەیەکی ئەستوور و گەرمە، لایەکی هەندێک تیسکنە و پتر دەیکەنە دەرپێ و لە کاتی سەرما دەبەری دەکەن، بەمبازی. ٢ـ [باک] جاو

بازەبەران (نا. ل)[باز2 + ئە + بەران] بڕ: بازدەبەران

بازەرە (گیانـ.)[بازە1 + رە (ڵە)][هەو] بڕ: جاڵجاڵۆکە

بازەڵە (ئان. ل)[بازە1 + ڵە] ١ـ هەر شتێک کە هەندێک بەڵەک بێ. ٢ـ (گیانـ.) بێچووی بەراز، کوودەڵە، کوودەرە، بزەڵە. ٣ـ منداڵێک کە گەورە بووبێ. ٤ـ منداڵی قۆشمە و فێڵەزان کە دەیەوێ بە قسە گەورەتر لە خۆی هەڵخەڵەتێنێ و لە زیتەی چاوەکانی را دیارە فریوت دەدا. ٥ـ کەسێک کە شەرمی شکاوە و بە راشکاوی هات و چۆ دەکا یان قسان دەکا. ~ **خوێندن:** زۆرزان و فێڵەزان بوونی منداڵ.

بازەڵێن (نا. ل)[بازەڵە + ئێن] کایەیەکە لە نێو کچۆڵانی موکریان دا. کایەکە بەمجۆرەیە پێنج بەردی چووکی پان لە سەر لەپی دەست دادەنێن و هەڵیداوێن و دەیخەنە سەر پشتی دەست و حەول دەدەن هەمووی بگرنەوە ئەگەر هەموو بکەونە زەوی و چ نەکەوێتە سەر پشتی دەستی ئەو کچە دەخیچێ بەڵام ئەگەر چەند دانەیەک بکەون ئەوا دەبێ هەر ئەو جۆرەی کە بەردەکانی لە سەر پشتی دەستە بەردەکانی زەوی بە دوو قامکی شادە و گەورە هەڵیان گرێتەوە و دوایی بەردەکانی پشت دەستیشی هەڵاوێ و لە سەر لەپ خڕیان کاتەوە، کە لەووە تەواوی هات ئەودەم بەردێک وەلا دەنێ و بە چواران درێژە بە کایە دەدا هەتا هەموویان تەواو دەکا. کچێک کە ئەو کایە بباتەوە لایەکەی دیکە سزا دەدا، قەمچان، رێخان، پێنج بەردە، پێنج بەرک، پێنجۆک.

بازەوان (نا. ل، ئان. ل)[باز1 + ئە + وان] کەسێک کە لە بارەگای میر یا دیوەخانی ئەرباب ئەرکی ئاگاداری و بار هێنانی باز و مەلی راوکەری دیکەی بۆ راو بە ئەستۆوە بوو و لە کاتی راوێش دا، بازی لە نێچیر بەردەدا، قووشچی.

بازی^{1} (نا.)[تات: ڤازی ـ فار: بازی. ناو: بازی، وازی ـ هەو: بازی] ١ـ گاڵتە. ⁘ بازیت پێ وەردەن هەر یەک وە لایێ/ سەدای دایەنان وە لایەلایێ (مەولەوی ل ٤٢٩). ٢ـ [قووچ] وەردێنە. ٣ـ یاری، کایە، وازی.

بازی^{2} (نا.)[بڕ: باسک] بە مانای بازوو و باسکە کە لە هەندێک وشەی لێکدراو دا دەبیندرێ. ⁘ بازیوەن، بازیبەند.

بازیبەن (نا. ل)[بازی2 + بەن1][ئەر] بڕ: بازووبەند

بازیبەند (نا. ل)[بازی2 + بەند] بڕ: بازووبەند

بازیهەوایی (نا. ل)[بازی1 + هەوا + ئی][ئەر] بڕ: بادەوە1

بازیوەن (نا. ل)[بازی2 + وەن1][ئەر] بڕ: بازووبەند

باژالە (نا.)[باک] بڕ: باژیلە

باژک (نا.)[بڕ: باجک][زا] بڕ: بیبار

باژەڵە (نا.) بڕ: باژیلە

باژۆر (نا. ل)[؟] دەگەڵ چاوگی کەوتن دێ و مانای هەوا و کەڵکەڵە دەدا. **وە ~ کەوتن:** هەوا و کەڵکەڵەی کارێک لە

سەر دان، لە کەللە دان. ⁘ کاکم وەباژۆر کەوتوە ببێتە دوکتور. ئەو کچە وەباژۆر کەوتوە بۆ مێرد کردن.

باژەن (نا. ل)[با1 + ژەن][باک] بڕ: باوەشێن

باژیلە (نا. ل)[؟] ١ـ نەخۆشییەکە لە بەر موسلّدانی منداڵی نێرینە دەدا و میزی پێناکرێ. (کشت و کاڵ ب ١ ل ٢٨). ٢ـ نەخۆشییەکی پێستی منداڵانەیە. (وەهبی ل ٦). زیپکەیەکە کە لە لەش و پێی منداڵ دێتە دەر (مەردووخ ب ١ ل ١٠١) & باژەڵە، باژالە.

باژێڕ (نا.)[بڕ: بازاڕ] ١ـ بازاڕ ٢ـ شار

باژێڕی (ئان. ل)[باژێڕ + ئی] کەسێک کە لە شار بژی، شاری، شارستانی.

باس^{1} (نا.)[عەر: بحث] ١ـ هەواڵ، خەبەر. ⁘ خەبەر و باسی کاک کەریمت نیە؟ ئەوە چ باسە ئەو منداڵانە بۆ دەگرین. ٢ـ لێدوان و لێکۆڵینەوە لە سەر مەسەلەیەک. ⁘ ڕۆژنامەکان باسێکی دوور و درێژیان لە سەر کوردستان نوسیوە. ٣ـ ڕووداو و مەسەلەی شیاوی سەرنجی خەڵک. **~ داکەوتن:** بڵاو بوونەوەی قسە و باسی کەسێک بە بەربڵاوی وەها کە هەموو کەس پێیبزانێ. **~ کردن:** ١ـ وتووێژ کردن. ٢ـ گێرانەوەی قسە بە درێژی. ٣ـ قسە کردن، مەسەلەیەک هێنانە گۆڕ. ⁘ باسی پارە مەکە هیچت نادەمێ. هەر باسی ژن بکەی نارەحەت دەبێ. **~ هەبوون:** هەواڵ و خەبەرێک هەبوون. || **باسی سەر:** خەتەر، مەترسی. * **باسی سەر بوون:** جێی مەترسی بوون، گیان و سەر لە خەتەر دابوون. ⁘ بە شەو منداڵی چووکە بەتەنێ ناردنە دەر باسی سەرە.

باس^{2} (نا.)[بڕ: باسک] بڕ: باسکێش

باستان (نا.)[پەه: باستان] کۆن، قەدیم.

باستانی (ئان. ل)[باستان + ئی] هەرچی کە پێوەندی بە کۆنەوە هەبێ، قەدیمی، کۆنینە، کەونارا.

باسترمە (نا.)[تور: باسترمە] گۆشتی ئامادەی گا یا خووک کە ئێستاکە لە کارخانە ساز دەکرێ و دەنێو ریخۆڵەی دەکەن و بە رووتی و بە سوورکراوەیی دەیخۆن، باستورمە، باسورمە، کاڵباس.

تێبینی: باسترمە لە چاوگی باسترماخ بە مانای تێنان و تێخستن کەوتۆتەوە و دەبێتە تێ ئاخنراو.

باستورمه (نا.) بڕ: باسترمه.

باستیک (نا.) بڕ: باسلق

باسریشک (نا. ل)[با1 + سریشک] کرێوه یا بارانی دەگەڵ باوە.

باسقەپان (گیانـ.) بڕ: باشقەپان

باسقەندە (نا. ل)[باس2 + قەندە] بڕ: باسقەننە.

باسقەننە (نا. ل)[باس2 + قەننە] پارچە دارێکی باریکی بەلاڵووکە ناوەکەی دەردەدەن و پتر لە سەری سەبیلەی دەنین، باسقەندە.

باسک^{1} (نا.)[هیک: باهو ـ ئێک: بازو ـ ئەو: بازو ـ پەه: بازاک، بازای، بازێ، بازەئی، ڤاز، باژاک ـ خوت: بایسو. باک: باسک، بازوو ـ ناو: باسک، باهۆ، باهوو، بازوو ـ باش: بازوو ـ هەو: بازوو، باسک، باهۆ ـ زا: باسک، بازوو، بۆژی] ١ـ (ئا.) بەشی سەرەوەی دەستی مرۆڤ لە شانەوە هەتا ئانیشک. ٢ـ بەشێک لە کێو کە وەک باسکی مرۆڤ لێژایی کەوتۆتێ و بەرەو نزمایی دادەکشێ، بستوو، ملە، باهوو، یاڵ، کلکە. ٣ ـ بەشێک لە ئاموور، (بڕ: باسکێش). ٤ـ دارجگەرەی درێژ، دەمنە، مۆدنە. ٥ـ [باک] باڵی مەل و پەلەوەر. ٦ـ (نز.) بەشێک لە سپا و لەشکر کە لە یەکێک لە لایەکان (راست یا چەپ) هەڵکەوتبێ. ፡፡ سەربازەکان لە نێوان دوو باسکی دوژمنەوە گەمارۆ درابوون.

باسک^{2} (ئان. ل)[باس (باز5) + ک] ١ـ هەر شتێکی دوو رەنگ یا ئەبڵەق بێ، بەڵەک، بازگ، بازە، باز، بازوو. ፡፡ قەلەباسکە. ٢ـ دوڕە، دووڕەگ. ፡፡ باسکەسەگ

باسکڵاو (نا. ل)[باس2 + کڵاو] گەڵای پان و گەورەی رێواس.

باسکووڵ (نا.)[فەر: bascule] جۆرێک قەپانی گەورەیە بۆ کێشانی باری زۆر قورس.

باسکەسەگ (نا. ل)[باسک2 + ئە + سەگ] سەگێکی دوڕەی نێو قەد تەنگە لە دایک تاژی و باوک سەگ بوە.

باسکەملە (نا. ل)[باسک1 + ئە + مل + ئە] داری گەورە و کۆلکە داری وشک بۆ سووتاندن، پیلەوار.

باسکەمەلە (نا. ل)[باسک1 + ئە + مەلە] جۆرێک مەلەیە کە دەستەکان بە تەواوی رادەوەشێندرێن و بە قەوەی باسک مەلەی دەکەن، مەلەباسکە.

باسکەوجاڕ (نا. ل)[باسک1 + ئە + هەوجاڕ] بڕ: باسکێش

باسکیتباڵ (نا. ل)[ئین: basketball] جۆرێک یاری تۆپێنە کە دوو دەستەی پێنج کەسی لە مەیدانێکی تایبەتی دەیکەن و تۆپەکە لە شتێکی وەک سەوەتە تۆڕی کە لە بەرزایی هەلاوەسراوە داوێن و هەر لایەک پتری تێ باوێ دەیباتەوە.

باسکێش (نا. ل)[باسک1 + هێش1] پارچەیەک لە دوو پارچەی هەرەگەورەی ئاموورە. دارێکی درێژی راستە کە سەرێکی بە نیر بەستراوە (بۆسە نیر و ئاموور پێک دەلکێنێ) و سەرەکەی دیکە دەکەوێتە سەر دووهەم پارچەی ئاموور یانی دەندە (شەمشیرە باسکێش و دەندە پێک دەلکێنێ)، مژان، مژانە، باس، باسک، باسکەوجاڕ.

باسلق (نا.)[تور: باسدق] خواردەمەنییەکی شیرینە لە نیشاستە و شیرەی ترێ. نیشاستە و شیرە پێکەوە دەکوڵێنن هەتا پەیت دەبێ لە دوایی کاکڵە گوێزی دەنێو دەنێن و بەنی تێهەڵدەکێشن و لوولەی دەکەن و هەڵیدەگرن بۆ زستان، باسوخ، باسوز، باستیک، باسووق.

باسوخ (نا.) بڕ: باسلق

باس وخواس (نا. ل)[باس1 + و + خواس] دەنگوباس، هەواڵ، خەبەر. ⁙ باس و خواسی کاک هەباس چیە لێر و لەوێ باسی دەکەن.

باسورمە (نا.) بڕ: باسترمە.

باسوز (نا.)[ئەر] بڕ: باسلق

باسووق (نا.) بڕ: باسلق

باسیل (نا.)[لات: bacillum] جۆرێک باکتری باریکی وەک میلەیە، بە چاو نابیندرێ و ئازار و نەخۆشی دێنێ وەک ئازارەسی.

باش^{1} (ئان.)[باک: باش ـ ناو: باش ـ هەو: باش ـ زا: باش] ١ـ کردار و خوو و خدەی پەسەند لە مرۆڤ دا، چاک، خاس، قنج، خوو. ⁙ کوڕی باش، ژنی باش. ٢ـ بە کەلک، رێک و پێک و دروست ساز کراوی هەر شتێکی دەسکردی مرۆڤ. ⁙ دیواری باش، داشقەی باش. ٣ـ زانا، تێگەیشتوو. ⁙ مامۆستای باش، مەلای باش. ٤ـ گیانداری قەڵەو و پەروەردە. ⁙ مەڕی باش، گای باش. ٥ـ ساغ، سلامەت. // نەخۆش، نەباش. ⁙ حەمە

دوو ڕۆژە حاڵی باش نیە. ٦ـ (مجـ.) زۆر، ڕادەی پێویست. ∷ خەڵکێکی باش هاتبوونە تەماشا. **~ بوون:** ١ـ نەخۆش نەبوون، ساغ بوون. ٢ـ چاک بوون، بەرەو چاکی ڕۆیشتن. ∷ کوڕەکەمان ئێستا زۆر باش بوە و دەستی لە شەوگەڕی هەڵگرتوە. **~ بوونەوە:** ١ـ لە نەخۆشی هەستانەوە. ٢ـ چاک بوونەوە و وەک خۆ لێهاتنەوەی شتی خراپ و برینی لەش. باش کردن: ١ـ گۆڕینی حاڵەت لە ئاساییەوە یان خراپییەوە بەرەو چاکی. ∷ داهاتنی کومباین داهاتی جوتێران زیاد و ژیانیان باش دەکا. ٢ـ کاری چاک و ڕێک و پێک کردن. ∷ باشت کرد نەهاتی! **~ کردنەوە:** ١ـ چاک کردنەوەی نەخۆش. ٢ـ چاک کردنەوەی شتی خراپ و لە کار کەوتوو.

باش^2 (نا.)[تور: باش (سەر)] لە پاش و پێش بە وشەوە دەلکێ و مانای سەر، سەرۆک، گەورە و مەزن دەدا. ∷ سوورباش. باشچاوەش، باش وەستا.

تێبینی: ئەم وشەیە لە سەردەمی دەسەڵاتی عوسمانیەکان چۆتە نێو زمانەکانی دەوروبەرەوە.

باشار (نا.)[تور: başarı] دەرەقەت، دەرڕۆست. **~ بوون:** بەربەرەکانی کردن، لە ئاست کەسێک ڕاوەستان، پێویران. **~ کردن:** توانایی ئەنجام دانی کارێک هەبوون، پێویران، دەرەقەت هاتن. ∷ ژن ئەگەر لە لانی خراپەی دا کەس باشاری ناکا.

باشبازرگان (نا. ل، ئان. ل)[باش2 + بازرگان] بڕ: بازرگانباشی

باشچاوەش (نا. ل، ئان. ل)[باش2 + چاوەش] سەرۆک و هەمەکارەی دەستەی چاوەشان، گەورەی چاوەشان.

باشق (نا.)[باک] بڕ: باشوو

تێبینی: باشق عەرەبیکراوی باشۆک ـ ی کوردییە کە لە عەرەبییەوە چۆتەوە نێو زاراوەی باکووریی.

باشقەپان (گیانـ.)[؟] جۆرە مارێکی ئەستووری درێژی زەردە سەر کلکی خڕە (خـاڵ ب ١ ل ١٠١)، بازقەپان، باسقەپان.

باشنا (نا.)[زا] بڕ: باڵنج

باشگا (نا. ل)[باش2 + گا] شوێنێک کە کۆمەڵێک بۆ وەرزش و یاری و کایە لێی کۆ دەبنەوە.

باشوەستا (نا. ل، ئان. ل)[باش2 +

وەستا] گەورەی کرێکار و بەردەستان، سەروەستا. ⁘ ئەو چەنەی رەنگ شاخی زێڕین بۆ تۆم پەروەردە کرد، دڵم نایێ، دە مست وەستای ناشی نێم، وەستاییێکی باشوەستا ببێ، سەبرسەبر نەرم نەرم زەحمەتی نەدا لە مەسقەڵ کێشانێ (مان ل ٨٥).

باشۆ (گیانـ.)[باک] برٍ: باشوو

باشۆک (گیانـ.)[باشۆ + ک][باک] برٍ: باشوو

باشۆکە (گیانـ.)[باشۆ + کە] برٍ: باشوو

باشوو (گیانـ.)[باک: باشۆک، باشۆکە، باشۆ، باشق ـ ناو: باشە، باشوو، باشووکە، باشۆکە، واشە ـ باش: واشە، باشە ـ هەو: واشە] باڵندەیەکی گۆشتخۆری راوکەری چووکە لە رەگەزی باز و بچووکتر لەو، رەنگی چاوی زەردە، سەر پشتی بۆر و بەر زگی سپییە و لە ئاسمان لە مەلی دیکە دەدا و راویان دەکا، Falko nisus ناوی لاتینی ئەم مەلەیە.

تێبینی: باشوو و هاوتاکانی لە بنەڕەت دا دەگەڵ باز یەکن و یەک ریشەیان هەیە و لە دوایی بۆتە ناوی دوو باڵندەی جیا. باشە هەر وەک باز لە ریشەی ڤەزە vaz ی ئەوێستایی بە مانای مەل کەوتۆتەوە. (برٍ: باز 1)

باشوور (نا.) یەکێک لە چوار لای جوغرافیایی کە بەرابەری باکوورە، لای قبڵە.

تێبینی: نازانم ئەو وشەیە کەی و چلۆن ساز بوە، بەڵام پێموایە ئەم وشەیە (بۆ ژوور) یان (بەرەوژوور) بوە و لە بەرابەر باکوور دا شێوەی باشوور ـ ی بەخۆوە گرتوە.

باشووریی (ئان. ل)[باشوور + ئیی] ١ـ هەرچی کە پێوەندی بە باشوورەوە هەبێ. ٢ـ هەرچی لە لای باشوور هەڵکەوتبێ. ٣ـ یەکێک لە زاراوەکانی زمانی کوردیی کە لە باشووری کوردستان هەڵکەوتوون و بریتین لە بن زاراوەکانی لەکی، فەیلی و ...

باشووکە (گیانـ.)[باشوو + کە] برٍ: باشوو

باشە (گیانـ.) برٍ: باشوو

باشەڵ (نا.) برٍ: باشێڵ

باشێڵ (نا.)[؟] چارۆکەیەکە کە ژنان بە کۆڵی دادەن و دوو سەرەکەی لە

پشتیان دەبەستن بۆ ئەوەی شتی تێبکەن، باشەڵ، کۆڵوانە.

باشی (پاشـ.)[تور: باشی] بە دوای ناوەوە دەلکێ و مانای سەرۆک، سەردەستە، گەورە دەدا. ⁘ بازرگانباشی، وەستاباشی.

باع (نا. د) دەنگی بزن و مەڕ.

باعاندن (چا. م)[لە باع] بڕ: باڕاندن.

باعە (نا. د) بڕ: باڕە

باعەباع (نا. د)[باعە + باع] بڕ: باڕەباڕ

باعیس (نا.)[عەر: باعث] هۆ، سەبەب، هانە، باعیسکار. ~ **بوون:** بوونە هۆی مەسەلە و کارێک، باعیسکار بوون. ~ **ی کەسێک بوون:** بوونە هۆی پێشهات و کارەساتی خراپ و نالەبار بۆ کەسێک. ⁘ کێ باعیسی ئێمە بوو یا خودا بەردی لێباریێ (کانی مرادان ل ١٥٣).

باعیسکار (ئان. فا)[باعیس + کار] کەسێک کە دەبێتە هۆ و باعیسی مەسەلە و کارێک. ~ **بوون:** بڕ: باعیس بوون. ⁘ هەرچەند خراپە پیاو ببێ بە باعیس و باعیسکاری دڵان (لاس و خەزاڵ ل ٥١).

باغ^{1} (نا.)[سوغ: باغ ـ پەه: باغ. بیر: باق ـ فار: باغ. باک: باغ ـ ناو: باغ، باخ ـ باش: باخ ـ هەو: باخ، باغ ـ زا: باخ] ١ـ پارچە زەوییەکی دیاری کراوە کە دارەبەری تێدا دەچەقێنن، مڵک. ٢ـ پارچە زەوییەکی تایبەتی بۆ ڕەز. ٣ـ (مجـ.) سینگ و بەرۆکی یار و گراوی. ⁘ لە کۆسرەتی شاڵەبەگییان هەڵاڵ و بەیبوون و گیاخاو تێکچڕژاوە / لە باغی مەرزینگان هەنار و هەنجیر گوڵیان داوە (شۆڕمەحموود ل ٦٩). ~ **بڕین:** ١ـ بە تاڵان بردن و دزینی بەر و میوەی باغ. ٢ـ بڕینەوەی دارەکانی باغ لە لایەن کەس یا کەسانێکەوە کە دوژمنایەتیان دەگەڵ خاوەن باغ هەیە بۆ وەشاندنی زەبر و زەختی خۆیان. ٣ـ هەڵپەرتاوتن و هەرەس کردنی مێو و ڕەز لە سەرەتای بەهار بۆ بەردانی پتر، باغ بڕینەوە. ~ **بڕینەوە:** بڕ: باغ بڕین/٣. ~ **نانەوە:** چەقاندنی شەتڵ و نەمام بۆ گەورە بوون و پێگەیشتن و بوونە باغ. ⁘ باغ نانەوە هاسانە / بەرهەم هێنانی گرانە (پەند). || **باغی بە بەر:** ١ـ باغێک کە دارەکانی بەریان دابێ و گەیشتبێتە بەر. ٢ـ (کنـ.) کەسی بە ئاوات

گەیشتوو. **باغی بەهەشت:** ئەو باغەی کە لە بەهەشت ساز کراوە، باغی جەننەت، باغی قودس. ∷ ناوی زەنەخدانت لە ناو باغی بەهەشتا بێتە نێو/ سەر وەردەگێڕێ باخەوان هەر جێبەجێ بۆ تف لە سێو (مەحوی ل ٣٦٣). **باغی ترێ:** زەوییەک کە تایبەت دراوە بە دارەمێو و ترێ، باغی مێو، باغەمێو، رەز. **باغی جەننەت:** بڕ: باغی بەهەشت. ∷ دەمێکی هەستە پێ قوربان جەماڵت عالەم ئارا کە / بزانن نەخلی تووبا، باغی جەننەت، خار و خاشاکە (وەفایی ل ١٢٨). **باغی ساوا:** ١ـ باغێک کە تازە نابیانەتەوە. ٢ـ (کنـ.) بەر و سینگ و مەمکی تازە پێگەیشتووی کچ. **باغی سێوان:** ١ـ باغێک کە هەموو دارەکانی دارە سێو بێ. ٢ـ (کنـ.) سینگ و بەرۆکی یار. ∷ لە دوگمەی سوخمە دوێنێ نوێژی شێوان/ بەیانی دا سفیدەی باغی سێوان (نالی ل ٣٢٠). **باغی شەدداد:** بڕ: باغی ئیرەم. ∷ جا دەبێ سینگتم بۆ پکەی بە باغی شەدداد و بۆم هەڵبێبی دوو گۆشەی چاوە/ هێندێک بڵێن: حۆری عاسمانە و هێندێکیش بڵێن: خێر، کۆترە و سەری لێشێواوە (شۆڕمەحموود ل ٤٥). **باغی قودس:** بڕ: باغی بەهەشت. ∷ کێ لە باغی قودسی هەڵکەندم، هەر ئەو/ ناشتی لەم شۆرەزارەم ناشتیم (مەحوی ل ٣٤٥). **باغی گوڵان:** ١ـ زەوی و باغێک کە بۆ گوڵ تەرخان کرابێ، گوڵستان. **باغی مێو:** بڕ: باغی ترێ. **باغی وەحش:** شوێنێک کە کۆمەڵە گیانداریکی بۆ تەماشای خەڵک تێدا رادەگرن. **باغی ئیرەم:** باغی شەدداد، باغێکە کە شەدداد بە لاسایی لە بەهەشت سازی کرد و ئەمری کرد بە زێڕ و بەردی بە بایخ بیڕازێننەوە. ئەو رۆژەی کە شارەکە تەواو بوو و وەنێوی کەوت گیانی دەرچوو و شارەکەش وەبن لم کەوت، شەدداد هاوچەرخی هوود بوە. ∷ عاشقی قامەتی تۆم کوشتەیی خەندەی دەمی تۆ / بەر و باغی ئیرەمی یا گوڵی نەخلی شەجەری (وەفایی ل ١٩١).

باغ^{2} (نا.)[ئەو: بەغە][قوچ] باقەبێن.

تێبینی: لە زاراوەی ناوەندیی دا باغە یا باقە بە مانای بەستەیەک گیایە بەڵام لە بن زاراوەی قووچانی باغ بە مانای باقەبێن هاتوە و هەردووک لە چاوگی ئەوێستایی بەگ bag کەوتوون هەرچەند ماناکان هەندێک گۆڕاون (بڕ: باقە1)

باغچە (نا. ل)[باغ1 + چە1] پارچە زەوییەکی چووکتر لە هی باغ لە حەوشی ماڵ یا لە شوێنێکی دیکە بۆ رەعەمەل هێنانی گوڵ و هەروەها بۆ داچاندنی سەوزی خواردنی بەشەماڵێک، باخچە.

باغچەوان (نا. ل، ئان. ل) [باغچە + وان] کەسێک کە بژار و ئاودان و و پێراگەیشتن و ئاگاداری لە باغچەی بە دەستەوەیە.

باغچەوانی (حم.)[باغچەوان + ئیی] کار و پیشەی کەسی باغچەوان.

باغر (ئان.)[؟] بەفیز، غەرِرە، لەخۆگۆڕاو، لەخۆبایی، بوغرِا. **~ بوون:** لەخۆ بایی بوون، خۆ لێگۆڕان، بەفیز بوون، بوغرِا بوون.

باغە^{1} (نا.)[ئەو: بەغە] برِ: باقە1

باغە^{2} (نا.)[؟] نەخۆشییە تووشی سمی وڵاغی یەکسم دێت و کاسەی سمی درێژ دەکا و کەلکی سواری پێوە نامێنێ (قامووس ب ١ ل ٤١).

باغە^{3} (نا.)[عەر: باغة] مادەیەکی پلاستیکی بێرِەنگە کە لە ئاوێتە کردنی نیترۆ سێلولۆز و کافوور دە نێو ئەلکۆڵ و ئێتێر دا دروست دەبێ و زوو گرِ دەگرێ. لە هەویرەکەی ئەم مادەیە بۆ ساز کردنی گەلێک شت کەلک وەردەگرن وەک دوگمە، شانە، دەسکی چەقۆ، مسواک، بازنە، تەسبێح. (فەر: celluloid)

باغەر (نا.)[سۆر] برِ: باغەڵ

باغەڵ (نا.)[پەش: بەغەل ـ فار: بەغەل. باک: باخەل ـ ناو: باغەڵ، باخەڵ، بەخەڵ، باغەر ـ باش: بەخەڵ ـ هەو: باخەڵ، بەخەڵە] ١ـ بەتالایی نێوان جلی سەرەوە و کراس کە دەکەوێتە بن هەنگڵ و لە جیات گیرفان شتی تێدەنێن لە بنەوە پشتێند بەری کەوتنی دەگرێ. ٢ـ گیرفانی کەوا و کۆت لە نێوەوە. ٣ـ باوەش، باڵ. **دە ~ دا بوون:** ١ـ دەباڵ دابوون، ژنی کەسێک بوون. ⁂ کچی کاک کەریم دە باغەڵ کورِی مامم دایە. ٢ـ دە گیرفان دا بوونی شتێک. ⁂ پارەکانم دە باغەڵ دایە. .**دە ~ نان:** ١ـ شتێک دە گیرفانی ژوورەوەی کەوا و کۆت نان. ٢ـ وە بن هەنگڵ دان. ٣ـ (کنـ.) زۆر زیرەک بوون، دە گیرفان نان. ⁂ بەو منداڵییەی هێند زیرەکە سەدی وەکوو من و تۆ دە باغەڵی دەنێ!

باغەمێو (نا. ل)[باغ1 + ئە + مێو] زەوییەک کە تەرخان کراوە بۆ ترێ، باغی مێو، باغی ترێ، رەز.

باغەوان (نا. ل، ئان. ل)[باغ1 + ئە + وان] کەسێک کە ئاگاداری لە دارەبەرەکان دەکا، چاوەدێری باغ، باخەوان.

باغەوانیی (حم.)[باغەوان + ئیی] کار و پیشەی کەسی باغەوان، باخەوانیی.

بافتە (نا. مف.)[لە: بافین] ١ـ چنراو، تەنراو. ٢ـ رایەخ. ⁂ ئەوە سەر دەبێتەوە بافتەی ئەوان شەنگە جحێلان، شۆڕەجحێلان / ئەگەر بەرماڵێکی عیبادەتی بە سەر شانی خۆیان دادەن (پایزە ل ٦٦). ٣ـ تیزماڵکێکی هۆندراوە لە ئاوریشم یا دەزوو، پانایی سانتیمیترێک دەبێ و لە پەڕاوێزی هەندێک جل و بەرگی وەک عەبا و کەوا و سوخمە، دەیدروونەوە هەتا پارچەکەی هەڵنەوەشێتەوە یا ریشاڵی لێنەبێتەوە.

بافرە (نا.)[؟] کەتیرەی سپی (خاڵ ب ١ ل ١٠٢).

بافڕە (نا. ل)[با1 + فڕ + ئە][ئەر] بڕ: فڕفڕە

بافک (نا.)[باک] بڕ: بیانوو

بافڵ (نا.)[؟] ئاوهەڵدێر، تاڤگە

بافن (نا.)[زا] بڕ: فافۆن

بافۆن (نا.)[باک] بڕ: فافۆن

بافیش (نا. ل)[با1 + فیش] تڕ و تۆپ، فیز. **~ کردن:** خۆ هەڵکێشانی بە درۆ، خۆڕانانی بێجێ، تر و تۆپ لێدان.

بافین (چا. م)[ئەو: ئوبدەئێنە. فار: بافتن ـ تات: ڤێتەن][ئەر] چنین، هۆنینەوە.

باڤ (نا.)[باک] بڕ: باب

باڤبرا (نا. ل)[باڤ + برا][باک] برای باوک، مام.

تێبینی: هەژار بە هەڵە لە جیات براباڤ مانای کردۆتەوە. (هەنبانە بۆرینە، ب ١ ل ٤٤).

باڤماری (نا. ل)[باڤ + مار3 + ئی][باک] زڕباب

باڤەندە (نا. ل)[باڤ + ئەندە][قوچ] زڕباب

تێبینی: ئەندە سواوی ئەندەر ـ ە بە مانای هندوور، ئەندەروون کە لێرە بە شێوەی پاشگر دێ و مانای زڕ دەدا.

باق (نا.)[باک] بڕ: باقە1

باقاندن (چا. م)[لە: باقە2] ١ـ خۆ

دەرخستنی هەندێک گیانداری وەک ڕێوی و کەمتیار، واقاندن. ٢ـ خۆ دەرخستنی گیسک و کاریلە، باڕاندن.

باقر (ئان.)[تور: bakır (مس)] ئەو دەفر و قاپ و قاچاغانەی مسی کە قەلاییەکەیان لێبۆتەوە و ڕەنگی مسەکەیان دەرکەوتوە. **~ بوون:** ١ـ لێبوونەوەی قەلایی قاپ و قاچاغی مسی و دەرکەوتنی ڕەنگی مس. ٢ـ چێشتی ڕەنگ گۆڕاو و تام ناخۆش کە لە دەفری باقربوو دا ساز کرابێ. ٣ـ (کنـ.) عەیب دەرکەوتن و ڕووڕەش بوون. **~ دەرهاتن:** (کنـ.) عەیب دەرکەوتن. ⁘ ئەو کارە هەروا نامێنێتەوە ئاخری باقری دەردێ و ئابڕووی دەچێ.

باقلا (گیا.)[باک] بڕ: باقلە

باقلاو (نا. ل)[باقلە + ئاو1] چێشتێکە لە باقلە، ئاو و ڕۆن و هەندێک ئاڵەت.

باقلاوە (نا.)[؟] جۆرێک شیرنی ساز کراو لە شەکر، هێل، بادام، ئارد، شیر و ڕۆن کە زۆر شیرینە، پاقلاوە.

باقلە (گیا.)[عەر: باقلا لە: یون: ba-kelos] ١ـ گیایەکی کەوییە و دەچێندرێ، گوڵی سپییە و خاڵی ڕەشی لەسەرە، بەرەکەی چوار هەتا حەوت دەنکە لە هەر کەلوو دا، Faba vulgaris ناوی لاتینی ئەم گیایەیە. ٢ـ بەری ئەم گیایە کە ئێستاکە بە فەریکی دەیکوڵێن و دە پڵاوی دەکەن و دەیخۆن، بە گەیشتوویش دەباڵ خۆرشت و ئاشی دەکەن. & پاقلە، باقلا، باجیج. || **باقلەی میسریی:** بڕ: ترمس

باقۆ^{1} (گیانـ.) ماسییەکی گەورەی بێ پووڵەکەیە، لە بن و مەنداوی ئاوی چۆمی قووڵ دەژی، سەری گەورەتر لە لەشییەتی، ددانی ورد و سمێڵێکی یەک داوی ئەستووری هەیە، ئێسکی وردەی نیە و ماسی چووکی نێو ئاو دەخوا، درێژایی هەتا چوار میتر و قوورسایی هەتا ٢٠٠ کیلۆ دەگا. شیعە پێیان حەرامە و نایخۆن بەڵام لە کوردەوای بە تایبەت بۆی دەچنە ڕاو، گۆشتەکەی لە ترش و خوێ دەنێن و بە سوورکراوی دەیخۆن، Silurus glanis ناوی لاتینی ئەم ماسییەیە، نەققە، سمێڵە.

تێبینی: من پێموایە ڕیشەی ئەم وشەیە دەچێتەوە سەر وشەی بهێکە bheka ـ ی سانسکریت و ڤەک vak ـ ی پەهلەویی بە مانای بۆق [بڕ: بۆق]

باقۆ^2 (گیا.)[؟] ١ـ هەنجیری کاڵی وەریو، هەنجیرێک کە هێشتا نەگەیوە. ٢ـ قەزوانی فەریک.

باقە^1 (نا.)[ئەو: بەغە، باگە. باک: باق ـ ناو: باقە، باغە ـ باش: باقە ـ هەو: باقە] ١ـ چەند مەڵۆی پێک بەستراوی گەنم و جۆ. ٢ـ باوەشێک گژ و گیای بە باقەبێن بەستراو. ٣ـ چەپکێکی بەستراوی گەورەی سەوزی خواردن.

تێبینی: باقە، باغە، باج، بەش و بەخت و دەیان وشەی دیکەی کوردیی هەموویان لە ریشەی ئەوێستایی بەگ bag بە مانای بەخشین و بەشینەوە و دابەش کردن کەوتوون کە هەرکامیان لە شوێنی خۆیان باسی لێدەکرێ.

باقە^2 (نا. د) ١ـ دەنگی رێوی و کەمتیار، واقە. ٢ـ دەنگی گیسک و کاریلە، قالە، بارە. ٣ـ (مجـ.) دەنگی گریانی منداڵی ساوا

باقەباق (نا. د)[باقە + باق] ١ـ دەنگی پەیتاپەیتا و یەک لەدوای یەکی رێوی و کەمتیار، واقەواق. ٢ـ دەنگی پەتاپەیتای گیسک و کاریلە، قالەقال، بارەبار. ٣ـ دەنگی پەیتاپەیتای گریانی منداڵ.

باقەبەس (نا. ل)[باقە1 + بەس2 [ئەر] بڕ: باقەبێن

باقەبەست (نا. ل)[باقە1 + بەست1] بڕ: باقەبێن

باقەبێن (نا. ل)[باقە1 + بێن1] گیایەکی باریک و درێژ کە لە باقە گیای دەهاڵێنن و دەیبەستن، باقەبەس، باقەبەست.

باقی (ئان.)[عەر: باقی] ١ـ هەرماو، نەمر، راوەستاو. ٢ـ درێژە و پاشماوەی کار. ⁘ ئەوەندەم ماڵیوە باقی تۆ بیکە. ٣ـ پاشماوە لە ریازی و حیساب دا. ⁘ دە تمەنم دەیە سێ تمەنت باقی دەدەمەوە.

باقیە (نا.)[؟] دروومانی بە دەست، تەقەڵ. **جووت باقیە:** دوو ریز droون بە دەست بۆ قایمتر بوون، جووت تەقەڵ. دایکم کراسێکی جووت باقیەی بۆ دروو بووم.

تێبینی: هاورێشە و هاومانای ئەم وشەیە لە زمانی فارسی دا بخیە (بەخیە) یە.

باک^1 (نا.)[پەش: باک ـ فار: باک ـ لۆر: باک. ناو: باک ـ هەو: باک] ترس، خۆف، ئەندێش. **~ هەبوون:** ترسان،

خۆف کردن، ترس هەبوون. ⁙ دوو برا رۆژی هەرا دەس بخەنە دەستی یەک / کێهەیان باکی لە هێزی نەتەویی نارەسەنە (هێدی ل ٣١٠). نازانێ ئەمن لە خولاّ زیاتر باکم لە کەس نیە (امثال و حکم ل ٥٣٥).

باک^{2} (نا.)[زا] باب، باوک

باک^{3} (نا.)[فەر:bac] خەزنێکە لە پاش یا لە پەنای ماشێن و ترۆمبێل بۆ تێکردنی بنزین کە لەوێوە بە لوولەیەکی مسی دا دەچێتە کاربراتۆر.

باکتری (نا.)[یون: bakterion] گیاندارێکی یەک خانەیی زۆر وردە کە بە چاو نابیندرێ و بە شکڵی خڕ و بەیزی و لوول دەدیترێ. لە ناوک و سیتۆپلاسم پێک هاتوە و هەندێکیان بۆ گیانداران زەرەریان هەیە و نەخۆشی وەک مێکوتە، ئازارەسی، ... ساز دەکەن.

باکوت (نا. ل)[با1 + کوت1] بەفر دەگەڵ بای توند وەها کە بەفرەکە لە دار و دیوار بکوتێ، کڕێوە.

باکوور (نا.)[ئەو: ئەپاخێذرە، ئەپاختەرە ـ پەه: ئەپاختەر. باک: باکور ـ ناو: باکوور ـ زا: ڤاکور] یەکێک لە چوار لای جوغرافیایی کە ئەگەر وا راوەستین دەستی راستمان لە لای رۆژهەلاّت بێ و دەستی چەپمان لە لای رۆژ ئاوا بێ باکوور دەکەوێتە رووبەڕوومان.// باشوور.

باکووریی (ئان. ل)[باکوور + ئیی] ١ـ هەر شوێنێک کە لە باری جوغرافیایی لە لای باکوور هەڵکەوتبێ. ٢ـ گەورەترین زاراوەی زمانی کوردیی، کرمانجی.

تێبینی: زمانی کوردیی بە پێی هەڵکەوتنی دانیشتوانی ئەو ناوچانە لە باری جوغرافیایی دابەش کراون و چونکە ئەو زاراوەیە کەوتۆتە باکووری کوردستان بەم ناوە کراوە.

باکەش (نا. ل)[با1 + کەش] بڕ: باکێش

باکێش (نا. ل)[با1 + کێش] ١ـ دەفری وەک کووپە و ئیستکان کە بای لەشی پێدەردێن. کەسێکی شارەزا لە پێشدا بە شەمچە یا ئاگرێکی چووکە هەوای نێو دەفرەکە تەواو دەکا و بە پشت یا بەو شوێنەیەوە دەنێ کە بای هەیە، دەفرەکە پێست و گۆشتی ئەو شوێنە هەڵدەمژێ و هەواکەی دەکێشێ. ٢ـ کون و کولانەیەک کە بای پێدا دێتە ژوور و ماڵ فێنک دەکاتەوە. & باکەش.

باگ (نا.)[باش] برِ: با1

باگا (نا. ل)[با1 + گا3][ئەر] برِ: باگر

باگر (نا. ل)[با1 + گر] شوێنێک کە بای تێبکا، شوێنێک کە با لە هەر لایەکەوە بێ بیگرێتەوە، باگیر، باگا.

باگردان (نا. ل)[با10 + گردان] [موک] ئامرازی بان کوتانەوە. ئەم ئامرازە پتر لە شتی قورسی وەک بەرد سازی دەکەن. بەردێکی یەکدەست بە شکڵی ئوستوانە دادەتاشن و دوو سەرەکەی کوناودیو دەکرێ یا داری تێدەخەن و قوڵفەی ئاسنی لێدەدەن و بە تەنافێک بە سەر بانی دا دەیگێڕن هەتا بیکوتێتەوە و درز و کونی بان بگرێ و دڵۆپەی نەکا، باگردێن، بانگردێن، بانگلێن، بانگلێر، بانتلێن، بانتلێر، بانگوێر، باگوردان، باگوردێن، باگەردان، بانکوت، باندێر، گندۆر، تەبانە.

تێبینی: با سواوی وشەی بان ـ ە و گردان و هاوتاکانی بە گشتی لە دوو بەشی [گەرد + ئان] پێک هاتوە. گەرد لە چاوگی ئەوێستایی ڤەرێت و پەهلەویی گەرتییتەن بە مانای گەڕان و سووڕانەوە کەوتوە و ئان پاشگری فاعلییە.

باگردێن (نا. ل)[با10 + گردێن] برِ: باگردان

باگژە (نا. ل)[با1 + گژ + ئە][ئەر] برِ: گژەبا

باگوردان (نا. ل)[با10 + گوردان] [باک] برِ: باگردان

باگوردێن (نا. ل)[با10 + گوردێن] برِ: باگردان

باگونە (نا. ل)[با1 + گون + ئە] هەڵمسانی گونی مرۆڤ یا حەیوان لە سەردەمی پێگەیشتن و باڵغ بوونی دا.

باگەردان (نا. ل)[با10 + گەردان] [باش] برِ: باگردان

باگەڕ (نا. ل)[با1 + گەڕ] برِ: باگێژە

باگیر (نا. ل)[با1 + گیر] ١ـ برِ: باگر. ٢ـ [ئەر] ئامراز و دەفرێکی کانزای کون کونە کە لە سەرەوەی قەننە یا پۆلوو ئاوری دادەنێن هەتا با ژیلەمۆ و خۆڵەمێشەکەی بڵاو نەکاتەوە.

باگێژە (نا. ل)[با1 + گێژ + ئە] بایەکی توندە کە بە دەوری خۆی دا دەخولێتەوە و لە قەدەر توانا هەرچی وەگیر کەوێ وە حەوای دەدا، گێژەڵووکە، گردەلوول، گەردولوول، گەردەلوول،

گەردەبا، گێجەبا، باهۆز، باگەڕ.

بال (نا.)[باک] بڕ: باڵ

بالا (نا.)[باک] بڕ: باڵا

بالابان (نا.)[باک] بڕ: باڵەوان2

بالافر (نا. ل)[بالا + فر(فرین)][باک] فڕۆکە، تەیارە. **تێبینی:** ئەم وشەیە لە جەنگەی شەڕی دووهەم دا، کە رادیۆی بێڕۆت دەنگ و باسی بە زمانی کوردیی بڵاو دەکردەوە، داتاشراوە. (قامووس ب ٢ ل ٤٨).

بالبالۆک (گیانـ.)[بال + بال + ئۆک][باک] بڕ: تاژیلۆکە

بالتە (نا.)[؟][باک] بڕ: تەور

بالجانە (گیا.)[زا] بڕ: باینجان

بالدرجانە (گیا.)[زا] بڕ: باینجان

بالشنا (نا.)[زا] بڕ: باڵنج

بالگۆگ (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالگیف (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالگە (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالگەه (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

باللۆرە (نا. ل) بڕ: بالۆرە

بالماسکە (نا. ل)[فەر: bal masque] کۆڕێکی خۆشی و سەما، کە بەشدارەکانی پێویستە بە دەمامک و کەرەسەی دیکە بیچم و سەر و سەکوتیان وەها بگۆڕن کە کەس یەکتر نەناسێتەوە.

بالنگ (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالوەر (نا.)[زا] بڕ: باڵەوان 2

بالۆرە (نا. ل)[با + لۆرە][باک: بالۆرە ـ ناو: بالۆرە، باللۆرە، بەللۆرە] جۆرێک گۆرانی کوردییە. **~ لێدان:** پەنجە لە گەروو کوتان و بالۆرە کوتن. **لە ~ دان:** دەست بە بالۆرە کردن، بالۆرە کوتن.

تێبینی: ژنانی کورد کاتێک لە چیا و شاخ و داخان بە دەم ئیش، رۆیشتن یا دانیشتن و ماندوو حەسانەوە دا، گۆرانی دەڵێن گەردنی خۆیان دەکەنە ئامرازی مۆسیقا و پەنجەکانی دەستیان گرد دەکەنەوە و بە هەوای گۆرانیەکەی دەیڵێن لە دەمارەکانی ملیان دەدەن و لە گەرووشیان هەر عەینی هەوا دەنگی (ئەوەوەوە، ....، ...) دەردەخەن و لە نێوان پەنجە لە گەردەن دا و (ئەوەوەوە) دا وشەکانی گۆرانیەکەیان درێژ دەبێتەوە و پیاو کەمتر تێیدەگا. جار و بارەش کە

دوو دەستە کچ یا ژن لەو شانەوشانی شاخێ یا ئەو بەرەوبەری دۆڵ و دەرەیەک تێک هەڵدەنگوون، دەستەیەکیان دەست دەکا بە بالۆرە لێدان و ئەوی دیکەشیان بۆی دەگێڕێتەوە و لە ناویانا دەبێتە بین بڕکێ و هەر دەستەیەک تێدەکۆشێ بالۆرەکەی درێژتر و خۆشتر بێ. (قاmووس ب ٢ ل ٤٥). بالۆرە هەر شەرت نیە کە ژنان بیلێن و گۆرانیش بێ. زۆر جار کاتێک دەستە کچێک تووشی کوڕێک یا چەند کوڕ دەبن هەر دووک لا لە بالۆرەی دەدەن و جنێوی زۆر پیس بە یەکتر دەدەن.

بالۆکاویی (ئان. مف.)[بالۆکە + ئاویی2] حالی کەسێک کە دەم و چاو، دەست یا شوێنێکی دیکەی لەشی بالۆکە زۆر لە سەر بێ.

بالۆکە (نا.)[باک: بالووگ، باڵوور، بالووکە، بەهلوولک، بالیکە ـ ناو: بالۆکە، بالووکە، بالووک ـ باش: باڵووکە ـ هەو: بالووکە] نەخۆشییەکی پێستە کە بە هۆی ڤیرووسێکی تایبەتی پەیدا دەبێ، گۆشتێکی زێدەی رەقە کە لە هەر شوێنێکی لەش دەتوانی سەر هەڵبدا بەڵام پتر لە دەست و پەلی ئینسان پەیدا دەبێ و ئێشی نیە و دوای چەند ساڵان هەڵدەوەرێ. (زوو پێیان وا بوو کە بالۆکە بە هۆی وە دەست کەوتنی میزی بۆق و پشیلە پەیدا دەبێ و بۆ چارەسەر کردنی چەند شێوەیان بەکار دەبرد: چەند دەنکە جۆیان دەگەڵ هەندێک خوێ لە کوتە پەڕۆیەک دەپێچاوە و دوعایان لە سەر دەخوێند و لە چاڵێکیان دەنا و پێیان وا بوو هەرکات جۆیەکان رزیبان بالۆکەکانیش هەڵدەوەرین)، گەنمە.

تێبینی: لە فەرهەنگەکانی فارسیش دا ئەم وشەیە بە شێوەی بالو (بالوو) و پالو (پالوو) هەر بەم مانایە هاتوە.

بالۆلک (نا.)[باک] بڕ: بابۆڵە

بالوور (نا.)[باک] بڕ: بالۆکە

بالووعە (نا.)[عەر: بالوعة] ١ـ چاڵێک کە ئاوی ئاوەڕۆ یا ئاوی بارانی دەچێتەوە سەر، ئاوەڕۆ. ٢ـ گونجەی ئاو. & بەلۆعە.

بالووک (نا.) ١ـ بڕ: بالۆکە. ٢ـ (گیانـ.) بڕ: تاژیلۆکە

بالووکە (نا.) ١ـ بڕ: بالۆکە. ٢ـ بالۆکەیەک کە لە شوێنی بێ تووکی یەکسم دێ.

بالووگ (نا.)[باک] بڕ: بالۆکە

باله (نا. د) دەنگی ئاژەڵ، دەنگی بزن و مەڕ، باعە، باڕە.

بالەبال (نا. د)[بالە + بال] ١ـ دەنگی پەیتاپەیتای ئاژەڵ، باڕەباڕ

باڵەبان (نا.)[باک] بڕ: باڵەوان2

بالیف (نا.)[باک ـ سۆر] بڕ: باڵنج

بالیفە (نا. ل)[بالیف + ئە][موک] دۆشەگەڵەیەک کە لە نێو لانکە دا بۆ منداڵی ساوای رادەخەن.

بالیش (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالیکە (نا.)[باک] بڕ: بالۆکە

باڵ^{1} (نا.)[ئەو: وارە ـ پەه: بالەک. باک: بال ـ ناو: باڵ، بار ـ باش: باڵ ـ هەو: باڵ] ١ـ (ئا.) بەشێک لە ئەندامی ئەو گیاندار و مەل و جڕوجانەوەرانەی کە دەفڕن. ٢ـ دوو پارچەی درێژ کە بە پەنا فڕۆکەوەیە بۆ لەنگەر گرتن و باشتر فڕین. ٣ـ (ئا.) بەشێک لە ئەندامی مرۆڤ لە سەری شانەوە هەتا قامکەکانی دەست. ٤ـ ئەندازە و پێوانەیەکە بۆ لە گەز دانی پارچە کە سەری قامکەوە هەتا تیژایی لووت یا سەر چەنەکە نزیک گەزێک دەبێ بێ لە بەر چاو گرتنی کورت و درێژی دەست. ٥ـ (مجـ.) پشت، پەنا، ئاگاداری. ٦ـ (مجـ.) هاودەست، شەریک، یارمەتیدەر. ፨ تەنیاباڵ. **~ بەستن:** ١ـ بەستنی باڵی مەل بۆ ئەوەی هەڵنەفڕێ. ٢ـ بەستنەوەی دەستی کەسێک لە پشتەوە را، قۆڵ بەست کردن، باڵ بەست کردن. **~ بە سەر دا کێشان:** ١ـ (کنـ.) پشتیوانی لێکردن و ئاگا لێبوونی کەسی بێکەس و بێ پەنا و بێ ئەنوا. ፨ کە براکەی مرد باڵی بە سەر ژن و منداڵەکانی براکەی دا کێشا و بەخێوی کردن. ٢ـ (مجـ.) داپۆشین، داگرتن. ፨ شەو باڵی بە سەر دنیا دا کێشا. **~ فش کردن:** ١ـ باڵ کردنەوەی مەل کاتێک بە سەر زەوی دا دەڕوا. ٢ـ دەست لێکردنەوە و سینگ دانە پێشی مرۆڤ. **~ شکان:** ١ـ باڵندەیەک کە باڵی شکابێ و توانای فڕینی نەبێ. ٢ـ (کنـ.) تووشی بەدبەختی بوون، سەرنەکەوتن. **~ شکاندن:** ١ـ باڵی پەلەوەر شکاندن. ٢ـ (کنـ.) بەدبەخت کردن و بێ دەسەڵات کردنی کەسێک. **~ شۆڕ بوونەوە:** ١ـ داکەوتنی باڵەکانی مەل لەبەر نەخۆشی. ٢ـ داکەوتنی شان و پیلی مرۆڤ لەبەر بێوازی. **~ گرتن:** ١ـ مەلێک کە تازە فێرە فڕین بووبێ. ٢ـ وە حەوا کەوتن،

هەڵفڕین. & باڵ گرتنەوە. **~ گرتنەوە:** ١ـ هەڵفرینی کەمی مەلێک کە تازە باڵی گرتوە. ٢ـ بڕ: باڵ گرتن. **چوونە بن (ژێر) باڵی کەسێک:** (کنـ.) خۆ دانە بەر پەنا و پشتیوانی کەسێک. **خستنە ژێر (بن) ~:** پەنا دانی کەسێک، پاراستن و ئاگاداری لە کەسێک، باڵ بە سەر دا کێشان، گرتنە ژێر باڵ، گرتنە بن باڵ. **دەست بە باڵەوە گرتن:** (کنـ.) یارمەتی دان، یاریدە دان، دەست دانە باڵ. **دەست دانە ~:** (کنـ.) یارمەتی دان، یاریدە دان. **گرتنە بن (ژێر) ~:** بڕ: خستنە ژێر باڵ. **لە ~ دان:** پێوان بە باڵ. ∷ ئەو پارچەیەم لە باڵ دا بە باڵی من شەش گەز بوو تۆ لە باڵتی دە بزانە وایە یا نا. || **باڵی هوما:** باڵی مەلی خەیاڵی هوما کە گۆیا سێبەرەکەی بکەوێتە سەر هەرکەس بەختەوەر دەبێ. ∷ لە بن باڵی هوما جێی باز و شاهێن قەسری شاهان بوو / درێغا ئێستە وێرانەی سیسار و جوغدە جێگاکەم (وەفایی ل ٧٥). بڕۆت باڵی هوما سایەی سەری سوڵتانی حوسنت بوو / خەتت هات و وتی من ناسیحی توغرایی خونکارم (نالی ل ٢٧٤).

باڵ^2 (نا.) بە تەنیا کەم دەکار دەکرێ و پتر دەگەڵ ئامرازی « دە » دێ و ئەم مانایانە دەدا، با10. ١ـ هاوسەر، ژن. ٢ـ پێکەوە، بە یەکەوە. ٣ـ تێکەڵ. ٤ـ پاڵ، گەڵ. ٥ـ باوەش، هەمێز. **خۆ دە ~ هاویشتن:** دەباڵ کەسێک خزان، تێخزان دەگەڵ کەسێکی دیکە. ∷ لای بەیانی برازاکەم خۆی دەباڵ هاویشتم و لە سەر جێگاکەم خەوی لێکەوت. **دە ~ دابوون:** ١ـ هاوسەری پیاوێک بوون، لە باوەش دا بوون بە ژن و مێردایەتی و ئاشکرا. ∷ ئەرێ مامت کچی کێی دە باڵ دایە؟ دوو ساڵ کچی مام فەقێی دەباڵ دابوو. ٢ـ ژوان و دەباوەش دا بوونی بە نهێنی. ∷ کە بە سەریان داچوون دیتیان فاتێی دە باڵ دابوو. ٣ـ لە یەک حەوش دا بە یەکەوە ژیان. ∷ هەتا ماوەیەک دە باڵ یەک دا بووین دوایی ماڵیان گوێزتەوە. ئەو ماڵانە دەباڵ یەک دان. ٤ـ تێکەڵ بوون، لێکدران. ∷ کۆتەکەی دەباڵ نوێنەکان دابوو بۆیە هەر نەمدەدیتەوە. **دە ~ خزان:** چوونە سەر جێگای کەسێک و بە یەکەوە خەوتن. ∷ بڕۆ دەباڵ ئەحمەدی بخزە و بنوو! بە سەبرایەکی چوو دەباڵی خزا. **دە ~ خزاندن:** کەسێک دەگەڵ کەسێکی دیکە لە سەر یەک جێگا خەواندن. ∷ ئەوشۆ

کەسم دەباڵ مەخزێنە با بە راحەتی بۆی بنووم! **دە ~ کردن:** ١ـ تێکەڵ کردن و لێکدانی کەس یا شت. ⁖ ئەو مریشکانە دەباڵ قازەکان کە! دوو کلاسیان دەباڵ یەک کردبوو هات و هاوارێکیان بوو نەبێتەوە. **دە ~ نان:** دە نێو یەک نان، ⁖ نامەکەی منیشی دەباڵ نامەکانی خۆی نا و بردی.

تێبینی: ئەم وشەیە دەگەڵ وشەی باغەڵ یەک ریشە و سەرچاوەیان هەیە و لە دوایی ماناکانیان هەندێک لێک ترازاوە. بەغەل لە زمانی پەشتوو دا بە مانای ١ـ بن هەنگڵ ٢ـ باڵ، پەنا، تەنیشت و لە زمانی فارسی دا بە مانای باوەش و ئامێز هاتوە.

باڵ^{3} (گیانـ.)[لات: balaena] گیاندارێکی گوانداری دەریاییە، سەری گەورە و پانە، درێژایی دەگاتە سی میتر و قورسایی هەتا سەدوپەنجا تۆن دەگا، واڵ.

باڵا (ئان.، نا.)[پەه: بالاد، بالای، بالە. باک: بالا ـ ناو: باڵا، بارا ـ باش: باڵا ـ هەو: باڵا] ١ـ ئەندازە و درێژایی بەژنی مرۆڤ، قەد، قامەت. ٢ـ بەرز، بلیند، سەر. ⁖ دەستی باڵا. ٣ـ سەروو، لای سەرەوە. ٤ـ لای سەرەوەی کراسی ژنان. **~ کردن:** ١ـ گەورە بوون، هەڵدانی بەژنی مرۆڤ. ⁖ کوڕەکەمان ماشەڵڵا باڵای کردوە. ٢ـ بەرز بوونەوە و هەڵدانی گیا و گوڵ. ٣ـ (کنـ.) هەڵدان لە باری رووحی و مەعنەوی، هەست بە خۆشییەکی زۆر کردن. ⁖ لە خۆشی دەرچوونی کوڕەکەم لە زانکۆ گەزگەز باڵام کرد. **~ گرتن:** ١ـ ئەندازە گرتنی قامەت دەگەڵ کەسێک یا شتێک. ⁖ باڵای بە باڵای گرتوە، سێ پەنجە کورتی دێنێ. (فۆلکلۆر) ٢ـ هەڵدان، باڵا کردن/١و٢. **بە ~ بڕان:** ١ـ جل و بەرگی دروواوی پڕ بە قالب و ئەندازە و بێ کەم و کووڕی. ٢ـ (مجـ.) لێهاتن، بۆ داندران. ⁖ ئەو کارە هەر لە تۆ جوانە دەڵێی بە باڵات بڕاوە. چ شیرینە خودایا ئەو نیگارەم / بە باڵای ئەو بڕاوە ناز و تەمکین (ئەحمەد موختار ل ١٠٨).& بە بەژن بڕان. **بە ~ بڕین:** بڕینی پارچە و دورانی بە قالب و ئەندازەی بەژنی کەسێک بە بێ کەم و کووڕی. **بە ~ گرتن:** جل و بەرگی دوراو لە بەر بەژنی کەسێک راگرتن بۆ ئەندازە گرتن و قالب بوونی. **بە ~ هەڵکوتن:** باسی رێک و پێکی و چاکەی کەسێک کردن، بە بەژن

و باڵا هەڵکوتن.

باڵا بستە (نا. ل، ئان. ل)[باڵا + بست + ئە] مرۆڤی قامەت کورت، کورتە باڵا، بستەباڵا، باوەعەمرە.

باڵابڵند (ئان. ل)[باڵا + بڵند] بڕ: باڵابەرز. ∷ کیژێکیان لەگەڵ بوو، شل و مل، نێوی مەرزینگانە / باڵابڵند بوو، گەردن کەشانە (شۆڕەمەحموود ل ٨٦)

باڵابڵیند (ئان. ل)[باڵا + بڵیند] [موک] بڕ: باڵابەرز

باڵابەرز (ئان. ل)[باڵا + بەرز] ١ـ کەسێک کە بەژنی درێژە، کەڵەگەت. ٢ـ شووش و باریک و درێژ و ئەندام ڕێک و پێک. & باڵابڵند، باڵابڵێند

باڵابەرزە (ئا.)[باڵا + بەرز + ئە] سێهەمین ئەنگوستی پەنجەی دەست، قامکی قوونێ، قامکە قووچە، تلیا درێژ، ناڤ تلی، تلیا ناڤین، تپلی درێژ، بەرزەلووتە.

باڵابەژن (نا. ل)[باڵا + بەژن] بڕ: ئاوێنەی باڵابەژن

باڵاپۆش (نا. ل)[باڵا + پۆش] ١ـ هەر جلوبەرگێک کە سەرتاپێی لەش داپۆشێ. ٢ـ باڵتۆ، پاڵتاو.

باڵاخانە (نا. ل)[باڵا + خانە] بڕ: باڵەخانە

باڵادار (نا. ل)[باڵا + دار1] داری سەرەوەی داربەستی تەون. // ژێردار

باڵادەس (ئان. ل)[باڵا + دەس] بڕ: باڵادەست

باڵادەست (ئان. ل)[باڵا + دەست] ١ـ دەست ڕۆیو، خاوەن دەسەڵات. ٢ـ سەر، سەرۆک، کاربەدەست. ∷ کاک کەریم لە یانە دا باڵادەستی هەموانە.

باڵادەستە (ئان. ل)[باڵا + دەستە] منداڵێک کە بەژن وباڵای لە حاڵی هەڵدان دایە و بەرەو لاوی دەچێ. بەژن و باڵای سەردەمی مێرمنداڵی. ∷ کوڕەکەمان شوکور باڵادەستە بوە و چەند ساڵی دیکە دەبێتە پیاو.

باڵادەستیی (حم.)[باڵادەست + ئیی] بە دەسەڵاتیی، دەسەڵاتداریی، دەسترۆیشتوویی.

باڵار (نا.)[ئەر] داری ئەستوور و گەورە کە لە سەرەوەی دیواری دادەنێن، حەماڵ، کاریتە. (هس: باڵادار)

تێبینی: ئەم وشەیە مەردووخ نووسیویەتی و لە فەرهەنگەکانی فارسی

دا بالار، بالال و پالار هەر بەم مانایە هاتوون. هەروەها کاک ناسری رەزازی لە کاتی پێداچوونەوە لە پەڕاوێز دا نووسیویەتی کە ئەم وشەیە باڵادار بوە و لە بن زاراوەی ئەردەڵانی دا داڵ ـ ەکەی سواوە و بۆتە باڵار.

باڵاڕوان (نا. ل)[باڵا + روان] ١ـ بڕ: ئاوێنەی باڵاڕوان. ٢ـ پەنجەرە و کڵاوڕۆچنەی بان کە بۆ رووناکی و چوونە دەری دووکەڵ سازی دەکەن.

باڵاشمە (نا.)[ئەر] بڕ: باڵشمە

باڵافڕ (نا. ل)[باڵا + فڕ] بڕ: بالافڕ

باڵان (نا.)[؟] داو، تەڵە

باڵانس (نا.)[فەر: balance] ١ـ هاوسەنگی. ٢ـ راگرتنی هاوسەنگی لەش لە سەر دەستان یا لە شوێنی بەرز و باریک. ٣ـ سەربەقولات. ~ **لێدان:** سەربەقولات لێدان.

باڵانشین (ئان. فا)[باڵا + نشین] کەسێک کە لە سەرەوەی خەڵک دادەنیشێ، دەوڵەمەند، دەستەڵاتدار، ماقووڵ، گەورە. ꞉꞉ زولف و خاڵی تۆ کە وا شاد بوون بە تۆ عەیبی نیە / ئەمڕۆ هەرچی رووڕەشە باڵانشین و مەحرەمە (وەفایی ل ١٣٨).

باڵانشینیی (حم.)[باڵانشین + ئیی] لە لای سەرووی کۆڕ دانیشتن، گەورەیی، ماقووڵیی.

باڵانوێن (نا. ل)[باڵا + نوێن] بڕ: ئاوێنەی باڵانوێن

باڵاوان (گیانـ.)[هەو] بڕ: باڵەوان2

باڵباز^1 (گیانـ.)[باڵ1 + باز5] جۆرێک مراوی کە رەنگی سەر باڵیان رەش و سپی و بەڵەکە و پەڕەکانی لەشی قاوەیی تێکەڵ بە قاوەییەکی روونە. (فرهنگ پرندگان ل ٢٦).

باڵباز^2 (نا.)[؟] سەرباز، عەسکەر.

باڵبەست (ئان. مفـ.)[باڵ1 + بەست] دەست بەستراو لە پشتەوە را، باڵبەستە، قۆڵبەست. ~ **کردن:** بڕ: باڵ بەستن.

باڵبەستە (ئان. مفـ.)[باڵ1 + بەستە] بڕ: باڵبەست

باڵبەڵەکە (گیانـ.)[باڵ1 + بەڵەک + ئە] بڕ: پەڕبەڵەکە

باڵتۆ (نا.)[فەر: paletot] باڵاپۆشێکی ئەستوور و درێژە کە زستانان لە سەرەوەی هەموو جلەکان دە بەری دەکەن و سەرما دەگێڕێتەوە. باڵتە، پاڵتۆ، پاڵتاو، پاڵتە.

باڵتە (نا.) بڕ: باڵتۆ

باڵچۆغە (نا.)[؟] ئەو شوێنەی شەمشیر کە دەستی پێوە دەگرن، دەسکی شەمشیر، باڵچە. ∷ دەستت بۆ باوێمە سەر باڵچۆغەی شیران، کێلانانت بۆ بە جێ بێڵم، لە بنەبنەی دمدمییە. (مان ل ١٣).

باڵچە (نا.) بڕ: باڵچۆغە. ∷ ئەوە لە قەدی خۆی شەت دەداوە شیرێکی باڵچە زێڕی تەنکە لە زێوی (گەنج ل ٣٠٥).

باڵخەنجەرە (گیان.)[باڵ1 + خەنجەر + ئە] مەلێکی چووکی باریکەڵەی ڕەنگاوڕەنگە، باڵی درێژ و نووک تیژە - وەک خەنجەر (هۆی ناو نان) دندووکی باریک و هەندێک خوارە، لە کون و کاژێڕان دا هێلانەی ساز دەکا و مێش و مەگەز و زەرگەتە و مێش هەنگوین دەخوا، Merops apiaster ناوی لاتینی ئەم مەلەیە، خەنجەرباڵە، کەندسمە، کەندەسمە، کەنەسمە، هەنگخۆرکە، هەنگخۆرە، مێشخۆرکە، مێشخۆرە، هەنگەژاڵەخۆرە، هەنگەچینە، هەنگووچنە، ڕەنگڕێژە، ڕەنگاڵە.

باڵدار (نا. ل)[باڵ1 + دار2] گیانداری خاوەن باڵ، مەل، پەلەوەر، باڵندە.

باڵزەر (گیان.)[هەو] بڕ: بازڕ

باڵشت (نا.)[باش] بڕ: باڵنج

باڵشکاو (ئان. مف.)[لە: باڵ شکان] ١- مەل و باڵندەیەک کە باڵی شکابێ و توانای هەڵفڕینی نەبێ. ٢- (کن.) بێچارە، تێشکاو، سەرنەکەوتوو.

باڵشمە (نا.)[هس: باڵنج] دارەکانی سەر قاپی و تاقچە و پەنجەرە کە دارەڕاکان دەکەونە سەری، باڵاشمە، باڵیشمە.

باڵغ (ئان.)[عەر: بالغ] گەیشتنی کوڕ یا کچ بە تەمەنی جنسی، کە کوڕ شەیتان پێی پێدەکەنێ و کچ دە حەیزەوە دەچێ، باڵق. ~ **بوون:** پێگەیشتنی کوڕ یا کچ و پەیدا بوونی هەوەسی جنسی، خۆ ناسین، باڵق بوون.

باڵق (ئان.) بڕ: باڵغ. ~ **بوون:** بڕ: باڵغ بوون.

باڵنج (نا.)[هیک: بەرهیش - ئەو: بەرێزیش - هەخ: بەرذەنیە - پاز: بالین - پەه: بالین، بالیشن. تات: بالێشمە - لۆر: بالێشت - فار: بالش. باک: بالگە، بالگەه، بالیش، بالگیف، بالگۆگ، بالنگ،

بالیف ـ ناو: بالّنج، بالّینج، بالیف ـ باش: بالّشت ـ هەو: بالّین ـ زا: باشنا، بالشنا] پارچەیەکی دوراوی چوارگۆشی نێو بۆشە کە نێوەکەی بە پەڕ، لۆکە، هەوری یا کوتە پارچە داخننەوە و بۆ پالّ وێدان یا سەر لە سەر دانان، لە کاتی خەو و حەسانەوە کەلکی لێوەردەگرن، بەرسەری.

بالّنجەک (نا. ل)[بالّنج + ئەک] بالّنجی چووک، نازبالّنج.

بالّندە (نا. ل)[بالّ1 + ندە] مەل، بالّدار، پەلەوەر.

بالّنگ (گیا.)[پەه: ڤاترەنگ] ١ـ دارێک و بەری دارێکە هەر بەم ناوە، دارەکەی وەک دارلیمۆ دەچێ بەلاّم گەلاّکانی گەورەترە، بەرەکەی لە جسنی نارنجە، دریشت و قورس و توێکلّ ئەستوورە، بۆنی خۆشە و رەنگی زەردە و مرەبای لێ ساز دەکەن، Citrus medica cedrata ناوی عیلمی ئەم دارەیە، تورنج، ترنج، کەبات. ٢ـ بڕ: باروونە.

بالّنگوو (گیا.) بڕ: باروونە

بالّوێز (نا.) بڕ: بالّیۆز

بالّوێزخانە (نا. ل)[بالّوێز + خانە] بڕ: بالّیوزخانە

بالّۆن (نا.)[فەر: ballon لە ئیتا: pallone] کیسەیەکی گەورەی خڕە کە پڕ دەکرێ لە گازی سووکی وەک ئێدرۆژێن و هلێوم. ئەم کیسەیە بە شتێکی وەک تۆڕ داپێچراوە و سەوەتەیەک لە بنەکەی بە تەناف پێی لکێندراوە و زوو بۆ راگوێزتنەوەی بار و خەلّک کەلکی لێوەردەگرترا. بالّۆن لە سالّی ١٧٨٣ زایینی بە دەست برایانی مۆنگۆلۆفیە ساز کرا.

بالّووکە (نا.)[باش] بڕ: بالۆکە

بالّە (نا.)[باک: بەلە ـ ناو: بالّە] دەستەوانەیەکی تایبەتی کە بازەوان لە کاتی راو یا عاملاندنی باز بۆ بریندار نەبوونی دەستی دە دەستی دەکا.

تێبینی: ژابا ئەم وشەی بە شێوەی بەلە نووسیوە و بەراوردی کردوە دەگەلّ بهلە (بەهلە)ی فارسی هەر بەم مانایە (بڕ: ژابا ل ٥٦).

بالّەبان^{1}(نا.)[روس: baraban] ١ـ دەهۆلّ، تەپلّی گەورە، بالّەوان ٢ـ (مجـ.) ئێستری زەلام. ٣ـ (مجـ.) پیاوی زەلام و ناقۆلاّ. ٤ـ ئامێرێکی مۆسیقای کوردییە، نەرمەنا، نەرمەنەی، نایە.

بالّەبان^{2} (نا.) بڕ: بالّەوان2

باڵەبانچی (نا. ل)[باڵەبان1 + چی] کەسێک کە دەهۆڵی دەکوتێ، دەهۆڵ ژەن.

باڵەتەپە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + تەپە] ١ـ بێچوومەلێک کە توانایی هەڵفڕینی نیە و تەنیا باڵەکانی لێک دەدا و بە سەر زەوی دا دەخشێ. ٢ـ مەلی باڵ شکاو یا بریندار کە ناتوانێ هەڵفڕێ و حەولی هەڵفڕین دەدا و باڵەکانی لێک دەدا و تەنیا مەودایەکی کەم ئەویش بە سەر زەوی دا دەتوانێ خۆ بکێشێ. ٣ـ مەل و مریشکی سەر بڕاو لە کاتی پەلەقاژە کە باڵەکانی لە زەوی دەدا. & باڵەتەپێ، باڵەفڕێ، باڵەفڕکە، باڵەفڕکێ، باڵەفڕە.

تێبینی: تەپە دەبێتە دەنگێک کە بە باڵ کوتان لە زەوی ساز دەبێ و پێچەوانەی شەقەیە کە دەنگی باڵ و هەوا سازی دەکا.

باڵەتەپێ (نا. ل)[باڵ1 + ئە + تەپ + ئێ] بڕ: باڵەتەپە

باڵەخانە (نا. ل)[باڵا + خانە] ١ـ قاتی سەرەوە یا ژووری هەرە سەرەوەی ماڵ، باڵاخانە، سەرخان.// ژێرخان. ٢ـ کۆشک، تەلار. ፨ تەدارەکم بۆ گرتووی، رۆڵە، رۆژی جومەی دەبێ وارید ببی بە کۆشک و باڵەخانەی خۆت (مان ل ٢٦).

باڵەشۆڕە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + شۆڕ + ئە] ئازارێکە تووشی جووجکە و مریشک دێ و باڵیان شۆڕ دەبێتەوە، باڵەشۆڕێ.

باڵەشۆڕێ (نا. ل)[باڵ1 + ئە + شۆڕ + ئێ] بڕ: باڵەشۆڕە

باڵەفڕکە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + فڕ + کە] بڕ: باڵەتەپە

باڵەفڕکێ (نا. ل)[باڵ1 + ئە + فڕ + کێ] بڕ: باڵەتەپە

باڵەفڕە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + فڕ + ئە] بڕ: باڵەتەپە

باڵەفڕێ (نا. ل)[باڵ 1+ ئە + فڕ + ئێ] بڕ: باڵەتەپە

باڵەکەو (نا. ل)[باڵ + ئە + کەو2] کاری لە بێژینگ دانی گەنمی سوور بۆ جیا کردنەوەی چەت و وردە بەرد لە گەنم. بۆ ئەو کارە بە پێوە رادەوەستن و کەو یا داشگیر بە قەد باڵا بەرز دەکەنەوە گەنم دەڕژێتە سەر زەوی و چەت لە کەو دا دەمێنێتەوە و وردە کا و تۆز و خۆڵیش دەکەونە لایەک. **لە ~ دان:** بێژینگ کردنی گەنم بۆ جیا

کردنەوەی چەت و خۆڵ و ورکەبەرد.

باڵەوازە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + واز + ئە][ئەر] بڕ: پەڕەوازە

باڵەوان^{1} (نا.) بڕ: باڵەبان1

باڵەوان^{2} (گیانـ.)[ئەو: ڤاریێغەن. باک: بالابان، بالەبان ـ ناو: باڵەبان، باڵەوان ـ باش: باڵەوان ـ هەو: بالاوان ـ زا: بالوەر] مەلێکی راوکەرە لە رەگەزی باز و لە باز چووکترە، لە کێو و دەشت و لێڕ دەژی، رەنگی بۆرە بە پەڵەی رەش و سپی، سەقر، چەرخ. || **باڵەوانی چیل:** چەشنێک باڵەوان کە چیل رەنگە. **باڵەوانی غازەڵاغی:** جۆرێک باڵەوان کە رەنگی وەک رەنگی قازەڵاخە. **باڵەوانی هور:** جۆرێک باڵەوانی سپی. (فرهنگ پرندگان ل ٢٩)

تێبینی: وان یا بان لە وشەی باڵەوان و باڵەبان دا چ پەیوەندی بە پاشگری وان بە مانای ئاگادار و چاوەدێر نیە بەڵکەم گۆڕاوی راستەوخۆی غەن ـ ی ئەوێستاییە بە مانای لێدان و وەشاندن. ڤار بە مانای باڵە و بە گشتی یانی باڵ ژەن یا باڵ لێدەر کە دەگەڵ بالوەر هاوتای زازاییەکەی یەک دەگرنەوە.

باڵیشمە (نا.) بڕ: باڵشمە

باڵین (نا.)[هەو] ١ـ بڕ: باڵنج ∷ با وەس باڵینم سێلاو هوون بۆ / ئامێتەی زووخاو دیگ دەروون بۆ (مەولەوی ل ٤). ٢ـ بان سەر، ژوور سەر. ∷ وەسیەتم ئێدەن شای شەم روخساران / بەی وە باڵینم چون بەینەتداران (وەلی دێوانە ل ٦٢).

باڵینج (نا.) بڕ: باڵنج

باڵیۆز (نا.)[تور: balyos لە ئیتا: ؟] نوێنەری دەوڵەتێک کە بۆ وڵاتێکی دیکە ناردراوە و ئەرکی پاراستنی بەرژەوەندی و هەڵسووڕاندنی کار و باری دەوڵەتی خۆی هەیە لەم وڵاتە، باڵوێز، سەفیر.

باڵیۆزخانە (نا. ل)[باڵیۆز + خانە] یانە و شوێنی نوێنەر و باڵیۆزی وڵاتێک لە وڵاتێکی دیکە، باڵوێزخانە، سەفاڕەت، سەفاڕەتخانە.

بام (پاشـ.)[ئەر] بڕ: باو4

بامبوو (گیا.)[فەر: bambou] بڕ: حەیزەران

بامجان (گیا.) بڕ: باینجان/٢.

بامجان فەڕەنگی (گیا.)[بامجان + فەڕەنگ + ئی] بڕ: باینجان/١.

بامشت (نا. ل)[با + مشت][باک]

باکوت، کرێوه.

بامیه (گیا.)[باک: بامێ، بامیه ـ ناو: بامێ، بامیه ـ هەو: بامیه] ١ـ گیایەکی یەک ساڵەی دەسچێنه، ساقەت هەتا گەزێک هەڵدەدا، گەڵای پان و گڕنی گڕنییه، گوڵێکی زەرده و نێوەڕاستەکەی قاوەیی مەیلەو سووره، Moringa ناوی لاتینی ئەم گیایەیه. ٢ـ بەری ئەم گیایه کە درێژ و شین و بە کورکە، ناوکەکەی چەند ریز دەنکی تێدایه، به شینی ده شۆربا و چێشتی دەکەن، بۆ ئیشک کردن دەبێ و بۆ زستان هەڵدەگرترێ. ٣ـ جۆرێک شیرینی به شکڵی بامیەیه لە ئارد و ماست و نیشاسته ساز دەکردرێ و ده نێو شیله داوێن و دەیخۆن. || **بامیەی ئیشک:** بامیه کە بۆ زستان ئیشک کرابێ.

بامێ (گیا.) بڕ: بامیه

بان^{1} (نا.)[پەه: بان. باک: بان ـ ناو: بان ـ باش: بان ـ هەو: بان] ١ـ تەختایی سەرەوەی ماڵ و خانوو، دیوی سەرووی میچ، سەربان، پشت بان، بانخانگ. ٢ـ دەشتایی بەرز، بانوو، بانی. ⁘ بانی هۆبەتوو. ٣ـ تەختایی سێ سووچی عارەبەی کەڵ کە باری لە سەر دادەنێن. ٤ـ (ئاک.) لای سەر، ژوور. ⁘ بان کێو زۆر سارده. چەتری لە بان سەری هەڵدابوو. ٥ـ [زا] ماڵ، خانوو. **~ کوتان:** بڕ: بان کوتانەوه. **~ کوتانەوه:** شێلانی بانی خانوو بە پێ لە کاتی دڵۆپه کردن دا، بان کوتان. **~ گێڕان:** گێڕانی باگردان لە سەر بان بۆ پەستاوتنی درز و قەڵش و بەری دڵۆپه گرتن. **~ هەڵگێڕانەوه:** لا بردنی گڵی سەربانێک کە ئاو دادەدا یا کەلکی نەماوه و لە سەرڕا بە گڵەبان داپۆشینەوه. **وه ~ کەوتن:** چوونه سەر بان. || **بان بان:** لای هەره سەرەوه، سەرسەر، سەروو. **بانی سەر:** [هەو] ١ـ تەپڵەسەر ٢ـ بڕ: بانسەره. ⁘ سەدای لاو هەی لاو، زڕەی زەڕزنجیر / سڵسڵه و بانی سەر، بەند زرێ و لاگیر (مەولەوی ل ٤١١)

بان^{2} (ر.)[لە: بانین] کاری وەخۆ گرتنی کاریله و بەرخ و گویلک لە لایەن دایکیانەوه. // نەبان

بان^{3} (نا.) سواوی وشەی بانگ. (بڕ: بانگ)

بان^{4} (گیا.)[هیند: behan] دارێکی بەرز و جوانە کە لە باشوور و باشووری

ڕۆژهەڵاتی ئاسیا و ئافریقا شین دەبێ، گەڵاکانی وەک گەڵای ئەقاقیایە و گوڵەکانی هێشوویی سوور یا سپین، چێوەکەی نەرمە و بەرەکەی وەک کەلووی باقلەیە کە لە دەنکەکەی ڕۆنێکی بۆنخۆش دەگرترێ Moringa ناوی لاتینی ئەم دارەیە. ⁘ هات زەمزەمەیی بولبول و ئاوازەیی قومری / هات بادی سەبا، دێن و دەچن عەرعەر و بانات (نالی ل ١٤٣).

بان^{5} (ئان.)[موک] بە تەنیا نایە و دەگەڵ وشەی تاو دێ و لە موکریان باوە. بە گشتی مانای هەتاویی و ڕووناک دەدا. ⁘ تاو و بانێکی خۆشە.

تێبینی: بان هاوڕیشەیە دەگەڵ [هیک: بهانەڤ ـ ئەو: بانەڤ ـ سان: بهانو ـ پەه: بانووی] بە مانای شۆق. هس: بەیان1 و باو4.

بانا (ئان.)[؟][زا] بێ جل، ڕووت.

باناندن (چا. م)[لە: بانین] کاریلە و بەرخی ساوا وە بەر مەر یا بزنێک خستن کە دایکیان نەبێ، یا دایکیان لێیان نەبان بێ.

بانبارگە (نا. ل)[بان1/٤ + بارگە] بەربووک یا ژنێک کە دەگەڵ گیازی بووک دەچێتە ماڵی زاوا.

بانبانک (گیانـ.)[بان1/٤ + بان1/٤ + ک] گیاندارێکە لە ڕەگەزی سمۆرە، دەستەکانی لە قاچی کورترە، ڕەنگی کەوڵی بە زستان و بەهار دەگۆڕدرێ، کەوڵەکەی بە کەلک دێ و هەر لە بەر ئەوە ڕاوی دەکەن، میوە و بەر دەخوا و لە کوردەواری دا پێیان وایە لە سەر زێڕ و خەزێنە دەخەوێ و هەر لە بەر ئەوە ئەگەر دەستیان بە لانەی ڕابگا دەیدەنەوە، بانبانکە.

بانبانکە (گیانـ.)[بانبانک + ئە][باک] بڕ: بانبانک

بان پووشین (نا. ل)[بان1 + پووشین] خشڵێکی ژنانەیە لە زێڕ و زیو کە لە پووشینی سەریان دەدەن، لاگیرە.

بانتلێر (نا. ل)[بان1/١ + تلێر (تلاندن)][هەو] بڕ: باگردان

بانتلێن (نا. ل)[بان1/١ + تلێن (تلاندن)] بڕ: باگردان

بانجیلە (نا. ل)[بان1/١ + جی + لە][ئەر] بڕ: بانیژەی/١و٢

بانجێلە (نا. ل)[بان1/١ + جێ + لە][هەو] بڕ: بانیژە/١ و ٢

بانخانگ (نا. ل)[بان1/١ + خانگ] [باش] بڕ: بان1

بانژۆڕ (نا.)[؟][موک] قوماریکی منداڵانە و تەنانەت گەورەساڵانیش لە سەر پووڵ دەیکەن.

ئەو کەسانەی کە دەیانەوێ لەم قومارە دا بەشداری بکەن، هەر کەس پووڵێکی کانزای دیاری کراوە (تمەنی، دووتمەنی، ...) لە سەر یەک بە لای خەت یا شێر دا دادەنێن. لە دوایی هەموویان لێی دەکشێنەوە و لە شوێنێکی دووری دیاریکراو بە پووڵێکی کانزای گەورەتر بۆ لای پووڵی لە سەریەک هەڵنچراو دەیهاوێن. هەر کەس کە پووڵەکەی نزیکتر لەوانی دیکە بێ دەبێتە یەکەم کەس و هەروا دووهەم و سێهەم هەتا ئاخر. یەکەم کەس بە قەو لە پووڵە لە سەر یەک داندراوەکان دەدا، ئەوەندی کە وەرگرڕێتەوە هەڵیدەگرێ و درێژە بە کارەکەی دەدا هەتا هیچی دیکەی بۆ وەرنەگرڕێتەوە، بەمجۆرە کەس دووهەم و ئەوانی دیکە درێژە بەم کارە دەدەن هەتا هیچ پووڵێک لە سەر زەوی نەمێنێتەوە.

لە کاتی هاویشتنی پووڵ لە دوورەوە بۆ دیاری کردنی نۆبەی کایە هەر کەس پووڵەکەی لە کۆمای پووڵەکان بدا پێی دەڵێن بانژۆڕ و ئەو کەسە یەکەم کەس دەبێ.

باند (نا.)[ئیتا: banda] تاقم، دەستە.

بانداژ (نا.)[فەر: bandage] تیزماڵکە پارچەیەکی درێژ و خاوێنە کە برینی پێدەبەستن.

تێبینی: باندی فەرانسی و هاوتاکانی لە زمانەکانی دیکەی ئورووپایی دەگەڵ بەن و بەندی کوردیی یەک ریشە و سەرچاوەیان هەیە.

باندرۆڵ (نا.)[فەر: banderole] کوتە کاغەزێکی باریکە، نەقش و نووسراوەی لە سەرە کە لە سەر هەندێک کاڵا دەدرێ و نیشان دەدا کە ژێر دەستی دەوڵەت رەد بوە، بەرچەسپ، مەکس، مەکووس.

باندێر (نا. ل)[بان1/١ + دێر (گێڕ)][باک] بڕ: باگردان

بانسەر (نا. ل)[بان1/٤ + سەر] بڕ: بانسەرە

بانسەرە (نا. ل)[بان/٤ + سەر+ ئە] خشڵێکی ژنانەیە و بریتییە لە دراوێکی

زێڕ یا زێو کە کون دەکرێ و ژن لە تەپڵەی تاسکڵاوەکەی دەدا، بانی سەر، بانسەر.

بانق (نا.) بڕ: بانک

تێبینی: بانق لە ڕێگەی عوسمانیەکانەوە چۆتە نێو زمانی کوردەکانی عێراق و ئاڵ و گۆڕی دوو پیتی ک و ق پێک هاتوە.

بانقۆ (نا.) بڕ: بانک/٢

بانک (نا.)[ئیتا: banco] ١ـ شوێنێکی دەوڵەتی یا تایبەتی کە خەڵک بە ئەمانەت پووڵ و پارەی زیادی یا شتی بە بایخ لەوێ دادەنێن یا ئەوە کە لە کاتی تەنگانە دا پارەی لێ قەرز دەکەن. ئیمرۆکە حەق و دەسمز و مانگانە لە بانک وەردەگرن و هەر کەسە بۆ کار و باری خۆی ژمارەیەک وەردەگرێ و حیسێب و کتێبەکەی بەم ژمارەیە وەگەڕ دەخا. ئیمرۆکە بانک گەلێک گەورە بوون و دەیان لقی لێ بۆتەوە و دەورێکی بەرچاویان لە ئابووری وڵاتان دا هەیە، بانق. ٢ـ کایە و قومارێکە کە بە پەڕی قومار دەیکەن. کەسێک هەندێک پارە بە ناوی بانک دادەنێ و هەتا تەواو بوون یا پڕ بوونی ئەو بانکە (سێ بەرابەری پارەی دانداراو) کایەکەی درێژەی دەبێ، بانقۆ. **~ بڕین:** ١ـ دزینی پارەکانی بانکی/١. ٢ـ لێدان و بردنەوەی تەواوی پارەکانی بانکی قومار. & بانک لێدان. **~ دەرچوون:** ١ـ پڕ بوونی بانک (سێ بەرابەر بوونی پارەی دانداراو) لەو قومارانەی دا کە بانک دادەنێن. ٢ـ (کنـ.) زۆر دەوڵەمەند بوون، ئەنگڕان. **~ دانان:** پارە دانان بۆ بانک لە قومار دا. **~ لێدان:** بڕ: بانک بڕین. ‖ **بانکی خوێن:** ساردخانەیەکی تایبەتە کە بۆ ڕاگرتنی خوێن کەلکی لێوەردەگرن. ئەو کەسانەی کە خوێن دەدەن لەم ساردخانانە دا خوێنەکەیان هەڵدەگرترێ و دوایی بۆ کەسێک کە پێویستی بە خوێن بێ لەو خوێنانەی دەدەنێ.

بانکدار (ئان. فا)[بانک + دار2] ١ـ خاوەن بانک، کەسێک کە بانکەکە هی ئەوە. ٢ـ کەسێک کە لە بانک کار دەکا. ٣ـ کەسێک کە پووڵی قومار (بانک) لە لای ئەو دادەندرێ. ٤ـ کەسێک کە پووڵی تاقمێک کە بە یەکەوە دەژین لە لایە و خەرجی گشتی لە ئەستۆی ئەوە.

بانکداریی (حم.)[بانکدار + ئیی] ١ـ کاری و پیشەی کەسی بانکدار. ٢ـ زانستی بەڕێوە بردنی بانک.

بانکوت (نا. ل)[بان1 + کوت1] [باک] بڕ: باگردان

بانکە (نا.)[روس: banka] شووشەیەکی ئوستوانەیی و خڕە لە ئەندازەی جۆربەجۆر دا بۆ مرەبا و ترشیات و شت تێداهەڵگرتن.

بانگ (نا.)[خوار: وەنک ـ پەھ: ڤانگ. باک: با، بان، بانگ ـ ناو: بانگ، بان ـ باش: بانگ ـ هەو: بانگ ـ زا: ڤەنگ] ١ـ هەرا، دەنگ، جاڕ. ٢ـ ناوبانگ، شۆرەت. ⁘ بانگ رسواییم جە عالەم بەرزەن / زیندەگیم زیاد، مەردەنم فەرزەن (مەولەوی ل ٢٤٤). ٣ـ گریان بە هاوارەوە. ٤ـ قاو، گاز. ٥ـ راگەیاندن کاتی نوێژ بە دەنگێکی بەرز یا لە بلیندگۆوە بۆ ئەوەی موسڵمانەکان بچنە نوێژ، ئازان، ئەزان. بە پێی ئایینی ئیسلام رۆژێ پێنج جار بانگ دەدرێ (بانگی بەیانان، بانگی نیوەڕۆیە، بانگی ئێوارێ، بانگی شێوان، بانگی خەوتنان) کە لە کوردەواری دا وەک کاتیش کەلکی لێوەردەگرن. ⁘ بانگی شێوان لە ئاسمانی خۆرنشین / ئەستێرەیەک ئەجریوێنێ گەش، شیرین (گۆران ل ١٧٤). کوڕەکەمان هێند تەنبەڵە بانگی نیوەڕۆیە لە خەو هەڵدەستێ. ~ **بەگوێ دادان:** دوای ئەوە کە منداڵ حەوتووی تەواو کرد و مەترسی ئاڵ بردنەوە و مردنی نەما شەوێک میوانی بۆ دەدرێ و مەلا بانگ دەکەن هەتا لە سەر منداڵ بانگ بدا و دوایی ئەو ناوەی کە بۆی دیاری کراوە سێ جار بە دەنگی بەرز رایدەگەیەنێ. ~ **دان:** راگەیاندنی و جاڕ دانی کاتی نوێژ بە خەڵک. چونکە کاتی بانگ دان لە ئیسلام دا دیاری کراوە لە کوردستان وەک کاتیش بۆ کار و بەڵێنی کەلکی لێوەردەگرن. ⁘ مەلا بانگ دانێ وەدەر دەکەین. ~ **راهێشتن:** ١ـ جاڕ دان، بە دەنگی بەرز خەبەر بە خەڵک راگەیاندن، جاڕ کێشان. ⁘ ئەوڕۆ لە شار بانگیان راهێشت کە سبەی کەس نابێ دوکانەکان بکاتەوە. ٢ـ بڕ: بانگ دان/٢. ~ **کردن:** ١ـ هەرا لە کەسێک کردن، قاو کردن، گاز کردن. ⁘ رۆڵە هەرچی بانگت دەکەم بۆ نایەی خۆ کەڕ نی؟ دا بڕۆ دایکت بانگ کە! ٢ـ لە کەسێک گێڕانەوە بۆ میوانی و شایی، بانگەواز کردن، بانگێشتن. ⁘ بانگتان نەکردبووین بۆیە نەهاتین. سەد کەس بۆ زەماوەند بانگ کراون. ~ **کردنەوە:** ١ـ یەکەم میوانی دوای گوێزتنەوەی کچ لە لایەن دایک و باوکییەوە، باوە خوون. ٢ـ

گەڕاندنەوەی کەسێک کە دوور کەوتۆتەوە یا لەو شوێنە نەماوە، خەبەر دان بۆ هاتنەوە. ∷ بڕۆ منداڵەکان بانگ کەوە بێنەوە شەو درەنگە. پوور ئامان چەرچی بانگ کردەوە و کیسەیەکی خەنە لێکڕی. **~ لە سەر ~ لێدان:** پەیتا پەیتا لە گابۆڕە دان، یەک لە سەر یەک هاوار کردن و گریان. ∷ چوونە ماڵە هەیدەر گۆرانی جەنازەی برایانیان هەڵدەگرت و دەیانهێناوە / بانگ لە سەر بانگیان لێداوە. (مان ل ٢٥٤). **~ لێدان:** بڕ: لە بانگ دان. **~ هەڵدان:** بڕ: لە بانگ دان. **~ هێشتن (بانگێشتن):** ١ـ بانگ کردن ٢ـ لە بانگ دان. **لە ~ دان:** لە گابۆڕە دان، لە پڕ گریان بە هاوارەوە، بانگ لێدان، بانگ راهێشتن، بانگ هەڵدان. ∷ بە خۆی و بە ژنی لە بانگێیان دەدا و دەستیان دەکردەوە بە گریانە (شۆڕمەحموود ل ٨٧). || **بانگی بێ وادە:** بانگێک کە لە کاتی خۆی دا نەبێ، ئەویش لەبەر هۆگەلی وەک مانگ گیران یا بەڵایەک دەدرێ و خەڵک بە ناوەختییەکەی ئەو بانگە دەزانن کە شتێک قەوماوە، بانگی ناوەخت، بانگی بێ وەخت. **بانگی بێ وەخت:** بڕ: بانگی بێ وادە. **بانگی محەممەدی:** ئەو بانگەی کە لە مزگەوتان دەدرێ، ئەو بانگەی کە ئیسلام بۆ نوێژ دیار کردوە. ∷ بانگی مەحەممەدی بە ئاشکرا خۆشە. **بانگی ناوەخت:** بڕ: بانگی بێ وادە.

بانگاواز (نا. ل)[بانگ + ئاواز] بڕ: بانگەواز

بانگبێژ (نا. فا)[بانگ/٤ + بێژ] بڕ: بانگدەر

بانگدەر (نا. فا)[بانگ/٤ + دەر] کەسێک کە وە سەر بانی مزگەوت دەکەوێ یا ئەوە کە بە بڵندگۆ بانگ دەدا و کاتی نوێژی رادەگەیەنێ، بانگوێژ، بانگبێژ. ئەم کەسە پتر مەلا یا مجێورە و لە پەناشەوە جاروبار خەڵکیش بانگ دەدەن. || **بانگدەری گاران:** (کنـ.) کەر، گوێدرێژ.

بانگردێن (نا. ل)[بان1/١ + گرد + ئێن] بڕ: باگردان

بانگلێر (نا. ل)[بان1/١ + گلێر (گلاندن)][ئەر] بڕ: باگردان

بانگلێن (نا. ل)[بان1/١ + گلێن (گلاندن)][ئەر] بڕ: باگردان

بانگوش (نا. فا)[بان1/١ + گوش (گوشین)] کەسێک کە بە پارە دەچێتە

سەر بان و باگردان دەگێڕێ، بانگێڕ.

بانگوێژ (نا. فا)[بانگ + وێژ] بڕ: بانگدەر

بانگەشە (نا. ل)[بانگ + ئەشە] ١ـ بانگ راهێشتنی چرچی و دوکاندار لە ئاوایی دا کاتێک کاڵا و شمەکی تازەیان بۆ دێ بۆ ئەوە کە خەڵک بزانن. ٢ـ تەبلیغات، پڕۆپاگەندە.

تێبینی: زەبیحی ئەم وشەی بردۆتەوە سەر بانگ و ئاش (قامووس ب ٢ ل ٥٧). بەڵام من پێمـوایە ئەم وشە لە بانگ و ئەشیا کەوتوە. چونکە بانگەکە بۆ کاڵایە و پڕۆپاگەندەش هەر بانگ و ناساندنی کاڵایە و چ پەیوەندی بە سەر ئاشەوە نیە.

بانگەواز (نا. ل)[بانگ + ئاواز] ١ـ جاڕ، بانگ، قاو. ٢ـ لێگێڕانەوە، دەعوەت. & بانگاواز. **~ کردن:** ١ـ بانگ کردن، هەرا لێکردن، قاو کردن. ⁘ دا بانگەوازی برایم بکە بەری ئاوەکەی بەردا. ٢ـ لێگێڕانەوە بۆ کۆڕێک، بانگێشتن. ⁘ ئەرێ بۆ شایی بانگەوازیان کردووی؟ ٣ـ جاڕ کێشان، جاڕ دان. ⁘ بانگەوازیان کردوە کەس سبەی دوکان نەکاتەوە.

بانگێڕ (نا. فا)[بان1/١ + گێڕ] بڕ: بانگوش

بانماڵ (نا. ل)[بان1 + ماڵ3] بڕ: بەفرماڵ

بانۆک (ئان. فا)[بان2 + ئۆک] کەسێک کە بێچووی نەبان دەخاتەوە بەر دایکی خۆی یا دەیخاتە بەر مەڕ و بزنێکی دیکە.

بانوو^{1} (نا. ل)[بان1 + ئوو] بڕ: بان1 /٢

بانوو^{2} (نا.)[پەه: بانووک، بانۆک] ژنی پیاوی گەورە، ژنی خاوەن دەستەڵات، خانم، خاتوون، یای. ⁘ گا نە سەرپەنجەی بانووی بێ نیقاب / چون سوەیل رەونەق پەنجەی ئافتاب (مەولەوی ل ٤٢١). خەرامان حەیران حوسن زێباتەن / بانوان تەمام گشت جانفداتەن (وەلی دێوانە ل ٧٤).

بانە (نا. ل)[بان1 + ئە] ١ـ پارچە زەوییەکی کە جووتێر بەر لە کێڵان یا تۆو پڕژاندن دیاری دەکا هەتا سنووری کاری ئەو رۆژەی بزانێ، لات، گاوەخان. ٢ـ بەرزایی نێوان دوو دێراوی بێستان بۆ لێک جیا کردنەوە و هات و چۆ بە سەری دا، بەستە، پشت دێراو. ٣ـ [باک]

لەوەڕگەی بەهاران بەر لە چوونە هەوار و کوێستان. ٤ـ مووی بەرگەدە، بانەگا.

بانەگا (نا. ل)[بان1/٣ + ئە + گا] [هەو ـ ئەر] ئەو شوێنەی کە تووکەبەری ژن یا پیاوی لێ دێتە دەر، بەرگەدە.

بانەمەڕ (نا. ل)[بانە + مەڕ1] ١ـ دووهەمین مانگی بەهار کە ٣١ ڕۆژە و بەرابەرە دەگەڵ ٢١ نیسان هەتا ٢١ مای، گوڵان. ٢ـ کاتێک کە مەڕداران بەرەو کوێستان وەڕێ دەکەون. ٣ـ هاوینەهەوار. ⁝⁝ سەیدەوان لە سەر بانەمەڕی بوو، ئاگای لە هۆبە و هەواری بوو، بە سەر عێلی رادەگەیشت (گەنج ل ٢٧٢).

بانەناو (نا. ل)[بان1 + ئەناو][هەو ـ ئەر] ئاویە و کا و گەڵێک کە بۆ بان دەگیرێتەوە ، هەڕەبان، گڵەبان، بان ئەنوو، بانەناوە. ⁝⁝ باڵاخانەی چەم دیوانەکەی تۆ / بانەناو وە گڵ ئاسانەکەی تۆ (مەولەوی ل ٥٣٩).

تێبینی: ئەناو (لە بانەناو) و ئەنوو (لە بان ئەنوو) لە چاوگی هەندو handu ـ ی ئەوێستایی و هەندووتەن handūtan ـ ی پەهلەویی و هەنوون ـ ی کوردیی بە مانای تێهەڵسوون و سواغ دان کەوتوە.

بانەناوە (نا. ل)[بان1 + ئەناوە] [هەو] بڕ: بانەناو

بان ئەنوو (نا. ل)[بان1 + ئەنوو] [هەو] بڕ: بانەناو

بانی (نا. ل)[بان1 + ئی] بڕ: بان1/٢

بانیان (گیا.)[؟] جۆرە دارێکی هەنجیرە کە لە لای هیندووکانە پیرۆزە، کاتێک لقە شۆڕەکانی بگەنە زەوی رەگ دادەکوتن و دەبنە دارێکی سەربەخۆی دیکە. لە شیلە و توێکڵی ئەم دارە بۆ دەرمان کەلک وەردەگرن، هەنجیری بەنگاڵی.

بانیژە (نا. ل)[بان1 + ئی + ژە (چە1)] ١ـ سەربانی چووکی پەنا بانێکی گەورە، بانجیلە، بانجێلە. ٢ـ سەربانی ماڵێکی نەوی کە بۆ ماڵێکی سەرخۆی بووبێتە هەیوان و حەوش، بانجیلە، بانجێلە. ٣ـ شوێنێکی تەختە لە نێو ژووری ئاش کە باراشی لە سەر رۆ دەکەن و دانەوێڵە بە وێدا دەچێە نێو کونی بەرداشەکانەوە.

بانین (چا. م)[؟] وەبەر خستنەوەی بیچووی مەڕ و بزن لە دایکیان کە لێیان نەبان بوە یا ئەوە کە دایکیان نەماوە و دەیخەنە بەر یەکی دی، بانینەوە. ⁝⁝ بە

سەر دەبانێ، بە قوون نابانێ (مەتەڵ)

بانینەوە (چا. م)[بانین + ئەوە] بڕ: بانین

باو^{1} (نا.) بڕ: باب1

باو^{2} (ئان.)[؟] ڕێ و ڕەسم، داب و نەریت، جل و بەرگ و هەر شتێکی لە کۆمەڵ و ژیانی خەڵک توانیبێی شوێن دابخا و ڕمێنی هەبێ یا بووبێ، باب2. ⁓ **بوون:** وە برەو کەوتن، ڕەسم بوون، باو سەندن. ∷ ئێستا چاویلکە لێدان بۆتە باو. ⁓ **سەندن:** بڕ: باو بوون. ⁓ **مان:** لە برەو نەکەوتنی ئەو شتانەی باون. ∷ لە کوردەواری دا پشتێند بەستن هێشتا هەر باوی ماوە. ⁓ **نەمان:** لە برەو کەوتنی ئەو شتانەی کە سەردەمێک باو بوون. ∷ کراسی کوودەری باوی نەماوە و ئێستا ئیدی ژنان دەبەری ناکەن. کۆیلەتی باوی نەماوە. || **باوی ڕۆژ:** هەر شتێکی ئیمڕۆیی و مۆد و پەسندی بەرەی ئێستایی. ∷ عارەبی شامۆ چیرۆکێکی درێژی بە ناوی قەڵای دمدم بە ئوسلووبێکی نوێ و باوی ڕۆژ نووسیوە (دمدم ل ٧).

باو^{3} (نا.)[؟] پاڵێک کە کەسێک بە جۆلانەیەوە دەنێ هەتا وە هات وچۆ بکەوێ، پاڵ. ⁓ **پێوەنان:** پاڵ پێوە نان بە جۆلانەوە یا کەسێک کە سواری جۆلانە بوە. ∷ دا وەرە باوێکم پێوە نێ!

باو^{4} (پاش.)[هیک: بهامە ـ ئەو: بامە، بامیە ـ پەه: بام، بامییک. ناو: باو، بام] ١ـ بە دوای ڕەنگەوە دێ و مانای نزیک بوونی ئەو ڕەنگە دەدا لە ڕەنگی ئەسڵی، ئاماڵ ∷ شینباو، سوورباو، ڕەشباو. ٢ـ بە دوای ناوەوە دێ و مانای شێوە، وەک، ڕەنگ و ئاسا دەدا. ∷ گوڵباوە. ٣ـ (ئان.) گەورەتر لە چاو هاوچەشنی خۆی (دەگەڵ وشەی خۆش دێ). ∷ ئاسۆ و حەسۆ ئاواڵ دوانەن بەڵام باڵای ئاسۆ لە حەسۆ هەندێک باو خۆشترە. ئەو کراسە ئەگەر هەندێ باو خۆشتر با بۆ بەرم دەبوو.

تێبینی: وشەکانی هاوڕیشەی باو لە هیندی کۆن و ئەوێستا و پەهلەویی دا بە مانای ڕووناک و درەوشاوە بۆ ڕەنگ هاتوون. باو بە گشتی بە مانای ڕەنگێکی ڕوون و کراوەترە لە ڕەنگێکی تۆختر.

باو^{5} (نا.) وشەیەکە لە باوباوێن دا دەکوترێ، دوای ئەوە کە سەری بە

منداڵەکە نیشان دا. (بڕ: باوباوێن)

باوا (نا.) بڕ: بابەگەورە.

باواگەورە (نا. ل)[باوا + گەورە] بڕ: بابەگەورە.

باوان (نا.) بڕ: بابان

باوانی (نا. ل)[باوان + ئی] بەر و گیازێک کە بووک لە ماڵە باوکیەوە دەیباتە ماڵی مێرد، گیاز.

باوالێ (شر.) بڕ: بابەلێ

باوباوێن (نا. ل)[باو5 +باو5 + ئێن] ١ـ جۆرێک کایە و خافڵاندنی منداڵی ساوایە. کەسی گەورە خۆ ی یا سەری لە پشت شتێک دەشارێتەوە و دوایی سەری دەر دەخا و دەڵێ باو! منداڵ بەم کارە پێکەنینی دێ و کابرا درێژە بەم کارەی دەدا. ٢ـ (کنـ.) حەز لێکردووی و چاو لێکردنی کچ لە کوڕان لە کەلێنی دەرگاوە، کاتێک کە کوڕە دەیبینێ سەری دەدزێتەوە.

باوبژ (نا. ل)[با1 + و + بژ] ١ـ بای بە تۆز و خۆڵەوە. ٢ـ (کنـ.) بای نێو زگ، تڕ. **~ دەرکردن:** ١ـ (کنـ.) تڕ کەندن. ٢ـ (کنـ.) هەڵڕشتنی کوڵ و کۆ و گریمانەی دڵ. ⁘ هێندەم جنێو پێدا هەرچی باوبژ بوو لە دڵم دەرکرد.

تێبینی: تەنیا وشەیەک کە هاوڕیشە دەگەڵ بژ لەم وشەیە دا توانیم بیبینمەوە وشەی بژ (بەژ) لە فەرهەنگەکانی فارسی دایە کە بە مانای کڕیوە و زوقم هاتوە.

باوچ (نا.)[زا] بڕ: باب1

باوڕ (نا.)[باش] بڕ: باوەڕ

باوش (نا.)[باش] بڕ: باوەش

باوشک (نا.) بڕ: باوێشک

باوک (نا.) بڕ: باب1

باوکانە (ئاک. ل)[باوک + ئانە] بڕ: بابانە

باوک برا (ئان. ل)[باوک + برا] بڕ: براباب

باوک مردگ (نا. مف.)[باوک + مردگ][ئەر] بڕ: بابمردوو

باوکە (نا. ل)[باوک + ئە] بڕ: بابە

باوکەڕۆ (شر.)[باوکە + ڕۆ] بڕ: بابەڕۆ

باوکەلێ (شر.) بڕ: بابەلێ

باوگ (نا.)[باش] بڕ: باب

باول (نا.)[باک] بڕ: باهۆل

باوه^{1} (نا. ل)[باو1 + ئه] بڕ: بابه/١ و ٢ و٣

باوه^{2} (نا. ل)[با1 + وه (دەوە)][هەو] بڕ: بادەوە2

باوەپیارە (نا. ل)[باوە1 + پیار + ئە] [هەو ـ ئەر] شووی دایک، زڕباب، باوەپیاری، باڤەندە.

تێبینی: پیار لە [ئەو: پیتەر ـ هەخ: پیتەر] بە مانای باوک کەوتوە و لە زاراوەی زازایش دا (پی، پێر، پێرد) هەر بەم مانایە هاتوە.

باوەت (نا.) بڕ: بابەت

باوەخولە (نا. ل)[باو1 + ئە + خول + ئە] بڕ: باوەگێژە

باوەخولێ (نا. ل)[باو1 + ئە + خول + ئێ] بڕ: باوەگێژە

باوەخوون (نا. ل)[باو1 + ئە + خوون (خوان2)][ئەر] یەکەم بانگ کردنەوەی کچی شووکراو بۆ ماڵە باوکی بە میوانی.

باوەر^{1} (نا.)[؟][ئەر] بەرزایی یا قووڵایی نێوان دوو کوتە زەوی کە ئەوان لێک خوێ دەکاتەوە، سنووری دوو کوتە زەوی، باهوو، بانە.

باوەر^{2} (نا.)[باک ـ زا] بڕ: باوەڕ

باوەرێن (ئان. ل)[با 1+ وەرێن] هەر میوەیەکی کە با وەراندبێی.

تێبینی: میوەی باوەرێن پتر کرمێ و سستن بۆیە بە هێزی با دەکەون. ئەو میوانە خڕ دەکرێنەوە و بە جیا دەیفرۆشن و کەسی دەستکورت دەیکڕێ.

باوەڕ (نا.)[ئەو: ڤەر، ڤەرێهـ ـ پەه: ڤاڤەر. باک: باوەر ـ ناو: باوەڕ، بڕوا ـ باش: باوڕ ـ هەو: باوەڕ ـ زا: باوەر] ١ـ قەبووڵی قسە و مەسەلە و بەڵێنی کەسێک. ٢ـ ئیمان، بڕوا، ئاقیدە، یەقین. ~ **پێبوون:** ئیمان پێهەبوون، بە راست زانین، باوەڕ پێهەبوون. ~ **پێکردن:** بە راست زانینی قسە و کردەوەی کەسێک. ∷ مەلا هەرچی بڵێ باوەڕی پێدەکا. زەمانە وای لێهاتوە پیاو باوەڕ بە کوڕی خۆی ناکا. ~ **پێهەبوون:** بڕ: باوەڕ پێبوون. ~ **پێهێنان:** ئیمان بە کەسێک هێنان، بە راست زانینی لەوەدوای قسە و کردەوەی کەسێک. ∷ دوای موعجزە خەڵک باوەڕیان پێهێنا. ~ **کردن:** ١ـ قەبووڵ کردن و ئیمان هەبوون بە قسە و

مەسەلەیەک. ∷ باوەڕ دەکەم مرۆڤ لە ڕەگەزی مەیموون بێ!. ٢ـ پێ وابوون. ∷ باوەڕ ناکەم ئەوشۆ باران ببارێ. **~ هەبوون:** ئیمان هەبوون، خاوەن بڕوا بوون، بڕوا بە کەسێک یا شتێک هەبوون.

تێبینی: ڤەر var لە ئەوێستا دا بە ڤەرەنە varanh هاتوە بە مانای باوەڕ پێکردن و ئیمان هێنان. وشەکانی باوەڕ و بڕوا هەر لەم ریشەن و ئەوانەش ئاقی کردنەوەیەکی ئیزەدی بوە بۆ ناسینەوە ڕاست لە درۆ. ڤەر دوو جۆر بوە ڤەری سار و ڤەری گەرم. لە ڤەری گەرم دا بۆ سەلماندنی بێتاوانی لە ئاگر و ڕۆنی داغ کەلکیان وەرگرتوە و لە ڤەری سارد دا لە ژار و سەم و شتی لەم بابەتە.

باوەڕپێکراو (نا. فا)[لە: باوەڕ پێکردن] کەسێک کە لە هەموو بارێکەوە جێگای باوەڕە، جێ باوەڕ، ئەمین.

باوەڕگومان (نا. ل)[باوەڕ + گومان] کەسێک کە لە کارێک دا لە شک و یەقین دایە، دوودڵ.

باوەڕگومانی (نا. چا)[باوەڕ + گومان + ئی] لە نێوان شک و یەقین دا، دوودڵیی.

باوەڕنامە (نا. ل)[باوەڕ + نامە] کاغەزێک کە دوای تەواو کردنی فێرگە دەدرێ بەو کەسەی دەرسی تەواو کردوە، کارنامە.

باوەڕیی (حم.)[باوەڕ + ئیی] ئەنجامی باوەڕ کردن، متمانە، دڵنیایی. **~ پێهەبوون:** باوەڕ پێکردن، لێ دڵنیا بوون، متمانە پێکردن. ∷ زۆرم باوەڕیی بەو کابرایە نیە.

باوەژن (نا. ل)[باو1 + ئە + ژن][ئەر] ژنی دیکەی باوک کە دایکی ڕاستی منداڵەکان نەبێ، هەوێی دایک، زڕدایک، بابەژەنی، باوەژەنی. // باوەپیارە، زڕباب.

باوەژەنی (نا. ل)[باو1 + ئە + ژەنی][هەو] بڕ: باوەژن

باوەش (نا.)[پەه: بەڤیشن. لۆر: بالووش. ناو: باوەش ـ باش: باوش ـ هەو: باوەشی، واوەشی] ١ـ شوێنێکە دەکەوێتە نێوان سینگ و هەر دوو دەست کە بەرەو سینگ داکێشراوە. ٢ـ ڕادەیەک لە دەست کە دەکرێتەوە و شتێک بە خۆیەوە دەگرێ، بۆ هەڵگرتن. ∷ باوەشێک پووڵی لە قومار بردەوە. باوشێک گەڵا و داری بۆ سووتاندن

هێنا. & ئامێز، هەمیز. **~ پێدا کردن:** شتێک یا کەسێک دە باوەش گرتن. ⁛ باوەشی بە منداڵەکە داگرت و رۆیشت. **~ تێوەراندن:** بە توندی دە باوەش گرتن، دە ئامێز گرتن. **دە ~ گرتن:** کەسێک لە روو بە روو بە خۆوە گرتن، دە هەمێز گرتن، دە ئامێز گرتن. ⁛ یەکتریان دە باوەش گرت و تێر گریان. **لە ~ کردن:** شتێک هەڵگرتن و بە خۆوە نان، لە هەمێز گرتن. ⁛ ئەو منداڵە لە باوەش کە با برۆین.

تێبینی: باوەش لە bavišn بەڤیشن ـ ی پەهلەویی بە مانای بوون، هەبوونە و هەم بەڤیشنییە بە مانای پێکەوە بوونی ژن و پیاوێک بە بێ زەماوەند یا نزیکی و دە باوەش یەک دا نوستنە.

باوەشان (نا. ل)[با1 + وەشان][باش] بڕ: باوەشێن

باوەشک (نا.)[سۆر] بڕ: باوێشک

باوەشی (نا.)[هەو] بڕ: باوەش

باوەشین (نا. ل)[با1 + وەشین][سۆر] بڕ: باوەشێن

باوەشینک (نا. ل)[باوەشین + ک][باک] بڕ: باوەشێن

باوەشێن (نا. ل)[با1 + وەشێن (وەشاندن)][لۆر: باشۆ. باک: باوەشین، باوەشینک ـ ناو: باوەشێن، باوەشین ـ باش: باوەشان ـ هەو: باوەشێن] ئامرازێکە بە هێزی دەست کار دەکا و لە جووڵانەوەی با پێک دێ. ئەو ئامرازە دەتوانێ کوتە مقەوایەک بێ یا ئەوە کە تایبەتی لە حەسیر و شتی دیکە چندرابێ. بۆ خۆ فێنک کردنەوە و گەشاندنەوەی ئاگر کەلکی لێوەردەگرن، بارۆشە، باژەن.

باوەعەمرە (نا. ل)[باو1 + ئە + عەمر + ئە] بڕ: بابەعەمرە

باوەقوش (گیانـ.)[باش] بڕ: بایەقوش

باوەقۆرەت (نا. ل)[باو1 + ئە + قۆرەت (عەر: قدرت)] بڕ: بابەعەمرە

باوەگۆ (ئاک. ل)[باو + ئە + گۆ] چوونە نێو قسەی یەکێکەوە بۆ بە راست زانینی قسەکەی یا روون کردنەوەی پتری.

باوەگێژە (نا. ل)[باوە + گێژ + ئە] یاری و کایەی منداڵانە. دوو یا چەند کەس دەستیان دەکەنەوە و بە دەوری خۆیان دا دەخولێنەوە و دەڵێن: باوەگێژە گێژم مەکە، گێژت ناکەم. هەر گەس

درەنگتر سەری دەکێژەوە هات و کەوت ئەو کەسە دەیباتەوە، باوەخولە، باوەخولێ، مامەگێژە، مامانەگێجی.

باوەلێ (نا. ل)[با1 + وەل + ئێ] ١ـ (گیا.) بڕ: باویلکە. ٢ـ (کنـ.) سست، بێ بناغە. ٣ـ (کنـ.) پیری پەک کەوتوو کە هەر ئان لەوانەیە بمرێ. ⁂ باوەلێ بایەکی بەسە. (**تێبینی:** ئەم کنایە لەوە کەوتوە کە باوەلێ لە سەر جێی خۆی هێند سستە بە پشوویەکی سووک، با دەیبا.)

باوەڵ^1 (ئان.)[؟] بزن و مەڕێک کە تووشی باوەڵی بوون. ~ **بوون:** گۆد بوونی کار و بەرخ بە هۆی نەخۆشی باوەڵییەوە.

باوەل^2 (نا.)[؟] جێگەی جل و جۆڕی سەفەر کە ئێستاکە پتر لە چەرم ساز دەکردرێ، چەمەدان، جانتا، باهۆڵ، باول.

باوەڵی (نا.)[باوەڵ1 + ئی] نەخۆشییەکە لە ئاژەڵ دەدا گۆدیان دەکا و پەکی رۆیشتنیان دەخا.

باوی^1 (نا.)[سۆر] بڕ: بادام

باوی^2 (؟)[باک] کەسێک کە نەخۆشی باداری هەیە، بادار.

باویشک (نا.)[باک] بڕ: باوێشک

باویلکە (گیا.)[با1 + ویل + کە] بەری دوایی گیایەکی خۆڕسکە و لە دەشت و نێو شیناوەرد شین دەبێ، گوڵەکەی زەردە و لە داویی هەر ئەو گوڵە وەک تۆپێکی تووکنی لێدێ و پایزان لە گیایەکە دەبێتەوە و با دەیبا، باوەلێ، باویلێ، بایلکە، پشیلەپایزە، پەپوولەپایزە، پشیلۆکە، گەورەگلە، شەلەمینکەرە.

باویلێ (گیا.)[با1 + ویل + ئێ] بڕ: باویلکە

باوێشک (نا.)[باک: باویشک، بیهنشک ـ ناو: باوێشک، باوشک، باوەشک ـ هەو: بایشکی] حاڵەتێکە کە لە بەر ماندووی و بێ خەوی خۆ بە خۆ زار دەکرێتەوە و هەوای هەڵدەمژێ، دەبانک، دەبەنک، وێژێ. ~ **دان:** زار کردنەوە بۆ باوێشک، دم داچەقاندن، باوێشک هاتن. ~ **هاتن:** بڕ: باوێشک دان.

تێبینی: لە فەرهەنگەکانی فارسی دا باسک (باسۆک)، پاسک (پاسۆک یا پاسەک)، پاشک (پاشەک) هەر بەم مانایە هاتوون.

باهار (نا.)[باک] بڕ: بەهار

باهۆ (نا.)[هیک: باهو ـ لار: باهێ ـ بیر: باهوو] بڕ: باسک/١. ⁘ لە شان و باهۆی خۆم رادی/ هەڵگرم ئالآی ئازادی (تاریک و روون ل ١٩٠).

باهۆدار (ئان. فا)[باهۆ + دار2] کەسی کەڵەگەتی بە شان و پیل، کەڵەگەتی بە تاقەت و بەهێز.

باهۆز (نا. ل)[با + هۆز (هێز)][باک] بایەکی بە هێز کە شت دەرفێنێ، گردەلوول، گێژەڵووکە.

باهۆڵ (نا.)[؟][باک] بڕ: باوەڵ2

باهوو (نا.)[بڕ: باسک] ١ـ شەهێنی تەرازوو. ٢ـ دوو دار کە لەولا و لەم لای دەرگا دەچەقێندرا، لاشیپانەی دەرگا، لاشیپان. ٣ـ بەرزایی نێوان دوو دێراوی بێستان، بانە، بەستە، پڤدێراو. ٤ـ بستوو، ملە، یاڵ، کلکە. ٥ـ باسک، باهۆ. ⁘ حافز بۆ وە عەشق مەستان یا هوو / بپێچەش نە دەور باهووی بێ ئاهوو (مەولەوی ل ٢٣٢). ئەلا ئەی نازەنین ئاهوو، بە باهوو / دڵی سەییادی خۆت هێنایە لەرزە (نالی ل ٤٤٩). ساتۆر دەبان رەنگ شمشێری / دەست و باهوو حەملەی شێری (مان ل ٢٩٥).

باهەنجیر (گیا.)[با1 + هەنجیر] بڕ: باتسکە

باهیڤ (گیا.)[باک] بڕ: بادام

باهێر (نا. ئان.)[هەو ـ ئەر] بڕ: بەیار

بایتار (نا.)[زا] بڕ: بەیتار

بایجان (گیا.) بڕ: باینجان ‖ **بایجانی ڕەش:** بڕ: باینجان/٢. **بایجانی سوور:** بڕ: باینجان/١.

بایر (نا.، ئان.) بڕ: بەیار

بایسکڵ (نا.)[ئین: bicycle] بڕ: دووچەرخە

بایشکی (نا.)[هەو] بڕ: باوێشک

باینجان (گیا.)[باک: باجان ـ ناو: باینجان، بایجان، بامجان ـ هەو: باینجانی ـ زا: باجان، بالجانە، بالدرجانە] ١ـ بەری گیایەکی یەکساڵەی دەسچێنە، وەک هارۆ درێژە، ڕەنگی بنەوش یا ڕەشە، نێوەکەی سپی و گۆشتنە و تۆمی وردی تێدایە، بە سوورکراوی دەیخۆن و دەچێشتیشی دەکە، بۆ ترشیات و مرەباش کەلکی لێوەردەگرن، Solanum esculentum ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، باینجانی ڕەش، بایجانی ڕەش. ٢ـ بەری گیایەکی

دەسچێنی یەکساڵەیە، ڕەنگی سوورە و ئاوداره، شکڵی پتر خڕە و هەرمێیشی هەیە، توێکڵی ناسکە و تومی وردی لە نێو دایە، تامی مزرە، بە رووتی دەخورێ، روبی لێدەگرترێ، ویشک دەکردرێ و دەچێشتی دەکەن، بە برژاویش دەگەڵ کەباب دەیخۆن. بە کاڵی و بە سووری لە ترشیات دەکردرێ، Solanum lycopersicum ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، تەماتە، تۆماتیز، باینجانی سوور، باجان سۆر، شامک، بامجان فەرەنگی، بایجانی سوور. || **باینجانی ڕەش:** بڕ: باینجان/١. **باینجانی سوور:** بڕ: باینجان/٢.

باینجانە مارانە (گیا.)[باینجان + ئە + مار + ئانە] بەری گیایەکی خۆڕسکە، وەک باینجانی سوور دەچێ بەڵام زۆر وردە، بە قەرا دەنکە نۆکێک دەبێ و ناخورێ.

باینجانی (ئان. ل)[باینجان + ی] ١- ڕەنگی وەک ڕەنگی باینجانی ڕەش، بنەوشی تۆخ. ٢- (گیا.)[هەو] بڕ: باینجان

بایە (نا.)[بڕ: بایەخ] بە قەرا، بە ئەندازەی نرخێک، بایی. ∷ بایە دوو تمەنم ماست دەیە. پێت وایە ئەو کراسە بایە چەندییە؟

بایەخ (نا.)[پەه: ڤەهاک. باک: بها، بوها ـ ناو: بایەخ، بایی، بایە، بەها ـ زا: ڤەیە] ١- نرخ و مەزەندەی کاڵایەک بۆ فرۆش، بایی1، بەها، نرخ. ٢- ڕێز، قەدر، گرینگی. ~ **پێدان:** گرینگایەتی پێدان بە کەسێک یا شتێک. ∷ بایەخ بە قسەی ئەو گەوجە مەدە وەرە برۆین.

بایەخدار (ئان. ل)[بایەخ + دار2] هەر شتێکی بە نرخ، بە قیمەت.

بایەف (گیا.)[باک] بڕ: بادام

بایەقوش (گیان.)[تور: baykuş] جۆرێک کوندێکی بچووکە کە لە دەشت و لێڕەوار دەژی و گیانلەبەر و مەلی بچووک ڕاو دەکا، بەژنی نزیک ٣٥ سانت دەبێ و لە دوو سووچی سەری تاجی پەڕیی هەیە کە وەک گوێی پشیلە دەچێ. لە ڕوانگەی خورافاتەوە ئەم کوندە لە هەر کوێ بنیشێ دەبێتەوە وێرانە و بە گشتی بە مەلێکی شووم ناودێر کراوە، کوندەبوو، بادەقوش، باوەقوش.

بایی^{1} (نا.)[پەه: بایەخ] ١- بەها، نرخ. ٢- ئەندازە، بەقەرا، ڕادە، بایە ∷ بایی توورێک تێناگا.

بایی^{2} (ئان. ل)[با + یی] خۆ پێ زۆر، فیز، مەغروور. **~ بوون:** بە هۆیەکەوە خۆ پێ زۆر بوون، لە خۆ دەرچوون. ∷ لەوەتی بۆتە دوکتور بایی بوە لە بیری چۆتەوە کێ بوە. **لە خۆ ~ بوون:** لە خۆ دەرچوون، بایی بوون.

باییلکە (گیا.)[با + ئیلکە] بڕ: باویلکە

ببڕ (نا. فا، ئان. فا)[ب2 + بڕ] ١ـ ئامرازێک کە توانای بڕینی هەیە. ٢ـ کەسێکی بە بڕشت کە قسە یا کارەکەی بڕ دەکا. & بڕندە.

ببڕای ببڕای (ئاک. ل)[ببڕ + ئای + ببڕ + ئای] بە هیچ لەونێک، قەت قەت، هێچکات. ∷ ببڕای ببڕای تازە پێ دەو ماڵەی نانێمەوە.

بت (نا.) بڕ: بوت

بتپەرس (نا. فا)[بت + پەرس] بڕ: بوتپەرەست

بتپەرست (نا. فا، ئان. فا)[بت + پەرست] بڕ: بوتپەرست

بتپەرەستیی (حم.)[بتپەرست + ئیی] بڕ: بوتپەرستیی

بتخانە (نا. ل)[بت + خانە] بڕ: بوتخانە

بتر (ئان.)[باک] بڕ: پتر

بترپێر (نا. ل، ئاک. ل)[بتر + پێر] [باک] بڕ: بەسرپێرێ

بترپێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بتر + پێرار] [باک] بڕ: بەسرپێرار

بتری (نا.) بڕ: بوتری

بتە (نا.)[هەو] بڕ: بوت

بتەرپەرەی (نا. ل، ئاک. ل)[بتەر + پەرەی][زا] بڕ: بەسرپێرێ

بتەرپێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بتەر + پێرار][زا] بڕ: بەسرپێرار

بتەو (ئان.)[باک] بڕ: پتەو

بجگوڕ (نا.)[سۆر] بڕ: بزگوڕ

بچکۆل (ئان. ل)[بچک + ئۆل] بڕ: بچووک

بچکۆلانە (ئان. ل)[بچکۆل + ئان + ئە] بڕ: بچووک

بچکۆلە (ئان. ل)[بچکۆل + ئە] بڕ: بچووک

بچکۆڵ (ئان. ل)[بچک + ئۆڵ] بڕ: بچووک

بچکۆڵانه (ئان . ل)[بچکۆڵ + ئان + ئه1] بڕ: بچووک

بچکۆڵه (ئان . ل)[بچکۆڵ + ئه] بڕ: بچووک

بچکه (ئان . ل)[بچک + ئه] بڕ: بچووک

بچکه‌لانه (ئان . ل)[بچکه + لان + ئه1] بڕ: بچووک

بچکه‌ڵه (ئان . ل)[بچک + ئه‌ڵه] بڕ: بچووک

بچووک (ئان . ل)[بچ + ئووک] ١ـ هه‌ر چێک له باری راده و ئه‌ندازه گه‌وره نه‌بێ. ٢ـ (مجـ.) سووک، بێقه‌در، بێبایه‌خ. ٣ـ (مجـ.) نۆکه‌ر، غوڵام. ؛؛ بچووکتم! ٤ـ منداڵ. ؛؛ بچووک و گه‌وره ده‌بێ ده‌رس بخوێنن. & بچکۆل، بچکۆلانه، بچکۆله، بچکۆڵ، بچکۆڵانه، بچکۆڵه، بچکه، بچکه‌لانه، بچکه‌ڵه، چووک، بووچک، گچکه، گچکه‌ڵانه، چکۆڵه، چکۆڵانه، چووکه‌ڵه، چکۆلووکه، چکۆڵووکه، پچووک، پچکۆڵه، پچکۆله، پچکۆڵانه، پچکۆلانه.

بچووکیی (حم.)[بچووک + ئی] ١ـ چووک بوون. ٢ـ منداڵه‌تی، کۆرپه‌یی، ساوایی. ٣ـ نۆکه‌ریی، خزمه‌تکاریی.

بخواز (ئان. فا)[ب ؟ + خواز] که‌سێکی داوای شت له خه‌ڵک ده‌کا، داواکار، خوازه‌ڵۆک.

بخورد (نا.) بڕ: بخوور

بخۆر (ئان. فا)[ب2 + خۆر] ١ـ که‌سێکی زۆر بخوا، زۆرخۆر، خۆرا. ٢ـ که‌سێک که مه‌یلی بۆ خواردن زۆره، نه‌وسن، چڵێس.

بخوور (نا.)[عه‌ر: بخور] ١ـ هه‌ر شتێک که بۆ بۆن خۆش کردنی وڵات به سه‌ر پۆلوو ئاوری داکه‌ن وه‌ک ئه‌سپه‌نده‌ر و عوود و عه‌نبه‌ر و کوندر... ؛؛ بۆنت بۆنی بخووریێ مه‌مکت سێوی به‌هه‌شتێ / نه‌خۆشه‌کی گرانم، که‌وتووم له سه‌ر ته‌نیشتێ (سێسه‌د هۆنراوه ل ١٤). ٢ـ هه‌ڵمی ئاوی گه‌رم یا ده‌رمانی کوڵاو که که‌سی نه‌خۆش له بن پارچه‌یه‌ک هه‌ڵمه‌که‌ی هه‌ڵده‌مژێ. & بوخور، بخورد، بغورد، بوغرد. ~ **کردن:** ١ـ سووتاندنی ماده‌یه‌ک بۆ بۆن خۆش کردن. ٢ـ هه‌ڵمژینی ده‌رمانی کوڵاو له بن پارچه‌یه‌ک.

بخووردان (نا. ل)[بخوور + دان] ده‌فری تایبه‌تی بخوور تێ دا سووتاندن.

بخووز (ئان. فا)[ب2 + خووز

(خستن)] گایەک کە لە کاتی جووت کردن دا مان دەگرێ، خۆ بە زەوی دادەدا و بە هیچ کلۆجێک هەڵناستێتەوە، خەفۆک، بغووز.

بدبەدە (گیانـ.)[؟] مەلێکی کێویی چووکە، قەڵەو و کلک قوڵەیە، دان و جرِ و جانەوەری چووکە دەخوا، لە دەشت و مووچە و لێرِەوار دەژی و بۆ گۆشتەکەی و بۆ جوانی راوی دەکەن، Tetrao co-turnix ناوی لاتینی ئەم مەلەیە، کەرەواڵە، هەوێردە.

بدە (ئان. فا)[ب2 + دە] برِ: بدەر. ∷ نان بدە

بدەو (ئان. فا)[ب2 + دەو] ئەسپی خۆشبەز ، بۆر و بدەو. ∷ دەڵێن: پیاو زۆر سوارچاک نەبێ، خۆی لە سەر پشتی راناگرێ؛ هێندە گورج و توند و تۆڵ و بدەوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٤٨).

بدەر (ئان. فا)[ب2 + دەر] ١ـ کەسێک کە شتێک دەبەخشێ، بەخشێنەر. ٢ـ کەسێک کە گان دەدا، گاندەر. & بدە

بدەو (ئان. فا)[ب2 + دەو] ئەسپی خۆشبەز، برەو∷ تەمەشای ئێختەرخانەی کاکان بکە، دەبەر بۆر و بدەوانم کەوتوە جل و هەوسار و توورە (مان ل ٢٥٤).

برا^{1}(نا.)[هیک: بهراتەر ـ ئەو: براتەر ـ هەخ: براتەر ـ پەه: براتەر، برات، براد. لۆر: بێرار ـ فار: برادر ـ تات: بێرا. سوید: bror ـ ئین: brother ـ روس: brat. باک: برا ـ ناو: برا ـ باش: برا ـ هەو: برا، براڵە ـ زا: برا، برار، بەرا، بەرار] ١ـ پەیوەندی نێوان کورِ دەگەڵ کورِ و کچەکانی دایک و باب. ٢ـ (مجـ.) نیشانەی خۆشەویستی و رێز و نزیکایەتی دەگەڵ ئاواڵ یا کەسی دیکە. ∷ برای شیرینم ئەوە بۆ سەرێکمان لێنادەی؟ || **برای باب:** مام. **برای بابی:** پەیوەندی نێوان دوو یا چەند برا کە باوکیان یەکە بەڵام دائکیان جیایە، برای باوکی. **برای باوکی:** برِ: برای بابی. **برای تووتە:** برِ: براتووتە. **برای حەق:** برا لە یەک دایک و یەک باب. // زرِبرا. **برای خوێنی:** دوو کورِ کە بە برِینی شوێنێکی دەست کەمێک خوێنیان ئاوێتەی یەک دەکەن و پەیوەندی برایەتی دەبەستن. **برای دایک (ی) و بابی (باوکی):** برا لە یەک دایک و باب. ∷ وەرە پێکەوە ببینە برای دایک و بابی هەتتا لێمان خەرا دەبێ ئەو دنیایە (مان ل ٤٨). **برای**

دایکی: پەیوەندی نێوان دوو یا چەند برا کە لە دایکێکن بەڵام باوکیان جیایە، دایک برا. براماک. **برای دینی:** پەیوەندی نێوان لاگرانی دین و ئاینێک دەگەڵ یەکتر، هاوئایین، هاودین. **برای شیری:** کۆڕێک کە دەگەڵ کەسێکی دیکە شیری مەمکی دایکی یەکتریان خواردبێ، شیربرا.

برا^{2} (ئام.) برِ: بریا

برا^{3}(ئام.) بڵا، با، دەبا، بهێڵە

براباب (نا. ل)[برا1 + باب1] پەیوەندی نێوان دوو کورِ کە باوکیان یەکە بەڵام دایکیان جیایە، برای بابی، براباڤ، باوک برا.

براباڤ (نا. ل)[برا1 + باڤ][باک] برِ: براباب

برابەش (نا. ل)[برا1 + بەش1] ١ـ شەریکایەتی لە شتێک دا بە نیوەیی، بارەبرا. ٢ـ دۆستایەتی زۆر نزیک کە وەک دوو برا بەشیان بەماڵی یەکەوە بێ.

براتووتە (نا. ل)[برا1 + تووتە] چوارەمین ئەنگوستی دەست لە قامکە گەورەوە، ئەنگوستی پەنا پەنجە تووتە، ئەو قامکەی ئەنگوستیلەی تێدەکەن، برای تووتە.

براتی (حم.)[برا1 + تی][باک] برِ: برایەتی

برادەر (نا.)[فار: برادر] دۆستی زۆر نزیک، ئاواڵ، براک.

تێبینی: برادەر لە زمانی فارسی دا دەقاودەق بە مانای برایە و کوردەکانی ئێران بە مانای دۆستی کوڕ بە کاری دەبەن. ئەم وشەیە لە ئێرانەوە پەڕیوەتە نێو کوردەکانی عێراق و ئامرازی نێرینەی لە دەست داوە و بۆتە دۆستی کچ!!

برادەرایەتی (حم.)[برادەر + ئایەتی] ئاواڵەتی، دۆستایەتی، براکەی، برادەریی.

برادەریی (حم.)[برادەر + ئیی] برِ: برادەرایەتی

برار (نا.)[زا] برِ: برا1

برارزا (نا. ل)[برار + زا][باش ـ هەو ـ زا] برِ: برازا

برارەی (حم.)[برا1 + ئەی][زا] برِ: برایەتی

برازا (نا. ل)[برا + زا][پەه: براتەرزات. باک: برازی ـ ناو: برازا،

برازاگ ـ باش: برارزا ـ هەو: برازا، برارزا ـ زا: برازا، برارزا، بەرازا] پەیوەندی نێوان منداڵەکانی برایەک دەگەڵ خوشک و براکانی ئەو کەسە. ∷ برا بوو بە برازا / کار لە کار ترازا (پەند ل ٨٢).

برازازا (نا. ل)[برازا + زا] پەیوەندی نێوان نەوەکانی برایەک دەگەڵ خوشک و براکانی ئەو کەسە.

برازاڤا (نا. ل)[برا + زاڤا][باک] بڕ: برازاوا

برازاگ (نا. ل)[برا1 + زاگ][ئەر] بڕ: برازا

برازاوا (نا. ل)[برا1 + زاوا] برای زاوا یا ئاوالی نزیکی زاوا کە لە رۆژی گواستنەوەی بووک پشتێندی بووک دەبەستێ و بووک دەگەیەنێتە ماڵە زاوا، برازاڤا.

برازی (نا. ل)[برا1 + زی][باک] بڕ: برازا

براژن (نا. ل)[برا1 + ژن] ١ـ پەیوەندی نێوان ژنی برایەک دەگەڵ خوشک وبراکانی دیکە، ژنی برا، براژەنی. ٢ـ (مجـ.) بۆ بانگ کردنی ژنی ئاواڵ و دۆست و ناسیاو تەنانەت بۆ ژنی بێگانەش.

براژەنی (نا. ل)[برا1 + ژەنی][هەو] بڕ: براژن

براشتن (چا. م)[باک] بڕ: برژاندن

براشتی (نا. مف)[لە: براشتن][باک] بڕ: برژاو. ∷ گۆشتێ براشتی

براک (نا. ل)[برا1 + ک][زا][پەھ: براتەک] ئاواڵ، دۆست، برادەر.

براکە (نا. ل)[برا1 + کە][قوچ] بڕ: ئاواڵ زاوا

براکەی (حم.)[براک + ئەی][زا] بڕ: برادەرایەتی

براله (نا. ل)[برا + له] وشەی دواندن و بانگ کردنی برا یا کەسێکی بێگانەی هاوتەمەن یا چووکتر بۆ رێز لێنان. ∷ براله! ماڵە کاک هومێد لە کۆێیە؟

براڵە (نا. ل)[برا + ڵە][هەو] بڕ: برا.

برامازگ (گیا.)[برا1 + مازگ][ئەر] پستەی بێ کاکڵ و پووچی داری پستە کە لەبەر جەوتێکی زۆر کە هەیەتی بۆ دەباغی کەلکی لێوەردەگرن.

تێبینی: فەرهەنگی خاڵ و هەنبانە بۆرینە ئەم وشەیان لە مەردووخ

وەرگرتوە و بە بەرێکی دارمازوویان داناوە لە حاڵێک دا مەردووخ هیچ ئیشارەیەکی بە دارمازوو نەکردوە و لە ئاستی مانای فارسییەکەی پزغند و پزغنج نووسیوە و ئەوانەش بەری دارپستەن و وشەکەش برای مازوویە یانی هاوتای مازوو لە کاری دەباغی دا.

برامـاک (نا. ل)[برا1 + ماک][باک] پەیوەندی نێوان دوو یا چەند برا کە لە دایکێکن بەڵام باوکیان جیایە، برای دایکی، دایک برا.

براندی (نا.)[ئین: brandy] جۆرێک ئارەقی ئینگلیسی.

برانکارد (نا.)[فەر: brancard] تەختێکی پێچکەدارە کە نەخۆش و بریندار لە سەر درێژ دەکەن و بۆ نەخۆشخانە یا شوێنی دیکە رایدەگوێزن.

براو (ئان.)[سۆر] بڕ: بڵاو

براوە^{1} (نا. ل)[براو + ئە][سۆر] بڕ: بڵاوە

براوە^{2} (نا. فا)[لە: بردنەوە] کەسێک کە لە قومار،کێبەرکێ، یاری و کایە سەرکەوتبێ. // دۆڕاو.

برایانە (ئاک. ل)[برا1 + ئانە] وەکو برا، بە شێوەی برا. ⁘ پێکەوە دانیشتین و برایانە نێوان ناخۆشی و مەسەلەکانمان حەل کرد.

برایەتی (حم.)[برا1 + یەتی][پەه: براتییە. باک: برایەتی، براتی ـ ناو: برایەتی، برایی ـ زا: برارەی، برایەی] پەیوەندی نێوان دوو برا، برایی. ٢ـ پەیوەندی و بەین خۆشی نێوان ئاواڵ و دۆست یا پەیوەندی گەل و نەتەوەی جیا. ⁘ برایەتی کورد و هەرمەنی زۆر کۆنە.

برایەی (حم.)[برا1 + یەی][زا] بڕ: برایەتی

برایی (حم.)[برا1 + ئی] بڕ: برایەتی

برج (نا.) بڕ: بورج

برچی (ئان.)[باک] بڕ: برسی

برچیتی (حم.)[برچی + تی][باک] بڕ: برسیایەتی.

برح (ئان.)[سۆر] بڕ: بڵح

بردن (چا. م)[هیک: بهەر ـ ئەو: بەر ـ هەخ: بەر ـ پەه: بورتەن. تات: بەردەن، بێبەردەن ـ فار: بردن. باک: برن ـ ناو: بردن ـ باش: بردن ـ هەو: بەردەی ـ زا: باردش، بەردش] راگوێزتنەوەی شتێک یا

کەسێک دەگەڵ خۆ لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە. ∷ دز هات و ماڵەکەی برد. **بردنە ڕێ:** وەڕێ خستن، بەڕێوە بردن، ئەنجام دان. ∷ شاگردەکانم زۆر جوان کارکان دەبەنە ڕێ. **بردنە سەر:** ١ـ بە ئەنجام گەیاندنی کار یا مەسەلەیەک، تەواو کردن. ٢ـ داسەپاندنی قسە. ∷ ئاخری هەر قسەی خۆی بردە سەر. ٣ـ تێپەڕ کردن، گوزەراندن. ∷ هەتا مردن ژیانێکی ئارامیان پێکەوە بردە سەر.

بردنەوە (چا. م)[بردن + ئەوە] ١ـ گەڕاندنەوەی شتێکی کە وەرگیراوە بۆ شوێنی خۆی، برنەوە. ∷ ئەو کراسە بەرەوە و بیدەوە. ٢ـ سەرکەوتن لە یاری و کایە ، قومار و گرێو. ∷ تیمی فتباڵی ئالمان دوو بە یەک لە ئینگلستانی بردەوە. دوێ شەو دوو سەد تمەنم بردەوە. ٣ـ بردن. ∷ گۆشتێکی جوانی کڕی و بردیەوە ماڵێ.

بردوو (نا. مف.)[لە: بردن] ١ـ بردە، بردراو. ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناوی مفعوولی ساز دەکا. ∷ ناوبردوو، سەرمابردوو، بابردوو

بردە (نا. مف.)[لە: بردن] ١ـ بردراو، بردوو. ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناوی مفعوولی ساز دەکا. ∷ سەربردە، بابردەڵە.

برژ (ر.) ڕەگی برژان و برژاندن.

برژان (چا. ل)[برِ: برژاندن] ١ـ ساز بوون و پێگەیشتنی گۆشت و خواردەمەنی لە سەر ئاگر یا پۆلووی گەشاوە، برژیان، برژین. ∷ ڕۆڵە بزانە فڕووجەکان برژاون نەکا بسووتێن. ٢ـ (مجـ.) هەست بە گەرمایەکی زۆر کردن، پیشان. ∷ لەبەر ئەو خۆرەتاوە پیاو دەبرژێ.

برژاندن (چا. م)[ئێک: برەئیگ ـ پەه: بریشتەن. باک: براشتن ـ ناو: برژانن، برژاندن ـ باش: برژانن ـ هەو: برێژیای] ١ـ لە سەر ئاگر ڕاگرتنی گۆشت و ئەو خواردەمەنییەی کە ڕاستەوخۆ لە سەر ئاگر یا پۆلووی گەشاوە ساز دەکردرێ، کەباب کردن. ∷ ئەو گارگ و تەماتانە ببرژێنە.

برژاندنەوە (چا. م)[برژاندن + ئەوە] ١ـ ڕاگرتنی خوێنی برینی قورس بە سووتووی پەڕوو یا دەرمانی سوور. ٢ـ لە سەرڕا لە سەر ئاگر ڕاگرتنی شتێک کە باش نەبرژابێ. ∷ ئەو مریشکە خۆ هێشتا نەبرژاوە بڕۆ بیبرژێنەوە!

برژانگ (ئا.)[هیک: نیمیش ـ سان: نیمیشه ـ پەهـ: مێژوک، مێچوک، مێچ، میچەک، مەزەگ، موزەک. باک: بژانگ، مژانگ، مژوولانک، مووژانک، مژگول، مشکولی ـ ناو: برژانگ، بژانگ، مژانگ، مژۆڵ، بژۆڵ، برژۆڵ ـ باش: برژانگ ـ هەو: برژانگ، بژانگ ـ زا: مجەو، مژا، مژە، موژە، بۆژە، بژە] ١ـ دوو ریزە مووی ورد کە لە سەر و بنی پێڵووی چاو روان. ٢ـ هەر کام لە موویەکانی سەر پێڵوو

برژانن (چا. م)[باش ـ ئەر] بڕ: برژاندن

برژانەوە (چا. ل)[برژان + ئەوە] ١ـ کزانەوەی برین و جێی سووتاو، برژیانەوە، برژینەوە. ٢ـ بڕ: برژاندنەوە

برژاو (نا. مفـ.)[لە: برژان] هەر شتێکی کە راستەوخۆ لە سەر ئاگر ساز بوە، برژیاگ، براشتی، برشتوو، برژیو، برژیاو. ؛؛ گۆشتی برژاو، کارگی برژاو، فرووجی برژاو.

برژۆڵ (ئا.) بڕ: برژانگ

برژیاگ (نا. مفـ)[لە: برژیان][ئەر] بڕ: برژاو

برژیان (چا. ل)[ئەر] بڕ: برژان

برژیانەوە (چا. ل)[برژیان + ئەوە] بڕ: برژانەوە

برژیاو (نا. مفـ.)[لە: برژیان] بڕ: برژاو

برژین (چا. ل) بڕ: برژان

برژینەوە (چا. ل)[لە: برژین] بڕ: برژانەوە

برژیو (نا. مفـ.)[لە: برژین] بڕ: برژاو

برسی (ئان.)[هەخ: ڤرسە، ڤرسنە ـ پەهـ: گورسەک، گورسەگ، گوشنەک. باک: برچی ـ ناو: برسی ـ باش: برسی ـ زا: ڤێشان، ڤەیسان، ڤەیشان] ١ـ گیاندارێک کە گەدەی بەتاڵە و پێویستی بە خواردن هەیە، ئاورا.// تێر. ٢ـ کەسێک کە بە ماڵی دنیا تێر نەبێ، چاوبرسی. ٣ـ رەش و رووت، هەمیشە برسی. **~ بوون:** ١ـ هەست بە برسیایەتی کردن و مەیلی خواردن هەبوون. ٢ـ چاوتێر نەبوون، مەیل بۆ پتر هەبوون. **~ بوونەوە:** هەست بە برسیاەتی کردن دوای ماوەیەک تێپەڕین لە خواردن. **~ راگرتن:** درەنگ خواردن دان بە کەسی برسی. **لە برسان مردن:** مردن لەبەر نەخواردن و خواردن پێنەگەیشتن.

برسیایەتی (حم.)[برسی + ئایەتی] حاڵەتی برسی بوون، برسێتی، برچیتی، برسیەتی، ئاورایی. **~ چێژتن:** ١- تاقەتی برسیایەتی هێنان. ٢- پەی بە چلۆنایەتی کەسی برسی بردن، بە برسیایەتی زانین.

برسیەتی (حم.)[برسی + ئەتی] بڕ: برسیایەتی

برسێتی (حم.)[برسی + ئەتی] بڕ: برسیایەتی

برش (نا.)[؟] ١- کۆمەڵێک قارچکی وردن، لە سەر نان و میوە و خواردەمەنی دیکە لە بەر مانەوەیان پەیدا دەبن، رەنگی ئەو کۆمایە پترشینە و رەنگی دیکەش بەخۆوە دەگرن. پێنێسلین لەم قارچکانە پێکدێ، کەڕوو، کەڕڕێ، گەڕگ، کەڕەکیفە، برشوو، پرگ، پیرک. ٢- (مجـ.) نارەحەتی و پشوو سواری لەبەر تەنگی جێ و گەرما. **~ هەلاتن:** پشوو سوار بوون و نارەحەت بوون لە بەر کەمی جێگا و گەرما. **~ هەڵێنان:** پەیدا بوونی برش و کەڕوو ، کەڕوو هەڵێنان. ⁘ ئەو نانانەت بۆ فڕێ نەداون هەموو برشیان هەڵێناوە.

برشاویی (ئان. ل)[برش + ئاویی2] حاڵی هەر شتێکی کە برشی هەڵێنابێ، کەڕواویی.

برشتوو (نا. مف.)[لە: برژان] بڕ: برژاو. ⁘ ... بە کێردەکەی دەیبڕێ، لە سەر ئاوری دادەنێ نیوەبرشتوو دەیخوارد. (مان ل ٣)

برشتە (نا. مف.)[لە: برژان][پەه: بریشتەک] نانێکی باش برژابێ، نانێکی فەتیر نەبێ و نێوەراستەکەی گوڵی کردبێ، بریشتە.

برشوو (نا. ل)[برش + ئوو] بڕ: برش

برغوو (نا.)[تور: burgu] ئامرازێکە وەک بزمار بەڵام پێچدار کە بۆ لێک توند کردنی دو پارچە شت لە یەک کەلکی لێوەردەگرن، بورغوو، برغوو، بورغی، برغی، جەڕ، ڤیدە، پێچ/٣.

برغی (نا.) بڕ: برغوو.

برق^{1} (نا.)[عەر: برق][باک] ١- بەرق، بەرەق، بریقە، شۆق ٢- برووسک. ٣- بەرق، کارەبا.

برق^{2} (نا.)[؟][زا] بڕ: قەتران

برق برووسک (نا. ل)[برق1 + برووسک][باک] هەورەتریشقە، برووسک.

برقە (نا. ل)[برق1 + ئە] بریقە، درەوشانەوە.

برقین (چا. ل)[لە: برق1][باک] بریقانەوە، بریسکانەوە

برک^1 (نا.) ١ـ (ئا.) خاڵیگە، کەلەکە. ⁘ خۆ لە بیریان نەچوە خالیداغا و سابیرخان/ زێندین بریندار دەبوو، برینی بوو لە برکان (سەعید و میرسێوەدین ل ٨٤). ٢ـ ژان و ئێشی پشت و خاڵیگە و نێوقەدی مرۆڤ، ژان و برک. ~ **پێدا هاتن:** دەست پێکردنی ژان و برک وەک برووسکە بە تیغەرەی پشت دا. ~ **کردن:** تووشی ژان و ئازاری برک بوون. ⁘ برکم کردوە تیغەرەی پشتم زۆر دێشێ.

تێبینی: ریشەی برک دەچێتەوە سەر ڤێرێذکە vərəđka ـ ی ئەوێستایی بە مانای وڵک و گورچیلە. (بڕ: گورچیلە)

برک^2 (نا.)[؟] قوڵەدار یا داردەستێک کە بۆ بەر وەراندن یا بە شتێک دادان کەلکی لێوەردەگرن، برکە، کوڵەبرک، پلار، پللار. ~ **تێگرتن:** بڕ: پلار تێگرتن. ~ **دان:** فڕێ دان، تووڕ دان.

برکاوێژ (ئان. فا)[برک2 + ئاوێژ] ١ـ کەسێک کە برک داوێ. ٢ـ (نا. ل) مەودایەک کە برک و پللاری هاویشتراو دیاری دەکا. ⁘ برکاوێژێک دوورتر مراوی بە سەر سەرمان دا دەفڕین.

برکە (نا. ل)[برک2 + ئە] بڕ: برک2

برمووت (نا. ل)[باک] بڕ: بڕنووتی

برنج^1 (گیا.)[ئەو: ئورڤینج ـ پەه: برینج، ڤرینج، ڤیرینج ـ سان: ڤرییهی. باک: برنج ـ ناو: برینج، برنج ـ باش: برنج ـ هەو: برنج ـ زا: برنج] دانەوێڵەیەکی رەنگ سپییە، لە زەوییەکی ئاوی زۆر بێ دەچێندرێ، لە کۆنەوە ناسراوە و بۆ خواردن دەبێ (پڵاو، کەتە، قبووڵی و...) و چەندین جۆری هەیە. (سەدری، گردە، عەمبەربۆ و ...). زێدی ئەم دانەوێڵە چین و ژاپۆن و هیندوستان بوە و دوایی بە دونیا دا بڵاو بۆتەوە، لە کوردستان دەچێندرێ. بە شینی مەرەزەی پێدەڵێن، کە لە توێکڵ دایە پێی دەڵێن چەڵتووک. Oryza sativa ناوی لاتینی ئەم گیایەیە. ‖ **برنجی بەردەشۆر:** (کنـ.) خووسان لە بەر باران. ⁘ بارانێکی خۆش دەباری حەسۆ کە گەیشتەوە وەک برنجی بەردەشۆری لێهاتبوو. **برنجی سەدری:** جۆرە برنجێکی باشە کە لە گیلان و مازندەران رەعەمەڵ

دێ. (ئەم برینجە یەکەم جار میرزائاغاخانی سەدری ئەعزەم لە هیندوستانەوە دەگەڵ خۆی هێناویەتی و لە مازندەران چاندوویەتی و بە ناوی خۆی ناوبانگی دەرکردوە.) **برنجی عەمبەریۆ:** جۆرە برنجێکی بۆنخۆش و باشە. **برنجی گردە:** جۆرێک برنجە کە لە برنجی ئاسایی چوکترە بەڵام قەڵەوترە و پتر بۆ ئاش و چێشتی شلە کەلکی لێوەردەگرن، گردە.

برنج^{2} (نا.)[فەر: bronze] ئالیاژێکی ساز کراوە لە هەندێک کانی وەک: مس، قەلایی و فافۆن، کە هەندێک دەفری نێو ماڵێی لێ ساز دەکردرێ وەک ئاونگ، کەشەف، سەماوەر و...، زەرد، زەردە، برنجە، تونج، پرینگۆک، برۆنز.

برنجار (نا. ل)[برنج1 + جاڕ1] زەوییەک کە بۆ داچاندنی برنج تەخان کراوە، مەزرای برنج، برنجەجاڕ، چەڵتووکجاڕ، مەرەزە.

برنجداس (گیا.)[برنج1 + داس][باش] بڕ: بۆمارانە

برنجکوت (نا. ل)[برنج1 + کوت (کوتان)] ١ـ ئامرازێکە بۆ کوتانەوەی برنج و لێکردنەوەی تویکڵی چەڵتووک، دنگ، دینگ. ٢ـ (ئان. فا.) کەسێک کە بە دینگ مەرەزە دەکوتێتەوە، دینگچی.

برنجمشک (گیا.)[پەھ: فەرەنگموشک] گیایەکی خۆڕسکی بەلک و پۆیە لە تیرەی نەعنا، هەتا هەشتا سانت بەرز دەبێتەوە، گەلاکانی بە شکڵی بەیزیی و گڕنی گڕنی و تاڵە، گوڵەکانی سپی و مەیلەوسوور و بۆنخۆشە، لەم گیایە بۆ دەرمان و چارەی گەلێک نەخۆشی کەلک وەردەگرن، Calament acinos و Melissa officinalis ناوی لاتینی ئەم گیایەن، ڕێحانەکێویلکە، چەدەنە.

برنجۆک (نا. ل)[برنج1 + ئۆک] ١ـ کوان و چڵکێکە کە لە سەر پەنجە و ژێر نینۆک پەیدا دەبێ و زۆر بە ژانە، موو. ٢ـ پارچە و قوماشێکی سپی و ناسک و کون کون کە ژنان بۆ دەسماڵ کەلکی لێوەردەگرن، تەنزیل، تۆڕ. ٣ـ (ئان.)[باک] شەفاف.

برنجە (نا.)[ئەر] بڕ: برنج2

برنجەجاڕ (نا. ل)[برنج1 + ئە + جاڕ1] بڕ: برنجاڕ

برنجی^{1} (ئان. ل)[برنج1 + ئی] ١ـ لە ڕەنگی برنج. پتر بۆ ڕەنگی ددان

دەکوترێ. ⁞⁞ ددانەکانی برنجی و جوانن. ٢ـ هەر شتێک کە لە برنج ساز کرابێ. ⁞⁞ نانی برنجی.

برنجی^{2} (ئان. ل)[برنج2 + ئی] ١ـ هەر دەفر و ئامانێکی لە برنجە ساز کرابێ. ٢ـ ڕەنگی مەیلەو قاوەیی.

برند (ئان.)[سۆر] بڕ: بڵند

برنگ (نا.) بڕ: برینگ

برنەوە (چا. م)[برن + ئەوە] بڕ: بردنەوە

بروە (نا.)[باش ـ زا] بڕ: برۆ

برویسکە (نا.)[باش] بڕ: برووسک

بروێ (ئا.)[هەو] بڕ: برۆ

برۆ (ئا.)[ئەو: برڤەت ـ هەخ: بروو ـ سان: بروو. پەه: برووک، برووی، برەڤەد. لۆر: بێرم ـ فار: ابرو. روس: برۆڤ. باک: بروو، برە، بری، برۆ ـ ناو: برۆ ـ باش: ئەورو، بروە ـ هەو: برۆ، برۆی، بروێ، بروو ـ زا: بەرەو، برەو، برەوی، بروە، بوری، بورو] ڕیزە موویەکی کەم و کەوانی کە لە سەرەوەی چاو و لە بنەوەی نێوچاوان ڕواوە. ~ **تێکنان:** گنج بە نێو چاوان دان و هێنانە خواری برۆ لە بەر توورەیی و قەڵس بوون، برۆ وێکنان، نێوچاوان تێک نان. ~ **وێکنان:** بڕ: برۆ تێکنان. ~ **هەڵتەکاندن:** تەکان دانی برۆکان بۆ لای سەرەوە لە کاتی وڵام دانەوە بە کەسێک کە مانای نا ـ ی هەیە. ~ **لێهەڵتەکاندن:** ئیشارەیەکەی نهێنییە بە کەسێک کە سەبارەت بە مەبەستێک پرسیاری لێدەکرێ و کەسی سێهەم یا هاودەستەکەی برۆکانی بۆ لای سەرەوە تەکان دەدا و ماناکەی ئەوەیە کە بە نا یا بۆ ئەنجام نەدانی کارێک وڵام داتەوە. ~ **هەڵگرتن:** هەڵقەندنی هەندێک لە تووکی برۆ بۆ ڕێک و پێکی و جوانی کە ژنان دەیکەن. || **برۆی سێبەنگ:** برۆی تێکەڵاو، برۆی سێ تاق، برۆی سێوەنگ. **برۆی سێ تاق:** برۆیەکی پڕ کە لە نێوانیان دا بۆشایی نەبێ، برۆی تێکەڵاو، برۆی سێبەنگ. **برۆی سێوەنگ:** بڕ: برۆی سێبەنگ. **برۆی قەڵەمی:** برۆی باریک.

برۆنز (نا.) بڕ: برنج2

برۆی (ئا.)[هەو] بڕ: برۆ

بروو (ئا.)[باک ـ هەو] بڕ: برۆ

برووسک (نا.)[ئەو: برازە ـ پەه: ڤیر، ڤیرۆزاک. سوید: blixt ـ باک:

برووسک، بریسک، بلێچ ـ ناو: برووسک، برووسکە، بریسک، بریسکە ـ باش: برویسکە، بلاّچە ـ هەو: برووسکە ـ زا: بلسک، ڤلسک، ڤرسک، ڤرسۆ] ١ـ ڕووناکییەک کە لە وێکەوتنی دوو هەور پەیدا دەبێ، ڕووناکی دوای گرمانی هەور لە ئاسمان، برق، چەغماغە، برق برووسک. ٢ـ ئێش و ئازارێک کە لە پڕ شوێنێکی لەش دادەگرێ و زوو دەبڕێتەوە. ~ **لێدان:** بڕ: برووسکاندن.

برووسکاندن (چا. ل)[لە: برووسک] ١ـ لێدانی بەرق و برووسک لە هەور، برووسکە دان، برووسک لێدان. ٢ـ برووسکە لێدان لە لەش.

برووسکانەوە (چا. ل)[برووسکان + ئەوە] بڕ: بریسکانەوە

برووسکە (نا. ل)[برووسک + ئە] ١ـ بڕ: برووسک. ٢ـ نامە یا هەواڵێک کە بە تەلەگراف بەڕێ دەکردرێ، تەلەگرام. ~ **دان:** بڕ: برووسکاندن.

برووسکیان (چا. ل)[ئەر] بڕ: بریسکانەوە

برووسکین (چا. ل) بڕ: بریسکانەوە

برووسین (چا. ل)[باک] بڕ: بریسکانەوە.

برووکە (ئاک. ل)[بر (بڕین) + ئووکە] بڕێک، هێندێک، بەشێکی زۆر کەم لە شتێک. ∷ دا برووکەیەکم تۆو دەیە!

برووقە (نا. ل)[برووق (عەر: بریق) + ئە] بڕ: بریسکە/٢.

برووقەبرووق (نا. ل)[برووقە + برووق] بڕ: بریسکەبریسک

برە (ئا.)[باک] بڕ: برۆ

برەو^{1} (نا. فا)[ب2 + ڕەو] ١ـ ڕمێنی بازاڕ. ٢ـ باو، گەشە و نەشە. ٣ـ ڕێز، حورمەت. ٤ـ (ئان. فا) ئەسپی خۆشبەز، بدەو. ~ **پێدان:** ١ـ وە ڕمێن خستنی بازاڕ. ٢ـ باو کردنی شتێک، ڕەواج دان. ٣ـ ڕێز و حورمەت بە کەسێک دان. & وە برەو خستن. ~**سەندن:** ١ـ بازاڕ گەرم بوون، وەڕمێن کەوتن. ٢ـ باو بوونی شتێک، وە ڕەواج کەوتن. ٣ـ بە قەدر و ڕێز بوونی کەسێک. & وە برەو کەوتن. **وە ~ خستن:** بڕ: برەو پێدان. **وە ~ کەوتن:** بڕ: برەو سەندن.

برەو^{2} (ئا.)[زا] بڕ: برۆ

برەوی (ئا.)[زا] بڕ: برۆ

بری^{1} (نا.) ئەم وشە بە تەنیا نایە و

هەمیشە دەگەڵ - لە - دێ (لە بری) بە مانی، لەجیات، بات. ⁂ لەبری کایە کردن برۆ خەریکی دەرس و دەورەکانت بە!

تێبینی: بری هاورِیشەیە دەگەڵ برای brāy ئەوێستایی و برێهـ breh ـ ی پازەند بە مانای بەش.

بری^{2} (ئا.)[باک] برِ: برۆ

بری^{3} (ئام.) برِ: بریا

بریا (ئام.)[ناو: بریا، بری، برا] وشەیەکە لە کاتی داوا کردن وەک ئاوات و ئارەزووی بۆ گەیشتنی دەکوترێ، خۆزگە، خۆزی، خۆزیا، کاش، کاشکە، کاشکی، وەشڵە، وەشڵێ. ⁂ بریا نەمردبام و جارێکی دیکە دایکم دیبا.

بریان (ئان.) برِ: برژاو

بریانی (نا. ل)[بریان + ئی] ١ـ بەرخ یا کاورِی سەربرِاو و کوت کوت کراو کە دە گیپەکەی خۆی دەنێن و لە تەندووری دەخەن هەتا بپیشێ. ٢ـ قەل، مریشک، یا مەرِ و بەرخ کە نێو زگیان پرِ دەکەن لە برینج و بادام و کشمیش و بەهارات و لە تەندووری دەخەن. ٣ـ شۆربای نێو تەندوور. ٤ـ چەوەندەری پیشاوی نێو تەندوور.

بریتی (نا. ل)[بری1 + ئیتی] ١ـ پێکهاتوو. ⁂ ئاوایی خۆشەکانی ناوچە بریتین لە ... ٢ـ لە بری، لە جیاتی، لە باتی.

بریسک (نا.) برِ: برووسک

بریسکانەوە (چا. ل)[بریسکان + ئەوە] درەوەشانەوەی هەر شتێک کە نوور بداتەوە، برقین، برووسکانەوە، برووسین، بریسکین، بریسکیان، برووسکیان، برووسکین، بریقانەوە، بریقە دانەوە، بریقە دان، بریقە هاتن، بریسکە دان، بریسکە دانەوە

بریسکە (نا. ل)[بریسک + ئە] ١ـ برِ: برووسک ٢ـ درەوشانەوەی خێراخێرای ئەو شتانەی نوور و شۆق دەدەنەوە، برووقە، بریقە. ~ **دان:** برِ: بریسکانەوە. ~ **دانەوە:** برِ: بریسکانەوە

بریسکەبریسک (نا. ل)[بریسکە + بریسک] درەوشانەوەی پەیتاپەیتا، برووقەبرووق، بریقەبریق

بریسکین (چا. ل)[لە: بریسک][باک] برِ: بریسکانەوە

بریشتە (نا. مف.)[لە: برژان] برِ: برشتە

بریقانەوە (چا. ل)[لە: بریقە] بڕ: بریسکانەوە. ⁂ سەر تا پا خشڵی زیوی وای پێوە / ئەڕوا و هاڕەی دێ و ئەبریقێتەوە (گۆران ل ١٣٨).

بریقە (نا. ل)[عەر: بریق + ئە] بڕ: بریسکە. ~ **دان:** بڕ: بریسکانەوە، ~ **دانەوە:** بڕ: بریسکانەوە. ~ **هاتن:** بڕ: بریسکانەوە

بریقەبریق (نا. ل)[بریقە + بریق] بڕ: برووسکەبرووسک

بریقەدار (ئان. فا)[بریقە + دار2] هەر شتێکی بریسکەی هەبێ و بدرەوشێتەوە.

بریلیان (نا.)[فەر: brillant] ئەڵماسی داتاشراو و ڕێک و پێک کراو.

برین (نا.)[لە: بڕین][باک: برین ـ ناو: برین ـ هەو: برین ـ زا: برین] ١ـ شوێنی بڕاوی لەش بە هەر شتێکی بڕندە یا بە هۆی کەوتن خوێنی لێهاتبێتە دەر، زام، ریش، زەخم، زیەم. ٢ـ بڕ: کوان. ٣ـ (مجـ.) ئازاری دەروون، خەم، خەفەت. ~ **خۆش بوونەوە:** چاک بوونەوە برین، سارێژ بوونەوەی برین، برین سارێژ بوونەوە. ~ **سارێژ بوونەوە:** چاک بوونەوەی برین. ~ **سارێژ کردن:** دەرمان کردن و چاک کردنەوەی برین. ~ **کزانەوە:** بڕ: برین کولانەوە. ~ **کزاندنەوە:** بڕ: برین کولاندنەوە. ~ **کولانەوە:** ١ـ ئازار بە برین گەیشتن و ژان کردنی برین. ٢ـ وە بیر هاتنەوەی دەرد و خەفەت. & برین کزانەوە. ~ **کولاندنەوە:** ئازار بە برینی کەسێک گەیاندن. ٢ـ خەم و خەفەتێکی کۆن وە بیر کەسێک هێنانەوە. & برین کزاندنەوە. ~ **لێکردن:** بڕ: برینداری کردن. ⁂ بە چەقۆ دوو سێ برینی قورسم لێکرد. ~ **وەبن دان:** چاک بوونەوەی رواڵەتی برین بەڵام لە بنەوە چڵک کردن و سەر هەڵدانەوەی، تەشەنا بوونەوە.

برین پێچ (نا. فا)[برین + پێچ (پێچانەوە)] کەسێک کە لە بەر دەستی دوکتور کار دەکا و برینی کەسی بریندار خاوێن دەکاتەوە و دەیبەستێ.

برینج (گیا.)[موک] بڕ: برنج

برینج پاڵێو (نا. ل)[برینج + پاڵێو] [موک] سەلە یا سوزمەی پاڵاوتنی برینج لە کاری ساز کردنی پڵاو دا، نانەشان، پڵاوپاڵا، پڵاوپاڵێو.

بریندار (ئان. ل)[برین + دار2] ١ـ

کەسێک کە لەشی بە ئامرازیک یا بە هۆیەک خوێنی لێهاتوە و برینی وێ کەوتوە، زامدار، زامار. ٣ـ شوێنی داڕووشان و خەت لە سەر کەرەسە و ئامرازی بێ گیان وەک میز، تلویزیون و ... وەها کە شوێنەکەی بمێنێتەوە. ⁓ **بوون:** ١ـ پەیدا بوونی برین لە لەش. ٢ـ داڕووشان و خەت وێکەوتنی سەر ئامراز و کەرەسە. ٣ـ ئازاری مەعنەوی پێگەیشتن، دڵبریندار بوون. ⁓ **کردن:** ١ـ برین لەکەسێک دان بە هەر کار و ئامرازێک، برین لێکردن. ٢ـ شوێن وێ خستن لە کەرەسەی بێ گیان. ∷ منداڵ بەو چەقۆیە هەموو ئەو میزەیان بریندار کردوە. ٣ـ ئازاری مەعنەوی لە کەسێک دان، دڵبریندار کردن، ئازاراندن. ∷ قسەکانت زۆریان بریندار کردم.

برینداریی (حم.)[بریندار + ئیی] ئاکامی بریندار بوون.

بڕینگ^{1} (نا. ل)[بر (بڕ لە: بڕین) + ئینگ][باک: بڕنگ، هەڤرنگ ـ ناو: برینگ، برنگ، هەورینگ، هەورنگ ـ هەو: هەورێنگی ـ زا: ئاڤرینگ، ئاڤرنگ] ئامرازی بڕینەوەی موو و خووری بزن و مەڕ، جۆرێک مقەستی گەورەیە کە دمەکانی پانتر و گەورەترە و دەسکەکەی وەک مقەست ڕاست نیە و لە دمەکەی بڵندترە، دوێرد، دووکارد، جەو، جەور، جەهرێ. **به ⁓ ئەنگووتن:** باش دە بڕینەوە نەهاتنی خووری و ئەویش لە بەر نەخۆشییەکە کە لە کاتی بڕینەوەی خوری دا تووشی مەڕ دێ، بە برینگ کەوتن، بە برینگ هەڵگەڕان. **بە ⁓ کەوتن:** بڕ: بە برینگ ئەنگووتن. **بە ⁓ هەڵگەڕان:** بڕ: بە برینگ ئەنگووتن.

برینگ^{2} (ئان.)[؟] دەگەڵ وشەی ئیشک (ویشک، وشک) دێ و داگرتنێکی پتر لە سەر ئیشک دەکا، زۆر ئیشک. ∷ بە سارایەکی ئیشک و برینگ دا دەڕۆیشتین. چێشتەکەت زۆر ئیشک و برینگە هەر زەڕڕەیەک چەورایی نیە.

برینگچی (ئان. فا)[برینگ1 + چی] بڕ: برینگەوان

برینگەوان (ئان. فا)[برینگ1 + ئە + وان] کەسێک کە بە برینگ خوری مەڕ و بزن دەبڕێتەوە، برینگچی.

بریوبریو (نا. د)[بریو + بریو] هات و هەرا، هەرا، قاوەقاوەی بەرز. ∷ ئەوە لە کاروانیەکان دوو پیاوی گورج و گۆڵ ڕۆیین تا خەبەر بدەن بە وڵاتی مەرگەوەڕ. بریوبریو پەیدا بوو! پێشیان پێگرت

(سەعید و میرسێوەدین ل ٧٢).

برێسە (نا.)[سۆر] بڕ: بڵێسە

برێشکە (نا. ل)[برێش (برێژ = برژاندن) + کە] ١ـ دەنکە گەنمی لە سەر سێڵ بۆ دراو. ٢ـ هەر دانێکی دیکەی بۆدراو. ∷ برێشکەی جۆ ئەخوا، بە سابوون دەست ئەشوا (پەند ل ٨٣). & برێشگە.

تێبینی: بریشتەک brištak لە پەهلەویی دا بە مانای برژاو لە چاوگی بریشتەن brištan هەر یەک سەرچاوەیان هەیە.

برێشگە (نا. ل)[برێش (برێژ = برژاندن) + گە] بڕ: برێشکە

بڕ (نا.)[لە: بڕین] رەگی بڕین ـ ە و ئەو مانایانە دەدا. ١ـ کەمێک، ئەندازەیەکی کەم. ∷ بڕێکم نان خوارد. ٢ـ مەودایەکی کەم. ∷ بڕێکمان ماوە دەگەینێ. ٣ـ زەمانێکی کەم، تاوێک. ∷ بڕێک درێژ بە و سەرخەوێکی بشکێنە. ٤ـ ئەو مەودایەی چاو دەتوانێ بیبینێ، هەتەر. ٥ـ ساڵ و تەمەن بۆ کەر و ئەسپ و یەستر هەتا سێ ساڵان و لە دوایی ساڵ بە کار دێنن ∷ یەکبڕ، دوو بڕ، سێ بڕ. ٦ـ مەودا، ئیزن، ماوە. ٧ـ پاشگرە بە ناوەوە دەلکێ و مانای بڕێنەر دەدا. ∷ دەسبڕ، سەربڕ. ~ **بوون:** ١ـ هەڵبڕان، جیا بوونەوە.٢ـ ئاوەکی بوون، هەڵبڕان لە ران و مێگەل. ~ **پێدان:** ١ـ هەڵبڕین، لەت کردن. ٢ـ چوونە نێو قسەی یەکی دیکەوە. ~ **دان:** ١ـ جویێ کردنەوە، دابڕین. ∷ ئالێرەوە دیوارەکە بڕ دەدەین. ٢ـ ماوە دان، ئیزن دان. ∷ خۆ بڕ نادا ئێمەش دوو قسان بکەین! ٣ـ بوار دان. ∷ ئەو چۆمە بڕ نادا. ~ **شکاندن:** تینوایەتی شکان، تێراو بوون. ∷ هەندێکی دیکەم ئاو دەیە بەوەندە ئاوە برم ناشکێ! ~ **کردن:** ١ـ تاقەت و توانایی بڕینی رێگا لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە. ∷ ئەو منداڵە بڕ ناکا هەم هەموو رێگایە بە پێیان بێ. ٢ـ مەودای بینینی چاو، هەتەر کردن. ∷ جۆبارە، لالەزارە، هەتا چاوی بڕ دەکا / مەحوی بەهەشتی بۆ چیە، چ بکا لە ئاو و باغ (مەحوی ل ١٧٣). ٣ـ توانایی پەڕینەوە لە چۆم و ئاوی خوڕ. ∷ ئەو چۆمە هەستایە و کەس ناتوانێ لێی بڕ کا! ٤ـ بە بڕشت بوون، بە حوکم بوون. ∷ قسەکانم چ بڕ ناکەن و منداڵەنم هەر گوێم نادەنێ. ~ **هەبوون:** بەبڕ بوون، بڕشت هەبوون، بەحوکم بوون.

براده (نا. ل)[عەر: برادة] وردەی دوای بڕبەند لێدان و کوتان و بڕینەوەی ئاسن و مەعدەنی دیکە، بڕە/٥.

براڵوێ (گیا.)[هەو] بڕ: بەلاڵووک

براڵوو (گیا.)[هەو] بڕ: بەلاڵووک

بڕان (چا. ل)[لە: بڕین] ١ـ تەواو بوون، لێبڕان. ∷ هەتیوی برسی چڵمی هەڵدەلووشێ / کوڕی شێخ ئارەقی نابڕێ لە شووشێ (ناڵەی جودایی ل ٨٢). ٢ـ هەڵبڕان، هەڵپچڕان.

بڕانەوە (چا. ل)[بڕان + ئەوە] ١ـ دوایی هاتن، تەواو بوون، کۆتایی پێ هاتن. ∷ شەڕی ژن و مێرد زوو دەبڕێتەوە. ٢ـ ساغ بوونەوە لە سەر مەسەلە یا قسەیەک. ٣ـ دیاری کردنی مووچە و حەقدەست.

بڕاو (نا. مف.)[لە: بڕان] ١ـ لەتکراو، کوتکراو. ٢ـ برین لێکراو بە ئامرازی تیژ.

بڕبڕ (نا. ل)[بڕ + بڕ] ١ـ لەت و پەت کراو، زۆر بڕاو. ٢ـ کەم کەم، نەختەنەختە

بڕبڕاگە (ئا.)[بڕبڕە + یاگە (جێگە)] بڕ: بڕبڕە

بڕبڕە (نا. ل)[بڕ + بڕ + ئە] ١ـ (ئا.) ڕیزی ئێسکێک کە کەوتوونە سەر یەک و پشتی هەموو گوانداران قایم ڕاگرتوە و نوخاعی لە نێو خۆی دا پاراستوە. لە مرۆڤ دا بڕبڕە لە ٣٣ ئێسک پێک هاتوە کە لە ملەوە دەست پێدەکا و بە کلێنچکە دوای دێ. بڕبڕاگە، تێغەرە، تیغەرەی پشت، تیرەغە، مۆغەرە. بڕبڕەی پشت ٢ـ (کنـ.) خزمی زۆر نزیک، پشت و پەنا. ‖ **بڕبڕەی پشت:** ١ـ بڕبڕە. ٢ـ (کنـ.) خزمی زۆر نزیک.

بڕبەن (نا. ل)[بڕ + بەن][هەو ـ ئەر] بڕ: بڕبەند

بڕبەند (نا. ل)[بڕ + بەند] ئامرازێکی پۆڵای کونجرکونجرە، بۆ لێک و لووس کردنی لێواری شوێنی بردراو کەلکی لێوەردەگرن، چەند جۆری هەیە (چوارپاڵوو، سێ سوو، گردەبڕ، پشتەماسی، کارتیخ، چێوەسان) و هەر کام بۆ کاری تایبەتی دە کار دەکردرێن، بڕبەن، موورەد، سوان، مەبرەد، مقرەد، کارتیخ، بڕبەنگ.

بڕبەنگ (نا. ل)[بڕ + بەنگ] بڕ: بڕبەند

بڕەک (نا.)[بڕ + ئەک] بەرازی نێر،

گۆڵە بەراز، یەکانە، بڕەک. // مالۆس

بڕس (نا. چا)[ئەر] بڕ: بڕست

بڕست (نا. چا)[لە: بڕین] رادە و ئەندازەی هێزی کەسێک،تاقەت، هێز و توانا، وزە، بڕس. **~ لێبڕین:** لە توانایی خستن، هێز لە لەش بڕین. ⁘ لە لایەک نەخۆشی و لە لایەک بێ پارەیی بڕستیان لێبڕیوم.

بڕشت (نا. چا)[بڕ + شت2][لە: بڕین] ١ـ کوتە پارچە و سەر مقەستی جلدروو کە لە پاش بڕینی پارچە دەمێنێتەوە و فڕێ دەدرێ. ٢ـ تیزماڵک و کوتە کاغەز کە دوای جزووبەند کردن و لێک و لووس کردنی کتێب و دەفتەر دەمێنێتەوە و فڕێ دەدرێ. ٣ـ رادە و ئەندازە و توانایی بەر هێنانی دان و دانەوێڵە. ⁘ گەنمی چاک یەک و دە بڕشتی دەبێ (یانی دە بەرابەر بەرهەم دێنێ). پێشتر لەبەر کەلک وەرنەگرتن لە کوود گەنم وەک ئێستا بڕشتی نەبوو. ٤ـ توانایی و بڕی کەسێک بۆ ئەنجام دانی کارێک. ⁘ پیاوێکی یەکجار بە بڕشتە. **~ لێدان:** بڕینی پارچە و کاغەز و شتی لەم بابەتە. **بە ~ بوون:** ١ـ دەغڵ و دانێکی کە حاسڵیان زۆر بێ. ٢ـ توانا بوون بۆ راپەڕاندنی کارێک.

بڕکە (نا. ل)[بڕ + ک + ئە] ١ـ ساقەت و بنجی هەندێک گیا کە ناتوانن بەرز بنەوە و لە دەوری خۆیان بڵاو دەبنەوە وەک: هاروی، ترێزوو، کوولەکە، شووتی، گڕکە، کاڵەک و ... ٢ـ بەشێک لە ئاژەڵ، کەرک، کەرت.

بڕکێنە (نا. ل)[بڕکە + ئێنە][موک] یاریی و گرێوێکە کە دوو یا چەند کەس دەیکەن بە بەری بڕکەیی وەک کاڵەک یا شووتی کە کامەیان وەهای دەبڕێ کە دوو لەتەکە بەرابەر و هاوسەنگ بن.

بڕگە (نا. ل)[بڕ + گە] ١ـ هەر یەک لە سی و سێ ئێسکی تیغەرەی پشت، مۆرتخە، موورگە، ترەختە، مرۆخە. ٢ـ پارچەیەکی سەربەخۆ لە قانوون، مەقالە و هەر شتێکی نووسراوەی دیکە، فەقەرە، ماددە. ٣ـ بەشێک لە وشە، ئەوەندە کە بە جارێک بە ئاهەنگ دەکوترێ، هیجا.

بڕندە (نا. فا، ئان. فا)[لە: بڕین] بڕ: ببڕ

بڕنگ (نا. ل)[بڕ + نگ][باک] بڕ: برینگ1

بڕنۆ (نا.)[؟] جۆرێک تفەنگی شەڕ

کردنە، کورت و درێژی هەیە، پێنج فیشەک دەخوا و هەر جارەی کە تەقێندرا دەبێ گەلەنگەدەن بکێشرێ و فیشەکی دەبەر نێنەوە.

بڕنووتی (نا. ل)[تور: burun otu (گیای لووت)] تۆزێکی رەنگ مۆرە لە تەماکوو و داو و دەرمانی بۆنخۆش، کە وەبەر لووت دەدرێ و مرۆڤ وە پشمین دەخا و هەندێکیش سەرخۆشی دێنێ، برمووت، بورونتی. (عەر: انفیة)

بڕوا (نا.)[بڕ: باوەڕ] ١ـ باوەڕ. ٢ـ رەوا، بەرایی. ~ **پێکردن:** باوەڕ پێکردن، بڕوا پێ هەبوون. ~ **پێهەبوون:** بڕ: بڕوا پێکردن. ~ **دان:** رەوا بینین، بەرایی دان. ⁘ هەر چەند دەکەم دڵم بڕوا نادا لە دایک و باوکم جیا بمەوە. ~ **کردن:** باوەڕ کردن.

بڕوانامە (نا. ل)[بڕوا + نامە] بڕ: باوەڕنامە

بڕوایی (حم.)[بڕوا + یی] باوەڕیی

بڕوێش (نا.)[پەه: فرووشەک. ناو: بڕۆش، بڕوێش، بڕووش، پەڕش، پەڕشت، پەڕشە ـ هەو: وڵۆشە] ١ـ دانەوێڵەیەکی ئاماڵ سوورە، لە برنج دەچێ، لە کوردستان دادەچێندرێ، وەک برنج پڵاو و قەبووڵی پێ ساز دەکەن و جگە لەوە خواردنی دیکەشی لێ ساز دەکەن و مرۆ تێر دەکا. ٢ـ گەنمی کوتراو یا لە دەستار دراو بەڵام نەک ببێتە ئارد، کە هەندێک خواردنی کوردیی لێ ساز دەکەن. ٣ـ وردە ساوار. ٤ـ بڕ: بڕوێشێن. ٥ـ جۆرێک بەفری وردی رەقە، بەفری نێوان تەرزە و بەفر، تەرزەلووکە، گژنیژە. ٦ـ (مجـ.) قسەی بێ سەر و بەرە. ~ **کردن:** ١ـ ئاشێکی کە بەرداشەکانی گەنم باش ناهاڕن و لە جیات کردنە ئارد دانەوێڵە قڵت و بڕ دەکەن و وەک بڕوێشی لێدەکەن. ٢ـ قسەی بێ سەر و بەرە کردن، قسەی بێ رێ و جێ کردن. ⁘ کوڕە دە بیبڕەوە ئەو بڕوێش کردنەت لە چیە خۆ پیاو تێناگە تۆ دەڵێی چی.

بڕوێش کولێک (نا. ل)[بڕوێش + کوڵ + ئێک] زەمانێک بە قەرا کوڵینی بڕوێش کە نزیک دوو ساعەت دەگرێتەوە. ⁘ بڕوێش کوڵێکە دە حەمام دایە و نایەتە دەرێ.

بڕوێشە (نا. ل)[بڕوێش + ئە] بڕ: پرووشە.

بڕوێشێن (نا. ل)[بڕوێش + ئێن] ئاش و شلەیەک کە بە بڕوێش، وردە ساوار یا

گەنمی کوتراو ساز دەکردرێ، بڕوێش، بڕۆش، شلەبڕوێش، وڵۆشینە.

بڕۆس (نا.)[فەر: brosse] ١ـ ئامرازێکی سەر داهێنانە، دەسکێکی هەیە و پانە، سەرەکەی دەنکی زۆری وەک بزماری لە سەرە و سەری پێدادێنن. ٢ـ ماهووت ماڵ. **~ کردن:** داهێنانی سەر بە بڕۆس.

بڕۆش (نا.) بڕ: بڕوێش

بڕۆشە (نا. ل)[بڕۆش + ئە] بڕ: پرووشە

برووش (نا.)[سۆر] بڕ: بڕوێش

بڕووکە (ئاک. ل)[بڕ + ئووک + ئە] کەمێک، هەندێک، بڕێک.

بڕە (نا. ل)[بڕ + ئە] ١ـ شفرەی بەراز، شفرە. ٢ـ خەتێک خۆڵی هەڵدراوەی نێوان دوو هێڵی جووت بە گاسن کە کەوتوتە سەر یەک، ناوگرە. ٣ـ بڕ: بڕیە. ٤ـ ئاردەمشار. ٥ـ بڕادە.

بڕەک (نا. ل)[بڕ + ئەک] ١ـ (گیانـ.) بەرازی نێر،بڕڕەک. ٢ـ مشاری دوو کەسی، شەقە، شەقەمشار. ٣ـ (ئاک.) ئەندازەیەکی کەم، بڕێک.

بڕیار (نا. ل)[بڕ + ئار] ١ـ پەیمان. ٢ـ قەرار. ٣ـ شێوەی بڕینی جلوبەرگی. **~ بوون:** کارێک یا شەرتێک کە لەوانەیە ئەنجام بدرێ، قەرار بوون. ⁘ بڕیارە بەم زوانە ئاشتی پێک بێ. بڕیارە قەتار بۆ شارەکەمان بکێشن. **~ دان:** پەیمان بەستن بۆ هەر کارێک. ⁘ منداڵەکان بڕیاریان داوە ئیدی بەدفەڕێ نەکەن. **~ لە سەر دان:** را دەربڕینی بە تەواوەتی بۆ بەڕێوە بردن و ئەنجام دانی کارێک لە سەر کەسێک یا مەسەلەیەک. ⁘ کۆنگرە بڕیاری لە سەر زۆر شتی تازە داوە.

بڕیە (نا. ل)[بڕ + یە] ١ـ هەڵسەنگاندنی کار یا کاڵایەک بە بێ کێشان و حیساب کردن، هەروا نرخ دانان، گۆترە، بڕە/٣. ⁘ لە بڕیە ئەو دەستە کەوا و پاتۆڵەت بە چەندی؟ ٢ـ نرخی کارێک لە سەر تەواو بوون بە بێ حیساب کردنی وەخت و شتی وەردە. ⁘ لە بڕیە خانووبەرەیەکی باشم بە چەند بۆ تەواو دەبێ؟

بڕین (چا. م)[هیک: بهریی ـ ئەو: بریی، برای ـ پەه: برین، بریيتەن، بریینییتەن. باک: بڕین ـ ناو: بڕین ـ باش: بڕین ـ هەو: بڕیەی، بڕیای ـ زا: برنایش] ١ـ لەت کردن و جیا کردنەوەی

شتێک بە ئامرازی تیژی وەک چەقۆ و مشار. ٢ـ بریندار کردنی بەشێک لە لەش. ⁘ قامکم بڕی. ٣ـ کڵاو لە سەر کەسێک نان، فێڵ لە کەسێک کردن، گران پێ فرۆشتن. ⁘ حاجی هەر بەناو حاجییە چوومە دوکانەکەی دەستی لێرەڕا بڕیم. ٤ـ پێوانی مەودا و ڕێگا، رویشتن و وە پشت سەر نانی ڕێگا. ⁘ کە ئاوڕم داوە دیتم مەودایەکی زۆرمان بڕیوە. ٥ـ هەڵپاچین و جیا کردنەوە بە مەقەست. ٥ـ گۆڕینی حاڵەتی هەندێک شتی ئاوەکی و مەیوو و لندوو لندوو بوونی. ⁘ چەلێ ماستی دە ئاشەکەت مەکە لێی گەڕێ با هەندێک سارد بێتەوە دەنا دەیبڕێ. ٦ـ تێکەڵ کردنی پەڕی قومار، بۆر لێدان. ٧ـ لێدانی تێگرایی بانکی قومار. ⁘ بانکەکەی بڕیم. ٨ـ دزین و بردنی تەواوی پوول و کەل و پەلی شوێنی دزراو. ⁘ دز هات و ماڵەکەی بڕیم. دوێنێ شەوێ دوو دوکانیان بڕیوە. ٩ـ بڕشت و قەوە پێ شکان. ⁘ جا خۆ قسەم قسەت نابڕێ هەرچی بفەرمووی وا دەکەین. **بە ~ چوون:** گەیشتنە رادەی بڕین، تووشی بڕین بوون، بڕان. ⁘ دەک زمانت بە بڕین چێ بۆ ئەو قسە ناخۆشەت. کابرا لە خۆڕا سەری بە بڕین چوو. **بە ~ دان:** سەر یا بەشێک لە ئەندامی کەسێک تووشی بڕین کردن. ⁘ دووزمان و شۆفار سەری دوو کەسیان بە بڕین دا.

بڕینەوە (چا. م)[بڕین + ئەوە] ١ـ لەت کردن و جیا کردنەوە بە ئامرازی بڕین وەک مشار، بیور، ... ⁘ دارەکانمان بڕیوە. ٢ـ هەڵپاچینی مووی مەڕ و بزن. ٣ـ کورت کردنەوەی تووکی سەر. ٤ـ دەرهێنانی هەنگوین لە کەندوو. ٥ـ تەواو کردن، دوایی پێهێنان بە کارێک. ⁘ ئەو قاوەقاوەتان لە چیە بیبڕنەوە! دەستبەجێ شەڕەکەیان بڕیوە. ٦ـ ساغ بوونەوە لە سەر مووچە و مز یا مەسەلەیەک. ⁘ وامان بڕیوە پایزی بووکت بۆ لە بەر دەکەی دابەزێنین. ٧ـ لە شیرگرتنەوەی بیچوو.

بڕێ (ئاک. ل)[بڕ + ئێ] بڕ: بڕێک

بڕێک (ئاک. ل)[بڕ + ئێک] رادە و ئەندازەیەکی کەم لە شتێک، بڕێ، بڕەک، نەختێک، هەندێک، نیسکێک، تۆزێک، ...

بز^{1} (ئان.)[؟] چاو دەرپەڕیو، چاوزەق. **~ چوونەوە:** زیتەی چاو هاتن، زەق بوونەوە. ⁘ ئەوە بۆ لە بن لێفە سەرت دەرێناوە، چاوەکانی چۆن بز

دەچنەوە. **~ دان:** چاو زەق کردن.

بز^{2} (نا.)[؟] ١ـ قامک، پەنجە، جوز، بووز. ٢ـ ئەنجامی بز پێوە کردن. **~ پێوە کردن:** دەست بۆ قوونی کەسێک بردن، جوز پێوە کردن.

بز^{3} (گیانـ.)[هەو ـ زا] بڕ: بزن

تێبینی: وشەی بز بە مانای بزن لە هەندێک چیرۆک و پەندی زاراوەی ناوەندییش دا دەبیندری. ⁘ بز دا بۆ دا پیر دا.

بزافتن (چا. م)[سۆر] بڕ: بزاوتن

بزاڤ (نا.)[لە: بزاڤتن][باک] بڕ: بزاو

بزاڤتن (چا. م)[باک] بڕ: بزاوتن

بزاو (نا.)[لە: بزاوتن] ١ـ لە جێگەی خۆی تەکان دراو، دەست لێدراو، جووڵاو. ٢ـ جووڵە، حەرەکەت، حەول، بزاڤ.

بزاوتن (چا. م)[باک: بزاڤتن، بزڤاندن ـ ناو: بزاوتن، بزواندن، بزافتن] ١ـ جوڵاندنی شتێک هەر لە سەر جێی خۆی، لەقاندن. ٢ـ جووڵاندنەوە و تەکانێکی کەم. ⁘ ئەو سمێڵێکە خورمایی لە سەر کۆڵمێکە ناسک و شلک دانا / وردەوردە لێوی دەبزاوت لەو مەست و خەرامانە (شۆڕەمەحموود ل ٦٤). ٣ـ (مجـ.) بە قسە یا کارێک یەکێک هاندان بۆ دەرچوون لە حاڵی ئاسایی خۆی. ⁘ ئەو دەم هەراشەی هەندە مەبزوێنن با ئارام دانیشێ.

تێبینی: بزاوتن و گەلێک وشەی دیکە وەک بزۆز، بزێو، بەزین، بەزان، بزووتن، ... لە ریشەی ڤەز vazی ئەوێستایی بە مانای جووڵە کردن، راکردن، بەزین کەوتوون.

بزبز (نا. ل)[بز1 + بز1] چاو زەق بوونەوە بۆ ماوەیەکی درێژخایەن، زەق زەق. ⁘ بزبز چاوی تێبڕیبووم.

بزاندن^{1} (چا. م)[باک] پساندن

بزاندن^{2} (چا. م)[پەه: پەزدێنییتەن][باک] ترساندن

تێبینی: پەزد بە تەنیا لە پەهلەویی دا بە مانای ئەزیەت و ئازار هاتوە و لە چاوگ دا بە مانای ترساندن.

بزدۆک (ئان. ل)[بزد + ئۆک][باک] ترسەنۆک

بزدۆنک (ئان. ل)[باک] ترسەنۆک

بزدهان (چا. ل)[باک] ترسان

بزدەک (ئان. ل)[بزد + ئەک][باک]

بزدیان (چا. ل)[باک] ترسان

بزدیای (نا. مف.)[باک] ترساو

بزدین (چا. ل)[باک] ترسان

بزدینۆک (نا. ل)[بزد + ئینۆک][باک] مەترسی، خەتەر.

بزر (ئان.)[باک: بەرزە، بزر ـ ناو: بزر] ١ـ کەسێک یا شتێک کە لە بەر چاو نەمابێ. // دیار. ∷ دوو سێ ڕۆژان بە دیارەوە نەبووی دیسان خۆت بزر کردبۆوە. ٢ـ نەدۆزینەوەی ڕێگا و بان و شوێنێک. ∷ منداڵەکەمان ڕێی ماڵی لێ بزر ببوو. ٣ـ لێکەوتنی شتێک. & ون، گوم، گم، وندا. **~ بوون:** ١ـ لە بەر چاو ون بوون. ∷ تاو لە پشت کێوان بزر بوو. ٢ـ نەدیتنەوەی ڕێ و شوێن. ∷ شارەکە هێند گەورە بوو تێی دا بزر بووم. ٣ـ جێ مان و کەوتنی شتێک. ∷ کتێبەکەم بزر بوە. & ون بوون، گوم بوون. **~ کردن:** ١ـ ون کردنی شتێک یا کەسێک. ٢ـ لە بیر کردنی جێ و شوێن و نەدیتنەوەی. ڕێگام بزر کردبوو هەرچیم دەکرد بۆم نەدەدیتراوە. & ون کردن، گوم کردن. **لێ ~ بوون:** ١ـ ون بوونی شتێک لە کەسێک. ∷ سەعاتەکەم لێ بزر بوو. ٢ـ شوێن و جێگەیەک لە کەسێک ون بوون. **لێ ~ کردن:** شتێک لە کەسێک ون کردن. ∷ حەسۆ سەعاتەکەی لێ بزر کردم.

بزرک (نا.)[؟][باک: بزرک، پزرک، پزک، پرزک، پزرووک] ١ـ کوانی چووکی سەر پێستی لەش بە تایبەت روخسار، زیپکە. ٢ـ کوان.

بزڕبزڕ (ئان. ل)[بزڕ + بزڕ] شیر یا ماستێک کە تێک چووبن، لندوولندوو، لیندوولیندوو. (هس: بزرک) **~ بوون:** تێک چوونی شیر و ماست، بزڕکان.

بزڕکان (چا. ل)[؟] ١ـ تێک چوونی شیر یا ماست بە هۆی خراپ بوون یا گەرم کردنەوەی و لێک جیا بوونەوەی ئاو لە مادەکانی دیکە و لندوو لندوو بوونی، هەڵگەڕان، بزڕبزڕ بوون. ٢ـ تێکچوونی باری ئاسایی مرۆڤ و پەڕینی ڕەنگی ڕووی لە ترسان، پەشۆکان، پڕووکان، هەڵپڕووکان.

بزڕکاندن (چا. م)[بزڕکان + دن] هەڵگەڕاندنی بە قەستی شیر یا ماست. ٢ـ ترساندنی یەکێک وەها کە ڕەنگی ڕووی بپەڕێ. ٣ـ قسە پەڕاندن لە خەو دا یا لە حاڵی نەخۆشی و چەق و چۆ دا،

قسه پەڕاندن، وڕێنه کردن، ڕاواندن. ٤ـ قسەی حەلەق مەلەق و بێ سەر و بن کردن.

بزڕکاو (نا. مف.)[لە: بزڕکان] ١ـ ماست یا شیری هەڵگەڕاو. ٢ـ ترساو و ڕەنگ پەڕاو، پڕووکاو.

بزڤاندن (چا. م)[باک] بڕ: بزاوتن

بزکە (گیانـ.)[بز3 + ک + ئە][زا] گیسک، گیسکەنێر.

بزگ (نا.)[پەه: ڤەسسەت][ئەر] بنی مەرجانی سوور کە بۆ خشڵ و مووروو و گەوهەرسازی دا کەلکی لێوەردەگرن، شیلان، مەرجان.

بزگوڕ (نا.)[؟] ١ـ کوتە پارچەیەکی کۆن و بێکەلک، دادڕاوێکی پارچەی بێکەلک. ٢ـ کوت و دادڕاوێکی هەر پارچەیەک. & بجگوڕ، تیتۆڵ. **⁓ لە کەسێک دادڕین:** (کنـ.) فێر بوون و ڕەچاو کردنی کردەوە و ئاکاری کەسێک وەک سەرمەشق. ⁖ ڕۆڵە بزگوڕێک لە ئامۆزاکەت دادڕە ئەویش هەر هاوتەمەنی تۆیە کەچی ئەو بۆتە دوکتور و تۆ هەر لە جێی خۆتی.

بزڵە (گیانـ.)[بز3 + ڵە][هەو] بڕ: گیسک

بزڵەڕ (گیانـ.)[بز3 + ڵەڕ] بڕ: بزنڵەڕ

بزماته (نا.)[؟][سۆر] توێژێکی ڕەق و قاوەیی تۆخ کە لە سەر برین دەیبەستێ و نیشانەی خۆش بوونەوەی برینە، بزمەتە، قرتماغە، قرتماخە، قەتماخە، قەتماغ.

بزمار (نا.)[عەر: مسمار] ١ـ شیشێکی باریک و درێژە کە لە پەیوەندی دەگەڵ کار چووک و گەورەی هەیە، لە ئاسن یا پۆڵا ساز دەکردرێ، دوو شتی وەک تەختە لە یەک قایم دەکا یا بۆ شتێک لە دیوار داکوتان کەلکی لێوەردەگرن، بسمار، پسمار، میخ، مێخ. ٢ـ ئامرازێکە لە جۆلایی داهەر وەک بزمار کە شوێنەکەی لە سەر دارێ کۆڵدراوە و کە بە پاش و پێش کردنی دەفە بەرز و نەوی دەبێتەوە. **⁓ لێدان:** ١ـ داکوتانی بزمار لە شتێک. ٢ـ (کنـ.) فێڵ لە کەسێک کردن، فریو دان.

بزمارڕێژ (ئان. فا)[بزمار + ڕێژ] هەر شتێکی کە بزمارێکی زۆری لە سەر کوترابێ، بزمارکوت، مێخکوت.

بزمارکوت (ئان. فا)[بزمار + کوت] ١ـ بزمارڕێژ، مێخکوت.. ٢ـ (نا. ل) جۆرێک ترێی پڕە کە دەنک و بۆڵەکانی

زۆر لە یەک نزیکن و پاڵیان لێک داوە و مەودایان دەنێوان دا نیە.

بزمارۆک (نا. ل)[بزمار + ئۆک] بڕ: بزمارە/١.

بزمارە (نا. ل)[بزمار + ئە] ١- توێژێکی رەقە، وەک بلۆقی رەق هەڵاتوو کە لە سەر دەست و پێ پەیدا دەبێ، بزمارۆک، بسمارە، پسمارێ، مێخەکە، مێخ. ٢- وردە داری چووک و تاشراو وەک بزمار کە لە پلووسکی شل بۆوەی ئاشی دەدەن هەتا قایم بێ و نەمیزێ.

بزمک (نا. ل)[بز (پۆز) + مک][باک: بزمک، بزمۆک، پۆزمک - ناو: بزمک، بزمۆک، بزمەک، پزینک] دم بێنێکی بچووکە لە کوتە دارێک سازی دەکەن و دوو سەرەکەی بە بەنێک دەبەستن و وەک لغاو دارەکەی دە زاری کاریلە دەنێن و بەنەکەش دەبەنە دواوە و لە شاخی دەبەستن بۆ ئەوە کە نەتوانێ گوانی دایکی بمژێ، دەمبەس، بلامک، بڵامک، بەڵامک، بلۆمە.

تێبینی: من پێموایە کە بز لەم وشە دا هەمان پۆزە کە لە پۆزمک - ی باکووریی دا خۆ نیشان دەدا و پێوەندی بە بزەکانی دیکەی ئەم فەرهەنگەوە نیە. دەلیلەکەش ئەوەیە کە مک یا مامک کە وەک پاشگری پۆش دێ لە تەواوی وشەکانی دیکە دا دەگەڵ وشەگەلی وەک بەر، دەم (بەرمامک، بلامک، دەمامک) هاتوە و بز - یش ناتوانی وشەیەکی دیکە جگە لە پۆز بێ کە لە زەمان دا پیتی بێ زاڵ بوە و وای لێهاتوە و ماناکەشی بە گشتی دەبێتە پۆزپۆش یا دەمبەس و دمبێن. هەروەتر بۆ ریشەی مک، مەک، مۆک بڕ: تێبینی بەرمامک.

بزمۆک (نا. ل)[بز + مۆک] بڕ: بزمک

بزمەتە (نا.) بڕ: بزماتە

بزمەک (نا. ل)[بز + مەک] بڕ: بزمک

بزن (گیان.)[ئەو: بووزە - پەه: بوز، بوچ ، [پاچەن، پازەن(بزنەکێویی)] - خوار: ئەبز. فار: بز - تات: بێزە. باک: بزن - ناو: بزن - باش: بزن - هەو: بز، بزە - زا: بز، بزە، بژە] گیاندارێکی کەویی، گیاخۆر و شاخ و سمدارە، ردێنێکی درێژ و کلکێکی کورتی هەیە، بەدفەڕە و زۆر سانا دەچێتە جێی ئەستەم و لە کۆنەوە کەویی کراوە. جۆری کێویشی هەیە کە پێی دەڵێن بزنەکێویی و راو دەکرێ. بزن بۆ شیر، گۆشت و موویەکەی رادەگرترێ و چەند جۆری

هەیە. **چوونە بەر بزنان:** بزن بردنە دەر بۆ لەوەڕ. ⁞⁞ کەریم چۆتە بەر بزنان و ئێوارێ دێتەوە.

بزنانە (نا. ل)[بزن + ئانە2] باجێکە کە ئاغا لە خاوەنی بزن بە پێی سەرەبزنەکانی لێی دەستێنێ.

بزن تڕێنە (گیا.)[بزن + تڕ + ئێنە] گیایەکی بەهارییە، سەلکی بە قەد پیازێکی بچووک دەبێ، بزن دەیخوا و لە بەر تیژی دەتڕێ. (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٥). گیایەکی بەهارییە، گەڵای وەک کەوەر وایە، بنکێکی خڕی هەیە وەک پیازی پچووک (خاڵ ب ١ ل ١١٩).

بزنڵەڕ (گیانـ.)[بزن + ڵەڕ] مەلێکی ماسیگرە، وەک لەگلەگ درێژە، ڕەنگی پەڕەکانی ڕەشە و ژێر سنگی سپییە، دندووک و لاقەکانی سوورن و ماسی و بۆق و کرم دەخوا (فرهنگ پرندگان ل ٣٤). پەلەوەرێکە زل، بۆرکار بە قەد قازێ ئەبێ، گۆشتی ئەخورێت (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٥)، بزەڵەڕە، بزڵەڕ.

بزنمژ (گیانـ.)[بزن + مژ][لۆر: بۆزمێژنەک ـ فار: بزمجە. باک: بزنمێژ ـ ناو: بزنمژ، بزنمژە، بزنمژۆک، بزنمژەک، بزنمشک] جۆرێک سووسەمارە بە قەرا پشیلەیەک دەبێ، کلکی درێژە و لە سارا گوانی بزن دەمژێ (هۆی ناو نرانی) و بریندداری دەکا، پێستەکەی جوانە و بۆ کالانی خەنجەر کەلکی لێوەردەگرترێ، تێڕتێڕە، تێڕتێڕەملە، قومقومە، پەزمژۆک، مانگەمژۆک.

بزنمژە (گیانـ.)[بزن + مژ + ئە] بڕ: بزنمژ

بزنمژۆک (گیانـ.)[بزن + مژ + ئۆک] بڕ: بزنمژ

بزنمژەک (گیانـ.)[بزن + مژ + ئەک] بڕ: بزنمژ

بزنمشک (گیانـ.)[بزن + مش (مژ) + ک][سۆر] بڕ: بزنمژ

بزنمێژ (گیانـ.)[بزن + مێژ][باک] بڕ: بزنمژ

بزنۆکە (نا. ل)[بزن + ئۆکە] چووک کراوەی بزنە هەر بەم مانایە. ⁞⁞ بزنۆکە و مەڕۆکە.

بزنەدۆخە (نا. ل)[بزن + ئە + دۆخ + ئە] ئەو بزنەی کە خاوەن بزن بۆ ئەربابی دەنێرێ هەتا شیر و ماستەکەی بخوا و دوای ویشک کردنی شیرەکەی بۆی دەگەڕێتەوە.

تێبینی: دۆخ لە رەگی دەئۆک ـ ی ئێرانی کۆن و دۆختەن ـ ی پەهلەویی و دۆتن و دۆشین ـ ی کوردیی کەوتوە. (برِ: دۆشین و دۆ2)

بزنەریشە (گیا.)[بزن + ئە + ریش + ئە] گیایەکە بەهاری لە سەر رێگا و رەقەن دا سەوز ئەبێ، گەڵای وەکوو کەوەر باریک و درێژ و گوڵێکی شین و کاری هەیە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٥). گیایەکی بەهارییە، گەڵای وەکوو شویت وایە، بنجێکی بچووکی هەیە (خاڵ ب ١ ل ١٢٠).

بزنەڕێ (نا. ل)[بزن + ئە + رێ] رێگایەکی باریک، رێچکە، کوێرەڕێ، ئاهەڕێ.

بزنە قسر (گیانـ.)[بزن + ئە + قسر] بزنێکی کە ساڵێک نەزابێ.

بزنەکوڕانە (نا. ل)[بزن + ئە + کوڕ + ئانە] بزنێکە کە رەعیەت و مەڕدار پێشکێشی ئاغایان دەکرد کاتێک کە کوڕی دەبوو.

بزنەکێفی (گیانـ.)[بزن + ئە + کێف + ئی][ئەر] برِ: بزنە کێوی

بزنەکێویی (گیانـ.)[بزن + ئە + کێو + یی] ١ـ گیاندارێکی گیاخۆرە وەک ئاسک دەچێ، شاخی بەرەو دواوە گەڕاوەتەوە، مووی کورتە، لە کوێستان دەژی و راوچی بۆ گۆشتەکەی راوی دەکەن، Cervus capreolus ناوی لاتینی ئەم گیانلەبەرەیە. ٢ـ (مجـ.) شاخەوان و بەردەوانی لێهاتوو. ٣ـ (مجـ.) منداڵ یا کەسێک کە زۆر بە سەر دیوار و شوێنی بەرزەوەیە. & بزنە کێفی.

بزنەگەل (نا. ل)[بزن + ئە + گەل] کۆمەڵێک بزن بە یەکەوە، رانی بزن.

بزنەمەرەز (گیانـ.)[بزن + ئە + مەرەز] بزنێکە کە لە جیات موو مەرەز لەشی داپۆشیوە کە جۆرێک مووی نەرم و جوانە و پتر بۆ جل و بەرگ کەلکی لێوەردەگرن. (برِ: مەرەز)

بزنەوەس (نا. ل)[بزن + ئە + وەس] مەشکەیەک کە لە پێستی بزن کرابێ.

بزنێری (نا. ل)[بز3 + نێری] گیایەکی کوێستانی بەهارییە، گوڵێکی سپی واشی هەیە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٥).

بزواندن (چا. م) برِ: بزاوتن

بزوت (نا.)[باک] برِ: بزووت

بزوێن (نا.)[لە: بزووتن] ١ـ پیتی دەنگداری ئەلفوبێ وەک (ئا، ئۆ، ئێ، ئوو

و ...). ٢ـ مانای بزوێنەر دەدا. ⁘ بن بزوێن.

بزوێنەر (؟)[لە: بزووتن] هۆیەک یا کەسێک کە هاندەری بزاوتن و جووڵە کردنە.

بزۆت (نا.) بڕ: بزووت

بزۆز (ئان. فا)[لە: بزووتن] ١ـ کەسێک کە لە سەر جێی خۆی ناتوانی ئارام بگرێ و هەر دەجووڵێتەوە. ٢ـ منداڵی هار و هاج کە حەجمینی نیە و دەست لە کەل و پەلی ماڵ وەردەدا، دەست بزێو. & بزووک، بزێو.

بزۆک^{1} (ئان. فا)[ب2 + ز (زان) + ئۆک] ١ـ ژنێک کە زۆر زگ و زا دەکا. ٢ـ گیاندارێک کە هەموو ساڵێ زاوزێ دەکا. // نەزۆک، قسر.

بزۆک^{2} (ئان. فا)[بز (بزووتن) + ئۆک] بڕ: بزووک/١.

بزوو (گیا.)[باک] بڕ: بووز1

بزووت (نا.)[باک: بزۆت، بزوت ـ ناو: بزووت، بزۆت، بزووتک] دارێک کە بە تەواوی نەسووتاوە و سەرەکەی هێشتا ئاگری پێوە ماوە، سەرکەبزۆت، سەلکەبزووت، سەرەبزووت.

تێبینی: بزووت و بزۆت لە چاوگی سۆچەت sočat ـ ی هیندی باستان و سەئۆک saok ـ ی ئەویستایی بە مانای سووتان کەوتوە و دوو پیتی س و ز ئاڵوگۆڕیان بە سەر داهاتوە کە لە کوردیی دا وێنەی زۆرە.

بزووتک (نا. ل)[بزووت + ک] بڕ: بزووت

بزووتن (چا. ل)[باک: بزووتن ـ ناو: بزووتن، بزوون] ١ـ جووڵانێکی کەم هەر لە سەر جێگەی خۆ، جووڵان، بزوون. ٢ـ سەرەتای دەست پێکردن. ⁘ سەرما بزووت و لەوە بە داو دەبێ جلی گەرم دەبەر کەین.

تێبینی: بزووتن لە چاوگی ڤەز vazی ئەوێستایی و ڤەزییتەنی پەهلەویی بە مانای راکردن، بەزین و جووڵانەوە کەوتوە.

بزووتنەوە (چا. ل)[بزووتن + ئەوە] ١ـ جووڵانەوە لە سەر جێی خۆ. ٢ـ خەبات و جووڵانەوەی سیاسی.

بزووز (گیانـ.)[؟][باک] بڕ: مۆرکە

بزووزک (گیانـ.)[بزووز + ک][باک] بڕ: مۆرکە

بزووک (ئان. فا)[بز (بزووتن) + ئووک] ١ـ کەسێک کە لە کاران دا بە دەست و بردە و خۆ هەڵدەسووڕێنێ، زیرەک، بزۆک2. ٢ـ بڕ: بزۆز

بزوون^{1} (چا. ل) بڕ: بزووتن

بزوون^{2} (نا.)[باک] بڕ: بووزوو

بزە^{1} (نا.)[ناو: بزە ـ باش: بزە ـ هەو: بزە] جۆرێک کەنینی بێدەنگە، زار ناکرێتەوە و تەنیا لێوەکان لێک دەکشێنەوە و حاڵەتەکەی لە روخسار دا خۆ دەنوێنێ، زەردە، زەردەخەنە، بزەخەنگ. ⁓ **کردن:** پێکەنین بە بێدەنگی. ⁓ **گرتن:** بزە هاتنە سەر لێوان، پێکەنین بە سووکی. ⁓ **هاتن:** بزە گرتن، پێکەنین بە بێدەنگی بۆ خۆشی یا بۆ تەوس. ⁓ **نیشتنە سەر لێوان:** بزە کردن، پێکەنین بە سووکی، بزە هاتنە سەر لێوان. ⁓ **هاتنە سەر لێوان:** بزە کردن، پێکەنین بە سووکی.

تێبینی: بزە دەگەڵ وشەی بسکە هەریەک وشەیە و جێگۆڕکە و ئاڵوگۆڕی دوو پیتی « ز » و « س » ی بە سەر داهاتوە. و ماناکەشی لە جووڵەی سمێڵ یا بلێین بسکەی سمێڵ کەوتوە و لە دوایی مانای سەربەخۆی پەیدا کردوە و هەر دووکیشیان لە ڤەز ـ ی ئەوێستایی کەوتوون. هس: بسکە1

بزە^{2} (گیانـ.)[هەو ـ زا] بڕ: بزن

بزەخەنگ (نا. ل)[بزە1 + خەنگ][باش] بڕ: بزە1

بزەڵە^{1} (گیانـ.)[بزە (بازە1) + ڵە] ١ـ بێچووی بەراز، کوودەڵە، چۆخەبازەڵە، بازەڵە، خڕنە. ٢ـ بێچووی گیاندار کە گەورە بووبێ و پێگەیشتبێ. ⁓ **بوون:** پێگەیشتن و گەورە بوونی بێچووی گیاندار.

بزەڵە^{2} (گیانـ.)[بز3 + ئەڵە][هەو] بێچووی بزن، گیسک.

بزەڵەڕە (گیانـ.)[بز3 + ئە + ڵەڕ + ئە][باش] بڕ: بزنڵەڕ

بزی (گیا.)[باک] بڕ: بووز1

بزیا (گیانـ.)[بز3 + ی + ئا][زا] گیسک، گیسکەمێ.

بزیە (گیانـ.)[بز3 + ی + ئە][زا] گیسک، گیسکەنێر

بزێ (گیانـ.)[ب2 + زێ2] گوێلکەمێی سێ ساڵە، ساڵی دوای بەرکەڵ. // بەرنیر.

بزێک (گیانـ.)[بز3 + ئێک][زا] گیسک، گیسکەنێر.

بزێکە (گیانـ.)[بز3 + ئێک + ئە][زا] گیسکەمێ.

بزێو (ئان. فا)[لە: بزووتن] ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و مانای بزوێنەر دەدا. ⁘ سەربزێو، دەست بزێو. ٢ـ بڕ: بزۆز

بژ^{1} (نا.)[ئەو: بەرێشە ـ پەھ: بۆش، بوش. باک: بژی، بوژی، بێژک ـ ناو: بژ ـ زا: بەش] ١ـ ریزەی مووی سەر ملی ئەسپ و شێر، یالّ، یالّ و بژ. ٢ـ کاکۆڵ. ٣ـ تیژایی گوڵە گەنم و جۆ، داسوو. ٤ـ مووی راست وەستاو، زیک، گرژ. ٥ـ (ئان.) پڕژ، بڵاو. ~ **بوونەوە:** ١ـ مووی سەر کە درێژ و بڵاو بووبێتەوە. ٢ـ بڵاو بوونەوەی گیا و گوڵ لە سەر بنجی خۆی. ~ **وەستان:** زیک بوونەوەی موو لە ترسان.

بژ^{2} (نا.)[؟][باک] ١ـ مەیل، ئیشتیا. ⁘ بژا خوە ناچە نان. ٢ـ ویست، نەفس.

بژار (نا.)[لە: بژاردن] ١ـ گیای زێدەی نێو شیناوەرد و باخچە کە دەبێ هەڵقەندرێ، گیابژار، بژارە، کاخ. ٢ـ کاری هەڵکەندن و خاوێن کردنەوەی گیاو گوڵی زێدە. ⁘ سبەی باخچەکە بژار دەکەم. ٣ـ کاری خۆ دۆزینی مرۆڤ و باڵندە. ٤ـ ژمار، ئەژمار، حسێب. ⁘ گوێز بە بژار بکڕە! ~ **کردن:** ١ـ هەڵقەندنی گیا بژار. ٢ـ ژماردن. ٣ـ خۆ دۆزین، پشکنین.

بژارتن (چا. م) بڕ: ژماردن

بژارچن (نا. ل)[بژار + چن] ئامرازی گیابژار هەڵکەندن، پیشک، گیاکەن.

بژاردن (چا. م)[بڕ: ژماردن] ١ـ حسێب کردن، ژمارە کردنی شت. ⁘ بزانم دەتوانی هەتا دە ببژێری. ٢ـ قەبووڵ کردنی تاوان و سزا دانەوەکەی بە پارە یا کڕینەوە. ⁘ هەر چی شووشەی شکاندبوو بۆم بژارد. ٣ـ خاوێن کردنەوە و جیا کردنەوەی بەرد و چەت لە دانەوێلە، بژارتن. ⁘ ئەو برنجە ببژێرە با سازی کەم.

بژاردنەوە (چا. ل)[بژاردن + ئەوە] ١ـ سەر لە نوێ بژاردن. ٢ـ قەرەبوو کردنەوە، تێهەڵێنانەوە، تۆڵە بۆ کردنەوە. ٣ـ [ئەر] خەون گێڕانەوە، گێڕانەوەی خەون.

بژاردە (نا. مفـ.)[لە: بژاردن] ١ـ بژێردراو، ژمارداو، بژارە. ٢ـ کەس و شتی کەم وێنە و دەست نیشان کراو،

هەڵبژاردە.

بژارکەر (نا. فا)[بژار + کەر3] کەسێک کە گیابژار و گیای زێدەی باخچە و مەزرا هەڵدەقەنێ.

بژارە (نا. چا)[بژار + ئە] ١- بژاری گیای زێدە، گیابژار. ٢- خۆ دۆزین و رێک و پێک کردنی پەڕ و باڵ بە دندووک. ٣- راست و ریس کردنی رایەڵ لە لایەن جۆڵاوە. ٤- بژێردراو، بژاردە. ٥- [ئەر] وەرگێڕان لە زمانێکەوە بۆ سەر زمانێکی دیکە. ٦- خەیاڵاتی شەوانە کە دەبێتە هۆی خەو لێنەکەوتن. **~ کردن:** (کنـ.) خەو لێنەکەوتن لەبەر خەیاڵێک کە دە مێشک دایە. ⁖ ئەوشۆ تا بەیانی هەر بژارەم کرد و نەمتوانی تاوێک بخەوم.

بژاڵ (نا. ل)[بژ1 + ئاڵ4][ئەر] ١- ئیشکەڵی دار و درەخت. ٢- پووش و پەڵاشێک کە دوای دارەڕا دەخرێتە سەربان و لە پاشان گڵەبان دەکرێ. & هەژگ، هەژگەڵ، پژاڵ.

بژاندن (چا. م)[لە: بژ2][باک] ئیشتیا چوون، دڵ بردن، مەیل لێبوون، مرخ چوونە سەر، ئەڵها کردن.

بژانگ (ئا.) بڕ: برژانگ

بژبژە (گیانـ.)[بژ1 + بژ1 + ئە] ١- جۆرێک جاڵجاڵۆکەی نێو ماڵانە، لەشی بە قەرا جاڵجاڵۆکەیە بەڵام پێیەکانی چووکترن. ژاری نیە و بێ ئازارە و گیانداری چووکەی وەک مێش و مێشوولە دەخوا، Hyptiotes paradoxus ناوی لاتینی ئەم جانەوەرەیە، مێشەگرە، مێشەگیرە، پەسپەسەکۆڵە، پەسپەسکەرە، پەسپەسەکەرە. ٢- بڕ: هەڵەپەزە

بژکۆژ (نا.)[باک] بڕ: بشکۆژ

بژوێن (ئان.)[؟] حاڵی دەشت و لەوەڕگەیەک گیاوگۆڵی زۆر بێ، زەمەند. **جێ ~ بوون:** (کنـ.) جێگە خۆش بوون، جێ زەمەند بوون.

بژۆڵ (ئا.) بڕ: برژانگ

بژە^{1} (ئا.)[زا] بڕ: برژانگ

بژە^{2} (گیانـ.)[زا] بڕ: بزن

بژی (ئا.)[باک] بڕ: بژ1

بژیشک (نا. ل)[ب2 + ژی + شک] کەسێک کە بە نەخۆش را دەگا و شارەزای نەخۆشییە و دەوا و دەرمان دەنووسێ، حەکیم، دوکتور.

بژیو (نا. ل)[ب2 + ژی + و] ئەوەندە داهات و خواردەمەنییەک کە مرۆڤ یا

گیاندار بۆ زیندوو مانەوە و ژیان پێویستی پێیەتی، مایەی ژیان.

بژیوە (نا. ل)[ب2 + ژی + وە] بڕ: بژیویی. ⁘ بە یەکجاریو بە جێ نایەڵم، لەوڕۆوە زەخیرە و بژیوەی حەو ساڵو ماوە (سەعید و میرسیوەدین ل ٨٧) ئارامی دڵەکەم چەپکێکم لەو گوڵانە بۆ پکە حەواڵە/ تا بۆنی ئەو گوڵە ببێ بە بژیوەی دڵم (لاس و خەزاڵ ل ٦٤).

بژیویی (نا. ل)[بژیو + ئی] کەرەسەی پێداویستی زیندوو مانەوە و پێ ژیانی مرۆڤ وەک ئارد و ئازووقە و خواردەمەنی، بژیوە. ⁘ پیاوکە دەبێ بۆ ئەو مانگە بیرێک بکەیەوە بژیوییمان دە ماڵ دا نەماوە.

بژێر (ئان. فا)[لە: بژاردن] بە ناوەوە دەلکێ و مانای بژێردراو دەدا، ژمێر. ⁘ دانبژێر، شوکرانەبژێر.

بژێک (گیان.)[بژ (بز3) + ئێک][زا] گیسک، گیسکەنێر

بس (نا.) ١ـ بڕ: بست. ٢ـ بڕ: بستە1/١.

بست (نا.)[ئەو: ڤیی تەستەی ـ پەه: ڤیتیست، ڤیدیست، ڤیتەست. لۆر: بێگێس ـ فار: بدست. باک: بست، بۆست، بهۆست، بوهست ـ ناو: بس، بست، بنگس، بنگووس، بۆست ـ باش: بگس ـ هەو: بنگۆس، بونگەسە، ویەسە] ١ـ ئەندازەیەکە بۆ پێوان، پەنجەکانی دەست لێک دەکرێنەوە و لە سەری قامکی گەورە هەتا ئاخری قامکی تووتە دەگرێ و رادەکەی بە دەستی گەورە و چووک دەگۆڕدرێ، ڤینجە، ڤینجەو. ٢ـ بڕ: بستە1/١.

بستک (نا. ل)[بست + ک] بڕ: بستە1/١ و ٢.

بستوو (نا. ل)[بست + ئوو] ١ـ کلکەی کێو کە چەماوەوتەوە سەر دەشتایی و چی وای نەماوە تێکەڵ بە دەشت بێ، ملە، یاڵ، گردەشان. ٢ـ تەپۆڵکەیەکی بەرزایی و درێژایی کەم بێ. ٣ـ بڕ: بستە1/١.

بستە^{1} (نا. ل)[بست + ئە] ١ـ شیشیکی ئاسنی درێژ و پان و ئەستوورە، سەرێکی لە تۆپی پەڕەداری ئاش هەڵدەکێشرێ و سەرەکەی دیکە لە کونی تەورە دەخرێ و بە هێزی ئاو کاتێک تۆپەکە وەگەر دەکەوێ، بستە دەسووڕێنی و ئەویش بەرداشی سەرەوە وەگەڕ دەخا، بڵۆسک، بڵسک، بلووسک،

بست/٢، بس/٢، بستوو/٣، بستک. ٢ـ پارچە ئاسنێکی پانە، بە سەر تەندوور یا ئاورگ دا رایەڵی دەکەن و مەنجەڵ و دیزەی لە سەر دادەنێن، بستک، بلووسک. ٣ـ تەقەی قامک، چەقەنە، پل. ~ **لێدان:** چەقەنە لێدان، پل تەقاندن.

بستە^{2} (گیا.) بڕ: پستە

بستەباڵا (ئان. ل)[بست + ئە + باڵا] کەسێک کە باڵای کورتە، قوڵە، چڵەنۆک، باوەعومرە، باوەقۆرەت.

بسک (نا.)[باک: بسک ـ ناو: بسک ـ هەو: بسک ـ زا: بسک، بسکە] ١ـ مووی سەر لاجانگی ژنان، ئەگریجە. ٢ـ پرزە و کاکۆڵی سەر گەنمەشامی. ٣ـ کاکۆڵ، پەرچەم. ٤ـ (مجـ.) کاکۆڵ و زولفی گیاوگۆڵ. ⁘ پێش ئەوەی شنەی بەیانی / بسکی بەرەزا ببزێوێ (تاریک و روون ل ١٨٥).

بسکە^{1} (نا.) نیشانەی بە دەماغی و دڵخۆشی لە روخسار دا، بزە. || **بسکەی سمێڵ:** دڵخۆشی و کەیفخۆشی وەها کە سمێڵەکان جووڵەیەکی کەمیان بێ، تووکەی سمێڵ. ***بسکەی سمێڵ هاتن:** دڵخۆش بوون و کەیف ساز بوون لە بەر هەر هۆیەک، تووکەی سمێڵ هاتن. ⁘ ئەوە چ باسە کاکە هەر بسکەی سمێڵانت دێ!

تێبینی: بسکە چ پەیوەندی بە سەر بسک ـ ەوە نیە. بسکە دەگەڵ وشەی بزە هەر یەک وشەن و دوو پیتی « س » و «ز» جێگۆڕکەیان کردوە. بسکە و بزە هەردووکیان لە ڤەز vaz ی ئەوێستایی بە مانای جووڵە کردن و بزووتن کەوتوون و لە بسکە دا ئەو جووڵە ناسکەیە کە بە لێوەکان دەدرێ یا بە گشتی سمێڵ جوولەیەکی کەم دەکا. (هس: بزە)

بسکە^{2} (نا.)[زا] بڕ: بسک

بسکەبسک (نا. ل)[بسکە1 + بسک] بسکەی پەیتاپەیتا، زۆر دڵخۆش.

بسمار (نا.) بڕ: بزمار

بسمارە (نا. ل)[بسمار + ئە] بڕ: بزمارە/١

بشاڤتن (چا. م)[باک] بڕ: پشاوتن

بشقول (نا.)[باک] بڕ: پشکەڵ

بشکاڤتن (چا. ل)[باک] ١ـ بڕ: پشکووتن. ٢ـ پشکنین، هەڵوەشاندنەوە، لە باڵ یەک دەرهێنان، لێک کردنەوە.

تێبینی: بشکاڤتن کە لە زاراوەی باکووریی دا بە هەر دوو مانای

پشکووتن و پشکنین دێ و له راستیش دا هەر یەک سەرچاوەیان هەیە و لە دوایی مانای جیایان پەیدا کردوە.

بشکول (نا.)[باک] بڕ: پشکەڵ

بشکۆژ (نا.)[باک] ١ـ غونچە. ٢ـ دوگمە، قۆپچە، پژکۆژ، بژکۆژ.

تێبینی: بشکۆژ، بژکۆژ و پژکۆژ لە رەگی بشکاڤتن و پشکووتن دەکەون.

بعیڤ (نا.)[باک] بڕ: بادام

بغورد (نا.) بڕ: بخوور

بڤ (نا. د) وشەیەکە بۆ ترساندنی منداڵی ساوا لە شتێک کە جێی مەترسی هەیە، بڤە.

بڤر (نا.)[باک] بڕ: تەور

بڤـە (نا. د) ١ـ بەرگری و مەنع لە منداڵ بۆ دەست لە شتێک نەدان. ٢ـ (مجـ.) مەترسی، خەتەر. ∷ ئەمن خۆ لەو کارە بڤەیەی نادەم، دەترسێم تووشی گرتن بێم.

بکوژ (ئان. فا)[ب2 + کوژ] ١ـ کەسێک کە خەڵک بکووژێ، قاتڵ، پیاوکوژ. ٢ـ تاجییەکی کە باش راو بکا. ٣ـ (مجـ.) بە دەستەڵات و بە بڕشت.

بگار (نا.)[ئەر] بڕ: بوار

بگاردن (چا. م)[بڕ: بواردن][ئەر] ١ـ بواردن، هەڵبواردن. ٢ـ تێپەڕاندن، تێپەڕین.

بگارە (نا. ل)[بگار + ئە][ئەر] بڕ: بوارە. **~ دان:** بڕ: بوارە دان

بگربگر (نا. ل)[ب + گر (گرتن) + ب + گر(گرتن)] بڕ: بگرەوبەردە. ∷ پاشی بیست و پێنج شەوەی لە شارەکەی کۆنە موسڵێ دەبۆوە بە بگربگر و جاڕ کێشانە (سەعید و میرسێوەدین ل ٩١).

بگردگ (نا. مفـ.)[لە: بگاردن] [ئەر] بڕ: رابوردوو

بگردن (چا. م)[ئەر] بڕ: بووردن

بگرەبگرە (نا. ل)[ب + گر (گرتن) + ئە + ب + گر(گرتن) + ئە] بڕ: بگرەوبەردە. ∷ لەو بگرەبگرە، داد و بستێنە / دایکی بە گریان شامی بۆ هێنا (بارام و گوڵندام ل ٥٦).

بگرەوبەردە (نا. ل)[ب + گر (گرتن) + ئە + و + بەر + دە (دان)] شێواوی و ئاڵۆزی و هات و هاواری کۆمەڵێک بە یەکەوە، هەنگامە، هەراوبگر، هەراوهوریا، بگربگر، بگرەبگرە،

بگرەوبێنە.

بگرەوبێنە (نا. ل)[ب + گر (گرتن) + ئە + ب + ئێن (هێنان) + ئە] بڕ: بگرەوبەردە. ⁂ کوا قاوە و قلیان، پیاڵەی فەغفووری / کوا بگرە و بێنەی حاکم دەستووری (بارام و گوڵندام ل ١٠٨).

بگێڕ (نا. فا، ئان. فا)[ب2 + گێڕ1] کەسێک کە لوا دەپەستێوێ و لباد ساز دەکا، کارگەچی، نمەدماڵ، نەووگماڵ.

بگێڕیی (حم.)[بگێڕ + ئیی] کارێک کە نمەدماڵ دەیکا، کارگەچێتی.

بلا (ئام.)[باک ـ ئەر] بڕ: بڵا

بلالووک (گیا.)[باک] بڕ: بەڵاڵووک

بلام (نا. ل)[بل (بەر) + ئام] قایشێکە لە تەنگەی ئەسپی سەرکێشەوە لە لغاو قایم دەکرێ بۆ ئەوە کە ئەسپ سەری هەڵناوێ یا سوار هەڵنەگرێ، بلاو. ⁂ هیوای بەختەوەری ئەهات زیاد بێ بەڵام دێوەزمەی شەڕ / بە چوارناڵ ئەوە وەک ئەسپی سەرکێشی بێ بلام دێ (هێدی ل ٣٨١). (بڕ: تێبینی: بەرمامک)

بلامک (نا. ل)[بڵ (بەر) + مامک][باک] بڕ: بزمک.

بلانە (ئام.)[ئەر] بڕ: بڵا

بلاو^{1} (نا.)[ئەر] بڕ: بلام

بلاو^{2}(ئان. فا)[ب2 + لاو (لاواندنەوە)][ئەر] کەسێک کە بە مردوو هەڵدەڵێ، لاوێنەری مردوو.

بلبل (نا.) بڕ: بولبول

بلچ (گیا.)[؟][ئەر] ١ـ دارێکی خۆڕسک و لک دڕکاوییە، هەندە بەرز نابێتەوە، گوڵی سپی و بۆنخۆشن، لە کوردستان زۆرە، بەرەکەی دەمەوە پاییز دەگا و دوو رەنگی سوور و زەردی هەیە، Crataegus melanocarpa و crataegus oxyacantha ناوی لاتینی ئەم دارەن. ٢ـ بەری ئەم دارە کە بە قەرا فندقێک دەبێ و بە رووتی دەخورێ. & گێوژ، گۆێژ، بلچی.

بلچەزەردە (گیا.)[بلچ + ئە + زەرد + ئە] گێوژی زەرد.

بلچەسوورە (گیا.)[بلچ + ئە + سوور + ئە] گێوژی سوور.

بلچی (گیا.)[هەو] بڕ: بلچ

بلسک (نا.)[زا] بڕ: برووسک

بلق (نا.)[باک] بڕ: بڵق

بللوور (نا.) بڕ: بلوور

بلند (ئان.)[باک] بڕ: بڵند

بلوار (نا.)[فەر: boulevard] شەقامی گەورە کە نێوەراستەکەی بە شیناوەرد و دار و چیمەن خۆش کراوە.

بلوین (نا.) بڕ: بلوێر/٢.

بلوێر (نا.) ١ـ ئامرازێکی مۆسیقای کوردییە لە قامیش ساز دەکردرێ، حەوت کونی هەیە، بلوور2، لوولە، لوولک، لولی، پلوور. ٢ـ لوولەیەکی چێوی داتاشراو و تایبەت ساز کراوە، لە بن بێشکەی منداڵ دەیبەستن، کاتێک منداڵی نێو لانکە میز دەکا پێی دا دەچێتە نێو تەنەکەیەک (ئاوخانە) و خۆی پیس ناکا، لوولک، بلوین، بلوور. ~ **بۆ گا لێدان:** (کنـ.) قسە کردن بۆ کەسێک کە چ تێنەگا. ~ **بەزاندن:** خۆ رزگار کردنی منداڵ لە بلوێری نێو لانکە و میز دەبنە خۆ کردن. ⁘ ئەوە چەند شەوە ئەو منداڵە بلوێری دەبەزێنێ و میز دە بنە خۆی دەکا. ~ **ژەنین:** دەنگ دەرهێنان لە بلوێر بە رێک و پێکی، بلوێر لێدان. ~ **لێدان:** بڕ: بلوێر ژەنین. **بە بلوێری کەسێک هەڵپەڕین:** (کنـ.) بە قسە و مەیل و هەوای کەسێک جووڵانەوە. || **بلوێری شەیتانی:** (کنـ.) زمانی لووس و هەڵخەڵەتێنەر. ⁘ جا چاو بەو منداڵییەوە چلۆنمان کڵاو لە سەر دەنێ زمانی دەڵێی بلوێری شەیتانییە!

تێبینی: زەبیحی ریشەی ئەم وشەیەی بڕۆتەوە سەر لووراندن.[ب + لوێر (لووراندن)] (بڕ: قامووس ب ٢ ل ٩٤). بە بڕوای من بلوێر و هاوتاکانی گشتیان لە وشەی لوولە کەوتوون بە لەبەر چاو گرتنی ئاڵوگۆڕی پیتی « ل » و « ر » دەگەڵ یەکتر.

بلوێربەزێن (ئان. فا)[بلوێر/٢ + بەزێن] ١ـ منداڵێک کە لە نێو لانکە دا خۆی دەجووڵێنێتەوە و خۆ لە بلوێر رزگار دەکا و میز دە بنە خۆی دەکا. ٢ـ (کنـ.) هار و هاژ ، دانەسەکناو و بزۆز. & بلەربەزێن.

بلوێرپێچ (نا. ل)[بلوێر/٢ + پێچ] پارچە پەڕۆیەک کە لە لێواری بلوێری لانکەی دەپێچنەوە هەتا نێوگەڵی منداڵی ئازار نەدا، بلوێرپێچک.

بلوێرپێچک (نا. ل)[بلوێر/٢ + پێچ + ک] بڕ: بلوێرپێچ

بلوێرژەن (ئان. فا)[بلوێر/١ + ژەن] کەسێک کە شارەزای بلوێر لێدانە، بلوێرئەنگێو، لوولەژەن، لوولکژەن،

پلوورژەن.

بلوێرئەنگێو (ئان. فا)[بلوێر/١ + ئەنگێو] برِ: بلوێرژەن

بلۆق (نا.)[پەهـ: ئاپیلەک] ١ـ پۆرِگێکی ئاودارە کە لە بەر سوانی پێستی دەست و پەل بە ئامرازێکی وەک پێمەرِە سەر هەڵدەدا، یا ئەوە کە بە سووتان و ئاوی کوڵیو وە لەش کەوتن ئەم پۆرِگە پەیدا دەبێ، ئاوڵە/٢، تلۆق، گۆزاوڵە، پفکە. ٢ـ [باک] پۆرگ. ٣ـ [باک] بلّق. **~ کردن:** پەیدا بوونی بلۆق لە سەر پێستی لەش لەبەر هەر هۆیەک.

بلۆک (نا.)[فەر: bloc] کۆمەڵە وڵات و دەوڵەتێک کە یەکیەتییەک بۆ مەبەست و رێبازێک پێک بێنن. :: بلۆکی رۆژاوا، بلۆکی کۆمۆنیزم.

بلۆمە (نا. ل)[بل (بەر) + ئۆمە][باش] برِ: بزمک. هس: بەرمامک

بلوور^{1} (نا.)[پەهـ: بێلوور لە یون: beryllos] ١ـ کانییەکە وەک شووشە روونە لە کان دەریدێنن و دەیتاشن. ٢ـ مادەی دەسکردە کە وەک بلوور سازی دەکەن، کریستاڵ، بللوور. ٣ـ شووشەی سەر لامپا، شووشەچرا، شووشەلامپا. ٤ـ (مجـ.) ئەندامی ساف و بێگەرد و جوان. :: گەردن بلوور.

بلوور^{2} (نا.) برِ: بلوێر/١ و ٢.

بلووریی (ئان. ل)[بلوور + ئیی] ١ـ هەر شتێکی لە بلوور ساز کرابێ. ٢ـ هەر چی کە لە باری رەنگ و ورشەوە وەک بلوور وابێ. ٣ـ (نا.) پارچەی سپی لە لۆکە ساز کراو کە بۆ کراس و دەرپێ و کفن کەلکی لێوەردەگرن، مەرِمەرِشا، هومایيل.

بلوورِیین (ئان. ل)[بلوور1 + ئیین] هەر چێک کە پێوەندی بە بلوورەوە هەبێ، سازکراو لە بلوور.

بلووسک (نا.) برِ: بستە1/١ و ٢

بلووک (نا.)[؟] ١ـ بەش، دەستە، کۆمەڵ. ٢ـ کۆمەڵێک گوند و دێی ناوچەیەک. ٣ـ بەشێک لە سپای عوسمانییەکان.

بلوول (نا.)[باک] لوولەی ئافتاوە و مسینە.

بلەریەزێن (ئان. فا)[بلەر (بلوێر) + بەزێن][ئەر] برِ: بلوێربەزێن

بلەوەز (نا.)[عەر: بوالهوس] ١ـ کەسێک کە گوێ ناداتە قسەی کەس و هەر بە قسەی خۆی دەکا، لاسار. ٢ـ

مرۆی ملهورِ و زاڵم، دیکتاتۆڕ. ٣ـ هەوەسباز.

بلیارد (نا.)[فەر: billard] جۆرێک یاری گەورەسالانە، میزێکی پانە بە ئەندازەی تایبەتی کە شەش کونی تێدایە و بە گۆیەکی چووکی خڕ کۆمەڵە گۆیەکی دیکەی بە دارێکی درێژ تێداوێن.

بلیت (نا.) برِ: بڵیت

بلیمەت (نا. ـ ئان.)[عەر: بوالهمة] ١ـ مرۆڤی زۆرزان و هەڵکەوتوو، نابغە. ٢ـ منداڵی زۆر زان، منداڵێک کە پتر لە تەمەنی دەزانێ، سۆدرە.

بلیۆن (ژ.)[فەر: billion] هەزار ملیۆن، ملیارد.

بلێچ (نا.)[باک] برِ: برووسک

بڵ (ئان.)[؟] ١ـ زۆر نەرم، شل. ٢ـ میوەیەکی شەق کە پتر لە رادە گەیشتبێ و نەرم بووبێ و تامی گۆڕابێ. ⁘ شووتی بڵ، هەناری بڵ. ٣ـ مەمکێک کە وەک پێشوو تورت و شەق نەمابێ و بە تەواوی نەرم بووبێ. ~ **بوون:** پتر لە رادە نەرم بوون و لە کەلک کەوتن، نەمانی تورتی و شەقی.

بڵا (ئام.) ١ـ ئەمری چاوگی هێشتن یا هێڵان، بێڵە، بهێڵە، ئیزن بدە، لێگەرێ، دەبا. ٢ـ ئامرازی شەرتە. ⁘ بڵا ببینم دەزانم چی لێدەکەم. & بلا، بەلا، بەرا، با5، بلانە، بڵانە.

بڵاچە (نا.)[باش] برِ: برووسک

بڵاڵووک (گیا.)[ئەر] برِ: بەلاڵووک

بڵاڵووکە کێفیلە (گیا.)[بڵاڵووک + ئە + کێف + ئیلە][ئەر] برِ: بەلاڵووک

بڵامک (نا. ل)[بڵ (بەر) + مامک] [باک: بلامک ـ ناو: بڵامک ـ باش: بلۆمە] برِ: بزمک. هس: بەرمامک

تێبینی: بڵامک و هاوتاکانی هاومانای بزمک ـ ن بەڵام لە باری ریشەوە دەچنە سەر بەرمامک هەرچەند ماناکان بۆ دوو شتی جیاواز دەکوترێن.

بڵانە (ئام.)[ئەر] برِ: بڵا

بڵاو (ئان.)[باک: بەلاڤ ـ ناو: بڵاو، براو ـ باش: بڵاو ـ هەو: وڵاو، وەڵاو ـ زا: ڤلا] ١ـ شتی بە کۆمەڵی لێک پرژاو، پەخش. ٢ـ رۆیشتنی دەنگ و قسە و باس بۆ دوور و دەورووبەر. ~ **بوون:** لێک پرژان، لێک دوور بوونەوە، پەخش بوون، بڵاو بوونەوەی/١. ~ **بوونەوە:** ١ـ برِ: بڵاو بوون. ٢ـ دەنگدانەوەی

دەنگۆ، شایع بوون. ⁘ وا بڵاو بۆتەوە گۆیا ژنەکەت تەڵاق داوە. ٣ـ دابەش بوونی نووسراوە و هەر شتێکی دیکەی لەم بابەتە لە نێو خەڵک دا، پەخش بوونەوە. ⁘ حەسەن زیرەک نزیک سەد شریتی بڵاو بووتەوە. ٤ـ پێ گەیشتنی دەنگ و رەنگی کەرەسەی راگەیاندنی وەک رادیۆ و تلویزیۆن. **~ کردن:** پڕژ کردن و لێک دوور کردنەوە، پەخش کردن، بڵاو کردنەوە/١ . **~ کردنەوە:** ١ـ بڕ: بڵاو کردن. ٢ـ راگەیاندنی دەنگۆ و شایعە بە خەڵک. ٣ـ دابەش کردنی شتی دەرکراوە لە نێو خەڵک دا، پەخش کردنەوە. ⁘ ئەو راگەیەندراوە بەرە نێو خۆ پیشان دان و بڵاو کەوە! ٤ـ نیشان دان و بە گوێ گەیاندن بە هۆی کەرەسەی راگەیاندنی وەک رادیۆ، تلویزیۆن.

بڵاوکراوە (نا. مف.)[لە: بڵاو کردنەوە] نووسراوەیەک کە بۆ ئاگاداری خەڵک بڵاو دەبێتەوە.

بڵاوە (نا. ل)[بڵاو + ئە] لە یەک دوور، پەڕاکەندە، براوە. **~ پێکردن:** لە یەک دوور خستنەوەی ئاپوورەی خەڵک. ⁘ خۆپێشاندانی خەڵک کە گەیشتە مەیدان پۆلیس بڵاوەی پێ کردن. **~ کردن:** لێک جیا بوونەوە و دوور کەوتنی کۆمەڵ و ئاپوورە لە یەکتر، بڵاوە لێکردن. ⁘ کاتێک گەیشتمە مزگەوت جەماعەت بڵاوەیان کردبوو. **~ لێکردن:** بڕ: بڵاوە کردن.

بڵح (ئان.)[؟] ١ـ کەسێک کە کار و کردەوەی پەسەند نیە، هەرزە، جڵف، حەکەدار، برح. ٢ـ [ئەر] کەسێک کە درەنگ تێبگا، گێژ، حۆل.

بڵحانە (ئاک. ل)[بڵح + ئانە] کار و کردەوەی وەک کەسی بڵح، حەکەدارانە، جڵفانە.

بڵحایەتی (حم.)[بڵح + ئایەتی] کاری ناپەسەند و بڵحانە کردن، بڵحێتی، بڵحی.

بڵحێتی (حم.)[بڵح + ئێتی] بڕ: بڵحایەتی.

بڵحی (حم.)[بڵح + ئی] بڕ: بڵحایەتی.

بڵسک (نا.) بڕ: بستە1/١.

بڵق (نا.) ١ـ پۆرگێکی بچووکی نێو بۆشە کە هۆی زەبری دڵۆپی باران لە سەر ئاو پەیدا دەبێ. ٢ـ پۆرگێک کە لە سەر ئاوەکی کوڵیو پەیدا دەبێ. & بڵقاو،

برق، بلق، بلۆق. ~ **دان:** وەکوڵ هاتنی ئاوەکی و بڵق لێ پەیدا بوونی. ⁙ ئەو قابڵەمە هەر بڵقان دەدا و کەس نیە دایگرێ. ‖ **بڵقی سەر ئاو:** (کنـ.) کار و مەسەلەیەکی بە سانایی تێک بچێ. ***بوونە بڵقی سەر ئاو:** (کنـ.) هەڵوەشانەوە، تێکچوون، پووچەڵ بوونەوە و بە ئاکام نەگەیشتنی کار و مەسەلەیەک. ***لێکردنە بڵقی سەر ئاو:** (کنـ.) تێکدان و هەڵوەشاندنەوەی کار و مەسەلەیەک، پووچەڵ کردنەوە.

تێبینی: بڵق دەگەڵ بلۆق هەر یەک ریشە و سەرچاوەیان هەیە.

بڵقاو (نا. ل)[بڵق + ئاو] بڕ: بڵق

بڵقن (ئان. ل)[بڵق + ن2] کەسێک کە هەمیشە چڵمی لە سەر کونی کەپۆیەتی و بڵقان دەدا، چڵمن.

بڵقە (نا. ل)[بڵق + ئە4] دەنگێکە کە لە توقینی بڵق و پۆرگ بەرز دەبێتەوە.

بڵقەبڵق (نا. ل)[بڵقە + بڵق] ١ـ دەنگی پەتاپەیتای بڵق. ٢ـ دەنگێکە کە لە وەسەر کەوتنی هەوا لە نێو ئاو دا بەرز دەبێتەوە. **وە ~ کەوتن:** کوڵانی ئاوەکی و بڵقە لێ پەیدا بوون.

بڵم (نا. د) دەنگی وشتر، لرفە، بڵمە

بڵماندن (چا. م)[لە: بڵمە] ١ـ دەنگ بەرز کردنەوەی وشتر، لرفاندن. ٢ـ (کنـ.) قسە کردنی نائاشکرا.

بڵمە (نا. د) دەنگی وشتر، لرفە.

بڵمەبڵم (نا. د)[بڵمە + بڵم] ١ـ دەنگی پەتاپەتای بڵمەی وشتر، لرفەلرف. ٢ـ قسەی نائاشکرا کە باش تێی نەگەن. ⁙ ئەرێ ئەو بڵمەبڵمەت لە چیە دەنگ بەرز کەوە خۆ کەس نازانێ دەڵێی چی!

بڵن (ئان.)[ئەر] بڕ: بڵند

بڵنایی (نا. ل)[بڵن + ئایی][ئەر] بڕ: بڵندایی

بڵند (ئان.)[ئەو: بێرێزەنت ـ پەه: بولەند. باک: بلند ـ ناو: بڵند، بڵن، برند، بڵیند ـ باش: بڵێن] ١ـ هەرچی کە لە شوێنی خۆیەوە قیت بووبێتەوە و سەرێکی بە زەوییەوە بێ. ⁙ لاولاو پێنج گەز بڵیند دەبێ. ٢ـ هەرچی کە لە زەوی جیا بۆتەوە و وەحەوا کەوتوە. ⁙ بادەوەکەی من زۆر بڵند بوە. & بەرز. ~ **بوون:** ١ـ چوونە حەوا، بەرز بوونەوە. ٢ـ لە بەر کەسێک هەستان. ~ **بوونەوە:** هەستانەوە، بەرز بوونەوە، چوونەوە سەر. ~ **کردن:**

هەلێنان، بەرز کردنەوە. **لێ ~ بوون:** بە تووڕەیی هەستان و راپەڕین لە ئاست کەسێک بۆ شەڕ و لێدان و هەڕەشە، لێهەستان، لێڕاپەڕین، لێ راست بوونەوە.

بلّندایی (نا. ل)[پەه: بولەندییه][بلّند + ئایی] ١ـ رادەی بەرزایی هەر شتێک بە باری قیتی دا. ٢ـ جێگا و شوێنی بەرز & بەرزایی، بلّندیی، بلّیندایی.

بلّندگۆ (نا. ل)[بلّند + گۆ] ئامرازێکە بە هێزی کارەبا یا باتری ئیش دەکا و دەنگی وێژەر زۆر دەکا و هەتا مەودایەکی دووری دەبا، بلّیندگۆ

بلّندیی (نا. ل، حم.)[بلّند + ئیی] بڕ: بلّندایی

بلّۆسک (نا.) بڕ: بستە1/١.

بلّووچە (نا.)[؟] بریتییە لە دەفرێکی بچووک لە ئاش دا باراشهاڕ بەو دەفرە پێوانەیەک ئارد ئەدات بە ئاشەوان بە ناوی (ئاردەبارەوە) پاش ئەوەی کە مزەشی لێ ئەستێنرێت (کشت و کالّ ب ا ل ٣٧). کۆجەلّەیەکی بچکۆلّەیە مزەی ئاشی پێ ئەگیرێ (خالّ ب ١ ل ١٢٥). کەپوولە، کۆجیلە.

بلّووز (نا.)[فەر: blouse] جلێکی پەشمی یا لۆکەیی بێ دوگمەی ژنانە و پیاوانەیە، پتر لە کاتی سەرما دا لە سەر کراس دەیکەنە بەر، کێش.

بلّیت (نا.)[فەر: billet] کاغەزێکی چاپ کراوە، نرخی دیاری کراوی هەیە و دەکرِدرێ بۆ کەرەسەی هاتوچۆ یا ئەو شوێنانەی کە خەلّک زۆر دەچن وەک سینەما، قەتار، پاس، ...، بیتاقە، بلیت.

بلّیتفرۆش (ئا. فا)[بلّیت + فرۆش] کەسێک کە لە شوێنی تایبەتی دەدەنیشێ و خەلّک بلّیتی پێویستی لێدەکڕن.

بلّیتفرۆشیی (حم.)[بلّیتفرۆش + ئیی] کار و پیشەی کەسی بلّیتفرۆش.

بلّیمانە (نا.)[؟] پیسایییەکی خڕ و گڕمۆلّەگڕمۆلّەی رەقە کە لە بەر هەندێک نەخۆشی ریخۆلّە لە پاشەوە دێتە دەر.

بلّیند (ئان.)[موک] بڕ: بلّند

بلّیندایی (نا. ل)[بلّیند + ئایی] [موک] بڕ: بلّندایی

بلّیندگۆ (نا. ل)[بلّیند + گۆ][موک] بڕ: بلّندگۆ

بلّێزە (نا.) بڕ: بلّێسە

بلّێسە (نا.)[لۆر: بلیز. ناو: بلّێسە،

بڵێزە، برێسە ـ باش: بڵێسە ـ هەو: بڵێسە] ١ـ گڕی ئاگر کە بەرز دەبێتەوە، گڕ، کڵپە. ٢ـ شۆقی تەقەی گوللە کە لە سەر لوولەی چەک دیاری دەدا.

تێبینی: بڵێسە لە ریشەی برێز و برێژ ـ ی پەهلەویی بە مانای تەندوور کە خۆی لە ریشەی برژان ـ ە کەوتۆتەوە. لە زمانی فەرانسەویی دا braiser و لە زمانی سویدیی دا brasa بە مانای بڵێسە و گڕی وەجاغ و ئاورگ هەر لەو ریشەیەن.

بڵێن (ئان.)[باش] بڕ: بڵند

بن^{1} (نا.)[ئەو: بونە، بوونە ـ پەه: بون، بوون. باک: بن ـ ناو: بن ـ باش: بن ـ هەو: بن ـ زا: بن، بنە.] ١ـ لای خوارەوەی شتێک کە دەکەوێتە سەر زەوی، بنک. ∷ بنی کەوش، بنی گۆرەوی. ٢ـ لای خوارەوەی ئەو شتانەی کە دوو سەریا هەبێ، بنک. ∷ بنی جگەرە، بنی گۆچان. ٣ـ لای خوارەوەی شتی قیت و بەرز. ∷ بن دار، بن دیوار، بن دەرک. ٤ـ ژێرەوەی شتی سەر داپۆشراو. ∷ بن پرد، بن میچ. ٥ـ ئاخری شتێکی قوڵ و سەر داپۆشراو. ∷ بن گیرفان، بن ئەشکەوت، بن توورەکە. ٦ـ پەردەیەکە لە نێو شەرمی کچان دا کە نیشانە کچێتی کچە و شکڵ و شێوەی جۆربەجۆری هەیە، لە هەندێکان دا وەک خاچە و لە هەندێکان دا سەفحەیەکی کونداره وەک بێژینگ یا تەنیا کونێکی لە نێوەڕاست دا هەیە. ئەم پەردەیە لە یەکەم نزیکی دەگەڵ پیاو دا دەدڕێ و خوێنی لێدێ. هەروەتر شل و قایمی ئەم پەردەش جیاوازیان هەیە و هی وا هەیە زۆری پێوە ئەزیەت دەبێ و هی وا هەیە هەستی پێناکا و هی واش هەیە کە ئەو پەردەیەی نیە کە لە کوردەواری دا پێیان دەڵێن بن سپی. کچێنی، کچانی، کەنیشکی. ٧ـ دەگەڵ ناوی دار دێ و مانای نەمام یا ریشە دەدا کە دەینێژن. ∷ بنە سێو، بنەتوو. ٨ـ ریشەی هەندێک گیا کە ئەستوورن یا دەبنە سەلک، لێرەش دا بن بە تەنیا نایە و دەبێ ناوی گیایەکە بکوترێ. ∷ بنە توور، بنە چەوەندەر. ٩ـ بنەبان، ئاخر. ∷ لە بنی دنیایەش بێ دەستی هەر دەخەم. ١٠ـ پاش، دواوە. ∷ لە بن پەچە، بن چارشێو. ~ **پژان:** بڕ: بن رژان. ~ **پژاندن:** هەڵگرتنی کچێنی و بنی کچێک بەر لە زەماوەندی، بێ بن کردن، بن پژانن. ~ **پژانن:** بڕ: بن پژاندن.

⁓ **دانەوە:** ١ـ هەڵکوڵین و هەڵکەندنی دەورووبەری دار بۆ باشتر ئاو خواردنەوە یا بۆ دەرکێشانی. ٢ـ هەلکەندنی زەوی بۆ گەیشتن بە خار و بناغە. ⁓ **دە ئاو دا نەبوون:** (کنـ.) شیاوی تەواو بوون، کۆتایی پێهاتنی شتێک. ⁘ ئەو میراتەی پێی بڕاوە خۆ بنی دە ئاوێ دانیە، رۆژێک هەر تەواو دەبێ. ⁓ **رژان:** نەمانی کچێنی بەر لە مێرد کردن بە هۆی کارەسات و رووداوێک، بن پژان. ⁘ ئەو کچە وا کەوت دەترسم بنی رژابێ. ⁓ **رشتن:** هەڵگرتنی کچێنی کیژێک بەر لە مێرد کردنی، بن پژاندن، بێ بن کردن. ⁓ **کردن:** خرۆکە بوونی بنی ئەو گیایانەی بەرەکەیان دە بن خاک دایە یا دەبنە سەلک. ⁘ گیزەرەکان هێشتا بنیان نەکردوە بەڵام توورەکان بنیان کردوە و بۆ خواردن دەبن. ⁓ **هەبوون:** کچێک کە کچێنی و بنی هەڵنەگیراوە، کچێنی هەبوون، کەنیشکی هەبوون. ⁘ ئەو کچە زۆر حەکەدارە نازانم بنی هەیە یا نا؟ **چوونە ⁓ کەسێکەوە:** (کنـ.) دە گوێ خوێندن و هەڵخەڵەتاندنی کەسێک، کەسێک بەرەو کارێکی خراپ هان دان، لە بن دانیشتن. ⁘ حەمە چوە بن ئەو کوڕە بەستەزمانە و هەتا فێرە هێرۆیینی نەکرد لە کۆڵی نەبوە. **دە ⁓ چۆکی خۆ نان:** (کنـ.) دەست بە سەر داگرتنی شتێک و کردنە هی خۆ. **لە ⁓ دان:** وە ئەستۆ نەگرتن، وە خۆ نەگرتنی قسە و کار و مەسەلەیەک، لە بن دەرچوون. **لە ⁓ دانیشتن:** (کنـ.) لە رێ لادان و فریو دانی کەسێک بە دە گوێ خوێندن و هان دان، چوونە بن. **لە ⁓ دەرچوون:** وە ئەستۆ نەگرتنی ئەرک و کار و مەسەلەیەک و خۆ لێدزینەوە. **لە ⁓ هاتن:** تەواو بوون، دوایی هاتن، بنە لێهاتن، بنە لێبڕان. ⁘ هەمیشە دیدە بەحری گەوهەرە و دڵ پڕ لە نەقدی داغ/ لە بن نایێ بە مەسرەف چونکە خەزنەی من خودادادە (مەحوی ل ٢٦٩). **لە ⁓ هاتنە دەر:** (کنـ.) لە توانا دا هەبوون، دەڕۆست هاتن، تاقەت پێشکان. ⁘ کرێی ئەم ماڵە زۆرە لە بنی نایمە دەر. **لە ⁓ هێنان:** تەواو کردن، دوایی پێهاتن، بنە لێبڕین، بنە لێهێنان. **لە بنی کوولەکە دان:** (کنـ.) هەموو شتێک دەربڕین و ئاشکرا کردن. **وە ⁓ خۆ دان:** کەسێک خستنە ژێر خۆ. ⁘ حەمەی وە بن خۆی دا و تێڕ و پڕی تێهەڵدا. **وە ⁓ دان:** خستنە ژێر، وە بنەوە دان. **وە**

~ کەوتن: کەوتنە ژێر، وە بنەوە کەوتن. **وە بنەوە دان:** بڕ: وە بن دان. **وە بنەوە کەوتن:** بڕ: وە بن کەوتن. || **بنی ددان:** پووک، پدوو، بن ددان. ∷ ئەو گۆشت کەوەیان هێند خۆش ساز کردبوو تامەکەی هێشتا لە بنی ددانم دایە. **بنی دنیا:** ١ـ ئەو شوێن و جێگایەی کە زەوی تەواو دەبێ (بە پێی بڕوای کۆن گۆی زەوی تەخت بوە و دیارە لە شوێنێکی زۆر دوور کۆتایی پێ هاتوە)، ئاخری دنیا. ٢ـ (کنـ.) زۆر دوور. ∷ ماڵتان لە بنی دنیایەیە بەو منداڵانەوە کوا دەتوانم سەرت لێبدەم.

بن^{2} (نا.) شێوەیەکی دیکەی بەن2 یە بە مانای دار یا گیا لە هەندێک وشەی تێکەڵاو دا و سەربەخۆ نابیندرێ. ∷ بناو، بنێشت.

بناچە (نا. ل)[بن + ئاچە؟] بڕ: بنەچەک

بناخە (نا. ل)[بن1 + ئاخ1 + ئە] ١ـ بن و ژێری خانوو کە لە نێو زەوی دایە و خانوو لە سەر ئەو ساز کراوە و قورسایی لە سەرە. ٢ـ پایە و ئەساسی هەرشتێک. & بناغە، بنەڕەت، بنچینە، بنگە، پایە. **~ دانان:** ١ـ دانان و دارشتنی بناخەی. ٢ـ بنیات نان و دامەزراندنی کارێک یا شتێک. **~ دانەوە:** هەڵکەندنی زەوی بۆ گەیشتن بە خار و ئامادە کردن بۆ بناخە دانان.

بنار (نا. ل)[بن1 + ئار4] لای هەرە خوارەوەی کێو کە دەگاتە پێدەشت، داوێن.

بناغە (نا. ل)[بن1 + ئاغ (ئاخ1) + ئە] بڕ: بناخە

بناگوە (ئا.)[بن1 + ئا + گوە][باک] بڕ: بناگوێ

بناگوێ (ئا.)[بن1 + ئا + گوێ] ١ـ نەرمایی گوێ. ٢ـ نێوان روومەت و گوێ. ٣ـ نزیک گوێ، پەنا گوێ. ٤ـ(مجـ.) زۆر نزیک. ∷ مردن بە بناگوێم دا تێپەڕی.& بنانگوێ، بنانگوێچکە، بناگوێچکە، بنگوێ، بنگوێچکە، بناگوە، بناگێ.

بناگوێچکە (ئا.)[بن1 + ئا + گوێچکە] بڕ: بناگوێ

بنانگوێ (ئا.)[بن1 + ئان + گوێ] بڕ: بناگوێ

بنانگوێچکە (ئا.)[بن1 + ئان + گوێچکە] بڕ: بناگوێ

بناگێ (ئا.)[بن1 + ئا + گێ][سۆر]

بڕ: بناگوێ

بناو^{1} (گیا.)[بن (بەن2) + ئاو] دارێکی گەورەی بە لک و پۆیە، گەڵاکانی وەک گەڵای بادامە هەندێک پانتر و لێوارەکەی گڕنی گڕنییە، هەتا ٢٥ میتر هەڵدەدا و ٢٠٠ ساڵ دەژی، لە توێکڵکەی بۆ دەرمان کەلک وەردەگرن و لە شەقامانیش بۆ جوانی دەیچەقێنن، Fraxinus excelsior ناوی لاتینی ئەم دارەیە. بناوی، بناوەچ، وناوچ، بەناف، داربەناف، دارەڕەش، قەرەقاج.

بناو^{2} (ئان. ل)[بن1 + ئاو] ژێراو، قوم، نقوم. ~ **بوون:** وە بن ئاو کەوتن، قوم بوون، نقوم بوون، خنکان. ∷ بەرخەکە بناو بوو و لە بەر چاوان ون بوو. ~ **کردن:** وە بن ئاو دان، نقوم کردن، قوم کردن، خنکاندن.

بناوان^{1} (نا. ل)[بنە + وان] بڕ: بنەوان.

بناوان^{2} (نا. ل)[بن + ئاو + ئان] ١ـ ئاوێک کە لە سەرچاوەوە بە هۆی بەند کۆ کراوەتەوە. ٢ـ سەرچاوە و بنەمای هەر کار و بیرێک. ∷ ئەو قسەی تۆ لە بناوانەوە هەڵەیە. ~ **هەڵبەستن:** هەڵبەستنی بەند و بەست لە بەر ئاوی سەرچاوەیەک بۆ پەنگاو خواردنی کە بۆ ئاودێران کەلکی لێوەردەگرن.

بناوبوێر (ئان. ل)[بناو2 + بوێر (رابوردن)] حاڵی کەسێک کە لە دەروون دا ناساز و نەخۆشە، نەخۆشی ڕەوانی و رووحی. ~ **بوون:** ناساز و نەخۆش بوون لە دەروون دا، تووشی ناسازی رووحی بوون. ∷ ... پاشان عەمەلیان کردم و ماوەیەکی دووردرێژ بناوبوێر بووم. (تاریک و روون ل ٩).

بناورە (نا. ل)[بن1 + ئاور + ئە] چیلکە و چاڵ و پووش و پەڵاش کە بۆ ئاور کردنەوە کەلکی لێوەردەگرن، دەستەچیلە، چاوگە، دەساگر، ئاگرگیرە.

بناوەچ (گیا.)[بناو1 + وەچ؟] بڕ: بناو1

بناوی (گیا.)[بناو1 + ئی] بڕ: بناو1

بنباخەڵ (ئا.)[بن1 + باخەڵ] بڕ: بن هەنگڵ

بن بار (نا. ل)[بن1 + بار] لباد یا قوماشێکی نەرم کە دەیخەنە سەر پشتی بارەبەر هەتا بار بریندار نەکا و ئازاری پێنەگا. // سەربار.

بنباغەڵ (ئا.)[بن1 + هەنگڵ] بڕ: بن

بن باڵ (ئا.)[بن1 + باڵ] بڕ: بن هەنگڵ. ∷ بن باڵی بگرە با بڕۆین.

بن بان (نا. ل)[بن1 + بان] بڕ: میچ

بنبڕ (نا. فا)[بن1 + بڕ] بڕ: بنەبڕ. **~ کردن:** بڕ: بنەبڕ کردن

بنبزێو (ئان. فا)[بن1 + بزێو] گۆرانی و هەوایەک کە مرۆ وەقوونەجووڵە دەخا و مەیلی سەما کردنی تێدا دەبزێوێ، بنبزێوکە.

بنبزێوکە (ئان. فا)[بنبزێو + کە] بڕ: بنبزێو

بنبەست (ئان. ل)[بن1 + بەست] ١ـ کووچە یا کۆڵانێک ئاخرەکەی بەسترابێ و ڕێی بۆ هیچ کوێیەک نەبێ. ٢ـ (مجـ.) گیر و گرفتێک ڕێی چارەی نەبێ. **بە ~ گەیشتن:** ڕێگای چارە نەدیتنەوە، بە ئاکام نەگەیشتن، گەیشتنە بنبەست. **گەیشتنە ~:** بڕ: بە بنبەست گەیشتن.

بنبێژنگ (نا. ل)[بن1 + بێژنگ] وردە و خشت و خاڵی دەغڵی دابێژراو، بنژیل، بنبێژینگ.

بنبێژینگ (نا. ل)[بن1 + بێژنگ] بڕ:

بنپاڵ (نا. ل)[بن1 + پاڵ] تەنیشت، پەنا، پاڵ، بنچغ.

بنپانک (نا. ل)[بن1 + پانک] ئەو بەشەی زێدەی ڕەشماڵ و خێوەت لە لای دەرەوە کە وەک گوێسوانە داهاتۆتەوە بۆ ئەوەی کە باران بن ڕەشماڵ نەگرێتەوە.

بن پڕاو (ئان. مـف.)[بن + پڕاو] کچێک کە بنی هەڵگیرابێ، بێ بن.

بن پشک (ئان. ل)[بن1 + پشک] کچێک کە هەر بە منداڵی دەست نیشان کراوە بۆ ژن بە ژنەی براکەی یا کوڕێکی دیکەی خزمیان.

بن پەرگ (نا. ل)[بن1 + پەرگ] ڕیزێک چنینە لە بنی کەڵاش کە دوایی لە سەر ئەو بن پەرگە کەڵاشەکە دەچنن، پەرگەما.

بن پەل (نا. ل)[بن1 + پەل] گەڵای تووتن کە لە بن گەڵای گەورەی دێتە دەر و بەر لە هەڵگرتنەوەی تووتن لێدەکرێتەوە.

بن پیاڵە (نا. ل)[بن1 + پیاڵە] بڕ: ژێرپیاڵە

بن پیل (نا. ل)[بن1 + پیل] بڕ: بن

هەنگڵ

بن تیک (نا. ل)[بن1 + تیک] بڕ: بندروو

بنج (نا. ل)[بن1 + ج] ڕەگ و ریشەی گژ و گیا، پنج. **~ داکوتان:** ١ـ خۆ گرتن و ریشە داکوتانی گژ و گیا. ٢ـ (کنـ.) خۆ گرتن و سەر گرتنی کارێک، جێگیر بوون. & بنەگر بوون، بنەگرتوو بوون. ٣ـ (کنـ.) زۆر دانیشتن و نەبزووتن. ⁂ ئەرێ ئەو میوانانە بۆ هەڵناستن بڕۆن خۆ بنجیان دانەکوتاوە.

بنجبەست (ئان. مفـ.)[بنج + بەست] ١ـ پەل و ریشەگیایەک کە بنجی داکوتابێ و روابێ. ٢ـ (کنـ.) دامەزراو، خۆگرتوو. . **~ بوون:** ١ـ بنج داکوتان. ٢ـ (کنـ.) دامەزران، جێبەجێ بوونی کارێک، خۆ گرتن. . **~ کردن:** (کنـ.) دامەزراندن، جێبەجێ کردنی کاری کەسێک.

بنجوو (نا. ل)[بن1 + جوو] کەسێکی تازە موسڵمان کە بنەچەکەی جوولەکە بن، بنەجوو.

بنجوول (ئان. ل)[بن1 + جوول؟] بڕ: بنژیل

بنچاخ (نا.)[تور: بنجاق] هەر چەشنە بەڵگە و سەنەدی مڵک، قەباڵەی مڵک، قەواڵە.

بنچاڵ (نا. ل)[بن1 + چاڵ] دەغڵ و دانی بنەوەی چاڵ کە دوای دەرهێنانی کاو کۆتی تێکەڵ بوە و پێویستی بە خاوێن کردنەوە هەیە.

بنچغ (نا. ل)[بن1 + چغ؟] تەنیشت، پەنا، بنپاڵ.

بنچک (نا. ل)[بن (بەن2 + چک (چووک)] دار و درەختی چووکە کە زۆر لە زەوی بەرز نابنەوە، پنچک، دەوەن.

بنچینە (نا. ل)[بن1 + چین (چنین) + ئە] بڕ: بناخە

بن خرمان (نا. ل)[بن1 + خرمان] بڕ: بن خەرمان

بن خەرمان (نا. ل)[بن1 + خەرمان] دەغڵ و دانێک کە دوای خەرمان هەڵگرتنەوە دەمێنێتەوە و بۆ کۆ کردنەوەی جێ خەرمان دەماڵن و تێکەڵ بە خاک و خۆڵ دەبێ و لە دوایی خاوێنی دەکەنەوە، بن خرمان، بنەپیت.

بن ددان (نا. ل)[بن1 + ددان] ژێر ددان، بنەوەی ددان، بن دیان، پووک. ⁂ تامی ئەو سەنگەسیرەی دایکم هێشتا لە

بن ددانم دایە!

بندرخە (نا. ل)[؟] شەشەمین حەوتەی زستان بە حیسابی کوردەواری لە مەڵبەندی هەولێر، کە دەکەوێتە نێوان بەند و مەیرەم.

بندروو (نا. ل)[بن1 + دروو (دروون)] ١ـ دروونەوەی زارکی جەواڵ و تەلیس و هەر شتێکی لەو چەشنە لە شوێنێکەوە کە بەتاڵایی دەست پێدەکا بۆ نەبزوونی بار و قایم بوونی، بن تیک. ٢ـ دروومانێک کە بەنەکەی لە دەرەوە دیاری نەدا. ٣ـ دروونەوەی دەغڵ و دان لە بنەوە ڕا بۆ زیاد بوونی کایەکەی. // سەردروو، سەرپاچ.

بندڕاو (ئان. ؟)[بن1 + دڕاو] کار و کردەوە و قسەی بێ بنەڕەت و قۆڕ و بێجێ. ⁘ ئەو کارە قۆڕ و بندڕاوانە چیە بە منی دەسپێری.

بندەست (ئان. ل)[بن1 + دەست] ١ـ حاڵی کەسێک کە لە ژێر چاوەدێری کەسێکی دیکە کار دەکا. ٢ـ حاڵی گەل یا کەسێکی ژێر دەست کە بە سووک چاوی لێ دەکرێ و لە بەش بێ بەرییە. & ژێر دەست. ~ **بوون:** ١ـ لە ژێر دەستی کەسێکی دیکە دا کار کردن. ٢ـ بێبەش و بێبەری لە چارەنووسی خۆ.

بندەستیی (حم.)[بندەست + ئیی] ئاکامی بندەست بوون، ژێردەستیی.

بن دیان (نا. ل ـ ئان. ل)[بن (عەر: ابن) + دیان] کەسێک کە بنەچەکەی عیسایی بوون و خۆی بووبێتە موسڵمان، تازە موسڵمانی مەسیحی.

بن دیوار (ئان. ل)[بن1 + دیوار] حاڵی کەسی هیوا لێبڕوا کە لە بن دیوار هەڵدەترووشکێ، بێ هیوا. ⁘ سەرگەردان و بن دیواری دەوان خەزێم شۆڕ و گەردن زەرد و شەدە شلانم / هەی ئامانەتت بێ، پایز بە تەنێ (پایزە ل ٣٦).

بن ردێن (نا. ل)[بن1 + ردێن] ئەوەندە موویەی ردێن کە دەکەوێتە ژێر چەنەگەی پیاو، بن ریش. ~ **هەڵدانەوە:** تاشینی مووی ژێر چەنەگە و ڕێک و پێک کردنی ردێن.

بن ریش (نا. ل)[بن1 + ریش] بڕ: بن ردێن.

بن ڕێسمە (نا. ل)[بن1 + ڕێسمە] کوتە دارێکی کونکراو کە زمانەی خوارەوەی لاشیپانەی دەرگا دەچێتە نێوی و دەرگا لە سەری دەگەڕێ.//

سەر ڕێسمە.

بن زاراوە (نا. ل)[بن1 + زاراوە] راوێژ و زمانی ناوچەیی هەر زاراوەیەک. ∷ بن زاراوەکانی موکریانی و ئەردەڵانی سەر بە زاراوەی ناوەندیین.

بنژیل (نا. ل)[بن1 + ژیل] ١- خشت و خاڵی وردەی دەغڵی دابێژراو کە لە بێژینگ دەکەوێتە خوارەوە، بنبێژنگ، بنبێژینگ. ٢- شتی زێدەی خراپ کە نافرۆشترێ و لە سەر دەست دەمێنێتەوە. & بنجوول

بن سپی (ئان. ل)[بن1 + سپی] کیژێک کە لە بەر چلۆنایەتی لەشی بێ ئەوەی بێ بن کرابێ بنی نەبێ.

بن سەر (نا. ل)[بن1 + سەر] ١- بڕ: سەرین. ٢- پشت سەر، ژێر سەر. ٣- (کنـ.) مێشک، نێومێشک. **دە ~ دابوون:** (کنـ.) داڕشتنی نەقشە و پیلان لە نێو مێشک دا. ∷ ئەو کابرایە دوو رۆژە لەو دەوروبەرانە دەخولێتەوە دیارە شتێکی دە بن سەر دایە.

بنشت (نا.)[باش] بڕ: بنێشت

بنک (نا. ل)[بن1 + ک] ١- وتە کاغەزێکی چووکە لوولەی دەکەن و لە بنی جگەرەی هەڵپێچراوی دەنین بۆ ئەوە تووتنەکەی نەڕژێتە نێو زار یا دەرەوە، ئاغزە، بنکە جغارە، دەمە. ٢- بڕ: بن1/١و ٢.

بنکڕ (نا. ل)[بن1 + کڕ2] ١- بنەوەی ئەو چێشتانەی کە بە برنج ساز دەکرێ و دەیخۆن. ٢- بنی هەندێک چێشتی شلە کە بە بنی قابڵەمەوە و مەنجەڵەوە دەنووسێ. ∷ بنکڕی فڕنی.

تێبینی: لە کوردەواری دا بۆ هەندێک چێشت بە تایبەت ئەوانەی بە برینج ساز دەکرێن نان یا سێوکی لە بن دەنێن و دەیکەنە بنکڕ و لایەنگری زۆرە.

بن کلک (نا. ل)[بن1 + کلک] ١- شوێنی نێوان کلک و پزووی قوونی حەیوان. ٢- قوون. **~ خوراندن:** (کنـ.) فریو دان و هەڵخەڵەتاندن بە دەست بە سەر داهێنان و قسەی خۆش.

بن کلێشە (نا. ل)[بن1 + کلێشە] ١- ئەندەرروونی لەشی مرۆڤ. ٢- (مجـ.) نێو مێشک و بیر. **چوونە ~ ی کەسێکەوە:** هاندانی کەسێک بۆ کردەوەی نالەبار و خراپ. ∷ شەیتان چوو بن کلێشەی حەسۆ و دایکی پێ بە کوشتن دا.

بنکۆڵ (نا. ل)[بن1 + کۆڵ2] بنکەن، بنکەند. دەگەڵ چاوگی کردن دێ و ئەو

ماناyانە دەدا. ~ **کردن:** ١ـ هەڵکۆڵینی بنی دیوار بۆ رووخاندنی. ٢ـ هەڵکەندنی دەوروویەری رەز و دار و تووتن بۆ باشتر ئاو خواردنەوەی. ⁂ شۆڕەژن بنکۆڵ نەکا بڕکەی بە قرچەی نیوەڕۆ / چۆن لە کاڵەک تێر دەبێ ئەو زگ زلە بێستان رنە (تاریک و روون ل ٧١). ٣ـ (کنـ.) پیلان گێڕان و ژێر کەسێک بەتاڵ کردن لە بنەوە بێ ئەوەی پێ بزانێ. & بنکەن کردن، بنکەند کردن.

بنکە (نا. ل)[بن + کە][پەھ: بونەک] ١ـ شوێنی کۆ بوونەوە و بە کۆمەڵ ژیان، مەکۆ. ٢ـ شوێنی ژیانی پێشمەرگە.

بنکەجغارە (نا. ل)[بنک + ئە + جغارە] بڕ: ئاغزە

بنکەن (نا. ل)[بن + کەن] بڕ: بنکۆڵ. ~ **کردن:** بڕ: بنکۆڵ کردن.

بنکەند (نا. ل)[بن + کەند] بڕ: بنکۆڵ. ~ **کردن:** بڕ: بنکۆڵ کردن.

بن کەوش (ئا.)[بن1 + کەوش (کۆش)][سۆر] بڕ: بن هەنگڵ

بنگرە (نا. ل)[بن1 + گرە (گرتن)][سۆر] بڕ: بەفرەژیلکە

بنگس (نا.)[ئەر] بڕ: بست

بن گڵ (نا. ل)[بن1 + گڵ] ١ـ ژێر گڵ، بن زەوی. ٢ـ (مجـ.) ئەو شوێنەی مرۆڤی لێدەنێژن، گۆڕ، قەبر. ⁂ رەببی بمری بچیە بن گڵی!

بنگۆس (نا.)[هەو] بڕ: بست

بنگووس (نا.) بڕ: بست

بن میچ (نا. ل)[بن1 + میچ][هەو] بڕ: میچ

بن وشکە (نا. ل)[بن1 + وشک + ئە] نەخۆشییەکە ئەدات لە بڕکی کاڵەک، شووتی، ترۆزی، خەیار بێخی وشک ئەکات و گەڵای زەرد ئەبێت (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٨).

بنۆک^{1} (نا. ل)[بن1 + ئۆک] خورییەک کە دوای شانە کردن دەمێنێتەوە و جنسی باش نیە و پتر بۆ گوریس و کەژوو کەلکی لێوەردەگرن.

بنۆک^{2} (گیا.)[؟] گیایەکی دەشتییە وەک توێسی وایە، بە وردی ئەکرێتە برینی ئاژاڵەوە چاکی ئەکاتەوە (خاڵ ب ١ ل ١٢٩) بنکی گیایەکە بە وشکی ئەهاڕێتەوە ئەکرێت بە برینی ئاژاڵەوە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٧)

بنووس (ئان. فا)[ب + نووس1] ١ـ

کەسێک کە توانای نووسینی هەیە، نووسەر. ٢ـ (نا.) ئامرازی نووسین، پێنووس، قەڵەم. ∷ بێ ناوی تۆ نامە هیچ و پووچە/ نەتنووسێ بنووس کەچ و کورووچە (مەم و زین ل ٢٣٩).

بن هەنگڵ (ئا.)[بن1 + هەنگڵ] ١ـ بەشێکە لە ئەندامی مرۆڤ، بن ئەو شوێنەی باسک و لەش تێکەڵ بوون و هەندێک تووکی لێهاتوە و پتر لە شوێنی دیکە ئارەقەی دەکا. ٢ـ شوێنی ئەم ئەندامە. & بنەنگڵ، بن پیل، بن باڵ، بن باخەڵ، بن کەوش. **وە ~ دان:** شتێک هەڵگرتن بە هەنگڵ. ∷ مریشکەکەی وەبن هەنگڵی دا و رۆیشت.

بنە (نا. ل)[بن1 + ئە][پەه: بونەک] ١ـ شوێنی نێوەڕاستی خەرمان کە بە گا (گای بنە) گێرە دەکرێ. ٢ـ بار و بارگەی سەفەر و کۆچ. ٣ـ بنکە و بنەڕەتی ژیان بۆ کەسێک کە هات و چۆی شوێنی دیکە دەکا. ∷ ساڵی دووجار بە ماڵەوە دەچینە شار بەڵام بنەمان هەر دێیە. ٤ـ شوێن و حەشارگەی راوچی بۆ راو، سیپە. ٥ـ بن، ژێر. **~ لێبڕین:** تەواو کردن، خەلاس کردن، بنە لێ هێنان. **~ لێهاتن:** تەواو کردن، بنە لێ برین. **~ لێهێنان:** تەواو کردن و دوایی پێهێنان بە تایبەت بۆ خواردن. :: لە سەر مەنجەڵ دانیشت و هەتا بنەی لێ نەهێنا هەڵنەستا. **~ نانەوە:** ١ـ ساز کردن و پێکەوە نانی شوێنی بنەی راو. ٢ـ لە ژێر چاوەدێری نان و هەڵنانی شوێنێک بۆ دزی. ٣ـ کەسێک لە نەزەر گرتن. ∷ حەسەن زیرەک هەتا بنەی نەناباوە گۆرانی بۆ نەدەهات. (یانی لە نێو ژنان دا ژنێکی لە نەزەر دەگرت و بە خەیاڵ بەوی هەڵدەکوت). **~ هاتن:** تەواو بوون، دوایی پێهاتن. ∷ بابی هێندە دەوڵەمەندە هەر چی دەیخوا بنەی نایە.

بنەباب (نا. ل)[بن1 + ئە + باب] ئەو پشت و بەرەیەی کە مرۆڤێک دەیگاتەوە سەری ، باب و باپیر، پشت. ∷ مادەکان بنەبابی کوردەکان بوون.

بنەبان (نا. ل)[بن1 + ئە + بان] دواین و ئاخرین جێگای شوێنێک کە لەوێ دەبرێتەوە. ∷ بنەبانی ئەشکەوت، بنەبانی ئاسمان.

بنەبڕ (نا. فا)[بن1 + ئە + بڕ] لە بنەوە ڕا برین، بنبڕ. **~ بوون:** ئاسەوار بران، قڕ بوون و فەوتان بە تێگرایی. ∷ شوکور ئەسپێ لەم وڵاتە بنەبڕ بوە. **~ کردن:** ١ـ برینەوەی دار و

درەخت لە ریشەوە بۆ هەڵنەدانەوە. ٢ـ قڕ کردن و ئاسەوار بڕینەوە. ٣ـ دوایی پێ هێنان بە کار و کارەساتێک بە یەکجاری. ⁘ کێشەی نێوان کەریم و ئەحمەدم بنەبڕ کرد.

بنەپیت (نا. ل)[بنە + پیت] ١ـ بڕ: بن خەرمان. ٢ـ دەسمایەی کار دەست پێکردن.

بنەتۆ (نا. ل)[بنە + تۆ] بڕ: بنەتۆو

بنەتۆم (نا. ل)[بنە + تۆم] بڕ: بنەتۆو

بنەتۆمە (نا. ل)[بنە + تۆم + ئە] بڕ: بنەتۆو

بنەتۆو (نا. ل)[بنە + تۆو] ئەو ئەندازەیە گەنم و جۆ یا دانەوێڵەی دیکە کە بۆ داچاندن هەڵدەگیرێ، بنەتۆ، بنەتۆم، بنەتوو، بنەتۆوە، بنەتۆمە.

بنەتۆوە (نا. ل)[بنە + تۆو + ئە] بڕ: بنەتۆو

بنەتوو (نا. ل)[بنە + توو] بڕ: بنەتۆو

بنەجوو (نا. ل)[بنە + جوو] بڕ: بنجوو

بنەجێ (نا. ل)[بنە + جێ] جێگر، نیشتەجێ. ~ **بوون:** نیشتەجێ بوون، جێگر بوون. ~ **کردن:** نیشتەجێ کردن، جێگر کردن.

بنەچە (نا. ل)[بن + ئە + چە؟] بڕ: بنەچەک

بنەچەک (نا. ل)[بنەچە + ک] پشت و بەرەی کەسێک کە بنەماڵە و خێزانی دەچێتەوە سەری، بنەچە، بنەچەکە، بناچە، بنیچە، بنچینە، رەچەڵەک، بنەڕەت.

بنەچەکە (نا. ل)[بنەچەک + ئە] بڕ: بنەچەک

بنەدار (نا. ل)[بن + ئە + دار] بەشی هەرە ژێرەوەی دار کە ئەستوورتر لە بەشەکانی دیکەیە، کۆڵکەدار.

بنەدیزە (نا. ل)[بن + ئە + دیزە] شتێک بووە لە تەلاشی دروست کراوە، بنی دیزەیان تێناوە هەتاوەکوو خللۆر نەبێتەوە.

بنەڕەت (نا. ل)[بن + ئە + رەت؟] ١ـ بناغە. ٢ـ بڕ: بنەچەک. ٣ـ رەگ و ریشەی دار. ٤ـ ئەساس و ریشەی هەر شتێکی دیکە.

بنەفش (ئان.)[باک] بڕ: بنەوش ٢ـ (گیا.) بڕ: وەنەوشە

بنەکدار (نا. فا)[بنەک + دار] کەسێک کە بەر لە هەوارچیان دەچێتە هەوار،

بارگە و بنەی دەخا و جێی ئامادە و خۆش دەکا. ⁘ قافڵەچی ئامان، دادەن دەخیلم / بنەکدار خەم خەیلێ زەلیلم (مەولەوی ل ٥٠٠)

بنەگا (نا. ل)[بنە + گا] شوێنی بارگە و بنە خستن و دامەزرانی هەوارچی.

بنەگر (ئان. مف.)[بنە + گر (گرتن)] نەمام یا شەتڵێک بنی داکوتابێ و خۆی گرتبێ. ٢ـ هەر چێک بنجی داکوتابێ. & بنەگرتوو. **~ بوون:** بڕ: بنج داکوتان.

بنەگرتوو (ئان. مف.) بڕ: بنەگر

بنەگۆگەم (گیا.)[بن + ئە + گۆگەم] ریشەی گۆگەم کە بۆ دەرمان، بۆ سووتان و بۆ کوشتنی ماسی نێو ئاو کەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ (کن.) پیاوی قوڵەخڕە.

بنەما (نا. ل)[بنە + ما(مان؟)] رەگەز و رەچەڵەکی هەر شتێک، بنەڕەت، ماکە.

بنەماڵ (نا. ل)[بنە + ماڵ] خێزانی نەجیب و گەورە، گەورەماڵ، خانەدان.

بنەماڵە (نا. ل)[بنەماڵ + ئە] ١ـ کۆمەڵێک خزم و کەس کە یەک بنەچەکە و تایفەن. ٢ـ ژن و مێرد و منداڵەکانی یەک ماڵ، خاو و خێزان.

بنەمێو (گیا.)[بنە + مێو] دارێکی مێو. ریشەیەک ترێ بە هەموو لک و پۆیەکانیەوە. ⁘ رەزەکەی مامم دووسەد بنەمێو دەبێ.

بنەنگڵ (ئا.)[بن + هەنگڵ] بڕ: بن هەنگڵ

بنەوان (نا. ل)[بنە + وان] ئافرەتێک کە کار و باری ماڵ هەڵدەسووڕێنێ و ماڵ و حاڵێک بۆ پیاوەکانی ماڵ پێک دێنێ، ئاگاداری بنە و کەرەسەی ناوماڵ. ئەو ئافرەتە دەتوانی ژن، دایک یا خوشکی ئەو پیاوە بێ گرینگ ئەویە کەسێک بێ و بە ماڵ رابگا و لە خۆیان بێ، بناوان1، بەرماڵە، بەرماڵی، بنەوانە. ⁘ لەوەتی دایکم عەمری خودای کردوە خوشکم بۆتە بنەوانی بابم.

بنەوانە (نا. ل)[بنە + وان + ئە][هەو] بڕ: بنەوان

بنەوش (ئان.)[تات: بەنۆوش ـ فار: بنفش. باک: بنەفش ـ ناو: بنەوش، بەنەوش، وەنەوش ـ هەو: وەنەوش] ١ـ رەنگێکە لە تێکەڵ کردنی دوو رەنگی سوور و شین پەیدا دەبێ، رەنگی گوڵی وەنەوشە، مۆر. ٢ـ (گیا.) بڕ: وەنەوشە. ⁘ ماچی گەردنی خۆشە بۆنی وەکی

بنەوشێ / دنیاداریم حەرام کرد لە پاش دوو چاوی عەیشێ (سێسەد هۆنراوە ل ٦١).

تێبینی: ناوی ئەم ڕەنگە لە گوڵی وەنەوشە کەوتوە.

بنەوشان (گیا.)[بنەوش + ئان] قەزوانێک کە دەوری فەریکی تەواو کردوە بەڵام هێشتا بە تەواوی ڕەق نەبوە و ڕەنگی شینی گۆڕیوە و بۆتە بنەوشی مەیلەوشین.

بنەوشە (گیا.) بڕ: وەنەوشە

بنەوشی (نا. ل)[بنەوش + ئی] بڕ: بای سوور

بنیات (نا. ل)[بن1 + یات][پەه: بۆندات] ١- بناغە، بنەڕەت، پایە. ٢- ساز، دروست، ئیجاد. & بنیاد، بینا. **~ نان:** ساز کردن، دامەزراندنی هەر شتێک لە بنەڕەتەوە، بینا نان. ⁘ بە دوو کەسان حیزبێکیان بنیات نا.

بنیاد (نا. ل) بڕ: بنیات

بنیچە (نا. ل)[بن1 + ئیچە] بڕ: بنەچەک

بنیشت (نا. ل)[بن2 + ئیشت][باک - سۆر] بڕ: بنێشت

بنێسک (نا. ل)[بن1 + ئێسک] پارچەیەکی چووکی سابوون کە دوای دەکار کردنی دەمێنێیەوە و کەلکی نامێنێ، پاشماوەی سابوون.

بنێسی (نا.)[؟] بڕ: باریک و بنێسی

بنێشت (نا. ل)[بن2 + ئێشت][باک: بنیشت، بەنیشت، بەنووشت - ناو: بنێشت، بنیشت - باش: بنشت - زا: بەنیشت، بەنشت] مادەیەکە لە دارە بەن دەگرترێ و دەیجوون، جاچک، جاچکە، وێژەن.

دارەبەن لە چەند شوێنەوە بریندار دەکەن و لە بنەکەی کۆجیلەی لە قوڕ بۆ ساز دەکەن و ماوەیەکی زۆر لێی دەگەڕێن هەتا پڕ دەبێ. لە دوایی ئەم مادەیە دەکوڵێنن هەتا تاڵایی و ڕەشایی بڕوا و ڕەنگی سپی بێ. **~ خۆش کردن:** ١- کوڵاندن و گرتنی تاڵایی لە بنێشت. ٢- جاوینی بنێشت بۆ کەسێک هەتا هەندێک خۆ دەگرێ و نەرم دەبێ بە تایبەت بۆ منداڵ کە فێرە جووتن نەبوە. **|| بنێشتی تاڵ:** بنێشتێک کە خۆش نەکراوە و هەروا بە تاڵی دەیجوون و گۆیا بۆ کوشتنی کرمی نێو زگ باشە هەروەها لە سەر کوانیشی دادەنێن،

بنێشتەتاڵ، بنێشتەتاڵە، جاچکەتاڵە، وێژەنەتاڵە. **بنێشتی خۆشکراو:** ١ـ بنێشتی بێ تاڵایی. ٢ـ بنێشتی جووتراو و نەرم کە دەیدەن بە کەسی دیکە، بنێشتەخۆشکە. **بنێشتی کوردیی:** بنێشتی خۆماڵی، ئەو بنێشتەی کە لە فابریک ساز نەکرابێ. **بنێشتی مەلای مەزبوورە:** (کنـ.) دارایی و ماڵی بەر چاو. *** کردن بە بنێشتی مەلای مەزبوورە:** (کنـ.) لەبەر چاو بوونی ماڵ و دارایی و ئاگاداری لەو. [گۆیا مەلای مەزبوورە بنێشتی جاویوە و کاتێ زارای شل بوە دەری هێناوە و بە سەری لووتیەوە نووساندوە، گوتوویانە مەلا! ئەوە بۆ وا دەکەی؟ گوتوویەتی دەمەوێ ماڵی خۆم هەمیشە لەبەر چاوم بێ (قامووس ب ٢ ل ١٠٨).]

بنێشتەتاڵ (نا. ل)[بنێشت + ئە + تاڵ] بڕ: بنێشتی تاڵ.

بنێشتەتاڵە (نا. ل)[بنێشت + ئە + تاڵ + ئە] بڕ: بنێشتی تاڵ

بنێشتە خۆشکە (نا. ل) [بنێشت + ئە + خۆش + کە] ١ـ بنێشتی خۆش کراو، جاچکەخۆشە. ٢ـ (کنـ.) قسەیەک کە زۆر دووپات دەکرێتەوە. ∷ ئەرێ ئەوە بۆ هێندە باسی دایک و بابی من بۆتە بنێشتە خۆشکەی زارت.

بوار^{1} (نا.)[ئەو: ڤییتارە ـ پەه: ڤیتار. باک: بهور ـ ناو: بوار، بگار ـ هەو: وێڕی ـ زا: ڤێر] ١ـ بەشێکی تەنکی ئاوی چەم و رووبار کە مرۆڤ دەتوانی بە پێیان یا بە سواریی بێ مەلە کردن لێی بپەڕێتەوە، دەراو. ٢ـ شوێنی پێدا تێپەڕین، گوزەر. ٣ـ ئیزن، ئیجازە. ٤ـ (مجـ.) شوێنی دەرباز بوون و دەرچوون لە دەست دوژمن یا کەسێک. ٥ـ (مجـ.) بەر و بار و لایەنی هەر کارێک. ∷ لە هەموو بوارێکی ئەدەبی دا خاوەن بیر و رایە. **~ دان:** ١ـ چۆم و رووبارێک کە بواری هەیە و مرۆڤ دەتوانێ لێی بپەڕێتەوە. ∷ چۆمێکی هێندە گەورە و قووڵ بوو لە هیچ جێگەیەکەوە بواری نەدەدا. ٢ـ رێ دان، ئیزن دان. ∷ کڵفەتان عەجایب مان، کوتیان: خانم و خاتوونی میر سێوەدین بەگ بە کەسیان نەداوە ئیجازە و بوار و گوزەرێ. (سەعید و میرسێوەدین ل ١١٩)

تێبینی: بوار لە رەگی بواردن و بووردن بە مانای تێپەڕین دەکەوێ، یانی شوێنێک کە دەتوانی لێی تێپەڕی.

بوار^{2} (نا.) بڕ: بەهار ⁙ بوار دادێ وەعدەی گورانە / سەرم زۆر دێشێ دەردم گرانە. (سێسەد هۆنراوە ل ٤١).

بواردن (چا. م)[هیک: ڤیتەر ـ ئەو: ڤیتەر ـ پەه: ڤیتەرتەن، ڤیتارتەن. باک: بهورتن ـ ناو: بواردن، بگاردن ـ هەو: ویاردەی ـ زا: ڤێرەتش] ١ـ تێپەڕین لە شتێک و حیساب نەکردنی، هەڵبواردن. ⁙ ئەگەر یەکمان خەتایەکی بکەین باوکم هیچمان نابوێرێ و لە هەموومان دەدا. ٢ـ تێپەڕاندن، لێ تێپەڕین. ٣ـ رەنگ گرتنی پارچە و شتێک جیا لە رەنگی سەرەکی خۆی وەها کە لێی نەبێتەوە و هەروا پێوەی بمێنێتەوە.

بوارە (نا. ل)[بوار1 + ئە] دەرفەت، ماوە، بگارە. **~ دان:** ماوە پێدان، ئیزن دان، رێ پێدان، بگارە دان. ⁙ ئەو منداڵە خۆ بوارەی ئێمە نادا دوو قسان پێکەوە بکەین.

بواندن (چا. م)[لە: بوون] ١ـ دروست کردن، ساز کردن، گونجاندن. ٢ـ بە زۆر ئەنجام دانی کارێک. ⁙ چۆن بۆی نابێ، دەیبوێنم.

بوت (نا.)[پەه: بوت but. باک: پووت ـ ناو: بت، بوت ـ هەو: بتە] ١ـ کۆتەڵێکی سازکراو لە ئینسان یا هەر شتێکی دیکە بۆ پەرستن، سەنەم. ٢ـ (مجـ.) یار و گراوی. ٣ـ کەسێک کە پلەیەکی بەرزی دە نێو دەستە و تاقمێک دا هەیە و هەتا رادەی پەرەستن دەگا.

تێبینی: بە بڕوای هەندێک لە لێکۆڵەران بوت لە بوئیتی Buiti ئەوێستایی کە ناوی دێوێکە کەوتوە و هەندێکیش دەیبەنەوە سەر ناوی بوودا(برهان ب ١ ل ٢٣٣). هەروەها لە زمانی پەهلەویی بوت بە ناوی بووداش هاتوە.

بوتپەرست (نا. فا، ئان. فا)[بوت + پەرست] کەسێک کە بوت خودایەتی و دەیپەرستێ، بتپەرست، سەنەمپەرست.

بوتپەرستیی (حم.)[بوتپەرست + ئیی] کاری کەسی بوتپەرست، بتپەرستیی.

بوتخانە (نا. ل)[بوت + خانە] شوێنێک کە بوتی لێدادەنێن و بۆ پەرستنی دەچنە ئەو شوێنە، سەنەمخانە.

بوتری (نا.)[ئین: bottle] شووشەیەکی ئوستوانەیی زار تەنگە ساردی و ئاوەکی دیکەی تێدەکەن،

بتری، بوتڵ.

بوتشکێن (ئان. فا)[بوت + شکێن] ١ـ مەبەستە لە حەزرەتی ئیبراهیم کە بوتی شکاند و خەڵکی بۆ پەرستنی خودای تاقانە بانگەواز کرد. ٢ـ کەسێک کە کەسایەتی وەک بوت لە نێو خەڵک دا بە لە سەر نووسین یا بە ئاکاری دەشکێنێ.

بوتشکێنیی (حم.)[بوت شکێن + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بوتشکێن.

بوتڵ (نا.) بڕ: بوتری

بوخ (نا.)[عەر: بخار][باک ـ زا] هەڵم

بوخاری (نا. ل)[بوخار (عەر: بخار) + ئی][ئەر] بڕ: بوغاری. || **بوخاری فەڕەنگی:** سۆبەیەک کە بە نەوت بایسێ، کورەی نەوتی.

بوختان (نا.)[عەر: بهتان] تۆمەت، هەڵبەستە، بوهتان. **~ بۆ هەڵبەستران:** بوختان و کردەوەی ناڕاست بۆ ساز کران، بوختان پێکران. **~ بۆ هەڵبەستن:** تۆمەت و کردەوەیەکی ناڕاست بۆ کەسێک ساز کردن. **~ پێکران:** کردەوەی ناڕاست بۆ هەڵبەستران. **~ پێکردن:** قسە یا کردەوەیەکی ناراست وەپاڵ کەسێک دان. **~ کردن:** بە درۆ تۆمەت لە کەسێک دان.

بوختان پێکراو (نا. مفـ.)[لە: بوختان پێکران] کەسێک کە بوختانی پێکراوە.

بوختانکەر (ئان. فا)[بوختان + کەر3] کەسێک کە بوختان بۆ خەڵکی هەڵدەبەستێ. ⁂ ئەمن وەک تۆ بوختانکەر و درۆزن نیم (لاس و خەزاڵ ل ١٠٥).

بوختی (گیانـ.)[؟] جۆرێک وشتری دوو کۆپارەی رەنگ سوور و بە هێز. ⁂ کەژاوە و دار و بار و تەختەیی لوختی لە سەر بوختی / دەناڵێنن لە شەوقی تەیبە وەک ئەستوونی حەننانە (نالی ل ٥٠٠).

بوخچە (نا.)[تور: bohça] ١ـ پارچەیەکی چوارگۆشەیە کە کەل و پەلی تێوە دەپێچن و بەر لە ساک و جانتا بۆ حەمام و شوێنی دیکە لە بوخچە کەلکیان وەردەگرت. ٢ـ دە بەستە جگەرەی دەباڵ یەک دا، باکسی سیگار. **~ تێکنان:** پێچانەوەی کەل و پەل لە نێو بوخچە دا. || **بوخچەی حەمام:** کەل و پەلی پێویستی هەر کەسێک بۆ حەمام و خۆ شووشتن کە دە بوخچەیەکەوە دەپێچرێتەوە. **بوخچەی نەکراوە:** (کنـ.)

کورێک کە هێشتا ژنی نەهێنابێ و هەروا عەزەب مابێتەوە.

بوخچە بگەردانی (نا. ل)[بوخچە + ب + گەردان + ئی] یاری و کایەیەکە کە کۆمەڵێک بە پرێسکە یا بوخچەیەک دەیکەن.

کۆمەڵێک دەوراندەور رادەوەستن و پرێسکەیەک بۆ یەک داوێن، کەسێک کە تێکەوتوە حەول دەدا بوخچەکە بگرێتەوە، هەرکات لە دەست یەکیانی قوزتەوە ئەو کەسە تێدەکەوی و ئەویتر دەچێتە نێو کۆمەڵەکەوە، بوخچە بەگەردانی، بوخچەگەردان.

بوخچەبڵاو (ئان. ل)[بوخچە + بڵاو](کنـ.) کەسێک کە کاری نیوەتەواوی زۆرە. **~ بوون:** زۆر کاری نیوەچڵ بە دەستەوە بوون، سەرێک و هەزار سەودا هەبوون.

بوخچە بەگەردانی (نا. ل)[بوخچە + بە + گەردان + ئی] بڕ: بوخچە بگەردانی.

بوخچەگەردان (نا. ل)[بوخچە + گەردان] بڕ: بوخچە بگەردانی.

بوخور^{1} (گیانـ.)[؟][باک] وشتری نێر، لۆک.

بوخور^{2} (نا.)[باک ـ زا] بڕ: بخوور

بورج (نا.)[عەر: برج] ژوورێکی خڕ یا چوارگۆش کە لە سەر قەڵا و دیواری شار بۆ چاوەدێری و بەرگری لە هێرشی دوژمن دروست دەکرا، قولله. ٢ـ قەڵا. ٣ـ هەر کام لە دوازدە بەشی فەلەکی کە بریتین لە: بەرخ (حمل)، گا (ثور)، جمگە (جوزا)، قرژانگ (سرطان)، شێر (اسد)، هۆشە (سنبلە)، تەرازوو (میزان)، دووپشک (عقرب)، کەوان (قەوس)، گیسک (جدی)، دۆڵچە (دلو)، نەهەنگ (حوت). & برج. هەروەها ئەستێرەناسانی کۆن بۆ هەر کام لە بورجەکان هێزێکی فاعلی و مەفعوولی قایل بوون و ئەوانیان بە گەرم و سارد و ویشک و تەڕ دادەنا و لەبەر ئەوە دوازدە بورجیان بە چوار دەستە دابەش دەکرد، بورجی ئاوی، بورجی ئاگری، بورجی بایی، بورجی خاکی. ٤ـ هەر بەشێک لە بەشەکانی ئاخری زستان بە حیسابی کوردەواری کە بریتیین لە خاتوو زمهەریر یا شینی برایان ـ سێ شەشی هەیاسی ـ گیسکی بەلەمس ـ بورجی پیرێژن. ‖ **بورجی ئاگری:** ئەو بورجانەی کە میزاجیان گەرم و ویشکە کە بریتیین لە بەرخ، شێر و کەوان. **بورجی ئاوی:** ئەو

بورجانەی کە میزاجیان سارد و تەڕن کە بریتیین لە قرژانگ، دووپشک و نەهەنگ. **بورجی بایی:** ئەو بورجانەی کە میزاجیان گەرم و تەڕە کە بریتیین لە جمگە، تەرازوو و دۆڵچە. **بورجی پیرێژن:** حەوت رۆژی ئاخری زستان (عەر: برد العجوز). **بورجی خاکی:** ئەو بورجانەی کە میزاجیان سارد و ویشکە کە بریتیین لە گا، هۆشە و گیسک. **بورجی ژەهری مار:** (کنـ.) زۆر نێوچاوان تاڵ، گرژ و مۆن. **بورجی غەزەب:** (کنـ.) زۆر تووڕە و قەڵس.

تێبینی: عەرەب ئەم وشەیان لە py-rogs ی یونانی بە مانای قەڵا وەرگرتوە. زمانی پەهلەوییش بە شێوەی بورج burj ئەم وشەی لە عەرەبی وەرگرتوە.

بورد (نا.)[عەر: برد] جۆرێک پارچەی کەتانی جوانی راڕا. ⁘ سەرد و گەرمی ئاهەکەم سەوزەی گیای کردم بە پووش / پایزی روو بوو بە بوردی سوور و زەردی موختەلەت (نالی ل ٢٤٤). ‖ **بوردی یەمانی:** پارچەی کەتانی سازکراوی وڵاتی یەمەن. ⁘ دڵ سیاسەنگ نەبێ، مائیلی خاکی وەتەنە/ خاڵی لەعلی حەبەشە، ساکینی بوردی یەمەنە (نالی ل ٥٢٤).

بورغوو (نا.) بڕ: برغوو

بورغی (نا.)[باک] بڕ: برغوو

بورو (نا.)[زا] بڕ: برۆ

بورونتی (نا.)[زا] بڕ: بڕنووتی

بورە (نا.)[زا] بڕ: بوورە

بوری (نا.)[زا] بڕ: برۆ

بوڕکان (نا.)[عەر: بورکان] بڕ: ئاگرپژێن

بوژی (نا.)[باک] بڕ: بژ1

بوعد (نا.)[عەر: بعد] ١ـ دووری. // قورب، نزیکی. ⁘ کەعبە ئیشراقی وەکوو خورشیدە، من چاوم زەعیف / لێم بووە رۆشن کە بوعدی قوربە، قوربی بوعدە بۆم (نالی ل ٣٠١). ٢ـ هەرکام لە چلۆنایەتی سێیانەی شتێک یا جسمێک (بەرینایی، درێژایی، بەرزایی یا قووڵایی).

بوغ (نا.)[عەر: بخار] ١ـ گازی ئۆکسیدی کەربۆن کە لە دار و رەژی چاک نەگەشاوە پەیدا دەبێ و ئەگەر لە ژوورێک زۆر بێ دەبێتە هۆی سەرئێشە و تەنانەت کوشتنیش. ٢ـ هالاو و دووکەڵی

سووتەمەنی کە دەبێتە هۆی پشوو سواری، بۆق.

بوغاری (نا. ل)[بوغار (عەر: بخار) + ئی] ئاگردانێک کە لە زوو دە دیواری ماڵ دا دروستیان دەکرد بۆ گەرم داهێنانی ژوور و ئێستاکەش بۆ جوانی و ژوور گەرم کردن بۆتەوە باو، بوخاری، مغەیری.

بوغرد (نا.) برِ: بخوور

بوغڕا (ئان.) برِ: باغر. ~ **بوون:** برِ: باغر بوون

بوغز (نا.)[عەر: بغض] رق، قین، کینە.

بوغزاندن (چا. م)[لە: بوغز] رق لێبوونەوە، خۆش نەویستن. ⁂ بۆ دەبوغزێنی خۆ چمان پێ نەکوتووی؟

بوغز لە زگ (ئان. ل)[بوغز + لە + زگ] کەسێک کە بوغز و رقی کەسێکی دە دڵ دا راگرتبێ و بە تەمایە کە لە کاتی خۆی دا دەریبڕێ، قین لە زگ، رق ئەستوور.

بوغە (گیانـ.)[تور: boğa] ١ـ گای نێری قەڵەوی نەخەسێندراو، بۆغ، بۆغە. ٢ـ (کنـ.) پیاوی قەڵەو زگ زل و مل ئەستوور. ⁂ هێندەی ماڵی مفتێ خواردوە وەک گای بوغە ئەستوور بوە.

تێبینی: زەبیحی بە هەندێک لێکدانەوە ریشەی ئەم وشەیە دەباتەوە سەر بەگە و بەغە ـ ی ئەوێستایی (برِ: قامووس ب ٢ ل ١١١). من پێموایە ئەم وشەیە راستەوخۆ لە بۆغا ـ ی تورکی بە مانای گای نێری نەخەسێندراو هاتۆتە نێو زمانی کوردییەوە.

بولبول (گیانـ.)[باک: بلبل ـ ناو: بولبول، بلبل، بوڵبوڵ ـ هەو: بوڵبوڵ ـ زا: بلبل] ١ـ باڵدارێکی چووکە بە قەرا چۆلەکە، تووکی بەر سینگی زەرد و سەرپشتی بۆرێکی ئاماڵ سوورە، دەنگی خۆشە و لە قەفەس دەکرێ. Luscinia ناوی لاتینی ئەم مەلەیە. ٢ ـ (کنـ.) رەوانبێژ، بێ گرێ و گۆڵ قسە کردن. ٣ـ (کنـ.) دەنگخۆش

بوڵبوڵ (نا.)[هەو ـ ئەر] برِ: بولبول

بونگەسە (نا.)[هەو] برِ: بست

بوها (نا.)[باک] برِ: بایەخ

بوهار (نا.) برِ: بەهار

بوهتان (نا.)[باک] برِ: بوختان

بوهست (نا.)[باک] برِ: بست

بوهوشت (نا.)[باک] برِ: بەهەشت

بوهیشت (نا.)[باک] برِ: بەهەشت

بوی (نا.)[زا] برِ: بۆن

بوین (چا. ل)[باش] برِ: بوون

بوێر^{1} (ئان.)[ب2 + وێر (لە: وێران2)] دلێر، نەترس، بەدڵ.

بوێر^{2} (ر.)[لە: بواردن] بە ناوەوە دەلکێ و مانای بواردن دەدا. :: بابوێر

بوێریی (حم.)[بوێر1 + ئیی] کار و کردەوەی کەسی نەترس، دلێریی، نەترسیی، وێران.

بۆ^{1} (نا.) برِ: بۆن. ~ **دان:** ١ـ برِ: بۆن دان. ٢ـ شێوەیەکی برژاندنی هەندێک دانەوێڵەیە بۆ گۆڕینی تام و بۆنیان لە سەر سێڵ، وەک قاوە، نۆک، گەنم و تۆوی قرتاندن. ~ **کردن:** برِ: بۆن کردن

بۆ^{2} (ئام.) ١ـ ئامرازی پرسیار کردنە بە مانای لە بەر چی؟ بە چ خاتر؟، لەبۆ، بۆچی، بۆچە، لۆ، بۆچ. :: بۆ وا دەکەی؟ بۆ نان ناخۆی؟ ٢ـ ئامرازی خاوەن کردن.؟ :: کراسێکم بۆ بابم کرِی. ٣ـ پێشگری کارە. :: بۆچوون، بۆلێدان، بۆهاتن، بۆبوون. ٤ـ بەرەولا، بۆ لای. :: دەچم بۆ شار. دێم بۆ مالاتان. ٥ـ لە بەر، بۆ خاتری. :: بۆ قەرزەکەم هاتووم. بۆ تۆ کرِدراوە. ~ **بژاردن:** پارە و بایی تاوان دان. :: کورِەکەم هەرچی شکاندوە نەغد بۆت دەبژێرم. ~ **بوون:** ١ـ ئەندازە بوون. :: ئەو کەوشانە بۆ من نابن. ٢ـ شیاو بوون. :: مەلایەتی بۆ من نابێ. ~ **چوون:** ١ـ لێکدانەوەی بیر و مەسەلەیەک بە شکێکی نزیک بە راستی، بیر و را. :: بۆچوونی تۆ لە سەر بارودۆخی تازەی وڵات چیە؟ ٢ـ بۆ لای شتێک چوون. :: کۆترەکە نیشتبوو و من بە سەبرا بۆی دەچووم لە پرِ هەڵفرِی. ٣ـ بۆ لای کەسێک چوون بە نیازی شەرِ. :: من و کەریم بۆ کابرای مل ئەستوور چووین و چاکمان لێدا. ~ **دانواندن:** تەسلیم بوون و سەر دانواندن بۆ ویست و مەیلی کەسێک. ~ **کران:** ١ـ توانین، پێ کران. :: ئەو کارە قورسەم بۆ ناکرێ. ٢ـ گونجان، بۆ لوان. :: سبەی بۆم ناکرێ بێم. ~ **گونجان:** برِ: بۆ لوان. ~ **لوان:** توانین، توانای کارێک هەبوون، بۆ گونجان، بۆ کران. :: بۆم نالوێ هەر ئێستا بێم، ئەگەر بۆم بلوێ سبەی خۆم دێم. ~ **هاتن:** ١ـ بۆ لا هاتن بۆ نیازی شەرِ و خراپە. :: بە سێ

کەوسان بۆم هاتن بەڵام هەر پێم نەوێران. سەگێکی دڕم بۆ هات، بە بەرد لە خۆم دوور کردەوە. ٢ـ شانس هەبوون. ∷ ئەوڕۆ لە تەختە نەرد چاکم بۆ دێ. ٣ـ دارِژانی بیر و هەست و شێعر. ∷ چاکم قسە بۆ دێ. ئەگەر شێعرم بۆ هات دەبێ دەستبەجێ بینووسمەوە. ٤ـ شتێک لە لایەن کەسێکەوە پێگەیشتن. ∷ دوو نامەم لە ماڵەوە بۆ هات. ⁓ **هەبوون:** توانین، ئیزن هەبوون. ∷ بۆم هەیە ئیمشەو لە ماڵە ئێوە بخەوم؟

بۆ^{3} (نا.)[بڕ: بووم1] ١ـ زەوی. ∷ بۆ بەخێر هێنانی میوانی بەڕێزی هەرد و بۆ /چاوەڕێ وێستاوە داوێن پڕ لە لالەی عەنبەرین (هێدی ل ١٧٥). ٢ـ [سۆر] دێراوی بێستان

بۆ^{4} (نا.)[بڕ: بان1][زا] ماڵ، خانوو

بۆبا (نا. ل)[بۆ1 + با1] بۆنێک کە لە رۆنی کەرە پەیدا دەبێ و نیشاندەری خراپ بوونی کەرەکەیە. رۆنی بۆبا قاڵ دەکەن و دۆکەکەی فڕێ دەدەن وده چێشتی دەکەن.

بۆبڕە (نا. ل)[بۆ1 + بڕ + ئە] بۆنبڕە.

بۆبەرامە (نا. ل)[بۆ1 + بەرامە][ئەر] بڕ: بۆن و بەرامە

بۆپڕووز (نا. ل)[بۆ1 + پڕووز] بڕ: بۆکڕووز

بۆترەکێنە (گیا.)[بۆ3 + ترەکێن + ئە] جۆرێک کارگی بالابەرزی سەرخڕە.

بۆتکە (نا.)[؟] دوکانێکی چووکی پێشسازە، لە دار یا مەعدەن سازی دەکەن و لە سووچێکی شەقام یا شوێنی دیکە دادەندرێ و وردە شتی وەک سیگار و بەستەنی، ... دەفرۆشن.

بۆتە (نا.)[؟] دەفرێکی چووکە کە لە گڵێکی تایبەت بە ناوی گڵی حیکمەت دروست دەکرێ. زێڕینگەر زێڕ و زێوی تێدا دەتوێننەوە. ∷ بڵێسەی کوورەی دەروون گرتەن تاو / نە بۆتەی خەم دا دەروون کەرد وە ئاو (مەولەوی ل ٢٤٢). خالیسە سیککەیی ئیخلاسی دڵی موخلیسی من / بیخە نێو بۆتە چ حاجەت بەمە بیدەی لە مەحەک (حاجی قادر ل ٦٩).

بۆتەگە (نا. ل)[بۆ1 + تەگە] ئەو بۆنەی کە لە کاتی تێبەردان، لە نێری دێ.

بۆجەوت (نا. ل)[بۆ1 + جەوت] بۆنی جەوت کە لە چەرم و کوندەی تازە بە جەوت خۆشکراو دێ.

بۆچ (ئا.)[باک: بۆچ، بۆچک، دۆچ، دۆچک - زا: بۆچک، بۆچە، دۆچک] ئەندامێکی گیانلەبەرانە لە ئاخری لەش و لە سەر قوونیان، کلک. (بڕ: کلک)

بۆچاڵ (نا. ل)[بۆ1 + چاڵ] بۆنی شێ و نمی دەغڵ ودان، یا هەر شتێکە کە لە چاڵ دا هەڵگیراون و دوای ساز کردنیشیان ئەو بۆن و تامەی هەر دەمێنێ، بۆ نماوی.

بۆچرووک (نا. ل)[بۆ1 + چرووک] بۆنی رۆنی سووتاو و هەر شتێکی چەوری سەر ئاگر، بۆچڕووک.

بۆچڕووک (نا. ل)[بۆ1 + چڕووک] بڕ: بۆچرووک

بۆچک (ئا.)[بۆچ + ک][باک - زا] ١- (ئا.) کلک. ٢- (گیا.) لاسک، ساقەت.

بۆچنە (نا. ل)[بۆ1 + چن + ئە] بڕ: بۆنبڕە

بۆچە (ئا.)[بۆچ + ئە][زا] بڕ: بۆچ

بۆچەک (نا. ل)[بۆ1 + چەک؟] بۆنی دیزەی چێشت لێنان کە دوای ماوەیەک کار پێکردن لە بەر چەوری تێوە چوون لێی پەیدا دەبێ، بۆچەکەوڕ، بۆچەکەهوڕ.

بۆ لە بەین بردنی ئەو بۆنە دیزەی لە تەندوور دەخەن هەتا چەورییەکەی بسووتێ و بۆنەکەی بڕوا .

بۆچەکەوڕ (نا. ل)[بۆچەک + ئە + وڕ] بڕ: بۆچەک

بۆچەکەهوڕ (نا. ل)[بۆچەک + ئە + هوڕ] بڕ: بۆچەک

بۆخاو (نا. ل)[بۆ1 + خاو] بۆنی هەر شتێکی ئاوەکی کە هێشتا نەکولاوە یا باش نەکولابێ. ∷ بۆ شیری خاوت لە زار دێ. ئەو چایە بۆخاوی لێدێ. ٢- بۆنی گۆشت و شتی دیکە کە باش نەبرژاوە یا نەکولاوە. ∷ ئەو جەرگە هێشتا بۆخاوی لێدێ بڕۆ لە سەر ڕا بیبرژێنەوە.

بۆخۆشکە (گیا.)[بۆ1 + خۆش + کە (کردن)] بڕ: کەنێرە

بۆدار (ئان. فا)[بۆ1 + دار2] بڕ: بۆندار

بۆدراو (ئان. مف.)[لە: بۆ دان] ١- هەر شتێکی کە بۆ درابێ. ٢- (نا. ل) گەنمێکە کە توێکڵی لێدەکەنەوە و لە سەر ساج بۆی دەدەن و لە دەستاری دەکەن و بۆ هەندێک چێشت کەلکی لێوەردەگرن.

بۆدرە (نا.)[بۆ + در (دران)+ ئە] ١-

بەردێکی کانییە، توێژتوێژی ناسکە و زوو ورد دەبێ و لە سەنعەت دا بۆ ساز کردنی تەڵق و شتی دیکە کەلکی لێوەردەگرن، تەڵق. ٢- شتێکی سپی وردی بۆنخۆشە وەک سپیاو ئەکرێ بە جەستەوە (بڕ: خاڵ ب ١ ل ١٤٤).

بۆدڕ (نا. ل)[بۆ1 + دڕ؟] بڕ: بۆ دڕن

بۆدڕن (نا. ل)[بۆ1+ دڕ ؟ + ن] ١- بۆنی توند و ناخۆشی تەگە. ٢- بۆنی ماسی. ٣- بۆنی لەشی چڵکنی مرۆڤ کە ماوەیەکی زۆر خۆی نەشوشتبێ، بۆ کڵیشە. ٤- بۆنی توندی ئارەقەی بن هەنگڵ و پێ. & بۆدڕ، بۆندڕ، بۆندڕن

بۆدووکەڵ (نا. ل)[بۆ1 + دووکەڵ] ١- بۆنێک کە لە جل یا لە لەشی کەسێکەوە دێ کە لە بەر ئاگر راوەستاوە. ٢- بۆنێک کە لە بەر دووکەڵ کردنی ئاگر لە چێشت دەدا و تامی دەگۆڕێ. ٣- مەشکەیەک کە زستانان لە میچی ژووری هەڵداوەسن هەتا دووکەڵ لێی دا و بۆن بگرێ و لە دوایی دۆیەکەی هەتا ماوەیەک بۆنی دووکەڵی لێدێ و دۆ خۆش دەکا.

بۆر^{1} (ئان.)[ئەو: بەڤرە - سان: بەبهرو - پەه: بور، بۆر، بوور. باک: بۆر - ناو: بۆر - باش: بوور - هەو: بۆر - زا: بۆر، بوەر، بۆڕ] ١- رەنگی خۆڵەمێشیی، کەوە، کەوگ، کەوی. ٢- یەکسمی رەنگ بۆر ⁘ بۆر و بدەو. ٣- رەنگی قاوەیی مەیلەو سوور. ٤- بەر لە ناو دێ و مانای نەکەرە و نەناسیاویی دەدا بە ناو. ⁘ بۆرەپیاو، بۆرەسوار. ٥- بەر لە ناو دێ و مانای دوور دەدا بە ناو. ⁘ بۆرەخزم. ٦- شەرمەزار، تەریق. **~ بوونەوە:** رەنگ گۆڕین لە شەرمان، سوور هەڵگەڕان، شەرمەزار بوون.

بۆر^{2} (نا.)[؟] ناوی دەنگی بزوێنێکی عەرەبی بە ناوی ضمە، بەر. (سەر، ژێر، بۆر)

بۆر^{3} (نا.)[باک - زا] بڕ: بوورە

بۆران^{1} (نا.)[تور: boran] ١- با و بارانی پێکەوە، لەنگێزە. ٢- ئەو بایەی کە بەفری کێو و شوێنی دیکە هەڵدەکەنی و دەیباتە شوێنی دیکە، باڕن. ٣- با و بەفری پێکەوە، کڕێوە، تۆف، بادەوە.

بۆران^{2} (نا.)[باک] ١- کۆتر، بەوران. ٢- کۆترە باریکە.

تێبینی: بۆران لە زاراوەی باکووریی دا و بەوران لە زاراوەی زازایی دا بە مانای کۆتر ریشەکەی دەچێتەوە سەر رەنگی بۆر هەر ئەوجۆرەی کە وشەی

کۆتر دەچێتەوە سەر رەنگی کەوە.

بۆرانی (نا. ل)[بۆران + ئی] چێشتێکە بە هێلکە، کوولەکە یا باینجانی سوورکراوە دەگەڵ ماستی خاوکراوە و گەرم سازی دەکەن و دەیخۆن، بۆرناش.

تێبینی: بۆران ناوی ژنێکە کە بۆ یەکەم جار ئەو چێشتەی ساز کردوە، هەندێک بردویانەتەوە سەر بۆران دوخت کچی خوسرەو پەرویز (القاموس ل ٨٦) و هەندێکیش بردوویانەتەوە سەر بۆران کچی حسن سهل (برهان ب ١ ل ٣١٥). هەروەها بۆران لە زمانی پەهلەویی دا وەک ناوی کچ هاتوە و لە وشەی بۆر1 کەوتوە.

بۆراو (نا. ل)[بۆر1 + ئاو1] شۆربای برِوێش.

بۆرایی (حم.)[بۆر1 + ئایی] ١ـ حاڵەت و چلۆنایەتییەک کە رەنگی بۆر پێکی دێنێ. ٢ـ شتێکی کە لە دوورەوە بۆر بچێتەوە و نەزانرێ کە چیە. ٣ـ (مجـ.) قوون، کونگ.

بۆرباو (ئان. ل)[بۆر1 + باو4] رەنگێکی بە تەواوەتی بۆر نەبێ، رەنگی نزیک لە بۆر، ئاماڵ بۆر، بۆرەڵووک.

بۆرجوازیی (نا.) برِ: بۆرژوازیی

بۆرچیل (ئان. ل)[بۆر1 + چیل؟] بەڵەک، ئەبڵەق، رەش و سپی، بۆرچین.

بۆرچین (گیان.)[بۆر1 + چین؟] ١ـ مراوی مێ. // سەرسەوز، سەرکەسک. ٢ـ (ئان.)[ئەر] رەش و سپی، بەڵەک، بۆرچیل.

بۆرژان (چا. ل)[بۆ1 + رژان] خەوتنێکی سووک کە مرۆڤ تەواو ئاگای لە دنیا نابرِێ و مێشک حەسانەوەیەکی کورت دەکا، بیرەخەو، بیرو هۆش، بیرەهۆش. ⁂ تاوێک بۆرِژام بەڵام منداڵەورکە نەیانهێشت بنووم.

تێبینی: لە زمانی پەهلەویی دا بۆی bōy هەم بە مانای بۆنە و هەم بە مانای هۆش و بیر، هەست و زەین. بۆ لەم وشەیەش دا دەچێتەوە سەر بیر و هۆش و لە هاوماناکانی دیکەشی دا وشەی بیر خۆ دەنوێنێ. ماناکەی بە گشتی دەبێ بیر و هۆش رژان.

بۆرژوا (نا.)[فەر:bourgeois] شارنشینی دەوڵەمەند و بە ئیروو، سەرمایەدار.

بۆرژوازیی (نا.)[فەر: bourgeoisie] چینی سەرمایەدار، ئەو چینەی کە

سەرمایە و کەرەسەی بەرهەمیان بە دەستەوەیە وەک خاوەن مڵک و سەرمایەداری چووکە، بۆرجوازیی.

بۆردومان (نا.) بڕ: بۆمباران

بۆرس (نا.)[؟][زا] مەنجەڵ، قازان

بۆرمس (ئان. ل)[بۆر1 + مس] بزنێکی رەش کە هەندێک مووی بۆری بە لاچاوی دا هاتبێتە خوار.

بۆرناش (نا. ل)[بۆرن (بۆران) + ئاش][هەو] بڕ: بۆرانی

بۆرە^{1} (ئان. ل)[بۆر1 + ئە] ١ـ هەندێک گیانداری وەک ئەسپ و سەگ کە رەنگیان بۆر بێ. ٢ـ (نا. ل) ناوە بۆ سەگ. ٣ـ (گیانـ.)[باک] بەراز

بۆرە^{2} (نا.) بڕ: بۆرەک1

بۆرەبنار (نا. ل)[؟] دەمەقاڵە، شەڕەجنێو، نیوەشەڕ.

بۆرەپیا (نا. ل)[بۆر1 + ئە + پیا] [هەو] بڕ: بۆرەپیاو

بۆرەپیاگ (نا. ل)[بۆر1 + ئە + پیاگ] بڕ: بۆرەپیاو

بۆرەپیاو (نا. ل)[بۆر1 + ئە + پیاو] پیاوی نەناسراو و ئاسایی، پیاوێک کە لە بنەماڵەی خان و بەگ و ئاغا و سەرناس نەبێ، بۆرەپیاگ، بۆرەپیا، بۆرەکە.

بۆرەپنە (گیانـ.)[بۆر1 + ئە + پنە] بڕ: قەلەسابوونە

بۆرەجڕە (گیانـ.)[بۆر1 + ئە + جڕە] بڕ: بۆرەجوڕە

بۆرەجوڕە (گیانـ.)[بۆر1 + ئە + جوڕە] جۆرێک جوڕەی بێ کاکۆڵ، بۆرەجڕە، بۆرەک.

بۆرەخزم (نا. ل)[بۆر1 + ئە + خزم] خزمی دوور، بۆرەقەوم.

بۆرەخزمایەتی (حم.)[بۆرەخزم + ئایەتی] پەیوەندی نێوان دوو خزمی دوور، خزمایەتی دوور. ⁘ دەگەڵ کاک حەمە بۆرەخزمایەتییەکمان هەیە.

بۆرەزەلام (نا. ل)[بۆر1 + ئە + زەلام] پیاوی کەتەی گەورە، شینەزەلام.

بۆرەسوار (نا. ل)[بۆر1+ ئە + سوار] سواری نەناسراو.

بۆرەقانی (نا. ل)[؟] چێشتێکە لە گیاوگۆڵی سوور کراوە کە دەگەڵ ماست و هێلکە دەیخۆن. (هس: بۆرانی)

بۆرەقنە (ئان. ل)[بۆر1 + ئە + قن (قوون؟) + ئە] بڕ: بۆرەڵووک

بۆرەقەوم (نا. ل)[بۆر1 + ئە قەوم] [هەو] برِ: بۆرەخزم

بۆرەک^{1} (نا.)[پەه: بۆرەک. ناو: بۆرە، بۆرەک] خوێیەکی شیمیاییە کە ناوی عیلمییەکەی بۆراتی سۆدیۆمە، لە تێکەڵ بوونی ئەسید بۆریک دەگەڵ سۆدیۆم پەیدا دەبێ، لە سروشت دا لە نێو ئاوی دەریا دا هەیە، بۆ دەوا و دەرمان کەلکی لێوەردەگرن و زێرِینگەریش بۆ تواندنەوەی زێرِ و زێو دە کاری دێنن.

تێبینی: عەرەب وشەی بۆرەک ـ یان بە شێوەی بورق وەرگرتوە و لە رێگای زمانی عەرەبییەوە چۆتە نێو زمانی لاتین و زمانەکانی ئورووپاییەوە. (ئین، فەر: Borax)

بۆرەک^{2} (گیانـ.)[بۆر1 + ئەک] ١ـ برِ: بۆرەجورِە. ٢ـ [باش] جۆرێک مراوی چووکی رەنگ بۆر یا بۆرێکی تێکەڵ بە قاوەییە (فرهنگ پرندگان ل ٣٦).

بۆرەک^{3} (نا.)[تور: börek] خواردنێکە لە هەویرێکی تایبەتی (ئاردێک کە توێکڵی گەنمەکەی لێکرابێتەوە)، هەویرەکە پان دەکەنەوە و کوت کوتی دەکەن و لە سەر هەر کوتێک هەندێک قیمە، پەنیری رەندە کراو و ئەسپەناغی لە سەر دادەنێن، لوولی دەکەن و لە رۆن دا سووری دەکەنەوە.

بۆرەڵووک (ئان. ل)[بۆر1 + ئاڵوو2 + ک] رەنگێکی تەواو بۆر نەبێ، ئاماڵ بۆر، بۆرباو، بۆرەقنە، بۆرەواش.

بۆرەمارەیی (نا. ل)[بۆر + ئە + مارەیی] مارەیی کەم.

بۆرینە (ئان. ل)[بۆر1 + ئینە] بە هەندێک ناوەوە دەلکێ و مانای ناسیاوی و پێشوویان دەداتێ. ∷ هەنبانەبۆرینە، کڵاوەبۆرینە.

بۆریە (گیا.)[ئار: بوریا] ١ـ جۆرێک قامیشی خۆرِسکە، گەڵاکانی درێژ و نووک تیژە و گوڵەکانی هێشووین، لە شوێنی زەلکاو و شێدار دەرِوێ و لە ساقەتی جۆرە حەسیرێک هەر بەم ناوە ساز دەکەن. ٢ـ حەسیری ساز کراو لە ساقەتی ئەم گیایە.

بۆرِ^{1} (نا.)[برِ: بۆر1] ١ـ بەزیو لە شێعر و دمەقاڵە. ٢ـ (ئان)[زا] برِ: بۆر1. **~ خواردن:** تێک شکان و بەزین لە شێعرشێعرێن و دمەقاڵە دا. **~ دان:** بەزاندنی غەنیم لە شێعر و دمەقاڵە دا.

تێبینی: بۆرِ دەگەڵ وشەی بۆر

هەریەک ریشە و سەرچاوەیان هەیە و ماناکەیان لە دوایی لێک جیا بۆتەوە. چوونکە پیاوی بەزیو و تێشکاو رەنگی سوور هەڵدەگەڕێ ماناکەی لەوە کەوتوە هەروەک بوورانەوە کە لەم سەرچاوەیە.

بۆڕ^{2} (نا. د) دەنگی گڕ و گەورە. ~ **بوون:** گڕ بوونی دەنگی کوڕێک کە تازە پێ دەگا و باڵغ دەبێ.

بۆڕ^{3} (نا.)[؟] پێگەیشتنی زێدە نەمانی شلکی و جەوانی. ~ **بوون:** پتر لە رادە گەیشتن و پیر بوونی مرۆڤ یا گیاوگوڵ. ⁂ کەنگر بۆڕ بوون تازە بۆ خواردن نابن.

بۆڕ^{4} (گیا.)[؟] گیایەکی دەشتەکییە، گەڵای وردە وەکوو گەسک، لە نیو میتر زیاتر بەرز دەبێتەوە، لە پایز دا دەیدروون و لە شوێنێک کۆی دەکەنەوە، زستانان دەیدەن بە ماڵات و گا و گوڵ. (قامووس ب ٢ ل ١١٨)

بۆڕ^{5} (نا.)[؟] جێگایەکی فێنکە لە ژێر پووش و گەڵا یا زەوی دا دروست دەکرێ بۆ میوە تیاهەڵگرتن (خاڵ ب ١ ل ١٣٢)، تەرە.

بۆڕان (چا. ل)[لە: بۆڕ2] ١ـ دەنگی خۆ دەرخستنی رەشەوڵاغ و پاتاڵ. ٢ـ دەنگ هەڵبڕینی بە قەوی مرۆڤ.

بۆڕاندن (چا. م)[لە: بۆڕ2] ١ـ دەنگ هەڵبڕینی رەشەوڵاغ. ٢ـ (مجـ.) دەنگ هەڵبڕینی زەلام و بە قەوی مرۆڤ. ⁂ هەر یەکەم شەقیان تێهەڵدا یەک بە خۆی بۆڕاندی.

بۆڕە (نا. د)[بۆڕ2 + ئە] ١ـ دەنگی پاتاڵ و رەشەوڵاغ. ٢ـ دەنگی زەلام و ناخۆشی مرۆڤ.

بۆڕەبۆڕ (نا. د)[بۆڕە + بۆڕ2] ١ـ دەنگی پەیتاپەیتای رەشەوڵاغ. ٢ـ دەنگی پەیتاپەیتای بۆڕەی مرۆڤ.

بۆڕی (نا.)[؟] لوولەی ئاو یا لوولەیەک نەوتی پێ رادەگوێزن.

بۆڕیە (نا.)[؟] ئامرازێکی مۆسیقای کۆنە کە لە کەڵەشاخ سازیان دەکرد و ئێستاکە شێوەی مەعدەنی لێ ساز کراوە، فووی تێدەکەن و دەنگی لێدەردێنن، شەیپوور، بۆق، کەڕەنا.

بۆڕیەژەن (نا. فا)[بۆڕیە + ژەن] کەسێک کە بۆڕیە دەژەنێ.

بۆز (ئان.)[باک: بۆز ـ ناو: بۆز، بەوز ـ زا: بۆز] ١ـ رەنگێکە لە تێکەڵ بوونی دوو رەنگی رەش و سپی پەیدا دەبێ. ٢ـ سەر

و پرچ یا مووی ردێنێک کە رەش و سپی تێکەڵ بووبێ، ماش و برینجی. ⁘ بە ریشی بۆزەوە سوجدەی دەبەم من بۆ جەماڵی تۆ / ئەدی بۆچی دەیانگوت دار کە پیر بوو تازە دانایە (تاریک و روون ل ١٣٣). ٣ـ وڵاغی بەرزە کە ئەم رەنگە بن. ⁘ کەرەبۆز، ئەسپەبۆز. ٤ـ (مجـ.) هەر رەنگێکی کە کاڵ بووبێتەوە و رەنگی دیکەی بە خۆوە گرتبێ.

بۆژانە (گیا.)[؟] گیایەکی گەڵا وردی بۆن تیژی لاسک درێژە، گوڵێکی بۆری بچووک ئەگرێت، ئەخرێتە ناو جل و بەرگەوە بۆ مەنعی (مۆرانە). (کشت و کاڵ ب ١ ل ٤٠)

تێبینی: لە هەنبانە بۆرینە دا ئەم وشەیە بە بوژانە نووسراوە و دەگەڵ بێژان بە یەک دانراون. (برِ: هەنبانە بۆرینە ب ١ ل ٦٣)

بۆژۆ^{1} (ئان. ل)[بۆ1 + ئاژۆ] ١ـ ئالیک یا گیای پاش ئاخورِ کە بۆنی تایبەتی گرتوە و ماڵات ئیدی نایخۆن، بۆژە، بۆگە. ٢ـ (مجـ.) هەر شتێک کە دەسکاریی کرابێ و لەبەر چاوی خەڵک کەوتبێ. ~ **کردن:** بیز کردنی ماڵات و نەخواردنی گیایەک کە بۆژۆی لێبێ، بۆژە کردن. ~ **لێکردن:** لەبەر چاو کەوتن، بیز و قێز لە خواردن کردن. :: مەجومعە ئەگەر خوانی زۆر هاتە سەرێ، کابرا بۆژۆی لێدەکا (لاس و خەزاڵ ل ٦٠).

تێبینی: زەبیحی ئاژۆ ـ ی لەم وشەیە دا بردۆتەوە سەر چاوگی ئاژنین (برِ: قاموس ب ٢ ل ١١٩) ئاژۆ لەم وشە دا بە مانای خۆراکە و چۆتەوە سەر ئاز و ئاش و ماناکەی دەبێتە گیایەک کە بۆنی خواردنی گرتوە. (برِ: ئاژۆ)

بۆژۆ^{2} (نا. ل)[بۆژ (بزن) + ئە] برِ: بووزوو

بۆژە^{1} (ئان. ل)[بۆ1 + ژە (ئاژۆ)] برِ: بۆژۆ. ~ **کردن:** برِ: بۆژۆ کردن

بۆژە^{2} (نا.)[زا] برِ: برژانگ

بۆژی (نا.)[زا] برِ: باسک

بۆسار (ئان. ل)[بۆ1 + سار] بۆنێکی ناخۆش کە لە هەندێک کەل و پەلی خواردن وەک برینج و ئارد و گەنم و شتی لەم بابەتە لەبەر مانەوە لە شوێنی نمدار لێیان پەیدا دەبێ، بۆ سارد.

بۆسارد (ئان. ل)[بۆ1 + سارد] ١ـ بۆسار. ٢ـ بۆنی گۆشتی کاڵ.

بۆسان (نا. ل)[بۆ1 + سان][ئەر] برِ:

بێستان

بۆست (نا.) بڕ: بست

بۆستان (نا. ل)[بۆ1 + ستان][باک - زا] بڕ: بێستان

بۆسته (نا.)[بڕ: کۆستەک] بەندی خەنجەر کە لە کالانەوە دەکەوێتە سەر دەسکی خەنجەر هەتا نەخزێ، کۆسە، کۆستەک، کۆستک. ⁘ پاکی حازرە تیری، لە ماڵی کەوانی راست و چەپ رۆناوە/ پاکی بۆستەی خەنجەری دەمرەشی قەتڵکەری ترازاوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣٣). ~ **ترازاندن:** کردنەوەی بەندی کالان و دەرکێشانی خەنجەر. ⁘ رادەسا سەر خوانی زینی، بۆستەی خەنجەی دەترازاند (لاس و خەزاڵ ل ١٢٨).

بۆسۆ (نا. ل)[بۆ1 + سۆ2][باک: بۆسی - ناو: بۆسۆ، بۆنسۆ - هەو: بۆسۆ] ١- بۆنی سووتانی لۆکە و پارچەی لۆکەیی، بۆنسۆ، بۆسی، پیسۆ. ٢- تامی ماستێک کە شیرەکەی هەندێک سووتابێ و گەلێکیش خۆشە، بۆسین، بۆسۆدار. ٣- (کنـ.) بەدناو. ~ **بوون:** (کنـ.) بەدناو بون. ~ **کردن:** (کنـ.) بەدناو کردن. ⁘ ئەو کچە بەستە زمانە چی نەکردوە نازانم بۆئاوا بۆسۆ و بەدناویان کردوە ~ **لێنەهاتن:** (کنـ.) زۆر رووت و هەژار بوون، هیچ نەبوون، بێ ماڵ و بێ سامان بوون، بۆسۆ لێهەڵنەستان. ⁘ ئەو پیاوە هێندە فەقیر و هەژارە بیسووتێنی بۆسۆی لێنایە. ~ **لێهەڵنەستان:** بڕ: بۆسۆ لێنەهاتن. ~ **هاتن:** بوونی سووتانی پارچە و پەڕۆ گەیشتنە لووت.

بۆسۆدار (ئان. ل)[بۆسۆ + دار] بڕ: بۆسۆ/٢.

بۆسه (نا.)[باک: بۆسە، بووسە- ناو: بۆسە] ١- بەشێکە لە ئامرازی جووت (نیر و ئاموور)، ئاڵقەیەکە لە دارێکی باریک کە نیر و ئاموور لێک دەبەستێتەوە. ئاڵقەکە دەخرێتە نێو نیر و بە هیرتە قایم دەکرێ و ئامووری تێهەڵدەکێشن، بووسە. ٢- سیپەی راو. ٣- (نز.) کەمین. ~ **خواردن:** ١- لە سیپە دابوونی راوکەر بۆ نێچیر. ٢- لە کەمینی دوژمن دابوون. & بۆسە گرتن، خۆ لە بۆسە دان. ~ **دانانەوە:** خۆ شاردنەوە لە شوێنێک بۆ لە داو خستنی نێچیر یا هێزی دوژمن. ~ **گرتن:** بڕ: بۆسە خواردن. **خۆ لە ~ دان:** بڕ: بۆسە خواردن. **دە ~ دابوون:** ١- لە سیپە دابوونی راوکەر، بۆسە خواردن.

٢ـ له کهمینی دوژمن دا بوون. **ده ~ خستن:** ١ـ تێکهوتنی نێچیر ده بۆسهی راوکهر دا. ٢ـ دوژمن ده کهمین خستن. **ده ~ کهوتن:** ١ـ تێکهوتنی نێچیر ده بۆسهی راوچی. ٢ـ ده کهمینی دوژمن کهوتن.

بۆسی (نا. ل)[بۆ1 + سی (سووتان)][باک] بڕ: بۆسۆ/١.

بۆسین (نا. ل)[بۆ1 + سی (سووتان) + ن][باک] بڕ: بۆسۆ/٢.

بۆش (ئان.)[تور: boş] ههر شتێکی رواڵهتدار که نێوهکهی بهتاڵ بێ و چی تێدا نهبێ.

بۆشایی (نا. ل)[بۆش + ئایی] ١ـ بنهبانی ئاسمان، ئهو شوێنهی ئاسمان که ئهستێرهکان و تاوهکانی تێدایه، فهزا. ٢ـ ههر شوێنێک که بۆش بێ یا بۆش کرابێ. ٣ـ لاچوون یا له کیس چوونی کهسێکی مهزن یا کاربهدهست که نهبوونی ههست پێ دهکرێ. ∷ مهرگی هێمن بۆشاییهکی له ئهدهبیات دا پێک هێنا.

بۆشکه (نا.)[روس: bochka] دهفرێکی گهورهی ئوستوانهیی چێوی یا مهعدهنییه بۆ ههڵگرتنی ئاو، شهراب، نهفت و ئاوهکی دیکه کهلکی لێوهردهگرن، بهرمیل.

بۆشناغ (نا.)[؟] کهسی کۆک و پۆشته و حاڵخۆش که پۆز له سهر خهڵک لێدهدا.

تێبینی: سهر و سهکوتی ئهم وشهیه له تورکی دهچێ. له فهرههنگهکانی تورکی بهر دهستم تهنیا توانیم وشهی boş-nak بدۆزمهوه که ئهویش به نهتهوهیهک به ناوی بۆسنی دهکوترێ که له باڵکان دهژین. وێدهچێ که ئهم نهتهوهیه زوو کۆک و پۆشته و به فیز بووبن و ئهم وشهیه له رێگای تورکهکانی عوسمانییهوه هاتبێته موکریان.

بۆغ (گیان.)[باک] بڕ: بوغه

بۆغمه (نا.)[تور: boğma (خهفه)] ١ـ بڕ: دووشاخه. ٢ـ سووکه جنێویکه به کهس یا منداڵی زۆربڵێ دهکوترێ به مانای خهفه به!

بۆغه (گیان.)[باک] بڕ: بوغه.

بۆق^{1} (گیان.)[سان: بهێکه ـ پهه: ڤهک. دهریی: بهقه ـ ماز: وهگ ـ بیر: باک ـ فار: بک. باک: بهق ـ ناو: بۆق ـ زا: بهقه] ١ـ گیاندارێکی پێست لیچقی پنۆک پنۆکی دووژیانهیه، له دونیا دا جۆری زۆره و ههتا ئێستا ١١٧ جۆری

ناسراوه، له ئاو دا گەرای دادەنێ کە پێی دەڵێن سەرمێکوتە و کە لە گەرا هاتنە دەر ناویان دەبێتە کلکەتەشی و ئەو ناوەش لە بەر کلکێکی درێژە کە هەیەتی و هەتا ئەم کلکە فرێ دەدا هەر لە ئاو دا دەمێنێتەوە، Rona ناوی لاتینی ئەم گیاندارەیە، بۆقی ئاوێ، قورواق، قۆرواق، قرواقی. ٢ـ گیاندارێکە لە رەگەزی بۆق کە لە ویشکایی دەژی و توانای بازدانی نیە، بۆقی گڵێ، وەزەخ. || **بۆقی ئاوێ:** بۆق. **بۆقی گڵێ:** بڕ: بۆق1/٢.

بۆق^{2} (گیانـ.)[جاف] بڕ: قەلەموونە

بۆق^{3} (نا.)[ئەر] چاوی زەق، چاوی دەرپەڕیو، بز.

بۆق^{4} (نا.)[؟] تەکان، پاڵ. ~ **پێوەنان:** بڕ: پاڵ پێوەنان. ~ **دان:** پاڵ پێوەنان

بۆق^{5} (نا.)[ئەر] پشت مل، بۆق مل، بۆقەتە. || **بۆقی مل:** بڕ: بۆق مل

بۆق^{6} (نا.)[ئەر] بڕ: بوغ

بۆق^{7} (نا.)[عەر: بوق لە لات: buccina] ١ـ ئامێرێکی مۆسیقای قەدیمە کە لە شاخ و ئەسرۆی گیانداران ساز دەکرا، بۆڕیە، شەیپوور، کەڕەنا. ٢ـ ئامرازێکە لە ماشێن دا کە بۆ وریا کردنەوەی خەڵک دەنگی لێوە دێ، بووق. ٣ـ دەنگی ئەو ئامرازەی کە دە ماشێن دایە، دیدە. & بووق. ~**لێدان:** وە دەنگ هێنانی دیدەی ماشێن بۆ وریا کردنەوەی خەڵک.

بۆقژە (نا. ل)[بۆق1 + ژە] نەخۆشییەکی منداڵانە کە نێو دەم و زاریان بلوق دەکا و زوو بە مەرەکەب چاکیان دەکردەوە.

بۆقلە (گیانـ.) بڕ: قەلەموونە.

بۆقلەمووت (گیانـ.) بڕ: قەلەموونە.

بۆقلەموون (گیانـ.) بڕ: قەلەموونە

بۆقلەمە (گیانـ.) بڕ: قەلەموونە.

بۆق مل (نا. ل)[بۆق5 + مل][ئەر] پژمل، پشتی مل. بۆقی مل، بۆق5.

بۆقل (نا.)[باک] ماسوولکەی پشت پێ، بەلەک، پووز. هس: بۆق٥ و بۆق مل

بۆقە^{1} (نا. د) ١ـ دەنگی بەراز. ٢ـ دەنگی گا کە سووکترە لە بۆڕە.

بۆقە^{2} (نا. ل)[بۆق + ئە] حاڵەتێکە بە سەر دەغڵ دا دێ و ئەو شوێنانەی کە پاشان دەبنە گوڵ تۆزێ هەڵدەمسێن.

بۆقەتە (نا. ل)[بۆق5 + ئە + تە؟] بڕ: بۆق5.

بۆقەخۆرە (گیانـ.)[بۆق1 + ئە + خۆر + ئە] جۆرێک هەڵۆیە کە سەر و مل و سینگ و پشتی رەشی مەیلەو زەردە، لە پەنا زەلکاو و قامیشەڵانان دەبێ، ئەگەر مراوی یا کەلاکی دیتەوە دەیخوا دەنا بە بۆق و ماسی رازی دەبێ. (فرهنگ پرندگان ل ١٢٨).

بۆقەمەلە (نا. ل)[بۆق1 + ئە + مەلە] جۆرێک مەلەیە کە مەلەوان دەست و لاقی وەک بۆق رادەوەشێنێ و مەلەی دەکا، مەلەبۆقە.

بۆکڕووز (نا. ل)[بۆ1 + کڕووز] بۆنی سووتانی هەندێک شتی وەک خوری، موو، ئێسک، بۆپڕووز.

بۆکز (نا. ل)[بۆ1 + کز] ١ـ بۆنی چێشتێک کە لە بنەوە سووتابێ و دابێتە سەرەوە و لە کاتی خواردن دا هەستی پێ بکردرێ. ٢ـ بۆسۆ.

بۆکس (نا.)[ئین: box] جۆرێک کێ بەر کێیە بە مست کە دوو کەسی هاو وەزن بە دەستەوانەی تایبەتی دەیکەن، هەرکات یەکیان بکەوێ داوەر هەتا دە دەبژێرێ و ئەگەر لەم ماوەیە دا هەڵنەستێتەوە (ناک ئاوت) دەبێ و دەدۆڕێ.

بۆکساوات (نا.)[روس: buksovat] دە قوڕ، بەفر، لم یا هەر شتێکی دیکە گێرانی تەگەری ماشێن یا مەکینە وەها کە لە سەر جێی خۆی بسووڕێ و نەتوانێ بێتە دەر. **~ کردن:** گیر کردنی مەکینە دە قوڕ، بەفر یا هەر شتێکی دیکە. ٢ـ (کنـ.) لە سەر جێی خۆ بوون و پێش نەکەوتن لە کار و مەسەلەیەک.

بۆکسێر (نا.)[ئین: boxer] کەسێک کە بۆکس دەکا، مولاکیم.

بۆکسێل (نا.)[روس: buksir] کێشانی ماشێنی دە قوڕ گیراو، خراپ و لە کار کەوتوو یا هەر شتێکی دیکە بە ماشێنێکی دیکە یا مەکینەیەک کە توانای کێشانی بە دوای خۆی دا هەبێ. **~ کردن:** ١ـ کێشانی ماشێن و مەکینەی خراپ و لە کار کەوتوو بە ماشێنێکی دیکە. ٢ـ دەرکێشانەوەی ماشێنی دە قوڕ و بەفر و شتی لەم بابەتە گیراو.

بۆکڵێشە (نا. ل)[بۆ1 + کڵێشە] ١ـ بۆنی لەشی چڵکن، بۆدڕن، بۆندڕن. ٢ـ

بۆنی ئارەقەی بن هەنگڵ و پێ.

بۆکەنگە (گیانـ.)[باک] بڕ: بۆگەنکە

بۆگنخ (نا. ل)[بۆ1 + گنخ (گنخان)] بۆنمی ناخۆشی دانەوێڵەی سەرداپۆشراو کە دوای ماوەیەک مانەوە لێی پەیدا دەبێ، بۆگنخاو، بۆنماوی، بۆگەمرخە.

بۆگنخاو (نا. ل)[بۆ1 + گنخاو (گنخان)] بڕ: بۆگنخ

بۆگە (ئان. ل)[بۆ1 + گە (ژە)] بڕ: بۆژۆ1

بۆگەمرخە (نا. ل)[بۆ1 + گە + مرخ + ئە][سۆر] بڕ: بۆگنخ

بۆگەن (نا. ل)[بۆ1 + گەن1] بۆنی ناخۆش لە مانەوەی شتێک کە گەنیبێ، بۆگەنتک. ٢ـ بۆنی ناخۆشی هە چێک کە خۆبەخۆ و لە خۆی دا بۆن ناخۆش بێ وەک گوو، تڕ و تس، ... ٣ـ (ئان. ل) (مجـ.) بیر و باوەر و کردەوەی کۆن و خراپ. & بۆگەنیو، بۆگەنی. **~ بوون:** بۆ گرتن، بۆگەنیو بوون، گەنین. **~ کردن:** بۆن گرتن و بۆن لێ پەیدا بوونی هەر شتێک کە ماوەیەک مابێتەوە، بۆگەنیو بوون.

بۆگەنتک (نا. ل)[بۆ1 + گەنت (گەند) + ک] بۆنی گەنینی میوە و شتی دیکە، بۆگەن/١.

بۆگەنکە (نا. ل)[بۆ1 + گەن1 + کە (کردن)] ١ـ (گیانـ.) گیاندارێکی گوانداری گۆشتخۆرە، لە ڕێوی بچووکترە، لە کاتی مەترسی دا تس بەردەدا و بۆگەنیوێکی ناخۆشی لێدێ وەها کە دوژمنەکەی دوور دەخاتەوە. ئەم گیاندارە کەوڵەکەی بە نرخە و ڕاوچی لەبەر ئەو کەوڵە ڕاوی دەکەن، بۆکەنگە، فسۆس (عەر: ابوالعفن). ٢ـ (گیا.) گیایەکی خۆڕسکە، ٣٠ هەتا ٨٠ سانت بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی ئەستوور و ئاودار و سەوزی مەیلەو شینە، گوڵەکانی زەرد و بەرەکەی کەلوویە کە دەنکەکانی دەنێو دایە و قاوەیین، تەواوی ئەم گیایە بۆنێکی ناخۆشی لێدێ، لەم گیایە بۆ هەندێک دەرمان کەلک وەردەگیرێ، Ruta graveolens و Ruta fetide ناوی لاتینی ئەم گیایەن، بۆگەنیوە، گیابۆگەنیوە.

بۆگەنی (نا. ل)[بۆ1 + گەنی] بڕ: بۆگەن

بۆگەنیو (نا. ل)[بۆ1 + گەنیو] بڕ:

بۆگەن. ~ **بوون:** بۆن گرتن و بۆنی ناخۆش لێ پەیدا بوونی شتێک کە ماوەیەک مابێتەوە و بەرەو خراپ بوون چووبێ، بۆگەن کردن، گەنین.

بۆگەنیوە (گیا.)[بۆ1 + گەنیوە] بڕ: بۆگەنکە/٢.

بۆل^{1} (نا.)[؟][باک] قوون، کونگ

بۆل^{2} (ئان.)[تور: bol] ١ـ [زا] زۆر، گەلێک. ٣ـ [باک ـ زا] پان، هەراو، فش.

بۆل^{3} (نا.)[زا] بڕ: بۆڵ3.

بۆڵ^{1} (نا.)[ناو: بۆڵ، بۆڵی ـ هەو: بۆڵی، بۆڵە] دەنکێک ترێ، گلوو، تلیە.

بۆڵ^{2} (نا. د) دەنگی بۆڵە

بۆڵ^{3} (نا.)[؟][زا] ران، مێگەل، گەلە، بۆل.

بۆڵاندن (چا. م)[لە: بۆڵ2] ١ـ نارازی بوون لە مەسەلەیەک یا کەسێک و لە سەر ڕۆینی لە بەر خۆوە، بۆڵەبۆڵ کردن، خوتەکردن، بۆڵە کردن. ٢ـ دەنگی هات و هاواری ورچی تووڕە.

بۆڵدزێر (نا.)[ئین: bulldozer] جۆرێک مەکینەی گەورەیە بۆ خۆڵ هەڵگرتن و تێکردن و کاری قورسی دیکەی لەم چەشنە کەلکی لێوەردەگرن.

بۆڵژن (نا. ل)[بۆڵ2 + ژن (ژەندن)] بۆڵە. ⁘ پیرێژن یەک دوو بۆڵژنی لێوە هات و بە تووڕەیی دوور کەوتەوە.

بۆڵمازوو (نا. ل)[بۆڵ1 + مازوو] جۆرێک ترێی دەنک گەورەی سپی ئاودارە، توێکڵی ناسک و مزرە و هەر بۆڵەی بە قەد مازوویەک گەورەیە.

بۆڵە^{1} (نا. د) قسەیەک لە بەرەو خۆوە لە ڕووی تووڕەیی و نارازی بوون لە کەسێک یا مەسەلەیەک، پرتە و بۆڵە، خوتە و بۆرە. ~ **کردن:** بڕ: بۆڵاندن. ~ **هاتن:** بۆڵە کردن، بۆڵاندن. ⁘ دەڵێی پیرێژنی دۆ لێڕژاوی ئەوە بۆ هەر بۆڵەت دێ.

بۆڵە^{2} (نا.)[هەو] بڕ: بۆڵ1

بۆڵەبۆڵ (نا. ل)[بۆڵە1 + بۆڵ2] بۆڵەی یەک لە دوای یەک، بۆڵەی پەیتاپەیتا، بۆرەبۆر. ~ **کردن:** بڕ: بۆڵاندن. ~ **هاتن:** زۆر بۆڵە کردن، بۆڵاندن.

بۆڵەتەمە (ئان. ل)[بۆڵ1 + تەم + ئە] بڕ: بۆڵەتەمێ

بۆڵەتەمێ (ئان. ل)[بۆڵ1 + تەم + ئێ] ترێیەک کە هێشتا بە تەواوی نەگەیوە و تامەکەی مەیلەوترشە،

بۆڵەتەمە، بەرەکە. ئاڵ وبۆڵ. **~ تێکەوتن:** ترش و شیرین بوونی بەرسیلە، ئاڵ وبۆڵ بوون. ፨ ترێ بۆڵەتەمێی تێکەوتوە و چی وای نەماوە بگا.

تێبینی: تەم دەبێ لە تام کەوتبێ و لە بەر قوورسی « ئا » بووبێتە تەم. ماناکەی بەم پێیە دەبێتە دەنکە ترێیەک کە هەندێک شیرین بوە و تامی تێگەڕاوە.

بۆڵی (نا.)[هەو ـ ئەر] بڕ: بۆڵ1

بۆم^{1} (ئان.)[؟][زا] گێل، گێژ، حۆل، ئاقڵ سووک.

بۆم^{2} (نا.) بڕ: بۆمب

بۆمادەران (گیا.)[بۆ1 + مادەر + ئان] بڕ: بۆمارانە

بۆمارانە (گیا.)[بۆ1 + مار3 + ئانە] گیایەکی خۆڕسکی چەندساڵەیە، هەتا حەفتا سانت بەرز دەبێتەوە، ساقەتی درێژ و باریکە، گەلاکانی گڕنی گڕنی و گوڵی هێشوویی سپی بۆنخۆشە و لە دەشت و مێرگان دەڕوێ. بۆ دەرمان کەلکی هەیە و بۆ کوشتنی کرمی نێو زگ، بێوەسیری، دڵ ئێشە و هەندێک نەخۆشی دی دێم کراوەکەی دەکار دەکەن. Achillea pubescens ناوی عیلمی ئەم گیایەیە بۆمادەران، برنجداس. (عەر: زهرة القنديل)

بۆمب (نا.)[فەر: bombe] گوللەیەکی گەورەیە کە نێوەکەی بە کەرەسەی تەقینەوە پڕ کراوە و فڕۆکە لە ئاسمانەوە دەهاوێژێتە سەر پێگەی دوژمن و خەڵک و بە پێی ناوەرۆکەکەی چەشنی زۆرە، بۆم، بۆمبا. **وەک ~ تەقینەوە:** (کنـ.) دەنگدانەوە و بڵاو بوونەوە خێرای قسە و خەبەر و کردەوەیەک و شتێک دە نێو خەڵک دا، وەک بۆمب دەنگدانەوە. **وەک ~ دەنگ دانەوە:** (کنـ.) بڕ: وەک بۆمب تەقینەوە. ‖ **بۆمبی ئەتۆم:** بۆمبێک کە بە هێزی ئەتۆم دەتەقێتەوە و ناوچەیەکی گەلێک پتر لە بۆمبی ئاسایی وێران و خاپوور دەکا. **بۆمبی هیدرۆژێنی:** جۆرێک بۆمبی ئەتۆمە کە لە ئەتۆمی هیدرژێن کەلک وەردەگرن و لە بۆمبی ئەتۆم بەهێزترە.

بۆمبا (نا.) بڕ: بۆمب

بۆمباباران (نا. ل)[بۆمبا + باران] بڕ: بۆمباران

بۆمباران (نا. ل)[بۆمب + باران] هاتنە خواری کۆمەڵێک بۆمب لە

ئاسمانەوە بۆ سەر زەوی، بۆمبایاران، بۆمباردمان، بۆردومان. ~ **کردن:** خستنە خوارەوەی بۆمب لە فڕۆکەوە بۆ سەر خەڵک یا سەر شوێنێک، بۆمبایاران کردن.

بۆمباردمان (نا.)[فەر: bombarde-ment] بڕ: بۆمباران.

تێبینی: وشەی بۆمباران هەر لەم وشەی فەڕانسی کەوتوە و لە بەر نزیکی باران و باردمان شێوەی کوردیی بارانی بە خۆوە گرتوە.

بۆمباهاوێژ (نا. ل ـ ئان. ل)[بۆمبا + هاوێژ] فڕۆکەیەک کە بۆمب هەڵدەگرێ و ئیشی بۆمباران کردنە.

بۆمچ (نا. ل)[بۆ1 + مچ] بۆنی هەندێک شتی وەک گوێز و بادام کە خراپ بوون و تامیان گۆڕاوە، بۆمچەو، بۆمچەوە.

بۆمچەو (نا. ل)[بۆ1 + مچەو][ئەر] بڕ: بۆمچ

بۆمچەوە (نا. ل)[بۆ1 + مچەو + ئە][ئەر] بڕ: بۆمچ

بۆن^1 (نا.)[ئەو: بەئۆذی ـ پەه: بۆی، بۆد. باک: بێهن، بێن، بین، بی، بهن ـ ناو: بۆ، بۆن ـ باش: بوو ـ هەو: بۆ، بووە ـ زا: بوو، بووی، بوی، بۆ، بۆی] ١ـ هەرچی کە لووت هەستی پێبکا چ خۆش بێ چ ناخۆش. ٢ـ هەستێک کە لە کار و کردەوەیەک دەکردرێ. ⁂ ئەو قسەی تۆ بۆنی شەڕی لێوە دێ. ٣ـ شێوەیەکی برژاندن لە سەر سێڵ. ٤ـ عەتر. ~ **پێدان:** بڕ: بۆ دان. ~ **پێوەکردن:** ١ـ بردنە پێشی لووت لە شتێک و هەڵمژینی بۆنی ئەو شتە. ٢ـ بردنە پێشی لمبۆز لە لایەن گیانداری نێرەوە و هەڵمژینی پاشەوەی مێیەکەی بەر لە سوار بوونی . ~ **تێدان:** لە خۆ دانی ~ **تێکەوتن:** سەرەتای پێگەیشتنی هەندێک بەر و بۆی بێستان. عەتربۆ بۆن خۆشی. ~ **دان:** هەستانی بۆن لە شتێکەوە و هەست پێ کردنی. ~ **لێهاتن:** ١ـ بۆن دانی شتی بۆن گرتوو. ٢ـ خۆ پیس کردنی منداڵی چووک. ⁂ ئافرەت ئەو منداڵە بۆنی دێ پێم وایە گووی بە خۆی داکردوە. ~ **کردن:** ١ـ هەڵمژینی بۆی شتێک، بۆن پێوە کردن. ٢ـ هەست پەڕینە سەر کار و کردەوەیەک، شک پەڕینە سەر. ٣ـ بۆنی ناخۆش لە هەندێک شت پەیدا بوون. ⁂ گۆشتەکە بۆنی کردوە زوو سازی نەکەن خراپ دەبێ. ~ **گرتن:** ١ـ خراپ بوونی

شتێک و لێ پەیدا بوونی بۆنی ناخۆش، بۆن هەڵگرتن/١. ٢- بۆنی خۆش یا ناخۆش وەرگرتنی جل یا شتی دیکەوە لە ڕێگەی ناراستەوخۆ. ∷ کراسەکەت بۆنی سابوونی گرتوە. **~ هەڵگرتن:** ١- بڕ: بۆن گرتن. ٢- شوێن هەڵگرتنی بۆنی دێڵ یا مێیە لە لایەن گیانلەبەری نێرەوە. **بە ~ کەوتن:** ١- نەخۆش کەوتنی منداڵی ساوا بە هەندێک بۆنی توندی وەک بۆنی عەتر و سابوون. ∷ زۆر خۆ لەو منداڵە نزیک مەکەوە بۆنی عەترت لێدەی و منداڵەکەم بە بۆن دەکەوێ. ٢- نەخۆش کەوتنی منداڵ بە بۆنی ئافرەتی تازەزاوی دیکە.

بۆن^{2} (نا.)[بڕ: بان1][زا] ماڵ، خانوو

بۆنبڕ (نا. ل)[بۆن1 + بڕ] بڕ: بۆنبڕە

بۆنبڕە (نا. ل)[بۆن1 + بڕ + ئە] مادەیەکە کە لە بۆنی ناخۆشی ئاودەست یا شوێنی دیکە دەبڕێ، بۆچنە.

بۆنخۆش (ئان. ل)[بۆن + خۆش] هەر شتێک کە بۆنی پەسەند بێ و مرۆ بە دڵی بێ.

بۆنخۆشی (حم.)[بۆنخۆش + ئی] چلۆنایەتی بۆنخۆش، بۆنخۆش بوون.

بۆنخۆشکە (گیا.)[بۆنخۆش + کە] گیایەکی بۆنخۆشە، لە زەوی بوورە دەڕوێ، نیو میترێک بەرز دەبێتەوە، لاسکی درێژە و لق و پۆپی چڕ و پڕە، گوڵی وەکوو ئی بابوونە وایە، شیرەیەکی لێدەگیرێ زۆر تاڵە، ژەهرە و زەمانی پێشوو بۆ چار کردنی نەخۆشی ئیفلیجی، لۆغە، لەرزۆکی، فێداری، نەخۆشی مەعدە و جەرگ و کرمی نێو زگ، کەلکیان لێوەردەگرت. (قامووس ب ٢ ل ١٢٥)

بۆنخۆشکەرە (گیا.)[بۆن1 + خۆش + کەر + ئە] گیایەکە وشکی دەکەن بۆ ناو جلکان. (هەنبانە ب ١ ل ٦٥)

بۆندار (ئان. فا)[بۆن1 + دار2][پەه: بۆیدار] ١- هەر شتێکی بۆنی خۆشی لێبێ. بۆدار، بۆنخۆش، بێندار، بیهندار. ∷ سنگ و بەرۆکت بۆنداره، دەڵێی قەتاری خواجە حەسەنی بەغدایەی و بارە عەترت پێیە (سەعید و میرسێوەدین ل ٧). ٢- هەر شتێک بۆن بدا، بە بۆن.// بێ بۆن. ٣- قسەی بە کینایە و بە تەوسەوە کە مانای جگە لە مانای سەرەکی بێ.

بۆندڕ (نا. ل)[بۆن1 + دڕ] بڕ: بۆدڕن

بۆندڕن (نا. ل)[بۆن1 + دڕ + ن] بڕ:

بۆدڕن

بۆنسۆ (نا. ل)[بۆن1 + سۆ2] بڕ: بۆسۆ

بۆنگ (نا. چا)[؟][سۆر] کاری خاوێن کردنەوە و خۆش کردنی پێست بۆ مەشکە. **~ کردن:** خۆش کردنی پێستی مەر و بزن و گا بۆ مەشکە.

بۆنگچی (نا. فا)[بۆنگ + چی] کەسێک کە پێستەی بۆ مەشکە خۆش دەکا.

بۆنگچێتی (حم.)[بۆنگچی + ئێتی] کار و پیشەی کەسێک کە پێست بۆ مەشکە خۆش دەکا.

بۆن و بەرام (نا. ل)[بۆن1 + و + بەرام] بڕ: بۆن و بەرامە

بۆن و بەرامە (نا. ل)[بۆن1 + و + بەرامە] کۆمەڵە بۆنێکی خۆش کە هەموو دەورووبەری خۆی دادەگرێ و هەموو هەستی پێدەکەن، بۆن وبەرام، بەرامە، بۆبەرامە، بۆوبەرامە.

بۆنە (نا.)[بڕ: بیانوو] ١ـ لە بەر، بۆ خاتری. :: بە بۆنەی تۆوە ئێمەش پلاوێکمان لە ماڵە خەزوورت خوارد. ٢ـ بیانوو.

بۆ و بەرامە (نا. ل)[بۆ1 + و + بەرامە] بڕ: بۆن و بەرامە

بۆهەڕنەهووت (نا. ل)[بۆ1 + هەڕنەهووت] کۆمەڵە بۆنێکی ناخۆش کە مرۆ گێژ دەکا. :: ئەو بۆ هەڕنەهووتە چیە بە وڵاتەوە وەربوو زوو پەنجەرەکان بکەنەوە.

بۆی (نا.)[زا] بڕ: بۆن

بۆیاغ (نا.)[تور: boya] ١ـ دەرمانێک کە سەر و سمێڵی پێ ڕەنگ دەکەن، بۆیە2/٢. ٢ـ ئەو دەرمانەی کە کەوشی پێ ڕەنگ دەکەنەوە، واکس.

بۆیاغچی (نا. فا)[بۆیاغ + چی] کەسێک کە کاری ڕەنگ کردنەوەی کەوشە، کەسێک کە واکس لە کەوشان دەدا.

بۆینباخ (نا. ل)[تور: boyun (مل) bağı(بەند)] پارچەیەکی دوراو و ئامادەی تایبەتی بە ڕەنگ و گوڵی جۆراوجۆر کە دەچێتە بن یەخەی کراسەوە، گرێی تایبەتی لێدەدەن و پتر دەگەڵ کۆت و شاڵوار دەبەسترێ، کراوات.

بۆیە^{1} (شر.)[بۆ + یە] ١ـ لە بەر ئەوە،

لە بەر ئەمە، چونکە. ⁂ هەوا ساردە بۆیە ئەو کراسە ئەستوورەم دەبەر کردوە. ٢ـ وڵامی بۆچی یا بۆ بە مانای هەروا. ⁂ بۆ کار ناکەی؟ ـ پێم خۆشە بۆیە! & بۆیەکە، بۆیەکا، بۆیەکانێ، بۆیەکوو.

بۆیە^{2} (نا.)[تور: boya] ١ـ ئەو مادەیەی کە دەرک و دیواری پێ رەنگ دەکەن. ٢ـ بڕ: بۆیاغ.

بۆیەچی (نا. ل ـ ئان. ل)[بۆیە2 + چی] نەقاشێک کە دەرک و پەنجەرە و دیوار رەنگ دەکا.

بۆیەکا (شر.) بڕ: بۆیە1

بۆیەکانێ (شر.) بڕ: بۆیە1

بۆیەکوو (شر.) بڕ: بۆیە1

بۆیەکە (شر.) بڕ: بۆیە1

بوو^{1} (نا.)[بڕ: بووم1] زەوی.

بوو^{2} (نا.)[بڕ: بووم 2] کوند، کوندەبوو، بایەقوش.

بوو^{3} (نا.)[باش ـ زا] بڕ: بۆن1

بووئا (گیانـ.)[فەر: Boa] مارێکی گەورە و درێژ و بێ ژارە کە لە هیند و ئامریکای باشووریی دەژی، لە دەوری نێچیری دەهاڵێ و دەیکووژێ و قووتی دەدا.

بووجی (گیانـ.)[باک: بووجی ـ زا: بوویجی] توتکە سەگ، توڵە.

بوودجە (نا.)[فەر: budget] داهات و خەرجی گشتی وڵاتێک، یانە، کۆمەڵەیەک یا کەسێک.

بوودڕ (نا. ل)[بوو1 + دڕ] ١ـ زەوی دادڕاو، کەنداڵ، رەهۆڵ. ⁂ هێندێک کەس دەیانگوت: کەس نەیدیوە بڕوا ئەو دوژمنە، پێموایە کوژراوە/ بزانن کەلاکی لە چ بوودڕێک، لە چ بن بەردێک بە جێ ماوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣٦) ٢ـ زەوی هەڵکەندراو، زەوی کون کراو، رەهەند، نەغم، لەغەم. ٣ـ [باک] کونی گیاندار لە زەوی دا، لان. ~ **لێدان:** هەڵکۆڵینی زەوی بۆ سەر دەرهێنان لە شوێنێکی دیکە، رێگا لێدان بە بن زەوی دا، رەهەند لێدان.

بوودەڵە (ئان.)[عەر:] مرۆڤی خوێڕی و هیچ و پووچ، مرۆڤێک کە کەسایەتی لە نێو خەڵک دا نەبێ، هیچەکە، هیچ و پووچ، خوێڕی.

بوور^{1} (نا.) بڕ: بوورە

بوور^{2} (ئان.)[باش] بڕ: بۆر1

بوورا (نا.)[؟][باک] پەیوەندی نێوان ژن پیاوێک دەگەڵ برای ئەوکەسە، برای مێرد، شووبرا، هێوەر.

بوورانەوە (چا. ل)[بووران + ئەوە] دڵ لە خۆ بوونەوە و بێهۆش کەوتن لە برسان یا لە ترسان، لە سەر خۆ چوون، بووردنەوە.

تێبینی: بوورانەوە و بووردنەوە لە وشەی بۆر کەوتوە و ئەویش لەبەر رەنگ گۆڕینی مرۆڤە. لە کوردەواری دا بۆ وەهۆش هێنانەوەی کەسی بووراو بۆسۆی وەبن لووت دەگرن.

بووردن (چا. ل)[هیک: ڤیتەر ـ ئەو: ڤیتەر ـ پەه: ڤیتەرتەن، ڤیتارتەن] ١ـ تێپەڕین، رابوردن. ٢ـ خۆش بوون، بەخشین، لێبوردن. ٣ـ زۆر گەیشتن و تەپینی تەڕەکاری (کاڵەک، شووتی، هاروێ، ...)

بووردنەوە (چا. ل)[بووردن + ئەوە] بڕ: بوورانەوە

بوورس (نا.)[ئال: börse] بازاڕی مەعامەلە و کڕین و فرۆشی وەرقە بابیدارەکان.

بووڕۆس (نا.)[زا] بڕ: بۆرس

بووره (نا.)[باک: بۆر ـ ناو: بوور، بووره ـ زا: بۆر، بوره] زەوییەک کە قەت نەکێڵدرابێ.

بوورین (چا. ل)[بڕ: بووردن] ١ـ بڕ: رابوردن. ٢ـ بڕ: لێبوردن.

بووز^{1} (گیا.)[باک: بزوو، بزی ـ ناو: بووز، بەوز] دارێکی خۆڕسکە، زۆر بەرز نابێتەوە و لە مێشە و دارستان و لێڕەوار دەڕوێ، گەڵاکانی وەک گەڵای توو وایە، هەندێک لە گەڵاکانی وەک تۆپ خڕ دەبنەوە و کە نێوەکەی پڕ دەبێ لە گەرای مێشوولە. لە کوردستان زۆرە و پتر بۆ سووتاندن کەلکی لێوەردەگرن، Ulmus ناوی لاتینی ئەم دارەیە، ناروەن، ناروەند، نارەوەن، دارمێشوولە، دارتۆفانە، دارەوەن.

بووز^{2} (نا.)[؟] گونجاو. تەنیا دەگەڵ چاوگی خواردن مانا دەدا. **بۆ ~ خواردن:** لوان، گونجان. ⁂ بە داخەوە بۆم بووز ناخوا بێم و سەرت بدەم.

بووز^{3} (نا.)[تور: buz] بڕ: سەهۆڵ

بووزوو (نا. ل)[بووز (بزن) + ئوو] [باک: بووزوو، بزوون ـ ناو: بووزوو، بزوو، بۆژۆ] قوماشێکی تۆڕی هەندێک ئەستووری تایبەتی کوردستانە، باریک

و درێژە، که جۆلا له مەرەزی بزن سازی دەکەن و رانک و چۆغەی لێ دروست دەکەن و گۆیا مار ناتوانێ له سەر رانکەوە پێوە دا و له بەر کون کون بوونی پارچەکە ددانی تێی دا گیر دەخوا و ددانی دەکێشرێ، شاڵ.

تێبینی: بووزوو و هاوتاکانی له وشەی بزن کەوتوون، ئەوەش دیاره له بەر مەرەزی بزنەکەیه. له زمانی پەهلەویی دا بوز پەشمێن به مانای بووزوو هاتوه.

بووزەڵه (نا. ل)[بووزوو + ئەڵه] بەرهەڵبێنەیەکه که له بووزوو سازی دەکەن و ژن و کابان بۆ کار دەبەری دەکەن و سینگ و باسکیان دادەپۆشێ.

بووژ (ر.)[له: بووژانەوە] له رەگی بووژانەوە دەکەوێ و به ناوەوە دەلکێ و مانای بووژێنەر دەدا. ئەوەندی من بیستوومه تەنیا له وشەی ئاوربووژە دا هەیه.

بووژاندنەوە (چا. م)[بووژاندن + ئەوە] ١ـ زیندوو کردنەوە گیانداری له حاڵی مەرگ دا. ٢ـ زیندوو کردنەوەی دار، گیا و گوڵ که له حاڵی سیس بوون و ژاکان دا بن. ٣ـ وەگەڕ خستنەوەی داب و نەریت و هەر شتێکی له بیر کرابێ. ٤ـ هێنانەوە سەر حاڵی خۆشی کەسێکی نارەحەت و داماو. ٥ـ هەڵایساندنەوەی ئاگری دامرکاو. ٦ـ گەشاندنەوەی رەژی وپۆلووی ئاگر.

تێبینی: بووژاندنەوە و بووژانەوە له چاوگی له بیر کراوی بووژان کەوتوه که ئیمرۆکه برەوی نەماوە. بوج buj له ئەوێستا دا و بۆژییتەن له زمانی پەهلەویی هاوڕیشەی بووژانەوەی کوردیین و به مانای رزگار کردن و نەجات دان هاتوون.

بووژانەوە (چا. ل)[بووژان + ئەوە] ١ـ زیندوو بوونەوەی کەسێک یا گیانداری له حاڵه مەرگ دا. ٢ـ زیندوو بوونەوەی دار، گیا و گوڵی سیس و ژاکاو. ٣ـ وه برەو کەوتنەوەی داب و نەریتی له بیر کراو. ٤ـ هاتنەوە سەر حاڵی کەسی داماو و پەشێو. ٥ـ گەشانەوەی ئاگر و پۆلووی دامرکاو.

بووسه (نا.)[باک] بڕ: بۆسە/١.

بووفه (نا.)[فەر: buffet] ١ـ شوێنی فرۆشتنی ساردی و خواردەمەنی له نێو رستوران و شوێنی دیکه. ٢ـ شوێنی نان خواردن له جێگاگەلی وەک ئێزگای قەتار و تەماشاخانه. ٣ـ قەفەسەی نێو ماڵ که

کەرەسەی سەر سفرەی تێدا دەچنن.

بووک (نا.)[ئەو: وەذوو ـ سان: ڤەدهوو ـ پەه: ڤەیۆ. بەخ: بیک. باک: بووک ـ ناو: بووک، وەوی ـ باش: وەیوی ـ هەو: وێو، وەیوی، وەوە، وەیوە ـ زا: ڤەیڤە، ڤێو، ڤێڤ] ١ـ کچێک کە قەرارە شوو بکا و بۆ ئەم مەبەستە ئامادەی دەکەن، تای زاوا لە زەماوەند دا. ٢ـ کچی شوو کراو و لە ماڵە زاوا. ∷ فاتم بووکی ماڵە کاک کەریمە. ٣ـ لەیستووکی بە شکڵی مێینە لە پلاستیک، پارچە یا لە هەرچی بێ و کچۆڵە یاری دەگەڵ دەکەن، بووکەشووشە، بووکەچینی، بووکۆڵە، بووکەڵە، وەویلە، وێوڵێ، بووکک. ٤ـ ئەو داوەڵەی کە بۆ بووکەبارانە سازی دەکەن. ٥ـ ماکێتی ساز کراو بە شێوەی مرۆڤ کە جل فرۆش و خەیات جلی دەبەر دەکەن. ٦ـ [باک] نێو و نێوەڕاستی شووتی. ٧ـ [باک] باپشکێو. ~ **بردن:** گواستنەوەی بووک بۆ ماڵە زاوا، بووک گواستنەوە. ~ **دابەزاندن:** گەیشتنی بووک بۆ ماڵە زاوا و هێنانە خواری لە ئەسپ یا ماشێن. ~ **گواستنەوە:** بردنی بووک لە ماڵی باوکییەوە بۆ ماڵە زاوا، بووک بردن. ~ **گۆڕینەوە:** گۆڕینەوەی بووک لە ژن بە ژنە دا لە نیوەی ڕێگا. بەم چەشنە کە کەس و کاری بووکەکان هەتا نیوەی ڕێگا دێن و لەوێ بووکەکان دەگۆڕنەوە و هەرکەس بووکی خۆی دەباتەوە. **بووکی ماڵە باب بوون:** (کنـ.) هەر لە ماڵ باب دا مانەوەی کچ و مێرد پەیدا نەکردن. **بە ~ بردن:** (کنـ.) حەیا بردن، ئابڕوو بردن، لە هەڵڵا دانی کار و مەسەلەیەک. ∷ خزم و کەسم هەر بزاننەوە کە من قومار دەکەم دەست بەجێ بە بووکم دەبەن. || **بووکی بەهار:** (کنـ.) گوڵ. **بووکی دانەبەزیو:** (کنـ.) کچێک کە لە نێوماڵ دا دەست لە هیچ نەدا و کاران نەکا. ∷ کچێ ئەوە بۆ هیچ ناکەی دەڵێی بووکی دانەبەزیوی هەستە یارمەتی دایکت بدە! **بووکی دەریایی:** (گیانـ.) گیاندارێکی دەریاییە وەک قرژانگێکی درێژ و زۆر جوان کە ئاخری لەشی دەگاتە چوار پەڕە کە بۆ جووڵە دە نێو ئاو دا کەلکی لێوەردەگرێ. جووتە چنگەکانی ئەم گیاندارە گەورە و زۆر بە هێزن و بۆ ڕاوی گیاندارانی بچووک کەلکی لێوەردەگرێ، درێژایی دەگاتە نیو میتر و قورساییشی هەتا پێنج کیلۆش دیتراوە. ئەورووپاییەکان گۆشتەکەی دەخۆن و هەر لەبەر ئەمە ڕاو دەکردرێ،

homarus ناوی لاتینی ئەم گیاندارەیە، قرژانگی دەریایی. **بووکی ڕۆژ:** (کنـ.) هەتاو، خۆرەتاو. **بووکی سوور:** (کنـ.) ١ـ بووکێک کە کچ بێ و بێوەژن نەبێ. ٢ـ جنس و کاڵای باش. **بووکی سەر تاقەی:** (کنـ.) کیژ و ژنی زۆر جوان. **بووکی عەرەب:** (کنـ.) مەککە. **بووکی ماڵان:** (کنـ.) کچی کارزان و کارکەر. **بووکی یەکشەوە:** کچێک کە لە شەوی زەماوەند دا مێردەکەی بکوژرێ یان بمرێ.

بووک بووکێن (نا. ل)[بووک + بووک + ئێن] ١ـ کایە کردنی منداڵ بە تایبەت کچۆلان دەگەڵ بووکی یاری، بووک بووکێنە. ٢ـ بوون بو بووک و زاوای قەستی لە لای منداڵان بۆ کایە و یاری. (تاقمێک منداڵ کوڕ و کچێک دەکەنە بووک و زاوا و وەک شایی و داوەت بە خەیاڵ زەماوەند دەگێڕن.)

بووک بووکێنە (نا. ل)[بووک + بووک + ئێنە] بڕ: بووک بووکێن/١.

بووک خنکێنە (نا. ل)[بووک + خنکێنە (خنکاندن)] هەرکام لە ئێسکەکانی ملی مریشک.

بووکک (نا. ل)[بووک + ک][باک] بڕ: بووک/٣.

بووک مار (گیانـ.)[بووک + مار1][باک] بڕ: مارمێلکە

بووکنی (ئان. ل)[بووک + ن + ئی] ئەو کەسانەی کە لە ماڵە زاواوە دەچنە ماڵە بووک و بووک دەگەڵ خۆیان دێننەوە ماڵە زاوا.

بووکەبارانە (نا. ل)[بووک + ئە + بارانە] داوەڵێکە لە کاتی بێ بارانی کە مەترسی ویشکەساڵی هەیە منداڵ ساز دەکەن. دوو داری ڕاست و چەپ لێک دەبەستن و پەڕۆی بە سەر دادەدەن و تاقمێک منداڵ بە کۆڵانانی دا دەگێڕن و هەرا دەکەن: بووکی مە بارانی دەوێ / ئاوی نێو دەغڵانی دەوێ / دەرزیلەی کچۆڵانی دەوێ. دەگەنە بەر هەر دەرکەیەک خەڵک قاپێک ئاو بۆ بووکۆڵەکە دا دەکەن و بڕوایان وایە بەم چەشنە باران دەبارێ. بووکە بە بارانە، بووکە بە بارانێ، بووکەبارانێ، وێوڵەبارانێ.

بووکەبارانێ (نا. ل)[بووک + ئە + باران + ئێ] بڕ: بووکە بارانە.

بووکە بە بارانە (نا. ل)[بووک + ئە + بە + بارانە] بڕ: بووکەبارانە

بووکە بە بارانێ (نا. ل)[بووک + ئە

+ به + باران + ئێ] بڕ: بووکه بارانه.

بووکەجندە (گیانـ.)[بووک + ئە + جندە] جۆرێک مارمێلکەی ئاویی پنۆک پنۆکی ڕەنگاوڕەنگی جوانە، هەر بە قەرا مارمێلکەیە و شکڵی ئەویشی هەیە، لە کانی و دەراو و گۆل و شوێنی کەم ئاو و تەنک دا دەژی و لە بەر ڕەنگەکانی ئەو ناوەیان لێناوە.

بووکەچینی (نا. ل)[بووک + ئە + چینی] بڕ: بووک/٣.

بووکەسوورە (گیانـ.)[بووک + ئە + سوور + ئە] مەلێکی چووکە بە قەرا چۆلەکەیەک دەبێ، بەر سینگی سووری ئاماڵ زەردە، Erithacus rubecula ناوی لاتینی ئەم مەلەیە، سینگ سوور. (فار: سینه سرخ ـ عەر: ابوالحناء). ‖ **بووکەسوورەی ئێرانی:** ١٧ سانتیمێترە. نێرەیان پشتی بۆری ئاماڵ شینە. لاجانگی ڕەشە. برۆ و گەرووی سپییە. سینگ و تەنیشتی سووری نارنجییە، کلکی ڕەشە. مێیەیان ڕەشایی لاجانگی نییە (فەرهەنگی باڵندە ل ٥٦) Irania gutturalis ناوی لاتینی ئەم مەلەیە.

بووکە سەماکەرە (نا. ل)[بووک + ئە + سەما + کەر + ئە] بووکۆڵەیەکە لە پارچە ساز دەکردرێ و نێوەکەی بە لۆکە یا شتی دیکە داخننەوە.

بووکەسی (گیانـ.)[بووک + ئە + سی2] لە گشت قازەکان جوانتر و چووکترە. پەڕ بەڵەکە، مل، سینگ و لاجانگی سوورە. خەتێکی پانی سپی بە تەنیشت دا کشاوە. لاق و دندووکی چووک و ڕەشن. لە نێوانی چاو و دندووکی خاڵێکی سپی هەیە، Branta ruficollis ناوی لاتینی ئەم قازەیە.

بووکەشووشە (نا. ل)[بووک + ئە + شووشە] بڕ: بووک/٣.

بووکۆڵە (نا. ل)[بووک + ئۆڵە] بڕ: بووک/٣.

بووکەڵە (نا. ل)[بووک + ئەڵە] بڕ: بووک/٣.

بووکینان (نا. ل)[بووک + ئین + ئان] [باک] دیوی بووک و زاوا لە شەوی زەماوەند دا، پەردە، پەردوو، پاشپەردە.

بووکێنی (نا. ل ـ ئان. ل)[بووک + ئێن + ئی] ١ـ جل و بەرگ یا هەر شتێک کە بۆ بووک کڕدراوە. ⁘ بیست ساڵە زەماوەندمان کردوە بەڵام هێشتا جلی بووکێنیم هەر ماوەتەوە. ٢ـ ئەو ماوەیەی کە کچی تازە شوو کردوو لە ماڵێک بە

بووک حیساب دەکردرێ.

بوول (ئان.)[؟][باک] پشتکوور، کوورٍ.

بوولەرزە (نا. ل)[بوو1 + لەرز + ئە] هەژیان و لەرینەوەی چینی سەرەوەی زەوی کە ئەگەر توند بێ دەبێتە هۆی وێرانی، بوومەلەرزە، بوولەرە، زەلزەلە، ئەردهەژین.

بوولەرزەپێو (نا. ل)[بوولەرزە + پێو] ئامراز و دەزگایەک کە چلۆنایەتی و رادە و شوێنی بوولەرزەی پێ ئەندازە دەگرن.

بوولەرە (نا. ل)[بوو1 + لەر (لەرینەوە) + ئە] برٍ: بوولەرزە

بوولێڵ (نا. ل)[بوو1 + لێڵ] ١ـ تاریک و روونی ئێوارە یا بەیانی، بوومەلێڵ، بوولێڵە. ٢ـ تاریک، تاریک و روون، نیوەتاریکی. ⁘ بە ئەمری رەحمانی/ تۆز بڵند بوو، بوولێڵی خستە بەری عاسمانی (شۆرٍمەحموود ل ٥٤)

تێبینی: دە نێوان بوولێڵ و بوومەلێڵ هەندێک کەس جیاوازی دادەنێن و بوومەلێڵ بە تاریک و روونی بەیانی و بوولێڵ بە تاریک و روونی ئێوارێ دادەنێن. لە باری وشەوە هەردووک یەک مانایان هەیە. بوو یا بووم بە مانای زەوین (هەروەک بوولەرزە و بوومەلەرزە) و لێڵش کە ماناکەی دیارە و بە گشتی یانی ئەو دەمەی کە زەوی لێڵ دەبێ یا روونی و تاریکی تێکەڵ دەبن کە ئەویش هەر دوو کاتی تاریک و روونی ئێوار و بەیان دەگرێتەوە.

بوولێڵە (نا. ل)[بوو1 + لێڵ + ئە] برٍ: بوولێڵ

بوولێڵی (ئان. ل)[بوولێڵ + ئی] رەنگی بوولێڵ کە نە رووناکە و نە تاریک، رەنگی خۆڵەمێشی.

بووڵ (نا.)[پەه: ڤەر][هەو ـ ئەر] خۆڵی پاشماوەی سووتەمەنی دوای سووتان، خۆڵەمێش، خۆڵەکەوە، خۆڵی، مشکی. ⁘ ئازیزم! ئاهیر دووریی باڵای تۆ/ جەستەم کەرد وە بووڵ، شەماڵ بەرد پەی کۆ (مەولەوی ل ٢٥).

تێبینی: بووڵ هاومانایە دەگەڵ ڤەر var یا ڤەرر varr ـ ی پەهلەویی بە مانای خۆڵەمێش و هاوریشەیە دەگەڵ رەنگی بۆر بە لە بەر چاو گرتنی ئاڵوگۆرٍیی دوو پیتی « ڵ » و « ر » دەگەڵ یەکتر.

بووڵاو (نا. ل)[بووڵ + ئاو] خۆڵەمێشێک کە دەگەڵ ئاو تێکەڵاو کراوە، خۆڵاو. بووڵاو بۆ رەنێو هێنانی

کشمیش و سەبزە هەروەها دروست کردنی مرەبا و هەندێک شتی دیکە کەلکی لێوەردەگرن.

بووڵەمڕ (نا. ل)[بووڵ + ئە + مڕ] خۆڵەمێشی داغ، زیلەمۆ، ژیلەمۆ، ژیلە، بیلمر.

تێبینی: مڕ لە چاوگی دامرکان کەوتوە و خودی دامرکانیش لە مردن.

بووڵەوەرە (نا. ل)[بووڵ + ئە + وەر + ئە] تیژاوی خۆڵەمێش کە بە بن دار و رەزی دادەکەن بۆ کوشتنی میمڵ و کرم و گیانداری بە زیان.

بووم^{1} (نا.)[هیک: بهوومیی ـ ئێک: بووما ـ ئەو: بوومی ـ هەخ: بووم، بووما، بوومیی ـ سان: بهوومی، بهوو ـ پەه: بووم. ناو: بوو، بۆ، بووم ـ هەو: بووم] ١ـ زەوی، سەرزەوی، عەرد، هەرد، ولات. ٢ـ پارچەیەکی ئامادە و خۆش کراوە کە نەققاشی لە سەر دەکەن.

تێبینی: بووم و هاوتاکانی لە کوردیی دا بە دەگمەن مەگەر لە ئەدەبیات دا بە تەنێ بێن، بەڵام لە وشەکانی لێکدراو دا هێشتا ماون، وەک بوومەلەرزە، بوودڕ، بوومەڵێڵ، بووم ریخ، هەرد و بۆ، بووڵێڵ و...

بووم^{2} (گیان.)[عەر: بووم] کوند، بوو2، کوندەبوو. ⁂ بە یادی کونجی تۆ حاجی وەکوو بووم/ لە مەعموورە دەچێتە ناو کەلاوە (حاجی قادر ل ١١٣).

بووم ریخ (نا. ل)[بووم1 + ریخ] زەوییەکی سووک کە هەمووی خاک نەبێ و رەڵم و خیزی دەگەڵ بێ.

بوومەکوێرە (گیان.)[بووم2 + ئە + کوێر + ئە] بڕ: کوند

بوومەلەرزە (نا. ل)[بووم1 + ئە + لەرز + ئە] بڕ: بوولەرزە

بوومەڵێڵ (نا. ل)[بووم1 + ئە + لێڵ] بڕ: بووڵێڵ

بوون (چا. ل)[ئێک: بەڤە، بەڤ، بوو ـ ئەو: بوو، بەڤ ـ هەخ: بەڤ ـ سان: بهەڤەتی ـ پەه: بووتەن، بوتەن. روس: بیت ـ ئین: be. باک: بوون ـ ناو: بوون ـ باش: بوین ـ هەو: بیەی ـ زا: بیاییش] ١ـ لە دایک بوون، بە دونیا هاتن. ⁂ کەس بە دوعا نەبوە، بە تووک بمرێ (پەند). ٢ـ مەوجوودیەتی بوونەوەر. ⁂ ئەو گوڵدانە لە کوێ بوو هەر لە وێی دانێوە. ئێرە پێشتر دێ بوە بەڵام ئێستا بۆتە شار. ٣ـ پێگەیشتنی دارەبەر و حاسڵات. ⁂ گەنمەکان بوونێ بەڵام

سێوەکان هێشتا نەبوونێ. ٤ـ چاوگی یاریدەدەر بە چاوگی دیکە، بۆ سەرف کردنیان لە رابوردوو دا. ⁙ نەمابوو، هەڵاوەسرابوو، کاتێک میوانەکان هاتن نانمان خواردبوو. ٥ـ هەبوون. ⁙ پووڵم نەبوو دەناماڵێکم هەر دەکڕی. ٦ ـ ئاو هاتنەوە، راحەت بوونی ژن و پیاو لە کاتی نزیکی. **بوون بە(بوونە):** ١ـ پێگەیشتن. ⁙ کوڕەکانم بوونە دوکتوور. ئەحمەد بۆتە دوو ساڵە. ٢ـ تەبدیل بوون، گۆڕان بە شتێکی دیکە. ⁙ ئاوەکە بۆتە سەهۆڵ. وڵات هەمووی بۆتە قوڕ.

بوونەوە (چا. م)[بوون + ئەوە] ١ـ لە سەرڕا بوون، ژیانەوە. ⁙ هەر ددانە رزیوەکەیان کێشام سوکناییم هاتێ دەتکوت تازە لە دایک بوومەوە. ٢ـ دیسان بوون، پەیدا بوون، وەچنگ کەوتن. ⁙ تازە کوڕی وا چاک نابێتەوە. ٣ـ کرانەوە، وەبوون. ⁙ دەرکە بۆتەوە فەرموونە ژوور. ٤ـ کرانەوەی غونچە، پشکووتن. ٥ـ لێبوونەوە، تەواو بوون. ⁙ ئەو منداڵە هێشتا لە شیر نەبۆتەوە. سەعات چوار لە کار بووینەوە. ٦ـ کەوتن، جیا بوونەوە، لێبوونەوە. ⁙ سێوێک لە دار بۆوە و بە سەر کابرای رێبوار دا کەوت. ٧ـ چاوگی یاریدەرە بۆ سەرف کردنی کرداری دیکە لە زەمانی رابوردوو دا. ⁙ چووبوومەوە، نەهاتبوومەوە، منداڵێکیان دیتبۆوە.

بوونەوەر (نا. ل، ئان. ل)[بوون + ئە + وەر] هەرچێک کە هەبێ (گیاندار و بێ گیان)، مەوجوود.

بووی (نا.)[زا] برِ: بۆن

بوویجی (نا.)[زا] برِ: بووجی

بها (نا.)[باک] برِ: بایەخ

بهار (نا.)[باک] برِ: بەهار

بهشت (نا.)[باک] برِ: بەهەشت

بهن^{1} (نا.)[باک] برِ: بۆ1

بهن^{2} (نا.)[باک] برِ: بین1

بهور (نا.)[باک] برِ: بوار1

بهورتن (چا. م)[باک] برِ: بواردن

بهوشت (نا.)[باک] برِ: بەهەشت

بهۆست (نا.)[باک] برِ: بست

بهۆک (نا.)[باک] برِ: بەی

بهیڤ (نا.)[باک] برِ: بادام

بهیستن (چا. م)[باک] برِ: بیستن

بهێشت (نا.)[باش] برِ: بەهەشت

به (ئام.)[ئێک: پەتی ـ ئەو: پەئیتی ـ هەخ: پەتیی ـ پاز: پە ـ پار: پەذ ـ پەھ: پەت. باک: پێ، ب ـ ناو: بە، وە ـ باش: وە ـ هەو: بە ـ زا: ڤە] ئامرازە و بۆ ئەم مەبەستانە بە کار دەبردرێ:

١ـ بۆ سوێند خواردن. ⁘ بە سەری بابم، بە خودای، بە گۆڕی کاکم. ٢ـ بۆ دیاری کردنی چلۆنایەتی کەلک وەرگرتن لە شتێک یا ئامرازێک. ⁘ بە دەست چۆلەکەیەکم گرت. بە مشار دار دەبڕنەوە. ٣ ـ بۆ پرسیار و وڵام دانەوەی. ⁘ بە چەند؟ ـ بە دووسەد تمەن! بەچی؟ ـ بە دووچەرخە! بە کوێ دا؟ ـ بە سەرێ دا! ٤ـ پێش ناوی هەندێک گیانداری نێر دێ و مەیلی مێینە بەوان نیشان دەدا. ⁘ بەکەڵ، بە بەران، بەفاڵ، بەتەگە. ٥ـ دوو ناو یا دوو ئاوەڵناوی دووپات کراوە تێکدەکاتەوە و ئاوەڵناوێکی نوێ ساز دەکا، ئاو2، ئان4، ئام4، ئا14. ⁘ دووربەدوور، شاربەشار، سەربەسەر، دەست بە دەست.

به ئاستەم (ئاک. ل)[بە + ئاستەم] زۆر کەمتر لە حاڵەتی ئاسایی، کەمێک، نەختێک، بە سەبرا، بەحاڵ. ⁘ بە ئاستەم سەری لە دەرگا دەرهێنا. رادیۆکە بە ئاستەم دەنگی دەهات. **به ئاستەم و دوو بەڵا:** زۆرزۆر کەم، کەمووچکێک، ئاهێک. ⁘ بە ئاستەم و دوو بەڵا قۆڵم داڕووشاوە.

به ئاشکرا (ئاک. ل)[بە + ئاشکرا] ١ـ بێپەردە، بێ داپۆشین و شاردنەوە، بە عالەمی ئاشکرا. ⁘ مانگا بە دزی کەڵ دەگرێ، بە ئاشکرا دەزێ. (پەند). ٢ـ بێپێچ و پەنا، روون.

به ئاشکرایی (حم.)[بە + ئاشکرایی] بێپەردەیی، بە ئاشکرا. ⁘ بە ئاشکرایی قسەکەت بکە و لە کەس مەترسێ!

به ئاگا (ئان. ل)[بە + ئاگا] ١ـ وەخەبەر، نەخەوتوو، هەستاو لە خەو. ٢ـ هەواڵی مەسەلە یا شتێک زانین، خەبەردار، ئاگادار. **~ بوون:** ١ـ وەخەبەر بوون، هێشتا نەخەوتن. ٢ـ خەبەردار بوون، ئاگادار بوون. **~ بوونەوە:** لە خەو هەستان، وە خەبەر هاتن، بە ئاگا هاتن. **~ کردنەوە:** وەخەبەر هێنانی کەسێک لەخەو، هەستاندن. **~ هاتن:** بڕ: بە ئاگا بوونەوە.

بەئاڵۆش (ئان. ل)[بە + ئاڵۆش] حاڵی کەسێک کە ئالۆشی هەیە، ئاڵۆشدار، ئاڵۆشاوی.

بەبا (ئان. ل)[بە + با6] حاڵی سەگ، گورگ یا چەقەڵێکی دێڵ کە مەیلی جووت بوونی هەیە. **~ بوون:** هەوا و هەوەسی جووت گرتنی دێڵەی سەگ و گورگ و چەقەڵ. ⁙ ئەگەر دێڵ بەبایە / سەگ دێ لە بەغدایە (پەند).

بە بازاڕ (ئان. ل)[بە + بازاڕ] دوکاندارێک کە بازاڕی خۆشە و شمەکەکەی دەفرۆشرێ، بازاڕخۆش. // بێ بازاڕ. **~ بوون:** ١- بڕ: بازار هەبوون. ٢- شێوە رستەیەکە کڕیار یا ناسیاوی دەکاندار وەک سپاس و ئاواتی فرۆشی زۆر دەریدەبڕێ. ⁙ فەرموو چایەکی بخۆوە! - بە بازاڕ بی دەبێ بڕۆم.

بەبر (گیانـ.) بڕ: بەور1

بەبڕ (ئان. ل)[بە + بڕ] بەحوکم، بەبڕشت. **~ بوون:** بڕشت هەبوون، بەحوکم بوون، بڕ هەبوون.

بەبڕشت (ئان. ل)[بە + بڕشت] ١- مرۆڤی بەکار و کار لە دەست هاتوو. ٢- زەوی بە پیت کە حاسڵی زۆر بدا. & بەبڕ. **~ بوون:** ١- حوکم رۆیشتن، بە دەستەڵات بوون، بەبڕ بوون. ٢- حاسڵ دانی زۆری زەوی.

بەبک (نا. ل)[بەبە + ک][باک] بڕ: بەبە

بەبلە (نا. ل)[بەبە + لە][ئەر] بڕ: بەبە

بەبۆ (نا.)[؟] گوێزێکە لە یاری سافێن دا دەشکێ و منداڵەکان بۆ چنینەوەی پەلاماری دەدەن و هاوار دەکەن بەبۆیە، بەبۆیە (قامووس ب ٢ ل ١٣٤).

بەبە (نا.) منداڵی ساوا، منداڵێک کە هێشتا زمانی نەکردۆتەوە، بەبک، بەبلە، بەبەلە.

تێبینی: ئەو وشەیە لە زمانی منداڵانەوە وەرگیراوە. لە زمانی ئینگلیسی دا babe وbaby بەو مانایەیە.

بە بەخت (ئان. ل)[بە + بەخت] کەسێک کە شانس و بەختی هەیە. **~ بوون:** شانس هەبوون، بەخت هەبوون، لە سەر بەخت بوون.

بە بەر (ئان. ل)[بە + بەر1] دار و درەختی بەردار، داری بە بەر گەیشتوو.

بە بەران (ئان. ل)[بە + بەران] حاڵی مەڕێک کە مەیلی جووت بوونی دەگەڵ بەران هەبێ.

بە بەقا (ئان. ل)[بە + بەقا] کەسێک

کە لە سەر بەڵێنی خۆیەتی، شیاوی باوەڕ و بڕوا، جێ بەقا.

بەبەلە^{1} (نا. ل)[بەبە + لە] بڕ: بەبە.

بەبەلە^{2} (نا.)[باک] بڕ: بیبیلە

بە بەینەت (ئان. ل)[بە + بەینەت] کەسێک کە لە سەر پەیمان و بەڵێنی خۆی بێ، بە بەقا، بە وەفا. ∷ ئەمن چ بکەم بۆ قاسیدێکی بە بەینەت و بە بەقا/ بینێرەوە کن چەلەنگێ ئەوێ کاولە دنیایە (پایزە ل ٣٣).

بەبێ (پێش.) بڕ: بێ. ∷ بەبێ تۆ ناچمە شایی.

بە بێباکی (ئاک. ل)[بە + بێباکی] بێباکانە، بوێرانە. ∷ بە بێباکی دەمێکی هات و داغی کردم و ڕۆیی / دەبێ حاڵی چ بێ بولبول، بەهار زۆر پێنەچوو ڕۆیی (وەفایی ل ٢٠٨).

بەبێزوبۆ (ئان. ل)[بە + بێز + و + بۆ] حاڵی کەسێک کە لە هەر خواردنێک بیانووبگرێ، کەسێک کە بە قێز و بێز شت بخوا. **~ بوون:** بیز لە هەموو خواردنێک کردن، هەموو شتێک بە بێزەوە خواردن.

بەبێنەبێن (ئان. ل)[بە + بێن (هێنان) + ئە + بێن (هێنان)] حاڵی شوێنێکی کە هات و چۆی زۆر لە سەرە و خەڵک رووی تێدەکەن، شوێنی میوانگر و هات و چۆ لە سەر، بە بێنەبێنە.

بەبێنەبێنە (ئان. ل)[بە + بێن + ئە + بێن + ئە] بڕ: بەبێنەبێن. ∷ تا دێ ئاوەدانتر، تا دیوەخان بە بێنەبێنەتر، ... بان خۆشخوانیش وەستاتر و ... پۆشتەتر دەبوو. (تحفە مظفریە ل ٨)

بەپانەوە (ئاک. ل)[بە + پان + ئەوە] تێگڕا، هەموو، گشت. ∷ ساز بن بە پانەوە با بڕۆینە دەر. دز ماڵەکەیان بەپانەوە بردم.

بەپشت (ئان. ل)[بە + پشت] ١ـ کەسێک کە لاگر و پشتیوانی هەیە، پشت ئەستوور. ٢ـ حاڵی شتێکی پاڵ و پشتی هەبێ و قایم وەستا بێ، پتەو، قایم. ٣ـ پەڵە دەغڵێکی خۆی لێک دابێتەوە و جێی بەتاڵی تێدا نەبیندرێ.

بەپشوو (ئان. ل)[بە + پشوو] کەسی ئارام و لە سەرەخۆ کە بە مەسەلەیەک زوو دەرهەڵنابێ، پشوودرێژ. **~ بوون:** لە سەرەخۆ بوون، دەرهەڵنەبوون.

بەپۆز (ئان. ل)[بە + پۆز] کەسێک کە پۆز و ئیفادە لە سەر خەڵک لێدا،

بەدەعیە، ترزل، لووت بەرز. ~ **بوون:** ئیفادە لێدان، بە دەعیە بوون.

بەپەلە (ئان. ل)[بە + پەلە] کارێک کە پەلە و توندی تێدا هەبێ، بەلەز، بەتاڵووکە، بەپەلەپەل. ~ **بوون:** پەلە هەبوون، پەلە کردن، بەتاڵووکە بوون.

بەپەلەپەل (ئان. ل)[بە + پەلەپەل] بڕ: بەپەلە. ፨ بە پەلەپەل مەشقەکانی نووسییەوە و بۆ کایە کردن هەڵاتە دەرێ.

بەپێ (ئان. ل)[بە + پێ] کەسێک کە لە رۆیشتن و رۆیین دا خێرایە، قۆچاغ، بەلەپا، بەلەپێ.

بەپێچ و پەنا (ئان. ل)[بە + پێچ و پەنا] حاڵی کەسێک کە کار و کردەوە و قسەی نێو خۆی بە سانایی نەدرکێنێ و گرێ و پێچی تێبخا. ፨ سەرڕاست قسەی دڵت بڵێ بۆ هێندە بە پێچ و پەنا قسان دەکەی!

بەپێچەوانە (ئان. ل)[بە + پێچەوانە] حاڵی کارێک بە دژی خۆی، چەپەوانە.

بەپێی فیلان (ئاک. ل)[بە + پێ + ی + فیل + ئان] گەلێک زۆر، زۆر و زەوەند. ፨ خاتوون ئەستی مردووە، پلاو گۆشت بە پێی فیلانە (شێخ فەرخ ل ٦٦).

بەپێیەک (ئاک. ل)[بە + پێ + یەک] زوو، گورج. ፨ بە پێیەک بچۆ بازاڕ و کیلۆیەکم گۆشت بۆ بکڕە.

بەت (گیانـ.)[عەر: بط] بڕ: مراوی

بەتارە (نا.)[؟][ئەر] فلچەیەک کە جۆلا بۆ ئاهار و چرێش لێدان کەلکی لێوەردەگرێ، فڵچە، گزکچە.

بە تاق تەنێ (ئان. ل)[بە + تاق + تەنێ] بێ هاودەم، یەک تەنە، تەنیا، بەتەنێ.

بە تاقەت (ئان. ل)[بە + تاقەت] ١ـ بە هێز. ٢ـ بە سەبر، بە حەوسەلە.// بێتاقەت. ~ **بوون:** ١ـ بە هێز بوون. ٢ـ بە سەبر و حوسەلە بوون. // بێتاقەت بوون. ~ **کردن:** بەهێز کردن.

بەتاڵ (ئان.)[عەر: بطال] ١ـ هەر شتێک کە ناوەکەی بۆش بێ و چی تێدا نەبێ. ፨ تەپڵی بەتاڵ، گۆزەی بەتاڵ. ٢ـ چوار دیواری و ماڵی چۆل کە کەسی تێدا نەبێ. ፨ ماڵی بەتاڵت پێ شک نایە بەکرێی بگرم. ٣ـ هەر قسە و نوسراوەیەک ناوەرۆکی نەبێ. ٤ـ کەسی بێ کار و بار. ፨ بەتاڵ و بێکار بۆی دەخولێتەوە. ٥ـ کەسی بێمێشک و بێ ئاقڵ، مێشک بەتاڵ. ፨ بەو قەد و

قەلافەتەی چی دەباران دا نیە و بەتاڵە.

٦- هەڵوەشان و باتڵ بوونی نوێژ. & ڤالا.

~ **بوون:** ١- بۆش بوون دەفری پڕ، هیچ دە دەفر دا نەمان. ٢- چۆل بوونی ماڵ و دوکان و شتی لەم بابەتە. ٣- بێکار بوون. ٤- بێ ئاقڵ بوون، ئاقڵ پێ نەشکان. ٥- بێ ناوەرۆک بوونی قسە و نووسراوە و شتی لەم بابەتە. ~ **کردن:** ١- رشتنی ئاوەکی دەفر. ٢- هەڵرشتن و رۆکردن. ٣- چۆل کردنی ماڵ و چواردیواری. ٤- دەست هەڵگرتن لە کار. ⁘ ئێوارێ کارەکە بەتاڵ دەکەین.

بەتالایی (حم.)[بەتاڵ + ئایی] چلۆنایەتی هەر شتێکی بەتاڵ، بۆشایی

بەتاڵ پێ (نا. ل)[بەتاڵ + پێ1] کەسێک کە لە شوێنێک بێ و بێکار وەستابێ. ⁘ ئەوە بۆ کار بەو کوڕانە ناکەی هەموو بەتاڵ پێ لە سووچی حەسار راوەستاون.

بەتاڵ و حەتاڵ (ئان. ل)[عەر: بطال و عطال] ١- کەسێک کە هیچ کار و پیشەیەکی نەبێ. ٢- حاڵی دەفر هیچی تێدا نەبێ. ٣- شوێنی چۆل کە کەسی تێدا نەبێ.

بەتاڵووکە (ئاک. ل)[بە + تاڵووکە]

بڕ: بەپەلە.

بەتام (ئان. ل)[بە + تام] حاڵی هەر خواردەمەنی و چێشتێکی چێژی خۆش بێ. // بێتام.

بەتانە (نا.)[عەر: بطانە] ئاردەمشار و چرێشی لێکدراو کە نەجاڕ بۆ گرتنی کەلێن و درزی چێو کەلکی لێوەردەگرێ.

بەتانی (نا.)[عەر: بطانية] بڕ: پەتوو

بەترپێر (نا. ل، ئاک. ل)[بەتر + پێر] [باک] بڕ: بەسر پێرێ

بەترپێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بەتر + پێرار] بڕ: بەسر پێرار

بەترپێرێ (نا. ل، ئاک. ل)[بەتر + پێرێ] بڕ: بەسر پێرێ

بە ترس (ئان. ل)[بە + ترس] بە سام، سامناک، ترسناک. ~ **بوون:** جێی ترس بوون، سامناک بوون. ⁘ ئەو رێگایەی تۆ پێیدا دەڕۆی زۆر بە ترسە.

بە ترس و لەرز (ئان. ل)[بە + ترس + و + لەرز] زۆر ترساو، بە ترسەترس. ⁘ بەترس و لەرز دەرگای کردەوە.

بە ترسەترس (ئان. ل)[بە + ترس + ئە + ترس] زۆر ترساو، بە ترس و لەرز.

بەتڵان (چا. ل) ١ـ لە کیس چوونی کات و وەخت. ٢ـ فەوتان و بە فیڕۆ چوون.

تێبینی: بەتڵان و بەتڵاندن لە ـ باطل ـ ی عەرەبی کەوتوون، تەحریف کراوە و چاوگی لێ ساز کراوە

بەتڵاندن (چا. م)[لە: بەتڵان] ١ـ کوشتنی کات و وەخت، بە فیڕۆ دانی کات. ٢ـ فەوتاندن و بە فیڕۆ دانی شتێک. ٣ـ کوشتن و فەوتاندنی کەسێک. ⁂ ئەمن و تو مەسڵەحەتە پادشای ببەتڵێنین، ئەمەش لێدەین بڕۆین (مان ل ٩).

بەتڵاو (نا. مف.)[لە: بەتڵان] فەوتاو، لە کیس چوو، زایە.

بەتوێکڵ (ئان. ل)[بە + توێکڵ] قسەیەک کە جگە لە مانای رواڵەتی مانای دیکەشی لێ بێتەوە.

بەتۆپز (ئان. ل)[بە + تۆپز] بە زۆر،بە زۆری. ⁂ فێرگەی پێخۆش نەبوو بە تۆپز بردیانە دەرس خوێندن. بە تۆپز فێرم کرد.

بەتەگە (ئان. ل)[بە + تەگە] بزنێک کە مەیلی جووت بوونی دەگەڵ نێری هەیە.

بەتەڵەب (ئان. ل)[بە + تەڵەب (عەر: طلب)] بڕ: بەفاڵ

بەتەما (ئان. ل)[بە + تەما] ١ـ چاوەنواڕ، بەهەویا، هیوادار. ⁂ بە تەمای من مەبن نایەم. هەتا مردن هەر بە تەماتم. ٢ـ داواکار، داخواز، ویستن. ⁂ بە تەمام دوکانێک بکڕم. بەتەمام ئەوساڵ دەرسەکانم باش بخوێنم. **~ بوون:** ١ـ چاوەڕوان بوون. ٢ـ ویستن، لە فکر دابوون، پێوە بوون. ⁂ بەتەمام سەرێکی نەنکم بدەم. **~ کردن:** هیوادار کردن، چاوەڕوان هێشتنەوە.

بەتەماح (ئان. ل)[بە + تەماح] کەسێک کە تەماحی پڕ نابێ، چاونەزێر، تەماحکار. **~ بوون:** تەماح هەبوون، تەماحکار بوون، تەماح پڕ نەبوون.

بەتەمەن (ئان. ل)[بە + تەمەن] کەسێک کە تەمەنی بەرەو سەر چووبێ. **~ بوون:** تەمەندار بوون، عومر زۆر بوون.

بەتەنێ (ئان. ل)[بە + تەنێ] ١ـ تەنیا، یەک تەنە، بەتاق تەنێ. ٢ـ سەڵەت، رەبەن. ٣ـ بێ کەس و کار. **~ بوون:** تەنیا بوون، کەس دەگەڵ نەبوون. **~ مانەوە:** تەنیا مانەوە، بێکەس بوون، بێ

هاودەم و دۆست بوون.

بەتیسک (ئان. ل)[بە + تیسک] بڕ: تیسکن

بەتین (ئان. ل)[بە + تین] ١- حاڵی هەر شتێک کە گەرمای زۆر بێ. ٢- (مج.) هەستی زۆر. **~ بوون:** ١- گەرم و گوڕی هەبوون. ٢- (مج.) زۆر بە هەست بوون.

بە تێڕادیویی (حم.)[بە + تێڕادیو (تێڕادیتن) + ئیی] تێڕادیتن، ئەنجام دانی کارێک بە دڵنیاییەکی تەواوەوە. ؛؛ بە تێڕادیویی هات و داوای پارەی لێکردم.

بەجا (ئان. ل)[بە + جا] بڕ: بەجێ

بەجەرگ (ئان. ل)[بە + جەرگ] مرۆی ئازا و نەترس، بەدڵ، بە غیرەت، جگەردار. **~ بوون:** بەغیرەت بوون، نەترسان.

بەجەوهەر (ئان. ل)[بە + جەوهەر] ١- بە غیرەت، نەترس. ٢- بە هونەر، هونەرمەند. **~ بوون:** ١- بەغیرەت بوون، نەترسان. ٢- هونەر و سەنعەتێک زانین.

بەجارێ (ئاک. ل)[بە + جار + ئێ] بڕ: بەجارێک

بەجارێک (ئاک. ل)[بە + جار + ئێک] بە یەکجاریی، بۆ هەمیشە، بە تەواویی، هەتا ئەبەد. ؛؛ رادیۆکەمان لەپڕ بێدەنگ بوو و بەجارێک لە کار کەوت.

بەجێ (ئان. ل)[بە + جێ] ١- کارێکی رێکوپێک و شیاو. ٢- (ئاک. ل) لە جێی، لە بری. لەبات. ؛؛ ئیمرۆ بە جێی باوکم من ئیش دەکەم. **~ بوون:** جێی خۆ بوون، کار و کردەوەیەکی رێک و پێک بوون. ؛؛ کۆششی من زۆر بە جێیە و زۆر رەوا/ چونکە قانوونی تەبیعەت وایە، وا (ناڵەی جودایی ل ٢٢).

بەچ (نا.) ١- بڕ: بێچوو. ٢- بێچووی کەروێشک.

بەچاوە (نا. ل)[بە + چاو + ئە] بڕشت و بڕی چاوی پیس، چاڤنی. **~ بوون:** کەسێک کە چاوی پیس کاری لێکردوە و تووشی کەند و کۆسپ، نەخۆشی، بەدشانسی و ئازار هاتوە، بە چاوەوە بوون، چاڤنی بوون. **~وە بوون:** بڕ: بەچاوە بوون. **~ کردن:** بە چاوی پیس روانینە کەسێک و تووشی بەدشانسی و نەخۆشی کردن.

بەچک (نا. ل)[بەچ + ک][پەه:

بەچەک] برِ: بێچوو

بەچکە (نا. ل)[بەچ + کە] ١ـ برِ: بێچوو. ⁘ بەچکەشێر، بەچکەگورگ. ٢ـ برِ: بەچە/٢

بەچگە (نا. ل)[بەچ + گە][باش] برِ: بێچوو.

بەچوارچاوان (ئاک. ل)[بە + چوار + چاو + ئان] بە وردیی، بە هەموو توانای چاوەوە. ⁘ پێشمەرگە لە کاتی ئێشک گرتن دا دەبێ بە چوارچاوانی بروانێ.

بەچوو (نا. ل)[بەچ + ئوو] برِ: بێچوو

بەچووڵە (نا. ل)[بەچ + ئووڵە] برِ: بێچووله

بەچە (نا. ل)[بەچ + ئە] ١ـ [هەو] برِ: بێچوو. ٢ـ منداڵی کورِ کە پیاو بۆ کاری جنسی دۆستایەتی دەگەڵ پێک دێنێ، لووسکە، بەچکە، بەچچە.

بەچەباز (نا. فا، ئان. فا)[بەچە + باز4] پیاوی نێرینەباز و تەبیعەت سارد کە بە منداڵی نێرینە فێرە، مناڵباز، منداڵباز، هەتیوباز، لووسکەباز، هەتیوگێ، کورِگێ.

بەچەبازیی (حم.)[بەچەباز + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بەچەباز، هەتیوبازیی.

بەچەخۆرە (نا. ل، ئان. فا)[بەچە + خۆر2 + ئە] ١ـ گۆشتی زێدەی نێو پزدان و منداڵدانی ژن کە هەندێک جار دەبێتە هۆی سەرەتانی منداڵدان. ٢ـ کرم یا گیاندارێک کە خەڵک پێیان وایە دە نێو زگی هەندێک کەس دا هەیە کە زۆر دەخۆن و تێر و قەڵەو نابن .

بەچەدان (نا. ل)[بەچە + دان4] برِ: پزدان/١.

بەچەک (ئان. ل)[بە + چەک] کەسێک کە چەکی پێبێ، چەکدار.

بەحاڵ (ئاک. ل)[بە + حاڵ] ١ـ بە زەحمەت، بەزۆری، سەخت. ⁘ بەحاڵ رازیم کرد بچێتە شایی. ٢ـ زۆر کەمتر لە حاڵەتی ئاسایی، کەمێک، نەختێک، بە ئاستەم.

بەحاڵەحاڵ (ئاک. ل)[بە + حاڵ + ئە + حاڵ] زۆر بە زەحمەت، زۆر بە سەختی. ⁘ بەحاڵەحاڵ نانی شەوێم پەیدا دەکەم.

بەحر (نا.)[عەر: بحر] دەریا، زەریا. ⁘ لەم بەحری فیتنە بەڵکی نەجاتت بدا خودا / داوێنی باخودا بگرە، بەردە ناخودا (مەحوی ل ٣).

بەحریلکە (گیانـ.)[بەحر + ئیلکە] جۆرێک مراوی چووکە.

٣٨ سانتیمێترە. نەختێک لە جوڕە گەورەترە، هەروەها ملی درێژ و سەریشی گەورەترە. پەڕوباڵی قاوەیی خاڵخاڵە، سەر برۆی رەشە. سەری باڵی سپییە. نێرە تووکی پاش ملی کەمێک درێژە و شێوەی کاکۆڵ دەدا. ئەودەمەی کە باڕە بەرزگی زەردە و دوو خاڵی سپی لە سەر باڵە. زۆرتر بە جووت دەبینرێن. جاری وایە زستانان بە گەل دەگەڕێن. زۆرتر خۆ لەبەر چاو نەدیو دەکا. لە کەنار ئاوی شیرن لە شوێنی پڕ گیاوگۆڵ دەژی و هێلانەی ساز دەکا (فەرهەنگی باڵندە ل ١٦١)، Anas an-gustirotris ناوی لاتینی ئەم مەلەیە، مراوی سپیلکە، مراوی سابوونی.

بەحوکم (ئان. ل)[بە + حوکم] ١ـ بە دەستەڵات، بەبڕشت. ٢ـ بە هێز، قەوە. ~ **بوون:** ١ـ بەدەستەڵات بوون، حوکم رۆیشتن، بەبڕ بوون. ٢ـ بەهێز بوونی چاو. ⁘ ماشەڵڵا چاوێکی زۆر بە حوکمی هەیە.

بەحەشت (نا.) بڕ: بەهەشت

بەحەیا (ئان. ل)[بە + حەیا] مرۆی بە ئەدەب و شەرمن. // بێحەیا. ~ **بوون:** خاوەن شەرم و حەیا بوون.

بەحەوسەلە (ئان. ل)[بە + حەوسەلە] ئارام، لەسەرەخۆ. ~ **بوون:** لەسەرەخۆ بوون، تاقەت هەبوون. ⁘ سەعید کوتی: ئاغام دەبێ زۆر بەحەوسەلە بێ لەو دونیایە / خودا دونیای وا داناوە، هەزار چاک و خراپی تێدایە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٠٩)

بەخت (نا.)[ئەو: بەختە ـ پەه: بەخت. باک: بەخت ـ ناو: بەخت ـ باش: بەخت ـ هەو: بەخت ـ زا: بەخت] ١ـ هێزێکی نادیار کە مرۆڤ لە کۆنەوە بڕوای پێی هەبوە و هات و نەهاتی لەوەوە دەزانێ، شانس، چارە، ئیقباڵ. ٢ـ فیدا ٣ـ فێڕۆ. ~ **بە ~ی سوێنە بوون:** (کنـ.) بەختەوەر و سەخی و خۆشەویست بوون. **تێبینی:** سوێنە تەشتی گڵێنەی جل تێدا شوشتنە و بەرەبەرە جلی چڵکنی لە دەورە کۆ دەبێتەوە و هەموو چاو لە دەستی سوێنەن کە تێیدا بشۆرێن و خاوێن بنەوە. ~ **بەتاقی کردنەوە:** بڕ: بەخت گرتنەوە. ~ **بەستران:** کچێک کە خوازبێنیێ نەبێ. ~ **سووتان:** بەختەوەر نەبوون، بەدبەخت بوون. ~ **کرانەوە:** ١ـ بەخت هەستان، پەیدا بوونی

بەخت. ٢ـ خوازبێنی پەیدا بوون بۆ کچ. **⁓ کردن:** ١ـ بەخشینی گیان لە سەر ڕێباز و بیر و بڕوایەک، گیان بەخت کردن، سەر بەخت کردن. ∷ لە ڕێی ئەو دا بەخت کەم گەر ژیانم / بە سەربەرزی و بە شانازی دەزانم (نالەی جودایی ل ٦٤). ٢ـ بەخشێن و بڵا کردن و بە فیڕو دانی ماڵ و حاڵ. ∷ میراتی بابی بە ساڵێک بەخت کرد. **⁓ گرتنەوە:** تاقی کردنەوەی بەخت و چارە بە کەرەسەی جۆربەجۆر (وەک فاڵ، چلدانە، تەسبێح هاویشتن، پەڕی قومار، دەنکەشەمچە و ...) بۆ دەرکەوتنی هات و نەهات، بەخت بەتاقی کردنەوە. **⁓ نوستن:** بۆ نەهاتن، شانس نەبوون. ∷ زاهیرا بەیتم لە نالی و کوردی زۆر کەمتر نیە/ تالعم بەرگەشتەیە، بەدبەختە بەختم نوستووە (حاجی قادر ل ١٣٠). هەرچی ماڵ دێنم و دەیفرۆشم چ قازانجێ ناکەم وا دیارە بەختم نوستوە. **⁓ وەرگەڕان:** گۆڕانی بەخت و شانسی کەسێک، بەرەوە خراپە چوونی بەخت. **⁓ وەک سەگ وەڕین:** (کنـ.) زۆر بە شانس و بەخت بوونی غەنیم و لە هەر کارێک دا شانس هێنان و سەرکەوتن. **⁓ هەبوون:** بە شانس بوون، خاوەن بەخت بوون. ∷ ئەگەر بەختت هەبێ لە هیچ پووڵت بۆ دەبارێ. **⁓ هەستان:** ١ـ بە بەخت بوون، شانس پەیدا کردن، بۆ هاتن.// بەخت نوستن. ∷ ئەوڕۆ وادیارە بەختم هەستاوە و خۆش خۆش دەیبەمەوە! ٢ـ خوازبێنی پەیدا بوون بۆ کچ.// بەخت بەستران. **خۆ⁓ کردن:** مردن لە پێناو مەبەستێک دا. **خۆ خستنە بەر ⁓ی کەسێک:** پەنابردن بۆ بەختی کەسێکی دیکە، کەسێک کە خۆی بەختی نیە ∷ ئەی لامیسە! ئەگەرچی نەبوو دەنگ و رەنگ و بۆ / وەک شێت بە عەقڵی خامەوە خۆم خستە بەختی تۆ (گۆران ل ١٤). خۆم دەخەمە بەر بەختی تۆ بەشکەم ئەوجار شانس بێنم. **لە سەر ⁓ بوون:** بە بەخت بوون، بەخت هەستان. || **بەختی بێدار:** شانس و بەخت، بەختێک کە دەگەڵ خاوەنەکەی بێ. // بەختی نوستوو. ∷ شەوچرایەک بوو لە ڕۆژی رەشما/ بەختی بێدار بوو لە ناو باوەشما (بۆ کوردستان ل ١٤٢). **بەختی خەواڵوو:** شانس و بەختێک کە بە ئاگا نەبێ، بەختێک کە دەگەڵ خاوەنەکەی نەبێ، بەختی نوستوو. ∷ جەماڵی رابیتەی وا دڵبەرە، بەختی خەواڵووشم/ بە ئومێدی تەماشایەک

هەمیشە چاوی بێدارە (مەحوی ل ٤٦٧) گوتم بە بەختی خەواڵوو بەسە ئەتوو بی خودا/ لە خەو هەڵستە زەمانێ بچینەوە ئەو لا (حاجی قادر ل ٣١). **بەختی رەش:** شانس و بەختی خراپ، بەختی سیا. ⁘ بەختی رەش حەوجە بە هەش ناکا (پەند ل ١٠٥). گێژی لە خەیاڵات و گلەی بەختی رەشت/ رابوێرە هەتا بە جارێ نەبڕاوە بەشت (خەییام ل ٦). **بەختی سپی:** شانس و بەختی باش. **بەختی سیا:** بڕ: بەختی رەش. ⁘ گا دەسووتێم گا دەگریەم، غەرقی ئاو و ئاورم / ئاخ لەبەر بەختی سیا، نازانم ئەز بۆچ نامرم (وەفایی ل ٥٩). **بەختی کەچ:** بەختێک کە دەگەڵت نەبێ، بەختی خراپ، بەختی رەش. ⁘ گەلێ قسەم لە دڵا بوو، حیکایەتم مابوو/ کەچی لە بەختی کەچم خامە نووکی لێرە شکا (حاجی قادر ل ٣٧). **بەختی نوستوو:** بڕ. بەختی خەواڵوو.

تێبینی: بەخت لە ریشەی بەگ bag ـ ی ئەویستایی و بەخشین و بەشینەوەی کوردیی کەوتوە بە مانای بەش دراو، بەش پێبڕاو ئەوەی کە بەشی تۆیە.

بەختدار (ئان. فا)[بەخت + دار] کەسی خاوەن بەخت، بەبەخت، خۆش شانس، بەختیار.

بەخت رەش (ئان. ل)[بەخت + رەش] ١ـ کەسێک کە بەختی باش نیە و خراپی بۆ دێ، چارەڕەش. ٢ـ ژنێک کە لای مێردەکەی بەختەوەر نەبێ.

بەخت و هات (نا. ل)[بەخت + و + هات] شانس و بەخت، بەخت. ⁘ هەتا کەنگێ دەدەی تۆ بەخت و هاتی/ دەزانی چەند دڕە نەحلەت لە زاتی (ناڵەی جودایی ل ٨٦).

بەختە (نا.)[سان: بەستە ـ تەب: بەختە ـ فار: بەختە] ١ـ بەران. ٢ـ بەرانی خەسێنراو. ٣ـ دابەستە، پەراور.

تێبینی: لە زمانی تەبەری دا بەختە baxta بە مانای خەسێنراو هاتوە و لە فارسی دا بە مانای بەرخەنێری سێ یا چوار ساڵە (بڕ: موعین ب ١ ل ٤٧٦) و لە راوێژی کرمانی دا بە مانای یەختە هاتوە (فرهنگ گویش کرمانی ل ٤٢) وەهەروەتر لە سانسکریت دا بەستە basta بە مانای بەران هاتوە.

بەختەباران (نا. ل)[بەخت + ئە + باران] سێهەم مانگی بەهارکە بارینی باران بە بەختە. بڕ: جۆزەردان. ⁘ بزەی دەرمانی دەردی دەردەداران/ وشەی

وەک بەختەبارانی بەهاران (ناڵەی جودایی ل ٥٥)

بەختەبەران (نا. ل)[بەختە + بەران] بەرخەنێرێک کە خاوەنەکەی بۆ بەران هەڵیدەبژێرێ.

بەختەڵباران (نا. ل)[بەخت + ئەڵ + باران] برِ: بەختەباران

بەختەوار (ئان. ل)[بەخت + ئە + وار] ١ـ بەختەوەر، بەختیار، خۆشبەخت. ⁘ دەیانگوت: رۆڵە قوچ عوسمانە بەختەوارە / بۆچیت هەیە هێندە گریان و هاوارە (مان ل ٢١٦). ٢ـ [باک] بەڵێن راست، خاوەن ویژدان، بەویژدان.

بەختەوەر (ئان. ل)[بەخت + ئە + وەر] خاوەن بەخت، بەبەخت، بەختدار، بەختیار، خۆشبەخت. ~**بوون:** خۆشبەخت بوون، پێگەیشتن بە خۆشییەوە، رازی بوون لە ژیان، بەختیار بوون. ~ **کردن:** خۆشبەخت کردن، بەختیار کردن. **بەختەوەری دنیا و قیامەت بوون:** (دوعا) هەمیشە بەختەوەر بوون هەم لەم دنیایە و هەمیش لە دنیای دیکە.

بەختەوەریی (حم.)[بەختەوەر + ئیی] خۆشبەختیی، بەختیاریی.

بەختیار (ئان. ل)[بەخت + یار] ١ـ کەسێک کە بەخت دەگەڵییەتی، خاوەن بەخت، خۆشبەخت، بەختەوەر ٢ـ ناوە بۆ نێرینە. ~**بوون:** برِ: بەختەوەر بوون. ~ **کردن:** برِ: بەختەوەر کردن.

بەختیاریی (حم.)[بەختیار + ئی] برِ: بەختەوەریی

بەخشین (چا. م)[هیک: بهەگ ـ ئەو: بەگ ـ پەه: بەخشییتەن] ١ـ لە گوناه و تاوان خۆش بوون، لێبووردن، غەفوو کردن، بووردن، لێخۆش بوون. ٢ـ ماڵ یا شتێک بە بێ پارە و بە خۆرِایی دان بە کەسێک، پێ بەخشین.

بەخشینەوە (چا. م)[بەخشین + ئەوە] برِ: بەشینەوە

بەخورِ (ئان. ل)[بە + خورِ] حاڵی رووبار و جۆگە و هەر ئاوەکییەکی تەوژمی زۆر بێ، خورِێن، بە تەوژم. ⁘ لە چاوم دێ بەخورِ فرمێسکی خوێنین / کەچی ئەم گۆمە خوێنە هەڵنەچۆرِا (تاریک و روون ل ١٢١).

بەخۆوە (ئان. ل)[بە + خۆ + وە] مرۆڤی کەڵەگەت و پرِ. ~**بوون:** کەڵەگەت و پرِ بوون.

بە خەبەر (ئان. ل)[بە + خەبەر] ١ـ کەسێکی کە لە خەو هەستاو یا لە جێی

دایه و هێشتا خەوی لێ نەکەوتوه، وە خەبەر، بەئاگا، خەوەر، بێدار، هشیار، شیار، بیار. ٢- ئاگادار. ~**بوون:**١- لە خەو هەستان یا هێشتا نەنوستن، وەخەبەر بوون. ٢- بڕ: ئاگادار بوون. ~ **بوونەوە:** ١- لە خەو هەستان و چاو کردنەوە، خەبەر بوونەوە. ٢- وەخۆ هاتنەوە، وریا بوونەوە. ~ **هێنان:** کەسێک لە خەو هەستاندن، وەخەبەر هێنان.

بەخەڵ (نا.)[ئەر] بڕ: باغەڵ

بەخەڵە (نا.)[هەو] بڕ: باغەڵ

بەد (ئان.)[پەهـ: ڤەت] ١- هەر شتێک یا کەسێک کە باش نەبێ، خراپ. ٢- ناحەز، کرێت. ∷ بەدزات، بەدخەت. ٣- مرۆڤی خراپ و شەڕانی. ٤- دەچێتە سەر گەلێک وشە و ئاوەڵناویان لێ ساز دەکا. ~ **بوون:** ١- باش نەبوون، خراپ بوون. ∷ بەد نەبێ بەدخانە بە یاد ناکا (پەند). ٢- شەڕانی بوون، مەیل لە خراپە هەبوون. ~ **هاتنە ڕێ:** تووشی بەدیی بوون، خراپە هاتنە سەر ڕێ، تووشی کێشە و ناخۆشیی بوون. ~ **هێنان:** تووشی خراپە و ناخۆشی هاتن، شانسی خراپ هێنان، خراپ بۆ هاتن.

بەداخەوە (شڕ. ئاک)[بە + داخ + ئەوە] کار و مەسەلەیەک کە شیاوی داخ و خەفەت بێ، جێی داخ بوون. ∷ بەداخەوە ناتوانم کارەکەت جێبەجێ کەم! زۆر بەداخەوەم.

بەداو و دڵ (ئان. ل)[بە + داو + و + دڵ] بە مەیل و هۆگرییەکی یەکجار زۆرەوە، بەدڵ و بە گیان. ∷ بە داو و دڵ بادەوەیەکم ساز کرد کەچی باوکم لێی دڕاندم.

بەدبەخت (ئان. ل)[بەد + بەخت] کەسێک کە بەختی باش نیە، چارەڕەش، بەدشانس، بەوبەخت. ~**بوون:** تووشی نەکبەتی و چارەرەشی بوون، بێچارە بوون. ~ **کردن:** کەسێک تووشی چارەرەشی و نەگبەتی کردن، چارەڕەش کردن.

بەدبەختانە (ئاک. ل)[بەدبەخت + ئانە2] بە بەدبەختییەوە، بە داخێکی زۆرەوە. ∷ بەدبەختانە منداڵی ئێستاکە باش دەرس ناخوێنن.

بەدبەختیی (حم.)[بەدبەخت + ئیی] ١- ئاکام و ئەنجامی بەدبەخت، چارەڕەشیی. ٢- کوێرەوەریی، چەرمەسەریی، زەحمەت. ∷ ئەو بێوەژنە

به بەدبەختیی ئەو منداڵانەی گەورە کرد. بە بەدبەختییەکی زۆر ئەم کتێبانەم دەست کەوت. ~ **روو تێکردن:** تووشی بەدبەختیی و چارەڕەشیی بوون.

بەدبین (ئان. ل)[بەد + بین] کەسێک کە هیوای نەماوە و ئاکامی هەموو شتێک بە خراپ دەبینێ، رەشبین. ~ **بوون:** ئاکامی هەموو شتێک بە خراپ دیتن، رەشبین بوون. ~ **کردن:** کەسێک فێرە بەدبینی کردن، رەشبین کردن.

بەدبینیی (حم.)[بەدبین + ئیی] ئاکامی بەدبین بوون، رەشبینیی.

بەدبێژ (ئان. ل)[بەد + بێژ] برِ: بەدگۆ

بەدبێژیی (حم.)[بەدبێژ + ئیی] برِ: بەدگۆیی

بەدپەسند (ئان. ل)[بەد + پەسند] ١ـ کەسێک کە بە سانایی شتێکی وە بەر دڵ نایە. ٢ـ کەسێک کە پەسەندی باش نیە و شتی خراپ دەکڕێ یا هەڵدەبژێرێ. & بەدپەسەن

بەدپەسەن (ئان. ل)[بەد + پەسەن] [ئەر] برِ: بەدپەسند

بەدتوخم (ئان. ل)[بەد + توخم] برِ: بەدڕەسەن

بەدجسن (ئان. ل)[بەد + جسن] [موک] برِ: بەدجنس.

بەدجسنیی (حم.)[بەدجسن + ئیی] برِ: بەدجسنیی

بەدجنس (ئان. ل)[بەد + جنس] کەسێک کە رەسەن و رەگەزی خراپ بێ، بەدجسن، بەدزات، بەدڕەسەن.

بەدجنسیی (حم.)[بەدجسن + ئیی] کردەوە و رەفتاری کەسی بەدجنس، بەدزات بوون، بەدجسنیی، بەدڕەسەنیی.

بەدچارە (ئان. ل)[بەد + چارە] مرۆی ناحەز و ناشیرین، خوێنتاڵ، بەدچێرە، ناشیرین، بەددیمەن، بەدسەکوت.

بەدچێرە (ئان. ل)[بەد + چێرە][ئەر] برِ: بەدچارە

بەدحاڵ (ئان. ل)[بەد + حاڵ] ١ـ کەسێک کە حاڵ و ژیانی باش نەبێ. ٢ـ کەسێک کە کەیفی ساز نەبێ، حاڵ ناخۆش. ~ **بوون:** ١ـ ژیانی خراپ هەبوون، حاڵ شڕ بوون. ٢ـ بێکەیف بوون، کەیف ساز نەبوون.

بەدحاڵیی (حم.)[بەدحاڵ + ئیی] ١ـ ژیان ناخۆشیی. ٢ـ کەیف نازاسیی، بێکەیفیی.

بەدحیساب (ئان. ل)[بەد + حیساب] ١ـ کەسێک کە لە سەودا و مامڵە دا سەر راست نەبێ . ٢ـ کەسێک کە قەرزی خەڵک درەنگ و بە زۆرە دەداتەوە، قەرزکوێر. ~ **بوون:** ١ـ لە سەودا و مەعاملە دا راست و پاک نەبوون. ٢ـ قەرز بە زۆر دانەوە، قەرزکوێر بوون.

بەدحیسابیی (حم.)[بەد حیساب + ئیی] ئاکار و کردەوەی بەدحیساب، قەرزکوێریی.

بەدخانە (نا. ل)[بەد + خانە] شوێنی کاری خراپ کردن، قەحپەخانە، جندەخانە. ⁘ بەد نەبێ بەدخانە بە یاد ناکا (پەند).

بەدخوا (نا. فا)[بەد + خوا4] بڕ: بەدخواز. ~ **بوون:** بڕ: بەدخواز بوون.

بەدخوایی (حم.)[بەدخوا + ئی] بڕ: بەدخوازیی

بەدخواز (نا. فا)[بەد + خواز] کەسێک کە خراپەی خەڵکی دەوێ، بەدخوا، بەدواز. ~ **بوون:** داواکار و خوازیاری خراپە بۆ خەڵک بوون، بەدخوا بوون.

بەدخوازیی (حم.)[بەدخواز + ئیی] ویستی بەدخواز، بەدخوایی.

بەدخوو (ئان. ل)[بەد + خوو] ١ـ کەسی ئاکار خراپ. ٢ـ کەسێک کە فێرە خراپە بوە. ~ **بوون:** ١ـ ئاکار خراپ و بەد رەوشت بوون. ٢ـ گۆڕانی خوو و کردار لە چاکەوە بۆ خراپە. ~ **کردن:** خراپ کردنی خوو و رەفتاری کەسێک.

بەدخوویی (حم.)[بەدخوو + ئیی] ئاکار و کردەوەی کەسی بەدخوو.

بەدخەت (ئان. ل)[بەد + خەت] کەسێک کە خەتی نووسینی جوان و رێک و پێک نەبێ، خەت ناخۆش.

بەددڵ (ئان. ل)[بەد + دڵ] کەسێک کە دەگەڵ خەڵک دڵی باش نەبێ، بەدخواز.

بەددڵیی (حم.)[بەددڵ + ئیی] ویستی بەددڵ، بەدخوازیی.

بەددیمەن (ئان. ل)[بەد + دیمەن] بڕ: بەدچارە

بەدر (نا.)[عەر: بدر] مانگی شەوی چاردە. ⁘ ئەرێ ئەی بەدری ئاسمانی جەمال / هیچ دەزانی چلۆنە حاڵی من (تاریک و روون ل ٢١٩).

بەدرکێف (ئان. ل)[بەد + رکێف] حاڵی ئەسپێک کە جوان سواری نەدا .

بەدرەقە (نا.)[عەر: بدرقة] روانە،

بەڕێ. **~ کردن:** بەڕێ کردن، روانە کردن.

تێبینی: هەژار لە هەنبانە بۆرینە دا نووسیویەتی: ئەم وشەیە لە رەسەن دا «پادراهە »یە، واتا پاسداری رێگە، عارەب بەو دەردەی بردوە (بڕ: هەنبانە ب ١ ل ٦٨) ئەو بۆچوونەیە نازانم هی خۆیەتی یا لە شوێنێکی دیکە خواستوویەتییەوە. پادراهە دەبێ وشەیەکی پەهلەویی بێ و وەها وشەیەکم لە هیچ فەرهەنگێکی پەهلەویی دا نەدیتەوە بەڵام وشەی پەتراه [پەت (پێ، پێکەوە) + راهە(رێ)] هەیە کە مانای لە رێ دا، لە سەفەر دا، دەدا.

بەدرەمە (نا.)[؟] جۆرێک مێش هەنگوینی کێوییە، درێژتر و باریکتر لە هەنگی خۆماڵییە، لە قەڵشت و درزی رەوەزان دا شانەی دەکا، هەنگوینەکەی باشتر و خۆشترە و پێیدەکوترێ شەمەتلێرکە یا شەمەترێلکە.

بەدڕا (ئان. ل)[بەد + را] کەسێک کە بیر و باوەڕی باشی نەبێ و رێگەیەکی خراپی هەڵبژاردبێ.

بەدڕایی (حم.)[بەدڕا + ئی] ئاکار و کردەوەی بەدڕا.

بەدڕەسەن (ئان. ل)[بەد + رەسەن] مرۆڤ یا گیاندارێکی رەگەز و ئەسڵی باش نەبێ، بەدجسن، بەدجنس، نارەسەن، نانەجیب، بەدتوخم.

بەدڕەسەنیی (حم.)[بەدڕەسەن + ئیی] کار و کردەوەی کەسی نارِەسەن، نانەجیبیی، بەدجسنیی، بەدجنسیی.

بەدڕەفتار (ئان. ل)[بەد + رەفتار] کەسێک کە جووڵانەوە و هەڵسوکەوتی دەگەڵ خەڵک باش نەبێ. **~ بوون:** باش نەجووڵانەوە دەگەڵ خەڵک.

بەدڕەفتاریی (حم.)[بەدڕەفتار + ئیی] ئاکار و کردەوەی بەدڕەفتار. **~ کردن:** خراپ دەگەڵ خەڵک جووڵانەوە، بەدڕەفتار بوون دەگەڵ خەڵک.

بەدڕەنگ (ئان. ل)[بەد + رەنگ] هەر شتێکی لە باری رەنگەوە جوان و پەسەند نەبێ.

بەدزات (ئان. ل)[بەد + زات] کەسێک کە زات و دەروونی خراپ بێ، بەدڕەسەن، بەدجنس.

بەدزاتی (حم.)[بەدزات + ئی] بەدزات بوون، کردەوەی کەسی بەدزات، ناجسنیی، بەدڕەسەنیی.

بەدزمان (ئان. ل)[بەد + زمان] کەسێک کە قسەی باشی بە زمان دا نایە و جنێوان دەدا، زمان پیس، بەدزوان، زوان تاڵ، جوێن فرۆش، جنێوفرۆش. ~ **بوون:** جنێو دان، زمانپیس بوون.

بەدزمانیی (حم.)[بەدزمان + ئیی] زمانپیس بوون، کار و کردەوەی کەسی بەدزمان، بەدزوانیی، زمانتاڵیی، جنێوفرۆشیی. ~ **کردن:** بەدزمان بوون، جنێودان.

بە دزەدزە (ئاک. ل)[بە + دز + ئە + دز + ئە] بە نهێنی، بە پێدزە، بە ئەسپایی. ⁙ بە دزەدزە و سەت واوەیلا / پیاو نازانێ چلۆن پارێزێک ببا (سەعید و میرسێوەدین ل ٦١)

بەدزوان (ئان. ل)[بەد + زوان] بڕ: بەدزمان.

بە دزیی (ئاک. ل)[بە + دزیی] بە نهێنی، شاراوە. ⁙ بەدزی ژنیان بۆ کوڕەکەیان هێنا. بەدزی دایک و بابم سیگار دەکێشم.

بەدسەکوت (ئان. ل)[بەد + سەکوت] بڕ: بەدچارە

بەدشکڵ (ئان. ل)[بەد + شکڵ] کەسێک کە نموود و بیچمی جوان نەبێ، بەدقەوارە. ~ **بوون:** بڕ: بەدقەوارە بوون.

بەدشوم (ئان. ل)[بەد + شوم] شووم، نەکبەتی و بەدبەختیی، شووم خراپ، نەحس. ~ **بوون:** شووم خراپ بوون، نەحس بوون. ⁙ ئەوانە بەدشومن سیامەند گیان، ئەتۆ مەچۆوە راوی ئەوان بەدفەڕانە (گەنج ل ٣٤٠).

بەدعەمەل (ئان. ل)[بەد + عەمەل] ١ـ کەسێک کە لە باری داب و نەرێتەوە خراپ دەجووڵێتەوە، کەسێک کە خراپ تەربیەت کراوە و ئاکار و کردەوەی باش نیە.، بەدکردار، بەدکار. ~ **بوون:** ئاکار و کردەوە خراپ بوون، بێتەربیەت بوون. ~ **کردن:** خراپ بار هێنان، بێتەربیەت کردن.

بەدعەمەلیی (حم.)[بەدعەمەل + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بەدعەمەل.

بەدفەڕ (ئان. ل)[بەد + فەڕ] ١ـ کەسێکی بە قسە و کردەوە خەڵک ئازار بدا. ٢ـ منداڵی هار و هاج و شەڕانی. ~ **بوون:** ١ـ خەڵک ئازار دان. ٢ـ هاروهاجی کردن، شلووق بوون. ~ **کردن:** بەدفەڕ بارهێنانی منداڵ.

بەدفەڕیی (حم.)[بەدفەڕ + ئیی] ئاکار و کردەوەی کەسی بەدفەڕ. ~ **کردن:** هار و هاجیی کردن، شلووقیی کردن.

بەدقەدەم (ئان. ل)[بەد + قەدەم] ١ـ کەسێکی پێ و قەدەمی باش نەبێ و بچێتە هەر شوێنێک کوێرەوەری و ناخۆشی و بەڵا دەگەڵ خۆی دەبا. // خۆش قەدەم. ٢ـ خراپ، نەحس، شووم. ~ **بوون:** ١ـ پێ و قەدەم باش نەبوون. ٢ـ نەحس بوون، شووم بوون. ⁘ مەچۆ شاری چزیرێ، شارێکی بەدقەدەمە، ... (مان ل ٤١).

بەدقەوارە (ئان. ل)[بەد + قەوارە] ١ـ کەسێکی کە قەد و باڵای رێک و پێک و جوان نەبێ، بەدشکڵ. ٢ـ جلێک کە لە لەش دا جوان نەبێ. ~ **بوون:** ١ـ بەژن و باڵا رێک نەبوون، بەدشکڵ بوون. ٢ـ جوان نەبوونی جل لە لەش دا.

بەدقەول (ئان. ل)[بەد + قەول] کەسێک کە لە کاتی بەڵێنی دان قسەی خۆی نەباتە سەر، پەیمان شکێن. ~ **بوون:** لە سەر پەیمان و بەڵێنی خۆ نەبوون.

بەدقەولیی (حم.)[بەدقەول + ئیی] ئاکار و کردەوەی بەدقەول. ~ **کردن:** پەیمان و بەڵێن نەبردنە سەر.

بەدکار (ئان. ل)[بەد + کار] ١ـ کەسێک کە کاری خراپ دەکا، کەسێک کە لە باری داب و نەرێتەوە خراپ دەجووڵێتەوە، بەدعەمەل، بەدکردار. ٢ـ سیخوڕ، شۆفار. ٣ـ بەدخواز.

بەدکارە (ئان. ل)[بەد + کار + ئە] ژنێک کە بۆ پارە دەگەڵ خەڵک دەخەوێ، خراپە، جندە، قەحبە، خۆفرۆش. ~ **بوون:** خراپە بوون، جندە بوون.

بەدکردار (ئان. ل)[بەد + کردار] بڕ: بەدکار

بەدگومان (ئان. ل)[بەد + گومان] کەسێک کە هەمیشە باری خراپی کار لێک دەداتەوە و شکی لە هەموو شت و هەموو کەس هەیە، دڵ پیس. ~ **بوون:** لێکدانەوەی باری خراپی مەسەلە، بەشک بوون، دڵ پیس بوون.

بەدگومانیی (حم.)[بەدگومان + ئیی] گومان و بیری خراپ لەمەر کەسێک یا کارێک، دڵ پیسی.

بەدگۆ (ئان. ل)[بەد + گۆ1] کەسێک کە بە خراپە باسی خەڵک دەکا، بەدبێژ، بەدوێژ.

بەدگۆیی (حم.)[بەدگۆ + ئیی] کاری کەسی بەدگۆ، بەدوێژیی، بەدبێژیی. ~ **کردن:** بە خراپە باسی کەسێک کردن.

بەدلغاو (ئان. ل)[بەد + لغاو] ١ـ ئەسپ و بارەبەرێک کە نایەڵی لغاوی دە دەم کەن. ٢ـ (کنـ.) مرۆی بارنەبەر و کەللەرەق.

بەدڵ (ئان. ل)[بە + دڵ] ١ـ دەست بڵاو، دڵاوا، دڵ گەورە. ٢ـ بە خۆشی و مەیلەوە، بە ئارەزوویەکی زۆرەوە، لە قووڵایی دڵەوە. :: بەدڵ پێم خۆش بوو بێم و سەرتان بدەم. ٣ـ نەترس، بوێر. ٤ـ هەر چێک پەسەند بێ. ~ **بوون:** ١ـ نەترسان، وێران، نەترس بوون. ٢ـ دڵاوا بوون، دڵگەورە بوون. ٣ـ پەسند کردن. :: ئەو کراسەم بە دڵ نیە.

بەدڵ و بەگیان (ئان. ل)[بە + دڵ + و + بە + گیان] بڕ: بەداو و دڵ.

بەدمەست (ئان. ل)[بەد + مەست] کەسێک کە لە کاتی خواردنەوەی ئارەق بیکاتە هات و هاوار و شەڕ، مەستی کەڵەلا.

بەدمەستیی (حم.)[بەدمەست + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بەدمەست. ~ **کردن:** پتر لە رادە خواردنەوەی ئارەق و کردنە شەڕ و هەڵڵا.

بەدمینتۆن (نا.)[ئین: badminton] جۆرێک یاری دوو یا چوار کەسیە وەک تێنیسە کە لە زەوییەکی وەک زەوی واڵیباڵ دەکردرێ. راکێتەکانی سووکتر و ناسکتر لە هی تێنیسە و تۆپێکی مەخرووتی سووک و چەند پەڕە .

بەدناو (ئان. ل)[بەد + ناو1] کەسێک کە ناوی بە خراپ دەرچوە، ناوخراپ، بەدنێو. ~ **بوون:** بە خراپە دەرچوونی ناو و ناوبانگ لە لای خەڵک. ~ **کردن:** خراپ کردنی ناو و ئاکاری کەسێک لە لای خەڵک.

بەدناویی (حم.)[بەدناو + ئیی] ئاکامی بەدناو بوون، بەدنێویی.

بەدنمەک (ئان. ل)[بەد + نمەک] پێنەزان، سپڵە. :: زۆر بەدنمەکین و رێ نەناسین/ نانی تۆ دەخۆین و بێ سپاسین (مەم و زین ل ٢٤٠)

بەدنمەکیی (حم.)[بەدنمەک + ئیی] کاری بەدنمەک، پێنەزانیی، سپڵەیی.

بەدنێو (ئان. ل)[بەد + نێو2] بڕ: بەدناو.

بەدنێویی (حم.)[بەدنێو + ئیی] بڕ:

بەدناویی

بەدواز (نا. فـا)[بەد + واز][هـەو] بڕ: بەدخواز

بەدوێژ (ئان. ل)[بەد + وێژ] بڕ: بەدگۆ

بەدوێژیی (حم.)[بەدوێژ + ئیی] بڕ: بەدگۆیی

بەدئەدا (ئان. ل)[بەد + ئەدا] کەسێک کە ئاکار و کرداری باش نەبێ، جینگەنە. ~ **بوون:** ئاکارباش نەبوون، بێتەربیەت بوون، جینگەنە بوون. ~ **کردن:** بەدئەدا بارهێنانی کەسێک، بێتەربیەت کردن.

بەدئەدایی (حم.)[بەدئەدا + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بەدئەدا. ~ **کردن:** کار و کردەوەی خراپ ئەنجام دان، ئەدای خراپ دەرهێنان.

بەدەر (ئاک. ل)[بە + دەر] بێجگە، جگە. :: لە تۆ بەدەر لەم دنیایە کەسم نیە.

بەدەست (ئان. ل)[بە + دەست] ١ـ دەست ڕۆییو. ٢ـ ئازا، بوێر. ~ **بوون:** ١ـ دەست ڕۆیشتن. ٢ـ ئازا بوون، بوێر بوون.

بەدەستەڵات (ئان. ل)[بە + دەستەڵات] ١ـ خاوەن دەستەڵات و هێز. ٢ـ کەسێک کە لە شوێنی دیکە دەستی بڕوا و قسەی بڕ بکا. ~ **بوون:** ١ـ خاوەن دەستەڵات بوون. ٢ـ دەست ڕۆیشتن، قسە بڕ کردن.

بەدەستەوە (ئان. ل)[بە + دەست + ئەوە] ١ـ حازر و ئامادە. ٢ـ لە حساب دا رادە و ئەندازەیەک کە دەخرێتە لاوە. :: پێنج و هەشت دەبێتە سێزدە، سێی دەنووسین، یەک بە دەستەوە. ~ **بوون:** پووڵ و پارەی ئامادە و لەبەر دەستان. :: وا بە پەلە چ پووڵم بە دەستەوە نیە بتدەمێ. ٢ـ خەریک بوون، کارێک کە لە بەر دەستان بێ. :: کتێبێکم بەدەستەوەیە بزانم ئەمشۆ تەواوی دەکەم. قوڕەکاریم بە دەستەوەیە. ~ **دان:** ١ـ تەسلیم کردنی کەسێکی پەنابەر بە دەوڵەت یا قانوون. ٢ـ چوونە ژێر باری کەسێک، تەسلیم بوون بە کەسێک. :: هەرچی دەکەم ئەو ژنە خۆی بە دەستەوە نادا.

بە دەستوبرد (ئان. ل)[بە + دەستوبرد] کەسێکی لە کاران دا شارەزایە و جوان و ڕێک و پێک و زوو بەڕێوەیان دەبا، کارزان و کارجوان. ~ **بوون:** شارەزا و کارامە

و چوست بوون لە کاران دا. ⁘ ماشەڵڵا فاتێ ژنێکی بە دەست و بردە تا وا دەکەی ماڵ گەسک دراوە و چێشت ساز کراوە.

بەدەگمەن (ئان. ل)[بە + دەگمەن] روداو یا شتێکی زۆر کەم پەیدا بێ یا روو بدا، بە هەڵکەوت. ⁘ بە دەگمەن کۆت و شاڵواری دەبەر دەکەم مەگەر ئەویش شایی یا جێژنێک بێ.

بەدەڵ (نا.)[عەر: بدل (لە جیات، لە بری)] کەرەسە یا کاڵایەکی نە زۆر باش کە وەک کاڵای ئەسلی و بە بایخ ساز دەکردرێ و هەرزانتردەفرۆشرێ. ⁘ کریستاڵی بەدەڵ، زێڕی بەدەڵ.

بەدەم (ئان. ل)[بە + دەم] ١ـ قسەزان، بەدەم وپەل. ٢ـ قسەی نەنوسراو و سەر زارەکی.

بەدەمار (ئان. ل)[بە + دەمار] ١ـ کەسی ئازا و نەترس، بەغیرەت. ٢ـ کەسێک کە خەڵکی دیکە لێی بترسێن. ٣ـ (کنـ.) بە شەرەف، بە نامووس

بەدەماغ (ئان. ل)[بە + دەماغ] کەسێک کە لە سەر کەیف بێ، کەیفخۆش، کەیفساز. ~ **بوون:** کەیف ساز بوون، لە سەر کەیف بوون.

بەدەم و پەل (ئان. ل)[بە + دەم و پەل] قسەزان، خۆش دەم و راوێژ، بەدەم. ~ **بوون:** لە قسە زانین، باش قسە کردن.

بەدەم و دۆ (ئان. ل)[بە + دەم + و + دۆ3] مرۆی قسە زان و خۆش قسە. ~ **بوون:** قسە زان و خۆش قسە بوون، خۆش دەم و خۆش راوێژ بوون.

بەدەن (نا.)[عەر: بدن] ١ـ لەشی مرۆڤ جگە لە سەر، بەندەن. ٢ـ [باک] دیواری قەڵا، وارش. ⁘ بەدەنا دیاربەکرێ. ٣ـ بەندەن. ⁘ ئەتۆ خەزاڵت نەدیوە ئەگەر بە زەردەخەنە پێدەکەنێ/ مەگە قەتت نەدیوە ئەگەر دێنە گوڵ دان گوڵ لە بەدەنێ/ ئەو گوڵانە لە حاستی پێکەنینی خەزاڵ... بێ قابیلەتە دەبێ پیاو هەڵیکەنێ (لاس و خەزاڵ ل ١١١).

بەدەنە (نا.)[عەر: بدنە] پەیکەری هەندێک شتی بێگیان. ⁘ بەدەنەی ماشێن.

بەدئەمەگ (ئان. ل)[بەد + ئەمەگ] کەسێک کە وڵامی چاکە بە خراپە دەداتەوە، سپڵە. ~ **بوون:** وڵامی چاکە بە خراپە دانەوە، سپڵە بوون.

بەدئەمەگیی (حم.)[بەدئەمەگ + ئیی]

کار و ئاکاری بەدئەمەگ، سپڵەیی. ~ **کردن:** سپڵەیی کردن، بە خراپە وڵامی چاکەیی دانەوە ∷ کابرا بێ ئەمەگ بوو، وەعدەی حەوت رۆژ ماوە/ پێموایە ئێران جێگایەکی خۆشە، بەدئەمەگی کرد و ناگەڕێتەوە دواوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣٩)

بەدەو (ئان. ل)[بە + دەو] ١ـ ئەسپی باش و خۆشبەز، بدەو؟ ٢ـ [باک] جوان، لەبار، چەلەنگ.

بەدی^{1} (ئام.)[با + ئیدی] وڵامی پرسیارە بە مانای ئا، بەڵێ لە کاتێک دا کە پرسیارکەر شکی لە راستی هەیە، بەی، ئەدی، ئەیچۆن، ئەدی کوو. ∷ ئیمرۆ نەچوویەوە ماڵێ؟ ـ بەدی چوومەوە.

بەدی^{2} (نا. ل)[بە + دی1] ئاسەوار و نیشانەیەکی ماددی کە چاو بیبینێ، بەدید. ~ **کردن:** دیتن، بینین. ∷ ئیتر شوێنەواری جوانی / بەدی ناکەم لەم نێوە دا (ناڵەی جودایی ل ٢٩). لە بیابانی عەرەبستان جگە لە لم چی دی بەدی ناکرێ.

بەدید (نا. ل)[بە + دید][باک] بڕ: بەدی3

بەدین (ئان. ل)[بە + دین] موسڵمان و ئیمانداری چاک کە لە رێی ئایین لا نادا، بەدین و ئیمان.

بەدیی (حم.)[بەد + ئیی][پەه: ڤەتییە] خراپە، خراپ بوون.

بەر^{1} (نا.)[پەه: بەر. باک: بەر ـ ناو: بەر، بار ـ باش: بەر ـ هەو: بەر ـ زا: ڤەر] ١ـ میوەی دار و درەخت و گیا. ٢ـ منداڵی مرۆڤ و گواندار کە هێشتا لە زگی دایکیان دان. ٣ـ گیا و گوڵ و سەوزی پێگەیشتوو. ∷ ئەوساڵ سێ بەرمان کەوەر بڕیوەتەوە. بەری دووهەمی وێنجە کەی دەدروونەوە؟ ~ **ئاویتن:** (بۆ ئاژەڵ) زووتر لە وادە و بە مردوویی زانی مەڕ و ماڵات، فڕێ دانی ئاولەمە بە مردوویی، بەر فڕێ دان، بەر خستن. ~ **خستن:** بڕ: بەر ئاویتن. ~ **دان:** گەیشتن و پێ گەیشتنی میوە و بەری دار و گیا. ∷ ئەوساڵ سێوەکانمان چاکیان بەر داوە. ~ **فڕێ دان:** بڕ: بەر ئاویتن. ~ **گرتن:** میوە دانی دار، بەر دان. ~ **لێخواردن:** ١ـ گەیشتنە بەری باغ و کەلک لێوەرگرتن لەم بەرە. ٢ـ (کنـ.) کەلک وەرگرتن لە ژیان و ئاکامی شتێک. ∷ ئەو منداڵانم پێگەیاند بەڵام بەرم لێنەخواردن و لێیان دا رۆیین. **لە** ~

چوون: (بۆ ئافرەت) مردنی منداڵی نێو زگی ژن و هاتنە دەری بە مردوویی. ∷ دایکم هەتا ئێستا دوو منداڵی لە بەر چوە. **لە ⁓ چوونەوە:** چی دیکە نەزانی مێینە، لە بار چوونەوە. ∷ مانگاکەمان پیر بوە ئیدی لەبەر چۆتەوە. **وە ⁓ هاتن:** بەر دان و پێگەیشتنی دارەبەر بۆ یەکەم جار. ∷ با شەو بڕوا سەحەر بێ، باغی گوڵان وە بەر بێ / گەر تۆ مەیلت لە سەر بێ، کافی ئیسلامی ناوە (وەفایی ل ١٥٢). دارە سێوەکەی حەسارمان ئەوساڵ وەبەر هاتوە.

بەر^{2} (نا.)[ئەو: ڤەرەنگه، ڤەرەه ـ پەه: ڤەر. باک: بەر ـ ناو: بەر ـ باش: وەر] ١ـ لەشی مرۆڤ، تەن. ٢ـ سینگ، بەرۆک، بەروو، سینگ و بەر. ٣ـ (مجـ.) مەمک. **بۆ ⁓ بوون:** ئەندازە بوونی جل و بەرگ. ∷ ئەو کراسە هێند تەنگە بۆ بەرم نابێ. **دە ⁓ کردن:** جل و بەرگ پۆشین، پۆشین. **لە ⁓ کردن:** ١ـ پۆشین، دەبەر کردن. ٢ـ دەرهێنانی جل و بەرگ، داکەندن.

تێبینی: ئێستاکە لە بەر کردن و دە بەر کردن ماناکەیان شێواوە و بۆتە یەک و بە مانای پۆشین دێ بەڵام لە راستی دا دوو مانای دژی یەکن و لە هەندێک ناوچەی وەک لێڕەواری سەردەشت بە دروستی دەیانلێنەوە. دەبەر کردن یانی پۆشین و لەبەر کردن یانی داکەندن.

بەر^{3}(نا.)[باک: بەر ـ ناو: بەر، وەر ـ باش: وەر، بەر ـ هەو: وەر] ١ـ لا، سوێ، تەنیشت. ∷ لەو بەری حەسار ئاودەستیان ساز کردبوو. لەو بەری رووبار دوو ژن شیویان دەکرد. فەرموون بەو بەری دا بچنە ژوورێ. ٢ـ لای خوار، ژێر. ∷ لە بەرەوە هات (لەخوارەوە هات). ٣ـ پێش، لە پێش (بۆ کات). ∷ بەر لە زایین، بەر لە سەعات دوو. ٤ـ پێش، لای پێش (بۆ جێگا). ∷ بەر دەرک، بەربێلا، بەر هەیوان. ٥ـ پێش، روو. ∷ وەک نیسک وایە بەر و پشتی بۆ کەس نیە. ٦ـ بۆ لای، بەرە و رووی. ∷ بەرەو ماڵ چوونەوە. بەرەو قوبلە نوێژ بکە. ٧ـ روو، لا، دیو. ∷ ئەو پارچەیە دوو بەرە. ئەوە بەری جوانیەتی. ٨ـ ئاستەڕ. ∷ بۆ بەرت لەو کەوایە نەداوە؟ ٩ـ ئازاد، بەڕەڵڵا، بەرهەڵدا. **⁓ بوون:** ١ـ ئازاد بوون، بەڕەڵڵا بوون لە بەند ∷ دوو رۆژە لە زیندان بەر بووم. ٢ـ بڵاوە بوون ، تەواو بوون لە ئیش و کارێک. ∷ کەی لە کار بەر دەبن. فێرگەکان بەر بوون. ٣ـ لە نۆرە دا پێش کەسێکی دیکە بوون. ٤ـ

خۆڕایی بوون، بەڕەڵڵا بوون. ٥ـ ترازان، ڕەوین. ~ **بوونەوە:** ١ـ کەوتن، کەوتنە خوار. ∷ بەر بوومە و دەستم شکا. ئەو وەرکە نانە بەربۆتەوە هەڵیگرەوە. ٢ـ شۆڕ بوونەوە. شۆڕەبی لک و پۆی بەربۆوە. ~ **دان:** ١ـ ئازاد کردن، بەڕەڵڵا کردن. ∷ بولبولەکەم بەردا. ٢ـ بڵاوە کردن. ∷ جەماعەت بەر دراوە تازە تۆ دەچی بۆ نوێژ. ٣ـ بەڕەڵڵاکردنی بای نێو زگ. ٤ـ بڕ: تێبەردان. ∷ دوو تاژیم لە ڕستێدا / هەر دووکم بەر دەدانێ (فۆلکلۆر ل ١٣٢). ٥ ـ لە کۆڵ بوونەوە. ∷ ئەو نەخۆشییە بەرم نادا. یەخەم بەردە با بڕۆم. ٦ـ پێش و بەری ڕێگای شتێک کردنەوە. ∷ ئاوی شێرەکەی بەردە با هەندێک سارد بێ. ٧ـ دەست لێهەڵگرتن، واز لێهێنان. ∷ مامم ژنە کۆنەکەی بەردا و ژنێکی دیکەی هێنا. باغ و بیستانەکەیان بەرداوە. ~ **دانەوە:** ١ـ خستن، کەواندن، فڕێ دانی شتێک لە سەرەوە بۆ خوارەوە. ∷ ئیستکانەکەی بەرداوە و شکاندی. دەسرەی لە پەنجەرەوە بۆ بەرداو ٢ـ شۆڕ کردنەوە. ∷ ئەختەر کەزیەکانی بە سەر شان دا بەردابۆوە. ~ **کەوتن:** ١ـ بڕ: وەبەر کەوتن. ٢ـ گوللە یا شتێکی دیکە وێکەوتن، وێکەوتن. ∷ چاوی بیماری بە وەعدەی تیرەبارانی نیگا / گفتی دا جەهدێ کە ئەی دڵ، بەڵکی تۆشی بەرکەوی (مەحوی ل ٣١٩). ~ **گرتن:** ١ـ پێش بە کەسێک گرتن بۆ شەڕ، بەر پێ گرتن. ٢ـ پێشی ئازادی و هەڵسووڕانی کەسێک گرتن. ∷ بەری ئە کچە بگرە با هێندە وەدەر نەکەێ. ٣ـ پێشی هەر شتێک گرتن. ∷ بەر ئەو تەلەویزیۆنەت بۆ گرتوە؟ بەر چاوت گرتووم چ نابینم. **لە ~ بوون:** لە پێشدا بوون. ∷ ڕێگایەکی دوور و درێژمان لەبەرە کە دەبێ بیبڕین. **لە ~ حەسانەوە:** حەسانەوە و ئارامی و هێمنایەتی لە ژێر چاوەدێری و سایەی کەسێکەوە. ∷ پیاو ئەگەر ژنی چاکی هەبێ لەبەری دەحەسێتەوە. **لە ~ دانواندن:** تەسلیم بوون و مل کەچ کردن بۆ ویست و ئەمری کەسێک، سەر دانواندن، تەنازول کردن. **لە ~ هەستان:** هەستانە سەر پێی کەسی دانیشتوو لە کاتی پەیدا بوونی کەسێکی بەڕێز و گەورەتر. بەرزەپێ بوون لە بەر کەسێک. **وە ~ خستن:** بەشدار کردن، وەبەر دان. ∷ ئەو چاکەش وە بەر چاکەکانی دیکەت دەخەم. **وە ~ دان:**

١ـ بە مەکینە بە سەر کەسێک یا گیاندارێک دا رۆیشتن. ⁘ بە دووچەرخە پشیلەیەکم وەبەر دا و کوشتم. ٢ـ بەشدار کردن، وەبەر خستن. ⁘ کابرای مردوو وەبەر جنێوان مەدە! **وە ~ کەوتن:** ١ـ بەش و پارێک لە شتێک پێگەیشتن، پێبڕان. ⁘ لە گۆشتی قوربانی چمان وە بەر نەکوت. ٢ـ چوونە ژێر مەکینە و ئامرازێکی دیکەوە. ⁘ منداڵێک وە بەر عارەبەی کەڵی کەوت. ٣ـ تووش بوونی مەسەلە و کار و کارەساتێک بە کۆمەڵ، وەبەر هاتن. ⁘ ماڵەکەی ئێمەش وەبەر سێلاو کەوت. & بەر کەوتن. **وە ~ هاتن:** ١ـ وێکەوتن. ٢ـ تووشی مەسەلە و کار و کارەساتێکی تێکڕایی بوون. ⁘ خەڵکیان دەگرت منیش وەبەر هاتم. || **بەری ئاسمان:** پێشەوەی ئاسمان، ئەو بەرزاییەی کە هەورەکان لێی دەبن. ***بەری ئاسمان لێ تاریک بوون:** (کنـ.) زۆر ناهومێد بوون، هیوا لێبڕان. **بەری پێ:** بەشی بنەوەی پێ، ئەو بەشەی پێ کە تووکی لێنایە. ***بەری پێ چوونە پشتی پێ:** (کنـ.) بە چەرمەسەری و کوێرەوەری بژیو پەیدا کردن. ***بەری پێ ئاور لێبوونەوە:** (کنـ.) زۆر ماندوو بوون لەبەر زۆر بە پێوە بوون و رۆیشتن و شتی لەم بابەتە. ***بەری پێ خوران:** (خورافە) چوونە سەفەر، سەفەر بۆ هاتنە پێش. ***زمان لە بەری پێ دان:** (کنـ.) فریو دان و هەڵخەڵەتاندنی کەسێک بە زمانلووسیی. **بەری دەست:** لای بنەوەی دەست، ئەو بەشەی دەست کە تووکی لێنایە، لەپ. ***بەری دەست خوران:** (خورافە) پووڵ هاتنە نێو دەستەوە، دەوڵەمەند بوون.

بەر^{4} (نا.)[باک ـ زا] بڕ: بەرد

بەر^{5} (ئا.)[ناو: بەر ـ باش: وەر ـ هەو: وەر] تووکی سەر مسوڵدانی مرۆڤ، تووکی بەر، تووکەبەر، مووی بەر، بەرگەدە، رۆڤ، رووڤ، رێڤ.

بەر^{6} (نا.)[ئەو: ڤەر ـ پەه: ڤەرم] شتێک کە لە مێشک دا پاشەکەوت کراوە، لە بەر، هۆش، حافزە. **لە ~ بوون:** شێعر، وتار یا هەر شتێکی دیکە کە پێشتر فێری بوون و ئێستا لە مێشکیان دا ماوە. ⁘ شێعرەکانی هێمنی هەموو لەبەرە. **لە ~ خوێندنەوە:** بڕ: لە بەر کوتن. **لە ~ کردن:** [پەه: ڤەرم کەرتەن] فێر بوونی شتێک وەها کە بە مێشکەوە بنووسێ و لە بیر نەچێتەوە. ⁘ رۆڵە دەرسەکانت لە

بەر کردوە؟ بۆ سبەی دەبێ شێعرێک لە بەر کەم. **لە ~ کوتن:** گێڕانەوەی نووسراوەیەک بێ ئەوەی چاو لە نووسراوەکە بکردرێ، لە بەر کوتنەوە، لە بەر خوێندنەوە. ⁘ دەرسەکەت دەبێ لە بەر بلّێی حەقت نیە چاو لە کتێب کەی. **لە ~ کوتنەوە:** بڕ: لە بەر کوتن. **هاتنە ~:** فێر بوون، چوونە نێو مێشک. ⁘ حافز هەر چی پێ بلّێی دەستبەجێ دێتە بەری.

تێبینی: بەر لە ئەوێستا دا بە ڤەر var و لە پەهلەویی دا بە ڤەرۆم varom یا ڤارۆم vārom هاتوە و بە یەکێک لە هێزەکانی دەروونی ئینسان داندراوە (عەر: شعور) هەروەها ئەم بەر ـ ە دەگەڵ بەر2 بە مانای سینگ و بەر هەر یەکن و بە گشتی یانی ئەوەی کە دە سینگ و بەر دا پاراستراوە یا ڕاگیراوە. هەروەتر بەر هاوریشەیە دەگەڵ بیر (بڕ: بیر1).

بەر^{7} (ر.)[لە: بردن] ١ـ ریشەی چاوگی بردن. ٢ـ (پاش.) پاشگرە و بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناو یا ناوی فاعلی ساز دەکا. ⁘ ڕەنجبەر، بارەبەر، دڵبەر، میراتبەر، پەیامبەر.

بەر^{8} (نا.)[زا] بڕ: دەرکە

بەر^{9} (نا.) بڕ: بۆڕ2

بەر^{10} (نا.) بڕ: بەرگە. **~ گرتن:** بڕ: بەرگە گرتن. ⁘ بەری مستێک ناگری.

بەر^{11} (ئام.) پێشگر یا نێوگری کردارە کە لە بەر3 ـ ی کەوتوە و هەر ئەو مانایەش دەدا بە کردارەکە. ⁘ بەردان، بەر خستن، وەبەردان، بەربوون، دەبەرنان، تێبەربوون، تێبەردان.

بەر^{12} (ئاک.، پێش.)[هەو ـ زا] بڕ: دەر2

بەرا^{1} (نا.)[زا] بڕ: برا

بەرا^{2} (نا.)[باک] بڕ: با5

بەرابەر (ئان. ل)[بەر3 + ئا14 + بەر3] ١ـ دوو شت یا دوو کەس کەس کە لە ڕووبەرووی یەک بن، ڕووبەڕوو. ٢ـ دوو ئەندازە لە هەر شتێک کە قورساییان بە قەرا یەک بێ. ٣ـ دوو کەس یا شت کە درێژایی و باڵایان بە قەد یەک بێ. ٤ـ دوو کەس لە کۆمەڵ دا کە هێز و ماڵ و حاڵیان وەک یەکە، ئامپا، هاوشان ٥ـ هاوسەنگ، یەکسان. ٦ـ لە ئاستی، لە جێگەی ...⁘ بەرابەر بەم کارەساتە چ هەڵوێستێکتان گرتوە. & بەرانبەر، بەرامبەر. **~ بوون:** ١ـ لە ڕووبەڕووی

یەک بوونی دوو شت یا کەس. ٢ـ هاوسەنگ بوونی دوو شت یا کەس. ٣ـ هاوقەد بوون. ٤ـ یەکسان بوون. ٥ـ یەک بوون و مساوی بوون لە کایە و کێ بەرکێ دا. & بەرانبەر بوون، بەرامبەر بوون. **~ کردن:** ١ـ پێک گرتن بۆ دەرکەوتنی جیاوازی. ⁘ وەرگێڕاوەکەی دەگەڵ ئەسڵەکە بەرابەر کرد. ٢ـ وەک یەک هاتنەوە لە کایە و کێ بەر کێ دا. ٣ـ وەک یەک کردنی هاوسەنگی و یەکسانی. & بەرانبەر کردن، بەرامبەر کردن. **~ وەستان:** ١ـ لە رووبەڕووی کەسێک دا وەستان و بەرەنگاری کردن. ٢ـ دژایەتی کردن. ٣ـ جوابەجەنگی کردن. & بەرانبەر وەستان، بەرامبەر وەستان.

بەرابەریی (حم.)[بەرابەر + ئیی] ١ـ وەک یەک بوون لە هەموو بارێکەوە، یەکسانیی. ٢ـ دژایەتیی، بەرەنگاریی. & بەرامبەریی، بەرانبەریی. **~ کردن:** ١ـ هاوتا بوون، هاوسەنگ بوون لە هەموو بارێکەوە. ٢ـ دژایەتیی کردن، بەرەنگاریی کردن. & بەرانبەریی کردن، بەرامبەریی کردن.

بەرات^{1} (نا.)[عەر: برات] ١ـ ئەو جیرە و پارەیەی کە بۆ مەلا و میرزا و ئەو جۆرە کەسانە دەبڕدرێتەوە. ٢ـ کاغەزێک کە تاجر و بازرگان بەر لە ساز بوونی بانک لە نێو خۆیان دا سەودایان پێ دەکرد و مۆری ئەو کەسەی پێوە بوو. ⁘ کە داغی سینەمی دی دەردی دامێ/ وتی مۆرت هەیە ساحێب بەراتی (مەحوی ل ٢٩٨).

بەرات^{2} (نا.)[عەر: برات] شەوی پازدەی مانگی شەبان (شەعبان) کە لای موسڵمانان شەوێکی پیرۆزە و گۆیا لەم شەوە دا رزق و رۆزی زۆر دەبێ، شەوی بەرات.

بەراتخۆر (ئان. ل)[بەرات1 + خۆر2] کەسێک کە بە بەرات کار دەکا، مووچەخۆر.

بەراتە (نا.)[؟][باک] ١ـ کەلاک، لاش. ٢ـ نیشان، ئاسەوار. ٣ـ حەق و پارەی خوێنی رژاو یا کەسی کوژراو لە لایەن کەس و کارییەوە، خوێنبایی.

بەرار (نا.)[زا] برِ: برا

بەراز (گیان.)[هیک: ڤەراهە ـ ئەو: ڤەرازە ـ پەه: ڤەرازە، ڤیراز. باک: بەراز ـ ناو: بەراز ـ باش: وراز] ١ـ گیاندارێکی گوانداری کێوییە، بە تاقەت و قورس و پتەو و کورتەڵەیە، پێستێکی ئەستووری

هەیە کە تووکێکی کورتی تەنک و رەقی لێ رواوە، سمی هەیە لمبۆزی درێژ، نێرەکەی جووتێک شفرەی لە دوو لای دەمی هاتۆتە دەر کە بۆ پارێزگاری لە خۆی کەلکی لێوەردەگرێ، پتر شەوانە وەدەردەکەوێ و گیا و میوە دەخوا و زیان دەگەیەنێتە بێستان و زەوی هەر لەبەر ئەوە جوتیار خۆشیان ناوێ، موسڵمان گۆشتی ناخوا، بەڵام لە شوێنی دیکە کەوی کراوە و گۆشتی دەخۆن. بەرازی نێر پێی دەڵێن یەکانە یا برەک، بەرازی مێ پێی دەڵێن مالۆس یا دەرٍ و بە بەچکەکانی دەڵێن کوودەڵە، بازەڵە یا بزەڵە. بەراز هەتا پازدە ساڵان دەژی و ساڵێ دوو جار دەترەکێ و هەر جارەی شەش هەتا دوازدە بێچووی دەبێ، Sus scorpa ناوی لاتینی ئەم گیانلەبەرەیە، خوو، خووگ، خنزیر، دۆنخز. ٢ـ بەرازی کەوی کراو کە بۆ گۆشتەکەی بەخێو دەکردرێ. ٣ـ (کنـ.) پیاوی گیان سەخت. ٤ـ (کنـ.) پیاوی پتەو و کورتەڵە و بە تاقەت. ٥ـ (کنـ.) پیاوی رق ئەستوور. ‖ **بەرازی دەریایی:** ماسییەکی گوانداره کە بە کۆمەڵ دە دەریا دا دەژین، رەنگی بۆرە و سەری وەک سەری بەرازە، زاری ددانی تێدایە و بۆ رۆنی لەشی راوی دەکەن، درێژایی لەشی هەتا سێ گەز دەگا، دۆلفین. **بەرازی دەم بەستراو:** (کنـ.) کەسێک کە رۆژووی رەمەزان بگرێ بەڵام نوێژ نەکا. **بەرازی غەزریو:** ١ـ بەرازێک کە رقی هەستابێ و پەلاماری هەر شتێک بدا. ٢ـ (کنـ.) مرۆڤی رق ئەستوور. **بەرازی هیندی:** جۆرە بەورازێکی کێوییە کە مێیەکەی دوو شفرەی گەورە و خواری هەیە کە لە لێوی سەرەوەی هاتوونە دەر و نێرەکەی چوار شفرەی هەیە. (عەر: البابیروسة ـ فەر: (babiroussa

بەرازا (نا. ل)[بەرا + زا][زا] برٍ: برازا

بەرازخۆر (نا. ل. ئان. ل) [بەراز + خۆر2] ١ـ کەسێکی گۆشتی بەراز بخوا. ٢ـ لەقەبێکە بۆ کوردەکانی ئەهلی حەق و کاکەیی کە گۆیا گۆشتی بەراز دەخۆن و پێیان حەرام نیە.

بەرازە (نا. ل)[بەراز + ئە] ١ـ ١ـ دوو ددانی گەورەیە کە وڵاغی بەرزە لە تەمەنی ٤ هەتا ٦ ساڵی دەری دەکا، کەڵپی یەکسم. ٢ـ ئەو دارانەی کە لە ژێرەوەی بەرداشی بنەوەی ئاش دادەمزرێندرێ. ٣ـ ئامرازێکی درێژی

قایمی کانزا یا هەر شتێکی دیکە کە بۆ هەڵکەندنی بەردی زل یا بۆ جووڵاندنەوە و بەرز کردنەوەی شتی قورس کەلکی لێوەردەگرن. بەرازە وە بن شتی قورسی دیاری کراو دەدەن و بەردێک یا شتێکی دیکەی چووکتر لە بنی دادەنێن و بە تەکانێک شتە قورسەکەی پێدەجووڵێننەوە، چلمێردە، لۆسە، نوێڵ، مەڵغە، باری، بەیرەم، گراستە، قەراسە، قراسە، باریە.

بەرازەوان (نا. ل، ئان. ل)[بەراز + ئە + وان] کەسێک کە ئاگای لە رەوەبەرازە و دەیانلەوەڕێنێ.

بەرازەوانیی (حم.)[بەرازەوان + ئیی] کار و پیشەی بەرازەوان، بەراز لەوەڕاندن.

بەراش (نا. ل)[بەر4 + ئاش1][باک] برِ: بەرداش

بەرام (نا.)[؟] برِ: بۆن و بەرامە

بەرامبەر (ئان. ل)[بەر3 + ئام4 + بەر3] برِ: بەرابەر. **~ بوون:** برِ: بەرابەربوون. **~ کردن:** برِ: بەرابەر کردن. **~ وەستان:** برِ: بەرابەر وەستان

بەرامبەریی (حم.)[بەرامبەر + ئی] برِ: بەرابەریی. **~ کردن:** برِ: بەرابەریی کردن.

بەرامپیل (نا. ل)[بەر3 + ئام4 + پیل] جۆرێک بەروانکەی ژنان کە لکەکانی بە بن هەنگڵەوە تێدەپەڕێ و لە سەر شان گرێ دەدرێ و لە کاتی شیردۆشین و چێشت لێنان و هەڵسووڕاندنی کار و باری نێو ماڵ لە خۆ دەبەسترێ هەتا جلەکانیان پیس نەبێ، بەرهەڵبێنە، بەرانپێچ.

بەرامە (نا. ل)[بەرام + ئە] برِ: بۆن و بەرامە

بەران (گیان.)[پەهـ: ڤەران. روس: barán. باک: بەران ـ ناو: بەران ـ باش: وەران ـ هەو: بەران ـ زا: بەران] شەکەنێرێک کە تەمەنی گەیشتبێتە چوار ساڵ و توانایی ئاوس کردنی مەڕی هەبێ. مەڕدار بەران بە تایبەت رادەگرن و لە کاتی تایبەتی دە مەڕی بەر دەدەن، غورچ، قۆچ. **~ تێبەردان:** بەران خستنە نێو شەک و مەڕ بۆ جووت بوون. **وە ~ هاتن:** مەیلی مەڕ بۆ جووت بوون دەگەڵ بەران. || **بەرانی سوڵتان مەحموودی:** (کنـ.) کەسێک کە پشتی بە دەستەڵاتدارێکەوە قایم بێ و هەرچی

پێخۆش بێ بیکا و کەس نەتوانی چی پێبلێ، مرۆڤی زیانکار و دەستدرێژکەر.

بەرانبەر (ئان. ل)[بەر3 + ئان4 + بەر3] بڕ: بەرابەر. **~ بوون:** بڕ: بەرابەر بوون. **~ کردن:** بڕ: بەرابەر کردن. **~ وەستان:** بڕ: بەرابەر وەستان

بەرانبەریی (حم.)[بەرانبەر + ئیی] بڕ: بەرابەریی. **~ کردن:** بڕ: بەرابەریی کردن.

بەرانپۆز (ئان. ل)[بەران + پۆز] کەسێک کە لووتی لە نێوان برۆکانیەوە بە زەقی هاتبێتە خوارەوە، قەپۆزبەران.

بەرانپێچ (نا. ل)[بەر3 + ئان + پێچ] بڕ: بەرامپیل

بەرانەک (نا.)[بەران + ئەک][باک] قامکی گەورە و ئەستووری دەست، پەنجەی گەورە، ئەسپێکوژە.

بەرانەکێویی (گیانـ.)[بەران + ئە + کێویی] نێری مەڕەکێویی، بەرانەهەردی.

بەرانەهەردی (گیانـ.)[بەران + ئە + هەردی][هەو] بڕ: بەرانەکێویی

بەرانگە (نا. ل)[بەران + گە] شوێنی مۆڵ خواردنی ران لە دەشت.

بەراو (نا. ل)[بەر3 + ئاو1] زەڕاعەتێک کە دەبێ ئاو بدرێ، ئاوی. // دێم. **کردنە ~:** (کنـ.) وەبەر جنێو دان. ⁘ باوکی کردۆتە بەراوی خەڵک. (ئەگەر خەڵک جنێو بە باوکی بدا لەبەری گران نایە).

بەراوپشت (ئان. ل)[بەر3 + ئاو + پشت] حاڵی جل و بەرگ یا هەرشتێکی دیکە کە دیوی ژووریی بە دەرەوە بێ. ئاوەژوو، بەراوەژوو، بەر و پشت/٢، بەرەواژ، چەواشە.

بەراورد (چا. م)[فار: براورد] هاوسەنگی، تەخمین. **~ دان:** بڕ: بەراورد کردن. **~ کردن:** ١ـ هەڵسەنگاندن لە باری نرخ و جنسەوە، بەراورد دان. ٢ـ دیاری کردنی نرخی شتێک لە گۆترە، نرخاندن.

بەراوەژوو (ئان. ل)[بەر3 + ئاوەژوو] بڕ: بەراوپشت

بەراوەژی (ئان. ل)[بەر3 + ئاوەژی] بڕ: بەراوپشت

بەراویتە (ئان. ل)[بەر1 + ئاویتە (ئاویتن)] حاڵی مەڕ یا بزنێک بەری هاویشتبێ.

بەرایی^{1} (نا. ل)[بەر3 + ئایی] ١ـ

تاقمێک سوارێک کە لە پێش کاروان دەڕۆن. ٢ـ تاقمێک سوار کە لە پێشەوەی لەشکر و قۆشەن دەڕۆن. & پێشایی.

بەرایی^{2} (نا.)[؟] ١ـ ویست، مەیلی دڵ. ٢ـ ئۆقرە، حەسانەوەی دڵ. **~ دان:** دڵ هاتن، ویستن. ⁘ چاوم بەرایی نەدەدەدا من تێر بخۆم و منداڵ برسی بن. دڵم بەرایی نادا قسەی ناحەزی پێبڵێم. **~ هاتن:** ئۆقرە گرتن، حەسانەوە.

بەریا (نا. ل)[بەر3 + با1] وەردە کا و تۆز خۆڵ کە لە کاتی لە کەو دانی گەنم دەکەێتە لایەک.

بەرباد (ئان. ل)[فار: برباد] ١ـ فەنا، نابوود، فەوتاو. ٢ـ وێران، رووخاو، نوغرۆ. **~ بوون:** فەوتان، تێداچوون. ⁘ هەتا دوژمن بەرباد نەبێ/ تا کوردستان ئازاد نەبێ/ تفەنگ لە شان ناکەمەوە (بۆ کوردستان ل ١٦١). **~ دان:** فەوتاندن، نابوود کردن. **~کران:** ١ـ فەوتان، تێداچوون. ٢ـ وێران کران، رووخان. ⁘ دیوەخانم بەرباد کرا/ تەکیەی لە جێ بنیاد نرا (بۆ کوردستان ل ١٧٥). **~ کردن:** ١ـ فەوتاندن، نابوود کردن. ٢ـ وێران کردن، رووخاندن.

بەربار (ئان. ل)[بەر3 + بار1] ١ـ یەک سمی سێ ساڵە کە گەیشتۆتە تەمەنی بار لێنان. ٢ـ (مجـ.) کەسی گوێ لە مست و ژێر فەرمان. ٣ـ رام، دەستەمۆ. **هاتنە ~:** ١ـ رام بوونی بارەبەر بۆ چوونە ژێر بار و بار هەڵگرتن. ٢ـ چوونە ژێر باری کەسێک بۆ جێ بە جێ کردنی کارێک. **هێنانە ~:** رام کردنی بارەبەر بۆ بار هەڵگرتن. ٢ـ بردنە ژێر باری کەسێک بۆ راپەڕاندنی کارێک.

بەربانک (نا. ل)[بەر2 + بان (وان1) + ک][زا] برِ: بەرهەڵبێنە

بەربانگ (نا. ل)[بەر3 + بانگ] ١ـ کاتی رۆژوو شکاندن، ئیفتار، فتارە. ٢ـ خواردەمەنییەک کە بۆ ئەم کاتە داندراوە. **~ کردنەوە:** شکاندنی رۆژوو بە خواردن لە کاتی بانگی شێوان، ئیفتار کردنەوە.

بەربڵاو (ئان. ل)[بەر3 + بڵاو] ١ـ هەر شتێک کە پێش و بەری ئاوەڵە بێ. ٢ـ هەراو. ٣ـ (مجـ.) گشتی، هەمە لایەنە. ⁘ پێویستمان بە هاوکاری بەربڵاوی خەڵک هەیە.

بەربوارد (گیان.)[بەر1 + بوارد

(بواردن)][سۆر] بەردیل یا شەکەمێیەکی ئەستێور کە ساڵێکی بواردبێ و نەزابێ، بەربواردوو.

بەربواردوو (گیانـ.)[بەر1 + بواردوو][موک] بڕ: بەربوارد

بەربۆسە (نا. ل)[بەر3 + بۆسە] ئامرازێکە کە بۆسەی پێ لە نێر توند دەکرێ و ناهێڵێ بجووڵێتەوە.

بەربوو (ئان. ل)[بەر3 + بوو (بوون)] بەردراو، بەرەڵڵا.

بەربووره (نا. ل)[بەر3 + بووره] ١ـ تۆوێک کە بەر لە کێڵانی بە سەر زەوی دا دەیپرژێنن، بەرچێن. ٢ـ لە خۆوە بە بێ بیر کردنەوە، لە خۆڕا. ٣ـ بەر لە هەر شتێک. ⁘ لە بەربووره با پێت بڵێم لەوە دوا حەقت نیە درەنگ بێیەوە.

بەربووک (نا. ل)[بەر3 + بووک] ١ـ ئافرەتێکە بە پارە کار دەکا، هەمیشە دەگەڵ بووکە و کار و باری بووک هەڵدەسووڕێنێ و دەگەڵ بووک دەچێتە ماڵی زاوا و شەوی پەردوو پەڕۆی خوێناوی دێنێتە دەر و بە خەڵکی نیشان دەدا، پێخەسوو، پاخەسوو، پاوەوی، پاوەوە، پاوەیوە. ٢ـ (مجـ.) کەسێک کە بۆ خۆ شیرین کردن لە نێوان دووکەس یا دوو لایەن هاتوچۆ دەکا و دەیەوێ بۆ مەبەستێک ڕێکیان خا بێ ئەوەی کە پەیوەندییەکی زۆری بەوەوە هەبێ، وەها کەسێک لە نێو خەڵک دا خۆشەویست نیە و بە سووک چاوی لێدەکەن. ⁘ کاک کەریم بۆتە بەربووکی ئاغاواتان.

بەربووکیی (حم.)[بەربووک + ئیی] ١ـ کار و پیشەی کەسی بەربووک. ٢ـ (مجـ.) ڕێکخستن و هەڵسووڕاندن و جێبەجێ کردنی کاری کەسێک یا کەسانێک بێ ئەوەی پەیوەندییەکی ئەوتۆی بەو کەسەوە هەبێ.

بەربەت (نا.)[پەه: بەربەت، بەربوت لە یون: barbitos] ئامێرێکی مۆسیقایە وەک تەنبوور بەڵام دەسکەکەی کورتترە و کاسەکەی گەورەتر، عوود.

بەربەت ژەن (ئان. فا)[بەربەت + ژەن] کەسێک کە بەربەت لێدەدا، عوودژەن.

بەربەخت (نا. ل)[بەر3 + بەخت] کچێک کە کاتی مێرد کردنی گەیشتبێ، کچی دەم بەخت.

بەربەر (نا.)[ئین: barber] کەسێک کە سەر و ریشی پیاوان دەتاشێ یا کورتی دەکاتەوە، سەلمانی، سەرتاش، دەللاک، سەرتراش.

بەربەران (گیانـ.)[بەر + بەران] شەکە مێیەک کە گەیشتۆتە ئەو تەمەنەی بەران وەخۆ بگرێ، بەرخە مێی سێ ساڵە.

بەربەرەکانی (نا. ل)[بەر3 + بەر3 + ئەک + ئانی] ١ـ لە بەر یەک راوەستانی دوو کەس یا دەوڵەت و چەکدار بۆ تێک شکاندنی یەکتر. ٢ـ خۆڕاگرتن و خەبات کردن لە ئاست گیر و گرفت و چەرمەسەری ژیان یا هەر کارێکی دیکە. ٣ـ حەول دان بۆ پێش کەوتن لە غەنیم، رقەبەری، ئینکەبەری. **~ کردن:** ١ـ خۆ راگرتن و خەبات لە شەڕ و لە ئاست چەرمەسەری دا. ٢ـ رقەبەری کردن.

بەربەرین (ئان. ل)[بەر3 + بەرین] زەوی، پارچە و قوماش یا هەرشتێکی دیکە کە بەری زیاد و زۆر بێ، بەرپان، بەرفرەوان، هەراو، بەرین. // بەرتەسک.

بەربەرۆ (نا. ل)[بەر3 + بە + رۆ1] بڕ: گوڵە بەرۆژە

بەربەرۆچک (نا. ل)[بەر3 + بە + رۆچ + ک] بڕ: بەربەرۆچکە

بەربەرۆچکە (نا. ل)[بەر3 + بە + رۆچ + کە] پەنا دیوار یا شوێنێک کە روو بە تاوە و تاو تێدەکا و لە کاتی شکانی شەقی گەرما بە تایبەت لە پایز دا خەڵک لێی دادەنیشن و خۆ لە بەر تاو هەڵدەخەن، بەربەرۆچک.

بەربەژن (نا. ل)[بەر3 + بەژن] ١ـ نوشتە و دوعایەک کە بەرگی تێدەگرن، بەندێکی وێدەخەن و لە مل و لا قۆڵێکی دەکەن وەها کە بکەوێتە سەر کەلەکە، حەمایاڵ، حەمایەڵ. ٢ـ خشڵێکی ژنانەیە کە وەک حەمایاڵ لە خویانی دەدەن.

بەربەس (نا. ل)[بەر3 + بەس] بڕ: بەربەست

بەربەست (نا. ل)[بەر3 + بەست] ١ـ بەر گرتنی ئاو بۆ پاشەکەوت کردن و راگرتنی. ٢ـ بەرهەڵست و بەرگری لە هەر کارێک. **~ کردن:** ١ـ بەری ئاوی جۆگە یا ئاوی خوڕی دیکە گرتن. ٢ـ بەر بەستن، بەر گرتن.

بەربەسێڵ (نا. ل)[بەر (بەرخ) + بە + سێڵ] چێشتێکی کوردەوارییە، قوڕاو.

گۆشتی بەرخ لە سەر سێڵ سوور دەکەنەوە و ماستی مەڕانی بۆ خاو دەکەنەوە، بە سەری دادەکەن و دەیخۆن. لە هەندێک ناوچەی دیکە گۆشتی بەرخ دەگەڵ ماستی مەڕان و لەپە و کەوەر یا کوڕادە دەکوڵێنن، وەک جۆرێک شۆربای

به ماست دوای پێگەیشتنی تێیدەکوشن و دەیخۆن.

بەربەگوار (ئان. ل)[بەر + بە + گوار] ئاژەڵێک کە گۆشتی زێدە وەک گوارە بە ملیەوە بێ.

بەربەن^{1} (نا. ل)[بەر2 + بەن1] سینەبەند، گەردنبەندی شۆڕ. ⁘ بەژنی چەندە برندە لێی دەبەستێ گێلدارێ / تۆق و تەلەسم و بەربەن بە سەر دا هاتنە خوارێ (سێسەد هۆنراوە ل ٧٧).

بەربەن^{2} (نا. ل)[بەر3 + بەن1] دارێک کە بەری کونی ئەستێر و گۆلی پێدەگرن، چێوهەسێڵ.

بەربین (نا. ل)[بەر3 + بین1] بڕ: بەربینگ

بەربینک (نا. ل)[بەر3 + بین1 + ک] بڕ: بەربینگ

بەربینگ (نا. ل)[بەر3 + بین1 + گ] ئەوک، قورقوڕۆچکە، بەربین، بەربینک. ~ **پێگرتن:** ئەوک و یەخەی کەسێک گرتن بە پەلپ و بیانوو هێنانەوە. ⁘ خێزانم بەربینگی پێگرتووم دەڵێ دەبێ ماڵمان جوێ کەینەوە.

بەربێڵ (نا. ل)[بەر + بێڵ] بڕ: بەرەجووت

بەربێنکە (نا. ل)[بەر2 + بێن1 + کە] بڕ: بەرهەڵبێنە

بەرپا (ئان. ل، ئاک. ل)[بەر3 + پا] ١ـ وەستاو، لە سەر پێ. ٢ـ ساز، دامەزراو، رێکخراو. ~ **بوون:** ساز بوون، دامەزران و هەڵگیرسانی ئاژاوە و شەڕ و شتی لەم بابەتە. ~ **کردن:** هەڵگیرساندن، دامەزراندن، ساز کردن.

بەرپاڵ (نا. ل)[بەر3 + پاڵ/٦] قەدپاڵی کێو و شاخ، لاپاڵ. ⁘ واتا کە دەبوو بە رۆژی سەرساڵ/ هەرکەس دەرئەچوونە دەشت و بەرپاڵ (مەم و زین ل ٢٦٢).

بەرپان (ئان. ل)[بەر3 + پان] بڕ: بەربەرین.

بەرپرس (نا. فا)[بەر + پرس] سەرۆک و کاربەدەستی تاقمێک کە وڵامدەری کار و ئەرکی پێ سپێردراوە، لێ پرسراوەی شوێنێک، بەرپرسیار، مەسئوول.

بەرپرسایەتی (حم.)[بەرپرس + ئایەتی] بەرپرسی وڵام دانەوە، مەسئوولیەت. ⁘ بەرپرسایەتی ئەو ئەرکە گرینگە لە سەر شانی منە.

بەرپرسیار (نا. فا)[بەر3 + پرسیار] بڕ: بەرپرس.

بەرپەرچ (نا. ل)[بەر3 + پەرچ] بیانوو، پەرچ. ~ **دانەوە:** بیانوو هێنانەوە، بیانوو داتاشین.

بەرتاو (نا. ل)[بەر3 + تاو] ئەو شوێنەی کە تاو دەیگرێتەوە، بەرخۆر، بەرهەتاو، بەر ڕۆژ.

بەرتوورک (نا. ل)[بەر + توورک] [باک] بڕ: چیکڵدانە

بەرتەسک (ئان. ل)[بەر3 + تەسک] پارچە یا هەر شتێکی لای بەرینایی کەم بێ. // بەربەرین.

بەرتەنگ (ئان. ل)[بەر3 + تەنگ] حاڵی زەوی، ماڵ یا هەر شوێنێکی تەنگ، تەنگەبەر. // بەرفرە، فرەوان.

بەرتیل (نا.)[عەر: برطيل] ١ـ پارە یا هەر شتێک کە بدرێ بە کەسێکی کاربەدەست یا دەست ڕۆییو بۆ جێبەجێ کردنی کارێک کە ئەو کەسە خۆی نەتوانی جێبەجێی بکا، ریشوەت، بەرتێڵ، خاوە. ∷ بەرتیل بەردی نەرم دەکا (پەند). ٢ـ [باک] خوێنبایی. ~ **خواردن:** بڕ: بەرتیل وەرگرتن. ~ **دان:** پارە دان بە کەسی بەرتیلخۆر بۆ ڕاپەڕاندنی کارێک. ~ **وەرگرتن:** کەسێک کە بۆ جێ بە جێ کردنی کارێک پارە وەردەگرێ، بەرتیل خواردن.

بەرتیلخۆر (نا. ل ـ ئان. فا)[بەرتیل + خۆر2] کەسێک کە هەتا پارە وەرنەگرێ کارێک جێ بە جێ ناکا، کەسێک کە بەرتیل وەردەگرێ.

بەرتیلخۆریی (حم.)[بەرتیلخۆر + ئیی] ئەنجام و ئاکامی بەرتیل خواردن.

بەرتێلانە (نا. ل)[ئەر] دیاری و کەل و پەلێک کە ماڵە زاوا بۆ ماڵی بووک دەنێرن، دیاری. // ناوتێلانە

تێبینی: ئەم وشە زۆر سانا دەیتوانی لە بەرتیل کەوتبێ [بەرتیل + ئانە] بەڵام وشەی ناوتێلانە هەر لەو زاراوەیە ئەو باوەڕە دەفەوتێنی کەوایە وشەکە (بەر و ناو) ی هەیە یانی لە [بەر + تێل + ئانە] پێک هاتوە و دەبێ تێل مانایەکی هەبێ. من پێموایە تێل هەمان توێڵ بە مانای نێوچاوانە و وشەکە دەبێتە دیارییەکە کە ماڵە زاوا دەیدەن هەتا چاویان بە بووک بکەوێ یا نێوچاوان و ڕوخساری بووک ببینن.

بەرتێڵ (نا.)[ئەر] بڕ: بەرتیل

بەرجل (نا. ل)[بەر + جل] بڕ:

بەرجووت (نا. ل)[بەر + جووت] بڕ: جوانەگا

بەرجەوەن (نا.)[ئەر] ١ـ بڕ: بەرژەوەند ٢ـ دیمەن، مەنزەرە.

بەرجەوەند (نا.)[موک] بڕ: بەرژەوەند

بەرچا (نا. ل)[بەر + چا] بڕ: بەرچایی

بەرچاو (نا. ل)[بەر3 + چاو] ١ـ هەر شتێکی لە نزیک مرۆڤ بێ و بە تەواوی هەستی پێبکا. ٢ـ هەر شتێکی بەری دیتن بگرێ. ٣ـ (مجـ.) ئاشکرا، روون. ٤ـ (مجـ.) کاری گرینگ یا شتێکی زەق کە خەڵک بیبینێ یا سەرنجی بداتێ. **~ بوون:** زەق بوونی کەسێک یا شتێک دە نێو خەڵک دا. ⁙ بەو سمێڵە زلانەت زۆر بەرچاوی بزانە هەندێکی کورت ناکەیەوە. **~ تاریک بوون:** (کنـ.) زۆر تووڕە بوون و رق هەستان و گرینگایەتی بە هیچ نەدان، هیچ نەدیتن لەبەر تووڕەیی. **لە ~ بوون:** ١ـ زەق بوون دە نێو کۆمەڵ دا، بەرچاو بوون. ٢ـ نزیک بوون و هەست پێکردنی شتێک یا کەسێک. ٣ـ سەرنج دان، لە بەر چاو گرتن. **لە ~ خستن:** بێزار بوون و پێ سووک بوونی کەسێکل یا شتێک بە هۆی کەسێکی دیکەوە. ⁙ ئەوەندەت دۆڵمە بۆ ساز کردم هەتا لەبەر چاوت خستم. **لە ~ سووک بوون:** بێنرخ بوونی کەسێک، لەبەرچاو کەوتن. **لە ~ کەوتن:** کەسێک یا شتێک ئیدی خۆش نەویستن، سووک بوونی کەسێک یا شتێک لە بەر چاو. ⁙ هەموو کەست لە بەرچاو بکەوێ منداڵەکەی خۆت لە بەرچاو ناکەوێ! **لە ~ گرتن:** سەرنج و گرینگایەتی دان بە شتێک، رە پێش گرتن. ⁙ ئەو قسانەی پێمکوتی لە بەرچاویان بگری زەرەرێ ناکەی.

بەرچاوتەنگ (ئان. ل)[بەر + چاو + تەنگ] ١ـ کەسێک کە توند دەستی بە ماڵی دنیاوە گرتوە و خەرجی ناکا، رژد، لەچەر. ٢ـ کەسێک کە چاوی تێر نابێ، بە تەماح، چاونزێر. **~ بوون:** ١ـ رژد بوون، لەچەر بوون. ٢ـ بە تەماح بوون، چاوتێر نەبوون.

بەرچاوتەنگیی (حم.)[بەرچاو تەنگ + ئیی] ئاکامی کردەوەی بەرچاوتەنگ، رژدیی، لەچەریی.

بەرچاوتێر (ئان. ل)[بەرچاو + تێر] ١ـ کەسێک کە چاوی بە ماڵی دنیا تێرە و تەماحی نیە. ٢ـ دڵاوا، سەخی. ~

بوون: ١ـ بە تەماح نەبوون، چاو تێر بوون. ٢ـ دڵاوا و سەخی بوون.

بەرچاوکە (نا. ل)[بەر + چاو + کە] ١ـ قایشێکی ریشوو دار و هەندێک جار بە مت و مووروو رازاوەیە کە لە بەر چاوی ئەسپ و گوێدرێژ و هێستری دەدەن بۆ ئەوەی مێش ئازاریان نەدا. بەرچاوە، چاویلکە، پێشچاوکە، بەرچاوگە/٢. ٢ـ کوتە مقەوا یا لاستیکی بڕاو بە شکڵی لەتکە مانگ کە دوو لای کون دەکەن و بە کێش یا بەنێک لە پشت سەریان دەیبەستن و جووتێر و دروێنەوان یا ئەو کەسەی لە لادێ لە بەر تاو کار دەکا دەیهێنێتە نێو چاوانی هەتا ئارەقە نەڕژێتە نێو چاوی و هەتاو لە چاوی نەدا، تیلیسان، بەرچاوە، ئافتاوگەردان.

بەرچاوگە (نا. ل)[بەر + چاو + گە] ١ـ خشڵێکی ژنانە پتر لە زێڕ سازی دەکرێ، لە سەری قایم دەکەن و خشڵەکە دەکەوێتە سەر نێوچاوانیان، پێشەسەر. ٢ـ بڕ: بەرچاوکە/١.

بەرچاوە (نا. ل)[بەر + چاو + ئە] بڕ: بەرچاوکە/١و٢

بەرچایی (نا. ل)[بەر + چایی] نان و چایی بەیانیان کە پتر ماست و پەنیرە یا کەرە و مرەبایە، بەرقلیان، بەرچا، بەرقەننە، قاوڵتوون، خورینی، چێشت، تاشتێ، ناشتا.

بەرچن (نا. ل)[بەر1 + چن (چنین)] بڕ: بەرچنە

بەرچنۆکە (نا. ل)[بەرچن + ئۆکە] بەرچنی چووکە کە بۆ میوە و بەر چنینەوەی کەمتر کەلکی لێوەردەگرن.

بەرچنە (نا. ل)[بەر1 + چن (چنینەوە) + ئە] سەوەتەیەکی دەسچنە لە شووڵ، شکڵی قووچە کە لە بنەوە بۆ سەرێ کەم کەمە زارکی گەورەتر دەبێ و میوەی چنراوی تێدەکەن، بەرچن، بەرچینە، تریان.

بەرچەپ (نا. ل ـ ئان. ل)[بەر + چەپ] پێچەوانە، دژ.

بەرچیت (نا. ل)[بەر + چیت] بڕ: بەرچیغ

بەرچیخ (نا. ل)[بەر + چیخ] بڕ: بەرچیغ

بەرچیغ (نا. ل)[بەر + چیغ] ١ـ دارێکی هەندێک درێژە، چەند دانەی لە زەوی دەچەقێنن بۆ راگرتنی چیغ و

چیغی بە دەوری دا دەکێشن. ٢ـ ئەو دارانەی کە لە سەر لاخێشک دەچەقێندرێن هەتا دەغلی دوراو لە سەر خێشک نەخزێن و نەکەون، قیسپ. ٣ـ پەیاغ & بەرچیخ، بەرچیت.

بەرچینە (نا. ل)[بەر + چین + ئە] بڕ: بەرچنە

بەرچێلّە (ئا.)[بەر + چێلّ (مانگا) + ئە] ١ـ کوتە چەرمێک کە لە ملی گا داچۆڕاوەتە خوارەوە. ٢ـ (مجـ.) بەرخەبەبە

بەرچێن (نا. ل)[بەر + چێن] بڕ: بەربوورە

بەرخ (گیانـ.)[هەخ: ڤەرمەکە ـ سان: ڤورەنە، ڤرنە ـ پەه: ڤەرەک، ڤەررەک. تات: ڤەرە ـ فار: برە ـ بیر: بەررە ـ لۆر: بێرە. باک: بەرخ، بەرخک ـ ناو: بەرخ ـ باش: وەرک ـ هەو: وەرە ـ زا: ڤارا، ڤارەک، ڤەرا، ڤەرە، ڤەرەک] ١ـ بێچووی ساوای مەڕ هەتا شەش مانگان. ـ ئەگەر مێ بوو بەرخەمێ و ئەگەر نێر بوو بەرخەنێری پێدەڵێن و دوای یەک ساڵان دەبێتە کاوڕ (کاوڕەنێر ـ کاوڕە مێ) دوایساڵێک تێوەڕسووڕان کاوڕ دەبێتە شەک. شەکی نێر پێی دەڵێن شەک بەران و شەکی مێ پێی دەڵێن شەک مەڕ، کە تەمەنی گەیشتە چوار دەبنە مەڕ و بەران. ٢ـ (مجـ.) بۆ خۆشەویستی بە منداڵ دەکوترێ، رۆڵە گیان، بەرخۆڵە. ⁘ بەرخم، وامەکە. بەرخی بابم دا چایەکی بێنە. ٣ـ یەکەم بورج لە دوازدە بورجی ئاسمان کە بەرابەرە دەگەڵ مانگی خاکەلێوە (عەر: حمل). **~ فرچک دان:** یەکەم ژەک کە دوای بوون دەدرێ بە بەرخ. || **بەرخی ساوا:** بەرخێک کە تازە بووبێ. **بەرخی مێ:** بەرخەمێ. **بەرخی نێر:** ١ـ بەرخە نێر. ٢ـ (کنـ.) منداڵی نێرینە، کوڕ. ⁘ بەرخی نێر بۆ سەر بڕینە.

تێبینی: ئەو خۆشەویستییە لەو سەردەمەوە ماوە کە کورد ئاژەڵی راگرتوە و ماڵات ریزێکی تایبەتیان هەبوە. هەموو دار و نەداریان مەڕ و ماڵات بوە و بە زاو و زوو داهات و دەوڵەتیان زیاد بوە و بەرخ نوێنەر و نیشانەی زیاد بوونی ئەو دەوڵەت و ماڵ بوە.

بەرخڤان (نا. ل)[بەرخ + ڤان][باک] بڕ: بەرخەلەوان

بەرخک (نا. ل)[بەرخ + ک][باک] بڕ:

بەرخلێنە (نا. ل)[بەر + خلێنە] هەر کام لە دوو ددانی پێش خلێنە و دوای کەڵپ کە بە گشتی لە مرۆڤ دا لە هەشت ددان پێک هاتوون.

بەرخوار (نا. ل)[بەر + خوار] بڕ: بەرخۆر

بەرخوێن (نا. ل)[بەر + خوێن] کچ و ژن و ماڵێک کە تاوانبار بۆ مەسڵەتی قەتڵ و ژن هەڵگرتن دەبێ بیدا هەتا مەسەلەکەی کۆتایی پێبێ، خوێنبایی.

بەرخۆر (نا. ل)[بەر + خۆر] ئەو ئازووقەی کە بەر لە زستان و وادەی دیاری کراوی دە کاری دەکەن و دەیخۆن، بەرخوار، پێشخۆر.

بەرخۆڵە (نا. ل)[بەرخ + ئۆڵە] ١ـ بەرخی ساوا. ٢ـ (مج.)منداڵی خۆشەویست.

بەرخەبە (نا. ل)[بەر + خەبەب (غەبغەب) + ئە] پێستی داچۆڕاوی ژێر چەنەی مرۆڤی قەڵەو یا پیر، بەرغەبەبە، غەبغەب، غەبغەبە، بەرچێڵە.

بەرخەگەل (نا. ل)[بەرخ + ئە + گەل] رانێک کە هەمووی بەرخ بێ، گەلەبەرخ، بەرغەل، بەرخەل، بەرگەل.

بەرخەل (نا. ل)[بەرخ + ئە + ل (گەل)] بڕ: بەرخەگەل

بەرخەلەوان (نا. ل)[بەرخەل + ئە + وان] کەسێک کە بەرخ دەباتە لەوەڕ و ئاگاداریان لێ دەکا، شوانی بەرخان، بەرخڤان، بەرغەلەوان، بەرخەوان، بەرگەلەوان.

بەرخەمێ (نا. ل)[بەرخ + ئە + مێ] بێچوو مەڕی مێینە. بەرخی مێ.

بەرخەنێر (نا. ل)[بەرخ + ئە + نێر] بێچوو مەڕی نێرینە، بەرخی نێڕ.

بەرخەوان (نا. ل)[بەرخ + ئە + وان] بڕ: بەرخەلەوان

بەرد (نا.)[پەش: دەبەرە. ئال: berg (کێو). لۆڕ: بەرد. باک: بەرد ـ ناو: بەرد ـ باش: بەرد ـ زا: بەر] ١ـ مادەیەکی رەق و سەختە کە چینی سەرووی زەوی پێک هێناوە و بە شکڵی جۆراوجۆر و ورد و دریشت لە خیزەوە هەتا رەوەز و چیا هەیە، کوچک، سەنگ، کەڤر، تەوەن، کەرا، کەڕا. ⁖ بەرد لە جێی خۆی سەنگینە. ٢ـ بەرد، خشت، یا هەر شتێکی دیکە کە قورسایی دیاری کراوی هەیە و لە تایەکی تەرازووی داوێن بۆ

کێشانی کەل و پەل و کالا، سەنگ. ٣ـ مادەیەکی ڕەق و چووکە کە بە هۆی مادەی زیادی لەش لە سەر گورچیلە و زراو یا لە نێو موسڵدانە دا سازی دەبێ. ٤ـ (مجـ.) ویشک و ڕەق. ؛؛ ئەو چەسپە هێند کۆنە وەک بەردی لێهاتوە تازە بە کەلک نایە فرێی دە! ٥ـ (مجـ.) نەبزوون، بێجووڵە. ؛؛ ئەو کابرایە دەڵێی بەردە لەوێ ڕاوستاوە هەر جووڵەی نایە. **بوونە ~:** زۆر ڕەق بوون، ویشک بوون. **~ بڕین:** شکاندن و لەت کردنی بەردی ڕەوەز و شاخ بۆ کار و باری خانوو ساز کردن. **~ بە گومبەز دادان:** (کنـ.) کوفر کردن، سووکایەتی بە دین و ئیمان کردن. **~ لە سەر دانان:** (کنـ.) لە بیر بردنەوەی کار و مەسەلەیەک و ئیدی باس نەکردنەوەی. ؛؛ ئەو نێوان ناخۆشییەی تۆ و بابت هەرچی بوو گوزەرا، بەردێکی سەت پووتی لە سەر دانێ و تازە باسیشی مەکەوە. **~ لە ئەژنۆی خۆ دان:** (کنـ.) کارێک بە زەرەری خۆ کردن، زەرەر لە خۆ دان، خۆ کلۆڵ کردن، ماڵە خۆ خراپ کردن. ؛؛ چەپڕەوی وامان هەبوون کە لە عەینی نەخوێندەواری و نەزانی دا گاڵتەیان بەوجۆرە بیروبڕوایە دەکرد و بەردیان لە ئەژنۆی خۆیان دەدا (تاریک و روون ل ٣٩). **~ لێبارین:** (کنـ.) تووشی بەڵا و ناخۆشی بوون. **بەردی پەشیمانی لە چۆکی خۆ دان:** (کنـ.) پەشیمان بوونەوە لە کارێک و خەفەت پێوە خواردن. **لە ~ دان:** (کنـ.) بە فیڕۆ دان و فەوتاندنی شتێک. || **بەردی ئاسمانی:** بەردێک کە لە ئاسمانەوە دادەکەوێتە سەر زەوی. **بەردی بناغە:** ١ـ ئەو بەردانەی کە دوای هەڵقەندنی بناغە، دە بنچینەی داوێن و بناغەی لە سەر ئەو دادەڕێژن، بەردی بنچینە. ٢ـ (مجـ.) بنچینەی کار و مەسەلەیەک. ؛؛ بەردی بناغەی شێعری نوێی کوردیی لە سەر بەیتەکان داڕێژراوە. **بەردی بنچینە:** بڕ: بەردی بناغە. ؛؛ سەیلی هیجرت بەردی بنچینەی لە ڕەگ هێنامە دەر/ باری فیکرت قەددی ڕاستی تێشکاندم وەک فەنەر (نالی ل ٢٠١). **بەردی بن گۆم:** (کنـ.) شتی لە دەچوو کە ئیدی نەدۆزرێتەوە. **بەردی جەهەننەم:** بەردێکی بریسکەداری مەیلەوبۆرە کە دوکتوران بۆ چاو و ددان کەلکی لێوەردەگرن، نیتراتی زێو، جەهەننەم داشی. **بەردی سارد و گەرم:** (کنـ.) ناخۆشی و بەڵا. ***بەردی سارد و گەرم وەبەر پێ (ڕێ، ڕێگا) هاتن:**

(کنـ.) تووشی بەلاّ و ناخۆشی ژیان هاتن. ∷ هیوادارم بەردی سارد و گەرم نەیەتە بە پێت! بەردی سارد و گەرمت وەبەر رێگا نەیە! **بەردی سەبوور:** ١ـ بەرد و رەوەزی سەخت کە هەمیشە لە سەرما و گەرما و بەفر و باران دا سەر جێی خۆیەتی و نوێنەری سەنگینی و تاقەت هێنان لە بەرابەر سەختی و ناخۆشی دایە. ∷ بەسمە بەش لەم دەهرە تاهیر شێوەیی بەردی سەبوور / چونکە هەر بێقیمەتی دێنێتە بەر، پاڕانەوە (سەید تاهیری هاشمی). ٢ـ بەردێکی ئەفسایەییە کە خەڵک دەردی دڵی خۆیان لە لای ئەو دەکرد. **بەردی سەرشکێنە:** (کنـ.) شتی بێبایەخ و بێمنەت کە لە هەموو جێگەیەک هەبێ. **بەردی سولەیمان:** بەردێکی جوانە کە بۆ ساز کردنی هەندێک کەرەسە وەک دەسکی گۆچان و شتی دیکە کەلکی لێوەردەگرن. **بەردی سەفرا:** بەردێکە کە لە بەر نیشتنەوەی مەوادی نێو زراو پەیدا دەبێ. **بەردی گورچیلە:** بەردێک کە لە بەر ئاوێتە بوونی ئەسیدگەلی میز دەگەڵ ماکەی دیکە پێک دێ و لە سەر گورچیلە پەیدا دەبێ و یا عەمەل دەکرێ یا ئەوە کە خۆی بە رێی میز دا دێتە دەر. **بەردی محەک:** بەردێکی رەشە کە زێرینگەر زێڕ یا زێوی رێدەخشێنێ و عەیارەکەی پێ دیاری دەکەن. **بەردی موسڵدان (میزڵدان):** بەردێکە کە لە بەر ئاوێتە بوونی میز دەگەڵ ماکەکانی دیکە لە نێو موسڵدان دا ساز دەبێ. **بەردی مەڕمەڕ:** بڕ: مەڕمەڕ. **بەردی ئەلحەد:** ئەو ریزە بەردەی کە سەری گۆڕیچەی پێ دادەپۆشن. ***سەر وە بەردی ئەلحەدێ کەوتن:** (کنـ.) درەنگ ئاگادار بوون و تێگەیشتن لە هەڵە و خەتا. **تێبینی:** گۆیا مردوو نازانێ کە مردوە و کاتێک لە نێو گۆڕ دا چاو دەکاتەوە و سەر هەڵدێنێ سەری وە بەردی ئەلحەدێ دەکەوێ و تازە دەزانێ کە مردوە و ئیدی بۆ پەشیمان بوونەوەی کارە خراپەکانی درەنگ بوە.

بەردار (ئان. فا)[بەر1 + دار1] دار و دەرختێک کە بەر بدەن، بەبەر.

بەرداش (نا. ل)[بەرد + ئاش1] بەردێکی خڕی گەورەیە کە تایبەت بۆ ئاش دەیتاشن. ئاش لە دوو بەرداش پێک دێ کە بەرداشی بنەوە نابزوێ و ئەوەی سەرەوە دەگەڕێ و دانەوێڵە دەهاڕێ، کەڤری ئاشی، بەردەهاڕ، بەراش، ئارسی.

بەردانی (ئان. ل)[بەرد + ئان + ئی] بڕ: بەردەڵان

بەرداوێژ (ئان. فا)[بەرد + ئاوێژ] ١ـ کەسێک کە بەرد داوێ. ∷ ئەحمەد بەرداوێژیکی چاکە. ٢ـ (نا. ل) مەودایەک کە بەردی هاویشتراو دیاری دەکا. ∷ کەوەکە هەر بەرداوێژێک لێمان دوور بوو کەچی نەیتوانی بە تفنگەکەی بیەنگێوێ.

بەرداوی (ئا. ل)[بەرد + ئاوی] بڕ: بەردەڵان

بەردباران (نا. ل)[بەرد + باران] بڕ: بەردەباران. **~ کردن:** بڕ: بەردەباران کردن.

بەردبڕ (ئان. فا)[بەرد + بڕ] کەسێک یا کرێکارێک کە لە کێو بەرد دەبڕێتەوە و خۆی یا کەسێکی دیکە دەفرۆشێ و خەڵک بۆ خانوو ساز کردن لێیدەکڕن.

بەردبڕیی (حم.)[بەردبڕ + ئیی] کار و پیشەی کەسی بەردبڕ.

بەردتاش (ئان. فا)[بەرد + تاش] کەسێک کە بەردی مەڕمەڕ یا بەردی دیکەی پێویستی خانوو یا کێل لێک و لووس و ئامادە دەکا یا لە بەرد مجەسەمە و کەرەسەی دیکە ساز دەکا، بەردتراش، کوچکتاش.

بەردتاشیی (حم.)[بەردتاش + ئیی] کار و پیشەی کەسی بەردتاش، بەردتراشیی.

بەردتراش (ئان. فا)[بەرد + تراش] بڕ: بەردتاش

بەردتراشیی (حم.)[بەردتراش + ئیی] بڕ: بەردتاشیی.

بەردڕانە (نا. ل)[بەر + دڕ + ئانە] پارە شیرینی یا جل و بەرگی کۆن یا هەر شتێکی دیکە کە لە کاتی جل و بەرگی تازەدوراو دەیدەن بە دۆست یا بە دەست و پێوەند، بەردڕکانە، بەردڕەکانە.

بەردڕکانە (نا. ل)[بەر + دڕ + ک + ئانە] بڕ: بەردڕانە

بەردڕەکانە (نا. ل)[بەر + دڕ + ئە + ک + ئانە] بڕ: بەردڕانە

بەردکاریی (حم)[بەردکار + ئیی] ئەو کارانەی کە وەستا و بەننا لە کاری خانووبەرە دا بە بەرد دەیکەن. ∷ ئەو دیوارە هەندێک بەردکاریی ماوە.

بەردکێش (نا. فا)[بەرد + کێش] ١ـ کەسێک کە بەردی پێویستی خانوو ساز کردن لە دەشت و چیا کۆ دەکاتەوە و لە ئاوەدانی دەیفرۆشێتەوە. ٢ـ (نا. ل)

جووتێک سەوەتە یا خەڕەکەیە لە سەر پشتی گوێدرێژی دادەنێن و بەردی پێ دەکێشنەوە.

بەردکێشیی (حم.)[بەردکێش + ئیی] کار و پیشەی بەردکێش.

بەردڵانە (نا. ل)[بەر + دڵ + ئانە] پاروو نانێک کە کەسی برسی بەر لە نەهار و شام دەیخوا هەتا بەر دڵی بگرێ و هەتا وەختی خواردن تاقەت بێنێ، بەرکوت، نەوس بڕ.

بەردناس (ئان. فـا)[بەرد + ناس] کەسێک کە پسپۆڕی بەردە و لە زانستی بەردناسی دا شارەزایە.

بەردناسیی (حم.)[بەردناس + ئیی] زانستی چۆنیەتی و چلۆنایەتی بەرد و کانی جۆراوجۆرەکان.

بەردە (ئان.)[ئەو: ڤەرێتە - پەھ: ڤەرتەک] ١ـ مرۆڤێک کە زوو بۆ خزمەت دەکڕدرا و دەفرۆشترا، غولام، کۆیلە، بەنی. ٢ـ ئەسیر، دیل.

بەردە ئازەبە (نا. ل)[بەرد + ئە + ئازەبە] بڕ: بەردەعازەبە

بەردەباران (نا. ل)[بەرد + ئە + باران] سزای کەسێکی تاوانبار بوە کە بە پێی داب یا ئایین بەردیان پێ داداوە، بەردباران، سەنگەسار. **~ کردن:**١ـ بەرد پێدادانی بە کۆمەڵ بە کەسێک کە ئایین یا دابی کۆن بە تاوانباری داناوە، بەردباران کردن. ٢ـ بەرد پێدادانی بە کۆمەڵی منداڵان بە کەسێک یا بە ماڵێک لە بەر رق و تووڕەیی. ∷ منداڵ لە بەر ئەوە کە کاک حەمە تۆپەکەی دڕاندبوون ماڵەکەیان بەردەباران کرد. ٣ـ پێدادانی بەرد بە شەیتان لە ئاهەنگی حەج، رەجم کردن. & سەنگەسار کردن.

بەردەباز (نا. ل)[بەرد + ئە + باز2] بەردێک یا چەند بەردە لە جۆگە و چۆمی کەم ئاو دایدەنێن وەها کە سەریان لە ئاو بە دەرەوەیە و خەڵک بە سەریان دا بازد دەدەن و خۆ دەپەڕێننەوە، پردەباز، بەردەواز، پێباز.

بەردەبیرۆ (نا. ل)[بەرد + ئە + بیرۆ] ١ـ جۆرێک بەردی زۆر سەخت، گرانیت. ٢ـ (مجـ.) سەختی و رەقی.

بەردەبێر (نا. ل)[بەرد + ئە + بێر] بەردێکە کە شوان لە سەری دادەنیشێ و سەری مەڕ و بزن بۆ بێری دەگرێ هەتا بیدۆشێ.

بەردەپا (نا. ل)[بەرد + ئە + پا] بڕ:

بەردەپێ (نا. ل)[بەرد + ئە + پێ] خڕکە بەردێکی سووکی رەش و کون کونە، کە پتر لە حەمام پانیەی پێی پێ دەشۆن هەتا تۆخی زێدە لێوە کا یا ئەوە کە بۆ تووک لێ کردنەوەی کەوڵ و لووس کردنی بەردی مەڕمەڕ کەلکی لێوەردەگرن، بەردەپا.

بەردەتات (نا. ل)[بەرد + ئە + تات] تەختە بەردێکی پان و گەورە و لێک و لووسە لە سەر کانی و حەوزی مزگەوت دایدەنێن بۆ نوێژ و جارجارە مردووشی لە سەر دەشۆن، تاتەبەرد، بەردەنوێژ، تاتەنوێژ، تات.

بەردەچەخماغ (نا. ل)[بەرد + ئە + چەخماغ] برِ: بەردەچەرخ

بەردەچەرخ (نا. ل)[بەرد + ئە + چەرخ] بەردێکی چووکە لە کارخانە ساز دەکرێ و لە نێو چەرخ یا چەخماغی دەنێن بۆ هەڵکردنی، بەردەچەخماغ.

بەردەخوێ (نا. ل)[بەرد + ئە + خوێ] جۆرێک خوێی کلۆ گەورەیە کە وەک بەرد وایە وردی دەکەن و بۆ کاگڵ و بۆ دان بە ماڵات و هەندێک شتی دیکە کەلکی لێ وەردەگرن. ⁘ مێگەلی تێر و تەسەل لێر و لەوێ / دێن و شاڵاو دەبەنە بەردەخوێ (هێدی ل ٢٢٤).

بەردەڕێژ (ئان. ل)[بەرد + ئە + ڕێژ] حەسار، کۆڵان یا ڕێگایەک کە بەردیان تێ گرتبێ هەتا تۆز و خۆڵ و قوڕ و چڵپاوی نەبێ. **~ کردن:** چنینی بەرد لە سەر زەوی بە ڕێک و پێکی بۆ هات و چۆ.

بەردەزوورە (نا. ل)[بەرد + ئە + زوور +ئە] بەردێکی سەخت و رەق و زوورە کە داس و چەقۆ و ئامرازی بڕینی پێ تیژ دەکەنەوە.

بەردەس (نا. ل)[بەر + دەس] برِ: بەردەست

بەردەسان (نا. ل)[بەرد + هەسان] برِ: هەسان

بەردەساو (نا. ل)[بەرد + ئە + ساو (سوون)] برِ: هەسان

بەردەست (نا. ل)[بەر + دەست] ١ـ کەسێک کە بۆ هەڵسووڕانی کاروبار لە ژێر دەستی وەستا و کارزان کار دەکا. ٢ـ نۆکەر، خزمەتکار، کاردار. ٣ـ ژووری ماڵی دەوڵەمەند و ماڵدار کە بۆ دانیشتن و کاری نێو ماڵ تەرخان دەکردرێ. ٤ـ هەر شتێکی لە گۆڕێ دادەندرێ بۆ ئەو

کە هەمیشە کەلکی لێوەرگری. ⁘ قاپ و قاچاغی بەردەست، کتێبی بەردەست. & بەردەس، بەردەستان

بەردەستان (نا. ل)[بەردەست + ئان] بڕ: بەردەست

بەردەستیی (حم.)[بەردەست + ئیی] ١ـ کار و ئیشی کەسی بەردەست. ٢ـ خزمەتکاریی، نۆکەریی.

بەردەستێ (نا. ل)[بەرد + ئەستێ] بەردێکی سەخت و ساف و سپی و لووسە کە بە ئەستێ لێیدەدەن و پڕیشکی لێدەبێتەوە و پووشوو ئاگر دەگرێ، هاوتای ئەستێ، بەردەئەستێ.

بەردەشۆر (ئان. ل)[بەرد + ئە + شۆر] کاری جوێ کردنەوەی بەرد لە دانەوێڵە. **~ کردن:** جوێ کردنەوەی بەرد لە دانەوێڵە. دانەوێلە لە دەفرێک دەکەن و ئاوی تێدەکەن، دوایی ئاو و دانەوێڵەی سەر ئاو لە قاپێکی دیکە دەکەن و بەرد کە قورسترە لە بنەوە دەمێنێتەوە، ئەم کارە چەند جارێک دووپاتی دەکەنەوە هەتا دانەوێڵەکە خاوێن دەبێتەوە.

بەردەشیر (نا. ل)[بەرد + ئە + شیر] بەردێکی کانییە، مادەیەکی سپی تێدایە و کاتێک دە نێو ئاو دا بیسوون ئاوەکییەکی وەک شیری لێ ساز دەبێ.

بەردەعازەبە (نا. ل)[بەرد + ئە + عازەب (عەزەب) + ئە] گاشە بەردێکی زەلامە گەنج و جحێڵ هێز و قەوی خۆیانی پێ بە تاقی دەکەنەوە، ئەوەی بتوانی هەڵیهێنێ عەزەب بوە و گەیشتۆتە تەمەنی ژن هێنان، بەردەئازەبە.

بەردەفرۆش (نا. فا)[بەردە + فرۆش] کەسێک کە بەردە و غولامی لە بازاڕ دەفرۆشت.

بەردەفرۆشیی (حم.)[بەردە فرۆش + ئیی] کار و پیشەی کەسی بەردەفرۆش.

بەردەقانی (نا. ل)[بەرد + ئە + قانی؟] ئامرازی کۆنی شەڕ و راوە کە لە بەن دەچندرێ، دوو لۆی درێژە کە نێوەڕاستەکەی پانە و بەردی تێدەنێن، دوایی دوو لۆیەکە دەگرن و هەڵیدەسوورێنن و بەرەو ئامانج لۆیەکی بەر دەدەن و بەرد دەردەپەڕێ. زوو بۆ شەڕ و راو کەلکیان لێوەرگرتوە و ئێستاکە شێوەکەی گۆڕدراوە و جیر و دوولکی لێ زیاد بوە و منداڵ بۆ راوی مەلی چووک دەکار دەکەن، قۆچەقانی، قەڵماسک، قەڵماسەنگ.

بەردەقسڵ (نا. ل)[بەرد + ئە + قسڵ] بەردیکە لە کانی دەردەهێندرێ، دە کوورە دەهاویشترێ و قسڵی لێ پەیدا دەبێ و لە کاری خانوو ساز کردنیش دا دە کاری دەهێنن.

بەردەقەبر (نا. ل)[بەرد + ئە + قەبر] بڕ: کێل

بەردەگۆنجە (نا. ل)[بەرد + ئە + گۆنجە] بەردێک کە بەری کونی گۆل و ئەستێری پێدەگرن.

بەردەگەچ (نا. ل)[بەرد + ئە + گەچ] بڕ: بەردەگێچ

بەردەگێچ (نا. ل)[بەرد + ئە + گێچ] بەردێکە وەک بەردەقسڵ کە دە کوورە دا دەیپێژن و گێچی لێ پەیدا دەبێ، بەردەگەچ.

بەردەلینگ (نا. ل)[بەر + دەلینگ] کوتە پارچەیەکە لە بن دەلینگی پاتۆڵ و رانک دا دویدروون هەتا دەلینگ درەنگتر بدڕێ و بسوێ و شەقیشی راگرێ.

بەردەلان (نا. ل)[بەرد + ئە + لان] شوێن و جێگا و رێگایەک کە بەردی زۆر بێ، بەردانی، بەرداوی.

بەردەم (نا. ل)[بەر + دەم] ١- پێش و دەمی شوێنێک. ∷ بەردەمی ماڵ، بەردەمی دوکان. ٢- بەرابەر، ئاست، حوزور. ∷ لە بەردەمی من درۆیان دەکەی.

بەردەمۆر (نا. ل)[بەرد + ئە + مۆر] بڕ: بەردەمۆرە

بەردەمۆرە (نا. ل)[بەرد + ئە + مۆر + ئە] خاک و گڵی دەور و بەری قەبری ئیمامەکان و شوێنی پیرۆز لە لایەن شیعەکانەوە کە لە قالب دەدرێ و دەیپێژن و لە کاتی نوێژ کردن نێوچاوانی لە سەر دادەنێن، بەردەمۆر.

بەردەمووروو (نا. ل)[بەرد + ئە + مووروو] بەشێکە لە کەرەسەی ئاش. بەردێکە لە بنەوەی بەرداش و تەوەرەی لە سەر دەسووڕێ.

بەردەمووکانە (گیا.)[بەر + دەمووکانە] پنجە دارێکی چووکە لە بن و سەرلقی دارمازوو و هەندێک داری دیکە دەردەچێ، بەرێکی وردی وەک ساواری هەیە کە شیرەیەکی چەسپ و لینجی سەوزی لێدەبێتەوە بۆ برین، لا بردنی موو، راو و هەروەتر لە سەنعەت دا کەلکی لێوەردەگرن، دەمکانە، دمکانە، دەنووکە، دەمووکانە، بەردەمووکە،

موخوڕ.

بەردەمووکە (گیا.)[بەر + دەمووکە] بڕ: بەردەمووکانە

بەردەنوێژ (نا. ل)[بەرد + ئە + نوێژ] بڕ: بەردەتات

بەردەنووس (نا. ل)[بەرد + ئە + نووس1] نووسراوەی سەر بەرد، نووسراوەیەک کە لە سەر بەرد هەڵقەنرابێ.

بەردەواز (نا. ل)[بەرد + ئە + واز] بڕ: بەردەباز

بەردەوان (ئان. ل)[بەرد + ئە + وان] کەسێک کە بە سانایی بە ڕەوەزە بەرد و زەرد و ماهان دا هەڵدەگەڕێ، ڕازەوان، شاخەوان.

بەردەهاڕ (نا. ل)[بەر + ئە + هاڕ (هاڕین)] بڕ: بەرداش

بەردەستێ (نا. ل)[بەرد + ئە + ئەستێ] بڕ: بەردەستێ

بەردەیی (حم.)[بەردە + ئی] بەردە بوون، غوڵامی. ٢ـ ئەسیری، دیلی.

بەردەی (گیا.)[عەر: بردی] جۆرێک قامیشە لە تیرەی جەگەن، دوو هەتا چوار گەز بەرز دەبێتەوە، لە سەرەوەی پرزەکانی چەترێکی جوان ساز دەکەن، لە دەم ڕووبار شین دەبێ، لەم گیایە جۆرێک کاغەز بە ناوی پاپیرۆس ساز دەکەن، Cyperus papyrus ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، پاپیرۆس.

بەردیل (گیانـ.)[باک: بەردیل، بەلندیر ـ ناو: بەردیل ـ زا: بەلەندیرە] بەرخە مێیەکی دوو ساڵی تەواو کردبێ و پێی دە سێ ساڵەی نابێ، شەک مەڕ.

بەردیلزا (گیانـ.)[بەردیل + زا] بەرخەنێری سێ ساڵە، شەک بەران.

بەردین (ئان. ل)[بەرد + ئین] هەر شتێکی لە بەرد یا بە بەرد ساز کرابێ، بەردینە. ⁘ ئاونگی بەردین، دیواری بەردین.

بەردینە (ئان. ل)[بەرد + ئینە] بڕ: بەردین.

بەرڕاو (نا. ل)[بەر + ڕاو] لای خوارەوەی ڕاو. // سەرڕاو. **~ لێگرتن:** لای خوارەوە لە نێچیر گرتن. ⁘ ئەوە ئاغام ئەمن دەڵەم سەرڕاو و بەرڕاوی لێبگرن / ئەوە مامزی من گەلێکە شوومە ...(پایزە ل ٥٣)

بەرز (ئان.)[هیک: وەردە ـ ئێک: بەرزیا، بەرێزیەه، بێرێزەنت ـ ئەو: ڤەرز،

بێـــرێز، بەرێز ـ پەھ: بـورز، بورژ، بـۆرز. کرم: بۆرز. باک: بەرز ـ ناو: بەرز ـ باش: بەرز ـ هـەو: بەرز ـ زا: بەرز، بـەرژ، بارز] ١ـ درێژ و بڵـیند بە باری قـیـتی دا. ⁝⁝ باڵابەرز، کـێـوی بەرز. ٢ـ شـتـێک کـە وە ئاسـمـان کـەوتوە و لـە زەوی دوور کـەتۆتـەوە، یا ئەوەکـە پەیوەندی بە زەوییـەوە نیـە، بڵند. ٣ـ تونـد و زیـاد لە باری حاڵەتەوە. ⁝⁝ دەنگی بەرز. ٤ ـ بڵند و بە نـرخ لە باری کـەسـایەتیـیـەوە. ⁝⁝ پیاوی بـەرز، شاعیری بەرز، زانای بەرز. ~ **بوون:** بڵـند بـوون. ~ **بوونەوە:**١ـ هـەسـتـان، بڵند بـوون. ⁝⁝ کـاتێک مـامـوەسـتـا هاتە ژوور هـەمـوو لە بەری بەرز بوونەوە. ٢ـ وە حـەوا کـەوتن، بڵـیند بـوون و لـە زەوی جـیـا بـوونـەوە. ⁝⁝ بادەوەکـە هێندە بەرز ببـۆوە بە ئـاسـتـەم دەدیـتـرا. ٣ـ زیاد بوونی پلـە و پایـە. ⁝⁝ لەوەتی بۆتە دوکتور لە بەر چاوی خـەڵک بەرز بۆتەوە. ~ **کردن:** ١ـ زیاد کردن و بڵـیند کـردنی دەنگ. ⁝⁝ رادیۆکە بەرز کە بزانـین دەڵـێ چی. دەنگـت هـێـندە بـەرز مەکە ئەو منداڵانە نوستوون. ٢ـ برِ: بەرز کردنەوە. ~ **کردنەوە:** ١ـ هەستاندن لە خەو. ⁝⁝ برِۆ ئەو منداڵانە بەرز کـەوە رۆژ درەنگە. ٢ـ هـەڵێنان، بڵـیند کـردن. ⁝⁝ بـارەکـەی بەرز کـەوە. دەسـتـی بـەرز کـردەوە. ٣ـ لـە سـەر یـەک هـەڵچـنـین و دانان. ⁝⁝ ئەو فـەردە ئاردانە ئـالێرە بەرز کـەوە. ٤ـ کـەسـێک یا شـتـێک هێنانە بە باس و نرخ پێدان. ⁝⁝ مەسـەلەی کوردیان زۆر بـەرز کـردۆتـەوە. کـابرایان بـەرز کردەوە و کردیانە رێبەری خۆیان.

بەرزاخ (نـا. ل)[بـەر + زاخ] داوێـنـی چیا، بەرکاو، بەرقەد.

بەرزایی (نـا. ل)[بـەرز + ئـایی][ئەو: بـەرێـزیـەھ] ١ـ بڵـنـدایـی، بـڵـنـدی. ٢ـ درێژایـی. ٣ـ (نا.)[ئەو: بـەرێزەھ] کـێـو، ترۆپکی کێو. & بەرزێتی.

بەرزگ (نـا. ل)[بـەر1 + زگ] ١ـ بـرِ: بەرمـسـوڵدان ٢ـ شـوێنی لای خـوارەوەی ئـەو گـیـانـدارانـەی لە سـەر چوار پـێ دەرِۆن. ⁝⁝ ئەو گوریسـەی بە بەرزگی ئەو یەکسمە دا بێنە بیدە بە من. & بەرسک

بەرزە^{1} (نا. ل)[بـەرز + ئە] حـەیوانی کـەوی گەورە، مـاڵات و حـەیوانی لە چاو ئـاژەڵ گـەورەتر وەک کـەڵ، ئەسپ، گوێدرێژ، گا و مانگا.

بەرزە^{2} (ئان.)[باک] برِ: بزر

بەرزەبڵێس (نا. ل)[بەرز + ئە + ب + ڵێس (رێس ـ رێستن)] کـەسـێک کـە

هەڵدەداتە نێو قسان و زۆری لە سەر دەڵێ.

بەرزەپا (ئاک. ل)[بەرز + ئە + پا] بڕ: بەرزەپێ

بەرزەپەڕ (ئان. ل)[بەرز + ئە + پەڕ] بڕ: بەرزەفڕ

بەرزەپێ (ئاک. ل)[بەرز + ئە + پێ] بەرزەپا، یەک پێ. ~ **هەستان:** دەست بەجێ لە سەر جێی خۆی هەستان لە کاتی وەژوور کەوتنی ماموەستای فێرگە یا کەسێکی گەورەتر لە شوێنی دیکە. ⁘ هات سڵاوی کرد، خانۆ بەرزەپێ لە بەری هەستا، ...(دمدم ل ١٣٦)

بەرزەجڕە (گیانـ.)[بەرز + ئە + جڕە] جۆرێک سیسرکی دەشتییە. گیاندارێکی چووکە وەک کوللە بەڵام چووکتر، ڕەنگی کەسکە، لە دەشت و چۆڵایی و نێو دەغڵان دا دەژی، گیای دەخوا و هەمیشە دەنگی دێ، بەرزەجوڕە، بەرزەچڕە، جڕجڕە. (فار: جرواسک. عەر: صرار)

تێبینی: جڕ، جوڕ و چڕ هەرچەند وشەدەنگن بەڵام لە ڕیشەی سرو sru - ی ئەوێستایی و چڕین - ی کوردیی بە مانای کوتن و خوێندن کەوتوون. کە بە گشتی مانایان دەبێتە بەرزەبێژ، بەرزخوێن.

بەرزەجوڕە (گیانـ.)[بەرز + ئە + جوڕە] بڕ: بەرزەجڕە

بەرزەچڕە (گیانـ.)[بەرز + ئە + چڕە] بڕ: بەرزەجڕە

بەرزەحەوایلە (نا. ل)[بەرز + ئە + حەوا + ئیلە][ئەر] بڕ: بەرزەهەوایلە

بەرزەخ (نا.)[عەر: برزخ] مەودای نێوان دونیا و ئاخرەت لە سەرەتای مەرگ هەتا قیامەت.

بەرزەدەماخ (ئان. ل)[بەرز + ئە + دەماخ] بڕ: بەرزەلووت. ⁘ بۆ کەسێکە مەی دڵی پڕ بێ لە داخ / بۆچی لێی بخواتەوە بەرزەدەماخ (ناڵەی جودایی ل ١٢).

بەرزەدەماغ (ئان. ل)[بەرز + ئە + دەماغ] بڕ: بەرزەلووت.

بەرزەفڕ (ئان. ل)[بەرز + ئە + فڕ] ١- باڵندەیەک کە لە بەرزایی دەفڕێ وەک هەڵۆ و باز و ...٢- (کنـ.) کەسێک کە بیر لە خەیاڵ و کاری گەورە دەکاتەوە. & بەرزەپەڕ.

بەرزەکی بانان (ئان. ل) [بەرز + ئەک + ئی + بان + ئان] ١- گیاندارێکی

خەیاڵی نێو چیرۆکانە، زۆر درێژ و باڵابەرزە، هەمیشە لە سەر بانان رادەوەستێ و خۆ نیشانی خەڵک دەدا یا بە پێلاقە لە بان دەکوتێ و خەڵک بانگ دەکا و کاتێک خەڵک چوون لە بەر چاوان ون دەبێ. ٢ـ (مجـ.) کەسێک کە بێ هەست و خوست لە گیر و گرفت و گۆنگەلێک خۆی دەرباز دەکا. ٣ـ (کنـ.) لاوی قۆز و دڵتەر کە لە گوێسوانەی بانان رادەوەستێ و حەزلێکردوویی دەکا (لە دێهات). ٤ـ (کنـ.) کەسێک کە هیچ کارێک نەکا و تەنیا خەریکی دڵتەڕیی و رابواردن بێ، بێکار. ∷ نە خەرج و باج دەدەن، نە بێگار و سوخرەکێشی دەکەن، ئەوە چەند ساڵە بۆ خۆیان، وەک بەرزەکی بانان، ئاسوودە و تەرخان دەژین (دمدم ل ٣٣٩).

بەرزەگەوە (گیا.)[بەرز + ئە + گەوە] قیسپێکی هەڵنەپاچراوە ئەکرێ بە پەرژین بە بێ تەنین (خاڵ ب ١ ل ١٥٦).

بەرزەلنگ (گیا.)[بەرز + ئە + لنگ] گیایەکی بۆنخۆشی خۆڕسکی چەند ساڵەیە، لە تیرەی نەعنا، هەتا نیوگەز بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی درێژ و باریکن، گوڵەکانی چووک و هێشوویی شین، مۆر یا سوورن و بۆ دەرمان کەلکی لێوەردەگرن، Landula stoechas ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، بەرزەلینگ.

بەرزەلووت (ئان. ل)[بەرز + ئە + لووت] کەسی بە پۆز و بە دەعیە کە لووتی لە سەرەوەیە، بە پۆز، بە دەعێ، بەرزەدەماخ، بەرزەدەماغ، لەخۆ رازی. ~ **بوون:** بە دەعێ بوون، کەسێک کە لووتی لە حەوایە.

بەرزەلووتە (ئا.)[بەرزەلووت + ئە] ئەنگوستی سێهەمی دەست، ئەنگوستی نێوان براتووتە و شادە. (برِ: باڵابەرزە)

تێبینی: چونکە ئەم ئەنگوستە لە هەموو ئەنگوستە کانی دیکە بەرزترە، پۆز لە سەر ئەوانی دیکە لێدەدا و بۆیە ئەو ناوەی لێنراوە.

بەرزەلینگ (گیا.)[بەرز + ئە + لینگ] برِ: بەرزەلنگ

بەرزەوڵاخ (نا. ل)[بەرزە1 + وڵاخ] وڵاغی بەرزە، ئەسپ و یەستر.

بەرزەهەوایلە (نا. ل)[بەرز + ئە + هەوا + ئیلە][ئەر] ١ـ برِ: بادەوە/١. ٢ـ کایە و یارییەکی منداڵانە کە بەرد داوێنە حەوا هەتا بزانن کامەیان لە هەموان بەرزتری داوێ. & بەرزەحەوایلە.

بەرزی (ئان. ل)[بەرز + ئی] ١- بڵندی، سەروو. // نزمی. ٢- درێژی، درێژایی. ٢- گەورەیی، مەزنی.

بەرزیلان (نا. ل)[بەرز + ئیل + ئان] [ئەر] یاری و کایەی شێر و خەت، پوولێک کە دەیهاوێنە حەوا و دوو کەس هەرکام لایەکی دەڵێن و بە باری هەر کامیان داکەوێ ئەو بردوویەتەوە، شێر یا خەت.

بەرزین (ئان. ل)[بەر + زین] حاڵی جوانوو ئەسپ یا ماینێک کە وەختی زین لێنانی گەیشتبێ و بۆ سواری دەست بدا.

بەرزێتی (نا. ل)[بەرز + ئێتی] بڕ: بەرزایی

بەرژ (ئان.)[زا] بڕ: بەرز

بەرژەنە (نا. ل)[بەر + ژەن (ژەندن) + ئە] ١- بڕ: بەرەمەشکە. ٢- بڕ: بەرژەنەک

بەرژەنەک (نا. ل)[بەر + ژەن (ژەندن) + ئەک] ئامرازێکی جۆلاییە کە پێک هاتوە لە دوو چێوی پان کە یەکیان پانترە و دە باڵ یەک بەزێنراون و بە ئانیشکە دەنوشتێتەوە، ئەم دارە لە پانایی تەنراوەکە قایم دەکەن هەتا هەم تەنراوەکە رێک و راست رابوەستێ و هەمیش خوار و گێڕ نەبێ، بەرژەنە.

بەرژەوەند (نا. چا)[ئەو: ڤەرێچەهڤەنت - پەه: ڤەرچاڤەند، ڤەرجاڤەند. باک: بەرژەوەند - ناو: بەرجەوەن، بەرجەوەند، بەرژەوەند] ١- قسە و کردوەیەک خێر و قازانجی تێدابێ، قازانج، خێر. ٢- مەسڵەحەت. **بە ~ بوون:** بە قازانج بوون، بە خێر بوون. **بە ~ زانین:** بە دروست زانینی کردەوەیەک کە پێت وایە قازانجی هەبێ. ⁘ بە بەرژەوەندی نازانم بەو زستانە سەفەر بکەی.

تێبینی: ڤەرێچەه varečah لە ئەوێستا دا و ڤەرچ varč یا وەرج varj لە پەهلەویی دا و ڤەرچەس varčas لە سانسکریت دا بە مانای هێز و وزە و وچە و وەج هاتوە و ڤەرێچەهڤەنت varečahvant لە ئەوێستا دا ئاوەڵناوە بە مانای بە وزە و بە وچە و بەهێز. بەرجەوەند یا بەرژەوەند بە پێی باوەڕی زەردوشتەکان دوای مردنی کەی گوشتەسپ وەرج نەگەیشتە کەسی دیکە و ئەهوورامەزدا هەتا نزیک قیامەت بۆ ئارییەکانی هەڵدەگرێ و سۆشیانت بەو وزە و وچەیە وە دیار دەکەوێ و دنیا پڕ دەکا لە خێر و خۆشی. لە زمانی کوردیی

دا گەلێک وشە دوای لە بەین چوونی دینەکەیان و هاتنی ئیسلام نەماوە بەڵام وشەکان هەر ماون و مانای دیکەیان بەخۆوە گرتوە.

بەرژەوەندیی (حم.)[بەرژەوەند + ئیی] بە قازانج بوون، بە بەرژەوەند بوون، سەلاح. ∷ بەرژەوەندیی من و تۆ لەوە دایە کە چی دیکە شەریکایەتی نەکەین.

بەرسڤ (نا.)[؟][باک] وڵام، جواب. ~ **دان:** وڵام دانەوە، جواب دانەوە.

بەرسک (نا. ل)[بەر + سک] برِ: بەرزگ

بەرسمبێل (نا. ل)[بەر + سمبێل][باک] برِ: بەرسمێڵ

بەرسمێڵ (نا. ل)[بەر + سمێڵ] تووکی زیادەی سمێڵ کە سەر لێوی داپۆشیوە و موسڵمان پێیان حەرامە و دەیکەن، بەرسوێڵ، بەرسمبێل. ∷ قەپۆزت دانەپۆشێ بەر سمێڵت / بە سەر ملتا نەیێ وەک یاڵی کەمتیار (شێخ رەزا). ~ **کردن:** کردن و قرتاندنی تووکی زێدەی سمێڵ وەها کە سەر لێو دانەپۆشێ.

بەرسوورکە (گیانـ.)[بەر + سوور + کە] حەشەرِەیەکی چووکی ناوماڵانە، رەنگی ئاماڵ سوورە، زۆرتر لە ئاشپەزخانە و ژێرزەوی دەبێ. ئێستاکە جۆری گەورەی پەیدا بوە کە گۆیا تۆوەکەی لە ئامریکاوە هاتوە، باڵی هەیە و هەڵدەفرِێ.

بەرسەری (نا. ل)[بەر + سەر + ئی][باک] برِ: باڵنج

بەرسەم (نا.)[ئەو: بەرێسمەن ـ پەه: بەرسەم] شووڵی باریکی دارهەنار یا سیمی باریکی مسی یا زێو کە لێکی دەبەستن و لاگرانی ئایینی زەردەشتی بۆ دوعا و ئاهەنگی تایبەتی کەلکی لێوەردەگرن.

بەرسیلە (گیا.)[بەر + سیلە] ترێیەک کە هێشتا شیرن نەبوە، قۆرە، پەسیرە، پەسیلە، هاڵە، بەسیرە، هارسم، شلوور.

تێبینی: سیلە یا سیرە هەمان شیرە یا شیلە ـ ن بە لە بەرچاو گرتنی ئاڵوگۆرِی دوو پیتی س و ش دەگەڵ یەکتر کە وێنەی لە کۆنەوە بۆ ئێستا و لە نێو زاراوەکانی کوردییش دا زۆرە (شەوتان، سووتان ـ سووژن، شووژن). سیلە یا شیلە خۆی لە کشییرە ـ ی هیندیی کۆن و خشییرە ـ ی ئەوێستایی

و شیر ـ ی کوردیی کەوتوە.

بەرغەبەبە (نا. ل)[بەر + غەبەب (غەبغەب) + ئە] بڕ: بەرخەبەبە

بەرغەل (نا. ل)[بەرخ + ئە + گەل] بڕ: بەرخەگەل

بەرغەلەوان (نا. ل)[بەرغەل + ئە + وان] بڕ: بەرخەلەوان

بەرف (نا.)[باک] بڕ: بەفر

بەرفرە (ئان. ل)[بەر + فرە] بڕ: بەرفرەوان

بەرفرەوان (ئان. ل)[بەر + فرە + وان] حاڵی هەر شتێکی پێش و بەری ئاوەڵا و پان و بەرین بێ، بەربەرین، بەرفرە.

بەرق (نا.)[عەر: برق] ١ـ هێزێکی ئەلکتریسیتە کە بە هۆی سووڕانی دینام و تووربین ئینێرژی ئەلکتریسیتە پێک دێ و ئەویش بە سیم دا دەچێتە نێو پریز و کلیلی بەرق و ئینێرژی دیکە وەک گەرما یا رووناکی ساز دەکا، کارەبا، برق. ٢ـ شۆق، گرشە، بریقە. ٣ـ برووسک. ∷ لە پاداشی قسەی سەردا هەمە ئاه و هەناسەی گەرم / کەسێ شێتانە بەردم تێگرێ من بەرقی تێدەگرم (مەحوی ل ٢١٩). **~ گرتن:** دەست وە سیمی رووتی بەرق کەوتن کە دەبێتە هۆی فڕێ دانی ئەو کەسە و تەنانەت کوشتنیشی.

بەرقلیان (نا. ل)[بەر3 + قلیان][ئەر] بڕ: بەرچایی

بەرقلیانی (نا. ل)[بەر3 + قلیان + ئی][ئەر] بڕ: بەرچایی

بەرقەد (نا. ل)[بەر3 + قەد] بەشێک لە کێو و چیا کە دەکەوێتە نزیک داوێن و بنار، نێوان بنار و نێوقەدی کێو، بەرکاو.

بەرقەرار (ئان. ل)[بەر + قەرار] ١ـ هەرکەس یا هەرچی کە بمێنێتەوە و نەفەوتێ. ٢ـ سازدراو، پێک هاتوو، قەراردراو.

~ بوون: ١ـ مان، مانەوە، نەفەوتان. ∷ بەرقەرار بێ عەداڵەت و ئازادی! ٢ـ ساز دران، قەرار دران

~ کردن: ١ـ مانەوە، نەمردن، نەفەوتان. ∷ خودا بەرقەرار و راوەستاوت کا!. ٢ـ ساز دان، قەرا دان

بەرقەننە (نا. ل)[بەر + قەننە] بڕ: بەرچایی

بەرک^{1} (نا.)[باک] بڕ: گوللە

بەرک^{2} (نا.)[باک] بڕ: بەریک

بەرک^{3} (نا.)[؟] ئەستێرەیەکە بە عەرەبی پێی ئەڵێن: شعرای شامی (خاڵ ب ١ ل ١٥٧). ئەستێرەیەکی گەشە لە کەلووی سەگی چووک (کلب اصغر) دا.

بەرکار (نا. ل)[بەر3 + کار] هەر شتێکی لە بەرەوە داندرابێ بۆ دە کار کردن یا کار لە سەر کردن.

بەرکاز (نا. ل)[بەر8 + کاز][باک] برِ: پەنجەرە

بەرکاو (نا. ل)[بەر3 + کاو5][ئەر] برِ: بەرقەد

بەرکوت (نا. ل)[بەر3 + کوت1] ١ـ هەندێک دەغڵی درواو کە لە بەر پێویستی نێو ماڵ جیا دەکرێتەوە و زووتر لە دەغلەکانی دیکە سووری دەکەن، تەخترمە، تەختەمە، تەخدەمە. ٢ـ (مجـ.) هەندێک چێشت یا خواردنی دیکە بەر لە نەهار یا شێو بۆ بەردڵ گرتن. **⁓ کردن:** خواردنی هەندێک چێشت بەر لە ژەمەکان بۆ بەردڵ گرتن.

بەرکوڵ (نا. ل)[بەر3 + کوڵ (کوڵین)] هەندێک چێشت بەر لەوەی بە تەواوی ئامادەی خواردن بووبێ یا کاتی نەهار یا شێو گەیشتبێ، بەرکەل، سەرکوڵ، بەردڵانە، بەرهەڵێنج، نەوسەبرِە، وەرکوڵ. **⁓ کردن:** خواردنی بەرکوڵ بەر لەوەی بە تەواوی کوڵابێ.

بەرکۆ (نا. ل)[بەر3 + کۆ1][ئەر] ١ـ گۆپکەیەکە لە لای پێشەوەی زین کە لە کاتی سوار بوون دەستی پێوە دەگرن یا ئەوە کە دەستەجڵەوی پێدادەکرێ، قەرپووز. ٢ـ هەرچی کە سوار لە پێشەوەی خۆی دابنێ.// پاشکۆ. & پێشکۆ.

تێبینی: کۆ بە مانای زین و بە تایبەت بە مانای بەرزایی پاش و پێشی زین ـ ە و لە یەک دوو وشەی دیکەش دا دەبیندرێ وەک پاشکۆ و پێشکۆ. کۆ لە کەڤە kava ـ ی ئەوێستایی بە مانی کۆم، کوورِ کەوتوە و هاورِیشەیە دەگەڵ کێو و کۆ (برِ: کێو)

بەرکۆژە (نا. ل)[بەر3 + کۆژ + ئە] دوگمە و قەیتانی سەر کراس کە سینگ و بەرۆکی پێدادەپۆشن. ⁙ نە شەوم شەوە و نە رۆژم رۆژە / داخ لە دڵ بوومە گرێی بەرکۆژە (بۆ کوردستان ل ١١٨). **⁓ ترازاندن:** کردنەوەی بەرکۆژە. ⁙ ئەگەر بسکانم تاتا بکەم، کوڵمانم بنەخشێنم، بترازێنم کلیلی سینگ و مەمک و بەرکۆژێ / تینێت بۆ

دەستێنم لە مانگێ، تاریکێ دە دنیایێ دەخەم، شەبەقت بۆ دەستێنم لە ڕۆژێ. (مان ل ١٥٩). لەودەمەی دا دەس لە بەژنان وەردێنن / لەودەمەی دا بەرکۆژە دەترازێنن (تاریک و روون ل ٢٠٦).

تێبینی: کۆژ دەگەڵ وشەی کۆش هەریەکن. کەشە kaša لە ئەوێستایی و کەش kaš لە پەهلەویی دا جگە لە کۆش بە مانای سینگ و باغەلیش هاتوون.

بەرکۆش (نا. ل)[بەر + کۆش] ١ـ بەرهەڵبێنەیەکی چووکە کە لە کاتی کار کردن دا لە نێو قەد دەبەسترێ. ٢ـ [باک] بەرلیک.

بەرکۆڵ (نا. ل)[بەر + کۆڵ] هەر شتێکی نەرم کە بەر لە باری سەرکۆڵ بیخەنە سەر پشت بۆ ئەوەی پشت ئەزیەت نەکا. ⁘ کۆڵەداری دڕکاوی بێ بەرکۆڵ پشت بریندار دەکا.

بەرکۆڵە (نا. ل)[بەر + کۆڵ + ئە] دارێکە وەک چەڵەمە (چاکڵە) ئەخرێتە ناوەندی مژان و یەرەقەوە بۆ کار کردن (کشت و کاڵ ب ١ ل ٤٧).

بەرکەش (نا. ل)[بەر + کەش][باک] کەشەفی گەورە، مەجۆعمە، سینی.

بەرکەل (نا. ل)[بەر + کەل (کەلین)] [باک] بڕ: بەرکوڵ

بەرکەلە (گیانـ.)[بەر + کەل + ئە] [باک] بڕ: بەرکەڵ/٢.

بەرکەڵ (گیانـ.)[بەر + کەڵ] ١ـ گوێلکە مێی سێ بەهار دیتوو کە کاتی وەخۆ گرتنی گای گەیشتبێ، تەمەنی دوای گوێلپاری و بەر لە بزێ، نێنگوون. ٢ـ پالاغە مێی سێ ساڵە کە دەتوانێ کەڵ بگرێ، تەمەنی دوای قاچاچ و بەر لە بوونە گامێش، بەرکەلە. // هێوەرە، کەڵیچە.

بەرکەمەر (گیا.)[بەر + کەمەر] گیایەکی بۆنخۆشی گەرمیانییە (خاڵ ب ١ ل ١٥٨).

بەرگ (نا.)[ئەو: ڤەرێکە ـ پەه: بەرگ، ڤەرگ، ڤەرک، ڤەلک، ڤەلگ. تات: ڤەلگە ـ فار: برگ. باک: بەلگ، پەلگ ـ ناو: بەرگ ـ باش: بەڵگ ـ زا: ڤەلک] ١ـ بەشێکە لە دار و گیا کە لە لق دەڕوێ و بە شکڵی جۆر بە جۆر و چووک و گەورەیە و پتر رەنگی شینە، کاری وەرگرتنی شۆقی خۆرەتاوە. لە پایز دا رەنگ دەگۆڕێ و هەڵدەوەرێ، گەڵا. ٢ـ جل و شمەکی دەبەر کردن لە مرۆڤ بۆ بەرگری لە سەرما و گەرما و هەروەتر بۆ جوانی

خۆی پێ دادەپۆشێ، جل و بەرگ، جل، لیباس، جلک، سیپاڵ، شمەک. ٣ـ کتێبێک لە زنجیرە کتێبێک کە باسێک رەچاو دەکا، جلّد، پاژ. ፧፧ هەژار هەنبانە بۆرینەی لە دوو بەرگان دا نووسیوە. ٤ـ پارچەیەکی درواو و ئامادە کە دە پێخەف (دۆشەگ، باڵینج، سەنیر ، لێفە، ...) هەڵدەکێشن هەتا پێخەفەکان پیس نەبن، مەلافە. ፧፧ بەرگە باڵینج، بەرگە لێفە. ٥ـ رووپۆشێکە لە نایلۆن یا کاغەز کە بە سەر دەفتەر و کتێب دا دەیکێشن هەتا پیس نەبێ و لە بەر دەستان زوو نەدڕێ.

~ **تێگرتن:** ١ـ مەلافە دە پێخەف هەڵکێشان ٢ـ رووبەرگ لە کتێب و دەفتەر دان. & بەرگ تێ هەڵکێشان.

~ **تێهەڵکێشان:** بڕ: بەرگ تێگرتن.

‖ **بەرگی پیاوان:** ١ـ ئەو جل و بەرگەی کە پیاو دەبەری دەکەن. ٢ـ (کنـ.) بەڵگە و نیشانەی پیاوەتی و جوامێریی، ئەوەی کە لە پیاو دەوەشێتەوە. // بەرگی ژنان. ***بەرگی پیاوان لێ خەسار بوون:** (کنـ.) پیاو نەبوون، جوامێر و مەرد نەبوون. ፧፧ وەکوو تۆ دەڵێی بەرگی پیاوان لە من خەسارە/ کراسێکی مەحمەڵ دارابیم لە بەر کە تا بە لاجانگم دا بێتە خوارێ قەتارە و گوارە (لاس و خەزاڵ ل ١٦٤). **بەرگی دەروێشی:** خرقە و جل و بەرگی دەروێش، ئەو جلەی دەروێش دەبەری دەکا. ፧፧ دەبێ بپۆشم بەرگی دەروێشی/ ئەگەر دەروێش بم، بمبێ دڵخۆشی (بارام و گوڵندام ل ٣٦). ***بەرگی ژنان:** ١ـ ئەو جل و بەرگەی کە ژن دەبەری دەکەن. ٢ـ (کنـ.) بەڵگە و نیشانەی ناپیاوەتی و جوامێر نەبوون، ئەو کار و کردەوە و ئاکارانەی کە لە پیاو ناوەشێنەوە. ***بەرگی ژنان پۆشین:** (کنـ.) خوێڕی بوون، نالایق بوون، پیاو و جوامێر نەمان، بەرگی ژنان دەبەر (لەبەر) کردن، جلی ژنان پۆشین. ***بەرگی ژنان دەبەر (لەبەر) کردن:** (کنـ.) بڕ: بەرگی ژنان پۆشین. ፧፧ دەبێ لەبەرکەم بەرگی ژنانێ/ مەڕ وماڵی مەلانەبی... چۆتەوە بە خەنیمەت و بە تالانێ (لاس ە خەزاڵ ل ٥٥). **بەرگی سەفەر:** ئەو جلانەی کە مرۆڤ بۆ سەفەر دەبەری دەکا . **بەرگی شایی و شین:** دوو جۆر جل کە یەکیان رەنگی گەش و ئاڵ و والایە و مرۆڤ بۆ شایی و خۆشی دەبەری دەکا و ئەوی دیکە رەنگی رەش یا تارە و بۆ سەرەخۆشی و شین دەبەری دەکا. ፧፧ پیاوی فەقیر و نەدار بەرگی شایی و شینی هەریەکە.

بەرگا (نا. ل)[بەر + گا] کەسێک کە وەپێش گاجووتی تازەکار دەکەوێ هەتا فێرە جووت یا گیرەیان بکا.

بەرگایی (حم.)[بەرگا + ئی] کاری کەسی بەرگا.

بەرگاییلکە (گیان.)[بەر + گا + ئیلکە] مەلێکی چووکە بە قەرا چۆلەکە، رەنگی بۆرە و پتر لە دەم ئاو دەبێ و مێشوولە و گیانداری چووکە دەخوا، کلکی هەمیشە هەڵدەتەکێنێ، لە کاتی جووت کردنیش دا وە دوای جووت دەکەوێ و لە خەتی کێڵاو کرم و گیانداری وردی دیکە دەردێنێ و دەیخوا، Motacilla alba ناوی لاتینی ئەم باڵندەیە، وەرگاییلکە، پیزپیزەک، فیسقە، قوون هەڵتەکێنە، کلک هەڵتەکێنە، کلک هەڵسەنگێنە، کلک تەقێنە، قنگ هەڵتەکێنە، دووڤ لەرزینک.

بەرگدروو (نا. فا، ئان. فا)[بەرگ/٢ + دروو] کەسێک کە پارچە و قوماش بۆ خەڵک دەدروا و دەیکاتە جلک، جلدروو، خەیات.

بەرگر (نا. ل)[بەر + گر] ١ـ بەرهەڵست لە ئاست کەسێک. ٢ـ پێشگر لە بەر ئاو یا شتی دیکە، بەند.

بەرگریی (حم.)[بەرگر + ئیی] ١ـ بەربەرەکانی و پێش گرتنی دوژمن. ٢ـ پێشگیریی بۆ منداڵ نەبون. & بەرگیریی **~ کردن:** بەری دوژمن گرتن و لە بەرابەری وەستان. ٢ـ پێشگیریی ژن و مێرد لە کاتی نیزیکی بۆ ئەوەی منداڵیان نەبێ.

بەرگن (نا.)[پەه: ڤەڕ. لۆر: بەرگێ. باک: بەرگین ـ ناو: بەرگن ـ هەو: بەرگن] یەکەم خوری بەرخ کە دەیبڕنەوە و لە خوری دیکە باشتر و نەرمترە، لڤا، لوا.

تێبینی: ڤەڕ varr لە زمانی پەهەلەوی دا بە مانای خوری و جل هاتوە.

بەرگە (نا.)[؟] دەرەقەت، تاقەت، بەر، توان. **~ گرتن:** تاقەت هێنان لە بەرامبەر هەر هێزێک دا، خۆ راگرتن، دەرەقەت هێنان، بەر گرتن. ∷ هێندە رزیوی بەرگەی مستێک ناگری. کەوشی ئێستا هێند خراپن بەرگەی دوو رۆژان ناگرن.

بەرگە باڵنج (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + باڵنج] پارچەیەکی درواو و جوان کە دە باڵنجی هەڵدەکێشن هەتا بالنجەکە پیس و چڵکن نەبێ.

بەرگە پشتی (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە +

پشتی] پارچەیەکی درواو کە دە پشتی هەڵدەکێشن بۆ بەرگری لە پیس بوونی پشتی.

بەرگە دۆشەگ (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + دۆشەگ] پارچەیەکە درێژتر لە دۆشەگ کە یا تێی دەگرن، یا بە سەر دۆشەگی دادەدەن بۆ پیس نەبوونی دۆشەگ، مەلافە، متیل.

بەرگەدە (نا. ل)[بەر + گەدە] تووکی سەر سیرەتی پیاو و شەرمی ژنانە، بەر5، تووکەبەر.

بەرگە دەمانچە (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + دەمانچە] پارچە چەرمێکی درواو و ساز کراوە کە بە بەندێ لە خۆیانی هەڵداوسن یا لە قەدی دەدەن و دەمانچەی تێدەنێن.

بەرگە سەرین (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + سەرین] پارچەیەکی ئوستوانەییە کە بۆ سەرین دووراوە و دە سەرینی هەڵدەکێشن، بەرگە سەنیر

بەرگە سەعات (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + سەعات] کیسەیەکی بچووک لە قایش یا مەخمەر یا دەزووی چندراو کە ساعەتی باغەڵیان تێدەنا.

بەرگە سەنیر (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + سەنیر][موک] بڕ: بەرگە سەرین.

بەرگە کتێب (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + کتێب] پارچە مقەوای ئەستوور یا چەرم کە پەڕەکانی کتێب دەگرێتە خۆیەوە و لە دڕان و فەوتان دەیپارێزێ.

بەرگە کەوا (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + کەوا] پارچەیەک کە لە بنی کەوای دەدروون، ئاستەڕ، بەرەکەوا.

بەرگەشت (نا. چا)[فار: برگشت] پەشیمانی، پەشیمان بوونەوە. **~ بوونەوە:** پەشیمان بوونەوە. ∷ پیاو نابێ لە قسەی خۆی بەرگەشت بێتەوە.

بەرگەڵ (نا. ل)[بەر (بەرخ) + گەڵ] بڕ: بەرخەگەڵ

بەرگەڵەوان (نا. ل)[بەرگەڵ + ئە + وان] بڕ: بەرخەڵەوان.

بەرگە لێفە (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + لێفە] پارچەیەکی درێژ و درواو و هەندێک جار گوڵدۆزی لە سەر کراوە، هەم بۆ جوانی و هەمیش بۆ بەرگری لە پیس بوونی لێفە تێدەگرن.

بەرگەڵا (نا. ل)[بەرگ + گەڵا] بەرێکە سوور و سپی واشە لە گەڵای دارمازوو سەوز ئەبێت (کشت و کاڵ ب ١ ل ٤٧).

بەرگەمێ (گیا.)[؟][هەو] بڕ: کووزەڵە

بەرگیر (گیان.)[باک - زا] بڕ: بارگین

بەرگیریی (حم.)[بەرگیر + ئیی] بڕ: بەرگریی

بەرگیل (نا.)[باک] بڕ: بارگین

بەرگین (نا.)[باک] بڕ: بەرگن

بەرگێڕەوە (نا. ل)[بەر + گێڕەوە (گێڕانەوە)] بەرگر، بەرهەڵست، لەمپەر. ⁂ سەدهەزار بەرگێڕەوەی با بێتە سەر ڕێ، ئاخری/ هەر دەگاتە مەنزڵی ئاوات و خۆشی باری کورد (تاریک و روون ل ١٢٣). **~ کردن:** بەرگریی کردن، بەر گرتن. ⁂ وەدەرخە ئەشرەفی و ئاڵتوون و ئەوی سکە لە بیست و چوارە/ بەرگێڕەوەی کەس مەکە، بدە بە فەقیر و دەستەنگ و هەژارە (لاس و خەزاڵ ل ٤٨).

بەرلیک (نا. ل)[بەر + لیک] پێشبەندێکی دروای هەندێک پانەکە ئەو سەر ئەو سەری دوو لکی هەیە بۆ گرێ دان، لە سەر جلکی منداڵی چووکی دەبەستن هەتا لیک و ئاودەمی منداڵ بگرێ و جلەکەی تەڕ نەبێ و لە کاتی خواردنیش دا خۆی پیس نەکا، بەرلیکە.

بەرلیکە (نا. ل)[بەر + لیک + ئە] بڕ: بەرلیک

بەرما (ئان. مف.)[بەر3 + ما (مان)] بڕ: بەرماو

بەرماخ (نا.) بڕ: بارماغ

بەرماغ (نا.) بڕ: بارماغ

بەرماڵ (نا. ل)[بەر3 + ماڵ] ١- دوو تەختە کوێنی گەورەیە کە بە بەر رەشماڵ و تاوڵیوە دەگرن هەتا بەری با و باران بگرێ. ٢- جاجمێکی گەورەیە کە پێخەفی تێوە دەپێچن. ٣- تەنراوێکی هەندێک چووکە کە پاک و خاوێن رادەگیرێ و نوێژی لە سەر دەکەن، دووگرد، جانماز. **~ لە سەر ئاو گەڕان:** (کن.) زۆر نوێژ کردن و موسڵمانی چاک و خاوەن کەڕامەت بوون، پیرۆز بوون.

بەرماڵە (نا. ل)[بەر + ماڵ + ئە] ١- ئافرەتێک کە کار و باری ماڵ هەڵدەسووڕێنێ و ماڵ و حاڵێک بۆ پیاوەکانی ماڵ پێک دێنێ، ئاگاداری بنە و کەرەسەی ناوماڵ، بناوان1، بەرماڵە، بەرماڵی، بنەوانە، بنەوان. ٢- بنەماڵەیەک کە لە ماڵی دەوڵەمەند دا چاوە خانوویەکی پێدراوە و تێگڕا خزمەتی ئەو ماڵە دەکەن، پاشمارە، ژێرماڵە، پاژماڵە،

پاشماڵە.

بەرماڵی (نا. ل)[بەر + ماڵ + ئی] بڕ: بەرماڵە

بەرمامک (نا. ل)[بەر + مامک] ١ـ پارچە و نەقابێک کە ژن لە چاو بۆ خوارەوەیانی پێدادەپۆشن. ٢ـ هەر شتێک کە رووی بۆ نەناسینەوە پێداپۆشن، نەقاب. ٣ـ دەمپۆش. & دەمامک. ⁂ دولبەرم بەرمامکی دابوو لەبەر ئێشی ددان / وادەزانن روومەتیم ئەمشەو لە خەو دا گەستووە (حاجی قادر ل ١٣٢).

تێبینی: وشەی مامک هەر هەمان وشەیە کە لە وشەکانی دەمامک و بزمک و بڵامک و بزمۆک دا دەبیندرێ و لە مەئۆچ ـ ی ئەوێستایی کە دەگەڵ پێشگری پەئیتی دێ paiti-maoč و مۆچ ـ ی پەهلەویی کە ئەویش دەگەڵ پێشگری پەت دێ pat-moč بە مانای پۆشین و دەبەر کردن کەوتوە کە بە گشتی لە کوردیی دا دەبێتە پۆش (بەرمامک یانی بەرپۆش، دەمامک یان دەمپۆش).

بەرماو (ئان. مف.)[بەر3 + ماو] ئەندازەیەک لە چێشت کە لە پاش کەسێک دوای تێر بوونی دەمێنێتەوە، بەرما، بەرماوە، پاشماو، پاشماوە، پاشمەنە. **~ خواردن:** خواردنی بەرماو و چێشتی لە پاش بە جێ ماوەی کەسێک.

بەرماوخۆر (ئان. فا)[بەرماو . خۆر2][لە: بەرماو خواردن] کەسێک کە پاشماوەی چێشتی کەسی دیکە دەخوا.

بەرماوخۆریی (حم.)[بەرماوخۆر + ئیی] بەرماو خواردن، کار و کردەوەی کەسی بەرماوخۆر. ⁂ من بە بەرماوخۆریی رانەهاتووم، بەرماوخۆریی پیشەی تۆیە.

بەرماوە (ئان. مف.)[بەر3 + ماو + ئە] بڕ: بەرماو

بەرموسڵدان (ئا.)[بەر3 + مسوڵدان] ئەو بەشەی زگی مرۆڤ کە دەکەوێتە نێوان نێوک و بەرگەدە، خوارەوەی نێوک.

بەرموور (نا. ل)[بەر2 + موور] [موک] خشڵێکی ژنانەیە لە مت و مووری رەنگین، ژنان لە بەنی هەڵدەکێشن و دە ئەستۆی دەکەن، بەرمۆری، ملوانکە، ملوێنکە، ملەوانکە، ملوەن، ملوێنک، گەردنبەند، گەردانە. || **بەرمووری ئاڵە و شەوە:** بەرمووڕێکە لە چەندین مووڕووی

رەنگاورەنگ کە هەر کام ناوێکیان هەیە و ژنان دەملیان دەکەن. مووروکانی بریتین لە: ئاڵە کە رەنگی سپی شیرییە، شەوە رەنگی رەشە، شیلان نارنجییە، چەور و شیرن کە قاوەییەکی تۆخە.

تێبینی: موور، مۆری و مووروو هاوریشەن دەگەڵ موهرەک ـ ی muh-rak پەهلەویی هەر بەم مانایە.

بەرمۆری (نا. ل)[بەر2 + مۆر + ئی] بڕ: بەرموور

بەرمەمکان (ئان. ل)[بەر + مەمک + ئان] منداڵێک کە هێشتا شیری دایکی دەخوا و لە شیر نەکراوەتەوە، وەرچیچە، بەرمەمکانە.

بەرمەمکانە (ئان. ل)[بەر + مەمک + ئان + ئە] بڕ: بەرمەمکان

بەرمیل (نا.)[ئین: barrel] بڕ: بۆشکە

بەرنامە (نا. ل)[بەر3 + نامە] ١ـ پێش بینی و پلان داڕشتن بۆ بەڕێوە بردنی کار، ژیان، ئاهەنگ و ... بەر لە دەست پێکردن. ٢ـ لیستەی دەرس و فیلم و هەر شتێکی لەم بابەتە، پرۆگرام. **~ داڕشتن:** ساز کردن و پێک هێنانی بەرنامەیەک بۆ کار و مەبەستی پێویست، بەرنامە دانان. **~ دانان:** بڕ: بەرنامە داڕشتن.

بەرنوێژ (نا. ل)[بەر3 + نوێژ] مەلا یا کەسێکی دیکە کە لە کاتی نوێژی جەماعەت لە پێشەوەی نوێژکەران رادەوەستێ و نوێژ بەڕێوە دەبا، ئیمامی جەماعەت، پێشنوێژ، وەرنما.

بەرنوێژیی (حم.)[بەرنوێژ + ئیی] کاری نوێژ بەڕێوە بردن، پێشنوێژیی. **~ کردن:** بەڕێوە بردنی نوێژ، پێشنوێژیی کردن.

بەروان (نا. ل)[بەر2 + وان1] بڕ: بەروانکە

بەروانک (نا. ل)[بەر2 + وان1 + ک] بڕ: بەروانکە

بەروانکە (نا. ل)[بەر2 + وان1 + کە] پارچەیەکی درواوەی هەندێک درێژە کە لە پێشەوەی منداڵ دەیبەستن هەتا لە کاتی خواردن دا جلەکانی پیس نەکا، بەروانک، بەروانە، بەروان، وەروانە، بەرجل.

بەروانە (نا. ل)[بەر2 + وان1 + ئە] بڕ: بەروانکە

بەروبوخچە (نا. ل)[بەر + و +

بوخچە] کەل و پەل و کەرەسەی ژن و ئافرەت کە لە بوخچە دەپێچرێ. ⁙ ئەو بەروبوخچەیەت بۆ هەڵرشتوە زووکە خڕی کەوە!

بەروبۆ (نا. ل)[بەر1 + و + بۆ3] ١ـ داهات و حاسڵی زەوی، دەغڵ و دان، بەرهەم، بەروبووم، بەروبوو. ٢ـ وڵات، بەروبووم (بڕ: بووم). ⁙ بزانن کەلاکی لە چ بوودڕێک، لە چ بن بەردێک بە جێ ماوە / ئیدی نەیاندەزانی سەعید لە بەروبۆی دوژمن دا نەماوە. (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣٦)

بەروبوو (نا. ل)[بەر1 + و + بوو1] ١ـ داهات و حاسڵی زەوی، دەغڵ و دان، بەرهەم، بەروبووم، بەروبۆ. ⁙ ئەوساڵ باران کەم باری و بەروبووشمان کەم بوو. ٢ـ (مجـ.) ئاکامی حەول و کۆششی هەر کارێک، بەرهەم. ⁙ بەروبووی خەباتی گەلەکان رزگارییە. ٣ـ (مجـ.) قازانج، سوود. ⁙ دوکانداری بەروبوویەکی بەرچاوی نیە.

بەروبوو درێژ (ئان. ل) [بەروبوو + درێژ] حاڵی کار و مەسەلەیەک کە زۆری بخایەنێ، درێژ خایەن. ~ **بوون:** زۆر خایاندن، زۆر کێشان. ⁙ ئەوساڵ زستان بەروبووی درێژ دەبێ. **بەروبووی درێژ ویستن:** تاقەت و لەسەرەخویی بۆ ئەنجام دانی کارێک. ⁙ دەرس خوێندن بەروبوویەکی درێژی دەوێ.

بەروبووم (نا. ل)[بەر + و + بووم1] ١ـ ولات، زەوی (بڕ: بووم1). ⁙ سەفەر جایز نیە با بۆ حەرەم بێ لەو بەروبوومە / فەقەت مەجزووبی زنجیری نەسیبی ئاو و گڵ چ بکا (مەحوی ل ١٥). بەڵام با وەس بۆ ئەی تاڵەی شوومە / بازەم دڵ وەشم وەی بەروبوومە (مەولەوی ل ٣٤٠). ٢ـ بڕ: بەروبوو

بەروبێشکە (نا. ل)[بەر + و + بێشکە] لانکی منداڵ بە هەموو کەل و پەل و کەرەسەی پێویستی. ⁙ ئەو بەروبێشکەیەتان بۆ لە بەر دەرگا داناوە رێی هات و چۆی هەموو لێ گرتووین.

بەروپشت (ئان. ل)[بەر3 + و + پشت] ١ـ هەر شتێک کە دوو رووی هەبێ، پشت و روو. ٢ـ بەراوەژوو، بەراوپشت. ~ **کردن:** ئاوەژوو کردنەوە و هەڵگێڕانەوەی جل و هەر شتێکی دیکە. ~ **هەبوون:** لە سەر باری راستی بوون، بێ فڕ و فێڵ بوون. ⁙ کاک حەمە بەر و پشتی بۆ کەس نیە.

وەک نیسک وایە بەر و پشتی بۆ کەس نیە.

بەروپشت ئەتڵەس (ئان. ل) [بەر3 + و + پشت + ئەتڵەس] ١ـ کەسێک کە هەم دایک و هەم باوکی سەید بێ. ٢ـ لێفەیەک کە هەر دوو رووی لە ئەتڵەس بێ.

بەرووەستا (نا. ل)[بەر3 + وەستا] کەسێک کە لە بەر دەستی وەستا کار دەکا، شاگرد وەستا.

بەرۆک (نا. ل)[بەر + رۆک] ١ـ پێشەوەی کەوا یا جل کە دەکەوێتە سەر مل هەتا دەگاتە سەر سنگ، یەخە، پێسیر. ٢ـ شریتی ملی یەکسم. ٣ـ (مجـ.) سنگ، مەمک، بەروو. **~ بەردان:** لە کۆڵ کەسێک بوونەوە، یەخەی کەسێک بەردان. **~ ژاکان:** کچێک کە دەست لە مەمکی وەردراوە. **~ گرتن:** یەخەی کەسێک گرتن بۆ شەڕ.

بەروو^{1} (نا. ل)[بەر2 + ئوو] سینگ. برِ: بەر2/٢. ⁂ هەتا کەی داخرێ سینگ و بەرووی من / هەتا کەی نەشکێ تاسە وئارەزووی من (ناڵەی جودایی ل ٦٣).

بەروو^{2} (نا.)[باک] برِ: بەڕوو

بەرهەتاو (نا. ل)[بەر3 + هەتاو] برِ: بەرتاو

بەرهەڵبێن (نا. ل)[بەر2 + هەڵ + بێن1] برِ: بەرهەڵبێنە

بەرهەڵبێنە (نا. ل)[بەر2 + هەڵ + بێن1 + ئە] پارچەیەکی چوارگۆشەی درێژە، پتر لە خامی شین یا رەشە کە ژن و ئافرەتی لادێ لە کاتی کار کردن لە پشتێند بەرەو خوارەوە دەیبەستن هەتا پیس نەبن، بەرەڵبێنە، بەرەڵبێن، بەرهەڵبێن، بەربێنکە، بەربانک.

بەرهەڵدا (ئان. ل)[بەر + هەڵدا (هەڵدان)] برِ: بەرەڵڵا

بەرهەڵست (نا. ل)[بەر + هەڵست (هەڵستان)] ١ـ کەسێک یا کەسانێک کە بەری چوونە پێش و سەر کەوتنی کەسێک دەگرن. ٢ـ لەمپەر و بەرگری سەر رێگا.

بەرهەڵێخ (نا. ل)[بەر + هەڵێخ (هەڵخستن)] دیوارێکە کە لە بەر دیواری شکست هەڵیدەچنن بۆ ئەوەی بەری رووخانی بگرێ هەتا چاکی دەکەنەوە، پشتیوانە.

بەرهەڵێنج (نا. ل)[بەر + هەڵێنج (هەڵێنجان)] برِ: بەرکوڵ

بەرهەم (نا.)[باک: بەرهەم ـ ناو: بەرهەم ـ هەو: بەرهەم، فەرهەم] ١ـ بەروبوو و حاسڵی زەوی. ٢ـ ساز کراوی کارخانە و ئەو شوێنانەی کاڵا ساز دەکەن. ٣ـ بەروبووی مێشکی هونەرمەند و نووسەر. **بە ~ گەیاندن:** پێگەیاندن، گەیاندنە بەروبوو، گەیاندنە بەرهەم دان. **بەرهەم دان:** بەر دان، پێگەیشتن. **~ هێنان:** ١ـ ساز کردن، دروست کردن. ٢ـ پێک هێنان، رەنێونان. ٣ـ خوڵقاندن، ئافراندن.

بەرهەنگ (نا. ل)[؟] نەخۆشی پشوو سوار بوون و تەنگەنەفەسی کە پتر لە تەمەنی پیری و بە ساڵ داچوون دا سەر هەڵدەدا.

بەرهەنگدار (ئان. ل)[بەرهەنگ + دار2] کەسێک کە تووشی نەخۆشی بەرهەنگ بوە، کەسێک کە بەرهەنگی هەیە.

بەره^{1} (نا. ل)[بەر1 + ئە] ١ـ رەگەز، رەچەڵەک. ⁘ هەموو ئێمە لە بەرەی ئادەمین، بەرەی دێو. ٢ـ تیرە، تایفە. ٣ـ بەر، بەرهەم. **~ دان:** بەر دان، بەرهەم هێنان. ⁘ راستم پێ بڵێ، درۆ بۆ هیچکەس بەرەی نەداوە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٠٤).

بەره^{2} (نا.)[هەو] برِ: دەرکە

بەره^{3} (ئاک. ل)[بەر3 + بە] بەر بە، بەرەو، بۆ لای. ⁘ بەرەژوور، بەرەخوار.

بەره^{4} (نا. ل)[بەر2 + ئە] ئامرازێکی سێ لکی چەرمە، بۆ ئەوەی کە زین لە سەر پشتی وڵاغ نەخزێ. بەرە لکێکی بە نێو دەستەکانی وڵاغ دا تێدەپەڕێ و لە بەر زگی دا بە نێوەڕاستی تەنگەوە دەبەسترێ و دوو لکەکەی دیکەش بە ملی دا لە قەڵتاغی زین گرێ دەدرێ. ⁘ ئەسپی میر زێندینی زینی لێدەکرد، دەیکێشا تەنگ و بەرە/ تاجی و توولەیان بانگ دەکرد ئەوبەر ئەوبەرە (مان ل ٦٩).

بەره^{5} (نا.)[؟] نەخۆشییەکە کە تووشی مەڕ دێ، گوانی رەق دەبێ و ژانێ دەکا.

بەرەباب (نا. ل)[بەرە1 + باب1] ١ـ هەموو ئەو کەسانەی لە عەشیرەتێک دا لە کەسێکی ناسراو کەوتبن. ٢ـ هەموو منداڵەکانی بابێک. ⁘ منداڵەکانی خات مەنیج ئی دوو بەرەبابن. (یانی مەنیج دوو جاری مێرد کردوە و لە هەر مێردەی چەند منداڵی هەیە). // بەرەدایک.

بەرەبەرە (ئاک. ل)[بەرە + بەرە] کەم

کەمە، وردەوردە، نەختەنەختە. ፡፡ باران بەرەبەرە دایدایە. || **بەرەبەری بەیان:** ئەو کاتەی کە هێشتا شەوە بەڵام لە بەرەبەیان نزیک بۆتەوە، سنووری شەو و بەیانی.

بەرەبەهار (نا. ل)[بەرە3 + بەهار] ئاخر و ئۆخری زستان، سەرەبەهار.

بەرەبەیان (نا. ل)[بەرە3 + بەیان] ١ـ سەرەتای بەیانی کە رووناکی سەر هەڵدەدا، شەبەقی. ٢ـ (مجـ.) سەرەتا. ፡፡ لە بەرەبەیانی پەیدا بوونی مرۆڤ لە سەر گۆی زەوی دا...

بەرەتەشی (نا. ل)[بەر + ئە + تەشی] کوتە دارێکی چووکی خەڕاتی کراوە کە نێوەکەی بە قەرا کلکە تەشی کون دەکەن و دەیخەنە سەر تەشی بۆ راگرتنی لەنگەر و رێک خستن و هەڵکردنی ریس لە سەر کلکەتەشی.

بەرەجفت (نا. ل)[بەر1 + ئە + جفت] [ئەر] بڕ: بەرەجووت

بەرەجۆت (نا. ل)[بەر1 + ئە + جفت] [سۆر] بڕ: بەرەجووت

بەرەجووت (نا. ل)[بەر1 + ئە + جووت] ١ـ ئەندازە زەوییەک (ئاویی یا دێم) کە جوتێر بۆ جووت کردنی دوو وەرز بەشی دەکا. ٢ـ حاسڵات و بەرهەمیساڵەوساڵی جووتێر لە زەوییەکەی. & بەرەجفت، بەرەجۆت.

بەرەدایک (نا. ل)[بەرە1 + دایک] هەموو منداڵەکانی پیاوێک لە ژنێک یا چەند ژنەوە. ፡፡ من هەشت منداڵم هەیە کە هەمووی لە بەرەدایکێکن، بەڵام چوار منداڵەکانی کاکم لە دوو بەرەدایکن.

بەرەزا (ئان. مف.)[بەر + ئە + زا] ١ـ یەکەم زان و یەکەم بێچووی حەیوان. ٢ـ یەکەم منداڵی دایک و باوک. // پاشەبەرە.

بەرەژان (نا. ل)[بەر + ئە + ژان] ١ـ ژانێک کە تاوێک دێت و تاوێک دەڕوا، ژانی بەرە بە بەرە. ٢ـ وردەژانی ژنی زگپڕ کە چەند رۆژێک بەر لە زان تووشی دەبێ، ژانە درۆزنە.

بەرەژوور (نا. ل)[بەرە + ژوور] ١ـ لای سەرەوەی کۆڕ و هەر شوێن و جێگایەک. ٢ـ بۆ لای سەرەوە، هەوراز. ፡፡ هەندێک بەرەژوور بچن دەگەنە ماڵە کوێخای.

بەرەژە (نا.)[؟] جەوی و جیوەی گیایەکە بە ناوی هەنگوان کە بە قەرا نۆکێک هەتا گۆزێک دەبێ، رەنگەکەی زەرد، قاوەیی یان بۆرە تامی تاڵە و بۆنی

وەک بۆی سیر وایە و بۆ چارە کردنی قۆلَنج و هەندێک نەخۆشی دیکەی مرۆڤ و ئاژەلّ کەلکی لێوەردەگرن، Asa foetida ناوی لاتینی ئەم جیوەیەیە، هەنگوژە. (عەر: صمغ الانجذان)

بەرەژێر (نا. ل)[بەرە + ژێر] بۆلای خوار، لای خوارەوە، بەرەوژێر.

بەرەڤان (نا. ل)[بەر + ئە + ڤان] [باک] کەسێک کە نێوبژی لە نێوان دوو کەسی دژ و نێوان ناخۆش دا دەکا، بەریڤان، نێوبژیکەر، بەڕیوانکەر.

بەرەڤانی (حم.)[بەرەڤان + ئی] نێوبژی، بەریڤانی، بەریوانی.

بەرەک (ئان.)[سۆر] بڕ: بەلّەک

بەرەکە (نا.)[بەر + ئە + کە][سۆر] هێشوو ترێیەک کە بەشێکی شیرین بوە و بەشێکی هەر ترش و قۆرەیە، هێشوو ترێی نیوە شیرین، ئالّ و بۆلّ.

بەرەکەت (نا.)[عەر: برکة] ١- پیت، رزق، رۆزی. ٢- قازانج، سوود. ٣- زۆری، زیادی. ٤- وەک سوێند بە کار دێ بە مانای ئەو رزق و پیتەی کە خودا داویەتی. ⁘ بە بەرەکەتەی ئەگەر درۆیان بکەم!

بەرەکەوا (نا. ل)[بەر + ئە + کەوا] بڕ: بەرگەکەوا

بەرەگە (نا. ل)[بەر + ئە + گە] لای پێشەوە، بەر. **~ لێگرتن:** پێش پێگرتن، لای پێشەوە لە کەسێک یا گیاندارێک گرتن. **~ گیران:** لای پێشەوە لە لای کەسێک یا کەسانێکەوە لێگیران.

تێبینی: هەرچەند ئەم وشەیە بەمجۆرە [بەر + ئە + گە] دابەش کراوە بەلاّم واشی بۆ دەچم کە وشەکە بەر رێگە بووبێ و لە دوایی سوابێ.

بەرەگەلّ (نا. ل)[بەر + ئە + گەلّ] بڕ: بەرەگەلاّ

بەرەگەلاّ (نا. ل)[بەر + ئە + گەلاّ] بەرێکی دارمازوویە، وەک پۆڕگێکە رەنگی سووری سپی واشە کە لە گەلاّی دارمازوو دەردەچێ، بەرەگەلّ.

بەرەلاّ (ئان. ل)[بەر + هەلّ + دا] بڕ: بەڕەلّلاّ

بەرەلّبێن (نا. ل)[بەر + هەلّ + بێن] بڕ: بەرهەلّبێنە. ⁘ دیم کچێکی لەباری لادێیی / بۆ نوێژ رادەخا بەرەلّبێنێ (نالّەی جودایی ل ٣٩).

بەرەڵبێنە (نا. ل)[بەر + هەڵ + بێن + ئە] بڕ: بەرهەڵبێنە

بەرەڵدا (ئان. ل)[بەر + هەڵ + دا] بڕ: بەڕەڵلا

بەرەڵلا (ئان. ل)[بەر + هەڵ + دا(دان)] ١ـ ئازاد، رزگار. ٢ـ کەسێکی بێ کار و بار کە لە خۆوە دەخولێتەوە. ٣ـ حەیوانی بێ خاوەن. ٤ـ کەسێک کە گوێ نەداتە داب و نەرێتی کۆمەڵ و سەربەخۆ بجووڵێەوە. ٥ـ شوێن و جێگەی بێ خاوەن. & بەرەلا، بەرەڵدا، بەرهەڵدا. ~ **بوون:** ١ـ ئازاد بوون لە بەند، رزگار بوون. ٢ـ حەیوانێک کە خێوەکەی دەری کردوە و خۆی لێ بێ خاوەن کردوە. ٣ـ زەوی، ماڵ یا شوێنێک کە چۆل کراوە و بێ خاوەنە. ~ **کردن:** ١ـ ئازاد کردن لە بەند. ٢ـ واز لە حەیوانێک هێنان و خۆ لێ بێ خاوەن کردن. ٣ـ دەست هەڵگرتن زەوی و شوێنێک و بێ خاوەن مانەوەی. ٤ـ بەری ئاو بەردان

بەرەڵلایی (حم.)[بەرەڵلا ی + یی] ١ـ ئەوەی لە مروی بەڕەڵلا دەوەشێتەوە. ٢ـ بێ سەر و بەرەیی لە نێو کۆمەڵ دا.

بەرەماک (نا. ل)[بەرە + ماک] بێچووی حەیوانێک کە بە ئازادی شیری دایکی دەخوا و شیری ماکەکەی نادۆشن.

بەرەمۆم (نا. ل)[بەر + ئە + مۆم] بڕ: بەرەمێو

بەرەمەشکانە (نا. ل)[بەر + ئە + مەشک + ئان + ئە] بەخشینی بەرەمەشکەی ماوە بە دەست کورت و بێ ئەنوا. لە کوردەواری دا بەرەمەشکە ئەوەندی کە خورا دەیخۆن و ئەوی دیکە یا قاڵ دەکەن و دەیکەنە رۆن یا ئەوە کە هەندێک جار دەیبەخشن بۆ ئەوەی کە پیت و بەرەکەتی مەشکەکە زۆر بێ.

بەرەمەشکە (نا. ل)[بەر + ئە + مەشکە] بەری رۆژێک کەرە کە لە مەشکە ژاندن پەیدا دەبێ، بەرژەنە، ژەمەنە.

بەرەمێو (نا. ل)[بەر + ئە + مێو] مێو و خشت و خاڵی زێدەی نێو پلوورەی مێش هەنگوین، بەرەمۆم.

بەرەنگار (نا.)[؟] ئانگژا، ئاوقا، گژ. ~ **بوون:** ١ـ بە گژ یەک دا چوون، ئانگژا بوون. ٢ـ لە ئاست کەس و کارێک و کارەساتێک دا وەستان و بەربەرەکانی کردن.

بەرەنگاریی (حم.)[بەرەنگار + ئیی] بەربەرەکانیی. ~ **کردن:** ١ـ لە ئاست

کەسێک راوستان و بە گژ دا چوونی. ٢ـ بەربەرەکانیی کردن دەگەڵ هەر شتێکی دیکە.

بەرەو^{1} (ئاک. ل)[بەر + بە] بۆ لا، روو لە شوێنی دیاری کراو و ئامانج. ⁛ بەرەو ماڵ هەڵکشاین. بەرەو تۆ دێم.

بەرەو^{2} (نا.)[زا] بڕ: برۆ

بەرەواژ (ئان. ل)[باک ـ سۆر] بڕ: بەراوپشت.

بەرەوان (نا. ل)[بەرە2 + وان][هەو] بڕ: دەرکەوان

بەرەوڕوو (نا. ل)[بەرەو + روو] ١ـ ئەو لایەی کە رووی مرۆڤ تێیەتی، بەرانبەر. ٢ـ لە بەرچاو، لە ئاست. ⁛ بەرەووڕووم درۆ دەکەی. & رووبەڕوو. ~ **بوونەوە:** رووبەڕووی بوونی دوولایەن لە کاتێک دا کە دووراودوور هەر کام قسەیەکیان کردبێ بۆ ئاشکرا بوونی راستی. ~ **کردنەوە:** لە بەرانبەر یەک دانانی دوو لایەن کە هەر کام قسەیەکیان کردبێ بۆ روون کردنەوەی راستی.

بەرەوژوور (نا. ل)[بەرەو1 + ژوور] بڕ: بەرەژێر

بەرەوژێر (نا. ل)[بەرەو1 + ژێر] بڕ: بەرەژێر

بەرەهما (نا.)[؟] خودای مەزنی هیندووکان، یەکێک لە سێ خودای ئایینی بەرەهمایی کە خوڵقێنەری گیتییە، پەیکەرەکەی چوار دەست و چوار سەری هەیە کە لە دەستێک دا زنجیر و لە دەستێکی دیکەی دا قەڵەم، دەستی سێهەم یاسا و بە دەستێکی ئاگری پیرۆزی راگرتوە.

بەرەهمەن (نا.)[؟] زانا و پێشەوای ئایینی بەرەهمایی

بەریان (نا. ل)[؟] نێرینە و نێوەڕاستی جۆبار و چۆم و رووبار کە ئاو لەوێ تەوژمی پترە.

بەریڤان (نا. ل)[بەر + ئی + ڤان][باک] بڕ: بەرەڤان

بەریڤانی (حم.)[بەریڤان + ئی][باک] بڕ: بەرەڤانی.

بەریک (نا.)[باک: بێریک، بێرک، بەرک] گیرفان.

تێبینی: بەریک و بەرک، بێریک و بێرک وێدەچێ کە لە باریامەک bāryāmak ـ ی پەهلەویی بە مانای خورجین کەوتبێ و ئێستا لە زاران خۆش بوە.

بەریوانکەر (نا. فا)[بەریوان + کەر] کەسێک کە نێوبژی لە نێوان دوو کەسی دژ و نێوان ناخۆش دا دەکا، بەریڤان، نێوبژیکەر.

بەرین (ئان.)[پەھ: بەرێن. ناو: بەرین ـ زا: ڤەرن] حاڵی ھەر شتێک کە پان و ھەراو بێ، ھەراو، بەربەرین.

بەرینان (نا. ل)[بەر + ئین + ئان] ئەوکەسانەی کە بەر لە ئێمە ژیاون، پێشینیان، پێشینان. ⁙ کەسێک دنیای زۆر دیبێ، ئەو عاقڵتر و چازانە/ چومکە قسەیە، بیستوومانە لە بەرینان و پێشینانە (لاس و خەزاڵ ل ١٥٢).

بەرینایی (حم.)[بەرین + ئایی] نێوانی ئەو سەر ئەوسەری شتێکی پان، بەرینی. ⁙ لە درێژایی دەردێنێ دە بەرینایی دەکاتەوە (پەند).

بەرینی (حم.)[بەرین + ئی] بڕ: بەرینایی

بەریوانی (حم.)[بەر + ئی + وان + ئی] بڕ: بەرەڤانی.

تێبینی: ئەم وشەیە لە زاراوەی ناوەندیی دا لە بەریڤانی زاراوەی باکووریی وەرگیراوە.

بەڕ^{1} (نا.) بڕ: بەڕە

بەڕ^{2} (نا.)[عەر: بر] ویشکانی، دەشت، بیابان، بەژ، بەڕیە. ⁙ بەڕ و بیابان.

بەڕۆژ (نا. ل)[بەر + رۆژ] شوێنێک کە تاو تێی دەکا، بەرتاو. ٢ـ لایەکی چیا کە ھەمیشە تاو تێی دەکا. // نسار.

تێبینی: بەڕۆژ لە دوو وشەی بەر و رۆژ پێک ھاتوە بەڵام لە بەر باری فۆنۆتیکییەوە « ڕ » بە سەر « ر » دا زاڵ بوە و بۆتە بەڕۆژ.

بەڕۆژوو (ئان. ل)[بە + رۆژوو][ناو: بەڕۆژوو، بەڕۆژی، رۆژگ] موسڵمانێکی کە بە پێی ئایینەکەی لە مانگی رەمەزان یا کاتی دیکە بەر لە بانگی بەیانی ھەتا بانگی شێوان ھیچ نەخوا و رۆژوو بگرێ. **∼ بوون:** رۆژوو گرتن.

بەڕۆژی (ئان. ل)[بە + رۆژی][سۆر] بڕ: بەڕۆژوو

بەڕوو (گیا.)[پەھ: بەلووت. باک: بەروو، پالیتە، بەڕی ـ ناو: بەڕوو ـ باش: بەڕیوو، بەلوو ـ ھەو: بەلوو ـ زا: بەلی، بەڵی، بەڵو] ١ـ دارێکی گەورە و بە لک و پۆیە، گەڵاکانی گڕنی گڕنین، جووتێک گوڵی نێر و مێی ھەیە، بەرێک دەگرێ کە

شێوەی فندقی گەورە و درێژ دەدا، چێوەکەی زۆر سەختە و لە کار و باری نەجاڕی دا کەلکی لێوەردەگرن، Cuercus persica ناوی لاتینی ئەم دارەیە، داربەڕوو. ٢ـ بەری ئەم دارە کە ڕەنگی وە فندق دەچێ بەڵام سێ هێندی فندقە. توێکڵێکی تەنک و سەختی هەیە، سەرەکەی لە قاپووکە دایە و کاتێک بگا لێی دەبێتەوە. بەڕوو بۆ خواردن دەست دەدا و بە برژاوی دەیخۆن و هەندێک جار نانیشی لێدەکەن، خاسەبەڕوو. ٣ـ بەرێکی دار مازوویە لە هەمان ڕەنگ و شکڵ بەڵام چووکترە و ماڵات دەیخۆن.

بەڕوولە (نا. ل)[بەڕوو/٢ + لە] ١ـ (گیا.) خەیار و ترێزوو کە لە قیچکەیی دەرچوون و بۆ خواردن دەست دەدەن بەڵام هێشتا چووکن. ٢ـ یەکێک لە ئامرازەکانی نیر و ئاموورە کە دارۆکەیەکە بە قەرا بەڕوو کە دەخرێتە کونی شیلەپەی هەوجاڕەوە هەتا قایم ڕاوەستێ و لە باسکێش نەیەتە دەر، گاینجە. ٣ـ یەکێک لە ئامرازەکانی عارەبەی کەڵ، کە بریتییە لە میلەیەکی ئاسنە کە لە مازە ڕۆ دەکرێ هەتا تۆپ یا چەرخەکەی لە مازە نەیەتە دەر.

بەڕە (نا.)[پەھ: ڤەڕ. ناو: بەڕ، بەڕە ـ هەو: لەی] ڕایەخێکی ئەستووڕ و ڕەنگاوڕەنگە کە بە دەست دەیچنن و لە ماڵان لە بن خۆیان ڕایدەخەن، گڵێم. **~ی خۆ پێ لە ئاوێ هاتنە دەر:** (کنـ.) توانایی بەڕێوە بردن خۆ و پەیدا کردنی بژیو هەبوون **~ی خۆ لە ئاودەر هێنان:** (کنـ.) توانایی بەڕێوە بردن خۆ و پەیدا کردنی بژیو هەبوون، بەڕەی خی پێ لە ئاو هاتنە دەر. **پێ لە ~ی خۆ درێژتر کردن:** (کنـ.) لە حەد و ڕادەی خۆ دەرچوون، پتر لە توانایی و وچەی خۆ ویستن و داوا کردن. **چوونە سەر ~ی:** (کنـ.) چوونە خوازبێنی. ⁘ سیامەند هەڵیدەگرتەوە پۆلێک کەیخودای شەرمەندە و مەلایەکی شەرح زان/ دەچۆوە سەر بەڕەی دە مامی خۆی (گەنج ل ٣٣٠). **هاتنە سەر ~ی:** (کنـ.) خوازبێنی کردن، هاتنە خوازبێنی. ⁘ هاتووینە سەر بەڕەی دەمانەوێ کوڕەکەمان بە نۆکەری خۆتان قەبووڵ بکەن. ماڵە حەمی جیرانمان هاتوونە سەر بەڕەی داوای بەسێ دەکەن.

تێبینی: ڤەڕ varr لە زمانی پەهەلەوی دا بە مانای خوری و جل هاتوە.

بەڕەزا (گیا.)[؟] ١ـ گیایەکی

کوێستانی تام و بۆنخۆشە و ناسک. گەڵای وەکوو گەڵای تەڕەتیزەیە لاسک بەرز (کشت و کاڵ ب ١ ل ٤٥). ∷ چیا لە تەوقە سەری داڕژاوە تا کەمەری/ چوو زولفی سونبولی دەرهەم، چوو پەرچەمی بەڕەزا (حاجی قادر ل ٣٢). ٢- (مج.) پرچی یار و گراوی. ∷ گێسووت بەڕەزای پەخش پای کاوان/ زوڵف و ئەگریجەت باڵ بەت ئاوان (وەلی دێوانە ل ٣٦).

تێبینی: بەڕەزا لە شێعری شاعیرانی ناوەندیی و هەورامی دا زۆر هاتوە. مامۆستا هێمن بە بەرەزا ـ ی نووسیوە (بڕ: تاریک و روون ل ١٨٥) کە وێدەچێ هەڵەی چاپی بێ. لە دیوانی حاجی قادر دا بەڕەزا بە بارێزە مانا لێدراوەتەوە (بڕ: حاجی قادر ل ٣٨)

بەڕی (گیا.)[باک] بڕ: بەڕوو

بەڕینگاڵ (ئان. ل)[بە + رینگاڵ] مەڕێک کە تیسک و خوری درێژ بێ، مەڕی تیسک درێژ، بەڕینگۆڵ.

بەڕینگۆڵ (ئان. ل)[بە + رینگۆڵ] [سۆر] بڕ: بەڕینگاڵ

بەڕیە (نا.)[عەر: بر] وێشکایی، دەشت، بەڕ، بیابان. ∷ نایێلم راوی خۆت باوێیە بەڕیە و بیابانی لە دووی کەرووشی گەرمەلانە (مان ل ٩٢).

بەڕێ (نا. ل)[بە + رێ] ئەم وشە بە تەنیا نایە و دەگەڵ ئەم چاوگانە مانا دەدا، بەڕێوە. ~ **بردن:** ١- ئیدارە کردن. ٢- ژیاندن و دابین کردنی ژیان. & بەڕێوە بردن.. ~ **بوون:** کەوتنە رێگا، وە رێ کەوتن بۆ شوێنێک، رۆیشتن. ∷ بارگەیان تێکەوە پێچاو و بەڕێ بوون یاران / لە دنێ وا بە تەنێ پاشی ئەوان من چ بکەم (هێمن). ~ **چوون:** گوزەرانی ژیان کردن، ژیان تێپەڕ کردنی بە کەرەسەی پێویستەوە. ~ **کردن:** ١- خستنە رێی میوان، مسافر و کەسێک لە کاتی مالاوایی دا، روانە کردن. ٢- ناردن، شاندن. ∷ نامەکانم بۆ کاکم بەڕێ کرد. ٣- جێ بە جێ کردنی کاری کەسێک. ∷ دا رۆڵە ئەو مشتەریانە بەڕێ کە بزانە چیان دەوێ بیاندەیە!

بەڕێوە (نا. ل)[بە + رێ + وە] بڕ: بەڕێ. ~ **بردن:** بڕ: بەڕێ بردن.

بەڕێوەبەر (نا. فا)[لە: بەڕێوە بردن] کەسێک کە کاری شوێنێک هەڵدەسووڕێنی، مودیر.

بەز^{1} (نا.)[ئەو: ئەزووئیتی، بێزڤەنت ـ

پەش: وازگە، وازدە. باک: بەز ـ ناو: بەز ـ زا: ڤەزد، ڤۆزد، ڤازد] چەورایی یەکی سپییە لە نێو لەشی گیانداران دا پەیدا دەبێ، دۆن، دوون. ~ **کولێن:** (کنـ.) سەرما پێ خۆش بوون. ⁘ بەو زستانەی ئەو دەرک و پەنجەرەت بۆ کردۆتەوە مەگەر بەزت دەکولێ. **گورچیلە دە ~ی دا ون بوون:** (کنـ.) زۆر قەڵەو بوون. ‖ **بەزی چاو:** گۆشتەزوونێک کە لە نێو چاوی مرۆڤ پەیدا دەبێ.

بەز^{2} (ر.)[لە: بەزین1] ١ـ رەگی چاوگی بەزین. ٢ـ لە وشە دا مانای توند و تیژ دەدا، رەو. ⁘ خۆشبەز. ٣ـ مانای بەزاو دەدا. ⁘ نەبەز

بەزا (ئان. ل)[بەز2 + ئا][باک: بەزا، بەزۆ، بەزۆک ـ ناو: بەزا] ئەسپ یا گیاندارێک کە تیژ هەڵدێ، تیژڕەو، خۆشڕەو، خۆشڕۆ، خۆشبەز.

بەزات (ئان. ل][بە + زات] کەسێک کە ترسی دە دڵ دا نەبێ، بوێر، نەترس، بەدڵ، زاتدار، ئازا، بەجەرگ. ~ **بوون:** نەترسان، وێران، بەدڵ بوون.

بەزاز (نا.)[عەر: بزاز] دوکاندارێک کە کاری فرۆشتنی پارچە و کووتاڵە، پارچەفرۆش، کووتاڵ فرۆش.

بەزان (چا. ل) بڕ: بەزین

بەزاندن (چا. م)[لە: بەزین] [باک: بەزاندن ـ ناو: بەزاندن، بەزانن ـ هەو: بەزنای] ١ـ شکست دان لە شەڕ دا. ٢ـ بردنەوە لە کێ بەر کێ دا. ٣ـ [باک] لێخورین، تاو دان. ⁘ هەسپا خوە بەزاندن.

بەزانن (چا. م)[ئەر] بڕ: بەزاندن

بەزر (نا.)[عەر: بذر] ئەو دەنک و دانەی کە بۆ چاندن کەلکی لێوەردەگرن، بنەتۆو، تۆو، تۆم، بەزرە.

بەزرە (نا.)[باک ـ زا] بڕ: بەزر

بەزرەونج (گیا.)[عەر: بذرالبنج] گیایەکی خۆڕسکی دوو ساڵەیە، هەتا نیوگەزێک هەڵدەدا، ساقەت و گەڵاکانی بە کورک داپۆشراون، گوڵەکانی زەرد و بۆن ناخۆشن، بەرەکەی چەند دەنکێکی بۆری وەک باقلەیە و خواردنیان مەترسی هەیە. لە تب دا لە دەنک و گەڵاکەی بۆ چارەسەر کردنی هەندێک نەخۆشی کەلک وەردەگرن. Hyoscyamus niger ناوی لاتینی ئەم گیایەیە.

تێبینی: لە فەرهەنگی کشت و کاڵ دا لە ئاست بەزرەونج نووسراوە: گیایەکی گەڵا وردی بۆنخۆش و لە هەنبانە

بۆرینەش دا نوسراوە: گیایەکی زۆر بۆنخۆشە کە من پێموایە هەردووکیان هەڵەیان کردوە. (بڕ: کشت و کاڵ ب ١ ل ٤٩ و هەنبانە ب ١ ل ٨٠).

بەزم (نا.)[پەه: بەزم. باک: بەزم ـ ناو: بەزم ـ هەو: بەزم] ١ـ کۆڕی خۆشی و رابواردن، میوانی. ٢ـ [ئەر] ئاهەنگ، هەوا. ⁙ ئا بەزمێکمان بۆ بێژە! ٣ـ ئەدا، گڕوو. ٤ـ تەشقەڵە. ~ **پێگرتن:** ١ـ گڕوو گرتن، ئەدا و ئەتوار دەرهێنان و ئەزیەت کردن. ٢ـ شەڕ پێ فرۆشتن، شڵتاغ پێکردن. ~ **پێگێڕان:** تەشقەڵە پێکردن. ~ **سازکردن:** ١ـ کۆڕی خۆشی پێک هێنان. ٢ـ تەشقەڵە ساز کردن. ~ **گرتن:** ١ـ ساز کردنی کۆڕی خۆشی و رابواردن. ٢ـ گڕوو گرتن. ⁙ کوڕەکەم بەزمی گرتوە، دەڵێ هەر دەبێ دووچەرخەم بۆ بکڕی.

بەزمک (نا.)[؟][باک] ١ـ (گیان.) قڕنوو، گەنە. ٢ـ جۆرێک ئەستووندی چادر و خێوەت.

بەزمگا (نا. ل)[بەزم + گا] جێگەی بەزم و خۆشی، بەزمگە.

بەزمگە (نا. ل)[بەزم + گە] بڕ: بەزمگا

بەزم و ڕەزم (نا. ل)[بەزم + و + ڕەزم] ١ـ کۆڕی بەزم کە هات و هەرای زۆر بێ. ٢ـ (مجـ.) هات و هەرای و بەدفەڕی منداڵان & بەزم و هەرا.

تێبینی: ڕەزم لە ئەوێستایی rasma بە مانای ریزی شەڕ و ڕەزم razm ی پەهلەویی بە مانای شەڕ کەوتوە.

بەزم و هەرا (نا. ل)[بەزم + و + هەرا] بڕ: بەزم و ڕەزم.

بەزن^{1} (نا.)[زا] بڕ: بەژن

بەزن^{2} (نا.)[؟][زا] سیما، ڕوو، روخسار

بەزنە (نا.)[زا] بڕ: بەژن

بەز و بنێشت (نا. ل)[بەز + و + بنێشت] هەتوانێکە لە بنێشت و بەز کە لە سەر کوانی دەنێن هەتا چڵک و کێمەکەی هەڵمژێ.

بەزۆ (ئان. ل)[بەز2 + ئۆ][باک] بڕ: بەزا

بەزۆک (ئان. ل)[بەز2 + ئۆک][باک] بڕ: بەزا

بەزە (نا.)[پاز: بەژە ـ پەه: بەچەک، بەزەک، بەزەگ. باک: بەزە ـ ناو: بەزە، بەزەیی، بەزەوی ـ باش: بەزەوی، بەزەیی

- هەو: بەزەیی] ١- دڵ پێ سووتان و دڵسۆزی لە ئاست گرفت و لێقەوماونی گیاندار، روحم. ٢- [باک] گوناهـ، تاوان. ~ **پێدا هاتن:** دڵ پێ سووتان، روحم پێ کردن، بەزەیی پێدا هاتن.

بەزەتاو (نا. ل)[بەز + ئە + تاو (تاواندن)] کاری چەور و نەرم کردنەوەی برینی رەق هەڵاتوو یا قەڵشتی ویشکی پاژنە و دەست و پەل بە بەز یا پیوی داغ. بەز لە پەڕۆیەک دەپێچنەوە و لە سەر ئاور رایدەگرن هەتا چەورایی دەداتەوە و دوایی لە شوێنی قەڵشتەکەی هەڵدەسوون. ~ **کردن:** چەور کردنی قەڵشی دەست و پێ بە بەز.

بەزەرەک (گیا.)[؟] ١- تۆم و دەنکی گیا کەتان کە رۆنی لێدەگرن. ٢- ئەو رۆنەی کە لە دەنکی کەتان دەیگرن، رۆنی بەزەرەک.

بەزەوی (نا.) برِ: بەزە

بەزەیی (نا.) برِ: بەزە. ⁘ لە قامووسی ئەوانە دا / بەزەیی مانای نەماوە (ناڵەی جودایی ل ٣٥). ~ **پێدا هاتن:** برِ: بەزە پێدا هاتن. ⁘ بەزەییت بەیۆ وە جەستە و حاڵم / ریشەم بەراما، هەرەو وە ماڵم (مەولەوی ل ٢٧).

بە زیپک و زاکوون (ئان. ل)[بە + زیپک + و + زاکوون] حاڵی کەسێکی سەختگر و بە دیسیپلین کە هەمیشە بە پێی یاسا و بەرنامەی تایبەتی خۆی دەجووڵێتەوە.

بەزیان (چا. ل)[برِ: بەزین] ١- [ئەر] تێشکان، دۆڕان، بەزین. ٢- [باک] راکردن، غار دان

بەزین^{1} (چا. ل)[ئەو: ڤەز - پەهـ: ڤازییتەن. باک: بەزیان، بەزین - ناو: بەزین، بەزان، بەزیان] ١- تێشکان، شکست خواردن. ٢- دۆڕان لە کایە و کێ بەر کێ. ٣- [باک] راکردن، هەڵاتن، غاردان. ٤- بازد دان. پەڕین. ٥- پەڕینی ئەسپ بۆ سەر ماین.

بەزین^{2} (ئان. ل)[بە + زین] ئەسپ و ماینی زین لە پشت و ئامادەی سوار بوون. ⁘ کۆنە حەز ماینی بە زینە (پەند)

بەزیو (نا. مف.)[لە: بەزین] ١- کەسێک کە لە شەڕ دا شکستی خواردبێ. // نەبەز. ٢- کەسێک کە لە کایە و کێ بەر کێ دا دۆڕابێ، دۆڕاو. ٣- کەسێک کە لە خەبات و کارێک کۆڵی دابێ، کۆڵدەر. ٤- گیاندارێک کە لە ئاست غەنیمەکەی را بکا.

بەزێن (ر.)[لە: بەزاندن] ١ـ ریشەی چاوگی بەزاندن. ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوی فاعیل ساز دەکا. ⁘ شەوبەزێن، شێربەزێن، دوژمن بەزێن.

بەژ (نا.)[؟][باک: بەژ، بەژی ـ زا: بەژی] ١ـ وشکایی، بەڕ. ٢ـ زەوی وشک و بێ ئاو.

بەژن (نا.)[پەه: بەشن. باک: بەژن ـ ناو: بەژن ـ باش: بەژن ـ زا: بەزنە، بەزن] ١ـ درێژایی لەشی مرۆڤ، قەد، بەژن و بالا. ٢ـ ئەندامی مرۆڤ، لەش. ٣ـ درێژایی جل و بەرگێک کە سەرتا پێی لەش دادەپۆشێ. ⁘ پێنج سانت لە بەژنی ئەو کراسە دەرێنە. ٤ـ ساقەتی دار. **بە ~ بڕان:** ١ـ جل و بەرگی درواوی پڕ بە قالب و ئەندازە و بێ کەم و کووڕی. ٢ـ (مجـ.) بە ناو کران، بە نەسیب بوون، بە بالا بڕان. ⁘ کوڵمەت گەش و ڕووناکە دەڵێی تیشکی هەتاوە / جوان چاکی کراسێکە بە بەژنی تۆ بڕاوە (هێدی ل ١٨٠).

بەژن شۆڕ (ئان. ل)[بەژن + شۆڕ2] کچ و ژنی بەژن جوان و ڕێک و پێک. ⁘ بەژن شۆڕ و کەزی شۆڕ و خەزێم شۆڕ /سەرەوشۆڕم دەکەن سەرشۆڕ بەرەو گۆڕ (خەیام ل ٩٥).

بەژن و بالا (نا. ل)[بەژن + و + بالا] درێژایی لەشی مرۆڤ، بەژن، بالا، قەد.

بەژی (نا.)[باک ـ زا] بڕ: بەژ

بەس^1 (نا.)[هەخ: ڤەسیە ـ پەه: ڤەس. تات: ڤەس ـ فار: بس. ناو: بەس ـ باش: بەس ـ هەو: وەس ـ زا: بەس] ١ـ ڕادە و ئەندازەیەکی کافی لە هەر شتێک و کارێک. نە کەم نە زۆر ٢ـ تەواو، خلاس. ⁘ لە لایەن منەوە دوو تفی لە ڕوو کە و بەس. ٣ـ تەنیا، فەقەت. ⁘ بەس تۆ وەرە بۆ ماڵمان. **~ بوون:** کافی بوون، ئەندازە بوون. ⁘ بەسە یا دیسان بۆت تێکەم؟ **~ کردن:** تەواو کردن، کۆتایی پێ هێنان. ⁘ بەس کەن هێندە قسە مەکەن!

بەس^2 (نا.)[ئەر] بڕ: بەست1

بەساڵاچوو (ئان. ل)[بە + ساڵ + ئا + چوو][لە: بە ساڵ داچوون] بەتەمەن، تەمەندار، گەڕاوە، پیر.

بەسام (ئان. ل)[بە + سام] کەسێک، شتێک یا شوێنێک کە مرۆڤ لێی دەترسێ، سامدار. ⁘ پیاوی بەسام. **~ بوون:** ترسان، سام لێکردن. ⁘ تاریکە شەوێکی بە سامە.

بەست^{1} (ر.)[لە: بەستن] لە رەگی چاوگی بەستن دەکەوێ، بە ناوەوە دەلکێ و ئەو مانایانە دەدا. ١ـ بەستراو. ∷ بن بەست. ٢ـ بەستران و پێوە لکان بە شتێکەوە. ∷ دەربەست، داربەست. ٣ـ ئازاد، نەبەستراو. ∷ سەربەست. & بەس2. ٤ـ (نا.) بەندێک کە لە بەر ئاو هەڵیدەبەستن، ئاوبەند، بەند. ٥ـ (نا.) شوێنێکی پیرۆز یا ماڵی گەورە و پیاوچاکان کە لە بەر مەترسی خەڵک پەنای بۆ دەبەن و لەوێ دەمێننەوە. ∷ هاتی وا سەیری نەهاتی کەن کە سەد تیپان سوار / پاسەوانی بوون، لە ناو بەستا پیادێ کردی مات (مەحوی ل ٣٢٩). ٦ـ (نا.) رادەیەک لە تریاک کە چوار یەکی مسقاڵێکە و تریاک کێش بە وافوریەوە دەنێ و دەیکێشێ.

بەست^{2} (نا.) دەم چۆم، بەستێن، بەستۆڕە. ∷ وەز ماسی بووم لە بەستان / کەس نەیگرتم بە رستان (فۆلکلۆر ل ٥١).

تێبینی: بەست، بەستێن و بەستۆڕە دەگەڵ ڤیستەرەک vistarak یا ڤیستەرگ vistarg ی پەهلەویی بە مانای نوێن، جێخەو، جل، رایەخ هاوڕیشەیە.

بەستران (چا. ل)[لە: بەستن] ١ـ بەستن بێ دیار بوونی فاعل. ∷ دەستم بەسترابوو، کەس نەبوو بۆم بکاتەوە. ٢ـ داخران. ∷ دوکانەکان بەسترا بوون، کەس بە شارەوە نەبوو. ٣ـ گیران، بەر گیران. ∷ رێگاکان بەسترا بوون و کەس نەیدەتوانی هاتوچۆیە بکا.

بەسترانەوە (چا. ل)[لە: بەستران] ١ـ رێی دەرباز نەبوون، گیر خواردن لە شوێنێک. ٢ـ ئەسیر بوون بە دەست کەسێک یا مەسەلەیەکەوە. ∷ بەو ماڵ و منداڵەیەوە وەها بەستراومەوە ناتوانم بچمە هیچ کوێ. ٣ـ بۆڕ خواردن، بەزین لە قسە و هەندێک کایە و یاری. ٤ـ بەستنەوە بێ دیار بوونی فاعل. ∷ بزانە کەرەکە بەستراوەتەوە یا نا؟

بەستراو (نا. مف.)[لە: بەستران] هەر کەس یا هەر شتێک کە بەسترابێ. ∷ چاوی بەستراو، دەستی بەستراو، رێگای بەستراو.

بەسترپێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بەستر + پێرار] بڕ: بەسرپێرار

بەسترپێرێ (نا. ل، ئاک. ل)[بەستر + پێرێ] بڕ: بەسرپێرێ

بەستن (چا. م)[هیک: بەندە ـ ئێک:

بەند ـ ئەو: بەند ـ هەخ: بەند ـ پەه: بەستەن، ڤەستەن. فار: بستن ـ لۆر: بەستێ ـ تات: دێبەستەن. ناو: بەستن، بەسن ـ باش: وەسین ـ هەو: بەستەی ـ زا: بەستش] ١ـ قایم کردن و گرێ دانی بار یا شتێکی دیکە بە ئامرازی بەستنەوەی وەک پەت، گوریس، کەلەبچە و ...⁘ بارەکان ببەستن با بڕۆین. دەستی دزەکەیان لە پشتەوە بەست. ٢ـ کیپ کردن، پێوە دان، داخستنی دەرگا و هەرچێکی ئاوالە. ⁘ کتێبەکەت ببەستە، دوکانی بەست. ٣ـ لێهالاندن، لەخۆ بەستن. ⁘ لەچکەکەت ببەستە، پشتێندی بەست. برینەکەیان بە پەڕۆیەک بەست. ٤ـ توند بوون و رەق بوونی ئاوەکی لە بەر سەرما. ⁘ ئەوسالّ هێند ساردە چۆم بەستوویەتی. ٥ـ سەرما بوون، لە بەر سەرما رەق بوونی شتێک کە ئاوەکی نەبێ. ⁘ هێند ساردە سمێڵم بەستوویەتی. ئەگەر گون بیبەستێ پیاو لە سەرمایان دەمرێ. ٦ـ مەیینی مادەی قالّ کراو یا هەوێن کراو. ٧ـ گرتن، بەرگرتن. ⁘ ئاویان لە سەر خەڵک بەستوە. رێگا بەستوە. ٨ ـ بە نوشتە و جادوو بەری زاوا گرتن بۆ ئەوەی نەتوانێ بووکێنی کچ هەڵگرێ. (لە کوردەواری ئەگەر کورێک دڵی بە کچێکەوە با و ئەم کچەش مێردی کردبا، پەنای دەبردە بەر نوشتەنووس و ئەویش بە قفڵ یا نالّ وای دەکرد کە زاوا ببەسترێ و نەتوانێ پەردەی کچ هەڵگرێ.)

بەستنەوە (چا. م)[لە: بەستن] ١ـ قایم کردنی و توند کردنی گیاندار بە پەت و گوریس لە شتێک، بۆ ئەوەی نەڕوا یا دوور نەکەوێتەوە یا لە بەر زیان گەیاندن. ⁘ ئەو سەگانە ببەستنەوە دەنا کەس ناهێڵن. ئەسپەکەم بەستەوە و بۆ خۆی دەڵەوەڕێ. ٢ـ قایم کردنی بار و بەستە. ٣ـ سەر لە نوێ بەستنی شتی کراوە. ٤ـ بەر گرتن، بەری ئازادی گرتن. ⁘ ئەو کچە بەستە زمانەیان بەستۆتەوە و ناهێڵن بێتە دەرێ. ٥ـ بۆڕ دان، کەسێک بە قسە و زیرەکی مەحکووم کردن. ⁘ ژن بە قسە پیاو دەبەستێتەوە. لە شێعرشێعرێن کەس پێی ناوەستێ هەموو کەس دەبەستێتەوە. & بەسنەوە

بەستۆڕە (نا.)[بڕ: بەست2] ١ـ ئەو بەشە لە زەوی کە ئاوی چەم و رووبار بە سەری دا دەڕوا و لە ژێر ئاوە. ٢ـ بەشێک لە زەوی کە دیارە پێشتر چەم یا رووباری بە سەر دا هاتوە و ئێستا

وشک بوە.

بەستوو (نا.) کووپەڵەی لە گڵ ساز کراوی رەنگ شین، بەستووکە.

تێبینی: عەرەب ئەم وشەیان وەرگرتوە و کردوویانەتە بستوق. هەروەها لە زمانی فارسی دا بەستو (بەستوو) هەر بەم مانایە هاتوە و لە زمانی پەشتووش دا بسپە (بەسپە) بە مانای قرۆشکە هاتوە.

بەستووکە (نا. ل)[بەستوو + کە] بڕ: بەستوو

بەستە (نا. مف.)[لە: بەستن] ١ـ هەر شتێکی پێچراوە و ئامادە. :: بەستەیەک کتێب، بەستە جگەرە. بەستەیەکم بە پۆست دا نارد. ٢ـ ئەندازەیەک لە گیا کە کەم و زۆری پەیوەندی بە گیایەکەوە هەیە (باقە، چەپک، دەسک). :: بەستەیەک گیا بێنە. ٣ـ بەستراو، پەیوەندی. :: هاتنی من بەستە بە باوکمە نازانم ئیزنم دەدا یا نا. ٤ـ بە ناوەوە دەلکێ و مانای بەستراو دەدا. :: دڵبەستە، پابەستە، چاوبەستە. ٥ـ داخراو، بەستراو. :: بەستەزمان. ٦ـ گۆرانی ساکار کە هەواکەی مایەی فۆلکۆریان هەبێ. ٧ـ شتێکی پێچراوە و بەستەبەندی کراو کە دەدرێ بە کەسێک یا بە پۆست دا بەڕێ دەکردرێ. **تێدا ~ بوون:** بە کەلک هاتن، بە قازانج بوون، فایدە هەبوون. :: ئەو کارەی تۆ چی تێدا بەستەیە.

بەستەبەندیی (حم.)[بەستە/١ + بەند + ئیی] کاری پێچانەوەی شمەک و شت لە نێو قوتوو و کاغەز و شتی لەم بابەتە. **~ کردن:** پێچانەوەی شمەک لە کاغەز و قوتوو و شتی لەم بابەتە.

بەستەزمان (ئان. ل)[بەستە + زمان] مرۆی فەقیرۆکە و دەستەوەستان و شیاوی دڵ پێ سووتان، بەسەزمان، بەسەزوان.

بەستەک (نا. ل)[بەستە + ئەک] پێخەف و جێگە و بانی لە جاجم یا شتێکی دیکەوە پێچراو، دەستەنوێن.

بەستەڵۆک (نا. ل)[بەست1 + ئە + ڵۆک] بڕ: بەستەڵەک

بەستەڵەک (نا. ل)[بەست1 + ئە + ڵەک] حاڵی زەوی و زار و وڵات لە سەرمایەکی زۆر دا کە بە تەواوی بەستوویەتی، بەستەڵۆک، سەهۆڵبەندان.

بەستەنی (نا. ل)[بەست1 + ئەنی] خواردەمەنییەکی ساردە لە شیر و شەکر دروست دەکردرێ. شیر و شەکر لە

دەفرێکی تایبەتی زۆر سارد دەکەن و ئەوەندەی دەسوورێنن هەتا توند دەبێ. زوو لە کوردستان هەر یەک جۆرە بەستەنی هەبوو بەڵام ئێستاکە تام و رەنگ و جۆری زۆری لێ پەیدا بوە، دۆندرمە، حەلاوێ.

بەستێن (نا. ل)[بەست2 + ئێن] قەراغ و لێواری ئاوی زۆری وەک چەم، دەریا و دەریاچە.

بەسرپێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بەسر + پێرار][باک: بترپێرار، بەترپێرار ـ ناو: بەترپێرار، بەسرپێرار، بەسترپێرار، پەسرپێرار، پەسترپێرار، پەسەر پێرارەکە ـ باش: پەسر پێرار ـ زا: بتەرپێرار] سێ ساڵ لەمەوبەر، سێ ساڵ بەر لە ئێستا.

تێبینی: وشەکانی بەسر (بتەر، بتر، بەستر، بەتر، پەسر، پەستر، پەسەر) بە گشتی لە دوو بەشی [بەس (پەس) + تر] پێک هاتوون. بەس یا پەس لە: پەسچە pasča ـ ی ئەوێستایی و پەسا pasā ـ ی هەخامەنشی و پەس pas ـ ی پەهلەویی بە مانای پاش و بەرەو دواوە کەوتوە. تر پاشگرە و بە گشتی دەبێتە دواوەتر یا پاشتر. بەسرپێرار یانی ساڵێک بەر لە پێرار و بەسر پێرێ یانی رۆژێک بەر لە پێرێ. هەروەتر لە زمانی کوردیی دا بۆ دیاری کردنی رۆژێک یا ساڵێک بەر لە بەسر ئەم وشەیە دووپاتە دەکرێتەوە وەک بەسربەسر پێرێ یا بەسربەسر پێرار.

هەروەها لە باری فۆنێتیکەوە لە هەندێک زاراوە و بن زاراوە دا پیتی پ (پەستر، ...) لەبەر قورسی بە هۆی جیرانەتی دوو پیتی بێدەنگ (تر، سر، ستر) بوە بە پیتی ب (بەسر، ...).

بەسرپێرێ (نا. ل، ئاک. ل)[بەسر + پێرێ][باک: بترپێر، بەترپێر ـ ناو: بەسرپێرێ، بەترپێرێ، بەسترپێرێ، پەسرپێرێ، پەسترپێرێ، پەسەرپێرەکە ـ باش: پەسر پێرەکە ـ هەو: پەرەوەری ـ زا: بتەرپەرەی] سێ رۆژ لەمەو بەر، رۆژی پێش پێرێ. (بڕ: تێبینی بەسر پێرار) **بەسرپێرێ شەوێ:** سێ شەو لەمەوبەر.

بەسفایە (گیا.)[ئەر] جۆرێک سەرەخسە کە زۆر بەرز نابێتەوە و لە شوێنی شێدار دەڕوێ بە فارسی بسپایە و بە عەرەبیش بسبایج ـ ی پێدەڵێن، بەلەک2.

تێبینی: ئەم وشەیە تەنیا مەردووخ نووسیویەتی.

بەسن (چا. م)[ئەر] بڕ: بەستن

بەسنەوە (چا. م)[ئەر] بڕ: بەستنەوە

بەسە (نا.)[ئەر] بڕ: بەستە

بەسەزمان (ئان. ل)[بەسە + زمان] بڕ: بەستەزمان

بەسەزوان (ئان. ل)[بەسە + زوان] [هەو] بڕ: بەستەزمان

بەسیرە (نا. ل)[بە (بەر) + سیرە (شیرە)][باک] بڕ: بەرسیلە

بەش^{1} (نا.)[ئەو: برای ـ پاز: برێه ـ پەه: بەخش. باک: بەش ـ ناو: بەش ـ هەو: بەش] ١ـ کوت و پاژێک لە شتێکی دابەش کراو و لەت. :: دوو بەشی کتێبەکەم خوێندۆتەوە. ٢ـ کوتێک لە شتی دابەش کراو بە سەر چەند کەسێک دا. :: کێلۆیەک گۆشت لەم مەڕە بەشی تۆیە. ٣ـ شەریک بوونی چەند کەس لە شتێک دا وەها کە هەر کەس هەندێکی وە بەر کەوێ. ٤ـ چارە، نەسیب. :: بەشی کەرێ یان ئاو کێشانە یان دار کێشان (امثال و حکم ل ٧٥). ٥ـ میرات. ٦ـ (ئان.) سەر کرانەوەی برین. :: برینەکەم دەمی بەش کردۆتەوە. **~ بڕان:** بێبەش و بێ نەسیب بوونی کەسێک لە شتێک کە دەبا بەشی پێبڕابا، بەش خوران، بەش پێنەبڕان. **~ بە دنیاوە نەمان:** (کنـ.) بێبەش بوون لە ژیان، مردن. **~ پێبڕان:** ١ـ وەبەر کەوتنی شتێکی دابەش کراو. ٢ـ میرات وەبەر کەوتن. **~ تێکەوتن:** بە سەر دا کەوتن و بەشدار بوون لە خواردن و شتێکی دابەش کراو، بە نەسیب بوون. :: ئەمنیش بەشم دەو پڵاوخۆرشتەی کەوت. **~ چوونەوە سەر ~ان:** (تووک) تووک لە کەسێکە بە مانای ئەوە کە ئەو کەسە میراتی پێبگا بەڵام خۆی دەستبەجێ بمرێ و کەس و کەسانی دیکە میراتەکەی دابەش بکەن. :: لە خودام تەڵەب و تەمەننایە خێر و خۆشی لە خۆت نەبینی و بەشت بچێتەوە سەر بەشان. **~ خواردن:** ١ـ خواردنی خۆراک و خواردەمەنی بەشی کەسێک لە لایەن کەسێکی دیکەوە کە وەلا نراوە. ٢ـ دەست بە سەر داگرتنی حەق، ماف، ماڵ و زەوی و زاری کەسێکی دیکە. **~ خوران:** حەق و ماف و میرات کە کەسێک دەستی بە سەر داگرێ و بەش بەشدار نەدا. **~ کردن:** ١ـ دابەش کردن لە

نێوان چەند کەس دا . ٢ـ ئەندازە بوون. :: کیلۆیەک گۆشت کوا بەشی دە کەسان دەکا؟ پووڵی مانگانەم بەشی بیست ڕۆژ دەکا . **~ مان:** تەواو نەبوونی بەش و پاژی دابەش کراو. :: چێشت هەر بەشی من ماوە. || **بەشی خودا:** هەرچی کە لە لایەن خوداوە وەک شانس و بەخت و چارەنووس و رزق دەدرێ بە مرۆڤ.

تێبینی: بەش و بەخت و بارە و کۆمەڵێک وشەی دیکە لە زمانی کوردیی دا لە چاوگی بەگ bag ی ئەوێستایی بە مانای دیاری کردن، قەبووڵ کردن کەوتوون.

بەش^{2} (ئان.)[باک: بەش ـ ناو: بەش، قەش، قەشان ـ زا: بەش] ١ـ گا و مانگا یا کەڵ و گامێشی نێوچاوان سپی. ٢ـ بزنی نێوچاوان سپی. & مارۆ

بەش^{3} (ئان.)[زا] برِ: بژ1

بەشبڕاو (نا. مف.)[لە: بەش بڕان] کەسێک کە بەش و مافی خۆی نادرێتێ و بێبەش دەکردرێ.

بەشبەر (نا. فا)[بەش1 + بەر7] کەسێک کە بەشێک لە میراتی پێدەبڕدرێ، میراتبەر.

بەش بەش (ئان. ل)[بەش1 + بەش1] هەر شتێک یا شوێنێکی لەت و کوت کراو. **~ بوون:** لەت و کوت بوون. **~ کردن:** لەت و کوت کردن.

بەشخوراو (نا. مف.)[لە: بەش خوران] کەسێکی ماف و حەقیان خواردبێ. :: کورد گەلێکی بەشخوراوە.

بەشخوراویی (حم.)[بەشخوارو + ئیی] بەش لێخوران، بێبەش بوون.

بەشدار^{1} (ئان. فا)[بەش1 + دار2] ١ـ کەسێک کە بەشی لە شتێک دا هەیە، هاوبەش، شەریک. ٢ـ ئەندامێک لە نێو کۆمەڵە خەڵکێک دا . **~ بوون:** ١ـ هاوبەش بوون، شەرێک بوون، بەش پێوە هەبوون. ٢ـ هاوبەش بوون لە نێو کۆڕ و کۆمەڵەیەک دا .

بەشدار^{2} (گیان.)[بەش + دار2] سەگ، سەگی نێوماڵ، چوارپێ.

تێبینی: بەش لەم وشەیە دا لە ڤیش viš یا ڤیس vis ـ ی ئەوێستایی بە مانای ماڵ کەوتوە. لە ئەوێستا دا ڤیش هەئورڤە viš haurva بە مانای سەگی ماڵ یا بەشدار هاتوە کە لە دوو بەشی viš بە مانای ماڵ و haurva لە چاوگی هەر har بە مانای ئاگا لێبوون

کەوتوە و بە گشتی یانی سەگێک کە ئاگای لە ماڵە.

بەشداریی (حم.)[بەشدار1 + ئیی] هاوبەشیی. **~ کردن:** چوونە نێو کۆمەڵ و کۆڕێک بۆ هەر بەرنامەیەک. ⁘ لە بەرنامەی نەورۆزی ئیمساڵ منیش بەشداریم کرد.

بەشقا (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشقم (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکا (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکم (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکوو (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکە (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکەم (ئاک.)[؟] لەوانەیە، دوور نیە، وێدەچێ، رەنگە. بەشقم، بەشکم، بەشکوو، بەشکە، بەشکێکم، بەشکێکوو، بەشکی، بەشقا، بەشکا، دەشقەم، دەشقەمێ.

بەشکی (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکێکم (ئاک) بڕ: بەشکەم

بەشکێکوو (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بە شوار (ئان. فا)[بە + شوار (شۆردن)] سابوون، شامپۆ یا شتێکی لەم بابەتە کە بۆ شۆردن باش کەف بکا، بەشورار. **~ بوون:** باش کەف کردنی سابوون بۆ شۆردن.

بە شورار (ئان. فا)[بە + شورار (شۆردن)][موک] بڕ: بەشوار

بە شوو (ئان. ل)[بە + شوو] ژنی بە مێرد، ژنی خاوەن شوو.

بەشەر (نا.)[عەر: بشر] خەڵک، مەردم، مرۆڤ، ئینسان. **~ بوون:** چەشنی مرۆڤ جووڵانەوە، ئەوجۆرەی کە بەشەر دەبێ بژی. **~ کردن:** (کن.) تەمبێ کردن، ئاقڵ کردن، هێنانەوە سەر رێی مرۆڤ. ⁘ بە دوو زللان کردمە بەشەر.

بە شەرت (ئان. ل)[بە + شەرت] بە پێی قەرار و بەڵێنی، بە مەرج. ⁘ ئەو کەوشەت بە شەرتی دووساڵان دەدەمێ شتێکی لێهات بۆم بێنەوە. || **بە شەرتی چەقۆ:** ١ـ رستەی شووتی فرۆشانە کە شووتی دەبڕن و ئەگەر سوور نەبوو دەتوانی نەیکڕی. ٢ـ (مجـ.) زەمانەتی هەر شتێک، بە زەمانەت.

بەشەردۆست (ئان. ل) [بەشەر + دۆست] کەسێک کە تەواوی بەشەری بە هەموو رەنگ و رەگەزەوە خۆش دەوێ،

ئینساندۆست، مرۆڤدۆست.

بەشەردۆستیی (حم.)[بەشەر دۆست + ئیی] خۆش ویستنی هەموو مرۆڤ، ئینساندۆستیی، مرۆڤدۆستیی.

بەشەرم (ئان. ل)[بە + شەرم] کەسێک کە شەرمی هەیە، شەرمن، شەرمێون، شەرمین. // بێشەرم. ~ **بوون:** خاوەن شەرم بوون، شەرمێەن بوون.

بەشەڕەف (ئان. ل)[بە + شەڕەف] کەسی خاوەن شەڕەف و غیرەت، بە ناموس. // بێشەڕەف. ~ **بوون:** خاوەن غیرەت و شەڕەف بوون، بەناموس بوون.

بەشیر (ئان. ل)[بە + شیر] ئاژەڵێک کە شیر زۆر دەدا. ٢ـ ژنێک کە شیری زۆرە.

بەشیلا (گیا.)[؟][زا] بڕ: کاڵەک

بەشین (چا. م)[بڕ: بەخشین] دابەشین، بەش کردن.

بەشینەوە (چا. م)[لە: بەشین] دابەش کردنی شتێک بە سەر کۆمەڵ و خەڵکێک دا بە خۆڕایی، دابەش کردن، بەخشینەوە، وەبەشین. ⁘ ماڵە کاک حەمەدی گۆشتی قوربانی دەبەشنەوە.

بە عالەمی ئاشکرا (ئاک. ل)[بە + عالەم + ئی + ئاشکرا] ئەنجامی کار و کردەوەیەک بەبێ پەردە و لە بەر چاوی خەڵک، بێ نهێنی و شاراوەیی، بە ئاشکرا. ⁘ بە عالەمی ئاشکرا ماڵەی لێ داگیر کردم. بە عالەمی ئاشکرا درۆیان دەکەی!

بەعز (نا.)[عەر: بعض] بەشێک لە شتێک، هێند، هەند. ⁘ شەهیدی غەمزەیە بەعزێ (مەحوی). بەعزە شتێکمان نەماوە.

بەعومر (ئان. ل)[بە + عومر] بە تەمەن، بەساڵاچوو، پیر، بەعەمر. ~ **بوون:** پیر بوون، بەتەمەن بوون.

بەعەمر (ئان. ل)[بە + عەمر] بڕ: بەعومر

بەعی (نا.)[عەر: بیع] هەندێک پارە کە لە کاتی سەودا دەدرێ بە خاوەن ماڵ هەتا کاڵا راگرێ یا بیداتێ و لە دوایی پارەی تەواو وەرگرێ، پێشەکی.

بەعینوان (ئان. ل)[بە + عینوان] ئافرەت و کیژی بەناز و مەکرزان، زانا لە ناز و دڵداریی. ⁘ باسکم وەبن سەری دە، کەڵەگەتەی بە عینوان/ ئێواران لاجان خۆشە، سبحەینان بەری مێرگان

(کانی مرادان ل ١٤٤). ~ **بوون:** نازدار و بە مەکر بوون.

بە غەرەز (ئان. ل)[بە + غەرەز] کەسێک کە غەرەزی هەیە، کەسێک کە نیازی زەرەر لێدانی هەیە. // بێغەرەز. ~ **بوون:** غەرەز دە دڵ دابوون بۆ زەرەر لێدان.

بە غیرەت (ئان. ل)[بە + غیرەت] ١ـ کەسی نەترس و ئازا، بوێر. ٢ـ کەسێک کە نامووسی پێ گرینگە، بە نامووس. ~ **بوون:** ١ـ ئازا بوون، نەترسان. ٢ـ بە نامووس بوون.

بەغیل (ئان.)[عەر: بخل] کەسێک کە خۆشی و بەختەوەری خەڵکی لە لا گرانە، حەسوود. ٢ـ چاوچنووک، رژد، لەچەر. ~ **بوون:** ١ـ ئێرەیی هەبوون، حەسوود بوون. ٢ـ لەچەر بوون.

بەغیلایەتی (حم.)[بەغیل + ئایەتی] کردەوەی کەسی حەسوود و بەغیل، حەسوودیی، ئێرەیی، بەغیلیی. ~ **پێبردن:** حەسوودی پێکردن، نارەحەتی کەسی بەغیل بە خۆشی یا سەرکەتنی کەسێک، بەغیلی پێبردن، بەغیلی پێکردن، بەغیلایەتی پێکردن، ئێرەیی پێکردن. ∷ حاجی سەرەڕای ئەو هەموو ماڵ و مڵکە بەغیلایەتی بەو کەچە دوکانەم دەبا. ~ **پێکردن:** بڕ: بەغیلایەتی پێبردن.

بەغیلیی (حم.)[بەغیل + ئیی] بڕ: بەغیلایەتی. ~ **پێبردن:** بڕ: بەغیلایەتی پێبردن. ~ **پێکردن:** بڕ: بەغیلایەتی پێبردن.

بەفاڵ (ئان. ل)[بە +فاڵ (عەر: فحل)] حاڵی ماکەر یا ماینێک کە مەیلی جووت بوونێان دەگەڵ نێرەکەیان هەبێ، بەتەڵەب.

بەفر (نا.)[هیک: ڤەپرە ـ ئەو: ڤەفرە ـ پار: وفر ـ سوغ: وفر ـ خوار: وفرک، وفیرک ـ پەه: ڤەفر. تات: فەرفە ـ فار: برف. باک: بەرف ـ ناو: بەفر، بەور ـ باش: وەفر، بەفر ـ هەو: وەرو، وەروی ـ زا: ڤۆرە، ڤەورە] ١ـ کلوویەکی سپی شەشپەڕ کە زستانان لە هەورەکانەوە دێتە خوارێ. (زستانان چوونکە پلەی گەرما لە ژێر سفرە و ئاو لەم پلە دا دەیبەستێ هەڵمی ئاو کە دێتەوە خوار لەم وەرزە دا دەبێتە شەشپەڕی سپی و جوانی بەفر). ٢ـ پارچە بەفرێک کە زستانان لە چاڵەبەفر دا رایدەگرن و بە هاوین دەیفرۆشنەوە. ٣ـ سەهۆڵی

دەسکرد. ~ **بارین:** هاتنە خواری بەفر لە ئاسمانەوە بۆ سەر زەوی. ~ **توانەوە:** دەست بە ئاو کردنی بەفر لە بەر تین و گەرما، بەفر چوونەوە. ~**چوونەوە:** بڕ: بەفر توانەوە. ~ **خستن:** کەوتنی بەفر لە سەر زەوی. ؛؛ بەفرێکی قورسی خستوە. ~ **دادان:** دەست بە بارین کردنی بەفر، بەفر داکردن. ~ **داکردن:** بڕ: بەفر دادان. ~ **مالین:** فڕێ دانی بەفر بە پاڕوو و وەروەرە لە سەربانەوە. ‖ **بەفری پیرێژن:** بەفرێکە کە لە کاتی سەرمای پیرێژن دا دەبارێ. **بەفری یەکشەوە:** نوا بەفرێک کە شەوێک بە سەر بارینی دا تێپەڕیبێ و چڵکن نەبووبێ. ٢ـ (کنـ.) زۆر سپی و جوان و بێگەرد. ؛؛ روخساری وەکوو بەفری یەکشەوە پاک و روون بوو. (دمدم ل ٢٤٩).

بەفرانبار (نا. ل)[بەفر+ ئان + بار] یەکەم مانگی زستان و دەیەم مانگی ساڵی هەتاوی.

بەفراو (نا. ل)[بەفر + ئاو] ١ـ ئاوێک کە سەرەبەهار لە توانەوەی بەفر پەیدا دەبێ و لە شاخان دێتە خوار، وەفراو، شەتاو. ٢ـ ساز کردنی ئاو بە بەفری چاڵ. ٣ـ سەهۆڵاو.

بەفر بەسەر (ئان. ل)[بەفر + بە + سەر] بەفرێک کە لە بەر سەرمای زۆر بەستوویەتی مرۆڤ کە بە سەری دا دەڕوا پێی ناچێتە خوار، بەفرەسەر.

بەفرخۆرکە (نا. ل)[بەفر + خۆرکە] بەفرێکی وردە کە لە ئاخر و ئۆخری رەشەمە لە هەورێکی ئەستوور دەبارێ و دوای ئەوە بەفر وردەوردە دەتوێنەوە.

تێبینی: خۆرکە هەم دەتوانێ لە [خۆر (خواردن) + کە] کەوتبی و هەمیش بە مانای خۆرکە بێ. ماناکەی بە گشتی بەفرخۆرە.

بەفرفرۆش (ئان. فا)[بەفر + فرۆش] کەسێک کە زوو هاوینان بەفری لە چاڵ دەردەهێنا و بە خەڵکی دەفرۆشت.

بەفرفرۆشیی (حم.)[بەفرفرۆش + ئیی] کار و ئیشی کەسی بەفرفرۆش. ؛؛ لەوتی یەخچاڵ پەیدا بوە بەفرفرۆشیی باوی نەماوە.

بەفرماڵ (نا. ل)[بەفر + ماڵ/٣] ئامرازێکی چێویی گەورەتر لە بێڵ کە بەفری سەربانی پێ دەماڵن، بانماڵ، بەفرماڵک، وەروەرە، بەورانماڵ.

بەفرماڵک (نا. ل)[بەفرماڵ + ک] بڕ: بەفرماڵ

بەفر و دۆشاو (نا. ل)[بەفر + و + دۆشاو] بەفری دانارادنار کە بارانی بە سەر داباریبێ و بەهاران لە هەندێک شوێنی چیا دەمێنێتەوە کە دەگەڵ دۆشاو تێکەڵ دەکردرێ و دەخورێ.

بەفرەچاڵ (نا. ل)[بەفر + چاڵ] بڕ: چاڵەبەفر

بەفرەژیلکە (نا. ل)[بەفر + ئە + ژیلکە] بەفرێکی داناردانی ورد و پووک و سووکە کە وەک کلووبەفری دیکە ئاودار نیە، کەرەسیسە، بەفرەڵووکە، بنگرە.

بەفرەسەر (ئان. ل)[بەفر + ئە + سەر] بڕ: بەفر بەسەر

بەفرەڵووکە (نا. ل)[بەفر + ئە + ڵووکە] بڕ: بەفرەژیلکە.

بەفرین (ئان. ل)[پەه: ڤەفرێن][بەفر + ین] ١ـ وەک بەفر، لە ڕەنگی بەفر. ٢ـ بەفراوی، بە بەفر داپۆشراو. ⁞⁞ لووتکەی بەفرین. ٣ـ ناوە بۆ مێینە.

بەفش (نا.)[باک] بڕ: بەوش

بەفیز (ئان. ل)[بە + فیز] کەسێک کە خۆی پێ زۆرە و پۆز لە سەر خەڵک لێدەدا، بەدەعێ، بەپۆز. ~ **بوون:** بەدەعی بوون، پۆز لێدان، بەپۆز بوون.

بەڤش (نا.)[باک] ١ـ بڕ: بەوش. ٢ـ (ئا.) جمگەی دەست و پێ.

بەق^{1} (نا.)[باک] بڕ: بۆق1

بەق^{2} (نا.)[؟] ١ـ [هەو] کەوی نێر، نێرەکەو. ٢ـ [ئەر] نێرەکەوێک کە ڕاوچی لە ڕکە دا بۆ ڕاوی سیاسووتی دەبەن هەتا بخوێنێ و نێرەکەوی دیکە بە دەنگیەوە بێن و لە داو کەون، پاداو.

بەقا (نا.)[عەر: بقاء (مانەوە)] ١ـ مانەوە. ٢ـ باوەڕ، بڕوا. ٣ـ وەفا. ~ **پێکردن:** باوەڕ پێکردن. ⁞⁞ هەزار سوێندیشم بۆ بخوی بەقات پێناکەم. ~ **پێهەبوون:** باوەڕ پێ هەبوون، دڵنیا بوون. ~ **کردن:** باوەر کردن. ⁞⁞ بەقا ناکەم ئەو قسەیە ڕاست بێ. ~ **هەبوون:** وەفا هەبوون. ⁞⁞ ئەو دونیایە بەقای بۆ کەس نیە.

بەقاڵ (نا.)[عەر: بقال] دوکاندارێکی کە شتی پێویستی خواردن وەک پەنیر، ڕۆن، قەند و چا، ... دەفرۆشێ، بەققاڵ.

بەقاڵیی (حم.)[بەقاڵ + ئیی] ١ـ کار و پیشەی کەسی بەقاڵ. ٢ـ (نا.) دوکانێک کە کەرەسەی ناوبراوی سەرەوەی تێدا بفرۆشرێ.

بەقبەقوو (نا. د)[بەق + بەق + ئوو] دەنگی کۆتر، گمەگم.

بەققاڵ (نا.) بڕ: بەقاڵ

بەقە (نا.)[زا] بڕ: بۆق1

بەقەد (ئاک. ل)[بە + قەد] بەقەرا، بە ئەندازە، بەقەدەر، بەقەی **::** بە قەد ئەو دنیایە خۆشم دەوێی.

بەقەدەر (ئاک. ل)[بە + قەدەر] بڕ: بەقەد

بەقەرا (ئاک. ل)[بە + قەرا] بڕ: بەقەد

بەقەم (نا.)[؟] ١ـ (گیا.) دارێکی خۆڕسکە، هەتا دوازدە گەز بەرز دەبێتەوە، گوڵەکەی سپی مەیلەو زەردە، مادەیەکی رەنگینی تێدایە بە ناوی هێماتین کە رەنگی شین، مۆر، بۆر، رەش و سووری لێدەردەخەن و بۆ رەنگ کردنی پارچەی ئاوریشم و خوری کەلکی لێوەردەگرن، Haematoxylon campechianum ناوی لاتینی ئەم دارەیە. ٢ـ رەنگی وەرگیراو لە داری بەقەم. ٣ـ رەنگێک کە کاڵ بێتەوە. :: من مەتاعم جاوە، چاوم باخەبەر بێ موشتەری / تا غەزەل سەودا نەکا لای تاجری چیتی بەقەم (نالی ل ٣١٠).

بەقەو (ئان. ل)[بە + قەو] بە دەنگی بەرز.

بەقەوەت (ئان. ل)[بە + قەوەت] بڕ: بەهێز

بەقەی (ئاک. ل)[بە + قەی (قەد)] بڕ: بەقەد

بەقین (ئان. ل)[بە + قین] قین ئەستوور.

بەکار (ئان. ل)[بە + کار] ١ـ مرۆی بەهێز و کارەکەر. ٢ـ مەکینەی کە باش و زۆر کار دەکا. & کارا، کاری.

بە کاوە خۆ (ئاک. ل)[بە + کاو1 + ئە + خۆ] ١ ـ بەشێنەیی، بەئارامی، ئارام ئارام. ٢ـ (ئان. ل) کەسێک کە لە کار کردن دا پەلەی نەکا. **~ بوون:** ١ـ پەلە نەکردن لە کار و مەسەلەیەک. ٢ـ ئارام و لە سەرەخۆ بوون.

تێبینی: کاو بە مانای مراد و ئاواتە (بڕ: کاو1) و مانای گشتی دەبێتە بە کەیف و مرادی خۆ، بە دڵی خۆ.

بەکرە (نا.)[عەر: بكرة] ١ـ ئامرازێکی ئوستوانەیی نێوقەد باریکە لە چێو یا پلاستیک کە کارخانە سازی دەکا و دەزوو و بەنی دروومانی لە سەر

هەڵدەکەن. ٢ـ ئامرازێکی خڕە لە ئاسن کە دەورادەوری بەتاڵ کراوە و لە بەرزایی قایمی دەکەن و باری قورسی پێهەڵدەکێشن. & غەڕغەڕە، قرِقرِە، مەکارە.

بەکرێ گیراو (نا. مفـ.)[بە + کرێ + گیراو (گیران)] ١ـ هەر کەسێک کە بە پارە لای کەسێک یا کەسانێک کار بکا. ٢ـ کەسێک یا کەسانێک کە نۆکەری کەسێکی هێزدار و دەستەڵاتدار بکەن یا بۆ بەرژەوەندی ئەو هەوڵ بدەن و سیاستی ئەوان رەچاو بکەن. (بۆ ئەم مەبەستە زۆرتر لە باری سیاسەوە دەکوترێ)، خۆفرۆش.

بەکرێ گیراویی (حم.)[بەکرێ گیراو + ئیی] ١ـ ئاکامی بە پارە لای کەسێک کار کردن. ٢ـ نۆکەرایەتیی بۆ بەرژەوەندی کەسێک، خۆفرۆشیی.

بەکەڵ (ئان. ل)[بە + کەڵ] مانگایەک کە مەیلی جووت بوونی دەگەڵ گا هەبێ.

بەکەیف (ئان. ل)[بە + کەیف] شاد، دڵخۆش، کەیفساز. ~ **بوون:** دڵخۆش بوون، لە سەر کەیف بوون، کەیفساز بوون.

بەگ (نا.)[تور: beg] ١ـ نازناوی خان و ئەرباب و سەرۆک عەشیرەت کە بە دوای ناویان دا دێ. ⁘ عەلی بەگ، تاهیر بەگی جاف. ٢ـ نازناوێکە بە نیشانەی رێز گرتن بە دوای ناوی ئاساییەوە دەلکێ.

بەگا (ئان. ل)[بە + گا] حاڵی زەییەیەکی دێراو کە ئامادەی چاندنی رەپستەیە.

بەگایەتیی (حم.)[بەگ + ئایەتیی] حاڵەت و چلۆنایەتی بەگ، بەگ بوون، بەگێتی.

بەگزادە (ئان. مفـ.)[بەگ + زادە] هەموو ئەو کەسانەی لە بنەماڵەی بەگن.

بەگلەر (نا. ئان.)[تور: begler] ١ـ میر، خان. ٢ـ گەورەی شار یا تایفە.

بەگم (نا.)[تور: begüm] نازناوی ژنە ئەرباب و خان.

بەگوڕ (ئان. ل)[بە + گوڕ] ١ـ حاڵی کەسێکی بە هێز و بە تاقەت. ٢ـ (ئاک. ل) بە تەوژم و بە تین. ⁘ بەگوڕ خۆی بە غەنیم دادا و لە عەرزی راکێشا. ~ **بوون:** بەهێز و بەتاقەت بوون. ⁘ عەلی پیاوێکی بەگوڕ و بەهێزە.

بەگون (ئان. ل)[بە + گون] ١ـ گا و

نێری نەخەسێنراو. ٢- (کنـ.) مرۆی بە جەرگ و بە غیرەت، گوندار. ~ **بوون:** (کنـ.) بەجەرگ و بەغیرەت بوون، گوندار بوون.

بەگێتی (حم.)[بەگ + ئێتی] بڕ: بەگایەتی

بەل^{1} (ئان.)[باک: بەل - ناو: بەل - باش: بەل - زا: بەل، بەڵ] ١- قوت، قیت، دەرپەڕیو، راست وەستاو. ٢- هەڵواسراو، شۆڕ. ٣- بزنی گوێ لوول. ٤- [باک - زا] گوێ قوت. ٥- [باک] ئەندامی بڕاو و کورت، پەل.

تێبینی: بە چاو لێکردن لە هەندێک وشەی وەک بەلک، بەلۆکە، بەلە، بەلەک، بەلەزمانە، ... بەل بە کوتە گۆشتێکی زێدە خۆ دەنوێنێ و دوور نیە دەگەڵ بەڵ لە بەڵاڵووک هەر یەک بن، ئەودەم دەبێتە ئاڵووی شۆڕ و هەڵواسراو. شک نیە ئەم وشەیە بێ ریشە نیە. من پێموایە ئەم وشە دەگەل پەل و پەلک و بەرگ خزمایەتییەکی نزیکیان هەیە و بۆی هەیە لە یەک سەرچاوە گوورابن.

بەل^{2} (ئان.)[؟] رەنگێکە لە رەنگەکانی بزن و حەیوان. ⁘ بەلەمس، بەلەبۆز، بەلەبەش، بەلەکوور، بەلەسوورمس.

بەلازی (گیا.)[؟][زا] بڕ: چەوەندەر

بەلاش (نا.)[عەر: بلاشیء] ١- خۆڕایی، مفت، بێپارە. ٢- بێهۆ، بێسەبەب. ٣- (مجـ.) زۆر هەرزان. ⁘ ئەو کراسەی بایی سی تمەنە، بەڕاستی بەلاشە. ~ **بوون:** ١- مفت بوون، بەخۆڕایی بوون. ٢- هەرزان بوون. ~ **کردن:** ١- مفت کردن، خۆڕایی کردن، بەخۆڕایی دان. ٢- زۆر هەرزان دان، هەرزان کردن.

تێبینی: زەبیحی لە ئاست ئەم وشەیە دا دەڵێ کە بە ناڕەوا ئەم وشەیە بە عەرەبی دەزانن و لە بۆچوونێکی هەندێک درێژ دا دەیەوێ بیسەلمێنێ کە وشەیەکی کوردییە (بڕ: قامووس ب ٢ ل ٢٠٨). ئەم وشەیە لە عەرەبییەوە بە شێوەی beleş چۆتە نێو زمانی تورکییەوە و لە رێگای تورکەکانی عوسمانییشەوە هاتۆتە نێو هەندێک لە زاراوە و بن زاراوەکانی زمانی کوردیی.

بەلاڤ (ئان.)[باک] بڕ: بڵاو

بەلالک (نا. ل)[بەل1 + ئالک (ئاڵوو)][زا] ترێی دەنک ورد.

بەلالووک (گیا.)[باک] بڕ: بەڵاڵووک

بەلک (نا. ل)[بەل1 + ک] نەرمایی

بەشی هەرە خوارەوەی گوێ کە شۆڕ بۆتەوە؛ ژنان کونی دەکەن و گوارەی تێدەکەن.

بەللۆرە (نا.)[سۆر] بڕ: بالۆرە

بەلندیر (گیانـ.)[باک] بڕ: بەردیل

بەلنگاز (ئان.)[زا] بڕ: بەلەنگاز

بەلوەشین (نا.)[؟][باک] ١ـ گول. ٢ـ گولی.

بەلۆعە (نا.) بڕ: بالووعە. ჻ حەوزێکی تێدایە بەلۆعەیەکی تێگیراوە بە ئەندازەی چوارمیتر. ئەو ئاوەی بڵیند دەبێ لە سەر ئەو بەردە مەڕمەڕە پەخش و پەرێشان دەبێ (بەیتی سەعید ومیر سێوەدین ـ سروە ژ ٧٣ ل ١٩).

بەلۆکە (ئا.)[بەل1 + ئۆکە] پارچە گوشتێکی زێدەی چووکە لە سەر زارکی شەرمی ژن، میتک، میتکە، قیتکە، نێوەر، نێوەرووکە، بەلە، بەلۆکە، بەلووکە، بەلوو.

بەلوو^{1} (نا.)[باش ـ هەو] بڕ: بەڕوو

بەلوو^{2} (نا. ل)[بەل1 + ئوو] بڕ: بەلۆکە

بەلووکە (ئا.)[بەل1 + ئووکە][هەو] بڕ: بەلۆکە

بەلە^{1} (نا. ل)[بەل1 + ئە] بڕ: میتکە

بەلە^{2} (نا.)[باک] بڕ: باڵە

بەلەباریک (ئان. ل)[بەل1 + ئە + باریک] مرۆڤی درێژ و باریک و رەقەڵە، بەلەباریکە.

بەلەباریکە (ئان. ل)[بەل1 + ئە + باریک + ئە] بڕ: بەلەباریک

بەلەباقە (نا. ل)[بەل1 + ئە + باقە] نەخۆشییەکە تووشی بزن دەبێ، لە باڕەی دەخا و دەیکووژێ.

بەلەبەل (نا. ل)[بەل1 + ئە + بەل1] لەرە، لەرەی زۆر و پەیتاپەیتا. ~ **کردن:** لەرینەوە، لەرزانەوە.

بەلەپا (ئان. ل)[بەل + ئە + پا][هەو ـ ئەر] بڕ: بەلەپێ.

بەلەپێ (ئان. ل)[بەل + ئە + پێ] کەسێک کە لە رۆیشتن و رۆیین دا خێرایە، قۆچاغ، بەلەپا، بەپێ.

بەلەتووشقە (نا. ل)[بەل؟ + ئە + تووشقە؟][هەو] بڕ: بەلەفیرە

بەلەچەک (نا.)[؟] ١ـ کوولەکە و تەڕەکاری ویشک کراو بۆ زستان، تاسمە. ٢ـ چێشتێک کە بە تاسمە و نیسک و کشمیش ساز کرابێ.

بەلەدی (ئان. ل)[بەلەد (عەر: بلد = شار) + ئی] کەسێک کە لە شارەداری (بەلەدیە) کار دەکا و ئیشی گەسک لێدانی کوچە و شەقامەکانی شار و راگوێزتنەوەی زیڵ و زاڵە.

بەلەدیە (نا.)[عەر: بلدیە] بڕ: شارەداری

بە لەز (ئاک. ل)[بە + لەز] بڕ: بە پەلە

بەلەزمانە (نا. ل)[بەل1 + ئە + زمانە] کوتە گۆشتێکی چووکەیە، لە بنەبانی مەڵاشوو داچۆڕاوەتە خوار، بەلەزوانە.

بەلەزوانە (نا. ل)[بەل1 + ئە + زوانە] [هەو ـ ئەر] بڕ: بەلەزمانە

بەلەسان (گیا.)[عەر: بیلسان لە یون: balsamon] دەوەنێکە کە گوڵەکانی سپیە و لە تەواوەتی ئەم دەوەنە بە داڕووشان جیوە دێتە دەر کە لە جیوە و بەرەکەی وەک دەرمان کەلک وەردەگرن. Amyris opobalsamum ناوی لاتینی ئەم دەوەنەیە، بەیلەسان. ‖ **بەلەسانی رەش:** دارێکی خۆڕسکە، گوڵەکانی سپی و بۆنخۆشن، نێوی ساقەتەکەی نەرمە، بۆ هەندێک کاروباری ئازمایشگایی و پزشکی بەکاری دێنن، Sambucus nigra ناوی لاتینی ئەم دارەیە. (عەر: خمان)

بەلەسوورمس (ئان. ل)[بەل2 + ئە + سوور + مس] رەنگێکە بۆ بزن و گیسک.

بەلەسە (ئان.)[؟] گیانداری یاخی. ~ **بوون:** یاخی بوون.

بەلەشوانە (گیا.)[ئەر] بڕ: بەناشوانە

بەلەفیرە (نا. ل)[بەل؟ + ئە + فیڕ (فیڕاندن) + ئە] ١ـ نەخۆشییەکە وەک زگ چوونێکی زۆر توند، تووشی هەموو ماڵاتێک دەبێ، بەلەتووشقە. ٢ـ (مجـ.) زگ چوونی زۆر توندی مرۆڤ، تەقەفیڕە. & بەلەفیڕێ.

بەلەفیڕێ (نا. ل)[بەل؟ + ئە + فیڕ (فیڕاندن) + ئێ] بڕ: بەلەفیڕە

بەلەک^{1} (ئا.)[باک: بەلەک ـ ناو: بەلەک] ماسوولکەی پشت لوولاک، لە رەفیسکەوە هەتا پێچکەی پێ، پووز، چیپ، چاق، لەتەر.

بەلەک^{2} (گیا.)[؟] ١ـ گیایەکی خۆڕسکە، هەتا گەزێک هەڵدەستێ، رەگ و ریشەی زۆرە، گوڵەکانی هێشووی و شینن. لە کوردەواری دا لە رەگەکەی بۆ رەوانی و کار کردنی زگ و برینی گەدە

کەلکی لێوەردەگرن. Glycyrrhia glabra ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، شیرین بەلەک، مێکووک، مێکووکە. ٢ـ گیایەکە گەڵای وەکوو گەڵای هەنارە، باڵا پیاوێ کەمتر بەرز ئەبێت، شیرەدارە بۆ پەردووی خانوو لەگەڵ زەل و پووش دا، بۆ سەری چاڵەگەنم، بۆ داپۆشینی بە کار دێنرێ، ریشەکەشی لە دروست کردنی کۆکاکۆلا و پێپسی کۆلا دا بە کار دێنری (عرق السوس)(برِ: کشت و کاڵ ب ١ ل ٥٠)، بەسفایە.

بەلەک^{3} (ئان.)[باک ـ زا] برِ: بەڵەک

بەلەک پێچ (نا. ل)[بەلەک1 + پێچ] پارچەیەکی درێژ و تەنکە، بە قەرا چوار قامک پانە و کە لە کاتی رێ برِین بۆ گورج و گۆڵی لە بەلەکی دەهاڵێنن، دۆڵاغ، ساق پێچ، پووزپێچ، پووزلغ، پووزەوان، پووزەوانە، پووزەوانێ، پاپێچ.

بەلەک زەرد (ئان. ل)[بەلەک1 + زەرد2] بەلەکی شووش و باریک و جوان، ژن و کچێک کە بەلەک و پووزی شووش و باریک بێ. ⁙ دەڵێی خاسەکەوە و لە بەفرێ دا سەری لێشێواوە/ منت بمرم! ئەو کیژی بەلەک زەرد، دایکی خۆی ماوە؟ (سەعید و میرسێوەدین ل ١١). شۆرِمەحموود لە تاو مەرزینگان ئەوی عەقڵ مەعنا بێ نەیمابوو، دەیگوت: نەمێنم، کیژی بەلەک زەردیان برد! (شۆرِمەحموود ل ٨٣)

بەلەم (نا.)[؟] ١ـ جۆرێک ئامێری چێوییە بۆ پەرِینەوە لە رووباری گەورە کەلکی لێوەردەگرن و بە کوتانی سەوڵ دەچێتە پێش، لۆتکە، قایق، قەیاغ. ٢ـ جۆرێک دەفری درێژۆکەیە، پترلە چینی ساز دەکرێ و لە کوردەواری دا بۆ پڵاو تێکردن کەلکی لێوەردەگرن، بڵووت، دیس.

بەلەمرک (ئا.)[بەل1 + ئە + مرک][باش] برِ: ئانیشک

بەلەمس (ئان. ل)[بەل2 + ئە + مس] رەنگێکە بۆ بزن و گیسک. ⁙ گیسکی بەلەمس.

بەلەندیرە (گیانـ.)[زا] برِ: بەردیل

بەلەنگاز (ئان.)[؟][باک: بەلەنگاز ـ زا: بەلەنگاز، بەلنگاز] هەژار و نەدار، بێچارە، فەقیر، بەستەزمان.

بەلەنگازیی (حم.)[بەلەنگاز + ئی] هەژاریی، فەقیریی، بێچارەیی.

بەلەنگووش (ئا.)[بەل1 + ئەن +

گووش][زا] نەرمایی گوێ

بەلی (نا.)[زا] بڕ: بەڕوو

بەڵ^{1} (ئان.)[بڕ: بەل1][زا] رەپ، رەق.

بەڵ^{2} (حر.)[عەر: بل] بڕ: بەڵکە. ⁘ مژدەم بەڵ بەیۆ ناگا جە دەردا/ نیگام وراستەن وە راگوزەردا (مەولەوی ل ٥١٨).

بەڵا^{1} (ئاک.) سواو و سووک کراوەی بەڵام

بەڵا^{2} (ئام.) بڕ: با5

بەڵا^{3} (نا.)[عەر: بلا] ١ـ ناڕەحەتی و چەرمەسەری و رووداوێکی خراپ کە تووشی کەسێک دێ. ٢ـ ئافەت. ٣ـ ئەزیەت، ئازار. ٤ـ (کن.) زیرەک، فێڵەزان. **بەر ~ کردن:** تووشی بەڵا کردن، بەڵا بە سەر هێنان، وەبەر بەڵا دان. **~ بە سەر هاتن:** تووشی بەڵا بوون، تووشی چەرمەسەری و ناخۆشی بوون. **~ بە سەر هێنان:** تووشی ئەزیەت و ئازار کردن، دەرد دان. **~ گێڕانەوە:** بەری بەڵا گرتن. **~ لێبارین:** تووشی چەرمەسەری و ناڕەحەتی و کارەسات و بەڵا بوون. **~ لێدان:** تووشی بەڵا و ناڕەحەتی و چەرمەسەری هاتن، بەڵا لێکەوتن، وەبەر بەڵا کەوتن. **~ لێکەوتن:** تووشی بەڵا بوون، بەڵا لێدان، بەڵا وێکەوتن. **~ وێکەوتن:** بەڵا لێدان، تووشی بەڵا بوون. **بێ ~ بوون:** (دوعا ـ گازندە) لە بەڵا بە دوور بوون، تووشی ناخۆشی و چەرمەسەری نەهاتن. ⁘ بێ بەڵا ئەوە بوا درەنگ هاتی! **وەبەر ~ دان:** کەسێک تووشی بەڵا کردن، بەر بەڵا کردن. **وەبەر ~ کەوتن:** تووشی بەڵا بوون، تووشی چەرمەسەری و ناخۆشی بوون. || **بەڵای ئاسمانی:** بەڵایەکی کتوپڕ کە بە سەر کەسێک دێ. **بەڵای کتوپڕ:** بەڵایەکی کتوپڕ و لە نەکاو بە سەر کەسێک بێ، بەڵای ناگەهان، بەڵای ئاسمانی. **بەڵای گیان:** ١ـ کەسێک یا شتێک کە هۆی ئەزیەت و ئازارە. ٢ـ (کن.) یار، گراوی. **بەڵای لابەلا:** بەڵا و نارەحەتی چاوەڕوان نەکراو کە لە لاوە تووشی مرۆڤ دێ. **بەڵای ناگەهان:** بڕ: بەڵای کتوپڕ.

بەڵاگەردان (نا. فا)[بەڵا3 + گەردان] کەسێک یا شتێک کە بەری بەڵا دەگرێ و دەیگێڕێتەوە وەک سەدەقە و قوربانی و نەزر، بەڵاگێڕ، بەڵاگێڕەوە، بەڵاوەگێڕ. ⁘ خۆم بە شانازی بەڵاگەردانی سەربەرزیت دەکەم / تیخی خۆی دابێنێ دوژمن بۆ مەتاڵت حازرم (هێدی ل

١٥٩). بەڵاگەردانی باڵات بم ئەگەر چووم / فیدای هیندوویی خاڵت بم ئەگەر مام (نالی ل ٢٦٢).

بەڵاگێڕ (نا. فا)[بەڵا3 + گێڕ] بڕ: بەڵاگەردان. ⁛ دڵم سەودازەدەی باڵاتە خۆم دڵدارەیی ئەبرۆت / بە باڵا دڵ بەڵاگێڕت، بە ئەبرۆ خۆم بە قوربانت (وەفایی ل ٢٨)

بەڵاگێڕەوە (نا. فا)[بەڵا3 + گێڕ + ئەوە] بڕ: بەڵاگەردان

بەڵاوەگێڕ (نا. فا)[بەڵا3 + وە + گێڕ] بڕ: بەڵاگەردان

بەڵاڵووک (گیا.)[بەڵ1 + ئاڵوو + ک] [باک: بلالووک، بەلالووک ـ ناو: بەڵاڵووک، بڵاڵووک ـ هەو: بڕاڵوو، بڕاڵوێ] ١ـ داری خۆڕسکی کێوی ئاڵووباڵوو. ٢ـ بەری ئەم دارە کە هەر وەک ئاڵووباڵوویە بەڵام چووکتر و کەم گۆشتتر، بڵاڵووکە کێفیلە. ٣ـ بڕ: ئاڵووباڵوو. (هس: بەلالک)

بڵاڵووکە کێفیلە (گیا.)[بڵاڵووک + ئە + کێف + ئیلە][ئەر] بڕ: بەڵاڵووک/١ و ٢.

بەڵام (ئاک.)[؟] ئامرازی شەرت و پێ داگرتن و درێژە پێدان، بەڵا1، بەڵان، وەلێ، لێ، ئەمما.

بەڵامک (نا. ل)[بەڵ (بەر) + ئامک] بڕ: بزمک

بەڵان (ئاک.) بڕ: بەڵام. ⁛ ئەی شەوچرای زیندەدڵان! ئەی رەنگ و بۆی باغی گوڵان / ناژیم تۆ خۆش، دەمرم بەڵان، هێندەم بەسە تۆم بێیە کەن (وەفایی ل ٩٧).

بەڵخە (گیانـ.)[؟][ئەر] بەرازی نێر و گەورە، بڕەکی پێست ئەستوور، بەڵخی، یەکانە.

بەڵخی (گیانـ.) بڕ: بەڵخە

بەڵغ (نا.)[؟] ١ـ خرت و خاڵی نێو ئاو کە دوای ماوەیەک کوڵاندن، ژووری کەتری یا سەماوەر دادەپۆشێ. ٢ـ رەنگێکی زەرد کە لە بەر جگەرە یا ددان نەشوشێن، سەر ددان دەگرێ. ٣ـ توێژی سەر لێو، بار.

بەڵغەم (نا.)[عەر: بلخم] چڵمێکی زەرد یا سپییە لە بەر هەڵامەت، نەخۆشی یا جگەرە کێشان لە سەر گەروو دەنیشێ و بە کۆخە لە زار دێتە دەر، ئاختف. ~ **پێدانەدان:** (کنـ.) کەسێک بە هیچ دانەنان، پێ پیاو

نەبوون. ⁛ هێند کابرایەکی هیچ و پووچە بیبینی بەڵغەمی پێدانادەی.

بەڵک (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکا (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکم (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکوو (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکە (حر.)[بەڵ + کە] لەوانەیە، بەشکەم، ڕێی تێدەچێ. بەڵک، بەڵکا، بەڵکم، بەڵکوو، بەڵکەم، بەڵکەت، بەڵکەن، بەڵکی،بەڵکین، بەڵکینا، بەڵکینێ.

تێبینی: ئەم وشەیە هاوتای زۆرە و بە گشتی لە دوو بەشی بەڵ (بل) - ی عەرەبی و کە - ی کوردیی پێک هاتوون و وردەوردە بە پێی خەڵک و ناوچەکان و زاراوەکان هەندێک شێوەی گۆڕاوە.

بەڵکەت (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکەم (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکەن (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکی (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکین (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکینا (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکینێ (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵگ (نا.) ١ـ [باش] بڕ: بەرگ. ٢ـ جۆرێک کەبابە. گۆشتی نەرمەی بەرخ یا جوانەگا بێ کوتانەوە پشک و پلی ناسکی لێدەکەنەوە و لە شیش دەردێ و دەبرژێندرێ، کەبابی بەڵگ.

بەڵگە (نا. ل)[بەڵگ/١ + ئە] ١ـ نیشانە و مەدرەکێک بۆ ماڵ و کەرەسەی ونبوو یا دزراو. ٢ـ قسە یا نوسراوەیەکی جێ بڕوا بۆ وێنە هێنانەوە، سەنەد.

بەڵم (نا.)[؟] ١ـ ساقەت و لاسکی برنجی بێ چەڵتووک دوای کوتانەوە، پیتە. ٢ـ (کنـ.) ردێنی چڕ و پڕ و پان. ⁛ عاجیزی شوکری تەمامی نیعەمم سەرتاپا/ کە نە ریش بەڵم و، نە کۆسە و، نە کەل و گۆج و شەلم (نالی ل ٢٩٢). ردێنی مام سۆفی چاو لێکە دەڵێی باقە بەڵمە.

بەڵمەریش (ئان. ل)[بەڵم + ئە + ریش] ردێنی چڕ و پڕ و پان.

بەڵو (نا.)[زا] بڕ: بەڕوو

بەڵەد (ئان.)[عەر: بلد(شار)] کەسێک کە ڕێگا و بان و شار چاک دەناسێ، شارەزا. ~ **بوون:** ئاشنای ڕێگا و بان بوون، شارەزا بوون.

بەڵەدیی (حم.)[بەڵەد + ئیی] ئاشنای

ڕێگا و شوێنێک بوون، شارەزایی.

بەڵەک (ئان.)[باک: بەلەک ـ ناو: بەڵەک، بەرەک ـ باش: بەڵەک ـ هەو: بەڵەک ـ زا: بەلەک] ١ـ هەر شتێکی دوو ڕەنگ بە تایبەت ڕەش و سپی. ٢ـ گایەکی ڕەنگی ڕەش و سپی یا سوور و سپی بێ. ٣ـ چاوێکی ڕەشێنەکەی زۆر ڕەش و سپێنەکەی زۆر سپی بێ. ٤ـ کەسێکی تووشی نەخۆشی بەڵەکی بووبێ & ئەبڵەق، سیە و بازگ، بازە، بازوو. ~ **بوون:** تووشی نەخۆشی بەڵەکی هاتن.

بەڵەکی (نا. ل)[بەڵەک + ئی] نەخۆشییەکی پێستە، تووشی مرۆڤ دەبێ و هەندێک شوێنی سەر پێست ڕەنگ دەگۆڕن و مرۆڤ بەڵەک دەبێ.

بەڵی (نا.)[زا] بڕ: بەڕوو

بەڵێ (ئاک.)[عەر: بلی] ١ـ وڵامی پرسیار لە کاتی بە ڕاست زانین.// نا، نەخێر ∷ ئایا خوراسان کوردی لێیە؟ ـ بەڵێ. ٢ـ وڵامی دەستوور و ئەمرێک لە کات بە قسە کردن. ∷ هەر ئێستا بڕۆوە ماڵێ! ـ بەڵێ بە چاوان. ٣ـ تەئکید کردنی قسەی کەسێک. ∷ هیچ دەزانی مام ڕەسوو چەند دەست و دڵ پاکە! ـ بەڵێ وایە. ٤ـ وڵامی بانگ کردن. ∷ هۆی حەسۆ! ـ بەڵێ بابە! & ئا، ئادی، بەرێ. **بەڵێ بەڵێ:** داگرتنی پتر لە سەر بەڵێ.

بەڵێن (نا.)[؟][ناو: بەڵێن، بەڵێنی ـ هەو: بەڵێن] پەیمان و شەرت بۆ ئەنجام دانی کارێک، قەول، شەرت، مەرج. ~ **دان:** وەعدە دان، قەول دان، بەڵێنی دان.

بەڵێنی (نا.) بڕ: بەڵێن. ~ **بەجێ گەیاندن:** شەرت و پەیمان بردنە سەر. ~ **پێدان:** قەول دان بە کەسێک بۆ ئەنجام دان و بەڕێوە بردنی کار و قسە و مەسەلەیەک، بەڵێن دان، بەڵێنی دان. ~ **دان:** بڕ: بەڵێن دان.

بەم (نا. د) ١ـ دەنگی گڕ و گەورەی مرۆڤ و ساز، دەنگی نەوی و قەبە، دەنگێک کە تیژ نەبێ. ٢ـ ژێ و سیمی ساز کە دەنگی تیژی نەبێ. // زیل.

بەمبازی (نا.) بڕ: بازە2

بە مێرد (ئان. ل)[بە + مێرد] ژنێکی کە مێردی هەبێ، بە شوو.

بەن^{1} (نا.)[لە: بەستن][پەه: بەند. باک: بەن، بەند ـ ناو: بەن، بەند ـ هەو: بەن] ١ـ خوری و موو و مەرەزی بادراو کە پتر بۆ سەرکڵاوە و گۆرەوی و

دەستەوانە و شتی لەم بابەتە کەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ هەودای باریک بۆ شت پێ بەستن، بەند. ٣ـ بە ناوەوە دەلکێ و مانای بەند و بەستراو دەدا، بەند. ⁘ بەربەن، بازیبەن. **~ بادان:** ڕێستن و ساز کردنی بەن لە خوری و موو بە تەشی. **بەنی ... بادان:** (کن.) تێگەیشتن لە فڕوفێڵ و کار و باری کەسێک، دەرەقەتی فێڵ و تەڵەکەی کەسێک نەهاتن. ⁘ بەنی تۆ بە من بانادرێ! خۆ دە کاروباری ئەو چەرچیە هەڵمەقوتێنە بەنی وی بە تۆ بانادرێ.

بەن^{2} (گیا.) دارێکی خۆڕسکی گەورەی بە لک و پۆیە، بەرێکی ترشی بە ناوی قەزوان هەیە، لە ساقەتی بنێشت دەگرن و لە گوڵ و گەڵاکەشی بۆ ڕەنگرێژی کەلک وەردەگرن. لە پاییز دا گەڵاکانی بە سەدان ڕەنگ خۆ دەگۆڕن و دیمەنێکی یەکجار جوانی هەیە، pistacia acuminata ناوی لاتینی ئەم دارەیە، دارەبەن، وەن، دارقەزوان، وەن دار، داربنێشت.

تێبینی: بەن و وەن لە وشەکانی لێکدراوی کوردیی دا بە مانای دار و گیا زۆر هاتوە وەک (بناو، بەنا، بەناف، وەنەتەق، وەنی، مەندێ و ...) کە هاوریشەن دەگەڵ: [ئەو: ڤەنە (دار) vanaـ سان: ڤەنە (لێرەوار) vanaـ پەهـ: ڤەن (دار) van. پەش: بەن (باغ) ban ـ گیل: بەنە (نەمام) bana] بڕ: دەوەن.

بەنا^{1} (گیا.)[بڕ: بەن2] گیایەکی خۆڕسکی کوێستانییە، بە زەرد کراوی و سوور کراوی دەگەڵ ماست دەیخۆن.

بەنا^{2} (نا.) بڕ: بەننا

بەناز (ئان. ل)[بە + ناز] ١ـ ئافرەتی بە کەشم و نەشم. ٢ـ کەسێک کە ناز دەکا. ٣ـ ناوە بۆ مێینە.

بەناشوانە (گیا.)[بەنا1 + شوان + ئە] گیایەکی بۆنخۆشە کە دە ماست و تۆراغی دەکەن، بەلەشوانە، نانەشوانە. (عەر: بقلة اللبن)

بەناف (نا. ل)[بەن2 + ئاف][باک] بڕ: بناو1

بەناو (ئان. ل)[بە + ناو1] بڕ: ناودار. بەناو بوون: ناودار بوون، ناوبانگ دەر کردن.

بە ناوبانگ (ئان. ل)[بە + ناوبانگ] بڕ: ناودار. **~ بوون:** ناودار بوون، ناوبانگ دەر کردن. **~ کردن:** کەسێک

ناودار کردن.

بەنایی (حم.)[بەنا2 + ئی] بڕ: بەننایی

بەنبڕ (نا. ل)[بەن1 + بڕ] ئامرازێک کە بەنی پێ ببڕنەوە، تیغ، چەقۆ. ∷ **بەنبڕم ددانە**. (کینایەیە بە مانای: بێ چەک و بێ دەستەڵاتم و چم لە دەست نایە).

بەن تەڕگ (نا. ل)[بەن1 + تەڕگ] بڕ: بەن سامۆرتە

بەنج (نا.)[باک] بڕ: بەنگ

بەند (نا.)[پەه: بەند][لە: بەستن] ١ـ بەرهەڵستێکە لە بەرد و دار و شتی دیکە کە لە پێش ئاوی چۆم یا جۆگەی گەورەی هەڵیدەبەستن هەتا ئاو لە پشتی پەنگ بخواتەوە.(بڕ: ئاوبەند1). ٢ـ زیندان، گرتووخانە. ٣ـ بەشێک لە زیندان کە چەند کەسی تێدابێ. ٤ـ گیر، وێستاو. ٥ـ سەرمای ویشک کە وڵات دەیبەستێ، بەستەڵەک، ویشکەبەند. ٦ـ ریس و هەودای شت پێبەستن، بەن. ٧ـ [باک] پەرژین، چەپەر. ٨ـ پارچە ئێسکی چووکی پەنجەی دەست و پێ، گە، بەنگە. ٩ـ گەی قامیش و حەیزەران. ١٠ـ بەشێک لە قانوون یا دەربڕاوەی سیاسی یا هەر شتێکی دیکە، مادە. ١١ـ بەستەیەک کاغەزی سپی کە نزیک ٥٠٠ پەڕ دەبێ. ١٢ـ پارچەیەک لە گۆرانی یا شێعر. ١٣ـ بە ناوەوە دەلکێ و مانای بەستنەوە بەو ناوە دەدا، بەن، بێن، وێن، وەن، وەند. ∷ دڵبەند، دەستبەند، بازووبەند. **~ بوون:** ١ـ گیر بوون و مانەوە لە شوێنێک، راوەستان. ∷ رۆڵە بەند مەبە و هەر ئێستا ئەو نامە بگەیەنە دەست خاڵت. دوو رۆژ لە سنە بەند بووین و دوایی هاتینەوە. ٢ـ گیر بوون بە شوێنێکەوە، خۆ گرتن، پێوە بەند بوون. ∷ بادەوەکەم بە سەر ئەو دارەوە بەند بوە و ناتوانم بیهێنمەوە خوار. ٣ـ سەر بە کەسێک یا مەسەلەیەک بوون، وابەستە بوون، بەستە بوون. ∷ ئەمن لە سەر روحمی تۆ بەندم / حەیف بێ رۆڵە و فرزەندم (بارام و گوڵندام ل ٢٧). **~ کردن:** ١ـ راگرتنی کەسێک بۆ مانەوە. ∷ پووریێ گیان بەندم مەکە دەبێ بچمەوە. ٢ـ لە زیندان کردن، حەپس کردن. ٣ـ دوو شت لە یەکتر قایم کردن. **پێوە ~ بوون:** پێوەنووسان و خۆ گرتنی شتێک بە شتێکی دیکەوە، بەند بوون. ∷ ئەو رەوەزە هێند لووسە دەستم پێوەی بەند نابێ. **لە ~ بردن:** بەستن.

⁛ برای من بوونە عینسانخۆر، ئەو رێگایەیان لە بەند بردوە (بارام و گوڵندام ل ٥٣). **لە ~ خستن:** ١ـ ئەسیر کردن، بە داو گرتن. ٢ـ لە زیندان کردن، لە بەند کردن. **لە ~ کردن:** زیندانی کردن. **لێ ~ بوون:** پێوە گیر بوون، پێوە بەند بوون. **لێ ~ کردن:** پێوە گیر کردن، لێ قایم کردن. || **بەندی جەرگ:** ١ـ ئەو هەودایەی کە پێیان وا بوو جەرگ پێوەی بەند بوە. ٢ـ (کنـ.) خۆشەویستی یەکجار زۆر کە ژیان بەو بەندە. ⁛ وەرە ئەی بەندی جەرگ و ماکی ژینم/ وەرە هەتوانی گەش دەرد و برینم (خەیام ل ٩٨). & بەندی جگەر، بەندی دڵ، بەندی جەرگ و دڵ. ***بەندی جەرگ پسان:** مردن لەبەر بەر پسانی بەندی جەرگ و دڵ، مردن یا گەیشتنە حاڵی مردن لە ترسان یا لەبەر هەواڵ و رووداوێکی ناخۆش، بەندی دڵ پسان، بەندی جەرگ و دڵ پسان. ⁛ هەتا ئەو منداڵە وەهۆش هاتەوە وەختابوو بەندی جەرگم بپسێ. ***بەندی جەرگ پساندن:** کوشتنی کەسێک یا ترساندنی لە رادەبەدەری کەسێک و گەیاندنە حاڵی مردن بە هەواڵ، رووداو یا کارەساتێکی ناخۆش. ⁛ قەیتانی دوو لێوانت بەندی جەرگی پساندم/ کوفرت لە لام زاهیرە روحمت لە لا نەماوە (وەفایی ل ١٥٣). **بەندی جەرگ و دڵ:** بڕ: بەندی جەرگ. ***بەندی جەرگ و دڵ پسان:** بڕ: بەندی جەرگ پسان. ***بەندی جەرگ و دڵ پساندن:** بڕ: بەندی جەرگ پساندن. **بەندی جگەر:** بڕ: بەندی جەرگ. **بەندی دڵ:** ١ـ بەند و هەودایەک کە پێشتر پێیان وا بوو دڵی پێ بەند بوە. ٢ـ (کنـ.) خۆشەویستی یەکجار زۆر کە ژیان بەو بەندە.& بەندی جگەر، بەندی جەرگ. ***بەندی دڵ پسان:** بڕ: بەندی جەرگ پسان. ***بەندی دڵ پساندن:** بڕ: بەندی جەرگ پساندن. ***بەندی دڵ قایم بوون:** بە وره بوون و نەترسان لە کارەسات. ***بەندی دڵ قایم کردن:** بە وره کردن، هان دان بۆ نەترسان. ⁛ بەندی دڵت وەها قایم کردووم لە سەد پیاوانیش ناترسم.

بەندروو (نا. ل)[بەن + دروو (دروون)] هەودا بەنی تایبەتی کە بۆ دروونی سەر و زارکی تێر و جەواڵ کەلکی لێوەردەگرن، بەندرووman.

بەندرووman (نا. ل)[بەن + درووman] بڕ: بەندروو

بەندوباو (نا. ل)[بەند + و + باو] ١ـ نەقڵ، حەکایەت، بەیت. ٢ـ قسەی هەڵبەستراو و ناڕاست. & بەیت و باو. ~ **هەڵبەستن:** قسەی ناڕاست و ناڕەوا ساز کردن بۆ بەدناو کردنی کەسێک، بەیت و باو ڕێکخستن، بەیت و بالۆرە بۆ هەڵبەستن.

بەند و بەست (نا. ل)[بەند + و + بەست]سازان و ڕێک کەوتنی دوو یا چەندکەس بۆ ئەنجام دانی پیلان و کارێکی ناڕەوا بە دژی کەس یا کەسانێک، تەون و بەست. ~ **کردن:** پێکەوە سازان بە دژی کەس و کەسانێک، تەون و بەست کردن.

بەندۆخین (نا. ل)[بەن + دۆخین] بڕ: دۆخین

بەندۆک (نا. ل)[بەند/٦ + ئۆک] بڕ: بەندۆکە/١.

بەندۆکە (نا. ل)[بەند/٦ + ئۆکە] ١ـ قەیتان یا بەنێک کە لە تاس کڵاوی ژنان یا کڵاوی درووێنەوانان قایم دەکرێ و دەچێتە ژێرچەنەوە بۆ ڕاگرتنی کڵاو، بەندۆک. ٢ـ خشلێکی ژنانە کە لە دوو لای تاسکڵاوەوە بە بن چەنەی دا تێدەپەڕێ. ⁖ بەدەن بە وێنەی تاقی نمروود شا / بەندۆکە و قۆیتاس کەوتنە سەما (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣). ٣ـ (گیا.) گیایەکە بەهاران لە دەم جۆگا و چەمان شین دەبێ. بۆ خواردن دەس دەدا. (قامووس ب ٢ ل ٢١٨)، بەنووکە گیایەکی ئاوییە لەگەڵ کووزەڵە دا لە ئاو دا سەوز ئەبێ (کشت و کاڵ ب ١ ل ٥١) بەنووڵە، بەنووکە.

بەندە (نا.)[هەخ: بەندەکە ـ پەه: بەندەک. باک: بەنی ـ ناو: بەندە] ١ـ غوڵام، بەردە، عەبد ٢ـ (کنـ.) منی چووک، منی بەندەی تۆ.

تێبینی: بەندە لە چاوگی بەند bandی ئەوێستایی و بەستنی کوردیی کەوتوە، یانی کەسی بەستراوە. (بڕ: بەستن)

بەندەخوێن (نا. ل)[بەن1 + دەخوێن (دۆخین)] بڕ: دۆخین

بەندەر (نا.)[؟] ١ـ شوێنێک لە نزیکی بەستێنی دەریا کە بۆ لەنگەر گرتنی کەشتی تەرخان کراوە، لەنگەرگا، مینا. ٢ـ شار و ئاوەدانییەک کە لە شوێنێکی وا دروست کرابێ.

بەندەشیر (نا. ل)[بەند + ئە + شیر] بەند و قایشێکی چەرم کە لە کالانی

شەمشیری دەبەستن و لە نێوقەد یا لە لا قەدی هەڵداوەسن.

بەندەک (نا. ل)[بەند + ئەک] بەند، پەت. ∷ بەرگی رەش ئیتر لە بەرمان دادڕا / بەندەکی دیلی و ئەسارەت هەڵبڕا (تاریک و روون ل ٦٨).

بەن دەمبێن (نا. ل)[بەن1 + دەمبێن] بەنێکە بە سەر دەمبێنەوە و لە شاخی گاگێرە یا گوێلکی دەبەستنەوە.

بەندەن (نا.)[بڕ: بەدەن] ١ـ داوێن و بناری چیا. ٢ـ کێوێکی زۆر بەرز نەبێ. ٣ـ لەش، بەدەن.

بەندەناس (نا. فا)[بەندە + ناس] کەسێک کە بەندە دەناسێ، خودا. ∷ بەندەناس خودایە.

بەندەیەتی (حم.)[بەندە + یەتی] بڕ: بەندەیی

بەندەیی (حم.)[بەندە + ئی] غوڵامەتی، عەبدایەتی، بەندەیەتی.

بەندیخانە (نا. ل)[بەندی + خانە] ١ـ شوێنی راگرتنی بەندی، زیندان، گرتووخانە. ٢ـ (مجـ.) شوێنی ناخۆش و تەنگ و تاریک.

بەندیوان (نا. ل)[بەندی + وان] کەسێک کە ئاگای لە زیندانە و چاوەدێری بەندیەکان دەکا، زیندانەوان.

بەندیی (ئان. ل)[بەند + ئیی] کەسێک کە لە بەند کراوە، گیراو، زیندانیی. **~ بوون:** زیندانی بوون. **~ کردن:** زیندانی کردن.

بەندێخوون (نا. ل)[بەن1 + دێخوون] بڕ: دۆخین

بەن رستە (نا. ل)[بەن1 + رستە] بەنێکی رێسراوی باریکە کە دەملی تاژی دەکەن، رستە. ∷ نایەڵم بەن رستەی ئاوریشمینت بۆ بێنن سەری رستەی داڵقەی قەڵێدەی هەڵێنن لە قۆڵی خۆی ببەستن بیگری بە هەموو پەنجانە (مان ل ٩٢).

بەن سامۆتە (نا. ل)[بەن1 + سامۆتە] بڕ: بەن سامۆرتە.

بەن سامۆرتە (نا. ل)[بەن1 + سامۆرتە] دوو رێسراوی باریکە لە پشت زین کە خورجین و هەگبە و شتی دیکەی پێ لە پاشکۆی ئەسپ دەبەستنەوە، بەن تەڕگ، بەن سامۆتە.

بەنشت (نا.)[زا] بڕ: بنێشت

بەنکاڵە (نا. ل)[بەن1 + کاڵە] چەند

بەنی لێک بادراوی هەندێک ئەستوورە کە کاڵەی پێ لە قاچ توند دەکەن. **~ دە ~ خستن:** (کنـ.) گێچەڵ بۆ کەسێک ساز کردن، بوون بە بەرهەڵستی کەسێک، بەنکاڵە لە بەنکاڵە گرێدان. **~ لە ~ گرێدان:** بڕ: بەنکاڵە دە بەنکاڵە خستن.

بەنکەشیی (حم.)[بەن + کەش + ئیی][ئەر] بڕ: بەنکێشیی

بەنکەڵەوە (نا. ل)[بەن1 + کەڵەوە] بەنێکە دوو کەڵەوەی ملی گاجووتی پێ لێک دەبەستن.

بەنکێشیی (حم.)[بەن (بەند) + کێش (کێشان) + ئیی] کاری پڕ کردنەوە و درز گرتنی کەلێن و درزی خشت و بەردی نێو دیوار لە لای دەرەوەی ماڵ بە سمیت، بەنکەشیی.

بەنگ (نا.)[ئەو: بەنگهە ـ سان: بهەنگا ـ پەه: مەنگ. باک: بەنگ، بەنج ـ ناو: بەنگ ـ زا: بەنگ] ورد کراوی گەڵای شەدانە کە وەک تووتن دەیکێشن و سەر خۆشی دێنێ، حەشیش، حەشیشە. **~ کێشان:** دەکار کردنی بەنگ بۆ سەرخۆشی.

بەنگکێش (ئان. فا)[بەنگ + کێش] کەسێک کە بەنگ دەکێشێ، بەنگیی.

بەن گورد (نا. ل)[بەن1 + گورد] هەر کام لەو بەن و هەودایانەی کە بە گوردەوەن و بە ئامرازێکی تایبەتی کە چێوێکە وەک گۆنیا بە ناوی ساچین دەڕێسرێ.

بەنگی (ئان. ل)[بەنگ + ئی] کەسێک کە ئالوودەی بەنگە، بەنگ کێش. ⁙ لە بەنگ ئەم بەنگیيانە چی دەبینن: خۆ لە خۆ گۆڕان / لە دنیا دا مەداری عەیش و خۆشی: خۆ نەناسینە (مەحوی ل ٢٨٤).

بەننا (نا.)[عەر: بناء] وەستای شارەزای ماڵ ساز کردن، وەستایەک کە چەند کرێکار و فەعلەی لە ژێر دەست دایە و خانوو ساز دەکەن، بەنا.

بەننایی (حم.)[بەننا + ئی] کار و پیشەی کەسی بەننا.

بەنوێشک (گیا.)[بەن2 + وێشک] جۆرە قەزوانێکی وردە بەری دار بەنوێشک کە بنێشتی نابێ.

بەنووکە (نا. ل)[بەن + ئووکە] بڕ: بەندۆکە/٣.

بەنووڵە (نا. ل)[بەن + ئووڵە] بڕ: بەندۆکە/٣.

بەنەوش (نا.) بڕ: بنەوش

بەنی (نا.)[باک] بڕ: بەندە

بەنی ئادەم (نا. ل)[عەر: بنی آدم] کوڕی ئادەم، ئادەمیزا، مرۆڤ. ⁘ چۆن نەبەم بۆ مەی و مەیخانە پەنا تێگەیوم/ لەو ولاتە هەموو شت زۆرە، بەنی ئادەم کەم (تاریک و روون ل ١٦١).

بەنیشت (نا.)[باک - زا] بڕ: بنێشت

بەواسیر (نا.)[عەر: بواسیر] کوان و پەنەماوێکی بەژانە کە لە سەر پزووی کونگ لە بەر قەبزی یا زۆر دانیشتن پەیدا دەبێ و بە بڕینەوەی چارەسەر دەکردرێ، بێوەسیری، مایەسیری، بەوەسیری.

بەور^{1} (نا.)[پەه: بەور] ١- گیاندارێکی گەورەی دڕندەی گۆشتخۆرە، پشت و قاچ و تەنیشتەکانی نارنجییە، شوێنەکانی دیکەی سپی و خەتی رەشی تێدایە، لە ئاسیا و ئامریکا و ئافریقا دەژی، دوو سەد کیلۆ قورس دەبێ و بیست و پێنج ساڵ دەژی، بەبر. ٢- جۆرێ کوانی زۆر بەژانە (هەنبانە ب ١ ل ٨٦)، بەرەشینکە، بەورەشینە. ‖ **بەوری بەیان:** ١- بەوری دڕ و بە هەڵمەت. ⁘ رۆژێک دیم سوارێک دەهات لە سەر دا/ پێستی بەوری بەیانی بوو ئەو لەبەر دا (بارام و گوڵندام ل ١٩). ٢- (کن.) پیاوی ئازا و شەڕانی. ⁘ لەگەڵ دوژمن ئیمامی هەروەکوو شێری ژیان وابە/ لە پێش پڕدانیان راوەستە وەک بەوری بەیان وابە (ئاوات ل ٢٤). پاڵیان وێگ دا لە زەمانی/ هەروەکوو بەوری بەیانی/ کە عێلات هەمووی پێیزانی (مان ل ٢٧٣).

تێبینی: بە پێی شانامە کتێبی فردۆسی بەوری بەیان جلێک بوە کە روستەم لە کاتی شەڕ دا دەبەری کردوە و کەوڵی بەبر یا پڵنگ بوە. لە بورهانی قاتع دا نووسراوە کە بە پێی باوەڕی هەندێک کەس بەوری بەیان کەوڵی دێوێک بە ناوی ئەکوان بوە و هەندێکیش دەڵێن کە لە بەهەشتەوە بۆ رۆستەمیان هێناوە و هەندێکیش دەڵێن گیاندارێکە دوژمنی شێرە و روستەم لە کێوەکانی شام کوشتی و کەوڵی لێ ساز کرد و خاسیەتەکەی ئەوەیە کە نە دە ئاگر دا دەسووتێ و نە دە ئاوە دا نوقم دەبێ.

بەور^{2} (نا.)[جاف] بڕ: بەفر

بەوران (گیان.)[بڕ: بۆران2][زا] کۆتر

بەورامال (نا. ل)[بەور2 + ئان + ماڵ3] بڕ: بەفرماڵ

بەوردی (ئاک. ل)[بە + ورد + ئی] سەرنجی زۆر. ⁂ بەوردی سەیری نووسراوەکانی کرد و هیچ هەڵەیەکی نەدیتەوە. بەوردی لە مەسەلەکە بکۆڵەوە!

بەورەشینکە (نا. ل)[بەور1 + ئە + شین + ک + ئە] برینێکە پیس وەکوو (موو) لە دەست و پەنجە دەردێت (کشت و کاڵ ب ١ ل ٥١)، بەور، بەورەشینە.

بەورەشینە (نا. ل)[بەور1 + ئە + شین + ئە] بڕ: بەورەشینکە

بەوز^{1} (نا.) بڕ: بووز1

بەوز^{2} (ئان.) بڕ: بۆز

بەوش (نا.)[باک: بەڤش، بەفش، بەڤشک ـ ناو: بەوش] ١ـ ئامرازێکی جۆلاییە، بریتییە لە تەختەیەکی پانی ددانەدارە کە دەکەوێتە بەینی تان و پۆ و هەر جارەی جۆلا دەیکوتێ هەتا ریزی تەنراو ڕێک و سفت بکا، شە. ٢ـ (ئا.) نێوان ئانیشک و سەرشان، قۆڵ، باسک.

بەوەسیری (نا.) بڕ: بەواسیر

بەها (نا.)[بڕ: بایەخ] نرخ، بایی.

بەهار (نا.)[هیک: ڤەسەر ـ ئەو: ڤەنگهەر ـ هەخ: ڤەهەر، ڤاهەرە ـ پەه: ڤەهار، بەهار. تات: ڤاهار، ڤێهار ـ فار: بهار. باک: بوهار، بهار، باهار ـ ناو: بەهار، بوهار، بوار ـ باش: وەهار، بەهار ـ هەو: وەهار ـ زا: واسار] ١ـ یەکەمین وەرزی ساڵی هەتاوی، سێ مانگی (خاکەلێوە، بانەمەڕ، جۆزەردان). ٢ـ ساڵ لە نێو خەڵک دا. ⁂ ئەوساڵ دوو بەهارە کوڕەکەم چۆتە سەربازی. ٣ـ شکۆفەی دار. ٤ـ گیایەکە کە گوڵی زەرد و جوانی هەیە و بۆ جوانی رایدەگرن و دەیچێنن. ⁂ ئەو باغ و بەهار و بەرگ و ئەسمار / ئەنوار و شکوفە جەمعی ئەزهار (مەم و زین ل ١٩١). ٥ـ ناوە بۆ مێینە. ٦ـ (مجـ.) سەردەمی لاوەتی. ~ **نوێ بوونەوە:** بووژانەوەی گژوگیا لە ئاخرەکانی بەهار بە هۆی باران و بارین. ~ **هێنانە چۆکان:** (کنـ.) زۆر بە هاسان گرتنی کار و مەسەلەیەک و لەبەر چاو نەگرتنی راستی و سەختی و سەخڵەتی کارەکە. (ئەو کینایەیە دەبێ لەوە کەوتبێ کە لە زستانی سەخت دا کەسێک بڵێ هیچ نیە و سەرما تەواو دەبێ و بەم زوانە هەوا خۆش دەبێ و گیا شین دەبن و دەگەنە سەر چۆکان کەچی لە راستی دا بەفر و کڕیوە و سەرمایە و لە بەهار بەم زوانە خەبەرێک نیە.) ‖ **بەهاری کوردیی:** وەکوو دەزانین بەهار

یەکێکە لە چوار فەسڵەی ساڵ و لە یەکەمین رۆژی نەورۆزەوە (٢١ی مارت) دەس پێدەکا. بەڵام لە ناوچەی (کرند)ی مەڵبەندی کرماشان، پاش ئەوەی بە حیسابی نەورۆز چل و پێنج رۆژ لە زستانی رابرد، دەڵێن بەهارە و ناویشیان ناوە (بەهاری کوردیی) و سێ مانگ سێ مانگ حیسابی دەکەن و هاوین و پاییز و زستان دەبەنە سەر. بەلای منەوە ئەم حاڵە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کاتەی کە نەورۆز وەکوو ئێستا سابیت نەبوە. (بڕ: قامووس ب ٢ ل ٢٢٢).
بەهاری عومر: سەردەمی گەنجی و لاوەتی مرۆڤ. ⁙ بەهاری عومر ئەوا گەییە حوزەیران / کەچی وەک کۆدەک ئێستە دەچمە سەیران (مەحوی ل ٢٤٠).

بەهارات (نا.) ئاڵەت و گیا و گۆڵ کە بۆ بۆنخۆشی دە چێشتی دەکەن، ئەزبێ، هەزبێ، ئەزبۆڵە، هەزبێڵە.

تێبینی: بەهارات ناوی کۆنی وڵاتی هیند بوە و لەبەر ئەوەی کە زۆربەی ئاڵەت و گیا لەم وڵاتەوە هاتوون ناوی (وڵاتەکە) بەهاراتیان بە سەر دابڕیون.

بەهاران (نا. ل)[بەهار + ئان] سەردەم و چاخی بەهار، وەرزی بەهار.

بەهاراو (نا. ل)[بەهار + ئاو] ئاوی شیو و دۆڵ و شوێنێک کە تەنیا بەهاران لە بەر توانەوەی بەفر ئاوی هەبێ و لە دوایی ویشک بێ.

بەهاربەن (نا. ل)[بەهار + بەن][ئەر] بڕ: بەهاربەند

بەهاربەند (نا. ل)[بەهار + بەند] تەویلەی سەر دانەپۆشراو، یا شوێنێکی وەک بەر هەیوان کە لایەکی ئاوەڵایە و دوای شکانی تەشقی سەرما بەرزەوڵاغ و کەڵ و چارەوێی لێدەبەستنەوە هەتا گەرمایان نەبێ و نەخۆش نەکەون، بەهاربەن.

بەهارستان (نا. ل)[بەهار + ستان] بەهاری خۆش و تەواو کە هەموو دار شکۆفەیان داوە و گوڵ پشکووتوون. ⁙ هەموو دنیا بەهارستانە ئیمڕۆ / لە لای من هەر چلەی زستانە بێ تۆ (کوردی)

بەهارنارنج (نا. ل)[بەهار + نارنج] گوڵی نارنج کە گوڵێکی بۆنخۆشە و بۆ عەترسازی و دەرمان و مرەبا دەکار دەکردرێ.

بەهاروو (گیا.)[بەهار + ئوو] جۆرێک گەنمی زۆر باشە کە لە دووهەم مانگی بەهار دا دادەچێندرێ نانەکەی خۆش و

خواردنی سووکە و نشاستەش پتر لەو گەنمە دەگرن، بەهارە. || **بەهارووی سپی:** جۆرێکی بەهارووییە، گوڵ رووتە و ئارەدەکەی سپییە، بەهارەچەرمگ. **بەهارووی سوور:** جۆرێکی بەهارووییە، گوڵی هەیە و ئاردەکەی سوورە.

بەهارە (نا. ل)[بەهار + ئە] ١ـ (گیا.) برِ: بەهاروو. ٢ـ شێعرێک کە بە سەر بەهار دا هەڵکوترابێ. ∷ بەهارەی مامۆستا هێمن کە ناوی بەهاری کوردستانە زۆر شێعرێکی بە هێزە. ٣ـ هەر بەر و بەرهەمێکی لە بەهار دا بووبێ. ∷ بەرخی بەهارە، گوڵی بەهارە، تووتنی بەهارە. ٤ـ هەر شتێک کە پەیوەندی بە بەهارەوە هەبێ، بەهارییی. ∷ بەهارەکێڵ، بەهارەزێ، بەهارەوار.

بەهارەزێ (ئان. ل)[بەهارە + زێ] بەرخێک کە لە بەهار دا بووبێ.

بەهارە کانی (نا. ل)[بەهارە + کانی] هەندێک کانی کە بە بەهار دەتەقێنەوە و زوو وشک دەبن.

بەهارەکێڵ (ئان. ل)[بەهارە + کێڵ (کێڵان)] زەوییەکی کە لە بەهار دا کێڵرابێ.

بەهارەوار (نا. ل)[بەهار + ئە + وار] شوێنێکی نزیک دێ کە مەڕدار لە سەرەتای بەهار چادری لێهەڵدەدەن بەر لەوەی کە بچنە کوێستان و هەواری دوورتر.

بەهاریی (ئان. ل)[بەهار + ئیی] هەر شتێک کە پەیوەندی بە بەهار هەبێ، بەهارە. ∷ گوڵی بەهاریی، جل و بەرگی بەهاریی، بارانی بەهاریی.

بەهانە (نا.) برِ: بیانوو

بەهبەه (ئان. ل)[بەه + بەه] ١ـ بۆ پێدا هەڵکوتن دەردەبڕدرێ. ∷ بەهبەه لەو چایە خۆش رەنگەی. ٢ـ بۆ سەرکۆنە لێدان دەکوترێ. ∷ بەهبەه ئەوە دەرست بۆ خوێندم. بەهبەه تەواومان کرد.

بەهر (نا.)[برِ: بەهرە][باک] برِ: بەش

بەهرە (نا.)[ئەو: بەخێذرە ـ هەخ: بەختەرە ـ پەه: بەهرەک، بەهر. باک: بەهر، بەهرە ـ ناو: بەهرە، بارە ـ باش: بەهرە ـ هەو: بەهرە ـ زا: بارە] ١ـ قازانج و سوودی دەسکەوتوو لە سەودا و بەرهەم. ٢ـ بەر و بەرهەمی زەوی و زار، داهات، حاسڵ، بەروبوو. ٣ـ لێهاتووی و لێوەشاوەیی لە مرۆڤ دا. ٤ـ [باک] بەهر، کوت، بەش، لەت.

بەهرەدار (نا. فا)[بەهرە + دار2] ١ـ

هەر شتێکی سوود و قازانجی هەبێ، خاوەن بەهرە، بە قازانج. ٢- مرۆڤی لێهاتوو، بلیمەت و لێوەشاوە، خاوەن بەهرە لە هونەر، فەن و زانست دا. ∷ هۆ شوانی بەهرەدار، تێخورە چاوەڕێین / ئارایشت تەواوە، ئامادەی هەڵپەڕکێین (گۆران ل ٥٢).

بەهرەمە (نا.) ئامرازێکە بە دەست کار دەکا، بریتییە لە نووکێکی پێچ دار کە گەورە و چووکەی هەیە، دەسکێکی هەندێک درێژ کە لە نێوەڕاست بە قەرا دەست خوار بۆتەوە و دەگەڕێ، نەججارِ و دارتاش لە سەر تەختەیەک کە بیانەوێ کونی کەن رایدەگرن و بە دەست دەیسوورێنن و تەختە کون دەبێ، مەتکەب، مەتەی دەستی.

تێبینی: هاوڕیشە و هاومانای ئەم وشەیە لە زمانی فارسی دا برماه (بەرماه) و برماهە (بەرماهە) و لە زمانی پەشتوو دا برمە (بەرمە)یە.

بەهرەمەند (ئان. ل)[بەهرە + مەند] [پەه: بەهرمەند] ١- خاوەن بەهرە، بەهرەدار. ٢- خاوەن بەش، بەشدار، شەریک.

بەهلوولک (نا.)[باک] بڕ: بالۆکە

بەهشت (نا.)[زا] بڕ: بەهەشت

بەهەشت (نا.)[ئەو: ڤەهیشتە - پەه: ڤەهیشت. باک: بهشت، بهوشت، بوهوشت، بوهیشت - ناو: بەهەشت، بەحەشت - باش: بهێشت - هەو: بەهەشت - زا: بەهشت] ١- شوێنێکە کە زۆربەی ئایینەکان باسی لێوە دەکەن و مرۆی راست و باش و بە ئیمان دەچێتە وێ. باغێکی خۆشە هەموو جۆرە خواردن و خواردنەوەیەکی تێدایە و تەنانەت بە قسەی قورئان حۆری و ژنی جوانیش بۆ پیاوان لێیە، جەننەت.// جەهەننەم. ٢- (مج.) وڵاتی خۆش و خەمڵاو بە گوڵ و شیناوەرد و هەر شوێنێکی خۆش و دڵگر. || **بەهەشتی باقی:** بەهەشتێک کە هەمیشە هەیە، بەهەشت. ∷ وەکوو ئەو حۆریانەی ئەگەر خودا لە بەهەشتی باقی داینا (شۆڕمەحموود ل ٦٠). **بەهەشتی سەر زەوی:** ١- وڵات و شوێنی خەمڵاو و خۆش. ٢- بەهەشتی دەسکردی مرۆڤ بۆ بەربەرەکانی دەگەڵ بەهەشتی خودا. **بەهەشتی شەدداد:** ١- باغێک کە شەدداد (پادشایەک کە داوای خودایەتی دەکرد) هاوتا و هاوێنەی بەهەشت سازی کرد. ٢- (مج.) شوێنێکی خۆش و رازاوە و

هاوتای بەهەشت لە سەر زەوی. ⁙ مەجلیسی میری وەکوو بەهەشتی شەددادی دەڕازاوە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٥٥). **بەهەشتی نێرەکەر:** دونیا بۆ ئەو کەسانەی کە گوێ نادەنە هیچ شتێک و خەمی هیچ ناخۆن. ⁙ دونیا بەهەشتی نێرەکەرە.

تێبینی: بەهەشت لە دوو بەشی بەه بە مانای باش و ئیشت کە لە ئەوێستا دا نیشانەی (سفەتی تەفزیلیە) پێک هاتوە کە بە گشتی دەبێتە دنیای باشتر و چاکتر.

بە هەشتاو (ئاک. ل)[بە + هەشتاو] بەپەلە، بەلەز، بەتاڵووکە. ⁙ دەهات بە گریان و بە هەشتاوە/ هەتتا دەگەییە میرمەمی، دەیگوت: بە قوربانت بم کوێت ئێشاوە (مان ل ٦٨).

بەهەشتیی (ئان. ل)[بەهەشت + ئیی] ١ـ کەسێک کە لە بەهەشت دەژی، دانیشتووی بەهەشت. // جەهەننەمیی. ٢ـ پیاوی چاک و بە ئیمان ـ کە دوای مردنی پێیدەکوترێ وەک ئەوە کە دڵنیا بن دەچێتە بەهەشت. ٣ـ کەیبانوو و ژنی ماڵ ـ بە زمانی فەقێیان کە داوی نان و خواردنی لێدەکەن.

بەهەوا (ئان. ل)[بە + هەوا] بەفیز، بەدەعێ.

بەهیڤ (گیا.)[باک] بڕ: بادام

بەهێ (گیا.) بڕ: بەی

بەهێز (ئان. ل)[بە + هێز] ١ـ گیاندار یا مرۆڤی بەقەوەت و توانا. ٢ـ حاڵی قسە، نووسراوە یا شتێکی بەبڕشت. **~ بوون:** ١ـ بەقەوەت بوون. ٢ـ بەبڕشت بوون. **~ کردن:** بەقەوەت کردن.

بەئەسپایی (ئاک. ل)[بە + ئەسپایی] ١ـ ئارام، سەبر، بێ هەست و خوست. ⁙ بەئەسپایی لە ماڵ وەدەرکەوت. بە ئەسپایی دەستی بە سەر یاڵی ئەسپەکە داهێنا. ٢ـ شاراوە، بە نهێنی. ⁙ کارەکەی بە ئەسپایی دەکا و کەس پێی نازانێ.

بەی^{1} (گیا.)[پەه: بێه. تات: بەهە ـ فار: بە ـ بیر: بێ. باک: بێه، بەهێ، بهۆک، بیۆک ـ ناو: بێ، بەهێ، بەی ـ باش: بەی ـ هەو: بەی ـ زا: بەی] ١ـ دارێکی دەستنێژە، زۆر بەرز نابێتەوە، لە دارە سێو دەچێ بەڵام گەڵاکانی کورکیان هەیە، بەرێک دەگرێ کە زەرد و بۆنخۆشە، Cydonia vulgaris ناوی

لاتینی ئەم دارەیە، دارەبێ، دارەبەی. ٢ـ بەری ئەم دارە، کە میوەیەکی شینی بەکورکە، کە بگا زەرد و ئاودار و گۆشتن و بۆنخۆش دەبێ، بە کاڵی (گرفتە و بەری ئەوک دەگرێ) و پێشاوی دەخورێ و بۆ دۆڵمە و مرەباش دەست دەدا. هەروەها دەنکەکانی بەی لە ئاو دەکەن یا هەروا دەیخۆن و بۆ نەرم کردنی سینگ و کۆخە زۆر باشە. ٣ـ (مجـ.) لە ئەدەبی کلاسیک و فولکلۆر دا بە مانای مەمکی تورت و خڕ هاتوە. ∷ دەستی لەرزۆکم هەتا تێیدایە هێزی بەی گوشین / لێمگەڕێ تاوێ لە باخی سینە میوان ببمەوە (ناڵەی جودایی ل ٩٣). خاڵێ دیم جە بەین دوو بەیانەوە / وە بانی بەیندا مەشیانەوە (بێسارانی). **~ پێشاندن:** چەشنێک کوڵاندنی بێ بە هەڵمی ئاو.

بەی^2 (گیانـ.)[باک: بەی ـ زا: بەیە] بڕ: مۆرکە

تێبینی: لە زمانی فارسی دا بید هەر بەم مانایە هاتوە.

بەیابان (نا.)[باک] بڕ: بیابان

بەیات^1 (نا.)[بڕ: بەیت] هەوایەکی مۆسیقایە کە چەند جۆری هەیە. ∷ بەیاتی کورد، بەیاتی تورک، بەیاتی ئیسفەهان.

بەیات^2 (ئان.)[عەر: بیات] ١ـ حاڵی نان و کولێرە کە چەند رۆژی بە سەر دا تێپەڕ بووبێ و کۆن بووبێ. ٢ـ چێشت و هەر خواردەمەنییەکی کە شەو ساز کرابێ و بۆ بەیانی مابێتەوە، شەوپاتە، شەومەنە، پەزێرە، بەیاتە. **~ بوون:** کۆن بوونی نان و کولێرە.

بەیاتە (ئان.)[عەر: بیات] ١ـ [ئەر] چێشتی ماوەی شەو، شەومەنە، بەیات. ٢ـ رۆن دووگ

بەیاخ (نا.)[ئەر] بڕ: بەیداغ

بەیاخدار (ئان. فا)[بەیاخ + دار] بڕ: ئاڵادار

بەیار (نا. ئان.)[عەر: بائر][باک: بەیار ـ ناو: بەیار، باهێر ـ زا: بەیارە] زەوییەک کە ساڵێک یا ماوەیەک بێ نەکێڵدرابێ.

تێبینی: لە هەندێک ناوچە بوورە و بەیار یەک مانایان هەیە و لە هەندێک ناوچەی وەک موکریان بەیار زەوییەکە کە ماوەیەک نەکێڵدرابێ و بوورە زەوییەکە کە قەت نەکێڵدرابێ.

بەیارە (نا. ئان.)[زا] برِ: بەیار

بەیاز (نا.)[عەر: بیاض] ١ـ دەفتەرێکی دەسنووس کە بیرەوەری یا شێعری تێدا نووسرابێتەوە. ٢ـ [ئەر] بەیار. ٣ـ (ئان.) سپی. ⁘ زولفەکەت گرتمی، بەیازی گەردنت سووتاندمی/ خوێنی پەروانە بە دەستی شەو لە سەر ئەستۆی شەمە (وەفایی ل ١٣٨). نازک ئەو بەیاز بناگۆش شەم/ نازک ئەگریجان سەر نە دۆش شەم (وەلی دێوانە ل ٧٣).

بەیان^{1} (نا.)[باک: بەیانی ـ ناو: بەیان، بەیانە، بەیانی] ١ـ کاتی دەست پێکردنی رۆژ، سەرەتای رۆژ بەر لە هەڵاتنی هەتاو، بەیانە، سبەه. ٢ـ ناوە بۆ مێینە. ~ **بەربوون:** برِ: بەیان ئەنگووتن. ⁘ وا خستمی چاوی کە بە داو زولفی وەلا دا / شەو رۆیی، بەیان بەربوو، ئەمن هەر لە خەوا بووم (وەفایی ل ٧٢). ~ **داهاتن:** برِ: بەیان ئەنگووتن. ~ **ئەنگووتن:** تەواو بوونی شەو و رۆژ بوونەوە، بەیان داهاتن، بەیان بەربوون. ⁘ بەیان ئەنگووت و شەو رابورد و من هێشتا خەوم نایە / دەخوێنن بولبول و قومری بەڵام قاسپەی کەوم نایە (ناڵەی جودایی ل ٩٢).

تێبینی: زەبیحی بە پێچ و پەناوە وشەی بەیانی بردۆتەوە سەر بامەی ئەوێستایی (قامووس ب ٢ ل ٢٢٧). بەیان هەم دەچێتەوە سەر [هیک: بهامە ـ ئەو: بامە، بامیە ـ پەه: بام، بامییک] بە مانای رووناک و هەمیش دەچێتەوە سەر [هیک: بهانەڤ ـ ئەو: بانەڤ ـ سان: بهانو ـ پەه: بانووی] بە مانای شۆق و لە موکریان دا هێشتا لە تاو و بان دا بەم مانایە ماوە.

بەیان^{2} (نا.)[عەر: بیان] ١ـ ئاشکرا، شی، تەفسیر. ٢ـ برِ: بەیاننامە. ~ **کردن:** ١ـ شی کردنەوە، لێکدانەوە، تەفسیر کردن. ٢ـ دەربرِین، گێرِانەوەی قسە.

بەیانان (ئاک. ل)[بەیان1 + ئان] کاتی بەیان، لە وەختی بەیان دا، بەیانییان، بەیانەکی. ⁘ هەموو رۆژێ بەیانان بە ئاوی سارد حەمامێ دەکا.

بەیاننامە (نا. ل)[بەیان2 + نامە] نوسراوە و هەڵوێستێکە لە سەر مەسەلەیەک کە رێکخراوەکان و دەوڵەتەکان دەری دەبرِن، بەیان.

بەیانەکی (ئاک. ل)[بەیان1 + ئەکی] برِ: بەیانان

بەیانی (نا.)[بڕ: بەیان1] ١ـ ڕۆژێک کە بە دوای ئەمڕۆ دا دێ، سبەی، سۆزی، سبەینێ. ٢ـ کاتی دەست پێکردنی ڕۆژ، بەیان، بەیانە. ٣ـ لە وەختی بەیان دا، بەیانییان.

بەیانییان (ئاک. ل)[بەیانی + یان] بڕ: بەیانان

بەیبوون (گیا.)[باک: بەیبوون، بابوونە، بابن ـ ناو: بەیبوون، بەیبوونە، بابوونە] گولێکی بۆنخۆشی سپییە کە نێوەکەی زەردە، لاسکی شین و گەڵای زۆر و وردە، لە نێو مێرگ و لێو جۆگە دەڕوێ، خۆڕسکە و هەتا نیوگەز هەڵدەدا. لە کوردەواری دا ئەم گوڵە ئیشک دەکەن و بۆ دەرمان کەلکی لێوەردەگرن. دێم کراوەی بۆ گەدە، قەبزی، تێکچوونی دەحەیزەوە چوونی مانگانەی ژنان و هەروەها بۆ یاو و چەق و چۆ زۆر باشە، بابنەپێچ، گوڵە بەیبوونە، گوڵەفەقێ. Anthemis nobilis ناوی لاتینی ئەو گیایەیە، بە عەرەبی بابوونەج و بە فارسیش بابوونەی پێدەڵێن.

بەیبوونە (گیا.) بڕ: بەیبون

بەیت (نا.) ١ـ چیرۆکە شێعری فۆلکلۆری (ئایینی، دڵداری، مێژوویی و ...) لە سەر هەوای تایبەتی خۆیان کە دانەر و ئاهەنگسازەکەیان دیار نیە و پشتاوپشت گەیشتۆتە دەست ئێمە. ٢ـ هەر چیرۆکە شێعرێک کە لە سەر هەوای بەیت داندراوە و هەمان مەبەستی بە دوایە و دانەرەکەی دیارە کە کێیە، یا کێ بوە. ⁂ بەیتەکانی عەلی بەردەشانی، بەیتی مەم و زینی خانی. ٣ـ قسەی دوور و درێژ و بێ مانا. ⁂ ئەوە تۆ باسی چ دەکەی هەر دەڵێی بەیتان دەڵێی. ٤ـ خەتێک شێعر کە بریتییە لە دوو میسرەع. || **بەیتی بلە:** (کنـ.) قسەی دوور و درێژ و بێ سەر و بەرە.

تێبینی: وشەی بەیت قسەی زۆر لە سەرە و هەندێک بردوویانەتەوە سەر بەیتی عەرەبی، تاقمێکیش پێیان وایە لە وشەی بەیات کەوتوە. من پێموایە بەیت دەبێ لە پاد pād ـ ی ئەوێستایی بە مانای شێعر کەوتبێ و لە زمانەکانی ئوروپاییش دا poet بە مانای شاعیر هەر لەو ریشەیە. هەروەها دوور نیە بەر لە ئیسلام بەیت وەک هۆرە ئاهەنگ و هەوای مەزهەبیشی هەبووبێ و لە دوای ئەو بەشەی نەمابێ و بە دووریشی نابینم کە بەیات1 و بەیت هەر یەک بووبێن یا

یەک سەرچاوەشیان هەبێ.

بەیتـــــار (نا.)[یون: ippiatros] پژیشک و دوکتـوری مـالات، بەیتـاڵ، بایتار، مەیتەر.

تێبینی: ئەم وشە لە ippos بە مانای ئەسپ و iatros بە مـانای پژیشک و دوکتور پێک هاتوە کە بە گشتی دەبێتە دوکتوری ئەسپ. ئەم وشەیە بە شێوەی بیطار چۆتە نێو زمـانی عـەرەبی و لە عەرەبی را پەڕیوەتە نێو زمانی کوردیی و مەیتەریشی لێ پەیدا بوە.

بەیتاریی (حم.)[بەیتار + ئیی] کار و پیشەی بەیتار، بەیتاڵیی.

بەیتاڵ (نا.) بڕ: بەیتار

بەیتاڵیی (حم.)[بەیتاڵ + ئیی] بڕ: بەیتاریی

بەیت بێژ (ئان. فا)[بەیت + بێژ] ١ـ کـەسـێک کـە دانەری بەیتـە و بەیت ڕێکدەخـا. ٢ـ کـەسێک کـە بەیتـەکـان لە کۆڕ و مەجلیسان دەڵێتەوە.

بەیت بێژیی (حم.)[بەیت بێژ + ئیی] کار و پیشەی بەیت بێژ.

بەیتک (گیانـ.)[بەیت + ک][باک] بڕ: چۆلەکە.

بەیت و بالـۆرە (نا. ل)[بەیت + و + بالۆرە] بڕ: بەندوباو. ~ **بۆ هەڵبەستن:** بڕ: بەندوباو هەڵبەستن.

بەیت و باو (نا. ل)[بەیت + و + باو] بڕ: بەندوباو. ~ **بۆ ڕێکخـستن:** بڕ: بەندوباو هەڵبەستن.

بەیچەڵ (ئان.)[؟] حـاڵەتی ژنێک کـە نەتوانێ منداڵی بێ، نەزۆک.

بەیداخ (نا.) بڕ: بەیداغ

بەیداخدار (نا. فا)[بەیداخ + دار] بڕ: ئاڵادار

بەیداخداریی (حم.)[بەیداخدار + ئیی] بڕ: ئاڵاداریی

بەیداغ (نا.)[تور: bayrak] بەیاخ، بەیداخ (بڕ: ئاڵا). ~ **هەڵدان:** بڕ: بەیداغ هەڵکردن. ~ **هەڵکردن:** ئاڵا هەڵکردن، ئاڵا هەڵدان، بەیداغ هەڵدان. ∷ ئەمـا ئەوە من لە عـەرزیم و ئەو بەیداغی هەڵکردوە لە مابەینی عـەرز و عاسمانێ (سەعید و میرسێوەدین ل ١٠).

تێبینی: ڕەنگە یەکەندەردوو وا بێتە بەرچاو کـە ئەم وشـەیە لە (بەیرەق، بایراق) وەرگیرابێ کە هێندێ لە زانایان

لایان وایە وشـەیەکی ترکـیـیـە، بەڵام من وای بـۆ دەچـم کـــــــە لـە (بـەیـرەق)ی عارەبییەوە هاتوە کە یەکێک لە ماناکانی (رێ پێـشـاندەر)ە و خـۆشـی لە وشـەی (پیادەک = پیاوە)ەوە کراوە بە عـارەبی. (قامووس ب ٢ ل ٢٢٨).

بەیداغدار (نا. فا)[بەیداغ + دار] بڕ: ئاڵادار

بەیداغداریی (حم.)[بەیداغدار + ئی] بڕ: ئاڵاداریی

بەیدەس (ئان. ل)[بەی (بێ) + دەس] ١ـ حـاڵی کـەسـێکی دەسـتـەڵاتی نـەبێ، بێدەستەڵات، تەسیلم. ٢ـ حاڵی ئەسپ و ماینێک کە خۆ وەدەستەوە نەدا و نەکرێ سـواری بی، رام نەکـراو. & بەیدەست. **~ کردن:** ١ـ زاڵ بوون بەسەر کەسێک دا، دەستـەڵات بە سـەر کـەسـێک دا پەیدا کـردن. ٢ـ دەسـتـەمـۆ کـردنی ئـەسپ و ماین.

بـەیـدەسـت (ئـان. ل)[بـەی (بێ) + دەست] بڕ: بەیدەس

بـەیـــرەم^{1} (نـا.)[؟] ئـاه و نـاڵـە، کـڕووزانەوە. ∷ ئەگـەر بۆ کـەمی دنـیـا دەکـــــەی بەیـرەمێ/ تـا زێڕ و زێـو و خەزێنەت دەمێ (بارام و گوڵندام ل ٤٠).

بەیرەم^{2} (نا.)[؟][ئەر] بڕ: باریە

بەیزی (نا.)[عەر: بیضوی] شکڵێکی هەندەسییە وەک هێلکە.

بەیشلا (گیا.)[؟][زا] بڕ: کاڵەک

بەیعەت (نا.)[عـەر: البیـعة] پەیمان. **~ پێکردن:** رازی بوون و قـــەبووڵ کردنی سەرۆکایەتی کەسێک. هەڵبژاردن بە شێوەی ئیسلام.

بەیڤ (گیا.)[باک] بڕ: بادام

بەیلەسان (گیا.) بڕ: بەلەسان

بەین (نـا.)[عــەر: بـین] ١ـ مـــەودای نێـوان دوو شـوێن، کـەس یـا دوو شت لە یەکـتــر، نێــوان. ∷ بۆکــان لـە بەینی مـەهاباد و سـەقـز دایە. ناکـۆکـیـیـان دە بەین دایە. ٢ـ پەیوەندی نێــوان دوو یا چەند کەس، دۆسـتـایەتی. ∷ حـەسـەن و حـوسـێن بـەینیــان خــۆش نیــە. ٣ـ ئالوودەیی، پـێ خــۆش بوون ∷ بـەینم دەگەڵ راو نیـە. ٤ـ وەخت، دەم، کات. ∷ بەینێکە کاک رەسوو دیار نیە، منیش ئەو بەینانە نەمدیوە. **~ بەین:** جـارجـار، نێوان بە نێوان. ∷ بەین بەین سەرێکمان لێـبـدە. **~ نەمـان:** ١ـ لێک تۆران، لە یەک گۆڕین، تێک چوونی دۆستایەتی. ∷ ماوەیەکە دەگەڵ یەک بەینمان نەماوە. ٢ـ

وەلانان و تەرک کردنی شتێک کە ئالوودە بوون. ∷ بەینم دەگەڵ جگەرە نەماوە.

بەینەت (نا.)[؟][ناو: بەینەت ـ هەو: بەینەت] وەفا، پەیمان. ∷ ئەمن چ بکەم بۆ قاسیدێکی بە بەینەت و بە بەقا/ بینێرەوە کن چەلەنگێ ئەوێ کاولە دنیایە (پایزە ل ٣٣). هەر پاسە شادیش نییەن بەینەتەش/ بەڵ بێ بەقا بۆ سزا و مەینەتەش (مەولەوی ل ١٦٨).

بەینەتدار (ئان. فا)[بەینەت + دار] بەوەفا، بەئەمەگ، وەفادار، ئەمەگدار. ∷ وەسیەتم ئێدەن شای شەم روخساران/ بەی وە باڵینم چون بەینەتداران (وەلی دێوانە ل ٦٢).

بەینەتداریی (حم.)[بەینەتدار + ئیی] بە ئەمەگ بوون، وەفادار بوون، ئەمەگداریی.

بەیە (گیانـ.)[زا] مۆرکە. بڕ: بەی2

بەیەکجاریی (ئاک. ل)[بە + یەکجاریی] بۆ هەمیشە، هەتا ئەبەد، بە جارێک.

بەیەوە (نا. ل) بڕ: بادەوە2

تێبینی: بەیەوە سووک کراو و سوای وشەی بادەوە ـ یە.

لایان وایە وشەیەکی ترکییە، بەڵام من وای بۆ دەچم کە لە (بەیرەق)ی عارەبییەوە هاتوە کە یەکێک لە ماناکانی (رێ پێشاندەر)ە و خۆشی لە وشەی (پیادەک = پیاوە)وە کراوە بە عارەبی. (قامووس ب ٢ ل ٢٢٨).

بەیداغدار (نا. فا)[بەیداغ + دار] بڕ: ئاڵادار

بەیداغداریی (حم.)[بەیداغدار + ئی] بڕ: ئاڵاداریی

بەیدەس (ئان. ل)[بەی (بێ) + دەس] ١ـ حاڵی کەسێکی دەستەڵاتی نەبێ، بێدەستەڵات، تەسیلم. ٢ـ حاڵی ئەسپ و ماینێک کە خۆ وەدەستەوە نەدا و نەکرێ سواری بی، رام نەکراو. & بەیدەست. **~ کردن:** ١ـ زاڵ بوون بەسەر کەسێک دا، دەستەڵات بە سەر کەسێک دا پەیدا کردن. ٢ـ دەستەمۆ کردنی ئەسپ و ماین.

بەیدەست (ئان. ل)[بەی (بێ) + دەست] بڕ: بەیدەس

بەیرەم^{1} (نا.)[؟] ئاه و ناڵە، کڕووزانەوە. ∷ ئەگەر بۆ کەمی دنیا دەکەی بەیرەمێ/ تا زێڕ و زێو و خەزێنەت دەمێ (بارام و گوڵندام ل ٤٠).

بەیرەم^2 (نا.)[؟][ئەر] بڕ: باریە

بەیزی (نا.)[عەر: بیضوی] شکڵێکی هەندەسییە وەک هێلکە.

بەیشلا (گیا.)[؟][زا] بڕ: کاڵەک

بەیعەت (نا.)[عەر: البیعة] پەیمان. **~ پێکردن:** رازی بوون و قەبووڵ کردنی سەرۆکایەتی کەسێک. هەڵبژاردن بە شێوەی ئیسلام.

بەیڤ (گیا.)[باک] بڕ: بادام

بەیلەسان (گیا.) بڕ: بەلەسان

بەین (نا.)[عەر: بین] ١ـ مەودای نێوان دوو شوێن، کەس یا دوو شت لە یەکتر، نێوان. ⁙ بۆکان لە بەینی مەهاباد و سەقز دایە. ناکۆکییان دە بەین دایە. ٢ـ پەیوەندی نێوان دوو یا چەند کەس، دۆستایەتی. ⁙ حەسەن و حوسێن بەینیان خۆش نیە. ٣ـ ئالوودەیی، پێ خۆش بوون ⁙ بەینم دەگەڵ راو نیە. ٤ـ وەخت، دەم، کات. ⁙ بەینێکە کاک رەسوو دیار نیە، منیش ئەو بەینانە نەمدیوە. **~ بەین:** جارجار، نێوان بە نێوان. ⁙ بەین بەین سەرێکمان لێبدە. **~ نەمان:** ١ـ لێک تۆران، لە یەک گۆڕین، تێک چوونی دۆستایەتی. ⁙ ماوەیەکە دەگەڵ یەک بەینمان نەماوە. ٢ـ وەلانان و تەرک کردنی شتێک کە ئالوودە بوون. ⁙ بەینم دەگەڵ جگەرە نەماوە.

بەینەت (نا.)[؟][ناو: بەینەت ـ هەو: بەینەت] وەفا، پەیمان. ⁙ ئەمن چ بکەم بۆ قاسیدێکی بە بەینەت و بە بەقا/ بینێرەوە کن چەلەنگێ ئەوێ کاولە دنیایە (پایزە ل ٣٣). هەر پاسە شادیش نییەن بەینەتەش/ بەڵ بێ بەقا بۆ سزا و مەینەتەش (مەولەوی ل ١٦٨).

بەینەتدار (ئان. فا)[بەینەت + دار] بەوەفا، بەئەمەگ، وەفادار، ئەمەگدار. ⁙ وەسیەتم ئێدەن شای شەم روخساران/ بەی وە باڵینم چون بەینەتداران (وەلی دێوانە ل ٦٢).

بەینەتداریی (حم.)[بەینەتدار + ئیی] بە ئەمەگ بوون، وەفادار بوون، ئەمەگداریی.

بەیە (گیانـ.)[زا] مۆرکە. بڕ: بەی2

بەیەکجاریی (ئاک. ل)[بە + یەکجاریی] بۆ هەمیشە، هەتا ئەبەد، بە جارێک.

بەیەوە (نا. ل) بڕ: بادەوە2

تێبینی: بەیەوە سووک کراو و سوای وشەی بادەوە ـ یە.

بی^{1} (گیا.)[ئەو: ڤەئێئیتی، ڤەئێتەی - پەه: ڤییت، ڤێت. لۆر: بید - فار: بید - بیر: بێد. باک: بی - ناو: بی - باش: بی - زا: ڤییا] دارێکی بێبەری بە سێبەرە، پتر لە شوێنی شێدار و پەنا جوگە و رووباران دەڕوێ، گەڵاکانی درێژ و سادەن، مالات چاکی دەخۆن، لقەکانی ناسکن بۆ شووڵ و سەلە و سەوەتە چنین زۆر باشە، دارەکەی بۆ کەرەسە ساز کردن باش نیە و زوو دەڕزێ. ناوی لاتینی ئەم دارە Salix و توێکڵی ئەم دارە مادەیەکی بە ناوی Salicine هەیە کە بۆ نۆبەتێ و باداری کەلکی لێوەردەگرن، بیکۆڵ، ویکۆڵ.

بی^{2} (نا.)[باک] بڕ: بێوە

بی^{3} (نا.)[باک] بڕ: بۆن

بیابان (نا. ل)[پەه: ڤیياپان، ڤیياڤان. باک: بەیابان - ناو: بیابان، بیاوان - باش: بیاوان، بیابان - هەو: بیابان] دەشت و سارای بێ ئاو و گیا، دەشتی چۆل و هۆل، بێروون. ~ **بوون:** (مجـ.) بوورانەوە. چۆل بوونی دڵ. ⁘ دڵم لە جۆشە، دەروونم گەلێک بیابانە، ... (مان ل ٩١). سەرم دێشێ، ئەوڕۆکە دڵم زۆر لە هێش و بیابانە (لاس و خەزاڵ ل ٥٩).

بیابانی (ئان. ل)[بیابان + ئی] ١ـ ئەو کەسەی کە لە بیابان دەژی، سارانشین. ٢ـ کەسێک کە گوێ نەداتە داب و نەریتی کۆمەڵایەتی، بێتەربیەت. ٣ـ هەر گیاندارێک کە لە بیابان بژی.

بیانک (نا.) بڕ: بیانوو

بیانگ (نا.)[ئەر] بڕ: بیانوو

بیانوو (نا.)[پەه: ڤەهان، ڤیهان، بەهان، ڤیهانەک، بەهانەک، بیهانەک، ڤەهانەگ، ڤەهانەک. باک: بەهانە، بافک - ناو: بەهانە، بیانوو، بیانگ، بیانی - باش: بیانگ - هەو: ویانە، بەهانە] ١ـ شتێک یا کەس و هۆیەک کە دێتە گۆڕێ بۆ ئەنجام نەدانی کارێک، عوزر. ⁘ سەرئێشە بیانووی چاکە نەچیەوە سەرکار. منداڵەکەی دەکاتە بیانوو و ناچێتە ماڵی کەس. ٢ـ کەمایەسی، ئیراد. ⁘ هێندە بیانوو لەو چێشتە مەگرە، دانیشە و بیخوە. ٣ـ پەڵپ، ئەنجەت، هەنجەت. ~ **بڕینەوە:** وڵام دانەوەی هەموو عوزر و بیانوویەک بۆ ئەنجام نەدانی کارێک. ⁘ هەرچەند بیانووی هێناوە کە سبەی نایەین، هەموو بیانووم لێ بڕیەوە و کوتم هەر دەبێ

بێن. ~ **پێ نەمان:** بڕینەوەی بیانووی کەسێک بۆ ئەنجام نەدانی کارێک وەها کە بیانووکانی تەواو بووبن، بیانوو نەمان. ~ **پێ نەهێشتن:** بڕینەوەی بیانووی کەسێک. ~ **داتاشین:** بیانوو ساز کردن بۆ ئەنجام نەدانی کارێک، بیانوو هێنانەوە. ~ **دیتنەوە:** بیانوو ساز کردن، بیانوو هێنانەوە، بیانوو داتاشین. ~ **ساز کردن:** بیانوو دیتنەوە، بیانوو هێنانەوە. ~ **کردن:** بڕ: بیانوو هێنانەوە. ~ **گرتن:** ١ـ بیانوو هێنانەوە. ٢ـ ئیراد گرتن. ~ **نەمان:** بڕ: بیانوو پێ نەمان. ~ **هێنانەوە:** عوزر و بیانوو هێنانە گۆڕ بۆ ئەنجام نەدانی کارێک، بیانوو کردن، بیانوو داتاشین. **لە ~ بوون:** لە خۆوە و بێ هیچ بەڵگەیەک بیانوو پێگرتن. **لە بیانوویەک گەڕان:** دیتنەوەی بیانوویەک بۆ بەڕێوە نەبردن و خستنە پشت گوێی کار و مەسەلەیەک. ፨ ئەوانە لە بیانوویەک دەگەڕێن هەتا شەرت و بەڵێنەکەی خۆیان هەڵوەشێننەوە. عەلی لە بیانوویەک دەگەڕێ هەتا دەرسەکەی نەخوێنێ. **لێ لە ~ بوون:** بیانوو گرتن لە خۆوە، بیانوو داتاشین. ፨ دوژمن لێمان لە بیانوویە هەربینا شەرێکی پێ فرۆشتین.

بیانی^{1} (نا. ئان.) بڕ: بێگانە

بیانی^{2} (نا.) بڕ: بیانوو

بیاوان (نا.) بڕ: بیابان

بیبار (گیا.)[سان: pippalī] ١ـ بەری گیایەکی ساقەت درێژ و باریکە و لە دار دەهاڵێ و لە شوێنی گەرم وەک هیندوستان دەڕوێ و هەتا سیساڵان بەر دەدا. بەرەکەی دەنکێکی ورد و رەشە و زۆر تیژە و بە هێشوویە، لە کوردەواری ئەم دەنکە دەهاڕن و لە چێشتی دەکەن. & بیبەر، ئیسۆت، ئیسیوەت، باجک، ئالات، ئاڵەت1. ٢ـ بەری گیایەکە هەر بەم ناوە کە جۆری زۆرە و لە ژێرەوە هاتوون، بیبەر، باژک. || **بیباری ترشی:** هەمان بیباری دۆڵمەیە کە بۆ ترشی کەلکی لێوەردەگرن. **بیباری دۆڵمە:** بیبارێکی گەورە و گۆشت دارە کە بە شینی تیژ نیە و بە کاڵی دەخورێ و بۆ ترشی و دۆڵمە دەکار دەکردرێ، بیباری ترشی. **بیباری سپی:** بەری دریشتی بیبارە کە لە ئاو دا دەیخووسێنن تۆکڵی سەری لا دەبەن. **بیباری سوور:** بەری گەیشتووی بیباری شینە کە ویشکی دەکەن و دەیکوتنەوە و

دە چێشت دەکردرێ. **بیبـاری شین:** ١ـ گیایەکی یەک ساڵەی دەسچێنە، ساقەت کورتە و گوڵی سپی دەکا کە لە دوایی سوور دەبێ. بیبـاری شین وەک سەوزی خواردن بە شینی دەگەڵ چێشت دەخورێ، مەیلی خواردن پتر دەکا و تامێکی تیژی هەیە. دوای سوور بوون ئیشکی دەکەن و دەیسوون و لە چێشتی دەکەن. **بیباری ویشک:** بیباری سووری ویشک کراو کە هەم بە ساغی دە ئاش و دۆکڵیوی دەکەن هەمیش دەیکوتنەوە و دەچێشتی دەکەن، بیباری ئیشک. **بیباری ئیشک:** برِ: بیباری ویشک

تێبینی: زێدی بیبار هیندوستان بوە و لەوێوە بۆ خۆی و ناوەکەی بە دنیا دا بڵاو بوونەوە. لە کوردیی دا مانای بیبار پتر بۆ بیباری شین بە کار دەبردرێ.

بیبک (نا.)[باک] برِ: بیبیلە

بیبل (ئا.)[باک] برِ: بیبیلە

بیبن (نا. ل)[بی ؟ + بن (بەند)][هەو] برِ: پشتێند

بیبۆک (ئا.)[باک] برِ: بیبیلە

بیبەر (نا.)[باک] برِ: بیبار

بیبی^{1} (نا.)[تور: bibi] ١ـ خاتوون، خانم. ٢ـ نەنک، دایەگەورە. ٣ـ بووکۆڵەی منداڵ. ٤ـ یەکێک لە پەڕەکانی قومار کە وێنەی ژن یا مەلەکەیەکی لە سەرە.

بیبی^{2} (نا.)[باک] برِ: بیبیلە

بیبیلانک (نا.)[باک] برِ: بیبیلە

بیبیلە (نا.)[تات: بەبەک. باک: بیبیلانک، بیبی، بیبۆک، بەبەلە، بیبل، پیبپک، پیبک ـ ناو: بیبیلە ـ باش: بیبیلە] کونی نێو ڕەشکێنەی چاو کە لە مرۆڤ دا سێ هەتا شەش میلیمێترە. بیبیلەی چاو بە پێی نوورێک کە وە چاو دەکەوێ کونەکەی تەنگ و گەورە دەبێتەوە.

بیتاقە (نا.)[؟] برِ: بلێت

بیتک (نا.)[؟][باک] باپشکێو

بیجاد (نا.) ١ـ برِ: بیجادە. ٢ـ (گیا.)[باک] عەنبەر، داری عەنبەر.

بیجادە (نا.)[؟] جۆرێک یاقووتی سوور، ئەقیق، بیجاد. :: بە قیمەت گرانی، بیجادە و دوڕی / نەکەی وەک باڵدار لە دڵم هەڵفڕی / مەمکت لە دوو جێ کراسیان دڕی (بارام و گوڵندام ل ٧٢). سم وەکوو یەشم و لە پەشم و تووکی پێدا سەرنگوون / چاو وەکوو بیجادە یا دوو شەوچراغی شوعلەڕێژ

(نالی ل ٢٢٦).

بیجەک (نا.)[؟] کوتە کاغەزێک کە فرۆشیار ناو و رادە و ئەندازەی کالاّ و شمەکی تێدا دەنووسێ و بۆ کڕیاری ت هیەتا بە پێی ئەم کاغەزە کالاّکەی

ماوەیەکە بیری دایکم دەکەم. ٢ـ بڕ: لە بیر کردن. **~ کردنەوە:** فکر کردنەوە، چوونە نێو خەیاڵ و لێکدانەوە بۆ چارەسەر کردنی مەسەلەیەک، بیر لێکردنەوە. **~ کەفتن:** بڕ: وەبیر هاتنەوە. **~ کەوتنەوە:** بڕ: وەبیر هاتنەوە. **~ لێکردنەوە:** بڕ: بیر کردنەوە. **~ هاتنەوە:** بڕ: وەبیر هاتنەوە. **~ هێنانەوە:** بڕ: وە بیر خستنەوە. **لە ~ بردنەوە:** پەرت کردنی کەسێک و لە مێشک چوونە دەری مەسەلە یا قسەکەی. ⁘ هێندە چوویە نێو قسەمەوە قسەکەت لە بیر بردمەوە. **لە ~ بوون:** لە مێشک دابوون، لە بیر نەکردن، لە بیر مان. **لە ~ چوون:** بڕ: لە بیر کردن. **لە ~ چوونەوە:** لە بیر کردنی شت یا مەسەلەیەک بە یەکجاری. **لە ~ کردن:** لە بیر چوونەوە مەسەلەیەک، لە بیر چوون، بیر چوونەوە. **لە ~ مان:** بڕ: لە بیر بوون. **وە ~ خستنەوە:** هێنانەوە بیری مەسەلەیەک کە کەسێک لە بیری کردبێ، بیر خستنەوە، بیر هێنانەوە، وەبیر هێنانەوە. **وە ~ هاتنەوە:** هاتنەوە نێو مێشکی شتێکی لە بیر کراو، بیر کەوتنەوە، بیر هاتنەوە، بیر کەفتن. **وە ~ هێنانەوە:** بڕ: وەبیر

خستنەوە.

بیر^{2} (نا.)[عەر: بئر] چاڵێکی قوڵ کە بۆ گەیشتن بە ئاو هەڵیدەکەنن، چاڵاو.

بیراز (نا.)[؟] ١ـ گرنی کردنی بەرداش. ٢ـ زەوی لێک و لووس کراو بۆ چاندن. **~ کردن:** ١ـ تیژ کردنەوە و گرنی گرنی کردنی بەرداش. بەرداش دوای قەدەرێک کار دەسوێ و دان جوان ناهارِێ، لەبەر ئەوە هەرچەند جارێک بە قەڵەم گرنی گرنی دەکەنەوە هەتا دان بە وردی بهارِێ، ئاردی بەرداشی تازە بیراز کراو هەندێک وردە و بەردی تێدادەبێ. ٢ـ رێک کردنی زەوی بۆ چاندن. & بیرازتن. ٣ـ (کنـ.) دارکاری کردن و لێدان.

بیرازتن (چا. م)[لە: بیراز] بڕ: بیراز کردن/١ و ٢.

بیراو (نا. ل)[بیر2 + ئاو] بیرێک کە گەیشتۆتە ئاو و ئاوی هەیە، چاڵاو.

بیربزوێن (ئان. فا)[بیر1 + بزوێن] هەر کار و رووداو و دیمەن و شتێک کە مێشکی ئینسان ببزوێنێ و کاری تێکا و بیری لێبکاتەوە. ⁜ بەهار وەرزێکی بیربزوێنە بە تایبەت بۆ شاعیر.

بیربلاو (ئان. ل)[بیر1 + بلاو] کەسێک کە بیر و مێشکی بە تەواوی لە سەر خۆ نیە و شت زوو لە بیر دەکا.

بیربلاویی (حم.)[بیربلاو + ئی] کردەوەی کەسی بیربلاو.

بیرتەسک (ئان. ل)[بیر1 + تەسک] بڕ: بیرکورت

بیرتەسکیی (حم.)[بیرتەسک + ئی] بڕ: بیرکورتیی

بیرکورت (ئان. ل)[بیر1 + بلاو] کەسێک کە رێز بۆ بیر و باوەڕی دیکە دانانێ و مەیدانی بینین و روانگەی فرەوان نیە، کەللەوشک، مێشک وشک، بیرتەسک.

بیرکورتیی (حم.)[بیرکورت + ئی] کردەوەی کەسی بیرکورت، بیرتەسکیی، کەللەوشکیی.

بیرمشک (نا.)[بیر (بی1) + مشک2] ١ـ (گیا) چەشنە دارەبییەکە کە گوڵی بۆنخۆش دەگرێ و بۆ ئارەق2 و شەربەت کەلکی لێوەردەگرن، Salix aegyptiaca ناوی لاتینی ئەم دارەیە، بیمشک. ٢ـ جۆرێک شیرنی وردی رەنگ سپی کە لە ئارەقی ئەم گوڵە بۆ تامەکەی کەلک وەردەگرن، نوقڵ.

بیروهۆش (نا. ل)[بیر1 + و + هۆش] بڕ: بیرەخەو. **دە ~ ڕاچوون:** بڕ: دە بیرەخەو ڕاچوون.

بیرۆ (نا.)[باک: بیرۆڤ، بیرۆڤە ـ ناو: بیرۆ] نەخۆشییەکی پێستە، پێست لەش سوور دەبێتەوە و دەماسێ و بلۆقی ورد دەردەدا کە زۆر دەخورێ. وشک و تەڕی هەیە، هۆیەکەی شێوانی دەڵاوی لوویەکانی لەش یا ئالێرژی توند بە شتێکە. (فەر: Eczema)

بیرۆڤ (نا.)[باک] بڕ: بیرۆ

بیرۆڤە (نا.)[باک] بڕ: بیرۆ

بیرۆکە (نا. ل)[بیر + ئۆکە] بنەما و بنەڕەتی بیر و مەسەلەیەک. ⁙ بیرۆکەی زۆربەی چیرۆکەکانم فۆلکلۆرن.

بیرە (نا.)[تور: bira لە هولەندیی] بڕ: ئاوجۆ

بیرەبیرە (ئان. ل)[بیر1 + ئە + بیر1 + ئە] حاڵی کەسێک کە هەردەم لە سەر بیر و بڕوایەکە، وازوازی.

بیرەخەو (نا. ل)[بیر1 + ئە + خەو] خەوێکی سووک کە مرۆڤ بە تەواوی ئاگای لە خۆی نابڕێ، بیروهۆش، بیرەهۆش. **دە ~ ڕاچوون:** خەوتنێکی سووک، بۆرژان، دەبیرەهۆشەوە چوون، دە بیروهۆش ڕاچوون، دە بیرەهۆش ڕاچوون.

بیرەوەری (نا. ل)[بیر1 + ئە + وەر + ئی] ١ـ ئەو یاد و بەسەرهاتانەی ژیان کە زەمانی بە سەر داهاتوە و لە بیر ماون. ⁙ جا خۆ من بە بیرەوەری خۆم لە دوام دەڕۆیشت سێسەت پیادە و سوارە/ ئەلعان مردن بۆ من گەلێک خۆشترە لەو ژیانە و لەو ڕەفتارە (سەعید و میرسێوەدین ل ٤). ٢ـ یاد و بیرێک کە کۆمەڵێک خەڵک لە کەسی مردووی دەکەن.

بیرەهۆش (نا. ل)[بیر1 + ئە + هۆش] بڕ: بیرەخەو. **دە ~ ڕاچوون:** بڕ: دەبیرەخەو ڕاچوون. **دە بیرەهۆشەوە چوون:** بڕ: دە بیرەخەو ڕاچوون.

بیزا (گیا.)[؟] ١ـ گیایەکی بۆنخۆشی خۆڕسکی کوێستانییە، پتر لە موکریان ناوبانگی هەیە و بۆ ترشیات و بۆ نێو شیرێژ کەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ (مجـ.) باڵای یار و گراوی.

بیزەر (گیا.)[بی1 + زەر][باک] بڕ: شۆڕەبی

بیژ (ئان.)[پەه: ڤێج. باک: بیژی، پیچ،

پینج ـ ناو: بیژوو، بیژی ـ زا: بینج، پینج] بڕ: بیژوو

تێبینی: ئەم وشەیە بە تەنیا نەماوە و بە شێوەی تێکەڵاو کە خوارەوە نووسراون دێ و دەگەڵ ڤێج لە زمانی پەهلەویی دا بە مانای تۆو، ڕەچەڵەک و ڕەگەز هەر یەک ریشەیان هەیە بەو جیاوازییە کە بیژ یا بیژوو بە تۆو و ڕەگەزی خراپ و حەرام دەکوترێ.

بیژک (ئان. ل)[بیژ + ک][باک] بڕ: بیژۆک/٢.

بیژۆک (ئان. ل)[بیژ + ئۆک] ١ـ حەیوانێک کە زووتر لە کاتی ئاسایی خۆی بزێ. ٢ـ دانەوێڵەیەک کە درەنگ بکوڵێ، بیژک. ٣ـ قامکی زێدەی دەست، قامکی شەشەم.

بیژوو (ئان. ل)[بیژ + ئوو] ١ـ منداڵێک کە باوکی دیار نەبێ کێیە. ٢ـ (مجـ.) بێشەرم، بێحەیا، زۆڵ، زووڵ. & حەرامزادە، بیژ، بیژی.

بیژی (ئان. ل)[بیژ + ئی][باک ـ سۆر] بڕ: بیژوو

بیس^{1} (ر.) لە چاوگەی بیستن دەکەوێ و بە ناوەوە دەلکێ و مانای بیسەر دەدا، بیست1 ∷ گوێ بیس

بیس^{2} (ژ.)[هەو ـ ئەر] بڕ: بیست2

بیست^{1} (ر.) بڕ: بیس1. ∷ گوێ بیست.

بیست^{2} (ژ.)[هیک: ڤیمسەتی ـ ئێک: ڤییسەتی ـ ئەو: ڤییسەئیتی ـ پار: ویست ـ خوت: بیستا ـ پەه: بیست، ڤیست. تات: ڤیست ـ فار: بیست. باک: بیست ـ ناو: بیست، بیس ـ باش: بیس ـ هەو: ویس، بیس ـ زا: ڤیست، ڤیشت] ١ـ ژمارەی ٢٠، ژمارەی دوای نۆزدە، دوو دە. ٢ـ نمرەی یەکەم و هەرەباش لە ئیمتەحان و تاقی کردنەوە دا.

بیستان (نا. ل)[بی3 + ستان][باک] بڕ: بێستان

بیستراو (نا. مفـ.)[لە: بیستن] مەسەلە و باسێک کە گەیشتبێتە گوێ، بیسراو. ∷ لە هیچ کوێ نەدیتراوە و نەبیستراوە.

بیستن (چا. م)[باک: بیستن، بهیستن ـ ناو: بیستن، بیسن] ١ـ هەست بە دەنگ کردن لە ڕێگەی گوێچکەوە، گوێ لێبوون، ژنەوتن، شنەفتن، ئەژنیەی، ژنەفتن. ٢ـ خەبەر دار بوون لە هەواڵ یا

مەسەلەیەک. ∷ بیستوومە کاکت ژنێ دێنێ.

بیستنەوە (چا. م)[لە: بیستن] ١ـ پێ گەیشتنەوەی قسە و باسێک بە یەکێک کە باسی کراوە، پێ گەیشتنەوە. ∷ نەبیسمەوە جارێکی دیکە شەڕ بکەی ٢ـ گوێ لێبوونەوە، لە سەر ڕا بیستن.

بیست و چوار ساعەتە (ئاک. ل) [بیست2 + و + چوار + ساعەت + ئە] ١ـ ماوەی یەک و شەو و یەک ڕۆژ پێکەوە کە بیست و چوار ساعەت دەکا، شەو و ڕۆژ. ∷ هەندێک دوکانی نێو شار بیست و چوار ساعەتە ئاوەلەن. ٢ـ (مجـ.) هەمیشە، دایم. ∷ بیست و چوار ساعەتە خەریکی دەرس خوێندنە.

بیستووم (ژ.)[بیست2 + ئووم] بڕ: بیستەم

بیستوومی (ئان.)[بیستووم + ئی] بڕ: بیستەمی

بیستوومین (ئان.)[بیستووم + ئین] بڕ: بیستەمین

بیستەم (ژ.)[بیست2 + ئەم] هەرچی کە لە پلە و ریزی بیست دابێ، بیستووم.

بیستەمی (ئان.)[بیستەم + ئی] ئەوەی کە لە پلە و ریزی بیست دابێ، بیستوومی.

بیستەمین (ئان.)[بیستەم + ئین] ئەوەی کە لە پلە و ریزی بیست دابێ، بیستوومین.

بیسراو (نا. مف.)[لە: بیسن] بڕ: بیستراوە

بیسکویت (نا.)[فەر: biscuit] جۆرێک نان شیرینی وشک و سووکە.

بیسن (چا. م)[ئەر] بڕ: بیستن

بیسەر (نا. فا)[لە: بیستن] کەسێک کە گوێی لە دەنگ یا قسەیەک راگرتوە، گوێگر، گۆهدار، گوێدێر.

بیش (گیا.)[پەه: بێش] گیایەکی خۆڕسکی چەند ساڵەیە، هەتا گەز و نیوێک بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی گڕنی گڕنین، گوڵەکانی شین و شێوەی گوڵە مەیموونە دەدەن، بنەکەی ڕەق و پتەوە، گیایەکی سەمییە و خواردنەکە مرۆڤ دەکووژێ، Aconitum napellus ناوی لاتینی ئەم گیایەیە.

بیشەنگ (گیا.)[بی1 + شەنگ][باک] بڕ: شۆڕەبی

بیشی (نا.)[باک] بڕ: بێشە

بیڤل (ئا.)[؟][باک: بیڤل، بێڤل] بڕ: کەپۆ

بیق (نا.)[قوچ] بڕ: نایە

تێبینی: بۆ ریشەی بیق بڕ: پیک1 و بۆق7

بیک (نا.)[باش] بڕ: پیک1

بیکار (نا.)[باک] ئامرازی دارتاشینی نەجاڕ، رەندە. (هس: مەکارە)

بیکۆڵ (گیا.)[بی1 + کۆڵ][هەو] بڕ: بی1

بیگودی (نا.)[فەر: ؟] لوولەیەکی چووکی پلاستیکیی (کژانزا یا سیم) کە ژنان بۆ لوول دانی پرچیان کەلکی لێوەردەگرن.

بیلاتەژبی (شڕ.)[عەر: بلاتشبیە] وشەیەکی سەرزارە لە کاتی باس کردنی کردەوە و رەفتارێکی ناڕەوا. ⁖ بیلاتەژبی خەڵکی ئەوڕۆکە نازانن چاکە یانی چی.

بیلامانێ (شڕ.)[عەر: بلامعنا] وشەیەکی سەرزارە کە لە کاتی دەربڕینی قسەیەک کە هەندێک بۆنی بێ ئەدەبی لێبێ دەردەبڕدرێ. ⁖ کابرا هەر پێی عەیب نەبوو، بیلامانێ دەرپێکەی داکەند لە بەر چاوی ئەو خەڵکە هەڵمیزت.

بیمار (نا.)[پەه: ڤێمار، ڤیمار] ١ـ نەخۆش، ناساز، بێمار. ٢ـ (مجـ.) چاوی بە خومار ⁖ بە مەرگی من بە رەمزێکی بڵێ بەو چاوە حاڵیم کا / ئەتۆ نازدار و بیماری ئەمن بۆچ زار و بێحاڵم (وەفایی ل ٦١). دڵ بۆیە خۆشی دێ لە نەخۆشی پڕ بە دڵ/ بیمارە چاوی یار و خۆشی دێ لە دەرد و دا (مەحوی ل ٦).

بیمارستان (نا. ل)[بیمار + ستان] شوێنێک کە نەخۆش لێی دەکەوێ و دەرمان دەکردرێ، نەخۆشخانە، خەستەخانە.

بیمشک (گیا.)[بی1 + مشک2] بڕ: بیرمشک

بیمە (نا.)[هند: بیما (زەمانەت)] پەیمان و بەڵێن نامەیەک دە نێوان کەسێک و یانەیەک کە کەسێک گیان، ماڵ و منداڵ و کەرەسەی خۆی بە دانی پارەیەکی مانگانە لە دەست قەزا و بەڵا، بەم یانەیە دەسپێرێ و هەر کات زەرەرزێکی وێکەوت پارەی زەرەرەکە وەردەگرێتەوە، سیگۆرتە. **~ بوون:** ئەندامی یانەی بیمە بوون. **~ کردن:**

بەستنی پەیمان و قەرار دەگەڵ یانەی بیمە بۆ کارەسات و پێشهاتی چاوەڕوان نەکراو.

بین^{1} (نا.)[پەه: ڤێن. بەل: گیین. باک: بین، بێهن، بیهن، بهن. ناو: بین، بینگ] ١ـ هەناسە. ٢ـ گەروو، قوڕگ، ئەوک. **~ خواردنەوە:** هەناسە هەڵکێشان و دە سینگ دا راگرتنی لە کاتی لێدانی ئامێری مۆسیقای وەک شمشاڵ و تووزەلە. **~ پێوە نان:** دم پێوە نان و یەک پشوو خواردنەوەی ئاوەکی. ∷ بۆ کەسێکە مەی چزیلکی پێوە نێ / بۆچی ملهوڕ لێرە بینی پێوە نێ (ناڵەی جودایی ل ١٢). **~ راگرتن:** هەناسە لە سینگ دا راگرتن، پشوو نەدانە دەر. **~ کێشان:** هەناسە دە سینگ دا راگرتن کاتی خۆم قووم کردن و چوونە بن ئاو. **~ گرتن:** دەست دە ئەوکی کەسێک نان، ئەوکی کەسێک گرتن. بینی کابرای گرتبوو و دەیەویست بیخنکێنێ.

تێبینی: ڤەئێنا لە ئەوێستا دا بە مانای کەپۆ هاتوە و کەپۆش ئەندامی هەناسە یا بین هەڵکێشانە هەروەکی هەناسە و nase لە ئاڵمانی و زمانەکانی دیکەی ئورووپایی بە هەندێک ئاڵوگۆڕییەوە کە بە مانای کەپۆیە. هەروەها ڤێن لە پەهلەویی دا بە مانای هەناسە و بین و ڤێنییک بە مانای کەپۆ هاتوون و لە فارسیش دا بینی مانای کەپۆی هەیە.

بین^{2} (ر.)[پەه: ڤێن] ١ـ رەگی بینین. ٢ـ بە وشەوە دەلکێ و ناوی فاغلی ساز دەکا. ∷ دووربین، تیژبین، وردبین.

بین^{3} (نا.)[باک] بڕ: بۆن

بینا^{1} (ئان. فا)[لە: بینین][پەه: ڤێناک] ١ـ کەسێک کە ببینێ و چاوەکانی ساغ بن. // کوێر. ٢ـ کەسێک کە چی لە بەر چاو ون نابێ و هەموو شت دەبینێ، وردبین، تیژبین. ٣ـ ئاگادار، وریا. ٤ـ دە گەڵ (هەر، هە، ها) دێ و مانای دیتت دەدا، لەپڕ، لەنەکاو. ∷ هابینا سبەی مردین. هەربینا لە سەفەر هاتەوە.

بینا^{2} (نا. ل)[بن + یا] بڕ: بنیات. **بینا نان:** بڕ: بنیات نان.

بیناو (نا.)[پەه: ڤێناپ] دیمەنی خەیاڵی، دیمەنێکی خەیاڵی کە لە بێداری و بەئاگایی دا دەبیندرێ. (عالم مکاشفە)

تێبینی: ئەم وشەیە تەنیا فەرهەنگی مەردووخ بەخۆیەوە گرتوە (ب ١ ل ٢٣٧).

بیناهی (حم.)[باک] بڕ: بینایی ‖ **بیناهی چاو:** بڕ: بینایی چاوان. ⁙ قەسەم بە وەی کەم ئەگەر بیناهی چاوە / هەتا زیندووم و رووح لە سەر یەخەی کراسم ماوە / ئەمن دەست هەڵناگرم لەو مژانگەی ئەگەر دەڵێی تیرە و لە کەوانت ناوە (شۆڕ مەحموود ل ٧٠)

بینایی (حم.)[پەه: ڤێناکییە][بینا + ئی] ١ـ یەکێک لە هەستەکانی مرۆڤ کە ناوندەکەی چاوە و پێی دەبینێ، هێزی چاو، سۆما، سۆمایی، سۆ، بیناهی. ٢ـ (نا.) چاو، دیدە. ‖ **بینایی چاو:** بڕ: بینایی چاوان. ***بینایی چاو رژان:** کوێر بوون، سۆمایی چاو نەمان. **بینایی چاوان:** ١ـ سۆمای چاو، نووری دیدە. ٢ـ (کنـ.) خودا ⁙ بە قوربانت دەبم بینایی چاوان/ قوبووڵی بۆ دەکەی تۆ سووچ و تاوان (ناڵەی جودایی ل ٨٦). ٣ـ (کنـ.) گراوی زۆر خۆشەویست. ⁙ ئامان، هەی ئازیز بینایی چاوان/ گلەم هەن جە تۆ خەیلێ فراوان (مەولەوی ل ١٦). & بیناهی چاو، بینایی چاو.

بینج (ئان.)[زا] بڕ: بیژوو

بینگ (نا.)[ئەر] بڕ: بین1

بینە (نا. ل)[بین1 + ئە] هەناسە.

~ کێشان: ١ـ لە بن ئاو پشوو راگرتن و مەلە کردن. ٢ـ (کنـ.) خۆ دزینەوە، خۆ ون کردن. & بینە لێدان. **~ لێدان:** بڕ: بینە کێشان.

بینەر (نا. فا)[لە: بینین] کەسێک کە شاهیدی دیتنی شتێکە، تەماشاچی.

بینەقاقا (ئا.)[بینە + قاقا] لوولەی نێو مل کە هەوای پێدا دەچێتە نێو سییەکان، قوڕگ، گەروو، بینەقاقە. ⁙ دەستی دە بینەقاقای نابوو بەتەمابوو بیخنکێنێ.

بینەقاقە (ئا.)[بینە + قاقە] بڕ: بینەقاقا

بینەکێش (ئان. فا)[بینە + کێش][لە: بینە کێشان] کەسێک کە لە بن ئاو بینی خۆی باش رادەگرێ و ماوەدایەکی زۆر دەبڕێ. ⁙ کەریم بینەکێشێکی چاکە ئەم سەر ئەو سەری چۆم دەڕوا.

بینین (چا. م)[هیک: ڤێنەتی ـ ئەو: ڤەئێنە ـ هەخ: ڤەئینە. ناو: بینین ـ هەو: وینای ـ زا: ڤینایش] ١ـ هاتنە بەر چاو، دیتن. ٢ـ سەیر کردن، چاو لێکردن. ٣ـ چاو پێکەوتن. ⁙ لە شوێنێک عەلیم بینی و گەلێکمان دەردی دڵ پێکەوە کرد. ٤ـ سەر دان.

بینینەوە (چا. م)[لە: بینین] ١ـ لە سەرڕا دیتن، دیتنەوە. ٢ـ دۆزینەوەی شت یا کەسی ونبوو، دیتنەوە.

بیور (نا.) بڕ: تەور

بیۆشیمی (نا.)[فەر: biochimie] لێکوڵینەوە و لێکدانەوەی ئەندامەکانی گیانلەبەران لە باری شیمییەوە.

بیۆک (گیا.)[باک] بڕ: بەی1

بیۆگراف (نا.)[فەر: biographe] کەسێک کە چلۆنایەتی ژیان و بە سەرهاتی کەسی دیکە دەنووسێ، بەسەرهاتنووس.

بیۆگرافی (نا.)[فەر: biographie] بەسەرهاتنووسیی، کاری بیۆگراف.

بیۆلۆژی (نا.)[فەر: biologie] زانست و عیلمێک کە لە گیانداران دەکۆڵێتەوە.

بیهر (نا.)[باک] بڕ: بیر1

بیهن^{1} (نا.)[باک] بڕ: بین1

بیهن^{2} (نا.)[باک] بڕ: بۆن

بی هەنجیر (نا. ل)[بی1 + هەنجیر] بڕ: گەرچەک

بیهنشک (نا.)[باک] بڕ: باوێشک

بێ^{1} (نا.) ناوی دووهەم پیتی ئەلفوبێی کوردیی.

بێ^{2} (ئەمر)[ئەر] ئەمرە لە هاتن، وەرە، بەو. ⁂ بێ بۆ ئێرە!

تێبینی: بێ (ب + ئێ) لە چاوگی ئەی ay ئەوێستایی و هەخامەنشی بە مانای رۆیشتن کەوتوە و لە گەردانی کاریش دا خۆ دەنوێنێ وەک بێم (ب + ئێ + م)، دەبێ (دە + بێ)

بێ^{3} (نا.) بڕ: بەی

بێ^{4} (پێش.)[پەه: بێ، ئەبێ، ئەپێ، ئەڤی، ئەڤێ. باک: بێ ـ ناو: بێ، بەبێ ـ هەو: بێ ـ زا: بێ، بیە] ١ـ نەبوون و بێخاوەنی دەگەیەنێ و لە پێش ناو دێ و ئاوەڵناو بە مانای نەبوون ساز دەکا. ٢ـ بەر لە هەندێک ناو دێ و ئاوەڵکردار ساز دەکا. ⁂ بێشک، بێ یەک و دوو. ٣ـ پێش چاوگ دێ و مانای نەبوون و نا دەدا بە کار. ⁂ بێبڕانەوە، بێ خواردن و خواردنەوە. ٤ـ رەدی کار و کردەوەیەک دەکا. ⁂ پێکەوە دادەنیشین بەڵام خەو بێ خەو هیچۆش ناخۆین نان بێ نان.

بێ ئابڕوو (ئان. ل)[بێ4 + ئابڕوو] کەسێک کە ریسوا کراوە، ئابڕوو براو، بێشەرم، بێ ئاوڕوو. **~ بوون:** ریسوا

بوون، ئابڕوو نەمان. ~ **کردن:** ریسوا کردن، ئابڕووی کەسێک نەهێشتن.

بێ ئابڕوویی (حم.)[بێ ئابڕوو + ئی] کار و ئاکاری بێ ئابڕوو، بێشەرمی.

بێ ئارام (ئان. ل)[بێ4 + ئارام] کەسێک کە حەجمینی نیە، نا ئارام، دانەسەکناو، بە جووڵە، بێقەرار.

بێ ئاقڵ (ئان. ل)[بێ4 + ئاقڵ] بێمێشک، گەوج، گێژ، شێت، نەفام، بێ ئاوەز. ~ **بوون:** ١ـ گەوج بوون، شێت بوون، نەفام بوون. ٢ـ تێنەگەیشتن، حاڵی نەبوون. **خۆ** ~ **کردن:** کاری گەوجانە کردن، خۆ گەوج کردن.

بێ ئاقڵانە (ئاک. ل)[بێ ئاقڵ + ئانە] کار و کردەوەی لە بەر بێ ئاقڵی و نەفامی، نەفامانە، گەوجانە. :: ئەوەی تۆ کردت کارێکی زۆر بێ ئاقڵانە و نەفامانە بوو.

بێ ئاقڵێتی (حم.)[بێ ئاقڵ + ئێتی] کاری نائاسایی کردن، کردەوەیەک کە لە ئاقڵ نەوەشێتەوە، بێ ئاقڵی. ~ **کردن:** کاری نائاقڵانە کردن، کاری لە ئاقڵ بە دوور ئەنجام دان، بێ ئاقڵیی کردن.

بێ ئاقڵیی (حم.)[بێ ئاقڵ + ئیی] بڕ: بێ ئاقڵێتی. ~ **کردن:** بڕ: بێ ئاقڵێتی کردن.

بێ ئاکار (ئان. ل)[بێ4 + ئاکار] کەسێک کە ئاکار و کردەوە و ئەخلاقی باش نەبێ، ئاکار خراپ.

بێ ئاگا (ئان. ل)[بێ4 + ئاگا] بێهەواڵ، بێخەبەر، نائاگا. ~ **بوون:** خەبەردار نەبوون، ئاگادار نەبوون. ~ **کردن:** خەبەر نەناردن و خەبەردار نەکردن.

بێ ئاگایی (حم.)[بێ ئاگا + یی] بێخەبەریی، بێهەواڵیی، نائاگایی. **دە** ~ **دا بوون:** دە بێخەبەریی دابوون، نائاگا بوون، بێ ئاگا بوون.

بێ ئاوڕوو (ئان. ل)[بێ4 + ئاوڕوو] [ئەر] بڕ: بێ ئابڕوو

بێ ئاوەز (ئان. ل)[بێ4 + ئاوەز] بڕ: بێ ئاقڵ.

بێباب (ئان. ل)[بێ4 + باب1] ١ـ کەسێک کە باوکی مردبێ. ٢ـ سەغیر، هەتیو. ٣ـ زۆڵ، بیژوو. & بێباوک

بێبارە (ئان. ل)[بێ4 + بارە3] بێبەش، بێبەری.

بێباک (ئان. ل)[بێ4 + باک] حاڵی

کەسی نەترس، بوێر. ~ **بوون:** نەترسان، وێران.

بێباکانە (ئاک. ل)[بێباک + ئانە] ئەنجام دانی کارێک لەبەر نەترسی، بە بێباکی، دلێرانە، بوێرانە.

بێباکیی (حم.)[بێباک + ئیی] نەترسیی، بوێریی.

بێباوک (ئان. ل)[بێ4 + باوک] بڕ: بێباب

بێبژار (ئان. ل)[بێ4 + بژار] ١ـ حاڵی زەوی و بێستانێک کە گژ و گیای زێدەی تێدا نەبێ. زەوییەک کە پێویستی بە گیابژار نەبێ. ٢ـ بڕ: بێژمار

بێبن (ئان. ل)[بێ4 + بن] ١ـ حاڵی هەرشتێکی قوڵ کە دوایی و ژێری نەبێ. ⁘ دەریای بێبن، چاڵاوی بێبن. ٢ـ کچێکی بەر لە زەماوەند پەردەی کچێنی نەمابێ، بن پژاو. ~ **بوون:** کیژێک کە پەردە و کچێنی هەڵگیراوە. ~ **کردن:** بن هەڵگرتنی کیژێک لە لایەن پیاو بەر لەوەی زەماوەندی کردبێ.

بێبۆ (ئان. ل)[بێ4 + بۆ] بڕ: بێبۆن

بێبۆن (ئان. ل)[بێ4 + بۆن] هەر شتێکی بۆی لێ نەبێتەوە، بێبۆ. // بۆندار.

بێبەخت (ئان. ل)[بێ4 + بەخت] کەسێک بەخت هاوڕێی نەبێ، چارەڕەش، کلۆڵ.

بێبەختیی (حم.)[بێبەخت + ئیی] چارەڕەشیی، کلۆڵیی

بێبەر (ئان. ل)[بێ4 + بەر1] ١ـ دار و درەختێک کە بەر نەگرن. ٢ـ ماینێک کە نەزێ، ماینی نەزۆک.

بێبەرگ (ئان. ل)[بێ4 + بەرگ] ١ـ رووت، بەبێ جل. ٢ ـ هەژار، فەقیر، نەدار.

بێبەرگیی (حم.)[بێبەرگ + ئیی] ١ـ رووتیی، بێجلیی. ٢ـ هەژاریی، نەداریی. ⁘ هەرچەندە کە رووتم، بە خودا مائیلی رووتم/ بێبەرگییە عیللەت کە هەتیو مەیلی هەتاوە (نالی ل ٥٣٤).

بێبەرەکەت (ئان. ل)[بێ4 + بەر] ١ـ بێپیت و بەرەکەت، بێڕزق و رۆزی. ٢ـ بێقازانج، بێسوود.

بێبەری (ئان. ل)[بێ4 + بەری (بەهر)] کەسێک کە بەشی پێ نەبڕدرێ، بەش پێنەبڕاو، بێبەش، بێبارە، بێوەری. ~ **بوون:** ١ـ بێبەش بوون. ⁘ قامەتی

تۆ کە گوڵ و بەی بەری بێ، بێبەری بێ / بۆچ دەڵێن ئیدی سنەوبەر بەری بێ، بێبەرییە (وەفایی ل ١٦٢). ٢ـ نەبوون. ⁘ لە پیاوەتی بێبەرییە. ~ **کردن:** بێبەش کردن، بەش بڕین. ⁘ باوکم منداڵەکانی لە میرات بێبەری کرد.

بێبەزە (ئان. ل)[بێ4 + بەزە] کەسێک کە بەزە و ڕەحمی نەبێ، بێڕەحم، دڵڕەق.

بێبەزەیی (حم.)[بێبەزە + یی] کردەوەی کەسی بێبەزە، بێڕەحمیی.

بێبەش (ئان. ل)[بێ4 + بەش] بڕ: بێبەریی. ~ **بوون:** بڕ: بێبەریی بوون. ~ **کردن:** بڕ: بێبەریی کردن.

بێبەینەت (ئان. ل)[بێ4 + بەینەت] بکەسێک کە شەرت و پەیمانی نەباتە سەر، بێوەفا.

بێبیر (ئان. ل)[بێ4 + بیر] کەسێک کە هۆش و بیری لە سەرخۆ نیە، بێفیکر، بێهۆش.

بێپایان (ئان. ل)[بێ4 + پایان] هەرچی کە پایان و نەهایەتی نەبێ، بێنەهایەت، بێ کۆتایی و دوایی. ⁘ ئاخر سەفەرن، را خەیلێ دوورەن/ مەنزڵ بێپایان تۆشە زەروورەن (مەولەوی ل ٦). ~ **بوون:** نەهایەت و کۆتایی نەبوون.

بێپاوپەل (ئان. ل)[بێ4 + پا + و + پەل] بڕ: بێدەست و پێ ⁘ نە پێیەک هەڵگرێ شوێنی، نە دەستێ گەییە داوێنی / خودا دەرحەق بە ئەحواڵی منی بێ پاوپەل، چارێ (مەحوی ل ٣٠٠).

بێپەردە (ئاک. ل)[بێ4 + پەردە] قسەی و کردەوە و ئاکارێک بە ڕاشکاوی و بە بێنهێنی و شاردنەوەیەک. بێپەردە قسەکانت بکە و لە کەس مەترسێ!

بێپەنا (ئان. ل)[بێ4 + پەنا] ١ـ کەسێک کە شوێنێکی بۆ ژیان نەبێ، بێ ئەنوا. ٢ـ کەسێک کە خەڵک وەخۆی ناگرن، بێکەس.

بێپەنایی (حم.)[بێپەنا + یی] ١ـ بێ ئەنوایی. ٢ـ بێکەسیی.

بێپەی (ئان. ل)[بێ4 + پەی] ئاوی زۆر قووڵ و بێبن.

بێتاقەت (ئان. ل)[بێ4 + تاقەت] ١ـ بێهێز، بێقەوەت. ٢ـ بێواز، ماندوو، بێحەوسەلە، وەڕەز. ~ **بوون:** ١ـ بێهێز بوون، قەوە نەبوون. ٢ـ بێواز بوون، حەوسەلە نەبوون. ٣ـ حەجمین لێبڕان، بێ ئۆقرە بوون. ~ **کردن:** ١ـ لە هێز و قەوە خستن. ٢ـ بێواز کردن، وەڕەز

کردن، حەوسەلەی کەسێک بردن.

بێتاقەتیی (حم.)[بێتاقەت + ئی] ١- بێهێیزی. ٢- بێوازیی، بێحەوسەلەیی، وەڕەزیی. **~ کردن:** ئارەزوو و وەڕەزیی کردن بۆ کەسێک، شوێنێک، یا شتێک.

بێتام (ئان. ل)[بێ4 + تام] ١- چێشتی کەم رۆن و بێ ئاڵەت کە چێژی خۆش نەبێ.// بەتام. ٢- قسەی پڕ و پووچ و قۆڕ. **~ بوون:** ١- بێ تام و چێژ بوونی خۆراک، ناخۆش بوونی چێشت. ٢- قۆڕ و پووچ بوونی قسە و کردار. **خۆ ~ کردن:** خۆ ناحەز کردن، خۆ لە بەرچاو خستن.

بێتاوان (ئان. ل)[بێ4 + تاوان] کەسی بێسووچ و بێگوناه، بێگوناه.// تاوانبار. **~ بوون:** بێگوناه بوون، بێسووچ بوون.

بێتاوانیی (حم.)[بێتاوان + ئی] تاوانبار نەبوون، بێسووچیی، بێگوناهیی.

بێتر (ئان.)[باک] بڕ: پتر

بێتوان (ئان. ل)[بێ4 + توان] بێهێز، بێتاقەت، ناتوان.

بێتۆن (نا.)[فەر: beton] تێکەڵاوێکە لە سمیت و رەڵم و خیز کە بۆ پتەو بوونی بناغەی ماڵ و پرد و شوێنی دیکە بە کاری دەبەن.

بێتۆن ئارمە (نا.)[فەر: beton arme] بێتۆنێکە کە میلەی ئاسنیان دە نێو ناوە هەتا پتەوتر و قایمتر بێ.

بێتووک (ئان. ل)[بێ4 + تووک] فەقیر، هەژار، نەدار.

بێتووکیی (حم.)[بێتووک + ئیی] نەداریی، هەژاریی. ⁂ بێتووکی جیفەخواری و گورگین و بێوجوود/ لەم ئاو و خاکە زاهیر و باتین موکەدەرە (نالی ل ٤٢٠).

بێتەربیەت (ئان. ل)[بێ4 + تەربیەت] کەسێک کە تەربیەتێکی باشی نەبووبێ و خراپ بار هاتبێ، نەعاملاو، بێ ئەدەب. **~ بوون:** خراپ بار هاتن، نەعاملان. **~ کردن:** خراپ بارهێنانی منداڵ، خراپ عاملاندن.

بێتەربیەتیی (حم.)[بێتەربیەت + ئیی] کار و ئاکاری کەسی بێتەربیەت، نەعاملاویی. **~ کردن:** ئەنجام دانی کار و کردەوەیەک کە لە تەربیەت بە دووربێ.

بێــتــەڕەف (ئان. ل)[بێ4 + تەڕەف] بڕ: بێلایەن

بێتەڕەفـیی (حم.)[بێتـەڕەف + ئیی] بڕ: بێلایەنیی

بێتەکلیف (ئان. ل)[بێ4 + تەکلیف] حاڵی کەسێک کە داهاتوو و چارەنووسی دیاریی نەکــراوە. ~ **بوون:** عــەلاف بوون، چارەنووس و داهاتووی کـــار و مەسەلەیەک نەزانین.

بێتەکلیفیی (حم.)[بێتەکلیف + ئیی] بێتەکلیف بوون.

بێتەل (نا . ل)[بێ4 + تەل] بڕ: بێسیم

بێــتــەمـاح (ئان. ل)[بێ4 + تەمـاح] کـەسـێک کـە تەمـاحـی نەبێ. ~ **بوون:** تەماح نەبوون، قانع بوون.

بێتەماحیی (حم.)[بێتـەمـاح + ئیی] کار و کرداری کەسی بێتەماح.

بێجا (ئان. ل)[بێ4 + جا] بڕ: بێجێ

بێجگە (ئاک.)[پەھ: بێـهـەچ] جیا لە کـەسـێک یا شـتـێک، جگە، بەدەر. ∷ بێجگە لە من و تۆ، کێی دیکەش دێ؟

بێــجـەرگ (ئان. ل)[بێ4 + جـەرگ] کـەسـی ترسـەنۆک و بێـغـیـرەت.// بەجەرگ. ∷ ساحێب غیرەت بە پەلەن و دەڕۆن، بێجـەرگان چاریان بێ چارە/ ئی وا هەیە خۆی دەدزێتەوە، خۆی دەگرێ لە پەسـیـو و لە کـەنارە (لاس و خـەزاڵ ل ١٥١).

بێجەوهەر (ئان. ل)[بێ4 + جەوهەر] کـەسـێک کـە هـونەر و جـەوهـەری نەبێ، بێهونەر.

بێجێ (ئان. ل)[بێ4 + جێ] قسـە یا کـاری ناڕەوا کـە جێ نەگرێ، بێجـا.// بەجێ. ∷ دەربڕینی ئەو قـسـانـە لـە سەرڕاوە زۆر بێجێیە.

بێــچــارە (ئان. ل)[بێ4 + چارە] ١ـ حـاڵی کـەسی چارە لێبـڕاو و بێـعـیـلاج، چارەڕەش، بـەدبـەخت. ٢ـ بێـشـانـس و بەخت، هـەژار. ٣ـ مـرۆی بـەسـتـەزمـان و فەقیرۆکە. ~ **بوون:** ١ـ ناعیلاج بوون، چارە لێـبـڕان، بـەدبـەخت بـوون. ٢ـ لێـقـەومـان و هـەژار بوون. ~ **کـردن:** بەدبەخت کردن، چارەڕەش کردن.

بێـچـارەیی (حم.)[بێـچارە + یی] ١ـ بەدبەخـتـیی، چارەڕەشـیی. ٢ـ هـەژاریی، نەداریی.

بێچاووڕوو (ئان. ل)[بێ4 + چاو + و + ڕوو] کـەسـێک کـە چاکـەی لـە چاو دا

نەمێنێ، سپڵە، پێ نەزان، بێچاوەڕوو. **~ بوون:** چاکە لە چاو دا نەبوون، سپڵە بوون، بێچاوەڕوو بوون. **~ کردن:** سپڵە بار هێنانی منداڵ یا کەسێکی دیکە، بێچاوەڕوو کردن. ∷ ئەو منداڵەشت وەک خۆت بێچاووڕوو کردوە!

بێچاوەڕوو (ئان. ل)[بێ4 + چاو + ئە + روو] بڕ: بێچاووڕوو. **~ بوون:** بڕ: بێچاووڕوو بوون. **~ کردن:** بڕ: بێچاووڕوو کردن.

بێچکە (نا. ل)[بێچ؟ + کە][زا] قامک، ئەنگوست، بێچی2.

بێچوو (نا. ل)[بێچ (بەچ) + ئوو] منداڵی گیانلەبەر بە گشتی کە هەندێکیان ناوی تایبەتیان هەیە و ئەگەر ناویان نەبێ هەندێک جار دەگەڵ ناوی گیاندارەکە دێ، & وەچە، بەچە، بەچگە. ∷ بێچوو مراوی، بێچوو چۆلەکە، بێچوو ورچ.

بێچوولە (نا. ل)[بێچوو + لە] منداڵی چووکی گیاندار، ساوای گیاندار، بێچوو

بێچی^{1} (نا. ل)[بێچ (بەچ) + ئی][باک] ١ـ بێچووی ئاژەڵ، بەرخ و کاریلە. ٢ـ ئاولەمە.

بێچی^{2} (ئا.)[بێچ؟ + ئی][باک] ١ـ ئەنگوست، قامک، بێچکە، بیچک. ٢ـ قامکی پێ.

بێچیڤان (نا. ل)[بێچی1 + ڤان] بڕ: بەرخەلەوان

بێحاڵ (ئان. ل)[بێ4 + حاڵ] ١ـ کەسێک کە حاڵی باش نەبێ، نیوەنەخۆش، بێتاقەت. ٢ـ فەقیر، هەژار، بێحاڵ و ماڵ. **~ بوون:** حاڵ باش نەبوون، بێتاقەت بوون. **~ کردن:** بێتاقەت و بێحەوسەلە کردن.

بێحورمەت (ئان. ل)[بێ4 + حورمەت] کەسێک کە ڕێز و حورمەتی خەڵک نەگرێ. **~ بوون:** ڕێز و حورمەت نەگرتن.

بێحورمەتیی (حم.)[بێحورمەت + ئیی] سووکایەتی، بێڕێزیی. ∷ ئەوە زۆر بێحورمەتییە کە لەبەر میوانی هەڵنەستی. **~ پێکران:** سووکایەتی لە لایەن کەسێک یا کەسانێکەوە پێکران. **~ پێکردن:** سووکایەتی بە کەس یا کەسانێک کردن، ڕێز نەگرتن. **~ کردن:** ڕێز دانەنان، حورمەت نەگرتن.

بێحەد (ئاک. ل)[بێ4 + حەد] لە ڕادە بەرد، گەلێک زۆر، بێ ئەندازە، بێشۆ. ∷ شێرکۆ بێحەد کوڕی چاکە.

بێحەوسەلە (ئان. ل)[بێ4 + حەوسەلە] بێواز، وەڕەز، بێتاقەت. **~ بوون:** بێواز بوون، حەوسەلە بوون، بێتاقەت بوون. **~ کردن:** بێتاقەت کردن و بێواز کردنی کەسێک.

بێحەوسەلەیی (حم.)[بێحەوسەلە + یی] بێوازیی، بێتاقەتیی.

بێحەیا (ئان. ل)[بێ4 + حەیا] ١ـ ڕووهەڵماڵاو، بێشەرم. ٢ـ بەدفەڕ، شلووق. **~ بوون:** ١ـ بێشەرم و ڕووهەڵماڵاو بوون. ٢ـ بەدفەڕ بوون، شلووق بوون. **~ کردن:** بێشەرم بارهێنانی منداڵ و کەسێک.

بێحەیایەتی (حم.)[بێحەیا + ئایەتی] ١ـ بێشەرمی. ٢ـ بەدفەڕی، شلووقی، بێحەیایی. **~ کردن:** ١ـ بێشەرمی کردن. ٢ـ بەدفەڕی کردن، شلووقی کردن. & بێحەیایی کردن.

بێحەیایی (حم.)[بێحەیا + ئی] برِ: بێحەیایەتی. **~ کردن:** برِ: بێحەیایەتی کردن.

بێحیساب (ئان. ل)[بێ4 + حیساب] هیچ لە هیچ، پاک. ⁂ قەرزەکەم دایەوە ئێستا من و تۆ بێحیساب. **~ بوون:** پاک لە پاک بوون، پاک بوونەوەی حیساب دەگەڵ کەسێک، حیساب پاک بوون.

بێخ (نا.)[پەش: بێخ ـ فار: بیخ. ناو: بێخ ـ هەو: بێخ] ١ـ بن، ژێر. ٢ـ بنەڕەت، ریشە، ئەسڵ. ٣ـ دوایی، ئاکام.

بێخاوەن (ئان. ل)[بێ4 + خاوەن] حاڵی هەر شتێک کە هی کەس نەبێ، هەرچی کە خاوەنی نەبێ، بێخێو، بێخودان، بێساحێب. **~ بوون:** هەرچی و هەرشتێک کە خاوەنی نەبێ. **خۆ لێ ~ کردن:** وەخۆ نەگرتن و حاشا لە کەسێک یا شتێک کردن و خۆ بە خاوەنی دانەنان، خۆ لێ بێساحێب کردن. ⁂ کابرا وای خۆی لە منداڵانە بێخاوەن کردوە هەر دەڵێ بابی وانیش نیە.

بێخود (ئان. ل)[بێ4 + خود] ١ـ بێسوود، بێکەلک، بێهوودە، بێخۆ. ٢ـ لەخۆوە، بە بێویست.

بێخودا (ئان. ل)[بێ4 + خودا] ١ـ کەسێک کە خودای نەبێ، بێدین، بێ ئیمان، خودانەناس. ٢ـ زاڵم، زۆردار، دڵڕەق، بێبەزە.

بێخودان (ئان. ل)[بێ4 + خودان] بێخێو، بێخاوەن. ⁂ ئێستا هەزار و

چوارسەدماڵی خۆم و مامم سەرەوێرانە/ خانزادەخانی حەریرێ بێساحێبە و بێخودانە (مان ل ٨٦).

بێخوست (ئان. ل)[بێ4 + خوست] بێدەنگ و جووڵە، بێهەست، بێهەست و خوست.

بێخۆ (ئان. ل)[بێ4 + خۆ] بێسوود، بێخود، بێهوودە.

بێخەبەر (ئان. ل)[بێ4 + خەبەر] ١ـ بێ ئاگا، نائاگا. ٢ـ لەپڕ، لەنەکاو.

بێخەبەریی (حم.)[بێخەبەر + ئیی] خەبەردار نەبوون، بێ ئاگایی.

بێخەم (ئان. ل)[بێ4 + خەم] ١ـ کەسێک کە غەم و پەژارەی نەبێ. ٢ـ کەسێک کە گوێ نەداتە هیچ، بێخەیاڵ. & بێغەم. **~ بوون:** ١ـ پەژارە و خەم نەبوون. ٢ـ لە خەیاڵ و خەم بە دوور بوون، بێخەیاڵ بوون. **~ کردن:** کەسێک لە خەم و پەژارە خلاس کردن.

بێخەمیی (حم.)[بێخەم + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێخەم، بێخەیاڵیی.

بێخەوش (ئان. ل)[بێ4 + خەوش] بێعەیب، بێکەموکووڕیی، پاک و بێگەر، بێغەوش.

بێخەوشیی (حم.)[بێخەوش + ئیی] بێگەردیی، پاکیی، خاوێنیی، بێکەمایەسیی، بێغەوشیی.

بێخەیاڵ (ئان. ل)[بێ4 + خەیاڵ] کەسێک کە گوێ نەداتە هیچ و هیچی لا گرینگ نەبێ، بێخەم. **~ بوون:** گرینگایەتی نەدان بە هیچ، گوێ نەدانە هیچ.

بێخەیاڵیی (حم.)[بێخەیاڵ + ئیی] چلۆنایەتی و کردەوەی کەسی بێخەیاڵ، بێغەمیی. **خۆلە ~ دان:** غەم نە خواردن و بە تەواوەتی بێخەیاڵ بوون.

بێخێر (ئان. ل)[بێ4 + خێر] کەسێک کە خێر و قازانج و چاکەی بۆ کەس نەبێ.

بێخێو (ئان. ل)[بێ4 + خێو] کەس یا گیانداری بێخاوەن.

بێداد (ئان. ل)[بێ + داد] ١ـ زوڵم، زۆریی. ٢ـ هاوار، سکاڵا، شکایەت. ። یاگێوتەر نییەن داد وێم کەروون/ جە دەس تۆ بێداد وە لای کێ بەروون (مەولەوی ل ٣٣). ٣ ـ زیاد لە ئەندازە، زۆرزۆر. ። ئەوە پارەیەکی بێداد زۆرە. **~ کردن:** ١ـ زوڵم کردن. ٢ـ هاوار کردن.

بێدار (ئان.)[هەخ: ویغراد] ١ـ بەئاگا، وەخەبەر، نەخەوتوو. ٢ـ ئاگادار، وریا، تێگەیشتوو. ~ **بوون:** وەخەبەر هاتن، وە ئاگا هاتن، بە ئاگا بوون. ~ **کردن:** وەخەبەر هێنان، لە خەو هەستاندن.

بێداریی (حم.)[بێدار + ئی] ١ـ بەخەبەریی. ٢ـ وریایی، ئاگاداریی.

بێددان (ئان. ل)[بێ4 + ددان] ١ـ کەسێک کە ددانی دە زاری دا نەبێ یا نەمابێ. ٢ـ کەسی کەم ددان بۆ تەوس و گاڵتە.

بێدەر^{1} (ئان. ل)[بێ4 + دەر] بێپەنا، بێکەس.

بێدەر^{2} (نا.)[عەر: بیدر] خرمان، جێخوون، جۆخین، بێندەر.

بێدەرد (ئان. ل)[بێ4 + دەرد] ١ـ کەسێک کە ئێش و دەردی نەبێ. ٢ـ کەسێک کە ناخۆشی و مەینەت و بەدبەختی نەبێ، بێوەی.

بێدەرەتان (ئان. ل)[بێ4 + دەرەتان] کەسێک کە ڕێگای هیوا و نەجاتی لێبڕاوە، چارە لێبڕاو.

بێدەست (ئان. ل)[بێ4 + دەست] ١ـ کەسێک کە دەستی بڕابێ. ٢ـ بێدەستەڵات، داماو، ناتوان، بێچارە.

بێدەست و پێ (ئان. ل)[بێ4 + دەست + و + پێ] ١ـ کەسێک کە دەست و پێی نەبێ. ٢ـ (مجـ.) کەسێک کە هیچ کارێکی لە دەست نەیە، خوێڕی. & بێ پاوپەل. ~ **بوون:** هیچ کارێک لە دەست نەهاتن، هیچ پێ ئەنجام نەدران، خوێڕی بوون، بێ پاوپەل بوون.

بێدەستەڵات (ئان. ل)[بێ4 + دەستەڵات] ١ـ کەسێک کە لە ئاست کار و مەسەلە یا کەسێک هێز و توانایی مادی و مەعنەوی نەبێ، بێدەست. ⁘ لە ئاست ژنەکەی بێدەستەڵاتە. ٢ـ هەژار، فەقیر، دەستکورت. ~ **بوون**: ١ـ خاوەن دەستەڵات و هێز نەبوون. ٢ـ هەژار و دەستکورت بوون. ~ **کردن:** لە دەستەڵات خستن.

بێدەستەڵاتیی (حم.)[بێدەستەڵات + ئیی] چلۆنایەتی بێدەستەڵات، بێدەستەڵات بوون، توانایی نەبوون، بێهێزیی، بێدەستیی.

بێدەستیی (حم.)[بێدەست + ئیی] بڕ: بێدەستەڵاتی. ⁘ سەراپامی بەر ئەشکەنجەی عوقووبەت گرتوە دەوران/ لەبەر بێدەستییە واتێدەگەن خەڵقی کە

بێچارەم (مەحوی ل ٢٢٩).

بێدەمار (ئان. ل)[بێ4 + دەمار] ١ـ خۆ بە زل نەزان، بێدەعێ. ٢ـ بێغیرەت، بێڕەگ

بێدەنگ (ئان. ل)[بێ4 + دەنگ] ١ـ کەسێک کە زۆر خۆ لە قسە کردن هەڵناقوتێنێ. ٢ـ ئارام، کپ، بێهات و هاوار. ٣ـ دڵ بە غەم، مات، خەمناک. ٤ـ کەسی کەم قسە و فەقیرۆکە. **~ بوون:** ١ـ ئارام بوونی وڵات. ٢ـ مات بوون، خەمناک بوون. ٣ـ دەست لە قسە هەڵگرتن، تەواو کردن و بڕینەوەی قسە. ٤ـ کپ بوون، بێهات و هەرا بوون. **~ کردن:** لە دەنگ خستن، ئارام کردن.

بێدەنگیی (حم.)[بێدەنگ + ئیی] ١ـ هات و هاوار و دەنگ نەبوون، ئارامیی، ئەهوەنیی. ٢ـ خەمناکیی، ماتیی.

بێدین (ئان. ل)[بێ4 + دین] کەسێک کە بڕوای بە دین نەبێ، ، بێ ئیمان، کافر. **~ بوون:** ١ـ خاوەن ئیمان نەبوون ٢ـ کافر بوون، لە دین چوونەدەر. **~ کردن:** کافر کردن، لە دین بردنە دەر.

بێدینیی (حم.)[بێدین + ئیی] ئیمان و دین نەبوون، بێ ئیمانیی، کافریی.

بێر^{1} (نا.)[؟] ١ـ کاری کۆ کردنەوەی ئاژەڵ بۆ دۆشین، بێرە، بێری. ٢ـ بڕ: بەردەبێر. **لە ~ دان:** کۆ کردنەوەی و ئامادە کردنی ئاژەڵ بۆ دۆشین.

بێر^{2} (نا.)[باک] بڕ: بێڵ

بێرا (نا.)[سۆر] بڕ: بێڵا. ∷ سینگ مافوورەی خۆرەسان هینام لە لای بەغدایێ/ رۆژێ یارم میوان بی رایبێخەم لە بێرایێ (فۆلکلۆر ل ٢٥).

بێرک^{1} (نا. ل)[بێر2 + ک][باک] ١ـ بێڵچە، خاکەنداز. ٢ـ ئێسکی شان.

بێرک^{2} (نا.)[بڕ: بەریک][باک] گیرفان

بێرکەر (نا. ل)[بێر1 + کەر] بڕ: بێری

بێروون (نا.) بڕ: بیابان

بێرە (نا.) بڕ: بێر1/١.

بێرەدۆش (نا. ل)[بێر1 + ئە + دۆش] ١ـ مەڕدۆش، بێری. ٢ـ دەفری شیر تێدا دۆشین.

بێری (نا. ل)[بێر1 + ئی] ١ـ ژن یا کچێک کە ئاژەڵ دەدۆشێ، بێریڤان، بێرکەر، بێرەدۆش، بێریوانە. ٢ـ [باک]

شوێنی مەڕ دۆشین، بێر. ٣ـ ناوە بۆ مێینە.

بێریڤان (نا. ل)[بێری + ڤان][باک] بڕ: بێری

بێریک (نا.)[بڕ: بەریک][باک] گیرفان

بێریوانە (نا. ل)[بێری + وان + ئە][زا] بڕ: بێری

بێڕوحم (ئان. ل)[بێ4 + ڕوحم] کەسێک کە ڕوحم و بەزەیی دە دڵ دانەبێ، دڵڕەق، بێڕەحم، بێبەزە.

بێڕوحمیی (حم.)[بێڕوحم + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێڕوحم، دڵڕەقیی، بێبەزەیی، بێڕەحمیی.

بێڕۆح (ئان. ل)[بێ4 + ڕۆح] بڕ: بێگیان

بێڕووح (ئان. ل)[بێ4 + ڕووح] بڕ: بێگیان

بێڕەحم (ئان. ل)[بێ4 + ڕەحم] بڕ: بێڕوحم

بێڕەحمیی (حم.)[بێڕەحم + ئیی] بڕ: بێڕوحمیی

بێڕەزا (ئان. ل)[بێ4 + ڕەزا] ١ـ بێڕەحم، بێبەزە، دڵڕەق. ٢ـ خوێنتاڵ، ڕەزاگران، ڕەزاقورس، گۆشتتاڵ. **~ بوون:** ١ـ دڵڕەق بوون، زاڵم بوون. ٢ـ خوێنتاڵ بوون. **خۆ ~ کردن:** خۆ ناحەز کردن و خۆ لەبەرچاوان خستن، خۆ خوێنتاڵ و ئێسک گران کردن.

بێڕەگ (ئان. ل)[بێ4 + ڕەگ] کەسێک کە نامووسی زۆر لا گرینگ نیە، بێدەمار، بێغیرەت.

بێڕەنگ (ئان. ل)[بێ4 + ڕەنگ] ١ـ حاڵی هەر شتێکی کە ڕەنگی نەبێ. ٢ـ ڕەنگ پەڕاو.

بێڕەنگیی (حم.)[بێڕەنگ + ئی] ١ـ چلۆنایەتی شتی بێڕەنگ. ٢ـ ڕەنگ پەڕاویی.

بێز^{1} (نا.)[باک: بێز ـ ناو: بێز، قێز ـ باش: قێز، بێز ـ هەو: بێزی، قیزی ـ زا: بێز] حاڵەتێکە لە مرۆڤ و هەندێک گیانلەبەر دا کە بە دیتن و بۆن کردن و خواردنی هەندێک خواردەمەنی و شتی دیکە دڵی تێکدەچێ. **~ کردن:** دڵ تێکچوون و دڵ شێوان لە شتێک یا کەسێک. **~ لێبوونەوە:** بێمەیلی و دڵ شێوان لە خواردنی شتێک یا لە دیتنی ئەو شتە یا کەسێک، بێز لێهەستان، بێز

لێهاتن، بێز لێکردن. ~ **لێکردن:** بێز لێهاتن، بێز کردن. ~ **لێهاتن:** برِ: بێز لێبوونەوە. ~ **لێهەستان:** برِ: بێز لێبوونەوە. ~ **هاتن:** بێز کردن، بێز لێهاتن. ∷ بێزم نایە گۆشتی کەروێشکی بخۆم. ~ **هەستان:** دڵ شێوان و بێز لێبوونە لە شتێک، بێز هەڵستان. ~ **هەستاندن:** بوونە هۆی بێز هەستانی کەسێک، بێز هەڵستاندن.. ∷ هێند بە پیسی نانی دەخۆی بێزی پیاو هەڵدەستێنی. ~ **هەڵستان:** برِ: بێز هەستان. ~ **هەڵستاندن:** برِ: بێز هەستاندن.

بێز^2 (نا.)[؟] رەنگ. ∷ بێزی ئەم قاڵییە لە بێزی ئەو قاڵیەیە.

بێزات (ئان. ل)[بێ4 + زات] کەسێک کە زات و ورەی نەبێ، ترسەنۆک.

بێزار (ئان. ل)[بێ4 + زار] ١ـ حاڵی کەسێک کە لە کار و کردەوەیەک زۆر ماندوە، وەرِەز، جارِز. ٢ـ حاڵی کەسێک کە لە دیتن یا کاری کەسێک حاڵی تێکچێ. ~ **بوون:** ١ـ وەرِەز بوون، جارِز بوون. ٢ـ رق هەستان، حاڵ تێکچوون. ~ **کردن:** ١ـ جارِز کردن. ٢ـ حاڵ تێک دان.

بێزاریی (حم.)[بێزار + ئیی] ١ـ بێمەیلیی. ٢ـ توورەیی.

بێزان (چا. ل)[لە: بێز1] لەبەر چاو کەوتن، بێز لێکردن، لێ بێزار بوون، بێزران، بێزیای. ∷ گۆتمێ بێنە ماچت کەم خۆی هاوێشتمەی ئامێزێ/ لەبەر ئەو کیژە جوانە دنیام لەبەر دەبێزێ (فۆلکلۆر ل ٦٠)

بێزران (چا. ل) برِ: بێزان

بێزراو (نا. مف.)[لە: بێزران] لەبەرچاو کەوتوو، ناخۆشەویست. ∷ ئەمن پێم خۆش نیە ئاودەنگی قەل بم / ئەمن پێم خۆش نیە بێزراوی گەل بم (تاریک و روون ل ١١٤).

بێزگ (نا. ل)[بێز1 + گ][باش ـ ئەر] برِ: بێزوو

بێزگەوان (ئان. ل)[بێزگ + ئە + وان][ئەر] برِ: بێزووکەر

بێزمان (ئان. ل)[بێ4 + زمان] ١ـ کەسێک کە نەتوانی قسە بکا، لاڵ. ٢ـ بەستەزمان، فەقیرحاڵ، فەقیرۆکر.

بێزوو (نا. ل)[بێز1 + ئوو][باک: بێزوو ـ ناو: بێزوو، بێزگ، بێزی ـ باش: بێزگ] ئارەزوو و مەیلی ژنی زگپرِ بۆ

هەندێک خواردن، مەگیرانی، نەوریانی، مەورانی، مژن. **~ کردن:** ئارەزوو کردن و ئیشتیا کردنی ژنی زگپڕ بۆ خواردەمەنی، مەگیرانی کردن. ⁂ چیه دنیا، ژنێکه هەر شەوێ سکپڕ بە سەد فیتنه / سبەینێ زوو بە خوێنی جەرگی ئەهلی دڵ دەکا بێزوو (مەحوی ل ٢٥٥).

بێزووکەر (؟)[بێزوو + کەر] ژنێک که مەگیرانی دەکا، مەگیرانی کەر.

بێزەحمەت (ئاک. ل)[بێ4 + زەحمەت] ١ـ بێکوێرەوەری و رەنج، هاسان. ⁂ هەروا سووک و سانا و بێزەحمەت کارێکی باشی دەست خست. ٢ـ (شر.) زەحمەت نەبێ!، تکایه! ⁂ بێزەحمەت کوتێکم نان دەیه!

بێزەروو (گیا.)[؟] گیایەکی تیژ و توندە، لە ئاو دا سەوز ئەبێ، گەڵاکانی وەکوو گەڵای کەرەوزە، ساقی ئەستوور و ناسک و پڕاوە، خواردنی باشترین شته بۆ فرێدانی لمی گورچیله، کووزەڵه (کشت و کاڵ ب ١ ل ٥٣).

تێبینی: هەژار ئەم وشەی بە شێوەی بێزەرۆ نووسیوە (بڕ: هەنبانه ب ١ ل ٩١) و خاڵیش بە شێوەی بێزەڕوو (بڕ: خاڵ ب ١ ل ١٨٥).

بێزی (نا. ل)[بێز1 + ئی] ١ـ [سۆر] بڕ: بێزوو. ٢ـ (نا.)[هەو] بڕ: بێز1

بێژ^{1} (ر.)[لە: بێژتن1] ١ـ بە هەندێک ناو کە پێوەندییان بە ئاوازەوەوە هەیه دەلکێ و ناوی فاعلی ساز دەکابە مانای خوێن. ⁂ گۆرانی بێژ، قامبێژ، بەیت بێژ، دەنگبێژ. ٢ـ بە مانای وێژەر، وێژ. ⁂ هەتڵەبێژ

بێژ^{2} (ر.)[لە: بێژتن2] بە ناوەوە دەلکێ و دەکەوێ و مانای دابێژەر دەدا. ⁂ ئاردەبێژ، ئاڵەبێژ

بێژ^{3} (نا.)[زا] بڕ: باج

بێژان^{1} (گیا.)[ناو: بێژان، بێژانە، بۆژانە] گیایەکی خۆڕسکه، بونێکی توندی هەیه، گوڵەکانی زەرد و ورد و بە کۆمەڵە.

بێژان^{2} (چا. م) بڕ: بێژتن

بێژانن (چا. م) بڕ: بێژتن2

بێژانه (گیا.) بڕ: بێژان1

بێژانەوە (چا. م) بڕ: بێژتن2

بێژتن^{1} (چا. م)[ئەو: ڤەچ، ڤەک، ڤەش ـ سان: ڤەج ـ پەهـ: ڤاچییتەن. باک: بێژتن ـ ناو: بێژتن ـ هەو: واتەی ـ زا: ڤاجەییش، ڤاجیاییش] چاوگی ئێستا و

داهاتووی کوتن، قسە کردن، ئاخاوتن، کوتن. ⁘ ئێژم، دبێژن، بێژە!

تێبینی: کوتن دوو چاوگی هەیە (وەک هێشتن و هێلان). یەک چاوگی رابوردوو کە بە کوتن دەردەبڕدرێ (کوتم، پێیکوت، کوتبوویان ..) دووهەم چاوگی ئێستا و داهاتوو کە لە هەندێک زاراوە و ناوچە بە چاوگێکی وەک (ڵێین) دەردەبڕدرێ وەک: (دەڵێم، بڵێ، ...) و لە هەندێک ناوچە و شوێنی دیکە بە بێژتن (بێژە، ئێژێ، ...). بێژتن وەک چاوگ بە گشتی دەکار ناکرێ بەڵام کۆمەڵە وشەیەکی زۆر لەم چاوگە کەوتوون وەک: وێژەر، وشە، واژە، واتە، واتا، راوێژ، لاوژە، لاوک، هەوا، ئاواز،...

بێژتن^{2} (چا. م)[ئەو: ڤەئێک ـ پەه: ڤێختەن. باک: بێژتن ـ ناو: بێژتن، بێژان، بێژانن، بێژانەوە ـ باش: بێژانن] جیا کردنەوەی دوو شتی ورد و درشت بە بێژینگ لە یەکتر، لە هێڵەگ دان، دابێژتن. ⁘ نووری چاوم! چاوەکەم بێ نوورە بێ تۆ، زەرڕەیی/ خاکی دەرگاکەت ببێژم بیکەمە کوحلی بەسەر (نالی ل ٢٠٢).

بێژک (نا.)[باک] بڕ: بژ1

بێژمار (ئان. ل، ئاک. ل)[بێ4 + ژمار] ئەوندە زۆر کە لە بژاردن نەیە، لە رادە بەدەر، بێبژار/٢، بێ ئەژمار، بێڕادە.

بێژنگ (نا. ل)[بێژ2 + نگ] بڕ: بێژینگ

بێژوو (ئان. ل)[بێ4 + ژوو (ژەک)] بڕ: بێژەک

بێژەک (ئان. ل)[بێ4 + ژەک] مەڕ و بزنێک کە دوای زان شیریان وشک دەبێ یا لە کەمێ دەدا، بێژوو، ئەبرەش، بێشیر.

بێژینگ (نا. ل)[بێژ2 + ئینگ][باک: بێژنگ ـ ناو: بێژنگ، بێژینگ ـ باش: بێژنگ] دەفرێکی خڕی هەندێک قووڵە، بە قەرا دەفەیەک دەبێ، بنەکەی تۆڕی سیمی کون کونی تێگراوە، دەورووبەری دارە کە بە خەرکەمان خواری دەکەنەوە، بۆ دابێژتن کەلکی لێوەردەگرن. بێژینگ لە پەیوەندی دەگەڵ ئەو شتەی کە پێی دا دەبێژن گەورە و چووک و کونی ورد و درشتی هەیە، (هێڵەگ، داشگیر، باڵەکەو، سەرەد).

بێژینگ فرۆش (نا. فا)[بێژینگ + فرۆش] ١ـ کەسێک کە بێژینگ ساز دەکا

و دەیفرۆشێ. ٢ـ (کنـ.) مرۆڤی بێشەرم و بێحەیا.

بێژینگ فرۆشیی (حم.) ١ـ کار و پیشەی کەسی بێژینگ فرۆش. ٢ـ (کنـ.) بێشەرمیی، بێحەیایی.

بێساحێب (ئان. ل)[بێ4 + ساحێب] بڕ: بێخاوەن. **خۆ لێ ~ کردن:** بڕ: خۆ لێ بێخاوەن کردن.

بێسان (نا. ل)[بێ + سان][ئەر] بڕ: بێستان

بێسانەوان (نا. ل، ئان. ل)[بێسان + ئە + وان][ئەر] بڕ: بێستانەوان

بێستان (نا. ل)[بێ + ستان][پەھ: بۆستان، بۆییستان. باک: بیستان، بۆستان ـ ناو: بێستان، بێسان ـ باش: بێسان] پارچەی زەوییەکی تایبەت بۆ سەوزی و تەڕەبار و میوەی بڕکەیی، پارێز. || **بێستانی چۆمی:** بێستانێک کە لە بەستێنی چۆم کرابێ، بێستانی خیزی، چواربێستان. **بێستانی خیزی:** بڕ: بێستانی چۆمی

تێبینی: بێ شکلێکی دیکەی بێن و بۆنە. زوو بێستان پتر بۆ گوڵ و گیای بۆندار تەرخان دەکردرا و بێستان مەبەست لە جێی بە بۆن بوو لە دوایی ئەم ناوە درا بە هەر پارچە زەوییەک کە شتی بۆندار و سەوزی تێدا بچێندرێ.

بێستانچی (نا. ل)[بێستان + چی] بڕ: بێستانەوان

بێستانەوان (نا. ل، ئان. ل)[بێستان + ئە + وان][پەھ: بۆستانپان] کەسێک کە بێستان رەغەمەڵ دێنێ و ئاگای لە بێستانە و پێیڕادەگا، بێسانەوان، بێستانچی.

بێستانەوانی (حم.) کار و پیشەی بێستانەوان.

بێسفەت (ئان. ل)[بێ4 + سفەت] کەسێک کە چاکەی دە چاو دانەمێنێ، سپڵە، پێنەزان. **~ بوون:** سپڵەبوون.

بێسووچ (ئان. ل)[بێ4 + سووچ] بێتاوان، بێخەتا، بێگوناھ. ∷ کابرایان بێسووچ و بێتاوان گرتوە و دە زیندانیان کردوە. **~ بوون:** بێتاوان بوون، بێگوناھ بوون.

بێسەروبن (ئان. ل)[بێ4 + سەر + و + بن] قسە و کردەوەیەک کە روون و شیاوی تێگەیشتن نەبێ، سەر و بن نادیار، تێکەڵ پێکەڵ. **~ بوون:** روون نەبوونی قسە و کردەوەیەک. ∷ ئەمن هەر تێتنەگەیشتم دەڵێی چی، قسەکانت

زۆر بێسەروبنن! کارەکانت هەموو بێسەروبنن.

بێسەروپا (ئان. ل)[بێ4 + سەر + و + پا] حاڵی مرۆڤی خوێڕی و لات و لووت، هیچ و پووچ و بێکارە، مرۆڤی بێنرخ و بێکەسایەتی، بێسەر و پێ.

بێسەروپێ (ئان. ل)[بێ4 + سەر + و + پێ] بڕ: بێسەروپا

بێسەروشوێن (ئان. ل)[بێ4 + سەر + و + شوێن] ون، نادیار، کەسی بێسوراغ. ~ **چوون:** ون بوون و کەس بە سواغی کەسێک نەزانین، شرت و گوم بوون.

بێسەرەوبەرە (ئان. ل) [بێ4 + سەر + ئە + بەر3 + ئە] حاڵی شوێن، جێگا یا کۆمەڵێک کە لە سەر باری ئاسایی و یاسایی نەبێ و ئاڵۆز و تێکەڵ پێکەڵ بێ، کەس لە کەس، بێقانوون.

بێسەواد (ئان. ل)[بێ4 + سەواد] ١ـ کەسێک کە نەتوانێ بنووسێ و بخوێنێتەوە، نەخوێندەوار، ئوممی. ٢ـ نەزان، کەسێک کە لە عیلم و زانست نەگا.

بێسەوادیی (حم.)[بێسەواد + ئیی] حاڵ و چلۆنایەتی کەسی بێسەواد، نەخوێندەواریی.

بێسیم (نا. ل)[بێ4 + سیم] دەزگایەکە کە شەپۆلی دەنگ بە بێ پەیوەندی سیم لە شوێنێکی دیکەوە وەردەگرێ و دەینێرێ، بێتەل، لاسلکی، تەلسز.

بێش (ژ.)[تور: beş] پێنج، پەنج لە یاری تەختەنەرد دا. ⁂ شەش و بێش.

بێشعوور (ئان. ل)[بێ4 + شعوور] کەسێک کە ئەقڵ و شعووری نەبێ، نەزان، بێ ئاقڵ، نەفام، گەوج.

بێشعووریی (حم.)[بێشعوور + ئی] بێ ئاقڵێتی، نەزانیی، نەفامیی.

بێشک^{1} (ئاک. ل)[بێ4 + شک] بێگومان، یەقین.

بێشک^{2} (نا.) بڕ: بێشکە

بێشکە (نا.)[تور: beşik] لانک، لانکە، بێشک، بێشیگە. [بڕ: لانک]

بێشۆ (ئاک. ل)[بێ4 + شۆ2] لە رادە بەدەر، گەلێک زۆر، بێحەد. ⁂ واوەیلام بێحەد، زاریم بێشۆمەن/ جە لای تۆ فەریاد جە دەس تۆمەن (مەولەوی ل ٣٣).

بێشوو (ئان. ل)[بێ4 + شوو1] ژنێک کە مێردی نەبێ، بێوەژن، بێمێرد.

بێشە (نا.)[ئەو: ڤەرێشە ـ سان: ڤرکشە ـ سوغ: ڤییشاک ـ پەه: ڤییشەک. باک: بیشی ـ ناو: مێشە، بێشە ـ هەو: بێشە، وێشە ـ زا: مێشە] دارستانی خۆڕسکی چووک.

بێشەرم (ئان. ل)[بێ4 + شەرم] کەسێک کە شەرم لە کەس ناکا، رووهەڵماڵاو، بێحەیا. ~**بوون:** شەرم نەبوون، بێحەیا بوون.

بێشەرمیی (حم.)[بێشەرم + ئی] کار و کردەوەی کەسی بێشەرم، بێحەیایی. ~ **کردن:** بێحەیایەتی کردن.

بێشەریک (ئان. ل)[بێ4 + شەریک] ١ـ کەسێک کە مەعاملە و کار و مەسەلەیەک دا شەریکی نەبێ. ٢ـ بێهاوتا، تاک و تەنیا. ٣ـ (مجـ.) خودا.

بێشەریکیی (حم.)[بێشەریک + ئیی] بێشەریک بوون، بێهاوتایی، تاک و تەنیایی.

بێشەڕەف (ئان. ل)[بێ4 + شەڕەف] ١ـ کەسێک کە نامووس و شەڕەف لای گرینگ نەبێ. ٢ـ پەست، رەزیل، ناپیاو. ~ **بوون:** ١ـ بێناموووس بوون. ٢ـ رەزیل و ناپیاو بوون.

بێشەڕەفیی (حم.)[بێشەڕەف + ئی] ١ـ بێناموسیی، بێغیرەتیی. ٢ـ رەزیلیی، ناپیاوەتی.

بێشەڵان (نا. ل)[بێشە + ڵان] مێشەی گەورە و چڕ و پڕ، مێشەڵان.

بێ شەما (نا.)[؟] جۆرێک تووتنی باش و بۆن خۆشە، بێ شەمە.

بێ شەمە (نا.) بڕ: بێ شەما

بێشیر (ئان. ل)[بێ4 + شیر] ئاژەڵ و ماڵاتێک شیری ویشک کردبێ یا شیری زۆر کەم بێ، بێژەک، ئەبرەش.

بێشیگە (نا.)[زا] بڕ: بێشکە

بێعار (ئان. ل)[بێ4 + عار] ١ـ کەسێک کە عەیب و شوورەیی لا گرینگ نەبێ. ⁂ بێعاران، تێیان بکوتن بە داران / هەر دەچنەوە جێی جاران (امثال و حکم ل ٧٦). ٢ـ کەسی دم هەراش و دڕ و بێشەرم. ٣ـ منداڵی هار و هاج و بەدفەڕ. ~**بوون:** ١ـ پێ عەیب نەبوونی کار و کردەوەیەک، بێشەرم بوون. ٢ـ بەدفەڕ بوون، هار و هاج بوون. ~ **کردن:** بەدفەڕ بار هێنانی منداڵ یا کەسێکی دیکە.

بێعاریی (حم.)[بێعار + ئیی] ١ـ بێشەرمیی. ٢ـ بەدفەڕیی، شلووقیی.

بێـغــەم (ئان. ل)[بـێ٤ + غــەم] برِ: بێخەم

بێغەوش (ئان. ل)[بێ4 + غەوش] برِ: بێخەوش

بێـغـەوشـیی (حم.)[بێـغـەوش + ئیی] برِ: بێخەوشیی.

بێــفــایدە (ئان. ل)[بێ4 + فــایدە] بێـسـوود، بێکەلک. ⁓ **بوون:** بێـسـوود بوون، بێکەلک بوون، فایدە نەبوون.

بێـفرِوفـێڵ (ئان. ل)[بێ4 + فرِ + و فێڵ] کەسێک کە فـێڵ و تەڵەکەی دە بن سەر دانەبێ و دەگەڵ خـەڵک سادە و پاک و راسـت بـێ. ⁓ **بـوون:** روورِاسـت و سادە و پاک بوون، فێڵ نەکردن.

بێــفــەزیحــەتیی (حم.)[بێ4 + فـەزیحـەت + ئیی] هـەتک، سـووکـایەتی، رسوایی. ⁓ **پێکردن:** ئابرِووی کەسێک بـردن، ســـووکـــایـەتی پێـکـردن، هـەتک پێکردن.

بێـفـیکر (ئان. ل)[بێ4 + فـیکر] ١ـ بێهۆش، بێ ئاقڵ، بێ ئاوەز. ٢ـ بێخەیاڵ، بێغەم.

بێڤل (ئا.)[باک] برِ: بیڤل

بێقسەیی (حم.)[بێ4 + قسـە + ئی] بێگوێی. ⁓ **کردن:** لە قسـە دەر چوون، بە قـــســە نـەکـردن. ፨ ئەوەی پێـت دەڵێم وابکە بێقسەیی مەکە!

بێــقـــەدر (ئان. ل)[بێ4 + قــەدر] کەسێک یا شتێک کە رێز و نرخی نەبێ، سووک، بێرِێز، بێنرخ. ፨ کابرایەکی زۆر بێـقـەدرە! ⁓ **بوون:** رێز لێنەگـیران، بە سووک چاو لێکران.

بێقەدریی (حم.)[بێقـەدر + ئیی] حاڵ و چلۆنایەتی شـت یا کـەسی بێـقــەدر و سووک، بێرِێزیی.

بێـقـەرار (ئان. ل)[بـێ4 + قـەرار] بێ ئارام، ئارام لێبرِاو، نائارام، نەحـەجماو. ⁓ **بوون:** حــەجـمـین لێــبــرِان، ئارام لێـهـەڵگیـران، نائارام بوون. ⁓ **کردن:** حەجمین لێهەڵگرتن، ئارام لێبرِین.

بێـقـەراریی (حم.)[بێـقـەرار + ئیی] نائارامیی، نەحەجمین، ئارام لێبرِاویی.

بێقەوارە (ئان. ل)[بێ4 + قەوارە] ١ـ حــاڵی کــەســێکی کــە بەژن و باڵا و ئەندامـێکی نارێک و پێکی هـەیە. ٢ـ هـەر شتێکی نارێک و پێک. ፨ ماڵی بێقەوارە، گوڵدانی بێقـەوارە. ⁓ **بوون:** ١ـ نارێک و پێـک بـوونـی بەژن و باڵا. ٢ـ نـارێک و پێک بوون.

بێقیمەت (ئان. ل)[بێ4 + قیمەت] ١- بێنرخ، خۆڕایی. ٢- (کنـ.) مرۆڤی هیچ و پووچ، خوێڕی. ٣- زۆر گرانبایی وەها کە قیمەتی دیاریی نەکرێ. ⁘ پاکی گوارەی گوێی زێڕی بێقیمەتە، قیمەتی لە خەزێنەی کەس دانییە (لاس و خەزاڵ ل ٧٦). ~ **بوون:** ١- بێنرخ بوون، هیچ و پووچ بوون. ٢- زۆر بە قیمەت بوون، لە قیمەت نەهاتن.

بێکار (ئان. ل)[بێ4 + کار] ١- کەسێک کە ئیش و کاری نەبێ. ٢- بڕ: بێکارە. ٣- [باک] بێژن، سەڵت. ~ **بوون:** ١- بێ ئیش بوون، پشوو دان. ٢- لە کار دەرکراو. ~ **کردن:** لە کار و ئیش دەرکردن.

بێکارە (ئان. ل. ـ نا. ل)[بێ4 + کارە] ١- کەسێک کە بێکاروبار دەخولێتەوە و مەیلی لە کار کردن نیە، بێکار/٢، لەشگران، تەوەزەل. ٢- شتێکی کە بە کەلک نەیە و دە کار نەکردرێ.

بێکاریی (حم.)[بێکار + ئیی] ١- ئاکامی بێکار بوون، کار نەبوون. ٢- تەحتیلیی، پشوو.

بێکەس (ئان. ل)[بێ4 + کەس] کەسێک کە خزم و دۆست و بنەماڵەی نەبێ، کەسی بێپشت و بێپەنا. ~ **بوون:** هیچکەس نەبوون، بێ خزم و بنەماڵە بوون، پشت و پەنا نەبوون. ~ **مانەوە:** کەس و کار لە کیس دان و تەنیا مانەوە.

بێکەلک (ئان. ل)[بێ4 + کەلک] [موک] حاڵی کەس یا شتێک کە کەلکی نەبێ، بێفایدە، بێسوود، بێکەڵک. ~ **بوون:** بێفایدە بوون، بێسوود بوون.

بێکەڵک (ئان. ل)[بێ4 + کەڵک] بڕ: بێکەلک.

بێکەیف (ئان. ل)[بێ4 + کەیف] کەسێک کە لە سەر کەیف نیە و کەیفی ساز نیە، پەشێو، خەمین. ~ **بوون:** پەشێو بوون، کەیفساز نەبوون.

بێگار (نا.)[پەه: بێکار] کاری زۆری و خۆڕایی رەعیەت بۆ ئاغا و ئەرباب، سوخرە، بێگاری. ~ **پێکردن:** ١- کاری زۆری و خۆڕایی ئەنجام دان. ٢- ئەزیەت کردن و تووشی کار کردنی کەسێک، کاری نابەدڵ پێ ئەنجام دان. & بێگاری پێکردن

بێگارچی (ئان. ل)[بێگار + چی] کەسێک کە بێگاری دەکا، کەسی بە سوخرە گیراو.

بێگاریی (حم.)[بێگار + ئی] برِ: بێگار. ~ **پێکردن:** برِ: بێگار پێکردن.

بێگانە (ئان . ل ـ نا. ل)[پەه: بێگانەک، بێگانییک. باک: بیانی ـ ناو: بێگانە ـ هەو: بێگانە] ١ـ کەسێک ئاشنایەتیت دەگەڵ نەبێ، غەریبە، نەناس. ٢ـ کەسی خەڵکی هەندەران، لاوەکی، هەندەرانی.

بێگانەپەرست (ئان. فا)[بێگانە + پەرست] ١ـ کەسێک کە بێگانەی پێ لە خزم و کەس و کار و ئاشنا باشترە. ٢ـ کەسێک کە پێوەندی دەگەڵ بێگانە هەیە و بە قازانجی ئەوان و بە دژی هاونیشتمانەکانی دەجووڵێتەوە. ~ **بوون:** ١ـ بێگانە خۆش ویستن. ٢ـ پێوەندی دەگەڵ بێگانە هەبوون.

بێگانەپەرستیی (حم.)[بێگانەپەرست + ئیی] کاری بێگانەپەرست. ~ **کردن:** بێگانە خۆش ویستن. ⁂ سەد ساڵ بکەی بێگانەپەرستی/ ئاخری هەر دێنی نوشستی (پەند)

بێگوێ (ئان. ل)[بێ4 + گوێ] کەسێک کە قسان دە گوێ ناگرێ و قسەی پێکوتراو ئەنجام نادا، بێگۆش. ~ **بوون:** قسە دە گوێ نەگرتن و ئەنجام نەدانی راسپاردە و کارێک.

بێگوێیی (حم.)[بێگوێ + ئی] کار و کردەوەی کەسی بێگوێ. ~ **کردن:** بە قسەی کەسێک نەکردن، گوێ لێ ئاخنین لە قسەی کەسێک.

بێگۆش (ئان. ل)[بێ4 + گۆش][هەو] برِ: بێگوێ

بێگیان (ئان. ل)[بێ4 + گیان] ١ـ هەر بوونەوەرێک کە خاوەنی گیان نەبێ. // گیاندار. ٢ـ خاوەن گیانێک کە گیانی نەمابێ، مردوو، بێرِووح، بێرِۆح. ~ **بوون:** ١ـ مردن، رووح دەرچوون. ~ **کردن:** کوشتن.

بێل (نا.)[باک] برِ: بێڵ

بێلایەن (ئان. ل)[بێ4 + لایەن] ١ـ کەسێک کە تەعەسووبی بۆ لایەنێک نەبێ. ٢ـ کەسێک کە لایەنگری بیر و باوەرِێکی سیاسی نەبێ. ٣ـ دەوڵەتێک کە لاگری دەستەڵاتدار و هێزێکی گەورەی جەهانی نەبێ. & بێتەرِەف. ~ **بوون:** ١ـ لە نێوان دوو لایەن و دوو مەسەلە و دوو بەرژەوەندی دا تەعەسوب نەبوون و بۆ لێکدانەوە و نێوبژی کردن لایەنی هیچ کامیان نەگرتن. ٢ـ سەر بە دەستەڵاتدار و هێزێک نەبوون.

بێلایەنی (حم.)[بێلایەن + ئی] بێلایەن بوون، بێتەڕەفی.

بێلوو (نا.)[باک] بڕ: بێڵۆ

بێلە (نا. د) دەنگی ئاژەڵ، دەنگی بزن و مەڕ، باعە، بالە، باڕە.

بێلەبێل (نا. د)[بێلە + بێل] دەنگی پەیتاپەیتای ئاژەڵ، باعەباع، بالەبال، بێلەبێل.

بێلەزەت (ئان. ل)[بێ4 + لەزەت] ١ـ کەلاک و مەیتێک کە زۆر لەت و پەت کرابێ. ٢ـ زۆر، گەلێک. **~ کردن:** (کنـ.) کەلاک و مەیتێک زۆر لەت و پەت کردن، لە شکڵ و شەمایل خستن.

بێڵ (نا.)[پەھ: بێل، ڤیلەک. تات: بەرە، بیلە ـ لار: بیر ـ فار: بیل. باک: بێر، بێل، مەر ـ ناو: بێڵ ـ باش: بێڵ ـ زا: مەر، مەڕ] ١ـ ئامرازی هەڵقەندنی زەوی و راگوێزتن و هەڵگرتنی کۆما شتی دیکە، کە بریتیە لە دەسکێکی درێژی چێوی و ئاسنێکی پان و ساز کراو کە هەندێک جار بۆ هەڵکەندن کوتە دارێکی بە ناوی ئەسپەرە تێدەخەن، پێمەڕە. ٢ـ ئامرازی چێوی بۆ بەفرماڵین و رادان و هەڵگرتنی کۆما شتی دیکە. ئەم ئامرازە بریتیە لە دەسکێکی درێژ و دمێکی چوارگۆشەی پان، بێڵەدارینە، پاڕوو. **~ لە بەر میچ چەقاندن:** (کنـ.) تەواو بوونی کار، رزگار بوون لە کار، خلاسی هاتن.

تێبینی: هەر وەکی نووسراوە بێڵ و مەر بە یەک ریشە داندراون. ئەم دوو وشە هەر چەند بە رواڵەت دوو وشەی سەر بە خۆ دیاری دەدەن بەڵام لە راستی دا هەر یەکن و ئاڵوگۆڕی دوو پیتی (م) دەگەڵ (ب) و (ڵ یا ل) دەگەڵ (ر) یان بە سەر دا هاتوە. هەروەها لە زاراوەی ناوەندی دا مەڕ بە تەنیا دەکار ناکردرێ بەڵام لە وشەی پێمەڕە [پێ + مەڕ + ئە] دا خۆ دەردەخا.

بێڵا (نا.)[؟] سەکۆی پێشەوەی خانوو کە سەری دا پۆشراوە بەڵام پێشی بێ دەرک و پەنجەرە و ئاواڵەیە، لە کاتی گەرما بەڕەی لێڕادەخەن و لە ژێر سێبەری دادەنیشن و لە کاتی دیکەش باران و بەفر بەر دەرگای تەڕ ناکا، بێرا، هەیوان.

بێڵچە (نا. ل)[بێڵ + چە1] ئامرازێکە وەک بێڵ/١ ـ ی بەڵام چووکتر و هەمان کاریشی پێدەکردرێ، پێمەڕەی چووک، بێڵۆچکە، بێرک.

بێلۆ (نا.)[باک: بێلوو ـ ناو: بێلۆ] [ئەر] کانییەک کە بەهاران دەژێتەوە، کوێرەکانی.

بێلۆچکە (نا. ل)[بێڵ + ئۆچکە] بڕ: بێڵچە

بێڵەدارینە (نا. ل)[بێڵ + ئە + دارین + ئە] بڕ: بێڵ/٢

بێڵەکان (نا. ل)[بێڵ + ئە + کان] ئامرازێکی چووکە وەک بێڵ بەڵام زۆر چووکتر، کوتە ئاسنێکی دەم باریکە، دەسکی لە دار و پەیاغ بۆ دەکەن و بۆ بژار و گیا و گوڵ هەڵقەندن کەلکی لێوەردەگرن، پیشک، بژارچن، گیاکەن.

بێڵەکەڕە (گیانـ.)[بێڵ + ئە + کەڕ + ئە] مارمێلکەی شەوگەڕ (هەنبانە بۆرینە ب ١ ل ٩٣). شەوگەرد، سۆل سۆلە جۆرە دووپشکێکی زۆر بچووکە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٥٤).

بێڵەهەڕ (گیا.)[بێڵ + ئە + هەڕ] گیایەکی کوێستانی بەهارییە وەک گونۆڕ وایە، گزرە ئەکرێ بۆ ئاژەڵ (خاڵ ب ١ ل ١٨٨).

بێمار (نا.) بڕ: بیمار

بێماڵ و حاڵ (ئان. ل)[بێ4 + ماڵ + و + حاڵ] حاڵی کەسێک کە هیچی نەبێ، هەژار، فەقیر، نەدار. ~ **بوون:** هەژار بوون، فەقیر بوون، هیچ نەبوون.

بێمایە (ئان. ل)[بێ4 + مایە] ١ـ نانێک کە هەویرەکەی هەڵنەهاتبێ یا هەویرترشی لێنەدرابێ، فەتیر. ٢ـ مرۆڤی بێقەدر و بێڕێز. ٣ـ نەزان، تێنەگەیشتوو. ~ **بوون:** ١ـ فەتیر بوون. ٢ـ بێقەدر و بێڕێز بوون. ٣ـ نەزانین، تێنەگەیشتن.

بێمزەڕەت (ئان. ل)[بێ4 + مزەڕەت (عەر: مضرة)][موک] بێوەی، بێ دەرد و بەڵا، بێ زەرەر و زیان، مێمزەڕەت. ⁙ یاخوڵا خاڵ و مامی تۆم بێمزەڕەت بێنەوە لەوێ سەفەرێ (کانی مرادان ل ١٧). ~ **بوون:** بێوەی بوون، بێ دەرد و بەڵا بوون.

بێمنەت (ئان. ل)[بێ4 + منەت] حاڵی هەرچی یا هەر شتێک کە منەتی نەبێ. ~ **بوون:** هەرچی کە دەکار کردن و کەلک لێوەرگرتنی منەتی نەبێ. ⁙ چەندەتان پێخۆشە بیخۆن، میوەی ئەو باغەی بێمنەتە. ~ **کردن:** ئەنجامی کارێک بە هیچ دانان و پێ گرینگ نەبوون. ⁙ ئەو هەموو حەولەم بۆ دای بەڵام تۆ کارەکەمت بێمنەت کرد.

بێمەیل (ئان. ل)[بێ4 + مەیل] ١ـ کەسێک کە مەیل و ئیشتیای نەبێ. ٢ـ کەسێک کە مەیلی ئەنجام دانی کارێکی نەبێ. ٣ـ نەویست، نەخواز، سارد و سڕ. ⁓ **بوون:** ١ـ ئیشتیا نەبوون. ٢ـ مەیلی کارێک نەبوون. ٣ـ نەویستن، نەخواستن.

بێمەیلیی (حم.)[بێمەیل + ئیی] ١ـ بێ ئیشتیایی. ٢ـ پێخۆش نەبوون. ٣ـ ساردوسڕیی. ⁓ **کردن:** نەخواستن و نەویستنی کەسێک یا پەیوەندییەک، سارد و سڕ بوون لە دۆستایەتی و پەیمان دا.

بێمێشک (ئان. ل)[بێ4 + مێشک] کەسێک کە لە هیچ حاڵی نابێ وەک ئەوەی مێشکی نەبێ، بێ ئاقڵ، گێژ و حۆل، گەوج.

بێمێشکیی (حم.)[بێمێشک + ئیی] چلۆنایەتی بێمێشک، بێ ئاقڵیی، گەوجایەتیی، نەفامیی.

بێن^{1} (ر.)[لە: بەستن] ١ـ رەگی بەستن ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و مانای بەستراو دەدا. ⁘ دمبێن، دەزبێن، زاربێن، پشتبێن.

بێن^{2} (نا.)[باک] بڕ: بۆن

تێبینی: بێن هەرچەند هی زاراوەی باکوورییە بەڵام لە ئەدەبی کلاسیکی زاراوەی ناوەندیی دا زۆر کەلکی لێوەرگرتراوە. ⁘ کوتی رووم وا دەکەم تێرم ببینی، چاوەڕێم داخۆ/ لە لای قیبلەم کە کەی بای وەعدە بێنی نەستەرەن بێنێ (وەفایی ل ٢٠٤). بۆ کەمێ لەو عەنبەرە، بۆ تەقوییەی رۆحی دەماغ/ بێنی کا، وەک ئێمە دایم چاوەڕێی ئێحسانە رۆژ (مەحوی ل ١٤١).

بێناز (ئان. ل)[بێ4 + ناز] حاڵی کەسێک کە نازی نەکێشرابێ، کەسێک کە خەمخۆری نەبێ، بێخێو، بێکەس. ⁓ **بوون:** خەمخۆر نەبوون، بەبێ ناز گەورە بوون.

بێنازیی (حم.)[بێناز + ئیی] ناز نەکێشران، بێناز بوون، بێکەسیی.

بێناو (ئان. ل)[بێ4 + ناو1] ١ـ کەسێک کە ناوبەدەرەوە نەبێ. ٢ـ کەسێک کە کەس نەیناسێ، گومناو. ⁓ **بوون:** ١ـ ناوبانگ نەبوون، ناوبەدەرەوە نەبوون. ٢ـ گەمناو بوون.

بێناویی (حم.)[بێناو + ئیی] ئاکامی بێناو بوون، ناوبەردەرەوە نەبوون.

بێندەر (نا.)[باک] بڕ: بێدەر2

بێنرخ (ئان. ل)[بێ4 + نرخ] ١ـ هەر شتێکی بە خۆڕایی. ٢ـ مرۆڤی بێڕێز، هیچ و پووچ، بێوەج، سووک، بێقیمەت. ~ **بوون:** هیچ و پووچ بوون، سووک بوون، بێقیمەت بوون. ~ **کردن:** بێقیمەت کردن، سووک کردن.

بێنرخیی (حم.)[بێنرخ + ئیی] هیچ و پووچیی، سووک بوون، بایەخ نەبوون، بێقیمەتیی.

بێنزین (نا.)[فەر: benzine] ١ـ ئاوکییەکی بێڕەنگی بۆندارە، لە ئاو سووکترە، زوو گڕ دەگرێ و ئەگەر سەری ئاوەڵا بێ دەچێتە هەواوە، لە ٧٠ دەرەجەی دا دەکوڵێ، فۆڕمۆڵەکەی C_6H_6ە کە لە تەقتیری قەترانی ڕەژی بەردینە ساز دەبێ. ٢ـ بێنزینی ئاسایی کە لە نەفت دەگرترێ و بۆ وەکار خستنی مەکینە و ماشێن کەلکی لێوەردەگرن. & بەنزین

بێنزین فرۆش (ئان. فا) [بێنزین + فرۆش] کەسێک کە بێنزین دەفرۆشێ.

بێنزین فرۆشیی (حم.)[بێنزین فرۆش + ئیی] ١ـ کاری کەسی بێنزین فرۆش. ٢ـ (نا. ل) شوێن و جێگای بێنزین فرۆشتن.

بێنسرین (ئان. ل)[بێ4 + نسرین] بێغەم، بێخەفەت. ⁙ میر دەڵێ: کاکەمەم بەو خولایەی کەم بێنسرینە / پادشاییکی بێشەریکە، هیچ شەریکی لەبۆ نینە (مان ل ٦٧).

بێنوێژ (ئان. ل)[بێ4 + نوێژ] ١ـ حاڵی پیاوێک یا ژنێک کە لە بەرنزیکی لە یەکتر لەشیان پیس بوە و دەبێ غوسڵ دەرکەن. ٢ـ ژنی دە حەیزەوە چوو. ~ **بوون:** ١ـ لەش پیس بوون دوای نزیکی. ٢ـ دە حەیزەوە چوون.

بێنوێژیی (حم.)[بێنوێژ + ئیی] ١ـ لەش پیس بوون لەبەر نزیکی. ٢ـ ئاکامی دە حەیزەوە چوون.

بێنەبێن (نا. ل)[بێن + ئە + بێن] دەنگ و هەرای زۆر، هەڕمێن. ⁙ هەڵڵاهەڵلا و گرمەگرم و بێنەبێنە/ مەرزینگان دەگری بە دوو چاوی باز و بە ئەبرۆیەکە شەهێنە (شۆڕمەحموود ل ٥٢).

بێنەسیب (ئان. ل)[بێ4 + نەسیب] بێبەش، بێبەریی.

بێنەهایەت (ئان. ل)[بێ4 + نەهایەت] ١ـ هەرچی کە نەهایەتی نەبێ،

بێ کوتایی و دوایی، بێپایان. ٢ـ لە رادەبەدەر، گەلێک زۆر.

بێنە و بەرە (نا. چا)[لە: هێنان و بردن] کاری هێنان و بردنی کەسێک. **~ پێکردن:** کەسێک ئەزیەت کردن بە هێنان و بردنی، ئەورۆ و سبەی پێکردن. ⁘ ئەو بێنە و بەرە چیە بەو کابرا بەستەزمانەی دەکەی!

بێنیاز (ئان. ل)[بێ4 + نیاز] کەسێک کە پێویستی بە هیچ شتێک نەبێ، دەسڕۆیو، دەوڵەمەند. **~ بوون:** پێویست بە هیچ شتێک نەبوون، نیاز نەبوون. **~ کردن:** کەسێک تێر و تەسەل کردن وەها کە نیازی بە هیچ نەبێ.

بێنیازیی (حم.)[بێنیاز + ئیی] بێنیاز بوون، دەوڵەمەندیی.

بێنێوبڕ (ئاک. ل)[بێ4 + نێو + بڕ] بێوچان، لەسەریەک، پەیتاپەیتا. ⁘ دوو ساعەتە بێنێوبڕ قسان دەکا. دوو رۆژە بێنێوبڕ باران دەبارێ و لێیناکاتەوە.

بێوادە (ئان. ل)[بێ4 + وادە] بێ وەخت و کاتی دیاری کراو، نەخوازراو. ⁘ کەڵەبابێک کە بێوادە بخوێنی سەری دەبڕن.

بێواز (ئان. ل)[بێ4 + واز] بێتاقەت، بێحەوسەلە، جاڕز. **~ بوون:** بێتاقەت و بێحەوسەلە بوون. **~ کردن:** بێتاقەت کردن، بێحەوسەلە کردن، جاڕز کردن.

بێوچان (ئان. ل)[بێ4 + وچان] پەیتاپەیتا، بێپشوو دان، یەکپشوو. ⁘ بێوچان کار دەکا و بێوچان دەنووسێ.

بێورە (ئان. ل)[بێ4 + ورە] کەسێک کە ورە و بوێریی نەبێ، ترسەنۆک. **~ بوون:** لە ئەنجام دانی کارێک ترسان، نەوێران، تەسەنۆک بوون.

بێوڵە (گیانـ) بڕ: بێوەڵە.

بێوە (نا. ـ ئان.)[ئەو: ڤیذەڤا ـ پەھ: ڤیپەک، ڤیوەک. فار: بیوە ـ لار: بۆڤە ـ تات: ڤیڤە ـ بیر: بێوە، بیوە. باک: بی ـ ناو: بێوە ـ باش: بێوە ـ هەو: بێوە ـ زا: ڤیا] ژن یا پیاوێکی جووتەکەی مردبێ یا ئەوە کە لێک جیا بووبنەوە و بە تەنیا بژین.

بێوەپیا (نا. ل ـ ئان. ل)[بێوە + پیا2] [هەو] بڕ: بێوەپیاو

بێوە پیاگ (نا. ل ـ ئان. ل)[بێوە + پیاگ][ئەر] بڕ: بێوەپیاو

بێوەپیاو (نا. ل ـ ئان. ل) [بێوە +

پیاو] پیاوێک کە لە ژنە کەی جیا بووبێتەوە یا ئەوە کە ژنەکەی مردبێ و بە تەنیا مابێتەوە، بێوەپیا، بێوەپیاگ، بێوەمێرد.

بێوەج (ئان. ل)[بێ4 + وەج] حالّی کەسێک کە نرخ و ڕێزی نەبێ، هیچ و پووچ، بێنرخ.

بێوەخت (ئاک. ل)[بێ4 + وەخت] ١ـ درەنگ، ناوەخت. ٢ـ لەپڕ، کوتوپڕ.

بێوەری (ئان. ل)[بێ4 + وەری (بەهر)][ئەر] بڕ: بێبەری

بێوەژن (نا. ل ـ ئان. ل)[بێوە + ژن] ژنێکی تەنیا کە مێردەکەی مردوە یا ئەوە کە تەلّاق دراوە، بێوەژەنی. **بێوەژن کۆشی:** (کنـ.) حەول و تێکۆشانی زۆر وەک حولی بێوەژنێک بۆ بە خێو کردنی منداڵ و پەیدا کردنی بژیو.

بێوەژەنی (نا. ل ـ ئان. ل) [بێوە + ژەنی][هەو] بڕ: بێوەژن

بێوەسیری (نا.) بڕ: بەواسیر

بێوەفا (ئان. ل)[بێ4 + وەفا] کەسێک کە لە سەر وەفا و عەهدی خۆی نەبێ، بێبەینەت. **~ بوون:** لە سەر بەڵێن و پەیمان نەبوون.

بێوەفایی (حم.)[بێوەفا + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێوەفا. **~ کردن:** وەفا و بەڵێن نەبردنە سەر، بێوەفا بوون.

بێوەمێرد (نا. ل، ئان. ل)[بێوە + مێرد] بڕ: بێوەپیاو

بێوەڵە (گیانـ.)[؟] بێچووی ورچ، بێوڵە.

بێوەی (ئان. ل)[بێ4 + وەی] ژیانێکی خۆش کە لە بەر ئازار وەی نەکوترێ، بێناخۆشی، بێزیان، بێ ئازار. ∷ ژیانی بێوەی کەی خودا پێمانی ڕەوا دەبینێ! **~بوون:** بێ ئازار و بە خۆشی ژیان تێپەڕ کردن.

بێویژدان (ئان. ل)[بێ4 + ویژدان] کەسێک کە لە ئاست کار و مەسەلەیەک ناپیاوەتی ڕەچاو دەکا و بیر و ویژدانی لە بەر چاو نیە، ویژدان مردوو. **~ بوون:** خاوەن هەست و ویژدان نەبوون لە ئاست کار و کردەوەیەک دا.

بێویژدانیی (حم.)[بێویژدان + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێویژدان، ناپیاوەتی. **~ کردن:** ویژدان لەبەر چاو نەگرتن، ناپیاو بوون.

بێوێنە (ئان. ل)[بێ4 + وێنە] هەر شتێک یا کەسێک لە بارێکەوە تاک بێ و

وێنە و هاوتای نەبێ، بێهاوتا، بێهەمتا. ~ **بوون:** هاوتا و وێنە نەبوون، تاک بوون، نێهاوتا بوون.

بێوێنەیی (حم.)[بێوێنە + ئیی] تاک بوون، وێنە نەبوون، بێهاوتایی.

بێه (گیا.)[باک] بڕ: بەی1

بێهاوتا (ئان. ل)[بێ4 + هاوتا] بڕ: بێوێنە. ~ **بوون:** بڕ: بێوێنە بوون.

بێهاوتایی (حم.)[بێهاوتا + ئیی] بێوێنەیی، هاوتا نەبوون، بێهەمتایی.

بێهن^{1} (نا.)[باک] بڕ: بۆن

بێهن^{2} (نا.)[باک] بڕ: بین1

بێهۆ (ئاک. ل)[بێ4 + هۆ] لە خۆوە، بێ هیچ بەڵگەیەک.

بێهۆش (ئان. ل)[بێ4 + هۆش] ١ـ کەسێک کە بە دەرمان یا لە ترسان یا لە بەر هەر هۆیەکی دیکە دڵی لە خۆ بۆتەوە و ئاگای لە خۆی نەماوە. ٢ـ کەسی گێژ و حۆل کە هۆشی بە تەواوی کار ناکا. // بەهۆش. ~ **بوون:** ١ـ دڵ لە خۆوە بوون، بێ ئاگا کەوتن، بێهۆش کەوتن. ٢ـ گێژ و حۆل بوون، نائاگا بوون. ~ **کردن:** ١ـ دەرمانی بێهۆشی دان بە کەسێک بۆ لە خەو کردنی هەتا لە کاتی عەمەل دا هەست بە ئێش نەکا ٢ـ لە هۆش بردن. ⁘ مستێکی قورسی لە سەری دا و بێهۆشی کردن. ~ **کەوتن:** دڵ لەخۆوە بوون، بێهۆش بوون.

بێهۆشی (حم.)[بێهۆش + ئی] ١ـ حاڵەتی بێهۆش بوون. ٢ـ گیژی، حۆلی.

بێهوودە (ئان. ل)[بێ4 + هوودە] لەخۆڕا، بێهۆ، بێخود، بێفایدە.

بێهەست (ئان. ل)[بێ4 + هەست] ١ـ کەسێک کە لە ئاست کار و مەسەلەیەک هەست و کاردانەوەی نەبێ. ٢ـ بێدەنگ، بێهەست و خوست. ⁘ کاکە گیان لاوی کوردی شۆخ و شەنگ / تا کەنگێ دەبی وا بێهەست و دەنگ (تاریک و روون ل ٥٠).

بێهەست و خوست (ئان. ل)[بێ4 + هەست + و + خوست] زۆر بێدەنگ.

بێهەم (ئان. ل)[بێ4 + هەم] کەسێک کە هەم و غەمی نەبێ، بێغەم، بێدەرد، بێوەی. ⁘ ئێستەکە کوردە هەموو بێهەم و بێدەرد و خەمە / شادە، ئازادە، دەکا گاڵتە و گەپ، کەیف و گەمە (تاریک و روون ل ٨٢).

بێهەمتا (ئان. ل)[بێ4 + هەمتا] شتێک یا کەسێک کە وێنە و هەمتای

نەبێ، بێهاوتا، بێوێنە. ~ **بوون:** بێوێنە بوون، هاوتا نەبوون، بێهاوتا بوون.

بێهەمتایی (حم.)[بێهەمتا + ئیی] هاوتا نەبوون، بێهاوتایی.

بێهێز (ئان. ل)[بێ4 + هێز] ١- کەم تاقەت و بێقەوەت. ٢- بێحاڵ و داماو و نەخۆش.

بێهێزی (حم.)[بێهێز + ئی] ١- کەم تاقەتیی، بێقەوەیی. ٢- داماویی، بێدەستەڵاتیی.

بێ ئۆقرە (ئان. ل)[بێ4 + ئۆقرە] ئارام لێبڕاو، نائارام، حەجمین لێهەڵگیراو. ~ **بوون:** ئارام لێبڕان، حەجمین لێهەڵگێران، نائارام بوون.

بێ ئەدەب (ئان. ل)[بێ4 + ئەدەب] ١- کەسێک کە ئەدەبی نەبێ، بێتەربیەت. ٢- پڕڕوو، بێشەرم، بێچاوەڕوو. ~ **بوون:** ١- ئەدەب نەبوون، بێ تەربیەت بوون. ٢- پڕڕوو بوون، بێشەرم بوون. ~ **کردن:** بێ تەربیەت بار هێنان.

بێ ئەدەبیی (حم.)[بێ ئەدەب + ئیی] ١- کار و کردەوەی کەسی بێ ئەدەب، بێتەربیەتیی. ٢- پڕڕوویی، بێشەرمیی. ~ **کردن:** ١- بێتەربیەتیی کردن. ٢- پڕڕوویی کردن، بێشەرمیی کردن.

بێ ئەزموون (ئان. ل)[بێ4 + ئەزموون] کەسێک کە ئەزموون و تەجرووبەی لە بابەت شتێکەوە کەمە یا هەر نییەتی. ~ **بوون:** تەجرووبە نەبوون.

بێ ئەزموونیی (حم.)[بێ ئەزموون + ئیی] ئاکامی ئەزموون نەبوون، کەم ئەزموون بوون.

بێ ئەژمار (ئاک. ل)[بێ4 + ئەژمار] بڕ: بێژمار

بێ ئەمەگ (ئان. ل)[بێ4 + ئەمەگ] کەسێک ئەمەگ و چاکەی لە چاو دا نەبێ. // ئەمەگدار. ~ **بوون:** ئەمەگ و چاکە دە چاو دانەبوون، سپڵە بوون.

بێ ئەمەگیی (حم.)[بێ ئەمەگ + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێ ئەمەگ، سپڵەیی.

بێ ئەندازە (ئاک. ل)[بێ4 + ئەندازە] لە رادە بەدەر، بێحەد. ∷ ئەو ماڵەی جیرانمان بێ ئەندازە ماڵێکی باش و رێک و پێکن.

بێ ئەندێش (ئان. ل)[بێ4 + ئەندێش] بێترس، بێخەیاڵ. ~ **بوون:**

نەترسان، غایلە نەبوون. ⁘ بڕۆ بێ ئەندێش بە، خەیاڵ ماوێژە بەر دڵییە/ حەول و قەوەت بە خولاّیە، لە خولاّی واوە کارسازی دیکەت نییە (لاس و خەزاڵ ل ٤٥).

بێ ئەنوا (ئان. ل)[بێ4 + ئەنوا] ١ـ کەسی بێحاڵ و ماڵ. ٢ـ هەژار، نەدار.

بێ ئەنوایی (حم.)[بێ ئەنوا + ئیی] ١ـ بێماڵ و حاڵیی ٢ـ هەژاریی، نەداریی.

بێ ئیراد (ئان. ل)[بێ4 + ئیراد] هەر شتێک یا کەسێک کە عەیب و کەمایەسی نەبێ. **~ بوون:** عەیب و کەمایەسی نەبوون.

بێ ئیقباڵ (ئان. ل)[بێ4 + ئیقباڵ] کەسێک کە شانس و ئیقباڵی نەبێ، بێ بەخت، بەدشانس. **~ بوون:** بێ شانس و بەخت بوون، بەدبەخت بوون

بێ ئیقباڵیی (حم.)[بێ ئیقباڵ + ئیی] بێبەختیی، شانس نەبوون، بێ شانس بوون.

بێ ئیمان (ئان. ل)[بێ4 + ئیمان] کەسێک کە دینی نەبێ، بێدین، بێدین و ئیمان. **~ بوون:** بێدین بوون، ئیمان نەبوون. **~ کردن:** لە دین وەرگەڕاندن.

بێ ئیمانیی (حم.)[بێ ئیمان + ئیی] ١ـ بێدینیی. ٢ـ ناڕاستیی. ٣ـ خیانەت. ٤ـ سپڵەیی.

بێ ئینساف (ئان. ل)[بێ4 + ئینساف] ١ـ کەسێک کە لە کار و مەعامەلە و عەداڵەت دا ئینسافی نەبێ، بێویژدان. ٢ـ زاڵم، زۆردار. **~ بوون:** ١ـ ئینساف نەبوون، ئینساف لەبەر چاو نەگرتن. ٢ـ زاڵم و زۆردار بوون.

بێ ئینسافیی (حم.)[بێ ئینساف + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێ ئینساف. **~ کردن:** ئینساف و عەداڵەت لە بەر چاو نەگرتن، بێ ئینساف بوون.